

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

Faculty of Humanities

ენათმეცნიერების საკითხები

ISSUES OF LINGUISTICS

2015

უნივერსიტეტის
გამომცემლობა

სარედაქციო საბჭო:

ვ. ბოდერი, ი. გიპერტი, ვ. გიუნაშვილი, დ. თვალთვაძე,
ბ. უტიე, ჰ. ფენრიხი, მ. შანიძე, ზ. ჭუმბურიძე, ა. ჰარისი

EDITORIAL COUNCIL:

W. Boeder, Z. Chumburidze, H. Fährlich, J. Gippert, J. Giunashvili,
A. Harris, B. Outtier, M. Shanidze, D. Tvaltvadze

სარედაქციო კოლეგია:

თ. გამყრელიძე (მთავარი რედაქტორი),
ი. ლეჟავა (მთავარი რედაქტორის მოადგილე),
რ. ასათიანი, თ. ბოლქვაძე, ნ. გაფრინდაშვილი, მ. ივანიშვილი,
დ. მელიქიშვილი, ე. სოსელია, ლ. ქეცბა-ზუნდაძე, პ. ცხადაია, მ. ჯიქია

EDITORIAL BOARD:

Th. V. Gamkrelidze (Editor-in-Chief),
I. Lezhava (Deputy Editor-in-Chief),
R. Asatiani, T. Bolkvadze, N. Gaprindashvili, M. Jikia, M. Ivanishvili,
L. Ketsba-Khundadze, D. Melikishvili, E. Soselia, P. Tskhadaia

*ჟურნალი დაარსებულია 1999 წელს თამაზ გამყრელიძისა და
ზურაბ სარჯველადის მიერ*

*The journal was founded in 1999 by Thomas V. Gamkrelidze
and Zurab Sarjveladze*

გამოცემულია ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის საუნივერსიტეტო საგამომცემლო საბჭოს გადაწყვეტილებით

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2016

ISSN 1512-0473

ედევნება შოთა გაფრინდაშვილის დაბადებიდან 100 წლისთავს

Dedicated to the 100th birth anniversary of Shota Gaprindashvili

მოზონება

1958 წელს ვმუშაობდი სპარსული ენის მასწავლებლად ტაშკენტის უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტზე. ბატონმა გიორგი წერეთელმა გამოიჩინა დიდი სულგრძელობა და შემომთავაზა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ახლოაღმოსავლური ენების განყოფილებაში უმცროსი მეცნიერი თანამშრომლის თანამდებობა, რაც მე უღრმესი მადლიერებით მივიღე.

განყოფილებისა და ინსტიტუტის თანამშრომლებმა გულთბილად მიმიღეს. ცოტა ხნის შემდეგ ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ექსპერიმენტული ფონეტიკის ლაბორატორიის გამგემ, ბატონმა შოთა გაფრინდაშვილმა დამისვა რამდენიმე კითხვა სპარსული ფონეტიკის საკვანძო საკითხების შესახებ. ეს საუბრები გაგრძელდა და ერთ მშვენიერ დღეს ბატონმა შოთამ შემომთავაზა სპარსული ფონეტიკის საკითხებზე მუშაობა.

მე ბატონი გიორგი ჩავაყენე საქმის კურსში. ბატონმა გიორგიმ ბრძანა: „პროფესორი შოთა გაფრინდაშვილი ფრიად კომპეტენტური მკვლევარი და ექსპერიმენტატორია. კარგი იქნება, თუ ითანამშრომლებთ მასთან“. ასე დაიწყო ბატონ შოთასა და ჩემი ერთობლივი მუშაობა სპარსული ენის ფონეტიკის საკითხებზე.

თავდაპირველად ბატონმა შოთამ ბრძანა დეტალური მოხსენებითი ბარათის შედგენა სპარსული ფონეტიკის საკითხებზე სამეცნიერო ცენტრებში ჩატარებული კვლევების შესახებ. ბატონი შოთას ბრძანების შესრულებას მოგუნდი თითქმის ორი თვე. მოვამზადე ვრცელი მიმოხილვა 1875 წლიდან 1961 წლამდე.

აღმოჩნდა ბევრი საინტერესო ფაქტი. შევეხები რამდენიმეს: აღმოჩნდა, რომ სპარსული ენის თანხმობანთა რიცხვი ზოგი მკვლევრის მიერ განისაზღვრება 22 თანხმობით (J. Kramsky 1947; B. Расторгуева 1953...), ზოგის მიერ – 23 თანხმობით (Ю. Рубинчик 1960...) და ზოგის მიერ 24 თანხმობით (C. Hadge 1952; G. Hinch 1961....). ზოგი მკვლევარი თვლის, რომ სპარსული ხმოვნები განირჩევიან ერთმანეთისგან „სიგრძე-სიმოკლით“ (M. Shaki 1957; A. Lambton 1957...); ზოგს მიაჩნია, რომ სპარსული ენის ხმოვნების დაპირისპირება „განისაზღვრება სხვადასხვა ფაქტორებით“ (J. Kramsky 1939...). ამრიგად, სპარსული ენის ფონეტიკური სისტემის არაერთი საკვანძო საკითხი ჩვენ ახლებურად და საფუძვლიანად უნდა შეგვესწავლა.

დიდი დრო მოვანდომეთ დიქტორების შერჩევის საქმეს. ბოლოს შევარჩიეთ სამი წინიერი თეირანის მკვიდრი: ახალგაზრდა მანდილოსანი, ხანდაზმული და საშუალო ასაკის ორი მამაკაცი. დიქტორების მიერ წარმოთქმული ბგერის შესწავლა ითვალისწინებდა რენტგენოგრაფიულ, ოსცილოგრაფიულ და სპექტროგრაფიულ ანალიზს.

დიდი მოცულობის მასალის დამუშავებაში დახმარება გაგვიწიეს ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ლაბორატორიის ინჟინერმა ი. სტრელნიკოვმა და აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ლაბორატორიის გამგემ ა. ციბულევსკიმ და ლაბორანტმა გ. ზალდასტანიშვილმა.

1964 წელს ბატონ გიორგი წერეთლის რედაქტორობით გამოიცა წიგნი „სპარსული ენის ფონეტიკა“ (რუსულ ენაზე, 225 გვ.). ნაშრომმა დაიმსახურა მრავალი დადებითი შეფასება, ხოლო მე, ბატონი შოთას წყალობით, შევიძინე დიდი გამოცდილება. ღმერთმა აცხონოს ბატონი შოთას სული.

ჯემშიდ გიუნაშვილი

შომბ გავრინდღაშვილის სემცნომრო შრომების ბიბლიომრავიბ

1937

1. ანგარიშები 1937 წლის სზფხულო მივლინებისა ქართული კილოს შესწავლად დ ქართული დილექტოლოგიური მასლების შესავროვებლად: წითელქლქი (კასპის რაიონი), ნ. მარის სსხ. ენის, ისტორიისა დ მატერი-ალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე, ტ. II, თბილისი 1937, გვ. 277.

1939

2. სანგარიშო მოხსენებ დარგულ ენაზე ჩატარებული მუშაობისა, ნ. მარის სსხელობის ენის, ისტორიისა დ მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე, ტ. IV, თბილისი 1939, გვ. 253-262.

1941-1942

3. აულ ხოჟალ-მქის მეტყველების ფონეტიკური თავისებურებანი (საკანდი-ლატო დისერტაციის თეზისები), თბილისი 1941, 7 გვ. [Фонетические особенности цудахарского диалекта даргинского языка (Тезисы кандидатской диссертации)].
4. დარგული ენის წუდაქარული დილექტის ფონეტიკური თავისებურებანი (აულ ხოჟალ-მქის მეტყველების მასალათა მიხედვით), ნ. მარის სსხელობის ენის, ისტორიისა დ მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე, ტ. XII, თბილისი 1942, გვ. 199-203, 204-207 (ტექსტი ქართულ დ რუსულ ენებზე).

1947

5. დარგული ენის წუდახარული დილექტის მორფოლოგიური თავისებურებანი. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ნ. მარის სსხელობის ენის ინსტიტუტის IV სამეცნიერო სესია, თბილისი 1947, მოხსენებათა თეზისები, გვ. 7-9.

1948

6. მიცემითი ბრუნვის ფორმანტების გენეზისისათვის დარგულში, „ბერიულ-კაკასიური ენათმეცნიერება“, ტ. II, თბილისი 1948, გვ. 215-228 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).
7. Фонетические особенности цудахарского диалекта даргинского языка (по данным говора аула Хожал-Махьи). Сборник «Языки Дагестана», т. I, Махачкала 1948, стр. 105-135.

1952

8. დარგუელი ენის კილო-თქმათა კლასიფიკაციის საკითხისათვის, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის III (IX) სამეცნ. სესია, თბილისი 1952, მოხსენებათა თეზისები, გვ. 22-24, 55-57 (ტექსტი ქართულ და რუსულ ენებზე).
9. ენის განვითარების ბუნების შესახებ, „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“, ტ. III, თბილისი 1952, გვ. 181-206 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).
10. ი. სტალინის მოძღვრება ენის როგორც საზოგადოებრივი მოვლენის შესახებ, სტალინის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. I, 1952, გვ. 25-52.
11. ქსნის ხეობის მეტყველების ადგილისათვის ქართული ენის კილო-თქმათა შორის, სტალინის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის ქართულ და ოსურ ენათა კათედრის სამეცნიერო სესია, სტალინის 1952, მოხსენებათა თეზისები, გვ. 5-11.

1953

12. ნიშა „თქვენ“ ნაცვალსახელის ფორმის გენეზისისათვის ზაიდაყურში, „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“, ტ. IV, თბილისი 1953, გვ. 161-171 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).
13. სახელთა მრავლობით რიცხვის ფორმების წარმოება დარგუულსა და ლაკურში, „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“, ტ. V, თბილისი 1953, გვ. 217-263 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

1954

14. ბგერათშესატყვისობისათვის დარგუულსა და ლაკურში, „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“, ტ. VI, თბილისი 1954, გვ. 281-326 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

1955

15. ენის განვითარების შინაგანი კანონზომიერების ობიექტურობის საკითხისათვის, სტალინის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. II, 1955, გვ. 181-202.
16. ლაბიალიზაციის ბუნებისათვის ზოგ იბერიულ-კავკასიურ ენაში, „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“, ტ. VII, თბილისი 1955, გვ. 229-273 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).
17. სპირანტთა აფრიკატიზაციის საკითხისათვის ზოგ იბერიულ-კავკასიურ ენაში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის VI/XII/ სამეცნიერო სესია, თბილისი 1955, მოხსენებათა თეზისები, გვ. 29-31, 52-54 (ტექსტი ქართულ და რუსულ ენებზე).

1956

18. აფრიკატთა და აფრიკატიზაციის პროცესის ბუნებისათვის იბერიულ-კავკასიურ ენებში, სტალინირის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის XVII სამეცნიერო სესია, სტალინირი 1956, მოხსენებათა თეზისები, გვ. 29-35.
19. Образование и функции основных падежей в диалектах даргинского языка, Труды Сталинирского гос. педагогического инст-та, т. III, 1956, стр. 331-377.
20. Система склонения имен существительных в диалектах даргинского языка, «Иберийско-кавказское языкознание», т. VIII, Тбилиси 1956, стр. 479-512.

1957

21. Образование и функции направительных и местных падежей в диалектах даргинского языка, Труды Сталинирского гос. педагогического инст-та, т. IV, 1957, стр. 283-330.

1958

22. ველარიზაციის როლისათვის ბაგისმიერთა და წინაენისმიერ სპირანტთა არტიკულაციაში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის XV სამეცნიერო სესია, თბილისი 1958, მოხსენებათა თეზისები, გვ. 17-18, 28-29 (ტექსტი ქართულ და რუსულ ენებზე).
23. Фонетические изменения гласных и дифтонгов в даргинском языке, Труды Сталинирского гос. педагогического инст-та, т. V, 1958, стр. 187-221.

1959

24. სისინა და შიშინა სპირანტების წარმოების თავისებურებისათვის (ზოგი იბერიულ-კავკასიური ენის მასალების მიხედვით), „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“, ტ. XI, თბილისი 1959, გვ. 77-105 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).
25. Фонетические изменения звуковых комплексов в даргинском языке. Труды Тбилисского гос. педагогического инст-та им. А.С. Пушкина, т. XIII, Тбилиси 1959, стр. 365-388 (Резюме на грузинском языке).

1960

26. საწარმოთქმო დაბრკოლებათა რაგვარობის საკითხი ქართულში, „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“, ტ. XII, თბილისი 1960, გვ. 169-189 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

1961

27. შუახახისმიერ სპირანტთა რიგისათვის მთის იბერიულ-კავკასიურ ენებში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტისა და ხელნაწერთა ინსტიტუტის გაერთიანებული სამეცნიერო სესია, თბილისი 1961, მოხსენებათა თეზისები, გვ. 12-15, 32-34 (ტექსტი ქართულ და რუსულ ენებზე).

1962

28. ხშულ-მსკდომ თანხმოვანთა კლასიფიკაციისათვის ქართველურ ენებში. „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“, ტ. XIII, თბილისი 1962, გვ. 81-90 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

1964

29. კვლევის თანამედროვე მეთოდები ექსპერიმენტულ ფონეტიკაში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტისა და ალ. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის ქართული ენის კათედრის გაერთიანებული სამეცნიერო სესია, ქუთაისი 1964, მოხსენებათა თეზისები, გვ. 10.
30. Вокализм даргинского языка, «Иберийско-кавказское языкознание», т. XIV, Тбилиси 1964, стр. 292-314.
31. Фонетика персидского языка. 1. Звуковой состав (совместно с Дж. Ш. Гиунашвили), Тбилиси 1964, 227 стр.

1966

32. ქართული ენის სონორ თანხმოვანთა ფორმანტული დიაპაზონები (ექსპერიმენტული გამოკვლევა), კრებული „მეტყველების ანალიზისა და სინთეზის საკითხები“, თბილისი 1966, გვ. 5-27 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).
33. ხმოვანთა ფარინგალიზაციის ბუნებისათვის წახურულსა და უდურ ენებში (ექსპერიმენტული გამოკვლევა), კრებული „მეტყველების ანალიზისა და სინთეზის საკითხები“, თბილისი 1966, გვ. 28-80 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).
34. Фонетика даргинского языка, Тбилиси 1966, 317 стр.

1967

35. ქართული ენის ნაპრალოვან თანხმოვანთა საშუალო სპექტრები, კრებული „მეტყველების ანალიზისა და სინთეზის საკითხები“, თბილისი 1967, გვ. 5-46 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).
36. К вопросу о системе геминат в иберийско-кавказских языках, Вторая региональная научная Сессия по историко-сравнительному изучению иберийско-кавказских языков, Тбилиси 1967. Тезисы докладов, стр. 48-49.

1968

37. К вопросу о классификации дифференциальных признаков фонем. Доклады VI Всесоюзной акустической конференции 3.1.8, Москва 1968.

1969

38. ფონემათა დიფერენციალური ნიშნების სამწვეროვანი კლასიფიკაციისათვის, კრებული „მეტყველების ანალიზის საკითხები“, თბილისი 1969, გვ. 10-27 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

**გვარის კატეგორია ქართულურ ენაში:
რეინტერპრეტაცია და რეკონსტრუქციის მცდელობა**

ფუნქციონალურ მიმართებათა თეორიის თანახმად, გვარი არის ზმნის ფუნქციონალური კატეგორია, რომელიც ასახავს სემანტიკური როლების (Ag, Ad, P) სუბიექტ-ობიექტად კვალიფიკაციების ძირითად შესაძლებლობებს: თუ აგენსია რეალიზებული სუბიექტად ($Ag \rightarrow S$), ხოლო პაციენსი – პირდაპირ ობიექტად ($P \rightarrow DO$), ზმნას მიიჩნევენ აქტიური (=მოქმედებითი) გვარისად; ხოლო თუ პაციენსია რეალიზებული სუბიექტად ($P \rightarrow S$) და აგენსი ვეღარ ამყარებს ზმნასთან ფორმალურ კავშირს, არ მონაწილეობს ზმნის არგუმენტულ, ვალენტურ მიმართებებში და იქცევა თანდებულის ფრაზად (ე.ი. ზმნის ვალენტობა მცირდება), ზმნას მიიჩნევენ პასიური (resp. ვნებითი) გვარისად. ასეთი თვალსაზრისით, გვარს, ფაქტობრივად, მხოლოდ ორროლიანი ან სამროლიანი ზმნების [Ag, P, (Ad)] განსხვავებული ფუნქციონალური რეალიზაციების მიხედვით განარჩევენ და, როგორც წესი, პასივის აქტივის კონვერსიულ ფორმად მიიჩნევენ:

- თუ $Ag \rightarrow S$ და $P \rightarrow DO$, მაშინ ზმნა აქტიური, მოქმედებითი გვარისაა; ხოლო
- თუ $P \rightarrow S$ და $Ag \rightarrow PP // \rightarrow \emptyset^1$, მაშინ ზმნა პასიური, ვნებითი გვარისაა (აქტიურის კონვერსიული).

მაგრამ Ag (განსხვავებით სუბიექტისგან) არ არის ყველა ზმნის არგუმენტული სტრუქტურის მახასიათებელი აუცილებელი სემანტიკური როლი (მაგალითად, არააქტიური სემანტიკის ზმნებთან: *დგას, ვლია და სხვ.* – ის არც ივარაუდება) და, ამდენად, სემანტიკურად (და არა ფუნქციონალურად) განსხვავებული აქტიური-პასიური შინაარსის მქონე ზმნების დაპირისპირებისათვის მისი დასუსტება/გაუჩინარება ვერ იქნება მიჩნეული აუცილებელ განმასხვავებელ ნიშნად.

უფრო ზოგადი (არა ფუნქციონალური, არამედ სემანტიკური) მიდგომით შეიძლება აქტივ-პასივის გაფართოებული (ერთარგუმენტიანი ზმნების მომცველიც), სემანტიკური (და არა ფუნქციონალური) გამოიყენა და არგუმენტული სტრუქტურის სიღრმიდან (ანუ პრედიკატის ადგილიანობით განსაზღვრული არგუმენტული სტრუქტურიდან) ზედაპირისაკენ (ანუ ვალენტობით დაფიქსირებული პრედიკატ-არგუმენტების მიმართებისაკენ) გარდასახვისას სამი სემანტიკური როლის (Ag, P, Ad) შესაძლო რეალიზაციების მიხედვით ზმნური ტიპების განსხვავება:

- თუ $Ag \rightarrow S$, მაშინ ზმნა აქტიურია;
- თუ $P \rightarrow S$, მაშინ ზმნა პასიურია;

¹ რამდენადაც, აგენსი შეიძლება საერთოდ გაუჩინარდეს და აღარ მოიაზრებოდეს „დასუსტებულ“, თანდებულის ფრაზადაც კი.

- თუ $Ad_{Exp} \rightarrow S$, მაშინ ზმნა აფექტურია.²

ქართველურ ენათა ზმნური ფორმების ანალიზი ამ მეორე მიდგომის მიხედვით უფრო მარტივი და ადეკვატური ჩანს, რამდენადაც ე.წ. აქტიურ მორფოსინტაქსურ მოდელებს არა მხოლოდ ორ ან სამოლოიანი – აქტიური, გარდამავალი (ანუ, ე.წ. მოქმედებითი გვარის) – ზმნები მისდევენ, არამედ ერთ ან ორმოლოიანი – გარდაუვალი აქტიურ-დინამიკურ-ატელიკური შინაარსის ზმნებიც (ე.წ. საშუალ-მოქმედებითი გვარის ზმნები; მაგ.: *ცხოვრობს, მუშაობს, ფიქრობს, სახლობს, გორავს* და სხვა); ხოლო პასიური მორფოსინტაქსური მოდელებით ფორმდება არა მხოლოდ ერთ- ან ორმოლოიანი აგენსგაუჩინარებული ზმნები, არამედ გარდაუვალი არააქტიურ-დინამიკურ-ტელიკური შინაარსის ზმნებიც, სადაც აგენსის გაუჩინარებაზე საუბარი არამართებულია, რამდენადაც აგენსიანი ფორმები აშკარად მეორეული, ნაწარმოებია (ივანიშვილი, სოსელია 2002) და, ე.ი., ამოსავალ ფორმებში არანაირი აგენსური როლი არ ივარაუდება (ე.წ. დინამიკური ვნებითები; მაგ.: *დგება, შრება, თვრება, თეთრდება, სახლდება* და სხვა). ამდენად, ყველა ქართველურ ენაში აქტივ-პასივის ფორმალურ მოდელებს მართავეს არა სემანტიკური როლების სინტაქსურ ფუნქციებად რეალიზაციის შემთხვევები, არამედ ზმნის სემანტიკური კლასები.

აქტივ-პასივის მორფოსინტაქსური მოდელების მიხედვით, გამოიყოფა ზმნური კლასების 4 ტიპი (შდრ. შანიძე 1973, მცირე განსხვავებით, ჰარისი 1981,³ პოლისკი 1981):

- I კლასის ზმნები – გარდამავალი, დინამიკური, ტელიკური (ე.წ. მოქმედებითი გვარის ზმნები), რომლებიც მისდევენ აქტიურ ფორმალურ მოდელებს;
- II კლასის ზმნები – გარდაუვალი, დინამიკური, ტელიკური (ე.წ. დინამიკური ვნებითები), რომლებიც მისდევენ პასიურ ფორმალურ მოდელებს;
- III კლასის ზმნები – გარდაუვალი, დინამიკური, ატელიკური (ე.წ. საშუალ-მოქმედებითი გვარის ზმნები), რომლებიც მისდევენ არასრულ (P-ს გარეშე) აქტიურ მოდელებს;
- IV კლასის ზმნები – გარდაუვალი, სტატიკური, აპროორულად ატელიკური (ე.წ. სტატიკური და საშუალ-ვნებითი გვარის ზმნები), რომლებიც, როგორც წესი, ახალ მოდელებს (მეშველზმნიანს⁴) აყალიბებენ; და აფექტური ზმნები, რომლებიც მისდევენ ან აქტიურ, ან პასიურ ფორმალურ მოდელებს.

² აფექტური ზმნები თავისებურ მორფოსინტაქსურ (resp. დატიურ) მოდელებს ქმნიან ყველა ქართველურ ენაში, სადაც პირის ნიშანთა S/O ფუნქციები შებრუნებულია. ამის გამო, ქართულ გრამატიკულ ტრადიციაში მათ ინვერსიულ ზმნებს უწოდებენ. ლაზურში სახეზეა III სერიის ინვერსიული (ანუ დატიური) მოდელების აქტიურით (ანუ ერგატიულით) ჩანაცვლების პროცესი; ხშირია პარალელური ფორმებიც (კარტოზია 2005).

³ ჰარისი სინტაქსურ ნიშნებს (კერძოდ, ზმნის არგუმენტთა ბრუნვათა ყალიბებს) ანიჭებს უპირატესობას და მედიოპასიურ და სტატიკურ ზმნებსაც მეორე კლასის ზმნებად მიიჩნევს.

⁴ ლაზურში III კლასის ზმნებთანაც აწმყოში (ართამუნულის ზოგიერთ თქმაში) ჩნდება ახალი, აქტივ-პასივისაგან განსხვავებული, მოდელები მეშველზმნიანი წარმოებით (კარტოზია 2005).

ამ კლასთა ზმნები განსხვავდებიან არა მხოლოდ სინტაქსური მიმართებებით,⁵ არამედ ზმნური მორფოლოგიითაც. II და, ნაწილობრივ, IV კლასის ზმნების განსხვავებული მორფოლოგიური სტრუქტურა მიჩნეულია მარკირებულ, ე.წ. ვნებითი გვარის გამომხატველ ფორმად⁶ და ქართველურ ენებში მისი მორფოლოგიური მახასიათებლებია შემდეგი სტრუქტურული ნიშნები:

- აწმყოში⁷ ვნებითი გვარის ერთოლიან (P) ზმნებს ახასიათებთ *ი დაბოლოება, რომელსაც ქართულსა და სვანურში შეესაბამება -ი,⁸ მეგრულსა და ლაზურში კი -უ/-უ. ამათგან, ლაზურში უ დაბოლოება გვხვდება უმეტესად უთემისნიშნო ზმნურ ფორმებში, -უ კი თემისნიშნისაგან; გვხვდება პარალელური ფორმებიც (კარტოზია 2005); მეგრულში კი უ ძირითადად, ვნებითისაგან ფორმალურად განსხვავებულ პოტენციალის ფორმებში დასტურდება.⁹

⁵ I და III კლასის ზმნები ერგატოულ მოდელს მისდევენ (გარკვეული, დრო-კილოებითა და ზმნური კლასების მიხედვით განსაზღვრული შეზღუდვებით, რომლებიც, ქართველურ ენათა მიხედვით, განსხვავებულად ფუნქციონირებენ), II კლასის ზმნებთან კი ყოველთვის ნომინატიური კონსტრუქციებია; ასევე, გამოიყოფა დატიური მოდელი, რომელიც ახასიათებს IV კლასის აფექტურ ზმნებს და I/III კლასის აქტიურ ზმნებს III სერიის ფორმებში. ეს სინტაქსური ნიშნები ფუნქციონირებენ ყველა ქართველურ ენაში და, ამდენად, აქტივ-პასივის სემანტიკურად ინტერპრეტირებული დაპირისპირება – არგუმენტთა ბრუნვათა მორფოსინტაქსური მოდელებით – საერთო-ქართველურისთვისაც ღირებული ჩანს.

⁶ ამდენად, ტერმინებს ‘აქტივი-პასივი’ ქარველური ენებისათვის სემანტიკური და არაფუნქციონალური დატივრთვა აქვს და ‘ვნებითი გვარიც’ იმ გაგებით, რა გაგებაც მას ფუნქციონალურ თეორიაში აქვს, არ გამოიყოფა. ეს ტერმინი (ანუ, ვნებითი გვარი) აქ და მომდევნო მსჯელობებშიც უფრო პირობითად გამოიყენება იმ მოდელის აღსანიშნავად, რომელიც სემანტიკური ნიშნებით გამორჩეულ ზმნურ (2)-კლასს ახასიათებს; თუმცა, პირის კლების (Ag-ის „გაუჩინარების“) შემთხვევაში, ის ფუნქციონალური მიმართებების ცვლასაც ასახავს.

⁷ აორისტსა და მისგან ნაწარმოებ დროებში, ასევე, III სერიის ფორმებში, აქტივ-პასივის განმასხვავებელი რაიმე სუფიქსური მაჩვენებლები არ არის წარმოდგენილი; ამასთანავე, პასიურ ფორმაში დადასტურებული ხმოვანპრეფიქსები პოლიფუნქციურია და ცალსახად ვნებითობის მაჩვენებლად მათი კვალიფიკაცია არაადეკვატური ჩანს. ამდენად, აქტივ-პასივის განსასხვავებლად მხოლოდ სინტაქსურ ნიშნებილა რჩება. მაშასადამე, „ვნებითი გვარი“ მორფოლოგიურ კატეგორიად შეიძლება გამოიყოს მხოლოდ თანამედროვე ქართულისა და მეგრულის I სერიის ფორმებისათვის; ძველ ქართულსა და სვანურში მისი მორფოლოგიურობა I სერიაშიც შესუსტებულია (არ გამოიყოფა ნათლად სუფიქსების დაპირისპირებით – სუფიქსური წარმოება ამ ენებში ნაკლებად პროდუქტიულია და უფრო მეტად ძირის ხმოვანთა აბლაუტური მონაცვლეობით გამოიხატება), ლაზურში კი, ერგატოული კონსტრუქციის თავისებურების გამო, რომელიც ყველა სერიაში ერთნაირად ფუნქციონირებს, საერთოდ მოხსნილია და ვნებითი გვარის კატეგორიას პოტენციალისი ენაცვლება (იხ. მსჯელობა ქვემოთ, მომდევნო გვერდზე). ამდენად, ვნებითი გვარის მორფოლოგიურ კატეგორიად საერთო-ქართველურ ფუძე-ენაში აღდგენა პრობლემურია.

⁸ იხ. შენიშვნა 7 – სვანურში ეს სუფიქსი პროდუქტიული არაა და აქტივ-პასივის დაპირისპირებისათვის უფრო მეტად აბლაუტური მოდელები გამოიყენება.

⁹ ერთოლიან ფორმებს (აქტიურების მსგავსად) I და II პირის მხოლოდობით რიცხვში, ხმოვანფუძიანი ზმნური ფორმების შემდეგ, დაერთვის I/II:III დიქტომიის მაჩვენებელი სუფიქსები: -ქ (მეგრულში)/-რ (ლაზურში).

- ამ სუფიქსურ მაჩვენებლებთან ერთად ზმნურ ფორმაში შეიძლება წარმოდგენილი იყოს პირის კლების მაჩვენებელი პრეფიქსები **o-* (ერთროლიანებთან) / **je-* (ორროლიანებთან), მაგრამ ეს პრეფიქსები პოლიფუნქციურია და მკაცრად გვარის მორფოლოგიურ მაჩვენებლად ვერ კვალიფიცირდება (ასათიანი 1987).
- ორროლიან (P, Ad) ვნებითებს ერთროლიანებისგან (P) განასხვავებს **je-* ხმოვანპრეფიქსი, რომელსაც ქართულსა და სვანურში შეესაბამება *je-*, ზანურში კი *a-*. ლაზურში, განსაკუთრებით *>a-* *-je* წარმოება (resp. ორროლიანი ვნებითები),¹⁰ უფრო ხშირად, პოტენციალისის გამოსახატავად გამოიყენება. მეგრულში ვნებითისა და პოტენციალისის ფორმები გამიჯნულია, სხვა ქართველურ ენებში კი პოტენციალისის სემანტიკა ძლიერად (ისე როგორც ლაზურში, განსაკუთრებით კი მეგრულში, სადაც პოტენციალისის გამოხატვისათვის ცალკე, სხვა კატეგორიებისაგან განსხვავებული მოდელი გამოიყენება) გამოკვეთილი არაა. პოტენციალისის ფუნქციით გამოყენებული ვნებითი გვარის ფორმები ლაზურში ავლენენ ზმნურ ფორმათა ინვერსიის ტენდენციასაც (კარტოზია 2005).

ვნებითი გვარის ფორმათა ეს სემანტიკური თავისებურება (ანუ პოტენციალისის გამოხატვა) შეიძლება ლაზური ერგატიული კონსტრუქციის სხვა ქართველური ენებისგან განსხვავებული სპეციფიკით აიხსნას. ლაზურში, ქართველურ ენებში¹¹ ერგატიული კონსტრუქციის განმსაზღვრელი ორი შეზღუდვიდან –

(1) *ზმნა უნდა იყოს გარდამავალი ან გარდაუვალ-დინამიკურ-ატელიკური (ე.ი. ერგატიული კონსტრუქცია სემანტიკური ნიშნების მიხედვით არის გაფართოებული და გამოიყენება არა მხოლოდ გარდამავალი ზმნების გადმოსაცემად, არამედ გარკვეული სემანტიკის მქონე გარდაუვალი ზმნების ფორმალურ წარმოდგენებსაც ემსახურება – ე.ი. საქმე გვაქვს ე.წ. „გაფართოებულ“ ერგატიულ კონსტრუქციასთან);*

(2) *ზმნა უნდა იყოს დრო-კილოთა II სერიის ფორმებში (ე.ი. გვაქვს ე.წ. „გახლეჩილი“ ერგატივი (დიკსონი 1994).*

მხოლოდ (1) ფუნქციონირებს. ამდენად, ლაზურში არა გვაქვს დრო-კილოთა მიხედვით „გახლეჩილ-ერგატიული“ კონსტრუქცია. აქ მხოლოდ ზმნის სემანტიკური ნიშნები (დრო-კილოთა შეზღუდვების გარეშე) განსაზღვრავენ ერგატიულ კონსტრუქციას და, ამდენად, საქმე გვაქვს თანმიმდევრულად ერგატიულ (resp. „ტიპიურ“ ერგატიულ), თუმცა სემანტიკურად „გაფართოებულ“ კონსტრუქციასთან. ლაზურში ერგატიული კონსტრუქციის ეს თავისებურება

¹⁰ ქართულსა და სვანურში ამ მოდელის შესატყვისი *>je- -o* წარმოება ითავსებს ხოლმე ‘პოტენციალისის’ მნიშვნელობას, მაგრამ პროდუქტიული არაა და ცალკე მოდელად ვერ გამოიყოფა. მეგრულ-ლაზურში ამ კატეგორიის წინ წამოწევა შესაძლებელია თურქულის გავლენითაც აიხსნას.

¹¹ მეგრულში ქვემოთ მოცემულ შეზღუდვათაგან მხოლოდ (2) შეზღუდვა მოქმედებს.

თავისთავად განაპირობებს პასიური კონსტრუქციების სიჭარბეს – „ტიპიურ ერგატიულ“ ენებში პასიური კონსტრუქციები, როგორც წესი, არ დასტურდება. ეს კანონზომიერება იხსნება თანამედროვე ენათმეცნიერებაში მიღებული ერთ-ერთი თეორიული მიდგომის საფუძველზე, რომლის თანახმადაც აქტიურ-პასიურ კონსტრუქციებს შორის არსებული ფუნქციონალური სხვაობა იხსნება წინადადებაში ინფორმაციის სტრუქტურირების სხვადასხვაგვარობით.

საზოგადოდ, წინადადების საინფორმაციო სტრუქტურაში ინფორმაციულად დაწინაურებული სახელი კვალიფიცირებულია მთავარ ფუნქციონალურ კატეგორიად – *სუბიექტად*. ეს არის შეტყობინების ის ნაწილი, რომლის შესახებაც მოდის გარკვეული ინფორმაცია და რომელიც, ბუნებრივია, „დაწინაურებულია“ საინფორმაციო ნაკადში. მაგალითად, ნომინატიურ ენებში აქტიური კონსტრუქციები გამოხატავენ აგენსის დაწინაურებას (resp. Ag=S). თუმცა შესაძლებელია პაციენსიც დაწინაურდეს და იქცეს გამონათქვამის სუბიექტად; ანუ, ინფორმაცია გადალაგდეს ისე, რომ გამონათქვამი გვაწვდიდეს გარკვეულ ინფორმაციას სწორედ რომ მოქმედების ობიექტის, პაციენსის შესახებ და ცენტრალურ, მთავარ ელემენტად აქტუალიზდეს არა აგენსი, არამედ პაციენსი. ფორმალურად პაციენსის ამგვარი დაწინაურება გამოიხატება მისთვის ნომინატიური ფორმის მინიჭებით. მაგრამ ერგატიულ ენებში პაციენსი ყოველთვის ნომინატივშია, ე.ი. ინფორმაცია თავიდანვე ისეა სტრუქტურირებული, რომ ის უკვე არის ინფორმაციის ცენტრალური, არამარკირებული ერთეული და მისი შემდგომი ფუნქციონალური დაწინაურება ჭარბია. ამიტომაც ერგატიული ენები, როგორც წესი, არ განარჩევენ ფუნქციონალურად და ფორმალურად დაპირისპირებულ აქტიურ-პასიურ კონსტრუქციებს – ეს დაპირისპირება ამ ტიპის ენებისათვის ჭარბია.

სწორედ ამგვარი საფუძველი იქმნება ლაზურში და თუ, მაგალითად, ქართულში პასიური კონსტრუქციების არსებობა, ინფორმაციის სტრუქტურირების თვალსაზრისით, სრულიად მისაღებია I სერიის ფორმებისთვის, სადაც არსებითად ნომინატიური კონსტრუქცია გვაქვს, ლაზურში ის ყველა სერიისათვის ჭარბია. ლაზური, როგორც ჩანს, ასეთი სიჭარბის დასაძლევად და ამ საერთო-ქართველური კონსტრუქციების თავის სისტემაში არაწინააღმდეგობრივად მოსაქცევად, ახდენს პასიური კონსტრუქციების სემანტიკურ რეინტერპრეტაციას და მათ „პოტენციალის“ გამომხატველ მორფოსინტაქსურ მოდელად აქცევს – „პოტენციალის“ უფრო სემანტიკაზე ორიენტირებული კატეგორიაა და ფუნქციონალურ ცვლილებებს არ გულისხმობს.

- ქართულში ზოგიერთ ზმნურ ფორმაში (განსაკუთრებით სახელებისგან ნაწარმოებ ზმნებში) დასტურდება -დ სუფიქსიც, რომელიც სვანურისათვის უცხოა, ლაზურში მხოლოდ ნაშთის სახით გვხვდება რამდენიმე ზმნაში, მაგ.: *გო-მ-ო-ჭკუნ-დ-უნ* (დამავიწყდება – ინვერსიული), *მო-ღორ-დ-უ* (მოტყუვდა) და სხვ. (ჩიქობავა 1936), მეგრულში კი არაპროდუქტიულია და ხშირად *ი-პრეფიქსიანი* პარალელური ფორმაც ეძებნება, მაგ., *ჭითონ-დ-უ//ი-ჭი-*

თარ-ებ-უ. ამდენად, ვნებითის ამ წარმოების რეკონსტრუქცია გართულებულია საერთო-ქართულ-ზანურ დონეზეც კი.

- სვანურში აქტივ-პასივის დაპირისპირებისათვის აქტიურად გამოიყენება ფუძისეულ სმოვანთა აბლაუტური მონაცვლეობა: *-ი-(აქტიურში)/-ე-* (პასიურში); მაგ., დიგე:დგნი.

პასივის ფორმათა ნიმუშები მოცემულია ცხრილის სახით:

ცხრილი 1

არგუმენტთა რაოდენობა	მარკერი	ქართული	მეგრული	ლაზური	სვანური
ერთროლიანი	*ი-	ვ-ი-ზრდ-ებ-ი: ი-ზრდ-ებ-ა	ვ-ი-რდ-უ-ქ: ი-რდ-უ-(ნ)	ვ-ი-რდ-უ-რ: ი-რდ-უ-(ნ)	ხ-ი-რდ-ი: ი-რდ-ი
	*დ	ვ-წითლ-დ-ებ-ი: წითლ-დ-ებ-ა	ვ/პ-ჭითონ-დ-უ-ქ: ჭითონ-დ-უ-(ნ)	—	—
	—	ვ-კვდ-ებ-ი: კვდ-ებ-ა	ვ-ღურ-უ-ქ: ღურ-უ-(ნ)	ბ-ღურ-უ-რ: ღურ-უ-(ნ)	ტ-ქ-ენ-ი: ტენ-ი (ბრუნდება)
ორროლიანი	*ე-	ვ-ე-ზრდ-ებ-ი: ე-ზრდ-ებ-ა	ვ-ა-რდ-უ-ქ: ა-რდ-უ-(ნ)	ვ-ა-რდ-უ-რ: ა-რდ-უ-(ნ)	ხ-ე-რდ-ი: ხ-ე-რდ-ი
	*ე- დ	ვ-უ-წითლ-დ-ებ-ი: უ-წითლ-დ-ებ-ა	ვ-უ-ჭითონ-დ-უ-ქ: უ-ჭითონ-დ-უ-ქ	—	—
	*უ-	ვ-უ-კვდ-ებ-ი: უ-კვდ-ებ-ა	ვ-უ-ღურ-უ-ქ: უ-ღურ-უ-(ნ)	ვ-უ-ღურ-უ-რ: უ-ღურ-უ-(ნ)	—
	*ა-	ვ-ა-კვდ-ებ-ი: ა-კვდ-ებ-ა	ვ-ა-ღურ-უ-ქ: ა-ღურ-უ-(ნ)	ვ-ა-ღურ-უ-რ: ა-ღურ-უ-(ნ)	—

დასკვნები: ქართველურ ენათა შედარებითი ანალიზის შედეგების კოგნიტიური ინტერპრეტაცია და ფუძე-ენის ვითარების გარკვევის მცდელობა

საზოგადოდ, სამყაროს შემეცნების პროცესი ირეკლება იმ ცვლილებებში, რომლებსაც „სინამდვილის“ ლინგვისტური სტრუქტურირების, „ხედვის“ ამსახველი ენობრივი ფორმები განიცდიან. თუ ქართველურ ენათა შედარებითი ანალიზის საფუძველზე ზემოთ შემოთავაზებულ მოსაზრებებს გავიზიარებთ და ენობრივი მონაცემების კოგნიტიურ პროცესებთან კავშირების გამოვლენას შევეცდებით, მივიღებთ ქართველთა სამყაროსეული შემეცნების დიაქრონიული „განვითარების“ გარკვეულ სურათს:

1. საერთო-ქართველური ორიენტირებული, ფოკუსირებულია ‘საკომუნიკაციო აქტზე’: საკომუნიკაციო აქტში მონაწილე I და II პირები ენობრივად ყოველთვის მარკირებულია ზმნური პირის ნიშნებით და უპირისპირდება არამარკირებულ III პირს; ანუ, ფორმალიზებულია პირთა I/II~III დიქოტომია (ასათიანი 1994).
2. სიტუაციაში სახელთა ‘თავისუფალი ნების’ ჩართულობის მიხედვით განსხვავდება +[თ.ნ] და -[თ.ნ] პირები, რაც ენობრივად რეპრეზენტირებულია

ზმნაში წარმოდგენილი ვინისა და მანის რიგის პირის ნიშნების დაპირისპირებით (ასათიანი 2015).

3. სიტუაციაში ნების მიხედვით განსხვავებულ პირთა 'დამატება-გამოკლება' ფორმალისზღება ზმნური ხმოვანპრეფიქსების ოპოზიციით: *ა-, *უ-/ო-(+[თ.ნ]-ს ან -[თ.ნ]-ს 'დამატება'):*ო- ((+[თ.ნ]-ს ან -[თ.ნ]-ს 'დამატება, კლება'):*ე- (ერთ-დროულად, +[თ.ნ]-ს 'გაქრობა' და -[თ.ნ]-ს 'დამატება') (ასათიანი 1987).
4. სიტუაციის მარკირებისას ღირებულებას იძენს სახელთა სემანტიკური განსხვავებულობები:
 - a) -[თ.ნ]-ის ბენეფაქტიური III პირის დამატება მარკირებულია *ე- პრეფიქსით;
 - b) -[თ.ნ]-ს კლების შემთხვევაში დიფერენცირდება, ერთი მხრივ, რეფლექსური და, მეორე მხრივ, არარეფლექსური, ბენეფაქტიური -[თ.ნ] კლების შემთხვევები; შედეგად, არარეფლექსური ბენეფაქტივის 'კლება' ბენეფაქტივის 'დამატებასთან' ერთად გადაიაზრება ერთიან 'ქცევის' გრამატიკულ კატეგორიად ყველა ქართველურ ენაში:
 - i. ბენეფაქტივის კლება გამოიხატება *ი- ზმნური პრეფიქსით (ე.წ. სათავისო ქცევა);
 - ii. ბენეფაქტივის დამატება (ე.წ. სასხვისო ქცევა) იმიჯნება იმგვარად, რომ I/II პირებისკენ ორიენტირებულობის ერთიანობა შენარჩუნებულია და 'მატება-კლების' შემთხვევების ფორმალური ნეიტრალიზაციის პირობებში გამოიხატება *ი-თი; ეს *ი- III პირის ბენეფაქტივის *ე- პრეფიქსითან ერთად მორფოლოგიურად შეპირობებულ ალომორფებად ერთიანდება;
 - iii. ქცევის ერთიანი კატეგორიის ფარგლებში აუცილებელი ხდება ამ ფორმების შეპირისპირება ისეთ სიტუაციებთან, სადაც ბენეფაქტიური პირის მატება-კლება არ არის აქტუალიზებული; ამდენად, გამოიყოფა ე.წ. ნეიტრალური ქცევის ფორმა, რომელიც ქართველურ ენებში, უმეტეს შემთხვევებში, კოგნიტიურად სრულიად გასაგები მიზეზების გამო (რამდენადაც ამ შემთხვევაში არ არის აქტუალიზებული რაიმე სახის 'მატება-კლება'), არამარკირებული, უნიშნოა.¹²
 - ე.ი. ქცევის გრამატიკული კატეგორიის რეკონსტრუქცია საერთო-ქართველურის ფუძე-ენაში წინააღმდეგობებს არ ხვდება.
 - c) +[თ.ნ]-ის დამატების შემთხვევაში, საერთო-ქართველურ დონეზე გამოიყოფა ე.წ. 'კაუზაცია-კონტაქტის', ხოლო საერთო ქართულ-ზანურ დონეზე -[თ.ნ] ლოკატიური სახელის დამატების შემთხვევაში ე.წ. 'საზედაო სიტუაციის' კატეგორიები. ეს ორი სემანტიკურად განსხვავებული შემთხვევა მორფოლოგიურ დონეზე დიფერენცირებულია შესატყვისობებით:

¹² ნეიტრალური ქცევის ფორმებში დაფიქსირებული *ა-ს ინტერპრეტაციისათვის იხ. ასათიანი 1987.

ზანურში ‘კაუზაცია-კონტაქტის’ *ა-ს შეესატყვისება ო-, ხოლო ‘სახე-
დაო სიტუაციის’ *ა-ს – ა-. საერთო-ქართველურის ‘კაუზაცია-კონტაქ-
ტის’ ერთიანი კატეგორიის დაშლა-დაპირისპირებაც ქართულ-ზანური
ერთობის საფეხურზე შეიძლება ვივარაულოთ, როდესაც [+თ.ნ]-ის დამა-
ტების სემანტიკურად განსხვავებული შემთხვევები შეპირისპირებულია
და ‘მოქმედების ავტორის’ ნიშნით განსხვავებულია ‘კაუზაციისა’ (+[ავ-
ტორი]) და ‘კონტაქტის’ (–[ავტორი]) შესაბამისი ფორმალური მოდელე-
ბი: { *ა + სახელის/ზმნის ძირი + [თემა(*-ებ)] } (‘კაუზაცია’) ~ { *ა +
მასდარის ფუძე + კონტაქტის მაწარმოებელი + [თემა(*-ებ)] } (კონტაქ-
ტი).¹³ მომხიბლავი ჩანს კონტაქტის კაუზაციის მეორე საფეხურად სა-
ერთო-ქართველურზე რეკონსტრუქციის შესაძლებლობაც, რასაც სვანუ-
რის ე.წ. ორმაგი კაუზატივები და ზანურის -აფ-უ(ან)-აფ- სეგმენტური
ფორმებიც მხარს უჭერს, თუმცა დაპირისპირების ეს მოდელი ქართვე-
ლურ ენებში არაპროდუქტიული და არათანმიმდევრული ჩანს.

5. სახელთა სემანტიკური განსხვავებულობების პარალელურად, სიტუაციის
სტრუქტურირებისას, ღირებულებას იძენს ზმნის სემანტიკური თავისებურე-
ბები და დრო-კილოთა სხვაობები. ეს ნიშნები და მათი კომბინაციები მორ-
ფოსინტაქსური მოდელების (ნომინატიური თუ ერგატიული) შერჩევას განა-
პირობებენ.

ყველა ქართველურ ენაში გამოიყოფა არგუმენტთა ბრუნვათა ერგატიული და
ნომინატიური მოდელები, რომლებიც ‘გარდამავლობა’, ‘დინამიკურობა’, ‘ტელი-
კურობა’¹⁴ სემანტიკური ნიშნების სხვადასხვაგვარი კომბინაციების (resp.
განსხვავებული ზმნური კლასების) ფორმალისზებას ემსახურება:

ცხრილი 2

ზმნური კლასები	მოდელი	გარდამავლობა	ტელიკურობა	დინამიკურობა
I კლასი	ერგატიული	+	+	+
II კლასი	ნომინატიური	–	+	+
III კლასი	ერგატიული	–	–	+
IV კლასი	ნომ./დატიური	–	–	–

I და III კლასის ზმნები ერგატიულ მოდელს მისდევენ (ლაზურში დრო-კი-
ლოთა ყველა სერიის ფარგლებში, დანარჩენ ქართველურ ენებში კი მხოლოდ
აორისტის ფორმებში); ხოლო II და IV კლასის ზმნები (ასევე, ყველა ქართვე-
ლურ ენაში) – ნომინატიურს. ამდენად, პირდაპირი შესაბამისობების დადგენა

¹³ დაწვრილებით ‘კაუზაციისა’ და ‘კონტაქტის’ განმასხვავებელი მოდელების შესახებ ქართ-
ველურ ენებში იხ. ასათიანი 1989.

¹⁴ ‘ტელიკურობის’ ნიშანი ზმნური კლასების სემანტიკური დიფერენცირებისას ქართულში
პირველად გამოყო დ. ჰოლისკმა (ჰოლისკი 1981).

ზმნურ კლასებსა და მოდელებს შორის ვერ ხერხდება. გვაქვს ე.წ. 'გაფართოებული აქტიური კონსტრუქციები' (I და III კლასის ზმნების მარკირებიდან გამომდინარე) და 'გაფართოებული პასიური კონსტრუქციები' (II და IV კლასის ზმნების მარკირებიდან გამომდინარე).

ამ მოდელების მართვისას ღირებულია არა რომელიმე ერთი სემანტიკური ნიშანი, არამედ ამ სემანტიკურ ნიშანთა კომბინაციები. ეს, ფაქტობრივად, ართულებს 'აქტივ-პასივის' დაპირისპირების არა მხოლოდ რეკონსტრუქციას, არამედ ცალკეულ ქართველურ ენაში ამ დაპირისპირების თუნდაც დამოუკიდებელ ინტერპრეტაცია-კვალიფიკაციას. მაგრამ ისიც ფაქტია, რომ ეს კომბინაციები ყველა ქართველური ენისათვის და, მაშასადამე, საერთო-ქართველურისათვისაც, ღირებულია, ყოველ შემთხვევაში, განვითარების იმ საფეხურისათვის, როცა ერგატიულ და ნომინატიურ კონსტრუქციათა შესაბამისი მორფოსინტაქსური მოდელები (და, დამატებით, გარკვეული სუფიქსური მჩვენებლები და/ან აბლაუტური მონაცვლეობები) ყალიბდება.

სემანტიკურ ნიშანთაგან ზოგიერთი უპირობოდ განაპირობებს კონკრეტული მორფოსინტაქსური მოდელის შერჩევას, ზოგიერთი კი მხოლოდ სხვა ნიშანთან კომბინაციაში. მარკირების პროცესი იერარქიულად ორგანიზებულია და შეიძლება წარმოვადგინოთ გენერატიული წესების სახით, რომლებიც ასახავენ ყოველ საფეხურზე კონვენციონალური „გადაწყვეტილების“ მიღების კოგნიტიურ პროცესს (ასათიანი 2010). ალგორითმის მსგავს ავტომატურ წესებს იმპლიკაციური ხასიათი აქვთ.

ალგორითმი მუშაობს შემდეგი ზოგადი პრინციპების შესაბამისად:

- პროტოტიპული 'აქტივ-პასივის' შინაარსების მარკირებისათვის უპირობოდ შეირჩევა ფორმალურად დაპირისპირებული, დადგენილი მორფოსინტაქსური მოდელები;
- არაპროტოტიპული, ე.წ. მედიალური, შინაარსების შემთხვევაში, თუ კონკრეტული ზმნის სემანტიკა კოგნიტიურად შესაბამისობაშია პროტოტიპისთვის დამახასიათებელ ერთ რომელიმე სემანტიკურ ნიშანთან, შეირჩევა ამ პროტოტიპის მარკირებისათვის დადგენილი მოდელი, თუ – არა, გადაწყვეტილება მიიღება სხვა, მეორე სემანტიკური ნიშნის საფუძველზე;
- პროცესი ვრძელდება მანამ, სანამ ზმნური კლასების განმასხვავებელი, აუცილებლობისა და საკმარისობის პრინციპით დადგენილი, სემანტიკური ნიშნები არ ამოიწურება.

ამგვარად, კოგნიტიურად ინტერპრეტირებული ფორმალური მარკირების პროცესი იერარქიულად ორგანიზდება და ალგორითმულ ხასიათს იძენს.

I საფეხურზე ვიღებთ უპირობო (შეუზღუდავ) გადაწყვეტილებებს: როდესაც სიტუაცია სტატიკურ ვითარებას ასახავს (–[დინამიკური]), არგუმენტთა გაფორმებისთვის უპირობოდ შეირჩევა ნომინატიური მოდელი (IV კლასის სტატიკური სემანტიკის მქონე ზმნები); როდესაც სიტუაციაში ჩართულია –[თ.ნ.] მქონედ ინ-

ტერაპრეტირებული სახელი, ეს $-[t.n]$ უპირობოდ მარკირებული იქნება მიცემითით; როდესაც სიტუაციაში (შესაძლებელია $-[t.n]$ -სთან ერთად) ჩართულია 'ნების მიხედვით ნეიტრალური' სახელი¹⁵ (ნების მიხედვით ნეიტრალური სახელი პირობითად აღვნიშნოთ \emptyset -ით)¹⁶, შეირჩევა ნომინატიური მოდელი (II კლასი); მსგავსად, უპირობო გადაწყვეტილებები მიიღება სიტუაციებისას, როდესაც გვაქვს: $\{-[t.n]ექსპერიენსერი (და \emptyset)\}$ და $\{+[t.n] უნახავი (და \emptyset)\}$ – ორივე შემთხვევაში შეირჩევა დატიური მოდელი (IV კლასის აფექტური ზმნები და I/II კლასის ზმნათა III სერიის ფორმები).

უპირობო გადაწყვეტილებები ამ წესებით იწურება და გადავდივართ მომდევნო საფეხურზე;

II საფეხური: თუ სიტუაციაში ჩართულია $+[t.n]$, გადაწყვეტილებას ვერ ვღებულობთ და გადავდივართ მომდევნო საფეხურზე;

III საფეხური: თუ სიტუაციაში, იმავდროულად, ჩართულია 'ნების მიხედვით ნეიტრალური' სახელი, ე.ი. გვაქვს $\{+[t.n] და \emptyset\}$, მაშინ ლაზურში შეირჩევა ერგატიული მოდელი, სადაც $+[t.n]$ მარკირებულია ერგატივით, ნეიტრალური სახელი კი ნომინატივით. დანარჩენ ქართველურ ენებში გადაწყვეტილების მისაღებად გადავდივართ შემდეგ საფეხურზე;

III/საფეხური: თუ სიტუაციას წარმოვადგენთ აორისტსა და მასთან დაკავშირებულ დრო-კილოთა ფორმებში ($+[აორისტი]$), შეირჩევა ერგატიული მოდელი, ხოლო თუ სიტუაციას წარმოვადგენთ სხვა დროებში ($-[აორისტი]$) – ნომინატიური (I და III კლასის ზმნები).

გუბრუნდებით II საფეხურს და ვაგრძელებთ კოგნიტიურ სვლებს;

II/ საფეხური: თუ სიტუაციაში არ არის ჩართული 'ნების მიხედვით ნეიტრალური' სახელი, ე.ი. ერთდროულად არა გვაქვს $\{+[t.n] და \emptyset\}$, მაშინ ვერ ვიღებთ გადაწყვეტილებას და გადავდივართ შემდეგ საფეხურზე;

IV. საფეხური: თუ მოქმედება ტელიკურია ($+[ტელიკური]$), შეირჩევა ნომინატიური მოდელი (II კლასის ზმნები); თუ მოქმედება ატელიკურია ($-[ტელიკური]$), მაშინ შეირჩევა ერგატიული მოდელი (III კლასის ზმნები).

გადაწყვეტილებების შესაძლებლობები ამოწურულია და მარკირების პროცესი – დასრულებული.

სქემატურად კოგნიტიური გადაწყვეტილებების ამსახველი ეს სვლები შემდეგნაირად შეიძლება წარმოვადგინოთ:

¹⁵ იგივე პაციენსი, რომელიც ფლობის ობიექტია (resp. undergoer), იქმნება, იცვლება, ქრება და სხვა ამგვარი, აპრიორულად 'ნებაწართმეულია' – მისი (თვით)კონტროლი აპრიორულად გამორიცხულია; ამდენად, მისთვის ნიშანი 'თავისუფალი ნება' ჭარბია და სიტუაციაში თავისი ნების ჩართულობა-ჩაურთველობის შესაძლებლობის გამორიცხულობის გამო 'თავისუფალი ნების' გამოხატვის თვალსაზრისით, ნეიტრალურია, ანუ მისთვის ეს ნიშანი \emptyset -ია.

¹⁶ და, იმავდროულად, სიტუაციაში არ არის ჩართული $+[t.n]$.

ფიგურა 1:

I.	{	-[დინამიკური] → ნომინატიური მოდელი (IV კლასი)						
		-[თ.ნ] → დატივი						
		{-[თ.ნ] და Ø} → ნომინატიური მოდელი (II კლასი)						
		{-[თ.ნ] _{ექსპერიენსური} (და Ø)} → დატიური მოდელი (IV კლასი აფექტური)						
		{+[თ.ნ] _{არავეიდენტური} (და Ø)} → დატიური მოდელი (I/III კლასი III სერია)						
	II.	+	Ø	III.	{	[აორისტი] ერგატიული მოდელი (I კლასი)		
-[აორისტი] ნომინატიური მოდელი (I კლასი)								
-Ø						IV	{	[ტელიკური] ნომინატიური მოდელი (II კლასი)
								-[ტელიკური] ერგატიული მოდელი (III კლასი)

საფეხურების რიგი მკაცრად განსაზღვრული და იერარქიულად ორგანიზებულია: I II III// IV. ამასთანავე, ლაზურში გამოტოვებულია III საფეხური, მეგრულში კი IV, ხოლო სვანურსა და ქართულში III საფეხურის გავლა აუცილებელია -Ø-ს შემთხვევაშიც და IV წესის განხორციელების შემდეგ ალგორითმი რეკურსიულად უბრუნდება III წესს.

ამ გადაწყვეტილებებს, ბუნებრივია, გარკვეული კოგნიტიური საფუძვლები აქვს, რასაც მარკირების თეორიის ფარგლებში შეიძლება გარკვეული ახსნები დაეძებნოს (მარკირების თეორია ფონოლოგიის ფარგლებში შემუშავდა; შემდეგ ეს მიმართება განზოგადდა ენობრივი სტრუქტურირების დინამიკური პროცესის განმსაზღვრელ, მმართველ ერთ-ერთ პრინციპად და ბუნებრივად დაუკავშირდა ენობრივი შემეცნების კოგნიტიურ პროცესს (იხ. მელიქიშვილი 1976, იაკობსონი 1971, გივონი 1979).

ერგატიული და დატიური ბრუნვები, როგორც ირიბი ბრუნვები, მარკირებულია და, სავარაუდოდ, კოგნიტიურად მარკირებულ ვითარებებს გამოხატავენ, ხოლო ნომინატიური – არამარკირებული და, შესაბამისად, კოგნიტიურად არამარკირებული ვითარებების ენობრივი რეპრეზენტაციებია. კოგნიტიურად მარკირებულია სიტუაცია, რომელიც გამორჩეული, სტატისტიკურად ნაკლებგავრცელებული, უფრო სპეციფიზირებული, უჩვეულო და პროტოტიპიდან გადახრილია, ხოლო კოგნიტიურად არამარკირებულია ბუნებრივი ლოგიკის შესაბამისად უფრო მისაღები, სტატისტიკურად უფრო გავრცელებული, ნაკლებად სპეციფიზირებული და ჩვეულებრივი, პროტოტიპული მოვლენა.

ამგვარი მიდგომით შეიძლება ზემოთ წარმოდგენილი წესების კოგნიტიური არსის წვდომა:

1. -[დინამიკური] (ანუ, სტატიკური) ზმნების შესაბამისი სიტუაციები ჩვენს „სინამდვილეში“ გაცილებით გავრცელებული და ჩვეულებრივია: ყველაფრის აღქმა და შემეცნების პროცესი იწყება, უპირველეს ყოვლისა, არსთა ეგზისტენციალური, სტატიკური დაფიქსირებით ბუნებრივ მდგომარეობაში. ამ

პროცესში ეს 'არსი' აპრიორულად, 'თავისუფალი ნების მიხედვით ნეიტრალურია' (ანუ, \emptyset). ეს კოგნიტიური არამარკირებულობა ენობრივადც არამარკირებული, სახელობითი ბრუნვით გამოიხატება;

2. $[-\text{თ.ნ}]$ თავისთავად კოგნიტიურად მარკირებულია, რამდენადაც ნების მქონე სახელისათვის უფრო ბუნებრივია სიტუაციის გაკონტროლება, 'ნების' გამოვლენა და თუ სიტუაციაში ის 'ნების' გარეშე ერთვება და სიტუაციას ვერ აკონტროლებს, კოგნიტიურად უჩვეულო ვითარება იქმნება. ამდენად, ის ენობრივადც მარკირებულია – გამოხატულია ირიბი (და არა პირდაპირი), მიცემითი ბრუნვით;
3. (1) და (2) ინტერპრეტაციების შეჯერებით $\{(-[\text{თ.ნ}]) \text{ და } \emptyset\}$ სიტუაციაც არამარკირებულია და, შესაბამისად, ამ შემთხვევებში ჩნდება, ე.წ ნომინატიური კონსტრუქცია: $\emptyset \rightarrow$ ნომინატივში და $-\text{[თ.ნ]} \rightarrow$ დატივში;
4. $[\text{თ.ნ}]$ -ს სპეციფიზირებული შემთხვევები $(+/-[\text{თ.ნ}]_{\text{არაევიდენტური}})$ განსაკუთრებულად გამორჩეული, მარკირებულია და, შესაბამისად, ენობრივადც მარკირებულია დატიური კონსტრუქციის შესაბამისი მოდელით;
5. ქართველურ ენებში სიტუაციები, სადაც მონაწილეობს $+\text{[თ.ნ]}$, ქმნიან მარკირებულ მიმართებებს, რამდენადაც, როგორც ეს წინა (1)-(4) ინტერპრეტაციებიდანაც ჩანს, ქართველურ ენათათვის ამოსავალია სახელთა სემანტიკური (და არა მოქმედებასთან სახელთა დაკავშირების ფუნქციური როლის მიხედვით განსხვავებული S და O) შინაარსები. ამგვარი ამოსავალი თვალთახედვით კი, რამდენადაც $+\text{[თ.ნ]}$ მხოლოდ სულიერ პიროვნებებს (მოგვიანებით კი აქტიურ მოქმედებასთან არააქტიურ სახელთა მეტაფორიზაციის გზით მათთან კოგნიტიურად გათანაბრებული უსულო სახელებსაც) ახასიათებთ (ასეთები კი ჩვენს „სინამდვილეში“ გამორჩეული, იშვიათი, ნაკლებ გავრცელებულია), ის პროტოტიპულად მარკირებულია, 'ნების მიხედვით ნეიტრალური' სახელი კი არამარკირებული. შესაბამისად, $\{+\text{[თ.ნ]} \text{ და } \emptyset\}$ -ს ენობრივი მარკირებისთვის შეირჩევა ერგატიული კონსტრუქციისათვის დამახასიათებელი ერგატიული მოდელი, სადაც $+\text{[თ.ნ]}$ წარმოდგენილია ენობრივად მარკირებული ერგატივით, \emptyset კი ნომინატივით. ლაზურის ამგვარი სტრუქტურირება დანარჩენ ქართველურ ენებში შემოიფარგლება აორისტით, სადაც ერგატიული მოდელი დასტურდება, განსხვავებით აწმყო-მყოფადი წრის დრო-კილოებისა, სადაც გვაქვს ნომინატიური მოდელი (მეგრულში მხოლოდ $+\text{[აორისტი]}$ განსაზღვრავს ერგატიული მოდელის ამოქმედებას და ზმნის სემანტიკურად განსხვავებულ კლასებს მოდელის შერჩევას მნიშვნელობა არ ენიჭებათ – ყველა ტიპის ზმნა, რომელიც სემანტიკურად უშვებს აორისტს, ერგატიული მოდელის შერჩევას განაპირობებს). ასეთ განაწილებასაც თავისი ბუნებრივი ლოგიკა და კოგნიტიური ახსნა აქვს: წარსულში დასრულებული მოქმედების შედეგი სახეზეა, თავად მოქმედების ავტორი კი შეიძლება არც იყოს სახეზე და, ამის გამო, მისი ნებელობის ჩართულობაც ბოლომდე ცხა-

დი, გარკვეული არ არის; ამდენად, აორისტში +[თ.ნ] კოგნიტიურად განსაკუთრებულად მარკირებულია და ენობრივად ირიბი, სპეციფიკური ბრუნვით – ერგატივით არის წარმოდგენილი. რაც შეეხება Ø-ს, ის სახეზეა, სიტუაციურად არამარკირებულია და, შესაბამისად, ფორმალურად არამარკირებულ ნომინატივშია. ასეთი ინტერპრეტაცია გარკვეულად ხსნის ქართველურ ენებში II და III სერიებს შორის ფორმალური დაპირისპირების ჩამოყალიბების პროცესს: ასეთი კოგნიტიური პროცესის ლოგიკურ დასასრულამდე მიყვანა გულისხობს წარსულის ფორმებს შორის დაპირისპირების წარმოქმნას, რაც დასტურდება კიდევ ქართველურ ენებში: წარსული „ევიდენტური +[თ.ნ]-ით“ (აორისტი და II სერიის ფორმები) ფორმალურად ემიჯნება წარსულს „არაევიდენტური +[თ.ნ]-ით“ (III სერიის ფორმები). სიტუაციის ენობრივი სტრუქტურირება ორივე შემთხვევაში მოქმედების შედეგის არამარკირებულობას განაზღვრავს – ორივე შემთხვევაში Ø სახეზეა, განსხვავებულია მხოლოდ ჩვენი „ცოდნა“ და +[თ.ნ]-ს აქტუალიზების ხასიათი: პირველ შემთხვევაში მოქმედება იმგვარად არის ენობრივად რეპრეზენტირებული, რომ აქტუალიზებულია მოქმედების ავტორის ნების ჩართულობა (ე.ი. მოქმედება ევიდენტურია), მეორეში კი არა (ე.ი. მოქმედება არაევიდენტურია). პირველი მარკირებულია ერგატიული მოდელით, მეორე კი დატიურით. აწმყოში (და, საერთოდ, I სერიის ფორმებში) პირიქითი ვითარებაა: ვხედავთ +[თ.ნ]-ს აქტივობას და იმ ფაქტს, რომ Ø, რომელიც ბოლომდე ფორმირებული ჯერ არც კი არის და +[თ.ნ]-ს გავლენის, კონტროლის ქვეშაა. ასეთი კოგნიტიური ინტერპრეტაციის შედეგი ჩანს ენობრივ ფორმებშიც: +[თ.ნ] გაფორმებულია არამარკირებული ნომინატივით, Ø კი მარკირებული დატივით (ე.ი. გვაქვს ნომინატიური მოდელი). ასეთ ინტერპრეტაციას მეტი „ამხსნელობითი“ ძალა აქვს – გასაგები ხდება ყველა ქართველურ ენაში ე.წ. „გახლჩილი-ერგატივის“ განმაპირობებელი კოგნიტიურ-ლოგიკური საფუძვლები.

6. თუ +[თ.ნ]-ს შემთხვევაში სიტუაციაში იმავდროულად ‘თავისუფალი ნების მიხედვით ნეიტრალური’ Ø სახელი ჩართული არაა, სიტუაციაა თავისთავად კოგნიტიურად მარკირებულად აღიქმება, რამდენადაც +[თ.ნ]-ს ‘ნება’ შეზღუდულია, მისი აქტივობა ვერაფერზე ვერ გადადის და, ამდენად, სპეციფიკური, განსაკუთრებულად ძლიერად მარკირებული ვითარება წარმოიქმნება. ასეთ დროს ქართველური ენების ენობრივი შემეცნება მიმართავს დამატებით სემანტიკურ ნიშნებს: მოქმედება მიზანმიმართულია (+[ტელიკური])? ე.ი. აქტივობა მაინც გამოკვეთილია (რამდენადაც მიზნობრიობა მხოლოდ დინამიკურ პროცესში მყოფ სახელებს შეიძლება ახასიათებდეთ) და კონსტრუქციაც (განსაკუთრებით, დინამიკურობის გამო) არამარკირებული – ნომინატიურია (II კლასის ზმნები); მოქმედების მიზანსწრაფულობა არ ჩანს (–[ტელიკური]) და უბრალოდ აქტიურ, დინამიკურ პროცესთან გვაქვს საქმე? ე.ი. ნება, აქტივობა კიდევ უფრო შესუსტებულია და კონსტრუქციაც მარკირებული – ერგატიულია (III კლასის ზმნები).

ამდენად, სრულიად ცხადია, რომ ქართველური ენები S და O ფუნქციების ან თუნდაც სემანტიკურად განსხვავებული აქტივ-პასივის ფორმალიზებას კი არ ახდენენ, არამედ კოგნიტიური გადაწყვეტილებების შესაბამისად აფორმებენ სიტუაციებს. გადაწყვეტილებები მიიღება მთავარი პრინციპის შესაბამისად (ამირიძე 1998):

კოგნიტიურად არამარკირებული (ანუ, პროტოტიპული ან პროტოტიპთან ახლოს მდგომი) ენობრივადაც არამარკირებულია და, პირიქით, კოგნიტიურად მარკირებული (ანუ, პროტოტიპიდან გადახრილი, არაპროტოტიპური, სპეციფიკური) – ენობრივადაც მარკირებული;

გადაწყვეტილებები ‘ოპტიმალის’ პრინციპს ექვემდებარებიან – ახალი მოდელი კი არ იქმნება, არამედ გარკვეული სემანტიკური ნიშნების ქონა-არქონის კოგნიტიური „აღრიცხვის“ საფუძველზე არსებული მოდელებიდან ერთ-ერთი, კოგნიტიურად უფრო ახლოს მდგომი მოდელი შეირჩევა. ასეთი „აღრიცხვის“ ამსახველ წესებს ბუნებრივად იერარქიული (საფეხურებრივი) სტრუქტურა აქვთ.

მაგრამ, ქცევის კატეგორიის ჩამოყალიბების შედეგად, რაც გულისხმობს პირის კლების *ი- პრეფიქსის ფუნქციებიდან¹⁷ სათავისო ქცევის ფუნქციების გამოყოფას და *უ-სთან ალომორფულ გაერთიანებას,*ი- პრეფიქსის დარჩენილი ფუნქციები სულ უფრო და უფრო უახლოვდება ვნებითი გვარის ტრადიციულად ნავარაუდებ ფუნქციებს. ეს პროცესი შესაძლოა, ქართველურ ენათა ცვლილებების განმსაზღვრელი ძირითადი ტენდენციის – სემანტიკური შინაარსების მარკირებიდან ფუნქციების მარკირებაზე გადასვლა – ენობრივი რეალიზაციის ერთ-ერთ მიზეზადაც იქცევა. ამ პროცესის შედეგად ყოველ ქართველურ ენაში სუფიქსური დაბოლოებებით განირჩევა მარკირებული, ვნებითი გვარის კონსტრუქციები იმგვარად, რომ ზმნის კლასების განმსაზღვრელი სემანტიკური ნიშნებისა და აორისტის როლი თავის გრამატიკულ ‘ძალას’ აქტივ-პასივის ფორმალური მოდელების ჩამოყალიბების პროცესში ინარჩუნებენ და ვლებულობთ დაპირისპირებას: ‘გაფართოებულ აქტივი’¹⁸ ~ ‘გაფართოებული პასივი’. ამ პროცესის ძირითადი მიმართულება და მისი განმსაზღვრელი კოგნიტიური საფუძველები შემდეგია:

სახელთა ენობრივი დიფერენციაცია იმანენტური სემანტიკური ნიშნთვისებების მარკირებიდან „გადაღის“ ზმნურ მოქმედებაში მათი როლისა და ფუნქციების განსხვავებული ხასიათის ფორმალიზებაზე. ბუნებრივია, ასეთი არსებითი ხასიათის ცვლილება გულისხმობს და ეფუძნება „ენობრივი შემეცნების“ ცვლას – რა არის X თავისთავად? რა ფუნქციებს ასრულებს X? როგორც ჩანს, ეს კოგნიტიური პროცესი იმგვარად მიმ-

¹⁷ ი- პრეფიქსის პოლიფუნქციონალურობისათვის ქართველურ ენებში იხ. ასათიანი 1987.

¹⁸ შდრ. ვ. ბოედერის მოსაზრებებს, რომელიც ქართველურისათვის აქტიურობის კატეგორიის ფარგლებში ‘გაფართოებულ ერგატიულ კონსტრუქციაზე’ საუბრობს (ბოედერი 1979).

დინარეობს, რომ „სინამდვილის“ ენობრივი სტრუქტურირებისას „მე-ლი“ კატეგორია კი არ „ქრება“, არამედ ინარჩუნებს თავის „ძალას“ – ვადადის გრამატიკული სისტემის „სიღრმეში“ და ენობრივი სისტემატე კატეგორიათა ვარკვეული იერარქიების (სიღრმიდან ზედაპირისკენ) სახით ორგანიზდება.

ამგვარი მიდგომით გრამატიკული კატეგორიის ჩამოყალიბება არის არა ერთ-ჯერადი აქტი, არამედ პროცესი, რომელიც დროში გაწელილია და დიაქრონიული ხასიათი აქვს.

ამდენად, კლასიკური ვაგებით, გვარის კატეგორიის რეკონსტრუქცია საერთო-ქართველურ ფუძე-ენაში ვერ ხერხდება, თუმცა პირის კლების ფარგლებში ზმნური სემანტიკური კლასების სემანტიკითა და აორისტით განპირობებული მოდელების რეკონსტრუქცია ბუნებრივი (და აუცილებელიც) ჩანს. ამ მოდელების სახით გვარის კატეგორიის ჩამოყალიბებისათვის აუცილებელი პირობები უკვე არსებობს საერთო-ქართველურ ფუძე-ენაში, თუმცა, როგორც ჩანს, ამ კატეგორიის საბოლოო ფორმირება და მორფოსინტაქსურ კატეგორიად ჩამოყალიბება უკვე დამოუკიდებლად ხორციელდება ყოველ ქართველურ ენაში და, ამდენად, ვარკვეულ ფუნქციურ-სემანტიკურსა თუ ფორმალურ თავისებურებებსაც ავლენს.

ლიტერატურა:

ამირიძე 1998: ნ. ამირიძე, *კონცეპტუალური არქექტიპები და მათი ასახვა მორფოსინტაქსში*, დისერტაციის ბიულეტენი, თბილისი.

ანდერსონი 1977: S. R. Anderson, On Mechanisms by which Languages Become Ergative, In: C. N. Li (ed.), *Mechanisms of Syntactic Change*, University of Texas Press, Austin, 317-363.

ასათიანი 1987: რ. ასათიანი, ზმნურ პრეფიქსულ ხმოვანთა ფუნქციონალური კვალიფიკაცია ქართველურ ენებში, *მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია*, 3, მეცნიერება, თბილისი.

ასათიანი 1989: რ. ასათიანი, კაუზაცია და კონტაქტი ქართველურ ენებში, *მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია*, 1, მეცნიერება, თბილისი.

ასათიანი 1994: რ. ასათიანი, *ქართველურ ენათა ტიპოლოგიის საკითხები (გრამატიკულ კატეგორიათა სისტემაში დომინანტური კატეგორიის დადგენის თვალსაზრისით)*, მეცნიერება, თბილისი.

ასათიანი 2014: რ. ასათიანი, საერთო-ქართველური ფუძე-ენის წყობა: აქტიური(?), *ენათმეცნიერების საკითხები*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.

ბოდერი 1979: W. Boeder, Ergative Syntax in Language Change: the South Caucasian languages, In: Frans Plank (ed.): *Ergativity. Towards a theory of grammatical relations*, Academic Press, London..., pp. 435-480

გამყრელიძე 2004: თ. გამყრელიძე, ფუძე-ენის რეკონსტრუქცია და მისი ქრონოლოგიური დონეები, *პერსპექტივა-XXI, VI, ენა და კულტურა*, თბილისი.

გივონი 1979: T. Givon, *On Understanding Grammar*, Academic Press, New York.

- დელენსეი 1985:** S. DeLancey, Agentivity and Syntax, In: W. H. Eilfort, P. D Kroeber and K.L. Peterson (eds.), *Papers from the Parasession on Causatives and Agentivity*, Linguistic Society, Chicago, 1-12.
- დიქსონი 1979:** R. M. W. Dixon, *Ergativity*, Cambridge Un. Press, Cambridge.
- ეზუგბაია 2010:** ლ. ეზუგბაია, *მეგრულ-ლაზურის გრამატიკის საკითხები*, თბილისი.
- თოფურია 1931:** ვ. თოფურია, *სვანური ენა, I, ზმნა*, სსპი გამომცემლობა, თბილისი.
- იაკობსონი 1971:** R. Jakobson, *Selected Writings* (ed. Stephen Rudy), Vol. II, The Hague, Paris, Mouton.
- ივანიშვილი, სოსელია 2002:** მ. ივანიშვილი, ე. სოსელია, ქართული პასიური კონსტრუქციის ზოგიერთი მორფოსინტაქსური და სემანტიკური თავისებურება ქართულში, *ენათმეცნიერების საკითხები*, 4, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- იმნაიშვილი 1980:** გრ. იმნაიშვილი, ქართული ზმნის გვარის კატეგორიის შესწავლის ისტორიიდან, *იკე*, XXII, თბილისი.
- კარტოზია 2005:** გ. კარტოზია, *ლაზური ენა და მისი ადგილი ქართველურ ენათა სისტემაში*, თბილისი.
- კროფტი 2002:** W. Croft, *The Non-existence of Syntactic Relations*. Third Winter Typological School, Russian State Humanitarian University Press, Moscow.
- ლომათაძე 1946:** ქ. ლომათაძე, *ქ სუფიქსისათვის მეგრულ ზმნებში*, იკე, I, 131-140.
- მაჭავარიანი 2002:** გ. მაჭავარიანი, *ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკა*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- მელიქიშვილი 1976:** ირ. მელიქიშვილი, *მარკირების მიმართება ფონოლოგიაში*, მეცნიერება, თბილისი.
- ონიანი 1998:** ალ. ონიანი, *სვანური ენა (ფონოლოგიისა და მორფოლოგიის საკითხები)*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- ტუიტი 1998:** K. Tuite, *Kartvelian Morphosyntax*, Lincom Europa, Munich.
- ჩიქობავა 1961:** არნ. ჩიქობავა, *ერგატიულიკონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, II, ერგატიული კონსტრუქციის რაობის თეორიები*, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი.
- ჩიქობავა 1968:** არნ. ჩიქობავა, *მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, I*, თბილისი.
- ყიფშიძე 1914:** И. Кипшидзе, *Грамматика мингрельского (иверского) языка*, СПб.
- შანიძე 1973:** ა. შანიძე, *ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- ჰარისი 1981:** A. C. Harris, *Georgian Syntax. A study in relational grammar*, University Press, Cambridge.
- ჰარისი 1985:** A. C. Harris, *Diachronic Syntax: the Kartvelian case*, *Syntax and Semantics*, 18, Academic Press, New York.
- ჰოლისკი 1981:** D. A. Holisky, *Aspect and Georgian Medial Verbs*, Caravan Books, Delmar-New York,
- ჰოლისკი 1991:** D. A. Holisky, *Laz, The Indigenous Languages of the Caucasus, Vol.1, The Kartvelian Languages*, Caravan Books, Delmar-New York, 395-472.

In general, languages turn to various strategies to represent such non-polar, medial cases; they either create new formal models, or choose from the existing ones a model that conventionally is regarded as the most appropriate and proximate according to certain semantic-categorical features.

The paper offers a cognitive productive strategy based on semantic features that define the choice of either passive or active formal models for the grammatical representations of verbs showing medial semantics. The strategy is organized as an algorithm with the four stages of implicational rules and mirrors the hierarchically organised optimal generative process of linguistic structuring of an active-passive continuum.

The algorithm is based on the semantic features of ‘DYNAMICITY’, ‘TELICITY’, ‘AORIST’, and ‘SEMANTIC ROLES’ (resp. Ag, P, and Ad) that have a crucial role in the process of grammaticalization of the traditionally assigned verb classes (Shanidze 1973) in the Kartvelian languages.

TABLE.2: VERB CLASSES

VERB CLASSES	TRANSITIVITY	TELICITY	DYNAMICITY
I CLASS	+	+	+
II CLASS	–	+	+
III CLASS	–	–	+
IV CLASS	–	–	–

Semantic roles are distinguished by the feature ‘FREE WILL’: an Agent is the role that fits in with an argument always acting due to its ‘Free Will’ (i.e., it is characterized as +[FW]); an Addressee, in a broader sense (including Benefactive, Experiencer, Recipient, Source, Goal...) is the role denoting that the FW of an argument is not involved in the event (i.e., it is characterized as –[FW]); concerning a Patient, being semantically an “undergoer” its FW is a priori absolutely excluded and fully removed from the event; it does not exist independently of the event, or not at all (Dowty 1991). Thus, the feature FW is functionally redundant for it (i.e., it might be structurally qualified as an argument with *zero*-FW or \emptyset).

The algorithm works as follows:

- I. –[Free Will] → Dative case
- [DYNAMIC] → NOM construction, static morphology (IV class_{STATIC})
 - {(–[F.W.] \wedge \emptyset)} → NOM construction, passive morphology (II class)
 - {–[F.W]_{EXP} (\wedge \emptyset)} → DAT construction, static/passive morphology (IV class_{AFFECTIVE})
 - + [F.W]_{NONEVIDENTIAL} (\wedge) → DAT construction, active morphology (I/III class_{IIseries})
 - + [F.W] → II. + \emptyset → III.
 - + [AORIST] → ERG construction, active morphology (I class)
 - [AORIST] → NOM construction, active morphology (I class)
 - \emptyset → IV. + [TELIC] → NOM construction, passive morphology (II cl)
 - [TELIC] → ERG construction, active morphology (III class)

The row of the implicational rules creating the algorithm is strictly defined: I→II→III→IV. In Laz III-rule is excluded, in Megrelian IV-rule does not play any role, and in Georgian and Svan both are valuable; moreover, III-rule takes place in case of –Ø as well –the algorithm returns recursively to III-rule after the application of IV-rule.

Supposedly, the given algorithm mirrors the hierarchically organised optimal generative process of linguistic structuring based on a cognitively defined “conventional linguistic decision”: *the definite model representing some core semantics serves better to represent certain marginal semantics as well.*

Thus, the reconstruction of ‘Active-Passive’ morphosyntactically distinguished constructions for the Proto-Kartvelian language seems to be disapproving; yet, definite formal models defined by certain semantic features together with the reconstructed **i*-prefix showing the decrease of verb valency create appropriate grounds for further developments and, as a result, the category of voice is grammaticalized in every Kartvelian language; still, the category preserves its historical specificity and it is more adequate to speak about the opposition: ‘broadened active’ (resp. active-transitive and active-intransitive-dynamic-atelic) – ‘broadened passive’ (resp. intransitive conversive passive, intransitive-dynamic-telic and static) verb forms and constructions. The process reflects general tendencies and directions of development – *a semantically oriented language system is transformed into a functionally oriented one.*

**ქართული სიტყვის მორფოლოგიური
და სინტაქსური თვისებები¹**

1. არსებობს ქართული მორფოლოგიისა და სინტაქსის პრობლემები, რომლებიც საქართველოში, პირველ ყოვლისა, ორთოგრაფიის თვალსაზრისით განიხილება. მას განეკუთვნება პრობლემა, თუ რამდენი წევრისგან შედგება შემდეგი ერთეული, რომელიც ეკუთვნის მრავალ მაგალითს, რომლებიც მიხეილ ჭაბაშვილმა (1988) ამ პრობლემასთან დაკავშირებით შეაგროვა:²

(1) [[[კუ-ს] ძვლ-ის] ჩარჩო]იან-ი სათვალე (ჭაბ. 1988:7)

ჯერ კიდევ აკაკი შანიძემ (1973:108) დაწერა ზოგიერთი რამ ქართულ სიტყვათა წარმოების შესახებ თავში „წარმოქმნა“, ანუ მორფოლოგიის ფარგლებში. ეს განლაგება, მართალია, სწორია, მაგრამ ის ქმნის შთაბეჭდილებას, რომ საქმე *მხოლოდ* მორფოლოგიურ პრობლემას ეხება. ბესარიონ ჯორბენაძემ (1984) კი მიუთითა, რომ მაგალითად, უ—ო აფიქსიანი სიტყვაწარმოება მარტივი სახელური ფუძის გვერდით შეიძლება შეიცავდეს სინტაგმებსაც. მურმან სუხიშვილი თავის სპეციალურ გამოკვლევაში (სუხიშვილი 1984:181) ლაპარაკობს მსაზღვრელ-საზღვრულიან „სინტაგმებზე“. მაგალითი ბევრია (დ)-(კ), და ძველ ქართულშიც გვხდება (ლ).

(2) (ა) უ-[შენ]-ო-დ

(ბ) უ-[ცოლ]-ო

(გ) უ-[ლოუკმა-პურ]-ო (შანიძე 1973:§176)

(დ) უ-[ლაამაზ-ქალ]-ო (ჯორბენაძე 1984:139)

(ე) იგი უ-[დიდ-გვარ]-ო-და-ც დიდიაო (ი. ჭავჭავაძე apud სუხიშვილი 1984:176-179)

(ვ) თავისი არსებობა კი ვერ წარმოედგინა უ-[ამ-ქალ]-ო-დ (ა. ყაზბეგი apud შანიძე 1973:§177, შენიშვნა)

¹ წაკითხულია მოხსენებად 2015 წლის 10 ნოემბერს საერთაშორისო ქართველოლოგიური კონგრესის სხდომაზე. — დიდ მადლობას მოვასხენებ ავთანდილ არაბულს, ნინო დობორჯგინიძეს, ივანე ლეჟავას და რეზო კიკნაძეს, რომლებიც სხვადასხვა დროს მომეხმარნენ თავიანთი მსჯელობითა და ექსპერტიზით. ნინო დობორჯგინიძეს განსაკუთრებით ვმადლობ კომპეტენტური თარგმანის, კორექტურისა და დამატებითი მაგალითებისთვის.

² ორთოგრაფიული პრობლემა, რა თქმა უნდა, უფრო ფართოა. მაგალითად, ი. ნიკოლაიშვილი ჯერ კიდევ 1928 წელს წერს: *ნაცვალ სახელი* (დღევანდელი *ნაცვალსახელი*), *დრო ნაკლი* (დღევანდელი *დრონაკლი*) და ა.შ.

- (ზ) უ-[ჩემ-შვილ]-ო-დ (ქართული სამართლის ძეგლები apud სუხიშვილი 184:179)
- (თ) უ-[დედ-ის]-ალერს-ო (ჯორბენაძე 1984:139)
- (ი) უ-[ჩიტ-ის]-რძე]-ო, უ-[რკინ-ის]-ხიდ]-ო, უ-[პარხლ-ის]-სახარებ]-ო-დ (შანიძე 1973:§177)
- (კ) უ-[მ-ის]-ყმ-ის]-ო-დ (ვეფხისტყაოსანი 754,4 apud შანიძე 1973:§176; შდრ. უაძისოლ)
- (ლ) უ-[შენ-ი]-ტან-ის]-ო-დ (არჩილი apud სუხიშვილი 184: 179,7;)
- (მ) უ-[მუხრან-ის]-ბატონ]-ოთ (ქ. სამ. ძეგლ. apud სუხიშვილი 184:179)
- (ო) იგიცა მონაზონი უ-[ნუგეშინ-ის-ცემ]-ო-თა გლოთა შეპყრობილ იყო (იოვანე დამასკელის ცხოვრების ეფრემ მცირის თარგმანი XX apud კ. კეკელიძე, ეტიუდები VII, გვ. 167).

თავისი მითითების იმპლიკაციათა შესახებ ბ. ჯორბენაძე და მ. სუხიშვილი არაფერს ამბობენ. მაგრამ აღსანიშნავია, რომ სინტაგმა სიტყვაწარმოების პროდუქტიული სახეობის ამოსავალი ერთეულია: სახელი მსაზღვრელითურთ (დ)-(ე)-ში, სახელი ნათესაობითიანი მსაზღვრელითურთ (თ)-(ი)-ში და ა.შ. ზემოთ ნახვასმული ნაწილები არ არის აფიქსიანი სახელური კომპოზიტები, ვინაიდან *ლამაზ-ქალ-*, *ამ-ქალ-*, *დედის-ალერს-* და ა.შ. არ არის სახელური კომპოზიტები, რადგან, *ლამაზ-ქალ-*, მაგალითად, არ შეიძლება ვაბრუნოთ: არ არსებობს ნათესაობითი *ლამაზქალის*. და ზედსართავის ტიპი *დიდვაჭარი*, *დიდ-ოსტატ-ი*, რამდენადაც მე ვიცი, არ არის პროდუქტიული; სიტყვები, როგორიცაა *დიდმეცნიერი არ არსებობს. ამის გარდა სიტყვის მაწარმოებელი თავსართ-ბოლოსართი უ—ო ირგვლივ აკრავს მის ამოსავალ ერთეულს; ამიტომაც არავის მოსდის თავში აზრად, რომ *ულამაზქალო-ში* შესაძლოა *ლამაზ* იდგეს სიტყვის გარეთ და არ იყოს სიტყვის შემადგენელი ნაწილი. უ—ო აფიქსიანი სიტყვები ასევე აშკარად არ ენებენ, რომ ქართულში არსებობს შესიტყვებები, რომლებიც სიტყვაწარმოების ამოსავალი ერთეულებია, და რომ ბესარიონ ჯორბენაძის ტერმინი „სინტაგმა“ სწორია. ინგლისური ტერმინოლოგიით რომ ვთქვათ, ქართული სიტყვაწარმოების ამოსავალი ფორმის ფრაზის თვისებები შეიძლება ჰქონდეს (Boeder-Schroeder 2000). ქვემოთ ინგლისური „ფრაზის“ და ქართული „შესიტყვების“ ნაცვლად ტერმინს „სინტაგმას“ გამოვიყენებ წინადადების ან სიტყვის სინტაქსური შემადგენლის მნიშვნელობით („სახელური სინტაგმა“ = „სახელური ფრაზა / შესიტყვება“, „ზმნური სინტაგმა“ = „ზმნური ფრაზა / შესიტყვება“ და ა.შ.).

ეს ჩართული სინტაგმები ფუძეებსა და ნათესაობითის ფორმებს შეიცავს. საგულისხმოა, რომ ფუძეები არ არის ირიბი ბრუნვის ფორმები. სიტყვაში *უამქალოდ ამ-* ფორმალურად, მართალია, ერთი და იგივე ფორმაა, როგორც ირიბი ბრუნვის ფორმა, მაგრამ *ამ* ისეთ სიტყვებშიაც გვხვდება, სადაც არ შეიძლება იყოს ბრუნვის ფორმა, მაგალითად, სიტყვა *ამდენი-ში*. ასევე სიტყვა *ლამაზ-*

ულამაზქალო-ში არ არის ირიბი ბრუნვის ფორმა, არამედ ფუძე. ფუძისა და ირიბი ფორმის განსხვავება მნიშვნელოვანია იმის მიუხედავად, რომ ფორმალურად იდენტურია, ვინაიდან ბრუნვა სიტყვის სინტაქსურ გარემოზეა დამოკიდებული, ფუძე კი – არა. მაშასადამე, ირიბბრუნვიან სახელზე მხოლოდ მაშინ ვილაპარაკებთ, როდესაც სინტაქსური გარემო მოითხოვს ბრუნვას.

ამას გარდა, ჩვენ ვხედავთ, რომ ეს სინტაგმა მხოლოდ ფუძეებისგან არ შედგება. ამის ორი დასტურია. პირველი არის *დედის* ფორმა *უ-დედ-ის-ალერს-ო-ში* (თ), რომელიც ერთმნიშვნელოვნად სიტყვის ფლექსიური ფორმაა და არა ფუძე, ვინაიდან მას აქვს ნათესაობითის სუფიქსი.³ მეორე, ფორმა *უბავშვებოდ* (ნ)-ში შეიცავს მრავლობითის ფორმას, რომელიც არა ფუძედ, არამედ ფლექსიურ ფორმად ითვლება.

სიტყვისგარეთ მდგომი სინტაგმებისგან განსხვავებით კი უ-ო აფიქსიანი სინტაგმები სტრუქტურულად, ეტყობა, შეზღუდულია. პირველი შემადგენლის ნათესაობითიანი სახელის ნათესაობითიანი მსაზღვრელი მისაღებია როგორც (3) (ა)-ში, მაგრამ ასეთი სავარცობი შეზღუდულია: მისაღებია მაკლასიფიცირებელი ნათესაობითი სახელი, მაგრამ მიუღებელია არამაკლასიფიცირებელი ნათესაობითი სახელი როგორც (ბ)-ში. მიუღებელია აგრეთვე ორი მსაზღვრელი (ჩვენებითი მსაზღვრელი და ზედსართავული მსაზღვრელი *ამ-ოფიციალურ-* (გ)-ში).

- (3) (ა) უ-[[[კუ-ს]-ძელ-ის]-ჩარჩო]-ო სათვალე
(ბ) ?? უ-[[[მეგობრ-ის]-ბიძის]-მონმარებ]-ო-დ
(გ) ?? უ-[ამ-ოფიციალურ-ბარათ]-ო-დ

აღსანიშნავია, რომ ზოგი ფორმა ნაკლებად მისაღებია (და ამიტომ ალბათ უფრო იშვიათად გვხვდება). მ. სუხიშვილი (1984:181) ისეთ მაგალითებს, როგორიცაა *უთანდებულიანბრუნვიანო*, „უხერხულად“ თვლის, და ფიქრობს, რომ „გამართლებული არ უნდა იყოს“, „რადგან არ ქმნიან ახალ ერთეულს, ახალ სიტყვას“. უხერხულობის ერთ-ერთი ფაქტორია „სიტყვის სიგრძე“: „მოკლე ფორმა უფრო ბუნებრივად აღიქმება“.

ამ პრობლემებს სჭირდება უფრო ღრმა ემპირიული გამოკვლევა.

2. ენათმეცნიერებაში სიტყვა ლინგვისტური ანალიზის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან ერთეულად ითვლება, რადგან სიტყვის ცნების საშუალებით მორფოლოგია ისაზღვრება სინტაქსისაგან. მაშასადამე, საჭიროა შესაძლებელი სიტყვის განსაზღვრა. ამ განსაზღვრის ერთ-ერთი ასპექტი არის ოდინდელი თვალსაზრისი, რომ – უხეშად რომ ვთქვათ – შეუძლებელია კომპოზიტები ჩართულ ერთეულად შეიცავდნენ სინტაგმებს (ფრაზებს) (“no phrase constraint”, Botha 1981), ე.ი. ამ პრინციპის მიხედვით სინტაქსი არ მოქმედებს სიტყვის ფარგლებში. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ მრავალ ენაში არსებობს გამონაკლისები.

³ შდრ. ჰარისის გამოკვლევა (Harris 2002), რომელშიც მან განიხილა ბრუნვიან-თანდებულიანი ფორმები როგორც სიტყვის შემადგენლები: *მეგობარ-თა-ვან-ი*.

სიტყვები შეიძლება შეიცავდეს სინტაგმებს, და სინტაქსი ამ შესიტყვებების სწორ ჩამოყალიბებას მართავს მაშინაც, თუ სინტაგმა სიტყვის ნაწილია (Booij 2009:89). ამიტომ სტრუქტურული ნათესაობითიც გვხდება, რომელიც შემდეგი სინტაქსური კონფიგურაციითაა განპირობებული: [[სახელური ფრაზა] სახელი].

ჩვენი აზრით, სტრუქტურული ნათესაობითი სიტყვის ფარგლებში ისეთივე ფლექსიის შემთხვევაა, როგორც შეთანხმება (Booij 1996: 9), რომელზედაც ქვემოთ იქნება საუბარი.⁴ ბრუნვას ასეთ შემთხვევებში შეუძლია მხოლოდ სიტყვის შინაგანი მიმართებები გამოხატოს (იქვე), და არ გამოხატავს სიტყვის გარეთ მდგომ სიტყვასთან მიმართებას. განვიხილოთ:

(2) (თ') უ-[[დედ-ის-საღერს-]ო შვილი

აქ ნათესაობითი *დედის* სინტაქსურად არ მიემართება სახელს *შვილი*; არ არსებობს უშუალო სინტაქსური მიმართება *დედის-სა* და *შვილი-ს* შორის. ეს უდრის ზოგად შეზღუდვას, რომლის თანახმად, სინტაქსს შეუძლია შეეხოს მხოლოდ სიტყვებს, სიტყვის ნაწილებს კი – არა. სხვანაირად რომ ვთქვათ, სინტაქსის ერთეულები არის სიტყვები და არა სიტყვის ნაწილები. ეს არის „ლექსიკური მთლიანობის შეზღუდვა“ (“lexical integrity constraint”⁵).

შევაჯამებთ შედეგებს: სიტყვაში ჩართული სინტაგმები შეიძლება შეიცავდეს ფლექსიურ ფორმებს, სახელდობრ, როგორც მრავლობით ფორმებს, ე.ი. სემანტიკურად განპირობებულ ფლექსიურ ფორმებს, ისეც ნათესაობით ფორმებს, ე.ი. სინტაქსურად განპირობებულ „კონტექსტუალურ“ ფლექსიას. მრავლობითი (2) (ბ)-ში ეხება რეფერენტების (ბავშვების) სიმრავლეს, ე.ი. თვით სახელის სემანტიკურ თვისებას; ნათესაობითი (2) (თ)-ში ეხება განმსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის არსებულ მიმართებას, ე.ი. კონტექსტთან მიმართებას.

შემდეგში მე განვიხილავ სიტყვაწარმოების ორ ტიპს, რომლებიც შეიცავს ორ განსხვავებულ სინტაქსურ ერთეულს: *იან-სუფიქსიან* სახელებს (ან სახელურ სინტაგმებს) (შანიძე 1973: §163) და „მიმღებობიანი ქონების სახელებს“ (ან ზმნურ სინტაგმებს) (შანიძე 1973: §196).

3. ჯერ განვიხილოთ *იან-სუფიქსიანი* სახელები (4) (ა)-(ვ) და მსგავსი ტიპის მაგალითი (4) (ზ)-(თ).

⁴ ბოი (Booij 2009:89) სიტყვის შიგნითა ფლექსიას შეზღუდვას: უშვებს მხოლოდ “inherent inflection” (ე.ი. თვით სახელის სემანტიკის დამახასიათებელ ფლექსიას): “the kind of inflection that we find [in complex words]-ის inherent inflection that is determined by the semantics, and not by syntactic rules such as agreement or structural case marking that require the inflectional marking of word parts by a linguistic unit outside of that word”. მაგრამ ეს აკრძალავს სიტყვაში ჩართული სინტაგმის შემადგენელს არ ეხება (Booij 1996:9): “we do find contextual inflection inside words, but only when the inflected word forms [are] part of a phrase that is embedded in a word.”

⁵ “The syntax neither manipulates nor has access to the internal structure of words” (Anderson 1992:84). ბოი დაამტკიცა, რომ სიტყვის ნაწილები ზოგჯერ სინტაქსისთვის მისაწვდომი უნდა იყოს (Booij 2009), ასე რომ, წესის მეორე ნაწილი გამართლებული არ არის.

- (4) (ა) [შედედებულ-რძ]-იან-ი ყავა (რ. კ.)
- (ბ) [[ნაბდ-ის]-ქულ]-იან-ი კაცი (ჭაბ. 94)
- (გ) [[ხარისხ-ის]-სახელმწიფო-ნიშნ]-იან-ი პროლექცია (ჭაბ. 97)
- (დ) [[ერთ-გვარ]-[[პირ-მიუმართავ]-დამატებ]]-იან-ი შერწყმულ-ი წინადადება (კიზირია 1984:212)
- (ე) [ასეთ-უჩვეულო-სათაურ]]-იან-ი რომან-ი (რ.კ., Boeder – Schroeder 2000:184; შდრ. ჭაბ. 96)
- (ვ) [ოცდაათ-კვადრატულ-მეტრ]]-იან ბინაში (ჭაბ. 97)
- (ზ) [[[კუ-ს]-ძვლ-ის]-ჩარჩო]-იან-ი სათვალე (= (1); შდრ. (3) (ა))
- (თ) [[[მუყაო-ს]-ყუთ-ის]-მაგვარ]-ი ფორმა (ნ. დ.)
- (ი) *[ამ-რძ]-იან-ი ყავა (რ. კ.)
- (კ) *[[დელაქალაქ-ის]-ამ-ხედ-ებ]-იან-ი ალბომი (რ. კ.)
- (ლ) *[ამ-თხ-ის]-რძ-იან-ი ყავა (რ. კ.)
- (მ) [[ამ ქალაქ-ის]-ხედ-ებ]-იან-ი ალბომი (რ. კ.)

(ა)-(თ)-ში ყველა სახელური სინტაგმა რეფერენციალური (სპეციფიკური) არის,⁶ მაგრამ დეფინიტიური ვერ არის (Harris 2007:228), იხ. (ი). ამით ისინი განსხვავდება უ—ო-აფიქსიანი სიტყვებისაგან (იხ. (2) (ე)-(ზ)). მაგრამ ზოგი დეფინიტიური მართული ნათესაობითი სინტაგმაში, ეტყობა, მისაღებია, იხ. (ლ) ვს. (მ). როგორც ვხედავთ, შესაძლებელია როგორც მმართავი სახელი (გ)-(დ)-ში, ასევე ნათესაობითიანი სახელი გავრცობილ იქნეს ზედსართავიანი ან ნათესაობითიანი მსაზღვრელით: *სახელმწიფო-* (გ)-ში (შდრ. რეკურსიული ზედსართავიანი განსაზღვრა (დ)-(ვ)-ში), *კუ-ს ძვლ-ის* (ზ)-ში, *მუყაოს-ყუთის-* (თ)-ში. ნათესაობითიანი სახელი (ზ)-(თ)-ში მაკლასიფიკაცირებელი ტიპისაა (შდრ. (3) (ა)): *კუს* (ზ)-ში განსაზღვრავს ძვლის ტიპს, *მუყაო-ს* (თ)-ში განსაზღვრავს ყუთ-ის ტიპს და ა.შ. რეკურსიული მარცხნივი განშტოება როგორც (ზ)-სა და (თ)-ში ადრე (Yngve 1960) მიიჩნეოდა როგორც ფაქტორი, რომელიც ამძიმებდა ენის დამუშავებას, მაგრამ ჩემი ინტუიციური განსჯით ისე ჩანს, რომ ის არანაირ სირთულეს არ უქმნის ქართველებს. ამის მიუხედავად, რეკურსიულობა სიტყვის მორფოლოგიაში შედარებით იშვიათია, და ბევრ სხვა ენაში ტიპურმა სიტყვამ რეკურსიულობა არ იცის (Matthews 1974:164-165). მაგრამ ქართულში ზმნურ ფლექსიურ მორფოლოგიაშიც გვაქვს რეკურსიული ფორმები, როგორიცაა:

(5) [[აკეთ-ებ]-ინ-ებ]

ჩვენს კონტექსტში გადამწყვეტია ის გარემოება, რომ ნათესაობითის მართვა (ზ)-(თ)-ში სინტაქსური პროცესია. მართვის გვერდით მოსალოდნელია მეორე სინტაქსური პროცესი, კერძოდ, ბრუნვის შეთანხმება, ვინაიდან ქართულ სტანდარტულ ენაში ზედსართავიანი მსაზღვრელები შეთანხმებულია თავიანთ მმართავ სახელთან. ვნახოთ რამდენიმე მაგალითი:

⁶ შდრ. ჰარისი (2007:212) მიმღობიანი კომპოზიტების შესახებ.

- (6) (ა) [[ვითარებით-ბრუნვ-ის]-ფორმ-ებ]-იან სახელ-თა სტატუს-ი
(თ. ვაშაკიძე, ნ. ჯორბენაძე: *არნოლდ ჩიქობავას საკითხავები*

XXI)

- (ბ) [[ვითარებით-ი-ბრუნვ-ის]-ფორმ-ებ]-იან სახელ-თა სტატუს-ი
(გ) [[უცნობ-ი ქალაქ-ის] ხედ-ებ]-იან-ი ალბომ-ი (ლ. გ., Boeder – Schroeder 2000:183)
(დ) [[უცნობ-ი ქალაქ-ის] ხედ-ებ]-იან ალბომ-ს

ამ მაგალითებში, ცხადია, სახელებს *ფორმებ-* და *ხედებ-* არ შეიძლება ჰქონდეს ბრუნვის ნიშანი, ვინაიდან იბრუნვის მხოლოდ *იან-სუფიქსიანი* ბოლო სიტყვა შეთანხმების შედეგად, და არა ამ სიტყვაში ჩართული სახელები, რომლებსაც არც შეთანხმების მმართავი ბრუნვიანი საზღვრული, და არც ბრუნვის მმართავი სახელი აქვთ.⁷ ამის საპირისპიროდ, სხვაგვარადაა ნათესაობითი *ბრუნვის* ფორმა: ნორმალური წინადადების სინტაქსში ჩვენ ველოდებით შეთანხმებას: *ვითარებითი ბრუნვის* როგორც (ბ)-(დ)-ში, მაგრამ (ა) ვარიანტი ზოგიერთი ქართველის მიერ ნორმად მიჩნეული ჩანს. მაშინ როცა ერთ ვარიანტში (ა)-ში მხოლოდ მართვის სინტაქსური წესი მოქმედებს, (ბ) და (გ) ვარიანტში მოქმედებს როგორც მართვა, ასევე შეთანხმება. (დ)-ში ჩანს, რომ სიტყვა *უცნობი-ის* ბრუნვა დამოუკიდებელია სახელის ბრუნვისგან *ალბომს*, და ამიტომ არ შეიძლება ისე, როგორც (გ)-ში, განპირობებული იყოს *ალბომი-ს* სახელობითით.

4. მაგრამ გადამწყვეტია ის, რომ სახელური თავის ზედსართაულ მსაზღვრელებს უბრუნვისნიშნო ფორმა აქვთ:

- (7) (ა) მაღალ-ქუსლ-იან-ი ფეხსაცმელ-ი
(ბ) მაღალ-ი ქუსლ-იან-ი ფეხსაცმელ-ი

(ბ)-ში *მაღალ-ი* არასდროს შეიძლება *ქუსლ-ს* მიემართებოდეს, არამედ უნდა მიემართებოდეს ფორმას *ფეხსაცმელი*.

ამასთან დაკავშირებით მე მინდა დავასახელო ზოგიერთი ფორმა *-ელ* სუფიქსით:

⁷ ამ წესის მნიშვნელობა ცხადი ხდება სვანურში. ამ ენაში *-იან* სუფიქსის შესატყვისი არის *le-/lɛ-/lu-* პრეფიქსი: *lɛ-pät* ‘თმ-იან-ი’. ზემოსვანურის შემდეგი მაგალითები მის შეთანხმებას ნათელიყოფს: *meŋxe märe* ‘შავი კაცი’, *meŋxe lɛ-pätv mar-a/mare-s xetxelia? deme, tetne lɛ-pätv-s* ‘შავ პრეფიქსი-თმა კაც-მაცემითი ეძებ?’ – არა, თეთრ პრეფიქსი-თმა-მაცემითი’ (შავთმიანმა კაცმა მოგცა?); *deme, tetne lɛ-pätv-d* ‘არა, თეთრ პრეფიქსი-თმა-მოთხოვრებითი’. აქ ატრიბუტი *meŋxe / tetne* შეუცვლელია. მაგრამ ლაშხურ-ჩოლოლურში სახელობითისა და ირიბი ბრუნვის ოპოზიცია გვაქვს როგორც არაჩართული სინტაგმების, ასევე ჩართული სინტაგმის ატრიბუტებში: სახელობითი *meŋxe vs* ირიბი *meŋxa, tetne vs meŋxa: meŋxa lu-patv mar-a/mare-s xetxelia? deme, tetna lu-patv-s;* (შავთმიანმა კაცმა მოგცა?) *deme, tetna lu-patv-d*. აქ პრეფიქსიანი ატრიბუტი შეთანხმებულია იმიტომ, რომ მისი საზღვრული სახელი „თმა“ იბრუნვის, მაშინ როდესაც ქართულში იბრუნვის არა *თმა-*, არამედ *თმ-იან-*, რომელიც საზღვრული არ არის (დიდად ვმადლობ მედეა სალლიანს სვანური მონაცემებისთვის ატრიბუტის შესახებ).

- (8) (ა) უცხო-პლანეტ-ელ-ი (ჭაბ. 94)
- (ბ) [[აგურ-ის]-ქარხნ]-ელ-თა კამათ-ის საგანი (ჭაბ. 95)
- (გ) [[იმ-სოფლ]-ელ]-ი კაც-ი-ა, სადაც დავიბადე
- (დ) ეგ [[[ჩემ-სოფლ]-ელ]-ი კაც-ი-ა
- (ე) ეგ ჩემ-ისოფლ-ელ-ი კაც-ი-ა (შდრ. ჩემ-ს სოფლ-ელ კაც-ს ვერ ვხედავ)

(ა)-(დ)-ს აქვთ მსაზღვრელები (დეტერმინანტები), როგორცაა იან-სუფიქსიან ფორმებში. პრობლემატურია ფორმა (ე). მაშინ როცა (დ)-ში ჩემ-სოფლ-ელ-ი ერთი სიტყვაა, (ე) ჩემ-ი სოფლ-ელ-, სავარაუდოდ, ორ სიტყვას შეიცავს, რომლებიც უთანხმდება სიტყვას კაცი. თუ ეს სწორია, მაშინ (ე) მოგვაგონებს საიათნოვას ერთ გრამატიკულად უცნაურ სტრიქონს:

- (9) შავ-ო მაცვალი-ვით თვალ-ებ-იან-ო (საიათნოვა)
- < მაცვალი-ვითშავ-თვალ-ებ-იან-ო

ორივე შემთხვევაში სინტაგმის შემადგენელი (შავ როგორც შავთვალებიან-ის შემადგენელი, ჩემი, როგორც ჩემსოფლელ-ის შემადგენელი) „გადაადგილებულია“ სიტყვის გარეთ. მე მაკლია საჭირო მასალა, ეს შემთხვევა რომ შევაფასო და ამიტომ პრობლემა გადაუჭრელად უნდა დავტოვო. მაგრამ ჩემი (ე)-ში, ალბათ, მაინც განსხვავებულია შავო ფორმისაგან (9)-ში. შესაძლებელია, რომ სოფლელი-ს (ე)-ში „თანასოფლელი“-ს მნიშვნელობა აქვს, ანალოგიურად შესიტყვებებისა, როგორცაა ჩემი კლასელი „ჩემი თანაკლასელი“. მაშინ ჩემი იქნებოდა სოფლელი-ს მსაზღვრელი კლასელი-ს შესაბამისად. თუ ეს სწორია, შავო-ს და ჩემი-ს პარალელიზმი მოჩვენებითია.

5. მართლწერაში სიტყვებისგან შედგენილი სიტყვის სტატუსი ზოგჯერ გამოხატულია ერთად დაწერით, ასე მაგალითად, (10) (ა)-ში. ამის საპირისპიროდ, გაყოფილად დაწერილ (10) (ბ)-ში, სავარაუდოდ, გამოხატულია ინტუიცია, რომ საქმე ეხება რამდენიმე სიტყვას:

- (10) (ა) ვითარებით-ბრუნვის-ფორმ-ებ-იან სახელ-ს
- (ბ) ვითარებით ბრუნვ-ის ფორმ-ებ-იან სახელ-ს

ორივე მოსაზრება გამართლებულია: (ა)-ში გამოხატულია, რომ საქმე ეხება ერთ სიტყვას, (ბ)-ში გამოხატულია, რომ თავად ეს სიტყვა სინტაგმაა და რამდენიმე სიტყვის ფორმისაგან შედგება. საქმე ეხება პერსპექტივის საკითხს. ამას, სავარაუდოდ, ემატება სხვა ფაქტორები, რომლებიც მეორე თვალსაზრისს უჭერენ მხარს, კერძოდ, ცალკეული სიტყვების დიდი სიხშირე და პროსოდიული თავისებურებები: თითოეულ ამ შემადგენელ სიტყვას, სავარაუდოდ, აქვს საკუთარი პროსოდიული კონტური სინტაგმის ფარგლებში, მსგავსად როგორც არაჩართულ სინტაგმაში („შესიტყვებები“ იხ. თევდორაძე 1970, „ფრაზები“ თევდორაძე 1978).

ახლა ავიღოთ სხვა, მარტივი მაგალითი და დავსვათ კითხვა, რა სტატუსი აქვს მსაზღვრელს ასეთ *იან-სუფიქსიან* სიტყვებთან:

(11) ორი ჰიპოთეზა (Harris 2007:209; 225)

(ა) “external modifier analysis”:

[[ორ] [მარცვლიანი]] სიტყვა

(ბ) “internal modifier analysis”:

[[ორ მარცვლ]-იან-ი] სიტყვა

(ა)-ს შეხედულებით *ორ* და *მარცვლიანი* ორი სიტყვაა, და *ორი* არის სიტყვა *მარცვლიანი-ს* ნაწილის *მარცვლ-* გარეგანი მსაზღვრელი. ეს შეხედულება შეესაბამება ინტუიციას, რომ საქმე (ალბათ!) ეხება ორ ფონოლოგიურ სიტყვას, რომელთაგანაც თითოეულს მახვილი აქვს. მაგრამ ეს შეხედულება სემანტიკურ და მორფოლოგიურ პრობლემასთანაა დაკავშირებული. სემანტიკური პრობლემა იმაში მდგომარეობს, რომ აქ მსაზღვრელს *ორ* სიტყვის ნაწილი სკოპუსად აქვს, კერძოდ *მარცვლ-*. ეს არის ეგრეთ წოდებული ფრჩხილების პარადოქსი (“bracketing paradox”): (ა)-ს სტრუქტურა არ შეესაბამება სემანტიკურ მიმართებას. ამგვარი პრობლემები განსაკუთრებით ინგლისურშია მრავალრიცხოვანი (Berg 2010), როგორც, მაგალითად, სინტაგმაში *criminal lawyer*, რომელშიც არ იგულისხმება აუცილებლად კრიმინალური ადვოკატი, არამედ ის, ვინც იცავს კრიმინალურ კლიენტებს, რომლებიც ეკუთვნიან *lawyer*-ის სემანტიკას. პრობლემა შესაძლებელია გადაიჭრას ინტერპრეტაციის განსაკუთრებული წესით, რომელიც უშვებს, რომ ზოგიერთი მსაზღვრელის მნიშვნელობა დაუკავშირდეს სხვა სიტყვის ნაწილს (Harris 2007). ქართული რამდენად მოითხოვს ასეთ წესს ჩვენი პრობლემისგან დამოუკიდებლად, მე არ ვიცი. ამდენად, უნდა დარჩეს პრობლემა ღიად. მაგრამ ამას ემატება მეორე, მორფოლოგიური პრობლემა. ამ ანალიზში (ა)-ს შესახებ საჭიროა არა მარტო დამატებითი სემანტიკური ინტერპრეტაციის წესი, არამედ ასევე უნდა აიხსნას, ცალკე სიტყვა *ორ* რატომ არ იბრუნვის, რადგან სიტყვის გარეშე „ირიბბრუნვიანი“ სახელები მხოლოდ მსაზღვრელის პოზიციაში გვხვდება (მაგალითად, სინტაგმაში *ორ მარცვალს*). ასეთი კონფიგურაცია *ორ-მარცვლიანი*-ის შემთხვევაში არ არსებობს. ეს ნიშნავს, რომ საჭიროა მეორე, დამატებითი წესი, კერძოდ, რომ მსაზღვრელი გვხვდება „ირიბი ბრუნვის“ სახით,⁸ თუ ის სიტყვის ნაწილს განსაზღვრავს (“when it modifies part of a

⁸ ჰარისი (Harris 2007) ლაპარაკობს ზან „შიშველ ფუძეზე“ (bare stem, გვ. 219), როგორც გვხვდება კომპოზიტებში, გვ. 221), ზან „ირიბ ბრუნვაზე“ (oblique, გვ. 206, 216), სახელდობრ, „სახელობითი განსხვავებული ბრუნვა“ (217). ბოის (Booij 2009:90) ჰარისი ესმის მხოლოდ ამ ბოლო გაგებით: “[sam tit-moçrili (kaci):] The first word *sam* has to appear in the oblique form, because it modifies the word *tit* ‘finger’ which is part of the second word. That is, for the purpose of both case assignment (to the independent word *sam* only) and semantic interpretation, *sam* and *tit* form a unit. As Harris argues, the word *sam* cannot be considered a part of the next word (although its form is indeterminate and could also be interpreted as a stem form), because recursive

word”, Harris 2007:221) და ამგვარად ეხება სიტყვის შინაგან სტრუქტურას. ორივე წესისთვის არ ვიცი დამოუკიდებელი დამოწმება. მას შემდეგ, რაც უკვე ნათელია, რომ სიტყვები შეიძლება შეიცავდეს შესიტყვებებს, ჩემთვის უფრო მისაღები ვარაუდია, რომ *ორ* და *მარცვლ* ქმნის სინტაგმას “internal modifier analysis-ის” მიხედვით (ბ)-ში და რომ *ორ-ს* იმიტომ არ აქვს ბრუნვის ნიშანი (ან უფრო ზუსტად: რომ ფუძეა და არა ირიბბრუნვიანი ფორმა), ვინაიდან *მარცვლ-ს* არ აქვს ბრუნვა, რომელთანაც შეთანხმებული იქნებოდა *ორ*, ან ვინაიდან სიტყვის ფარგლებში არავითარი შეთანხმება არ შეიძლება არსებობდეს, თუკი იმ ქართველებს მივყვებით, რომლებიც აღიარებენ მხოლოდ (10) (ა) ვარიანტს *კითარებით-ბრუნვის* (რომელშიც *კითარებით* არ არის შეთანხმებული ფორმასთან *ბრუნვის*). სიტყვის ფარგლებში უბრუნვო სახელები ან ფუძეებია (მაგალითად, *ორ*), ან დამატებითი სემანტიკური შინაარსის მატარებელი ფლექსიის სუფიქსიანი ფორმები (მაგალითად, მრავლობითი *ხედებ* (6) (დ)-ში).⁹

6. მე შევაჯამებ აქამდე შედეგებს: *-იან* სუფიქსიან სიტყვებს აქვთ შესიტყვებები, როგორც სიტყვაწარმოების ამოსავალ ერთეულს, სახელდობრ, სახელურ ჯგუფს, რომელიც შეიძლება კომპლექსური იყოს. სიტყვაში ჩართული შესიტყვებების ფარგლებში არსებობს მართვა და ქართულის ერთ ვარიანტში ასევე შეთანხმება. სახელები, რომლებზედაც არც მართვა და არც შეთანხმება მოქმედებს (მხოლოდითი ან მრავლობითი), ფუძეებია და არა ირიბი (ბრუნვიანი) ფორმები.

ეს სახელური ჯგუფები სპეციფიკურად ქართული სიტყვაწარმოებაა, რომელთა თარგმანი სხვა ენებზე, ჩვეულებრივ, არ არის შესაძლებელი მორფოლოგიური საშუალებებით. გიორგი შალამბერიძემ (1980:23) ყურადღება მიაქცია იმას, რომ ამ ქართულ ფორმებს რუსულში და უმეტეს ევროპულ ენებში ხშირად შეესაბამება თანდებულებიან შესიტყვებები, რაც ქართულში კალკის სახით არის შემოტანილი:

(12) ფილტრ-იანი-ი სიგარეტ-ებ-ი

რუსული *sigarety s filtrom* > კალკი: სიგარეტ-ებ-ი ფილტრ-ით

7. *იან-სუფიქსიანი* და *ზოგიერთი* სხვა სუფიქსიანი სიტყვაწარმოების გვერდით, რომელთა ამოსავალი ერთეული სახელური სინტაგმაა, არსებობს სხვა სიტყვა-

modification is not allowed within Georgian compounds. Hence, it should be interpreted as the oblique form of an independent word. This case assignment thus requires access to the internal morphological structure of the second word [i.e. tit-močrili]”. ეს ფორმულირება თუ ჰარისის აზრს წარმოადგენს, *petitio principii* გვაქვს: მრავალგზისი განსაზღვრების აკრძალვა სიტყვის ფარგლებში არის საინტერესო შეზღუდვა, რომელიც ჩვენს ანალიზშიც დასტურდება, მაგრამ *სამ* და *თით* რა გავებით არის *მოჭრილი-ის* “recursive modification”? *სამ* არის *თით-ის* “modifier” (ფართო გავებით), მაგრამ (*სამ*) *თით* არ არის *მოჭრილი-ის* “modifier”, არამედ ერთი და იგივე ფუნქცია აქვს როგორც (*სამი*) *თითი* სინტაგმაში: (*სამი*) *თითი მოჭრა / მოჭრილი აქვს*.

⁹ ჰარისის ანალიზი მარტივ განმსაზღვრელს ეხება. ამას კი ემატება ერთზე მეტი განმსაზღვრელის პრობლემა. (4)(გ)-ში *ხარისხის სახელმწიფო* შემადგენელი არ არის, და მისი ნაწილები “external modifier analysis”-ის მიხედვით ალბათ ცალ-ცალკე *ნიშნ-ს* უნდა დაუკავშირდეს.

წარმოებაც (ა. შანიძის ტერმინოლოგიით: „თხზვა: ქონების შერწყმული მიმღეობიანი სახელები“), რომლის ამოსავალი ერთეული ცხადად ზმნური სინტაგმაა, რომლის ზმნა მიმღეობაა და რომელიც შეესატყვისება მიმართებით წინადადებას, რომლის ზმნას ახასიათებს სასხვისო ან სათავისო ქცევისა, ან ქცევის მსგავსი სემანტიკა (იხ. (ა); დაწვრილებით იხ. Boeder 1999). გარდა ამისა, ეს ზმნური სინტაგმები უმეტესად სახელურ სინტაგმას შეიცავს, რომელიც, თავის მხრივ, კომპლექსური შეიძლება იყოს:

- (13) (ა) **[სასიკვდილო-ჭრილობა]**-მიყენებული ვეფხვი (ჭაბ. 97)
შდრ. ვეფხვი, რომელსაც მიაყენეს ჭრილობა
- (ბ) **[საყვარულ-ნაბად]**-მოსხმული (ჭაბ. 95)
- (გ) **[სრულ-[საშუალო-სკოლა]]**-დამთავრებული (ჭაბ. 95)
- (დ) **[ყელ-კისერ]**-მოშიშვლებული (ჭაბ. 95)
- (ე) **[[ჭირ-ის]-ოფელ]**-დასხმული (ჭაბ. 97)
- (ზ) **[პაპ-ის-[[[ცხვრ-ის]-თავ-ის]-ქულ]]**-ჩამოფხატული
(ე. გაბაშვილი apud შანიძე 1973:161)

მაგრამ ეს სტრუქტურა არ არის შეზღუდული სახელურ სინტაგმაზე, როგორც *იან-სუფიქსიანი* ფორმების შემთხვევაში, ვინაიდან ასევე არსებობს ყველა სახის ზმნისართული ერთეულები:

- (14) (ა) თოფ-ებ-**მალლა**-აშვერილი (ა. ყაზბეგი apud შანიძე 1973:160)
- (ბ) სტუმარ-**შინ**-შაუყვანელო („ხვესურული ლანძღვა“, შანიძე 1973:161)
- (გ) ბოხცა-ჩემოდნ-ებ-**ახლო**-მიწყობილი მგზავრები (ჭაბ. 97)
- (დ) ცხელ-წყალ-**თავ(ს)**-გადასხმული (ი. ჭავჭავაძე apud შანიძე 1973:161)
- (ე) **წელ-ზე**-შალ-მოხვეული ქალი (ჭაბ. 98)
- (ვ) **პირ-ზე**-ოფელ-გადამდინარე მომღერალი (ჭაბ. 98)
- (ზ) **წელ-ზე** მოხვეული შალი
- (თ) *მოხვეული **წელ-ზე** შალი, *მოხვეული შალი **წელ-ზე**
- (ი) **ჭელ-ზე**-აპყრობით ლოცვასა და ვედრებასა შინა იყვნეს (სინ. მრავალთავი 106,5 apud შანიძე 1973:§196)

(ა)-(დ)-ში საქმე ეხება ზმნისართებს, რომლებიც, როგორც შანიძე (1973:161) გარკვევით შენიშნავს, სახელსა და მიმღეობას შორის ჩნდება, თუ ისინი „მოკლეა“ (ე.ი. უთანდებულო?). ამის საპირისპიროდ, სიტყვაში ჩართული თანდებულიანი ფორმები დგას დასაწყისში (ე)-(ვ), ისევე როგორც სიტყვის გარეთ მდგომი თანდებულიანი ფორმები მიმღეობიან სინტაგმებში (ზ); შდრ. არასწორი ფორმები (თ)-ში.

მაშასადამე, სიტყვის ფარგლებში პოზიციების თანამიმდევრობა მყარია. ეს შეესატყვისება ვითარებას, რომ ეს შესიტყვებები სიტყვების ნაწილებია. სიტყვის ფარგლებში ერთეულების პოზიციები მყარია.

საინტერესოა, რომ ეს სტრუქტურა უკვე ძველ ქართულში არსებობდა. შდრ. (ი), რომელიც გვაჩვენებს, რომ მასდარსაც შესატყვისი სტრუქტურა აქვს.

ზმნური შესიტყვებები მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან სახელური შესიტყვებებისგან, როგორც სიტყვაწარმოების ამოსავალი ერთეულები: ზმნური სინტაგმა შეიძლება შეიცავდეს ზმნისართულ ერთეულებს, სახელური სინტაგმა კი – არა.

8. კომპოზიტების სიტყვის სტატუსისა და მისი ნაწილებისთვის მომდევნო ორი თვისებაა საინტერესო: მათი მახვილი და გათიშვადობა.

მთავარი მახვილი ბევრ ენაში განსხვავებს სიტყვას სიტყვის შემადგენლები-საგან (Harris 2007:213).¹⁰ წინასწარი ფონეტიკური ანალიზი ჯერ კიდევ სრულიად ნათელ სურათს არ გვაძლევს.¹¹ შდრ.

- (15) (ა) ჯილდო-მინიჭებული მოღვაწე
- (ბ) ხელებ-გაშლილი კაცი

წაკითხვის დროს 1) საზღვრულის მახვილი (*მოღვაწე, კაცი*) შედარებით სუსტია. 2) მიმდებარე მახვილი უმეტეს შემთხვევებში ბოლოდან მესამე მარცხალზე მოუდის (*მინიჭებული, გაშლილი*). 3) უმეტეს შემთხვევებში პირველ (სახელურ) შემადგენელზე მახვილი მოუდის (*ხელებ-, ჯილდო-*). 4) მსაზღვრელის ბოლო ხმოვანზე ხშირად ტონის აწევა გვაქვს (*ჯილდო-მინიჭებულ^ი მოღვაწე, ხელებ-გაშლილ^ი კაცი*). სანამ ბუნებრივი მეტყველების სინტაგმების (არაიზოლირებული სიტყვების) სისტემური ანალიზი არა გვაქვს, არ ვიცით ასეთ ფორმებს (*ჯილდო-მინიჭებული, ხელებ-გაშლილი*) და შესატყვისი სინტაგმებს ერთნაირი პროსოდიული თვისებები აქვს თუ არა (იხ. ზემოთ, 5.), და, მაგალითად, *სამ-თით-მოჭრილი* ფორმაში *სამ* პროსოდიულად როგორ განსხვავდება *თით-ისაგან*.

ჰარისმა (Harris 2007:213) გამართლებულად მეორე მიღებული კრიტერიუმი გამოიყენა: სიტყვის არაგათიშვადობა. ასე მაგალითად, ნაწილაკი *-ვე-* სიტყვაში ჩართვა მისაღები არ არის (16) (ა)-ში. ამ კრიტერიუმის მიხედვით *ხელებ-გაშლილი* ერთი სიტყვაა და არა ორი. ამავე კრიტერიუმის მიხედვით *შავ-გულის-პირ-იანი* არის ერთი სიტყვა და *-ვე-თი* გათიშვა მისაღები არ არის, იხ. (ბ). სწორი ფორმა არის (გ). ამით *შავ-* (ბ)-ში განსხვავდება არაჩართული სინტაგმის

¹⁰ ჰარისმა (Harris 2007: 213) სწორედ *ხელგაშლილი* ფორმა აირჩია ამ მახვილიანობის ტესტისთვის და დასკვნა გააკეთა, რომ ამ ტიპის კომპოზიტებში მიმდებარე მარცხნივ მდგომი სახელი *ხელ* უმახვილოა. მაგრამ ეს ფორმა იდიომატურია (არა-კომპოზიტიონალური სემანტიკისაა, რაზედაც ჰარისი თვითონ მიუთითებს, 2007:211), და გამორიცხული არ არის, რომ პროსოდიულად სხვანაირი თვისებები აქვს, ვიდრე პირდაპირი მნიშვნელობით გამოყენებული *ხელებ-გაშლილი* (*ხელგაშლილი* vs. *ხელებ | გაშლილი*, სადაც | შესაძლო პაუზას აღნიშნავს). ამავე დროს იდიომატურობა იმის მიზეზია, რომ *ხელ-* არარეფერენციალურია, და *არა* ატრიბუტის უქონლობა (Harris 2007: 212): “but when this element [sc. მიმდებარე წინამავალი სახელი] is modified, it appears to be referential”. მაგრამ *გათიშ-* ფორმა *შავ-გათიშ-მოვლელული*-ში იმიტომ კი არ არის რეფერენციალური, რადგან განმსაზღვრელი *შავ-* აქვს: უამისოდაც რეფერენციალურია.

¹¹ დიდად ვმადლობ ფონეტიკოს ივანე ლეჟავას წინასწარი პროსოდიული ანალიზისა და დასკვნებისათვის.

შავი ფორმისაგან (დ)-ში. გარეგანი მსაზღვრელის ანალიზის მიხედვით ((11) (ა)) შავ- და გულისპირ-იანი (გ)-ში, საყვარელ- და ნაბად-მოსხმული (ე)-ში სხვადასხვა ღონის ცალცალკე ერთეულები იქნება ((დ)-ში ერთგვარ-პირმიუძართავ-დამატებ-იანი რამდენი ერთეული იქნება?). მაგრამ არაგათიშვადლობა გვაპარაულებინებს, რომ, მაგალითად, საყვარელ-სა და ნაბად-ს შორის გადაბმულობა ნაკლებად მჭიდრო არ არის, ვიდრე ნაბად-სა და მოსხმული-ს შორის. გათიშვადობის ფაქტები გარეგანი მსაზღვრელის ანალიზის თეორიას არ ადასტურებს.

- (16) (ა) *ხელებ-ვე-გაშლილი¹²
- (ბ) *შავ-წინსაფრ-იან-ი და შავ-ვე-გულისპირ-იანი კაცი
- (გ) შავ-წინსაფრ-იან-ი და შავ-გულისპირ-იანი-ვე კაცი
- (დ) ნაცრისფერი კაბა, შავი წინსაფარი, შავი-ვე გულისპირი (მ. ჯავახიშვილი apud Vogt 1971:217)
- (ე) საყვარელ-ნაბად-მოსხმული (შდრ. (13) (ბ))
- (ზ) *კუს-ძელის-ვე-ჩარჩოიანი (შდრ. (1))
- (თ) *წელზე-ვე-შალმობვეული (შდრ. (14) (ე))
- (ი) პაპის-პერანგ-ჩაცმული და პაპის-ვე-ქუდ-ჩამოფხატული კაცი (შდრ. (13) (თ))

-ვე ნაწილაკის სემანტიკა და სინტაქსი, რამდენადაც მე ვიცი, საფუძვლიანად გამოკვლეული არ არის, მაგრამ, როგორც ჩანს, სავალდებულო (მაგრამ არა საკმარისი) პირობა არის ის, რომ კლიტიკის საყრდენი ერთეულები უნდა იყოს როგორც ფონოლოგიური, ასეც მორფოლოგიური სიტყვა. ამიტომ (ბ)-ში -ვე უშუალოდ შავ-ს ვერ მოჰყვება (ვინაიდან შავ მორფოლოგიური სიტყვა არ არის), (გ)-ში კი მოჰყვება მარჯვნივ მეზობელ ერთეულს, რომელიც არის როგორც მახვილიანი ფონოლოგიური, ასეც მორფოლოგიური სიტყვა, და ასევე პოსესიური ნათესაობითი (ი)-ში. მაკლასიფიცირებელი ნათესაობითიანი და თანდებულებიანი ფორმები კი ჯერ კიდევ უცნობი მიზეზის გამო გათიშვას არ უშვებენ, იხ. (ზ)-(თ). (17)-ში პირუკუ სიტუაცია გვაქვს: რომლის მორფოლოგიური სიტყვაა, მაგრამ, რამდენადაც მე ვიცი, უმახვილოა, ამიტომ -ც კლიტიკა მოჰყვება მომდევნო სახელს (ქუდ-ს):

(17) რომლის ქუდი-ც (*რომლისაც ქუდი)

9. ჩვენ ვნახეთ, რომ სიტყვაწარმოების სხვადასხვა ტიპს კომპლექსურობის სხვადასხვა საფეხური მოეპოვება. უ—ო-აფიქსიანი სიტყვების შემთხვევაში ჩადგმული სინტაგმა ორი შემადგენლითაა შეზღუდული, და პირველი შემადგენელი ერთი ზედსართაული მსაზღვრელი ან სპეციფიკური კლასის ნათესაობითიანი რეკურსიული სახელური სინტაგმა იყო. იან-სუფიქსიანი სახელების შემთხვევაში რამდენიმე ზედსართავიც გვქონდა და ისეც იმ კლასის ნათესაობითიანი რეკურსი-

¹² ჰარისის მაგალითი ხელ-გაშლილი / *ხელ-ვე-გაშლილი როგორც მახვილის (იხ. შენიშვნა 10), ასევე კლიტიკის ჩართვის მიხედვით ნაკლებადაა გამოსადეგი, ვინაიდან ილიომატურია.

ული სახელური სინტაგმა. მიმღობიანი ქონების სახელებს დამატებით მარტივი ან თანდებულიანი ზმნიზელები ჰქონდა. სიტყვაწარმოების ყველა ეს ტიპი უსაზღვროდ კომპლექსური არ არის, და ახლა კიდევ ერთ მნიშვნელოვან შეზღუდვას უნდა შევხვით. ეს არის *იან-სუფიქსიანი* და მიმღობიანი სახელები, რომლებიც ისე გამოიყურებიან, თითქოს ჩართულ სინტაგმებში თანწყობაც შესაძლებელია, მაგალითად, (18)-ში. სინამდვილეში კი თანწყობილი შემადგენლების შეკვეცა (“conjunction reduction”, cf. Booij 1985) სხვა ენებშიცაა გავრცელებული (მაგალითად, გერმანულსა და ნიდერლანდურში). უხეშად რომ ვთქვა, ერთი სიტყვის ნაწილი, რომელიც მეორე სიტყვის ნაწილის იდენტურია, იკვეცება¹³ (ქვემოთ პირველი სიტყვის ნაწილი გადახაზულია, და მეორე სიტყვის იდენტური ნაწილი ხაზგასმულია).

- (18) (ა) ~~მეტოქის ორ-გოლ-იანი~~ და ~~სამ-გოლ-იანი~~ უპირატესობა (ჭაბ. 102)
← ორ-გოლ-იანი და სამ-გოლ-იანი
- (ბ) თვალ-ებ-~~დაბინდული~~ და გონება-~~დაბინდული~~ (ჭაბ. 102)
← თვალ-ებ-დაბინდული და გონება-დაბინდული
- (გ) ~~ვერცხლ-ნარევი~~, ~~ტყვია-ნარევი~~ და ~~სპილენძ-ნარევი~~ მადანი
(შანიძე 1973:§196)
← ვერცხლ-ნარევი, ტყვია-ნარევი და სპილენძ-ნარევი მადანი
- (დ) ~~თავს(ა)-შალ-მოხვეული~~ და ~~ყელ-ზე-შალ-მოხვეული~~ ქალი (ჭაბ. 98)
← თავზე-შალ-მოხვეული და ყელ-ზე-შალ-მოხვეული ქალი
← თავზე-შალ-მოხვეული და ყელ-ზე-შალ-მოხვეული ქალი

თუ ეს ინტერპრეტაცია სწორია, რა მიზეზით უნდა ვივარაუდოთ სინტაქსური თანწყობა სიტყვის ფარგლებში. მორფოლოგიური თანწყობა კი არსებობს ტოლად შერწყმულ კომპოზიტებში, მაგალითად, *ხელ-ფეხ-ში*, მაგრამ სინტაქსურად თანწყობილი ერთეულები და მათი შეკვეცა მხოლოდ არაჩართულ სინტაგმებში არის შესაძლებელი. შეკვეცა არ არის პროცესი სიტყვის ფარგლებში.

10. განხილული მასალიდან გამომდინარეობს ქართული სიტყვის შემდეგი დამახასიათებელი თვისება.

1) სიტყვა სინტაგმას შეიძლება შეიცავდეს. ამ შემთხვევაში მორფოლოგია და სინტაქსი ურთიერთგანსრულიად განყოფილი მოდულები არ არის, და ეს არა მხოლოდ ერთმანეთის ასახვის გამო, არამედ იმიტომ, რომ არსებობს სინტაქსური, არამორფოლოგიური სტრუქტურები და პროცესები სიტყვის ფარგლებში. ზოგადი ტიპოლოგიის თვალსაზრისით, ჩართულსინტაგმიანი სიტყვაწარმოება „მარგინალური“, არაპროტოტიპური მორფოლოგიის (Dressler 2000) შემთხვევაა.

¹³ ამ ზოგადი პირობის გარდა, ქართულშიც სხვა (მათ შორის პროსოდიული) პირობებიც არსებობს; შდრ. Smith 2000 გერმანულის შესახებ).

თუ განვიხილავთ ცნება „სიტყვის“ სტანდარტულ აღწერას,¹⁴ სინტაგმაჩართულიანი სიტყვები ტიპური არ არის: ა) სინტაგმის ჩართვა სიტყვის დანარჩენ შემადგენლებს თიშავს; ბ) იმის მიუხედავად, რომ მორფოლოგია ჩართული სინტაგმის შინაგან სინტაქსს შეზღუდავს, მისი შემადგენლების განლაგებას განსაზღვრავს სინტაქსი, და არა სიტყვაწარმოების წესები; გ) სინტაგმაჩართულიანი სიტყვას არ აქვს არც კონვენციური ფორმა და არც ლექსემური ერთეულის კონვენციური მნიშვნელობა.

2) მორფოლოგია სინტაქსის შესაძლებლობებს სიტყვის ფარგლებში შეზღუდავს.

ა) არის მხოლოდ ორი სინტაქსური პროცესი სიტყვის ფარგლებში, სახელდობრ, მართვა, ვინაიდან მმართავი სახელი მოითხოვს მართული სახელის ნათესაობითს. ზოგი ქართულენოვანისთვის აგრეთვე არსებობს ბრუნვის შეთანხმება (ნათესაობითბრუნვიან სახელურ სინტაგმაში).

ბ) ჩვენ ვეხებით სინტაგმის ორ სახეს, რომლებიც სიტყვის ფარგლებში გვხვდება: სახელური სინტაგმები უ—ო-აფიქსიან სახელებში და იან-სუფიქსიან სიტყვებში, და ზმნური სინტაგმები მიმდებარე ქონების სახელებში. ეს სინტაგმები შეზღუდულია: უ—ო-აფიქსებიან სიტყვებს მხოლოდ ორი უშუალო შემადგენელი აქვს, ე.ი. სტრუქტურები შეზღუდულია ორშემადგენლობით, ხოლო იან-სუფიქსიანი სიტყვები ერთზე მეტ მსაზღვრელს უშვებს. ორივე ტიპში გვხვდება ნათესაობითიანი სინტაგმის რეკურსიულობა. ზმნური სინტაგმები ზმნიზებებსაც უშვებენ. მაგრამ არც ერთი სიტყვაწარმოების ტიპი უშვებს სინტაქსურ თანწყობას და აგრეთვე დამოკიდებული წინადადებების ჩართვას. მაშასადამე, როგორც სინტაქსური გარემო სინტაქსში, ასევე მორფოლოგიური გარემო სიტყვაში შეზღუდავს შესაძლებელ კონსტრუქციებსა და ერთეულების კლასს ირჩევს (ე.ი. განსაზღვრავს).

სიტყვები ეკუთვნის გრამატიკული იერარქიის უფრო დაბალ საფეხურს, ვიდრე სინტაგმები და წინადადებები; ამიტომაც არის მათი შესაძლებლობები უფრო შეზღუდული, ვიდრე არაჩართული სინტაგმებისა და წინადადებებისა, ანუ ჯონ რ. როსის სიტყვებით: “More goes on upstairs than downstairs” (Ross 1973:397).

გ) სემანტიკური შეზღუდვებიც არსებობს: სიტყვაში ჩართული -იან-სუფიქსიანი და მიმდებარე სინტაგმები დეფინიტიური არ არის. უ—ო აფიქსიანი სიტყვები, პირიქით, პირიან კუთვნილებითსა და ანაფორულ ნაცვალსახელებს უშვებენ. ამ თვალსაზრისით ჰგავან ფინიტიურ ზმნებს: ორივე შემთხვევაში გვაქვს კონტექსტზე მიმათიებელი სიტყვის ელემენტები (შდრ. ბოედერი 2009). უფრო ზოგადად რომ ვთქვათ, ქართული სიტყვები უშვებენ შინაგან

¹⁴ მაგალითად: “A grammatical word consists of a number of grammatical elements which: (a) always occur together, rather than scattered through the clause (the criterion of cohesiveness); (b) occur in a fixed order; (c) have a conventionalised coherence and meaning.” (Dixon – Aikhenvald 2002:19).

ანაფორას (“inbound anaphora”, Postal 1969), როგორც, მაგალითად: უამბოსოდ, *ექსურნი, იმდროინდელი* და ა.შ. (Boeder 1972; Harris 2006), მაგრამ ქართულში არ არსებობს გარეთა ანაფორა (“outbound anaphora”, როგორც, მაგალითად, ლათინურში: *servilis tumultus, quos* [sc. *servos*]... ‘მონების [,მონური“] აჯანყება, რომლებსაც...’), სადაც სიტყვისგარეთა ნაცვალსახელი მიუთითებს სხვა სიტყვის ნაწილზე. ასევე, ჩვენი აზრით, სიტყვის ნაწილის გარედან განსაზღვრავს (“external modification”) არ არსებობს.

3) საზღვარი არის თუ არა „მკაფიო“ სიტყვაში ჩართულ სინტაგმასა და არაჩართულ სინტაგმას შორის?¹⁵ ნათესაობითიანი და თანდებულიანი სინტაგმები ორივე სტრუქტურაში ფორმალურად ერთი და იგივეა, და ეს იგივეობა შემთხვევითი არ არის: ორივე უფრო დიდი სინტაგმის შემადგენლებია.¹⁶ ჩართული ზედსართავი მსაზღვრელიც მხოლოდ ნაწილობრივ განსხვავდება არაჩართული ფორმისგან: *საყვარელ-ფორმა საყვარელ-ნაბად-მოსხმული* ფორმაში და *საყვარელ ნაბადს მოისხამს* წინადადებაში ფორმალურად ერთი და იგივეა. გადამწვევტი ნიშანი არის მომდევნო სახელის ფლექსია: უფლექსიო ფორმა *ნაბად-* სიტყვის შემადგენელი უნდა იყოს (რადგან თავისუფალი ფორმა არ არის), და ამიტომ მისი მსაზღვრელი *საყვარელ-* ფორმაც სიტყვის შემადგენელია, და არა არაჩართული სინტაგმისა. ბოლო სახელის ფლექსია ყოველ შემთხვევაში გადაწვევტს, სიტყვაში ჩართულია თუ არა უფლექსიო ფორმა. ამ გაგებით ბოლო სახელის ფლექსია სიტყვისა და არაჩართული სინტაგმის განსხვავების საფუძველია. ამ გზით მორფოლოგია და სინტაქსი იცავენ თავიანთ განსხვავებას. მორფოლოგია შეზღუდავს ჩართული სინტაგმის სინტაქსს და ასე ამტკიცებს ჩართული სინტაგმებისა და არაჩართული სინტაგმების განსხვავებას. ამ გაგებით, სიტყვების განწილულ ტიპებში სინტაქსისა და მორფოლოგიის განსხვავება არის „მკაფიო“.

4) -იან სიტყვაწარმოებითი სუფიქსად ითვლება, მაგრამ მისი სკოპოსი არის სახელური სინტაგმა. ამიტომ აღსანიშნავია, რომ ამ სუფიქსს სიტყვაწარმოების ერთი გადამწვევტი თვისებაც აქვს: მისი წინამავალი ფუძე ყოველთვის სახელია და არა ნებისმიერი სიტყვა, როგორც ეგრეთ წოდებული „კიდური ფლექსიის“ შემთხვევაში.¹⁷ შდრ. ინგლისური ნათესაობითის კონსტრუქცია: *the man in the deckchair's ears*¹⁸, სადაც *-s* არ ეხება მის საყრდენ სიტყვას (*deckchair*), არამედ მთელ ფრაზას (*the man in the deckchair*). მაშასადამე, *-იან* სუფიქსისგან

¹⁵ ენობრივი ერთეულებისა და მოდულების „შელწვევადობის“ საკითხისათვის იხ. Berg 2015.

¹⁶ სავარაუდოდ, „მარცხნიდან მარჯვნივ“ დამუშავების დროს მხოლოდ სინტაგმის შემადგენლებლად დამუშავდება, და მხოლოდ სინტაგმის უფლექსიო შემადგენლების მიხედვით დამატებითი კატეგორიზაციის შედეგად სიტყვის შემადგენლებლად აღიქმება. ფორმები მხოლოდ იმ შემთხვევაში აღიქმება მაშინვე სიტყვაში ჩართულ ერთეულებად, როდესაც წინ უძღვის პრეფიქსი (მაგალითად უ-).

¹⁷ “edge inflection” Arnold Zwicky-ს ტერმინილოგიით, იხ. Haspelmath 2011:45-47.

¹⁸ S. Greenbaum – R. Quirk: *A Student's Grammar of the English Language*, p. 381.

განსხვავებით, ა არ ირჩევს სპეციფიკური კლასის ფუძეს.¹⁹ -ან, როგორც ინგლისური -s, გამოხატავს მთელი სინტაგმის მიმართებას, მაგრამ ამავე დროს ირჩევს წინამავალი სიტყვის სპეციფიკურ კლასს, და ესაა ქართულის სიტყვაწარმოებითი (და ფლექსიური) სუფიქსის ტიპური თვისება.

5) ჩართული სინტაგმის ყველაზე პრობლემატური თვისება არის მისი სტრუქტურული კომპლექსურობა (მაგალითად, ნათესაობითიანი შემადგენლის რეკურსიულობა), რომელიც ბევრი ენათმეცნიერისთვის შეიძლება მიუღებელი იყოს.²⁰ მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ ენათმეცნიერულ ლიტერატურაში ჩართული ფრაზების ევროპული ენების მაგალითები სხვა ტიპისაა²¹ და უმთავრესად სინტაქსურად და სემანტიკურად „მარგინალურია“, ჩართული სინტაგმის ზოგადი მოვლენის თეორიული გაგება ენათმეცნიერული დისკუსიისთვის უცხო როდია. სხვადასხვა ტიპის ენების პარალელური მაგალითების სისტემური გამოკვლევა, მართალია, ჯერ კიდევ გვაკლია, მაგრამ, ალბათ უნდა მივიღოთ ფაქტი, რომ ქართულს აქვს თვისებები, რომლებიც გავრცელებული არ არის, და რომ შესაძლებელი ქართული სიტყვის ცნება უნდა შევასწოროთ.²²

6) ქართული სიტყვის დამახასიათებელია მორფოლოგიური პოზიციების მკაცრი შეზღუდვა. ყველაფერი, რის „მოთავსებასაც“ პოზიციები არ უშვებენ, სინტაქსში „გადაადგილდება“. ამის მაგალითია პირის ნიშნების შეზღუდვა ზმნაში: თანამედროვე ქართულ ზმნას პირის ნიშნის მხოლოდ ერთი პრეფიქსული პოზიცია აქვს. „პირები“ (უკუქცევითის ჩათვლით), რომლებიც ზმნაში ვერ გამოიხატება, სპეციფიკური წესების მიხედვით ან „ჩაზშობილია“ (ე- ალგ ზარდე-ში), ან სინტაქსურად გამოიხატება ზმნის გარეთ (ამიზარდა შენი თავი; თავი შემაყვარეთ²³). ასევე განხილულ სახელურსა და მიმღებობიან ფორმებში მორფოლოგიას არაფერი ემატება, მაშინ როდესაც პირიანობის შემთხვევაში გამოიყენება სიტყვის გარეთ მდგომი ერთეული (თავ-იანი კონსტრუქცია). აქ სინტაქსური კონსტრუქცია, ჩვენი ინტერპრეტაციის მიხედვით, სიტყვაში ირთვება. მორფოლოგიის უც-

¹⁹ „მარგინალურ“, სპეციალური პრაგმატიკული („ექსპრესიული“) ფუნქციის მქონე ენაში (იხ. Meibauer 2007) სიტყვაწარმოებითი შესატყვისიც არსებობს, მაგალითად, შემდეგ არასერიოზულ ინგლისურ წინადადებაში: *he made his Sex Life in Ancient Roman face* (Kingsley Amis: *Lucky Jim*. Harmondsworth: Penguin 1961, p. 250). აქ სუფიქსი -an ჰგავს ქართულ -ან-ს: მისი სკოპოსი არის მთელი სინტაგმა (*Sex Life in Ancient Rome*), მაგრამ მორფონოლოგიურ დონეზე ირჩევს -an სუფიქსს, რომელიც შეესაბამება ბოლო სიტყვის სპეციფიკას (Rome).

²⁰ “Most linguists do not accept that words could have this complexity of internal structure of the type found in syntax, and such an analysis is undesirable.” (Harris 2007:217).

²¹ შდრ. Brogyanyi 1979; ემპირიული და თეორიული განხილვისთვის იხ. Meibauer 2007.

²² სიტყვის უნივერსალური განსაზღვრა (კლასიკური გაგებით) ასე თუ ისე პრობლემატურია. იხ. Haspelmath 2011.

²³ „თავიზაცია“ (Braithwaite 1973); იხ. Boeder 1989.

ვლელობის გამო ქართული ენა უფრო დიდ კომპლექსურობას ახერხებს სინტაქსის საშუალებით.

გერმანულიდან თარგმნა ნინო დობორჯგვინიძე

შემოკლებათა განმარტება

ჭაბ. = *ჭაბაშვილი 1988*

რ. კ. = რეზო კიკნაძე

ნ. დ. = ნინო დობორჯგვინიძე

ლ. გ. = ლეილა გვარამაძე

ლიტერატურა

ბოედერი 2009: ვინფრიდ ბოედერი, სინტაქსისა და მორფოლოგიის შეუსაბამობის თეორიული პრობლემები ქართველურ ენებში / Problems of Mismatch between Syntax and Morphology in Kartvelian [Résumé 60-66], *კადმოსი* 1, 43-66.

თევდორაძე 1970: იზაბელა თევდორაძე, სინტაგმის მახვილები ქართულ ენაში / Ударения синтагмы в грузинском языке, *მაცნე* 3 (54), 205-214.

თევდორაძე 1978: იზაბელა თევდორაძე, *ქართული ენის პროსოდიის საკითხები* / Вопросы просодии грузинского языка, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.

იორდანიშვილი 1936: ს. იორდანიშვილი, ქართული კომპოზიტივის დაწერილობისათვის, კრებულში: *სალიტერატურო ენის ნორმები I*, ტფილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ტფილისი, 65-72.

კიზირია 1984: ანტონ კიზირია: *ქართული ენა* (პრაქტიკუმი), მეხუთე გამოცემა / *грузинский язык (практикум)*, განათლება, თბილისი.

ნიკოლაიშვილი 1928: იასონ ნიკოლაიშვილი, *ქართული ენის გრამატიკა*. თბილისი: სახელგამი

სუხიშვილი 1984: მურმან სუხიშვილი, უარყოფითი წარმოების ერთი შემთხვევისათვის ქართულში [სარჩევმი: „ორშემადგენლიანი უარყოფითი ზედსართავი სახელები-სა და ზმნისართების წარმოება თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში“], *ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები VI*, მეცნიერება, თბილისი, 175-181.

შალამბერიძე 1980: გიორგი შალამბერიძე, *ქართული სწორმეტყველების სწავლების ზოგიერთი საკითხი* / Некоторые вопросы обучения правильной грузинской речи (საქართველოს სსრ ი. გოგებაშვილის სახელობის პედაგოგიური საზოგადოება), თსუ გამომცემლობა, თბილისი.

ჭაბაშვილი 1988: მიხეილ ჭაბაშვილი, კუთვნილებითი კომპოზიტივის მართლწერისათვის, *ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები VIII*, მეცნიერება, თბილისი, 93-105.

ჯორბენაძე 1984: ბესარიონ ჯორბენაძე, უარყოფის გამომხატველ ფორმათა ნაირსახეობებისათვის ქართულში, *ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები VI*, მეცნიერება, თბილისი, 136-166.

Anderson 1992: Stephen R. Anderson, *A-Morphous Morphology* (= Cambridge Studies in Linguistics 62), Cambridge University Press, Cambridge.

- Berg 2012:** Thomas Berg, The cohesiveness of English and German compounds, *The Mental Lexicon* 7, 1-33.
- Berg 2014:** Thomas Berg, Boundary permeability: a parameter for linguistic typology, *Linguistic Typology* 18, 489-531.
- Boeder 1972:** Winfried Boeder, Einige Bemerkungen zu Postals ‘anaphorischen Inseln’ und ‘Pseudoadjektiven’, *Münchener Papiere zur Linguistik* 3, 30-46.
- Boeder 1989:** Winfried Boeder, Verbal person marking, noun phrase and word order in Georgian, In: Lázló Marácz – Pieter Muysken (edd.): *Configurationality*. The typology of asymmetries (= Studies in Generative Grammar 34), Foris, Dordrecht, Holland – Providence, RI, 159-184.
- Boeder 1999:** Winfried Boeder, Some notes on the Georgian resultative, In: *Tense-Aspect, Transitivity and Causativity*. Studies in honour of Vladimir Nedjalkov, Edited by Werner Abraham – Leonid Kulikov (= Studies in Language Companion Series 50), Benjamins, Amsterdam – Philadelphia, 117-139.
- Boeder 2004:** Winfried Boeder, The South Caucasian languages, *Lingua* 115 (2005), 1-2 (Special issue: Caucasian, edited by Helma van den Berg), 5-89.
- Boeder – Schroeder 2000:** Winfried Boeder, Christoph Schroeder, Relational coding in Georgian and Turkish noun phrases: syntax, derivational morphology, and “linking” by means of participles, *Turkic Languages* 4, 153-204.
- Booij 1985:** Geert Booij, Coordination reduction in complex words: a case for prosodic phonology, In: Harry van der Hulst & Norval Smith (edd.), *Advances in Non-Linear Phonology*, Vol. 7, Foris, Dordrecht, 143-160.
- Booij 1996:** Geert Booij, Inherent versus contextual inflection and the Split Morphology hypothesis, *Yearbook of Morphology* 1995, 1-16.
- Booij 2009:** Geert Booij, Lexical integrity as a morphological universal: a constructionist view, In: Sergio Scalise – Elisabetta Magni – Antonietta Bisetto (edd.), *Universals of Language Today*. Springer, Berlin, 83-100.
- Botha 1981:** Rudolf Botha, A base rule theory of Afrikaans synthetic compounding, In: *The Scope of Lexical Rules*, edited by M. Moortgat, H. van den Hulst and T. Hoekstra, Foris, Dordrecht, 1-77.
- Braithwaite 1973:** Kim Braithwaite, *Case Shift and Verb Concord in Georgian*, Ph.D. dissertation, The University of Texas at Austin.
- Broganyi 1979:** Bela Brogyanyi, Bemerkungen zu den Phrasenkomposita, In: *Studies in Diachronic, Synchronic and Typological Linguistics*. Festschrift for Oswald Szemerényi on the occasion of his 65th birthday. Edited by Bela Brogyanyi (= Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science IV, 11). Amsterdam: Benjamins, pp. 159-165.
- Dixon – Aikhenvald 2002:** R. M. W. Dixon, Alexandra Y. Aikhenvald, Word: a typological framework, In: R. M. W. Dixon – A. Y. Aikhenvald (edd.) 2002: *Word*. A cross-linguistic typology, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 1-41.
- Dressler 2000:** Wolfgang U. Dressler, Extragrammatical vs. Marginal Morphology, In: Ursula Doleschal – Anna M. Thornton (edd.): *Extragrammatical and Marginal Morphology*, LINCOM EUROPA, München, pp. 1-10
- Harris 2002:** Alice C. Harris, Origins of apparent violations of the “no phrase” constraint in Modern Georgian”, *Linguistic Discovery* 1,2 :1-25.

- Harris 2006:** Alice C. Harris, Revisiting anaphoric islands, *Lg* 82:114-130.
- Harris 2007:** Alice C. Harris, In other words: external modifiers in Georgian, *Morphology* 16 (2006) :205-229.
- Haspelmath 2011:** Martin Haspelmath, The indeterminacy of word segmentation and the nature of morphology and syntax, *Folia Linguistica* 45 :31-80.
- Matthews 1974:** Peter Matthews, *Morphology*, An introduction to the theory of word-structure (= Cambridge Textbooks in Linguistics), Cambridge University Press, London.
- Meibauer 2007:** Jörg Meibauer, How marginal are phrasal compounds? Generalized insertion, expressivity, and I/Q-interaction, *Morphology* 17: 233-259.
- Postal 1969:** Paul Postal, Anaphoric islands, *Papers from the Fifth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago, pp. 125-152.
- Ross 1973:** John Robert Ross, The Penthouse Principle and the order of constituents, In: C. Corum et al. (edd.): *You Take the High Node and I'll Take the Low Node*, Papers from the Comparative Syntax Festival, Chicago Linguistic Society, Chicago, pp. 397-422.
- Smith 2000:** George Smith, Word remnants and coordination, In: *Deutsche Grammatik in Theorie und Praxis* [Festschrift für Peter Eisenberg], Herausgegeben von Rolf Thieroff, Matthias Tamrat, Nanna Fuhrhop, Oliver Teuber, Niemeyer, Tübingen, pp. 57-68
- Vogt 1971:** Hans Vogt, *Grammaire de la langue géorgienne* (= ISK. Skrifter, Serie B 57), Universitetsforlaget, Oslo.
- Yngve 1960:** Victor H. Yngve, A Model and Hypothesis for Language Structure, *Proceedings of the American Philosophical Society* 104, pp. 444-466

Winfried Boeder

Morphological and Syntactic Properties of the Georgian Word

Summary

1. Georgian morphology has become a favourite topic of theoretical discussions in linguistics. In this paper I will discuss some properties of Georgian nominal forms that are more or less known, but whose interpretation is controversial. Three complex types of word formation are considered: circumfixal derivation, as in (1), suffixal derivation, as in (2), and “participial possessive compounds”, as in (3).²⁴

- (1) (a) u-**co**l-o
NEG-WIFE-SUFF
- (b) u-[lamaz-kal]-o
NEG-[beautiful-woman]-SUFF ‘without a beautiful woman’

²⁴ Glosses: ADV = adverbial case, DAT = dative case, GEN = genitive case, INSTR = instrumental case, NEG = negative prefix, NOM = nominative case, O = object, OBL = oblique case, PL = plural, POSS = possessive, PP = passive perfect participle, PREV = preverb, SUFF = suffix

- (c) u-[am-kal]-o-d
NEG-[this.OBL-woman]-SUFF-ADV ‘without this woman’
- (d) u-[[Paxl-is]-saxareb]-o-d
NEG-[[Parkhali-GEN]-Gospel]-SUFF-ADV ‘without the Gospel of Parkhali’
- (e) u-[[[ku-s]-zvl-is]-čarčo]-o
NEG-[[[tortoise-GEN]-bone-GEN]-frame]-SUFF ‘without a frame made of tortoiseshell’
- (2) (a) [[[nabd-is]-kud]-ian]-i kaci
[[[FELT-GEN]-hat]-SUFF]-NOM man-NOM ‘a man with a hat made of felt’
- (b) [[aset-[učveulo-sataur]]-ian]-i roman-i
[[[SUCH-[unusual-title]]-SUFF]-NOM novel-NOM ‘a novel with such an unusual title’
- (c) [ocdaat-[kvadratul-metr]-ian] bina-ši
[thirty-[square-metre]-SUFF] apartment-in ‘in an apartment of 30 square metres’
- (d) [[[ku-s]-zvl-is]-čarčo]-ian]-i satvale
[[[tortoise-GEN]-bone-GEN]-frame]-SUFF]-NOM spectacles.NOM ‘glasses with a frame made of tortoiseshell’
- (3) (a) [saqvarel-nabad]-mosxm-ul-i
[beloved-felt]-put.on-PP-NOM ‘clad in his beloved felt cloak’
- (b) [[[paḗ-is]-cxvr-is]-tav-is]-kud]-čamopxaḗ-ul-i
[[[grandfather-GEN]-sheep-GEN]-head-GEN]-hat-pull.over-PP-NOM ‘with the sheephead hat of his grandfather pulled over his eyes’
- (c) [[çel-ze]-šal]-moxve-ul-i kal-i
[[waist-on]-shawl]-wrap.around-PP-NOM woman ‘a woman with a shawl tied around her waist’

2. The circumfixal type shows syntactic units embedded in a word: attributive structures (1) (b), determiner structures (1)(c), and dependent genitive plus head noun structures (1) (d), which can be recursive (1)(e). Circumfixation shows that these units are embedded in a word. They are not compounds, since *lamaz-kal* and *am-kal* do not occur as determinative compounds. The embedded units are noun phrases and consist of two immediate constituents. These do not simply fill slots of a binary template, since they have a constituent structure with limited projection, and allow recursivity. The morphology constrains the syntax and semantics of these embedded phrases: (4) (a) seems to be ungrammatical because of its higher projection, and (b) because *megobris* is not classificational.

- (4) (a) ?? u-[am-[opicialur-barat]]-o-d
Neg-[this.OBL-[official-paper]]-SUFF-ADV ‘without this official document’
- (b) ?? u-[[[megobr-is]-bizis]-moxmareb]-o-d
Neg-[[[friend-GEN]-uncle-GEN]-help]-SUFF-ADV ‘without the help of his uncle’s friend’

There may also be preferences that diminish the acceptability of certain forms. Sukhishvili (1984) points out that these forms are better the shorter they are (which seems to point to a problem of processibility).

3. The fact that Georgian word-formation violates the “no-phrase” constraint can also be seen in words with the suffix *-ian*. The base unit is again a noun phrase, but this type is less constrained than the circumfixal derivations in that it allows complex attributive structures as in (2), including recursivity (cp. (2) (d) with (1) (e)). Agreement is possible in (5) for some speakers:

- (5) [vitarebit(-i) brunv-is]-porm-eb-ian-i saxel-eb-i
 [adverbial(-GEN) case-GEN]-form-PL-SUFF-NOM noun-PL-NOM ‘nominal forms
 in the adverbial case’

While the head noun *porm-eb-* cannot be assigned a case marker by its suffix *-ian*, the genitive-marked head noun *brunv-is* can control syntactic agreement.

4. The difference between the word-internal lack of inflection and the word-external case-inflection of modifiers is crucial. There is a syntactic difference between (6) (a) and (b), in spite of their semantic similarity:

- (6) (a) čem-sopl-el-i ḳac-i
 my-village-SUFF-NOM man-Nom ‘a man from my village’
 (b) čem-i sopl-el-i ḳac-i
 my-NOM village-SUFF-NOM man-Nom ‘my fellow-villager’
 (cp. čem-i ḳlas-el-i ‘my class-mate’)

5. The interpretation of complex forms as in (1)-(3) has been analysed in different ways. Harris (2007: 209; 225) discusses several hypotheses, among them:

- (7) (a) the “external modifier analysis”: [[or] [marcvl-ian-i]] siṭqva
 [[two] [syllable-SUFF-NOM]] word.NOM
 (b) the “internal modifier analysis”: [[ormarcvl]-ian-i] siṭqva
 [[two syllable]-SUFF-NOM] word.NOM

Following a general proposal by R. Beard, she argues for analysis (a), where “two” is semantically connected with “syllable” by a semantic operation that allows to overcome the “bracketing paradox” arising from the fact that the constituent structure of (a) does not match its semantic structure. While examples of this paradox are well known from English and German, no other instance seems to be known from Georgian so far. Note, however, that (a) requires an additional rule that assigns the correct case form to *or*, because outside of words bare stems do not occur except in dative and adverbial case-marked noun phrases (which are not relevant here). In analysis (b), the lack of case marking follows from the fact that, although the configuration of [or marcvl]- requires agreement by an independently established rule of the standard language, the modifier *or* cannot have a case, since *marcvl-* does not have a case. So the internal modifier analysis seems to be preferable.

6. The use of the “possessive” suffix *-ian* is a specific feature that distinguishes Georgian from many European languages that prefer prepositional phrases or compounds:

- (8) pılṭr-ian-i sigareṭ-eb-i
 filter-POSS-NOM cigarette-PL-NOM ‘filter-tipped cigarettes’,
 Russian *sigarety s filtrom* > Georgian calque: *sigareṭebi filṭr-it* s. filter-INSTR

7. The base units of participial compounds are verbal phrases and can be considered as equivalents of relative clauses:

- (9) sasiḳvdilo-čriloba-miḳeneb-ul-i vepxv-i
 lethal-wound-apply-PP-NOM tiger-NOM ‘a tiger on whom a lethal wound has been afflicted’

One feature of these embedded phrases is that they can have adverbial expressions (e.g., postpositional phrases), whose initial position is the same as in non-embedded participial phrases. Cp. (3) (c) with:

- (10) *çel-ze moxve-ul-i šal-i*
waist-on wrap-PP-NOM shawl-NOM

8. Otherwise familiar criteria of wordhood are partially problematic. Harris (2007) adduces accent and interruptability. However, double stress as in (11) (a) seems to be quite common, and the relationship between the prosody of compounds and syntactic phrases remains to be investigated. Similarly, the non-interruptability by a clitic like the intensifying *-ve* has to be specified: it is true that (a) is uninterruptable, but the same is true for (b), which does not support the external modifier analysis, because the parallel form (7) (a) suggests a stronger structural cohesiveness between *nabad* and *mosxm-ul-i* than between *saçvarel* and *nabad*. While possessive genitives seem to allow the insertion of *-ve* as in (c), postpositional phrases do not (d).

- (11) (a) *xél-eb-gášl-il-i, *xél-eb-ve-gášl-il-i*
hand-PL-outspread-PP-NOM
(b) **saçvarel-ve-nabad-mosxm-ul-i*, (cp. (3) (a))
(c) *paçis-ve-kud-çamopxaṭuli* (cp. (3) (b))
(d) **çel-ze-ve-şal-moxve-ul-i kal-i* (cp. (3) (c))

9. Similar to the other bases of word formation, the structure of participial phrases is constrained: they cannot contain embedded clauses or coordinative structures. Examples like (12) are the result of conjunction reduction:

- (12) *tav-sa- da çel-ze-şal-moxve-ul-i < tav-ze-şal-moxve-ul-i da çel-ze-şal-moxve-ul-i*
head-DAT-and neck-on-shawl-wrap.around-PP-NOM < head-on-shawl-wrap.around-PP-NOM and neck-on-shawl-wrap.around-PP-NOM

10. The following features of these word formations can be singled out.

Phrases within words cannot be accounted for by morphological rules. They are syntactic units whose structure is constrained by the morphological form in which they are embedded. Different types of word formation are subject to different constraints. Morphology and syntax are kept apart, and there is no fuzzy transition between the two, but only a structurally determined point where syntactic rules step in. While the rich morphology of Georgian limits the possibilities of morphological words, syntax provides a means of forming more complex units within nominal forms. This is a situation that is comparable to a detail of verbal morphology: the positions within the verb are limited. For instance, there is only one position for prefixal person markers in Modern Georgian. As a result of slot competition, some markers are suppressed, while others (including the reflexive) are “transformed” into syntactic units with the head noun *tavi* ‘head’ as in: *a-m-izarda ūen-i tav-i* PREV-IO-(s)he.brought.up your-NOM head-NOM ‘(s)he brought you up for me’, where the slot for personal markers is taken by the 1st person object marker *-m-* and where the object “you” is a syntactic unit outside of the verb. In both cases the “escape way” from the restrictions of morphology leads to a transfer of complexity into syntax: within the word (in the type of word formation discussed above) or outside of the word (as in the case of verbal slot competition).

**„ენობრივი კავშირი“ საბჭოთა ენათმეცნიერებაში
ნაწილი პირველი: „ენობრივი კავშირის“ ნაკლოვანებები
ბურჟუაზიული ენათმეცნიერების კრიტიკის ფონზე¹**

ტერმინი „ენობრივი კავშირი“ უკვე გამოიყენებოდა XIX საუკუნეში, მაგრამ მან ახალი სიცოცხლე შეიძინა ნიკოლოზ ტრუბეცკოის ნააზრევში. ენობრივი კავშირი თავისი არსით განსხვავდება ენათა ოჯახისაგან. ენობრივ კავშირს ქმნიან არამონათესავე ენები, რაც მათი ხანგრძლივი მეზობლობით გამოწვეული ურთიერთგავლენების შედეგია. „ასეთი ენობრივი კავშირები მხოლოდ ცალკეულ ენებს შორის კი არ არსებობს, არამედ ენობრივ ოჯახებს შორისაც, ანუ ისეც ხდება, რომ რამდენიმე ენობრივი ოჯახი, რომლებსაც ერთმანეთთან არა აქვთ ნათესაური კავშირი, მაგრამ გავრცელებულია ერთ გეოგრაფიულ და კულტურულ-ისტორიულ ზონაში და მთელი რიგი ნიშნებით ერთიანდებიან ენობრივი ოჯახების კავშირში“. ენათა ხანგრძლივი მეზობლობით გამოწვეული მსგავსებების შესწავლა ნიკოლოზ ტრუბეცკოიმ აქცია ზოგადი ენათმეცნიერების ერთ-ერთ მთავარ პრობლემად. 1917 წლის რევოლუციის შემდეგ რუსეთიდან ემიგრირებულმა მეცნიერმა ორი მთავარი სტატია – „რუსეთის ზედა და ქვედა ფენები (რუსული კულტურის ეთნიკური საფუძველი)“ (ტრუბეცკოი 1921:86-103) და „ბაბილონის გოდოლი და ენათა აღრევა“ (ტრუბეცკოი 1923:107-124) ისეთ დროს დაწერა, როცა საბჭოთა კავშირს რკინის ფარდა ჰყოფდა მთელი მსოფლიოსაგან და საბჭოთა მეცნიერთა აკადემიური ურთიერთობები უცხოელ კოლეგებთან მკაცრად იყო რეგლამენტირებული. შემდეგ ამას მოჰყვა ტრუბეცკოის ცნობილი სტატია „ფიქრები ინდოევროპული ერთობის შესახებ“, რომელიც მის ხანმოკლე სიცოცხლის ბოლოს დაწერილი ერთ-ერთი ნაშრომია. ეს სტატია განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმის გამო, რომ აქ დაყენებულია საკითხი ინდოევროპული ენების კონვერგენციის გზით წარმოქმნის შესახებ აქამდე და მას შემდეგაც ყველაზე გავრცელებული ფუძემდის დივერგენციული დაყოფის საპირისპიროდ. თვით „ენობრივი კავშირის“ გაგება პრადის ლინგვისტური წრის წევრთა წარმოდგენებში ერთმანეთს ბოლომდე არ ემთხვევა. მაგალითად, რომან იაკობსონისათვის ეს ენათა ფონოლოგიური კავშირია. მისი მოსაზრება, რომელიც დიდად არის დავალებული ნ. ტრუბეცკოისა და პ. სავიციისაგან, კარგად ჩანს 1931 წელს გამოქვეყ-

¹ ნაშრომი შესრულებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის (№ დ13/13) ფარგლებში.

ნებულ ნაშრომში „ევრაზიული ენობრივი კავშირის დახასიათებისათვის“. ამ სხვაობას სპეციალური ნაშრომი უძღვნა ჰელმუტ შალერმა.²

რა თქმა უნდა, მეცნიერთა დაუბრკოლებელი ურთიერთობისათვის სასურველი იყო, საბჭოთა ენათმეცნიერებს შესაძლებლობა ჰქონოდათ შუამავლის გარეშე ეკითხათ, აზრი გამოეთქვათ და საჭიროების შემთხვევაში განევითარებინათ ემიგრირებული ლინგვისტების მოსაზრებები. ახლა იქნებ ძალიან გასაოცრადაც გამოიყურება ის ფაქტი, რომ საბჭოეთში მომუშავე ენათმეცნიერები ვერ ეცნობოდნენ უცხოურ სპეციალურ ლიტერატურას ან ისეთი დროს აღწევდა მათთან, როცა აქტუალობა უკვე დასუსტებული ან დაკარგული ჰქონდა. იგივე ითქმის პრადის ლინგვისტურ სკოლაში ჩამოყალიბებული ენობრივი კავშირის ცნებაზეც. მაგალითად, როცა არნოლდ ჩიქობავა სპეციალურად მსჯელობს ენათა ნათესაობის დადგენის კრიტერიუმებზე, იგი ხაზგასმით უთითებს, რომ ნ. ტრუბეცკოის წერილის არსებობა იცის, მაგრამ არ წაუკითხავს, რადგან ხელი არ მიუწვდებოდა ამ ნაშრომზე: „საერთო ნიშან-თვისებები ენათა დაახლოების შედეგადაც შეიძლება მივიღოთ. ინტეგრაციის პროცესის შედეგი ემსგავსება იმ მდგომარეობას, რომელიც დიფერენცირებულ მონათესავე ენათა ურთიერთობას ახასიათებს. ინტეგრაციის ამ პროდუქტის აღსანიშნავად უკანასკნელ ხანებში გაჩნდა ტერმინი „ენათა კონა“ (Sprachbund). ესაა ენათა ჯგუფი, რომელსაც საერთო წარმოშობა არ აკავშირებს, მაგრამ საერთო ნიშან-თვისებები აქვს ლექსიკაში, ბგერათა სისტემაში (ფონოლოგიურ სისტემაში) და მორფოლოგიურ სტრუქტურაში. ტერმინი შემოღებულია ნ. ტრუბეცკოის მიერ, რომელმაც სცადა ეს ცნება მოემარჯვებინა ენათა ურთიერთობის დახასიათებლად“ (ჩიქობავა 1945:228). როგორც სქოლიოდან ირკვევა, ჩიქობავა გულისხმობს ტრუბეცკოის წერილს „ფიქრები ინდოევროპულ ერთობაზე“, რადგან ასახელებს ტრუბეცკოის გარდაცვალების შემდეგ ჟურნალ „აქტა ლინგვისტიკის“ („Acta Linguistica“) მესამე ნაწილში გამოქვეყნებულ სტატიას. სამწუხაროდ, – წერს არნ. ჩიქობავა, – ეს შრომა ხელთ არა გვაქვს და ამიტომ არსებითად ახალი ცნების („ენათა კონის“) შესახებ აქ ვერ ვიმსჯელებთ. ადრე ეს ცნება ტრუბეცკოის უნდა ჰქონდეს წამოყენებული მოხსენებაში ენათმეცნიერთა პირველ საერთაშორისო კონგრესზე 1930 წელს. არნოლდ ჩიქობავა ამ ინფორმაციას იძლევა დეტერსის წერილის მიხედვით Deeters, Vergleich. Sprachforsch., „Lehrbuch der Völkerkunde“, 1937:233 (ჩიქობავა 1945:228).

² ჰ. შალერის აზრით, ენათა კავშირის გაგება ტრუბეცკოისთან, იაკობსონთან და სკალიჩკასთან არ ემთხვევა ერთმანეთს: So we have two categories of Sprachbund: the intensive one, constituted by N. Trubetzkoy, the extensive one, constituted by Roman Jakobson, based on phonological marks in contrast to phonological, morphological, syntactic and even lexical marks of Balkansprachbund. Both concepts of Sprachbund, the intensive and the extensive one are discussed up to today and so we remember in 1996 the great ideas of Roman Jakobson and the Prague School of Linguistics (შალერი 1997:203).

ასეთივე ვითარებაა მოგვიანო პერიოდშიც. სამოციან წლებშიც კი, საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის პერიოდულ გამოცემაში „ენათმეცნიერების საკითხების“ («Вопросы Языкознания») რამდენიმე ნომერში არის სტატიები ენობრივი კავშირის შესახებ, რომელთა ავტორები ამ საკითხზე დაწერილ ნ. ტრუბეცკოისა და რ. იაკობსონის ყველა შრომას არ იცნობენ.

ენობრივი კავშირის ცნება საბჭოთა ენათმეცნიერებაში განიხილებოდა ბურჟუაზიული ენათმეცნიერების, კერძოდ, სტრუქტურალიზმის უარყოფითი დახასიათების კონტექსტში. ერთ-ერთი პირველი წერილი, რომელშიც ეს ცნება ნახსენებია, არის ოლდრიჟ ლეშკას „სტრუქტურალიზმის საკითხისათვის (გრამატიკის ორი კონცეფცია პრადის ლინგვისტურ წრეში)“, რომელიც დაიბეჭდა შედარებით ახლად დაარსებულ სამეცნიერო ჟურნალ „ენათმეცნიერების საკითხებში“ («Вопросы Языкознания») 1953 წელს. როგორც სათაურიდან ჩანს, მისი მიზანი გრამატიკული კონცეფციების განხილვაა, მაგრამ ავტორი ჩვენთვის საინტერესო საკითხსაც ეხება. თავიდანვე დაწუნებულია ყველა კონცეფცია, რომელიც კი პრადის ლინგვისტურ წრეში შექმნილა ამ საზოგადოების სტრუქტურალისტური ანუ ბურჟუაზიული მიმართულების გამო. ეს არის იმ დროისათვის საბჭოთა ენათმეცნიერებაში გავრცელებული დამოკიდებულება სტრუქტურალიზმის მიმართ. საილუსტრაციოდ დავიმოწმებ ერთ-ერთი წერილის მხოლოდ სათაურს: „ლუი იელმსლევის გლოსემატიკა – როგორც თანამედროვე ბურჟუაზიული ენათმეცნიერების დაცემის გამოვლინება“ (იხ. ახმანოვა 1953:25-47). დიახ, საბჭოური შეფასებით, დანიური სტრუქტურალიზმის მდგომარეობა ბურჟუაზიული ენათმეცნიერების დაცემაზე მეტყველებს. იგივე ითქმის შვეიცარიულ (ჟენევის სკოლისა) და ამერიკულ სტრუქტურალიზმზე. ამ მიმართულებებს ასახელებს ო. ლეშკა და იქვე ამბობს, რომ უახლოეს პერიოდამდე ასეთი ცენტრი იყო პრადის ლინგვისტური წრეც (წერილი გამოქვეყნებულია 1953 წელს, პრადის ლინგვისტური წრე კი დაიშალა 1950 წელს). იგი ხოტბას ასხამს სტალინის შრომებს ენათმეცნიერებაში, რომლებმაც მხოლოდ ნიკო მარის ანტიმარქსისტული თეორია კი არ ამხილა, არამედ საბოლოოდ დარტყმა მიაყენა ყველა იდეალისტურ და ვულგარულ ანტიმარქსისტულ თეორიას. სახალხო დემოკრატიის ქვეყნებში (ალბათ იგულისხმება ვარშავის ხელშეკრულების ქვეყნები) ღრმა ეკონომიკურმა და პოლიტიკურმა გარდაქმნებმა გამოიწვია საენათმეცნიერო საქმის იდეოლოგიური და ორგანიზაციული გადაწყობა. ი. ბ. სტალინის საენათმეცნიერო ნაშრომების გამოსვლის შემდეგ სახალხო დემოკრატიის ქვეყნების ენათმეცნიერთა წინაშე მთელი სიმძაფრით დადგა ენათმეცნიერებაში მარქსიზმის დამკვიდრებისა და არამარქსისტული ლინგვისტური კონცეფციების ნარჩენებთან ბრძოლის საკითხი. „ენის ახალი თეორია“ (იგულისხმება ნიკო მარის იაფეტური თეორია) მარტო მარქსისტული ენათმეცნიერების შემუშავებას კი არ უშლიდა ხელს, არამედ აჩერებდა რეაქციული ბურჟუაზიული მიმართულების კრიტიკას ლინგვისტიკაში. მარის მოძღვრების ზოგიერთი ნაწილი არსებითად ემთხვეოდა საზღვარგარეთული ბურჟუაზიუ-

ლი ენათმეცნიერების დასკვნებს, ზოგჯერ კი პირდაპირ ნასესხები იყო დასავლეთიდან. საზღვარგარეთულ ლინგვისტიკაში ბოლო ათწლეულების ყველაზე გავრცელებული მიმართულებაა სტრუქტურალიზმი, რომლის მხილება აუცილებელია, მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა ენათმეცნიერებაში გვხვდება მისი გავლენის მხოლოდ ერთეული შემთხვევები (ლემკა 1953:88-89).

მართალია, ლემკა ამ გამოკვლევას სტრუქტურალიზმის „ნაკლოვანებათა“ კრიტიკის მიზნით წერს, მაგრამ სწორად აჩვენებს სტრუქტურალიზმის ჩამოყალიბების გზას. „თანამედროვე ბურჟუაზიული ენათმეცნიერების სტრუქტურალისტური მიმართულება არის რეაქცია მეცხრამეტე საუკუნის სამოცდაათიანი წლებიდან გაბატონებულ ნეოგრამატიკულ თეორიაზე. თუ ადრე მხოლოდ იშვიათად ისმოდა ნეოგრამატიკოსთა კრიტიკა, მეოცე საუკუნეში ეს უკვე ძალიან ხშირად ხდებოდა. განსაკუთრებით გამოვლინდა უკმაყოფილება ნეოგრამატიკოსთა ნააზრევის მიმართ ენათმეცნიერთა პირველ საერთაშორისო კონგრესზე 1928 წელს, როცა გაირკვა, რომ სხვადასხვა ქვეყანაში ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად წარმოიშვა მსგავსი იდეები, რომელთაც ერთმანეთთან აკავშირებდათ ფონოლოგიური კანონებისა და ანალოგიის წესის მოქმედებაში დაჭვება, ნეოგრამატიკოსთა ატომიზმის ნაცვლად ენის მიმართ მთლიანობრივი (ახლანდელ ტერმინოლოგიას თუ გამოვიყენებთ, ჰოლისტური) მიდგომა. ენათმეცნიერთა პირველ საერთაშორისო კონგრესზე ასევე გამოიკვეთა ენათა ნათესაობის საკითხებისა და ისტორიზმის მიმართ ყურადღების მოღუწება (ლემკა 1953:89). ამით შეწუხებული მეცნიერი ოლდრიჟ ლემკა ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ „რეაქციული ბურჟუაზია ცდილობს, სამეცნიერო გამოკვლევები ჩამოაცილოს სინამდვილეს და საზოგადოებრივ ცხოვრებას. ამ გზას თუ გავყვებით, მეცნიერება კლასობრივი მიზნების მოსამსახურედ იქცევა. პრალის ლინგვისტური წრის ჩამოყალიბება სწორედ იმ პერიოდს ემთხვევა, როცა ბურჟუაზიამ გაიმარჯვა მუშათა მოძრაობაზე ჩეხოსლოვაკიაში. მაშინ პროლეტარიატი ძალებს იკრებდა ბურჟუაზიაზე თავდასხმისათვის... სტრუქტურალიზმს ბევრი ისეთი პატიოსანი ადამიანი შეუერთდა, ვერასდროს რომ ვერ წამოიდგენდა ამას“, – წერს ო. ლემკა (ლემკა 1953:89).

ყველაზე დიდ ცოდვად სტრუქტურალისტებს მოეკითხებათ ნიშანთა სისტემებისათვის სპეციალური დარგის – სემიოლოგიის შექმნა. ნიშანთა სისტემების მნიშვნელობაზე ჟურნალ „სლოვო ი სლოვესტნოსტის“ (“Slovo i slovestnost”) შესავალშივე მსჯელობენ. მცდარ მიდგომად არის გამოცხადებული სისტემურობა და ფუნქციონალიზმი, რომელიც პრალის ლინგვისტური წრის წევრებმა მთავარ მოთხოვნად წაუყენეს ენის კვლევას როგორ სინქრონიული, ისე დიაქრონიული თვალსაზრისით. ლემკას აზრით, წინააღმდეგობა გამოიხატება იმაში, რომ პრალის წრის წევრები უშვებენ გენეტიკურად არამონათესავე ენათა დაახლოების შესაძლებლობას და ამით ავლენენ სკეპტიციზმს ფუძემდებლის თეორიის მიმართ. სწორედ ფუძემდებლის თეორიისა და ენობრივი კავშირების ასეთი ურთიერთობის შედეგია ნ. ტრუბეცკოს “Gedanken über das Indogermanen Problem” (ტრუბეცკო 1937). მართალია, ტრუბეცკო არ გამორიცხავს ინდოევროპული ენების ნათესა-

ობის შესაძლებლობას, მაგრამ მისი სტატია ინდოევროპულ ენათა ერთიანობას ენობრივი კავშირების თეორიაზე დაყრდნობით ხსნის. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ტრუბეტკოისთვის ამოსავალია ენათა ურთიერთგავლენა და შეჯვარება (скрещение). განსაკუთრებით დეტალურად არის შესწავლილი „ბალკანური ენობრივი კავშირი“. ამას გარდა, მითითებულია „შუაევროპული“ და „ევრაზიული“ ენობრივი კავშირების არსებობის შესაძლებლობა. აშშ-ის იმპერიალისტურ მიზნებს ემსახურება „ატლანტიკური ენობრივი კავშირის“ თეორია, რომელიც ძალიან გავრცელებულია დასავლეთში ბოლო დროს და უნდათ, რომ შექმნან მითი განსაკუთრებულ „დასავლურ“ მხარეზე თავისი კულტურითა და ენით. „ატლანტიკური ენობრივი კავშირის“ თეორია დასავლეთ ევროპის ენების სხვა ევროპულ ენებთან დაპირისპირების პირველი მცდელობა არ არის. ყველაზე მეტად ენობრივი კავშირის საკითხებზე მუშაობდა რ. იაკობსონი. ამ მხრივ აღსანიშნავია მისი შრომა „Über die phonologischen Sprachbünde“ (TCLP, ტ. IV, გვ. 234 და შემდეგი) (ლემკა 1953:92).

თუ ოლდრიჟ ლემკას დავეყრდნობით, ეს არაჯანსაღი სამეცნიერო საზოგადოება სწორ გზაზე დაუყენებია მეორე მსოფლიო ომში საბჭოთა კავშირის გამარჯვებას და საბჭოთა გავლენის მნიშვნელოვან გაძლიერებას აღმოსავლეთ ევროპაში. „1945 წლის მაისის შემდეგ მომხდარი ცვლილებები ჩეხოსლოვაკიის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, რა თქმა უნდა, აისახა პრადის ლინგვისტური წრის შემადგენლობაზე. უმრავლესობას ესმოდა, რომ ძველ პოზიციებზე დარჩენა შეუძლებელი იყო, თუმცა ახალი გზა ჯერ არ ჩანდა. „ახალი მოძღვრების“ (ესე იგი ნიკო მარის იაფეტური თეორიის, – თ.ბ.) პოპულარიზაციამ პრადის ლინგვისტური წრის განვითარება შეაფერხა და მისი წევრების დეზორიენტაცია გამოიწვია. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ თვით სტრუქტურალიზმის თეორიას აქვს ისეთი მახასიათებლები, რომელმაც გააადვილა მასზე „ენის ახალი თეორიის“ გავლენა. სტრუქტურალიზმის ასეთ მახასიათებელად თვლის ო. ლემკა, მაგალითად, „ენობრივი კავშირების“ აღიარებას (ლემკა 1953:102-103). სტრუქტურალიზმმა ისე გაშალა ფრთები, რომ მხოლოდ ენათმეცნიერებით აღარ შემოიფარგლებოდა. გამოჩნდა სტატიები სტრუქტურალიზმზე ლიტერატურამცოდნეობაში, ლიტერატურის კრიტიკასა და ესთეტიკაში. სტრუქტურალიზმის ასეთი აღმაფრენა შეაჩერა ი. ბ. სტალინის შრომებმა ენათმეცნიერებაში, რომელთა ათვისება კვლავაც დააყენებს სწორ გზაზე ლინგვისტიკას ჩეხოსლოვაკიაში. ავტორი გამოთქვამს იმედს, რომ ამ მისიას წარმატებით შეასრულებს ჩეხოსლოვაკიის მეცნიერებათა აკადემია, რომელიც გააერთიანებს ჩეხოსლოვაკიის ყველა ლინგვისტს მარქსისტული ენათმეცნიერების შესაქმნელად (ლემკა 1953:103). აქ ჩანს, რა მიზნებს უსახავდა საბჭოთა იდეოლოგია მეცნიერებათა აკადემიებს (უფრო დაწვრილებით საბჭოთა აკადემიებზე იხ. ვუცინიჩი 1984). ადვილი წარმოსადგენია, რა მძიმე ცხოვრება გაიარეს პრადის ლინგვისტური წრის ყოფილმა წევრებმა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ და რატომ გაიქცა რ. იაკობსონი ამერიკაში.

მაშინ, როცა ლეშკა ნიკო მარის იაფეტურ თეორიას ბრალად სდებდა პრალის ლინგვისტური წრის წევრებზე ლეზინფორმაციული გავლენის მოხდენას, ნიკოლოზ ტრუბეცკოის უკვე დიდი ხნის წინ ჰყავდა გაკრიტიკებული ნიკო მარი და, როგორც თვითონ ამბობდა, სირცხვილის ოფლს იწმენდა მარის თეორიის გამო უცხოეთში ემიგრირებული მეცნიერი. ძნელი სათქმელია, მისმა თეორიამ მოახდინა თუ არა გავლენა პრალის ლინგვისტური წრის იდეებზე, თუმცა უდავოდ არის ბევრი რამ საერთო მათ თვალსაზრისებში ენობრივი ოჯახის წარმოქმნის საკითხში. ნ. მარი ნამდვილად ავითარებდა აზრს, რომ ერთი ფუძეების დაშლის შედეგად კი არ წამოიქმნა მონათესავე ენები, არამედ არამონათესავე ენათა შერევაა ამის მიზეზი. ამ ნაწილში დიდი თანხვედრაა მარისა და ტრუბეცკოის თეორიებს შორის, მაგრამ არასოდეს ტრუბეცკოის დადებითად არ მოუხსენებია ნიკო მარი. მის დამოკიდებულებაზე თვალნათლივ მეტყველებს ნაწყვეტი იმ წერილიდან, რომელიც ტრუბეცკოიმ გაუგზავნა იაკობსონს.

„ძვირფასო რომან ოსიპის ძე,

დიდი მადლობა „ახალი აღმოსავლეთისთვის“ («Новый Восток»)³, რომელსაც ამ დღეებში გამოგიგზავნით ტრავნიჩკის ბროშურასთან ერთად (მან თვითონ გამოგიგზავნა ერთი ეგზემპლარი). მარის სტატია⁴ აჭარბებს ყველაფერს, რაც კი აქამდე დაუწერია, მაგრამ მისი „დაჭედება“ რეცენზიაში⁵ შეუძლებელია. ჯერ ერთი, სად უნდა გამოვაქვეყნო და, მეორეც, ჩემი ღრმა რწმენით, მისი რეცენზირება იმდენად ენათმეცნიერის საქმე არ არის, რამდენადაც ფსიქიატრის. მართალია, მეცნიერების საუბედუროდ, მარი ჯერ კიდევ ისე არ გაგიჟებულა, რომ მისი გამოკვლევა ყვითელ სახლში შეიძლებოდეს, მაგრამ ის რომ შეშლილია, ჩემი აზრით, ნათელია. მისი ნაწერი მარტინოვშინაა, უბრალოდ უკეთესი ფორმითაა გადმოცემული. თვით სტატიის აგებულებაც კი აჩვენებს, რომ იგი გონებრივად დაავადებული ადამიანის დაწერილია. საშინელებაა, რომ ამას უმრავლესობა ჯერ კიდევ ვერ ამჩნევს. თუ შეიძლება მომწერეთ, იაკოვლევის ახალი მისამართი. მინდა, ის წიგნი ვთხოვო, რომელზეც რეცენზია წავიკითხე „ახალ აღმოსავლეთში“. თან კიდევ ერთხელ ვეცადები, ჩამოვაშორო მარს. მომიკითხეთ თქვენი მეუღლე და ნიკ. ნიკი.

თქვენი

თავადი ნ. ს. ტრუბეცკოი“

ეს წერილი გამოაქვეყნა რომან იაკობსონმა ტრუბეცკოის წერილებისა და შენიშვნების ცნობილ წიგნში, რომელიც გამოვიდა ორჯერ: 1975 წელს – ინ-

³ «Новый Восток» („ახალი აღმოსავლეთი“, სსრკ აღმოსავლეთმცოდნეობის კავშირის სამეცნიერო ჟურნალი, მ. პავლოვიჩის (ველმანის) რედაქციით, 5, მოსკოვი, 1924.

⁴ ნ. მარი, იაფეტური თეორიისათვის, ჟურნალი „ახალი აღმოსავლეთი“, 5, 1924, გვ. 303-339.

⁵ „ნიკოლოზ ტრუბეცკოიმ, რომელიც 1916 წლიდან გადაჭრით ეწინააღმდეგებოდა მარის ექსტრავაგანტური თეორიის გავრცელებას, სთხოვა რომან იაკობსონს, სააშკარაოზე გამოეტანა მისი თადლითური პროექტები“, – დამოწმებულია რ. იაკობსონის დასახელებული წიგნიდან.

გლისურად და 2004 წელს – რუსულად. ჩვენ ვიმოწმებთ რუსულ გამოცემას, რადგან იაკობსონთან მიმოწერის დიდი ნაწილი სწორედ რუსულ ენაზეა დაწერილი (ტრუბეტკოი:1975/ 2004). ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იაკობსონის მიერ წერილისთვის დართული განმარტებების ის ნაწილი, რომელშიც მოთხრობილია, რა სახით დაიბეჭდა ტრუბეტკოის „ფიქრები ინდოევროპულ ერთობაზე“ ჟურნალ „ენათმეცნიერების საკითხებში“: „ტრუბეტკოის მოსაზრება ნიკო მარის თეორიაზე უფრო დეტალურად გადმოცემული იყო მის სტატიაში „ფიქრები ინდოევროპულ პრობლემაზე“ (ეს არის რუსული ვერსია სტატიისა „Gedanken über das Indogermanenproblem“ (1939:81-89), რომელიც უნდა დაბეჭდილიყო „ვერაზიულ ქრონიკაში“, 1939 წლის XIII ნომერში, მაგრამ ვერ გამოქვეყნდა, რადგან აიკრძალა ნაცისტების მიერ. წერილი დაიბეჭდა „ენათმეცნიერების საკითხებში“ 1958 წელს, მაგრამ ნაკლულად. სტატიას წინ უძღოდა სარედაქციო განმარტება.⁶

„ქვემოთ ვებეჭდავთ ნიკოლოზ ტრუბეტკოის 1939 წელს გერმანულად გამოქვეყნებული წერილის რუსულ ვარიანტს (N. S. Trubetzkoy, Gedanken über das Indogermanenproblem, „Acta Linguistica“, vol. I, fasc. 2, Copenhagen, 1939:81-89), რომელიც ზოგიერთ ადგილას განსხვავდება გერმანულისაგან. სტატიაში ასახულია ის მოხსენება, რომელიც ნ. ტრუბეტკოიმ წაიკითხა პრადის ლინგვისტური წრის სხდომაზე 1936 წლის 14 დეკემბერს. სტატიაში ხაზგასმულია ინდოევროპული პრობლემის წმინდა ლინგვისტური ხასიათი და ეწინააღმდეგება მეცნიერულად დაუსაბუთებელ თეორიებს, რომლებიც ინდოევროპულ ფუძენაზე მეტყველ კოლექტივს აკავშირებდა ევროპის კონკრეტულ არქეოლოგიურ კულტურასთან. ტრუბეტკოის მიერ შემოთავაზებული ენათა ნათესაობის სტრუქტურა

⁶ «От р е д а к ц и и. Ниже публикуется русский вариант статьи Н. С.Трубецкого, немецкий вариант которой был опубликован в 1939 г. (N. S. Trubetzkoy, Gedanken über das Indogermanenproblem, «Acta Linguistica», vol. I, fasc. 2, Copenhagen, 1939, стр. 81-89). Русский текст статьи в ряде мест отличается от немецкого. Статья излагает содержание доклада, сделанного Н. С. Трубецким 14 декабря 1936 г. в Пражском лингвистическом кружке. Статья, подчеркивающая чисто лингвистический характер индоевропейской проблемы, была направлена против научно необоснованных теорий, связывавших носителей индоевропейского праязыка с носителями определенных археологических культур в Европе. Предложенное Трубецким структурное определение языкового родства, гипотеза о возможности конвергентного развития языковой семьи и замечания о характере типологической эволюции языка перекликаются с идеями ряда других современных лингвистов (ср. В. Пизани, *Общее и индоевропейское языкознание*, сб. «*Общее и индоевропейское языкознание*», М., 1956), стр. 168; см. о возможности археологического подтверждения гипотезы Трубецкого Н. Mencken, *Indo-European Languages and Archeology*, «*American Anthropologist [American Anthropological Association]*», vol. 57, № 6, part 3, *Memoir* A° 84, 1955, стр. 46-48). Вместе с тем выбор структурных признаков индоевропейских языков у Н. С. Трубецкого не может считаться достаточно мотивированным, что отмечалось в советской лингвистической литературе (А. А. Фрейман, *Хеттский язык в его отношении к индоевропейским*, ПАН ОЛЯ, т. VI. вып. 3. 1947. стр. 193).»

რული განსაზღვრება, ენათა ოჯახის კონვერგენციული განვითარების ჰიპოთეზა და ენის ევოლუციის ტიპოლოგიურ ხასიათის⁷ შესახებ მსჯელობა ეხმიანება თანამედროვე ავტორების იდეებს (შდრ. პიზანი 1956:168). ტრუბეცკოის ჰიპოთეზის არქეოლოგიურ დადასტურებად შეიძლება ჩაითვალოს მენკენი (მენკენი 1955:46-48). თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ინდოევროპული ენების სტრუქტურულ მახასიათებლებს, რომლებსაც ტრუბეცკოი ჩამოთვლის, ვერ მივიჩნევთ საკმარისად მოტივირებულად, რაც აღნიშნული იყო კიდევ საბჭოთა საენათმეცნიერო ლიტერატურაში (ფრეიმანი 1947:193) (ტრუბეცკოის სტატიისთვის წამძღვარებული სარედაქციო განცხადება (იხ. ტრუბეცკოი 1958).

სტატიის ბოლო ნაწილში ნ. ტრუბეცკოი წერს: „თუ ენათმეცნიერები აქამდე აგლუტინაციური ტიპის ენებს უფრო პრიმიტიულ ენებად მიიჩნევდნენ, ვიდრე ფლექსიურ ენებს, ეს მხოლოდ ეგოცენტრული წინასწარი აკვიატება იყო“. სწორედ ამ წინადადებას უძღოდა სტატიის ორიგინალში ნიკო მარის კრიტიკა, რომელიც რუსულ თარგმანში ამოღებულია. ამ გადაწყვეტილებას სამეცნიერო ჟურნალის რედაქტორი ასე ხსნის:⁸

„სტატიის ამ ადგილას არის ნ. ს. ტრუბეცკოის ფართო შენიშვნა, რომელშიც მოცემულია ნიკო მარის შეხედულებების მკაცრი კრიტიკა ენათა მორფოლოგიური ტიპების შესახებ და გადმოცემულია თვით ტრუბეცკოის დამოკიდებულება ნ. ი. მარის თეორიისადმი მთლიანად. რადგან ამ შენიშვნის შინაარსი არ არის უშუალოდ დაკავშირებული სტატიის თემასთან, ამიტომ ეს ნაწილი გამოვტოვეთ. – რედ.“

აი, კონკრეტულად რას წერდა ტრუბეცკოი მარზე: „ამ საკითხში [ესე იგი ენათა სხვადასხვა მორფოლოგიური ტიპის განვითარების შესახებ] ნიკო მარის ეგრეთ წოდებული „ახალი მოძღვრება ენის შესახებ“ არაფრით არ განსხვავდება ეგრეთ წოდებული „ბურჟუაზიული ენათმეცნიერებისაგან“. და თუ ფლექსიური წყობის ენებთან შედარებით აგლუტინაციური წყობის დიდი „პრიმიტიულობის“ მტკიცება შეიძლება მივაწეროთ „მსოფლიო იმპერიალიზმის სოციალურ შეკვეთას“, ნიკო მარისა და მისი მიმდევრების პირით თქმული ეს მოსაზრება არის ევროპული მეცნიერების წინაშე მონობის გამოვლენის ნაყოფი (თან ევროპული მეცნიერება აქ ძალიან ზედაპირულადაა ათვისებული). საქმე ის არის, რომ რამდენადაც ნ. ი. მარის თეორია არ იყო მხოლოდ გიჟის („პარანოიკის“) უბრალო ბოღვა (როგორც, მაგალითად, მისი მოძღვრება „ოთხი ელემენტის შესახებ“ ბერ,

⁷ ენის ევოლუციის ტიპოლოგიური ხასიათი ნიკოლოზ ტრუბეცკოის ნაშრომში ნახსენებიც არ არის. თუმცა ნამდვილად შეიძლება ითქვას, რომ ენობრივი კავშირის ცნებამ დიდად შეუწყო ხელი ენათა ტიპოლოგიურ კვლევებს.

⁸ «В этом месте статьи Н. С. Трубецкого имеется обширное примечание, в котором дается резкая критика взглядов Н. Я. Марра на развитие морфологических типов языков, а также излагается отношение Н. С. Трубецкого к теориям Н. Я. Марра в целом. Поскольку содержание этого примечания не связано непосредственно с темой статьи, оно здесь опущено. – Ред.»

სალ, იონ და როშ), ეს გახლდათ ევროპელი ლინგვისტების, თან არცთუ პირველი კლასის ლინგვისტების, ძველ სწავლებათა უბრალო გამეორება. თვალისმომჭრელი რეკლამისა და სრულიად ხელოვნურად შექმნილი მარქსისტული ფრაზეოლოგიის (რომელიც ზოგჯერ აბსოლუტურად დაცლილია შინაარსისაგან) წყალობით მთელი ეს მანიაკალური ბოდვის ნაზავი და სხვათა დახავსებული თეორიები მოწოდებული იყო როგორც ახალი, ჭეშმარიტად მარქსისტული მოძღვრება ენის შესახებ. საბჭოთა რეალობის პირობებში, სადაც მავნებლობა ასე ხშირად ხვდება განმკარგულებლის სიმალღეზე, ამ თეორიამ შეიძინა თავისებური მონოპოლიური უფლება. ამის შედეგად საბჭოთა ენათმეცნიერების განვითარება დიდი ხნით შეჩერდა. საბჭოთა ენათმეცნიერება მთელი ცივილიზებული სამყაროს მასხრად ასაგდები გახდა და რაც ყველაზე ცუდია, დაკარგა კონტაქტი ნამდვილად პროგრესულ და რევოლუციურ მიმდინარეობებთან, რომლებმაც გზა გაიკაფეს ევროპისა და ამერიკის ენათმეცნიერებაში“.⁹

ძალიან საინტერესოა, რომ რედაქტორმა ეს ნაწილი ნ. ტრუბეცკოის სტატიიდან ამოიღო მაშინ, როცა ნიკო მარის იაფეტური თეორია უკვე მხილებული იყო და მისთვის თითო ქისტის წაკვრა ყველა საბჭოთა ენათმეცნიერის მოვალეობად ითვლებოდა.

როგორცა ჩანს, ნიკოლოზ ტრუბეცკოი მართლა ძალიან ცდილობდა, რომ იაკოვლევი არ გადასულიყო მარის თეორიის მომხრეთა რიგებში და ხშირად სწერდა მას წერილს ამ საკითხზე. 1922 წლის 20 დეკემბერს იაკობსონისადმი მიწერილი წერილის დანართში აღნიშნავს: „P.S. მე მივწერე უგრძესი წერილი იაკოვლევის, მისი პასუხი კი არ ჩანს. თუ მისწერო, ჰკითხეთ, რაშია საქმე: ვაითუ, ეწყინა, რადგან მე ძალიან ვუგინე მარი და არ მოვუწონე მართი გატაცება. ნ. ტ.“ (ტრუბეც-

⁹ В этом вопросе [on the development of different morphological types of languages] т.н. «новое учение о языке» Н. Я. Марра ничем не отличается от т.н. «буржуазной лингвистики». И если утверждение о большей «примитивности» агглютинирующего строя по сравнению с флектирующим в устах «буржуазных лингвистов» можно приписать «социальному заказу мирового империализма», то в устах Н. Я. Марра и его последователей оно является просто плодом раболепия перед европейской наукой (к тому же весьма поверхностно усвоенной). Дело в том, что поскольку теории Н. Я. Марра не являлись просто бредом параноика (как напр. его учение о «четырёх элементах» *бер, сал, ион и руш*), они были просто повторением старых учений европейских лингвистов, притом, лингвистов не всегда первого сорта. С помощью трескучей рекламы и совершенно искусственно приделанной марксистской фразеологии (зачастую абсолютно лишённой всякого смысла) вся эта мешанина маниакального бреда и обветшавших чужих теорий была поднесена как новое, подлинно марксистское учение о языке и в условиях советской действительности, в которой вредительство так часто попадает на командные высоты, приобрела своего рода монопольные права. В результате развитие советского языкознания оказалось задержанным надолго. Советская лингвистика стала посмешищем для всего цивилизованного мира и, что хуже всего, утратила контакт с подлинно прогрессивными и революционными течениями, пробивающими себе путь в языковедении в Европе и в Америке.

კოი 2004:40).¹⁰ ამ წერილთან დაკავშირებით რომან იაკობსონი მკითხველისთვის სქოლიოში ასეთ მინაწერს აკეთებს: „1915 წლიდან ნს (ამ ინიციალებით მოიხსენიებს ნიკოლოზ ტრუბეცკოის, ანუ – ნიკოლოზ სერგეის ძე, – თ. ბ.) გამუდმებით აფრთხილებდა იაკოვლევს, რა საფრთხე შეიძლებოდა მოჰყოლოდა მარის ლინგვისტური მოძღვრებისა და მისი ავანტიურისტული შედარებითი კვლევების განვითარებასა და გავრცელებას. ნ. იაკოვლევი კავკასიური ენების სპეციალისტი იყო. იგი დიდად აფასებდა ნიკოლოზ სერგეის ძეს. მუდმივად (მათ შორის, მაგალითად, ჰააგაში ლინგვისტთა საერთაშორისო კონგრესზე) სთხოვდა ნს-ს გამოსულიყო მარის ობსკურანტიზმის ფართო მეცნიერული კრიტიკით, მაგრამ იმავდროულად თავად ექცეოდა მარის გავლენის ქვეშ (ტრუბეცკოი 2004:40).¹¹

ნ. ტრუბეცკოის 1987 წელს გამოცემულ „რჩეულ ფილოლოგიურ შრომებში“ შესულ ამ სტატიას კომენტარები დაურთო ვიანესლავ ივანოვმა, რომელმაც ფაქტობრივად გაიმეორა 1958 წელს სტატიისთვის „ენათმეცნიერების საკითხების“ რედაქტორის წამძღვარებული მოსაზრებები, რომ ეს არის პოლემიკური ხასიათის წერილი და რომ ამით ტრუბეცკოი ილაშქრებდა ინდოევროპული ფუძეების რეკონსტრუქციის ევროპის ისტორიასთან დაკავშირების წინააღმდეგ. კონვერგენციული განვითარების შედეგად ინდოევროპულ ენათა ჯგუფის ჩამოყალიბების შესაძლებლობა ტრუბეცკოიმდე დაუშვა ე. პოლივანოვმა. ამავე აზრს ავითარებდა ვიტორე პიზანიცი, – წერს ვ. ივანოვი. „იგი გამოთქვამდა მოსაზრებას, რომ ინდოევროპულ ენათა ოჯახი სწორედ კონვერგენციის საფუძველზე შეიქმნა. პიზანიცი უშვებდა, რომ სხვადასხვა ინდოევროპულ ენაზე გავლენა მოახდინა სანსკრიტის მსგავსმა ენამ, ანუ, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მოხდა თავდაპირველად ერთმანეთისაგან განსხვავებული ენების „სანსკრიტიზაცია“ (პიზანიცი 1958). შეძენილი ანუ „ალოგენეტური ნათესაობის“ (ამ ტერმინს ვ. ივანოვი სრულიად სამართლიანად გიორგი წერეთლის შემოტანილ ტერმინად თვლის) (ივანოვი 1987:415) თავდაპირველი ნათესაობისაგან გასარჩევად სწორედ მორფოლოგიის კვლევაა საჭირო, რადგან მორფოლოგიური ელემენტები უფრო ნაკლებად არის შესწავლილი, ვიდრე ლექსიკური ერთეულები, რაც ძალიან გავრცელებულია მონათესავე ენებს შორის. თვითონ გამყრელიძე-ივანოვის ორტომეულში დაშვებულია ენობრივი კავშირის გზით დანათესავების შესაძლებლობა (უფრო დაწვრილებით ამის შესახებ იხ. ქვემოთ). ივანოვი ტრუბეცკოის სტატიისთვის დართულ კომენტარებში ხაზს

¹⁰ «Я написал длиннейшее письмо Яковлеву, но ответа не получил. Если будете писать ему, спросите его, в чем дело: боюсь не обиделся ли он, т.к. я очень резко отзывался о Марре и упрекал Яковлева за увлечением Марром. Н.Т.» (ტრუბეცკოი 2004:40)

¹¹ «Начиная с 1915 г., НС постоянно предупреждал об опасности, связанной с губительным развитием и распространением лингвистического учения Н. Я. Марра и его авантюристических сравнительных исследований. Н. Ф. Яковлев, специалист по кавказским языкам, высоко ценимы НС, постоянно (в том числе, например, на международном съезде лингвистов в Гааге) просил НС выступить с развернутой научной критикой марристского обскурантизма, но при этом нередко сам попадал под влияние Марра» (ტრუბეცკოი 2004:40).

უსვამს იმ ფაქტს, რომ ტრუბეცკოი სწორი იყო, როცა უარყოფდა ინდოევროპელთა თავდაპირველი სამშობლოს აღდგენის ცდას მხოლოდ ერთი რომელიმე არქეოლოგიური მონაცემის, მაგალითად, კერამიკის საფუძველზე. მთავარი ამოცანა ისაა, რომ ლინგვისტური რეკონსტრუქცია თანამიმდევრულად უნდა შეესატყვისებოდეს არქეოლოგიურ რეკონსტრუქციას. ამის საილუსტრაციოდ სწორედ გამყრელიძესთან ერთად გამოცემულ წიგნს იმოწმებს. ილიჩ-სვიტიჩი ავითარებდა მოსაზრებას, რომ ინდოევროპული ენები და ზოგიერთი არაინდოევროპული ენა, კერძოდ, სამხრეთკავკასიური (ქართველური), სემიტური, ქამიტური, აფრაზიული, ურალური, ალათური და დრავიდული წარმოიქმნენ ერთი წყაროდან, რომელიც მან ნაწილობრივ აღადგინა და „ნოსტრატული“ უწოდა.

კიდევ ერთხელ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ტრუბეცკოი არ ცნობდა ჩრდილოდა სამხრეთკავკასიურ ენათა ნათესაობას. ნოსტრატული თეორიის ფარგლებშიც ეს ვითარება უცვლელი რჩება. სამხრეთკავკასიური ენები ამ თეორიის ფარგლებში ჰიპოთეტურად ჩართულია დასავლეთნოსტრატულ ენებში, ყოველ შემთხვევაში მიჩნეულია, რომ ბევრი საერთო აქვს ინდოევროპულთან, რაც ნაწილობრივ იხსნება ძველი კონტაქტებით). ჩრდილოეთკავკასიურ (რომლებსაც უდარებენ ენი-სეის და ჩინურ-ტიბეტურ ენებს) ენებს შორის მიმართება იხსნება „ალოგენეტური“ ანუ შეძენილი ნათესაობით. ეს თეორია იბერიულ-კავკასიური ენების ნათესაობის ჰიპოთეზას ეჭვქვეშ აყენებს (ივანოვი 1987:418). ვ. ივანოვი ტრუბეცკოის წერილში ინდოევროპული ერთობის წარსულის შესახებ „გლოტალური თეორიის“ ჩანასახსაც კი ხედავს. კერძოდ, იგი ყურადღებას ამახვილებს ტრუბეცკოის დაკვირვებაზე, რომ უძველეს ინდოევროპულ ენებში ბაგისმიერი *ზ იშვიათად გვხვდება და სწორედ ამ თვისებას ავლენს ყელხშული ჰ თანამედროვე ჩრდილოკავკასიურ ენებში. სწორედ ასევე სემიტური ენების ლაბიალურ რიგში არ ჩანს ემფატიკური ხშული და შესაძლოა არც არსებობდა ფუძე სემიტურში ან ძალიან იშვიათად გამოიყენებოდა. ეს აზრი მიაჩნია ვ. ივანოვს ნ. ტრუბეცკოის მხრიდან თანამედროვე გლოტალურ თეორიასთან დაახლოებად. სწორედ ამ თეორიის მიხედვით ინდოევროპულში გლოტალიზებული ჰ ფასდება როგორც იშვიათი გამოყენების ბგერა და ამით ხაზს უსვამს ჩრდილოაღმოსავლურ კავკასიური ენების ფონემატურ სტრუქტურაში ამ მოვლენის ტიპოლოგიურ ანალოგს. ტრუბეცკოი ამით გახაზავდა ამ ენათა ოჯახების საერთო ბედს. ემფატიკური ნაპრალოვანი თანხმოვნები სემიტურში დიაქრონიული თვალსაზრისით შეიძლება შეფასდეს როგორც გლოტალიზებული. ამ ტიპოლოგიურ პარალელს გლოტალური თეორია იყენებს აქამდე მჟღერად მიჩნეული ნაპრალოვნების გლოტალიზებულ ყელისმიერ ნაპრალოვნებად გადააზრებისათვის (ივანოვი 1987:419).

ვიჩიხვავთ ივანოვის შეფასება ასახავს საბჭოთა ენათმეცნიერების დამოკიდებულებას ტრუბეცკოის ენათა კავშირების თეორიის მიმართ მეოცე საუკუნის სამოციან წლებში. როგორც ვნახეთ, იძებნება ტრუბეცკოის დაკვირვებებსა და გლოტალურ თეორიას შორის საერთო შეხების წერტილები, რომ არაფერი ვთქვათ, ნოსტრატულ თეორიასთან კავშირზე, რომელიც, შეიძლება ითქვას,

ტრუბეცკოის რჩეული ფილოლოგიური ნაშრომების გამოსვლის დროს მხოლოდ თავისი ისტორიის საწყის პერიოდში იყო. იგი შემდეგ კიდევ უფრო განვითარდა და თუ რა სახე მიიღო, ამაზე მოგვიწევს მსჯელობა. თუმცა ახლაც უნდა ითქვას, რომ ტრუბეცკოი ეკვლის თვალთ უყურებდა დიდ მონათესავე ენათა შორის ნათესაობის დადგენას. ამის მიღწევა შეუძლებლად მიაჩნდა: „როცა საქმე ეხება ორი ენის ნათესაობის დადგენას, აუცილებელია მნიშვნელოვანი რაოდენობის მქონე ლექსიკური წყვილები, რომელთა შორის დგინდება რეგულარული ბგერითი შესატყვისობა. მაგრამ როცა საქმე ეხება დიდ მონათესავე ოჯახებს შორის ნათესაობის დადგენას, ამის მიღწევა შეუძლებლად მიმაჩნია. ძალიან მეჭვვება, რომ ოდესმე შესაძლებელი იქნება დამაჯერებლად და უეჭველად (მეცნიერული თვალსაზრისით) დამტკიცდეს „იდოევროპული ენების ნათესაობა სემიტურთან, ურალურთან ან ჩრდილოეთკავკასიურ ენებთან. ამ შემთხვევაში მე „ნათესაობა“ მესმის როგორც გენეალოგიური ენათმეცნიერების ტერმინი. სულ სხვა რამეა ტიპოლოგიური ნათესაობა, რომელიც უეჭველად არსებობს არამონათესავე ენებს შორის. ენათა ტიპოლოგიურ შედარებას მე კვლავ ენათმეცნიერების ძალიან მნიშვნელოვან სფეროდ მივიჩნევ. ამ სფეროში ბევრი რამის მიღწევა შეიძლება, მაგრამ აუცილებელია კვლევის განსაკუთრებული, აქამდე ნაკლებად შემუშავებული მეთოდების გამოყენება.“ ამ აზრს ავითარებდა ტრუბეცკოი 1935 წელს ლინგვისტთა მესამე საერთაშორისო კონგრესზე. მის მოხსენებას გამოეხმაურა პედერსენი, რომელმაც ტრუბეცკოის მოსაზრება ძალიან პესიმისტურ დამოკიდებულებად შეაფასა. იგი დაეთანხმა ტრუბეცკოის მხოლოდ იმ ნაწილში, როცა მან ერთ-ერთ ასეთ სირთულედ ჩრდილოკავკასიურ ენათა ნათესაობა დაასახელა. პედერსენის აზრით, „მიუხედავად ჩრდილოკავკასიურ ენათა შორის აპრიორული მსგავსებისა, რეალური მტკიცებულებების იმედი ძალიან მცირეა. თუმცა ყველა წინასწარმეტყველება ამ საკითხზე ნამდვილად უადგილოა. როცა შეიქმნება ჩრდილოკავკასიურ ენათა შედარებითი გრამატიკა და შეუპირისპირდება სამხრეთკავკასიურ ენებს, მხოლოდ მაშინ გაირკვევა ეს საკითხი. სემიტურთან დაკავშირებით კი ამ პესიმიზმს ვერ გავიზიარებ“, – თქვა პედერსენმა ტრუბეცკოის მოხსენების განხილვისას (ტრუბეცკოი 1935:326-327; ტრუბეცკოი 1987:60-62).

სპეციალურად ვიმსჯელებთ იმაზე, თუ როგორ შეიცვალა დამოკიდებულება საბჭოთა ენათმეცნიერებაში „ენობრივი კავშირების“ თეორიის მიმართ 60-იან წლებში. სამოციან წლებამდე კი, როგორც უკვე აღინიშნა, ტრუბეცკოის ნაშრომები საბჭოთა კავშირში განიხილებოდა სტრუქტურალიზმის კრიტიკის ფარგლებში. მის საილუსტრაციოდ შეიძლება დავიმოწმოთ თინათინ შარაძენიძის შეფასება. იგი უარყოფითად აფასებს რომან იაკობსონის ნაშრომს „ევრაზიული ენობრივი კავშირის დახასიათებისათვის“. მეცნიერი სრულიად სამართლიანად მიუთითებს რ. იაკობსონის ნაშრომის ნაკლზე. აქ მხოლოდ ორი ფონოლოგიური ნიშანია გამოყოფილი ენათა ევრაზიული კავშირის საერთო მახასიათებლად. ესენია: რბილი და მაგარი კონსონანტების ოპოზიცია და მონოტონია ანუ ტონური დიფერენციაციის არარსებობა. თან ეს ნიშნები ევრაზიის ენებში ყოველთვის ერ-

თმანეთთან არ არის დაკავშირებული. მაგალითად, ორივე ეს თვისება ახასიათებს ირლანდიურს, მაგრამ იგი არ მიეკუთვნება ევრაზიულ ენათა კავშირს. სწორედ ამის გამო წერდა ანტუან მეიე იაკობსონის შრომის შესახებ დაწერილ სპეციალურ რეცენზიაში: „ეს ფაქტი არ უარყოფს თვით გამოკვლევას, მაგრამ ამცირებს მის მნიშვნელობას“ (მეიე 1931). ამ უზარმაზარ ტერიტორიაზე გავრცელებული ენები მხოლოდ მითითებული ორი ნიშნის გამო ენობრივ კავშირად ვერ ჩაითვლება. ძნელია იმის თქმა, რა ინფორმაცია ჰქონდა თინათინ შარაძენიძეს პრალის ლინგვისტური წრის რუსი წევრების პოლიტიკურ მიზნებზე, თუმცა გაცემა ნამდვილად იგრძნობა მის სიტყვებში: „ამგვარად, საბჭოთა კავშირის ტერიტორიის უდიდესი ნაწილი ევრაზიის ენათა კავშირში შედის“ (შარაძენიძე 1958:462).

თინათინ შარაძენიძეს, ისევე როგორც მისი პერიოდის საბჭოთა ენათმეცნიერთა უდიდეს ნაწილს, ხელი არ მიუწვდებოდა 1931 წელს იაკობსონის რუსულად გამოცემულ ნაშრომზე „ევრაზიის ენობრივი კავშირის დახასიათებისათვის“ («К характеристике евразийского языкового союза»). იგი აზრს გამოთქვამს იაკობსონის იმ წერილის მიხედვით, რომელშიც მოკლედ არის გადმოცემული მისი მოსაზრებები ევრაზიული ენობრივი კავშირის შესახებ და დაიბეჭდა პრალის ლინგვისტური წრის შრომებში (იაკობსონი 1931:7). თ. შარაძენიძე ეჭვის თვალთ უყურებს ამ თეორიას, რადგან რომან იაკობსონი თვით ტრუბეცკოის შემოტანილ მთავარ მახასიათებლებს არღვევს: ენობრივი კავშირის წევრებს უნდა ჰქონდეთ მსგავსი მორფოლოგიური და სინტაქსური სტრუქტურა და დიდი რაოდენობით საერთო სიტყვები. სწორედ ეს აკლია იაკობსონის მიერ გამოყოფილ ენობრივ კავშირს. თუმცა პრალის ლინგვისტურ სკოლაში ეს საკითხი გადაჭრილად მიაჩნდათ და შრომები ამ საკითხზე კვლავ იწერებოდა. მაგალითად, ვ. სკალიჩკა (სკალიჩკა 1934) ევრაზიული ენობრივი კავშირის მახასიათებლად გამოყოფდა გრძელი და მოკლე ხმოვნების დაპირისპირებას და ამ ფაქტს აკავშირებდა თანხმოვანთა სირბილის კორელაციასთან იმ მიზეზით, რომ თითქოს მათი გავრცელების იზოგლოსები ერთმანეთს ემთხვევა. ეს კონკრეტული ენების მაგალითებით არ მტკიცდება, რაც კიდევ უფრო ასუსტებს ევრაზიული ენობრივი კავშირის თეორიას.

თინათინ შარაძენიძე ობიექტურად აფასებს ამ ვითარებას: „კიდევ უფრო ამცირებს ევრაზიის ენათა კავშირის მნიშვნელობას სკალიჩკას მსჯელობა იმის შესახებ, რომ ის ურალურ-ალათაური ენები, რომლებიც ამჟამად ევრაზიის კავშირის გარეთ დგანან, ავლენენ ევრაზიზმებს, რაც იმით აიხსნება, რომ ალბათ ეს ენები ოდესღაც ევრაზიის კავშირში შედიოდნენო“ (შარაძენიძე 1958:464). ასევე ძნელია სკალიჩკას მტკიცების დაჯერება, რომ ენის მიდრეკილება სახელური წინადადებებისაკენ და haben ზმნის უქონლობა ერთმანეთთან დაკავშირებული მოვლენებია. გვხვდება უფრო უტოპიური დაკვირვებებიც. მაგალითად, ძალიან აბსტრაქტულია მსჯელობა, რომ პოლისინთეზური (სკალიჩკას განმარტებით, კომპოზიტთა წარმოების მიხედვით) ენები – ლაპლანდიური, ბალტიისპირეთის ფი-

ნური ენები, გერმანული და ამერიკის ინდიელთა ენები, ევრაზიის გარეთ გავრცელებული აზიური ენები (ჩუქჩური, კორიაკული, კამჩადალური) ერთგვარ სარტყელს ქმნიან დედამიწის გარშემო და მეორე ასეთი სარტყელია ევრაზიის ენები, რომლებიც არ გამოირჩევიან კომპოზიტების წარმოებისადმი მიდრეკილებით (სკალიჩკა 1935:64-65)

ენობრივი კავშირის მორფოლოგიური მახასიათებლებიდან თვითონ ტრუბეცკოი ყურადღებას ამახვილებს ბრუნების გრამატიკულ კატეგორიაზე (ტრუბეცკოი 1937:40-44), მაგრამ არც ამ მახასიათებლით გაერთიანებული ენები არ ემთხვევა იაკობსონის მოხაზულ ევრაზიულ ენათა კავშირს, რადგან მდიდარი ბრუნება აქვს ბევრ ისეთ ენას, რომლებიც ამ კავშირში არ შედიან (ასეთია ბალტური და ფინური ენები, უნგრული და პალეოაზიური ენები: ჩუქჩური, კორიაკული, კამჩადალური. მდიდარი ბრუნება აქვს აგრეთვე იაპონურს). მეორე მხრივ, ტრუბეცკოი საბჭოთა კავშირის ენებს მდიდარი ბრუნების სისტემის მქონე ენებად მიიჩნევს, მაგრამ თვითონვე მიუთითებს, რომ, მაგალითად, დასავლეთკავკასიურ ენებს ბრუნება არ მოუბოვებათო. აშკარაა, რომ ბრუნების გავრცელების იზოგლოსა არ ემთხვევა იაკობსონის ევრაზიული ფონოლოგიური ენათა კავშირის გავრცელების არეს (შარაძენიძე 1958:465-466).

უნდა დავეთანხმოთ თ. შარაძენიძის დასკვნას, რომ „ევრაზიული ენათა კავშირი მითია. ამ კავშირს არ აღმოაჩნდა არც ერთი საყურადღებო მორფოლოგიური ან სინტაქსური ნიშანი. ავტორებმა ვერ მიუთითეს ვერც საერთო კულტურის სიტყვებზე. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ასეთი მცდელობა იყო ნამდვილად“ (შარაძენიძე 1958:466).

არ უნდა დაგვაიწყდეს, რომ სწორედ ფოლკლორული ნიმუშების შესწავლამ აღუძრა ნიკოლოზ ტრუბეცკოის ენათმეცნიერული ინტერესები. იგი მოგვიანო ხანებშიც ფიქრობდა ამ საკითხზე. ასევე ამ სახის მცდელობაა პარალელიზმის, როგორც ევრაზიაში ერთ-ერთი ყველაზე ფართოდ გამოყენებული პოეტური მოდელის, კვლევა, თუმცა ეს მახასიათებელი ტიპოლოგიურად უნივერსალურია პოეზიისათვის და მხოლოდ ამიტომ ახასიათებს მითიური ევრაზიული ენობრივი კავშირის პოეზიასაც. სამართლიანია თ. შარაძენიძის შეფასება, რომ „თვით ფონოლოგიური ნიშნებიც შემთხვევითი და არადაამაჯერებელია. არავითარი ევრაზიის ენათა კავშირის შესახებ არ შეიძლება ლაპარაკი ერთეული და არასარწმუნო ფაქტების მიხედვით“ (შარაძენიძე 1958:466).

განსაკუთრებით უარყოფით დამოკიდებულებას ამჟღავნებს თინათინ შარაძენიძე იმ ფაქტის მიმართ, რომ ნიკოლოზ ტრუბეცკოი კავკასიურ ენებს კავკასიის ენათა კავშირად მოიხსენიებს. „ტრუბეცკოი ჩრდილოეთ და სამხრეთ კავკასიის ენებს ერთმანეთის მონათესავედ არ თვლიდა. მისი აზრით, ამ ენებს შორის მსგავსება შეინიშნება, მაგრამ ეს ამ ენათა საერთო წარმოშობით კი არ აიხსნება, არამედ იმის შედეგია, რომ ჩრდილოეთ და სამხრეთ კავკასიის ენები ხანგრძლივი გეოგრაფიული მეზობლობის შედეგად დაუახლოვდნენ ერთმანეთს. ტრუბეცკოის ამ შეხედულებას ემყარებოდა და ამჟამადაც ემყარება ზოგი ენათმეცნიერი საზღ-

ვარგარეთ (გრი 1951:32) მაშინ, როდესაც საბჭოთა კავკასიოლოგების მიერ ჩატარებულმა ისტორიულ-შედარებითმა კვლევა-ძიებამ აშკარა გახადა, რომ მთის (ჩრდ. კავკასიის) და ქართველურ (სამხ. კავკასიის) ენებს საერთო წარმოშობა აქვთ. ისინი მონათესავე ენათა ერთ ოჯახში – იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახში – შედიან“ (შარაძენიძე 1958).

ცნობილია, რომ დღესაც აზრთა სხვადასხვაობაა სამხრეთკავკასიურ და ჩრდილოეთკავკასიურ ენათა მიმართებაზე. რა არის ეს – მხოლოდ ტიპოლოგიური მსგავსება, არეალური ერთობა თუ მონათესავე ენათა დიდი ოჯახი. ამ წერილის შემდეგ ნაწილში იქნება მსჯელობა, როგორ განვითარდება „ენობრივი კავშირის“ იდეა 60-იანი წლების საბჭოთა ენათმეცნიერებაში, რომელიც დიდწილად უკავშირდება კავკასიური ენების წარმომავლობისა და ურთიერთმიმართებების საკითხებსაც.

ლიტერატურა

ახმანოვა 1953: О. С. Ахманова, Глоссематика Луи Ельмслева как проявление упадка современного буржуазного языкознания, *Вопросы языкознания*, №5 (Сентябрь-Октябрь), Институт языкознания, Академия наук СССР, Издательство академии наук СССР, Москва, 1953, ст. 25-47.

გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965: თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, *სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში: საერთო სტრუქტურული ტიპოლოგია*, გ. წერეთლის რედაქციითა და წინასიტყვაობით, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.

გრი 1939: L. H., Gray, *Foundations of Language*, The Macmillan Company, New York.

ვუცინიჩი 1984: A. Vucinich, *Empire of Knowledge*, The Academy of Sciences of the USSR (1917-1970), University of California Press, Berkeley.

იაკობსონი 1931: R. Jacobson, *Über die phonologischen Sprachbünde*, *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, Prague, IV, v. 32, part. 3 (#97).

ივანოვი 1987: Вяч. Вс. Иванов, Комментарии к статье Н. С. Трубецкого, Мысли об индоевропейской проблеме, в книге: Трубецкой Н. С., *Избранные труды по филологии*, Составление В. А. Виноградова и В.П. Нерознака, Переводы с разных языков под общей редакцией Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванова, В. Р. Нерознака и Н. И. Толстого; Прогресс, Москва, 413-419.

ივანოვი 1987ა : Вяч. Вс. Иванов, Комментарии к статье Н. С. Трубецкого, Проблема родства между большими языковыми семьями, в книге: Трубецкой Н. С., *Избранные труды по филологии*, Составление В. А. Виноградова и В. П. Нерознака, Переводы с разных языков под общей редакцией Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванова, В. Р. Нерознака и Н. И. Толстого; Прогресс, Москва, 419-420.

ლეშკა 1953: О. Лешка, К вопросу о структурализме (Две концепции грамматики в Пражском лингвистическом кружке), *Вопросы языкознания*, №5 (Сентябрь-Октябрь), Институт языкознания, Академия наук СССР, Издательство академии наук СССР, Москва, 88-103.

- მეიე 1931:** A. Meillet, (რეცენზია რ. იაკობსონის ნაშრომზე) R. O. Jakobson, k charakteristike evrasijskogo jazikovovo sojuza, Bulletin de la Société de Linguistique de Paris, Paris.
- მენკენი 1955:** H. Mencken, Indo-European Languages and Archeology, «*American Anthropologist* [American Anthropological Association]», vol. 57, № 6, part 3, Memoir A° 84, 46-48.
- ნიკოლსი, იაკოვლევი 1949:** В. К. Никольский, Н. Ф. Яковлев, Основные положения материалистического учения Н. Я. Марра о языке, *Вопросы Философии*, №1, Академия наук СССР, издательство «Наука», Москва.
- პიზანი 1956:** В. Пизани, Общее и индоевропейское языкознание, сб. «*Общее и индоевропейское языкознание*», Москва.
- სკალიჩკა 1934:** V. Skalička, Zur Charakteristik des eurasischen Sprachbundes, In: *Archiv Orientalni*, VI, Praha, 272-274.
- სკალიჩკა 1935:** V. Skalička, Zur ungarischen Grammatik, Prague, 64-65.
- სოლტა 1963:** G. R. Solta, Die armenische Sprache. Handbuch der Orientalistik, Herausgegeben von B. Spuler, VII Band, *Armenisch unda kaukasische Sprachen*, Leiden-Köln.
- ტრუბეტკოი 1921:** Н. С. Трубецкой, Верхи и низы русской культуры (Этническая основа русской культуры), в сборнике: «*Исход к Востоку*», София, 86-103.
- ტრუბეტკოი 1923:** Н. С. Трубецкой, Вавилонская башня и смешение языков, *Евразийский временник*, Кн. 3, Евразийское книгоиздательство, Берлин, 107-124.
- ტრუბეტკოი 1987/1935:** Н. С. Трубецкой, Проблема родства между большими языковыми семьями, *Избранные труды по филологии*, составление В. А. Виноградова и В. П. Нерознака, переводы с разных языков под общей редакцией Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванова, В. Р. Нерознака и Н. И. Толстого; გვ. 60-62 (იხ. აგრეთვე: Atti III Congresso Internazionale dei Linguisti, გვ. 326-327);
- ტრუბეტკოი 1937:** N. Trubetzkoy, Gedanken über die slovakische Deklination, *Sbornik Matice Slovenskej. Čast Prvá. Jazykoveda*, XV, გვ. 40-44.
- ტრუბეტკოი 1939:** N. Trubetzkoy, Gendanken über das Indogermanen problem, *Acta Linguistica*, Vol. I, fasc. 2, Copenhagen, 81-89 .
- ტრუბეტკოი 1958:** Н. С. Трубецкой, Мысли об индоевропейской проблеме, *Вопросы языкознания*, № 1, Институт языкознания, Академия наук СССР, Издательство Академии наук СССР, Москва, ст. 65-77; იხ. აგრეთვე ინგლისური თარგმანი: Thoughts on the Indo-European Problem, pp. 87-99.
- ტრუბეტკოი 1975//2004:** N. S. Trubetzkoy's Letters and Notes, Prepared for the publication by Roman Jakobson with the Assistance of H. Baran, O. Ronen, and Marta Taylor, Mouton, The Hague-Paris; რუსული თარგმანი : Письма и заметки Н. С. Трубецкого, Языки славянской культуры, Москва.
- ფრეიმანი 1947:** А. А. Фрейман, Хеттский язык в его отношении к индоевропейским, ПАН ОЛЯ, т. VI. вып. 3.
- შარაძენიძე 1958:** თ. შარაძენიძე, ენათა კლასიფიკაციის პრინციპები, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი.

შალერი 1997: Helmut W. Schaller, Roman Jakobson's Conception of «Sprachbund», Cahiers de l'ILSL, N° 9, 199-204).

ჩიქობავა 1945: არნ. ჩიქობავა, ზოგადი ენათმეცნიერება, II ტომი, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.

ჩიქობავა 1952: А. С. Чикобава, Введение в языкознание, часть I, Москва.

წერეთელი 1965: გ. წერეთელი, სონანტებისა და აბლაუტის თეორიის გამო ქართველურ ენებში, წიგნში: თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, *სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში: საერთო სტრუქტურული ტიპოლოგია*, გ. წერეთლის რედაქციითა და წინასიტყვაობით, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 09-053.

წერეთელი 1968: Г. В. Церетели, О языковом родстве и языковых союзах, *Вопросы языкознания*, № 1, Институт языкознания, Академия наук СССР, Издательство Академии наук СССР, Москва, ст. 3-18.

Tinatin Bolkvadze

“Language Union” in Soviet Linguistics

Part I: Drawbacks of “Language Union” against the Background of Criticism of Bourgeois Linguistics

Summary

The term Language Union (Sprachbund) was coined by the Prague Linguistic Circle. The paper deals with the history of this term in Soviet Linguistics. Soviet linguists had no information about Nikolay Trubetzkoy's and Roman Jakobson's articles, but after the Soviet language discussion some articles of émigré linguists were published in Russian scientific journals. From the beginning the term Language Union was rejected by the official soviet linguistics, but from the 60s the situation changed. In this part of the paper are discussed the so-called drawbacks of “Language Union” against the background of criticism of bourgeois linguistics.

The notion of a linguistic union in soviet linguistics was considered to be *bourgeois linguistics*, particularly because of the reprehensive construction of structuralism. During this period, it was a commonly accepted opinion that the reactionary bourgeoisie was seeking to completely rid reality and public life of scientific research. If we continue down this path, science begins to act like a slave of class and political goals. The foundation of the Prague Linguistic Circle at precisely that time coincides with the period when the bourgeoisie prevailed over the Workers' Movement in Czechoslovakia. The proletariat picked up steam against the bourgeoisie later on in the struggle. Attitudes toward structuralism changed from the 1960s onward, i.e. when the concept of originally unconnected languages was qualified as allo-genetic relationship by Giorgi Tsereteli and was used in Soviet linguistics. This notion is still actual in comparative and areal linguistics.

ინტერპოკალური რედუპლიკაცია ქართულურ ენებში¹

შესავალი

რედუპლიკაციის ცნება ზოგადად გულისხმობს გაორკეცვას, განმეორებას; თუმცა იმ ფაქტზე, რომ რედუპლიკაციის ინვენტართან ანუ რედუპლიკაციასთან დაკავშირებით განსხვავებული თვალსაზრისებია, კარგად მიუთითებს ამ ცნების განსხვავებული განმარტებები. რედუპლიკაცია (ლათ. reduplicatio) არის:

- „მორფოლოგიური პროცესი, რომელიც მიიღება ბგერის, მარცვლის, სიტყვის და სიტყვის ნაწილის განმეორებით“.²
- „ხმოვნის ან მარცვლის გაორმაგება“; „ანლაუტის ან ანლაუტის მარცვლის გაორმაგება“ (მეტცლერი 1993:498).
- „ბგერითი სეგმენტის მორფოლოგიური განმეორება ან სრულად, ან ხმოვნით /თანხმოვნით აბლაუტთან ერთად კომბინაციაში“ (ანდერსონი 1998:340).
- ფონეტიკურ-მორფოლოგიური სახეცვლილება სიტყვისა, რომელიც შეიცავს თავიანთი ბგერის ცვლილებას (ფონეტიკური რედუპლიკაცია), ძირის (მორფოლოგიური რედუპლიკაცია) ან მთლიანი სიტყვისა (განმეორება³) (ვინოგრადოვი და სხვ. 1995:98-99).
- მორფოლოგიური მოვლენა, რომელიც გულისხმობს დასაწყისი სიტყვის განმეორებას (ნაწილობრივი რედუპლიკაცია) ან მთლიანი ძირის განმეორებას (სრული რედუპლიკაცია) (იარცევა 1998:408).
- ძირის გაორკეცვა: „რედუპლიკაციის წესით მიღებული ყოველი ფუძე ორი სეგმენტისაგან შემდგარი ერთეულია. ზღვარი სეგმენტებს შორის ხშირად წაშლილია, ან იმგვარად არის ხოლმე სახეცვლილი რომელიმე მათგანი (ან ორივე ერთად), რომ ფუძეებში ორი ძირის დანახვა საერთოდ ჭირს...“ (ერთელიშვილი 1970:181).
- „სიტყვის ან ფუძის (ფუძე ზოგჯერ შეიძლება ემთხვეოდეს ძირს), უფრო იშვიათად, ფუძის ნაწილის გაორკეცვა“ (სანიკიძე 1976:35).⁴
- „...ამა თუ იმ ფუძის, მარცვლის, ძირის ან ძირის ნაწილის გაორკეცვა“ (დათუკიშვილი 1990:4).

¹ წინამდებარე სტატია მომზადდა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის – „ფონოლოგიური ლექსიკა ქართულურ ენებში (სტრუქტურული, სემანტიკური და პრაგმატიკული ასპექტები)“ – ფარგლებში.

² <http://de.wikipedia.org/wiki/Reduplikation> – (Sprache).

³ იგივე სრული რედუპლიკაცია.

⁴ შდრ. „სიტყვის, ფუძის, ძირის ერთი ან რამდენიმე ელემენტის განმეორება“ (ლ. სანიკიძე: ქე 2008, 390)

ქართულ ლინგვისტიკაში რედუბლიკაციის საკითხები გაორკეცებულ სეგმენტში მომხდარი ფონოლოგიური ცვლილებების კვალდაკვალ განიხილება (ა. შანიძე, ვ. თოფურია, ფ. ნაისერი, ს. ჟღენტე, ლ. სანიკიძე...), შესაბამისად, რედუბლიკირებულ ფორმათა საკლასიფიკაციო ნიშნები ერთმანეთისაგან განსხვავებულ ოპოზიციურ წყვილებს ქმნიან:

1. *ფუძის რედუბლიკაცია*⁵ (კლასიფიკაციის საფუძველია სხვადასხვა პოზიციაში მომხდარი ფონოლოგიური პროცესები):
 - ფუძეუცვლელი და ფუძეცვლილი (თოფურია 1979:110; შანიძე 1955: 85-87; სანიკიძე 1976:38).
2. *მარცვლის რედუბლიკაცია* (კლასიფიკაცია ემყარება მარცვლის სტრუქტურას და მასში განხორციელებულ ფონოლოგიურ ცვლილებებს):
 - ღია და დახურული მარცვლის რედუბლიკაცია (ნაისერი 1953; ჟღენტე 1960)
 - მარცვლის პოზიციური – ანლაუტის ან აუსლაუტის – ფონოლოგიური ცვლილებებით (ვ. დეეტერსი, ფ. ნაისერი ა. შანიძე, ს. ჟღენტე, ლ. სანიკიძე);
 - სრული და ნაწილობრივი რედუბლიკაცია: სრული – როდესაც ამოსავალი მარტივი ელემენტი (ფუძე, ძირი ან მარცვალი) ორკეცდება მთლიანად; ნაწილობრივი – ორკეცდება ამოსავალი ელემენტის რომელიმე ნაწილი (დათუკიშვილი 1990:10); სრული რედუბლიკაცია (Total reduplication) – ბგერის ან მარცვლის გაორკეცება; ნაწილობრივი რედუბლიკაცია (Partial Reduplication) – ანლაუტის ან აუსლაუტის მარცვლის გაორკეცება (მეტცლერი 1993:498).
3. ხლეჩადი⁶ და არახლეჩადი: სეგმენტებს შორის სინტაქსური დაკავშირების პოტენციის („და“ კავშირის ჩართვის შესაძლებლობის, მაკავშირებელი სიტყვის ჩართვის) მიხედვით. ხლეჩადი მოიცავს მხოლოდ სრული რედუბლიკაციის შემთხვევებს (სამ-სამ-ი),⁷ არახლეჩადი კი როგორც სრული (ბუტ-ბუტ-ი), ისე ნაწილობრივი რედუბლიკაციის (ქაჩ-აჩ-ი) შემთხვევებს (დათუკიშვილი 1990:10).

⁵ ფუძის რედუბლიკაცია შეიძლება გავიანზოთ როგორც ლექსიკური მნიშვნელობის მქონე ერთეულთა (= ფუძეთა), ასევე ლექსიკური მნიშვნელობის არმქონე ერთეულთა (= ძირი, როცა ის არ ემთხვევა ფუძეს) განმეორება, დუბლირება. შდრ. ერთი მხრივ, ჯაგჯაგ-, ტიკტიკ-... მეორე მხრივ: ასავალ-დასავალი, მითქმა-მოთქმა, ეკა-ბეკა... *ფუძის რედუბლიკაცია და რედუბლიკირებული ფუძე* ორი სხვადასხვა ტერმინია, პირველი გულისხმობს რედუბლიკაციას, როგორც პროცესს, ხოლო მეორე – ამ პროცესის შედეგად მიღებულ მორფოლოგიურ და ლექსიკურ ოდენობას. რედუბლიკატებად წარმოდგება როგორც ძირი, ასევე თავად ფუძე.

⁶ იგივეა, რაც „ტოლადმერწყმული“.

⁷ ფ. ნაისერის მოსაზრებით, ამგვარი ფორმები სიტყვაწარმოებაშია განსახილველი, ან სინტაქსისა და სტილისტიკის სფეროს წარმოადგენს (ნაისერი 1953); მაგრამ, რადგან „და“ კავშირით შეერთებული სიტყვები სინტაქსურ წყვილად არ განიხილება (ჩიქოვაძე 1930:488), აღნიშნული თვალსაზრისი გაზიარებული არ არის (იხ. დათუკიშვილი 1990:9).

ამდენად, რედუქლიკაცია უნდა განვიხილოთ როგორც მორფონოლოგიური მოვლენა, რომელიც არის ფუძის ან მისი სეგმენტის (ბგერა, ძირი, მარცვალი) ფორმასთან დაკავშირებული მოვლენა და ენებში ახალი ლექსიკური ერთეულის / ახალი მნიშვნელობის წარმოქმნის საფუძველი. რედუქლიკაციას აქვს თავისი ფონოლოგია და მორფოლოგია (რაიმი 2000). რედუქლიციური ენობრივი ერთეულის ფონოლოგიური და მორფოლოგიური ანალიზი გულისხმობს ფორმობრივ ანალიზს, ამიტომ საკლასიფიკაციო ნიშნები, რომლებიც ადგენენ რედუქლიციურ ბუნებრივ ფორმას ჯგუფებს, არსებითად ემყარება მოცემული ენობრივი დონეების ანალიზს (შესაბამისად, ტერმინებს) და ამ ანალიზის შედეგად მიღებულ წესებს.

1. ფონოსემანტიკური სტრუქტურების რედუქლიკაცია და აფიქსაცია

ძირის რედუქლიკაცია, სუფიქსაციასთან ერთად, ქართველური ენების ფონოსემანტიკური ლექსიკის წარმოქმნის საკმაოდ მნიშვნელოვანი ხერხია.⁸ ხმაბაძვით სიტყვათა დიდი ჯგუფი სწორედ ამ გზით არის ნაწარმოები. რედუქლიკაცია, სხვა ენათა მსგავსად, ქართველურ ენებშიც განგრობითობისა და მრავალგზისობის, ობიექტთა და მოქმედებათა სიმრავლის გადმოსაცემად გამოიყენება.

რედუქლიციური ფორმების კლასიფიკაციისას, უპირველეს ყოვლისა, ყურადღება უნდა მიექცეს სეგმენტთა სახეს. ბგერწერის **მორფოლოგიურ** ინვენტარად უნდა იქნეს მიჩნეული ძირი, ფუძე, აფიქსი. ხოლო **ფონოლოგიურად** – მარცვალი. ძირის რედუქლიკაცია და სუფიქსაცია მორფოლოგიური ხერხებია, ძირში ან მარცვალში მომხდარი ფონოლოგიური ცვლილებები კი რედუქლიციური ფონოლოგიური გზაა.

ა. ძირის რედუქლიკაცია

ქართველურ ენებში ძირის სტრუქტურის გათვალისწინებით არსებითად რედუქლიკაციის ორი ჯგუფის გამოყოფა არის შესაძლებელი:

1. (CVC)² – ტიპი
2. (CV)² – ტიპი

ორივე შემთხვევაში თანხმოვანთა სიგრძე შეიძლება გაიზარდოს როგორც ძირის ანლაუტში, ისე აუსლაუტში: (C_nVC_n)², (C_nV)²

თუ რედუქლიციურებით მიღებულ ფუძეში მომხდარ ფონოლოგიურ ცვლილებებს გავითვალისწინებთ, მაშინ კლასიფიკაცია შესაძლებელია ამ ნიშნის მიხედვითაც:

1. ფუძეცვლილი (არაიდენტურხმოვნიათ, არაიდენტურთანხმოვნ(ებ)იანი ძირები);
2. ფუძეუცვლილი (იდენტურხმოვნიათ, იდენტურთანხმოვნ(ებ)იანი ძირები).

⁸ „ძირითადად ხმაბაძვითი სიტყვების საწარმოებლად გამოიყენება“ (ნებიერიძე 1999: 236); „ბევრი არახლეჩადი რედუქლიკატი წარმოადგენს ხმაბაძვით ფორმას“ (დათუკი-შვილი 1990:11).

ბ. მარცვლის რედუქლიკაცია

ძირის სტრუქტურასთან პირდაპირ კავშირშია მარცვლის სტრუქტურის საკითხიც. ქართველურ ენებში მარცვლის სტრუქტურას ბგერწერითი ღირებულება უნდა მიენიჭოს (ღია და დახურული მარცვლების დაპირისპირებას). გვაქვს ორი ტიპი მარცვლისა:

1. ღია მარცვლის გაორკეცება – (CV)²;
2. დახურული მარცვლის გაორკეცება – (CVC)².

თანხმოვანთა სიგრძის გაზრდის შესაძლებლობა ეხება მარცვლის სტრუქტურასაც.

ღია მარცვლის გამეორება იძლევა გაგრძელებული, უწყვეტი ბგერისა და მოქმედების ეფექტს: *სისინი, ზიზინი, წიწინი, ღიღინი...*; დახურული მარცვლის გამეორება იძლევა მრავალგზისობის, განმეორებული მოქმედებების ეფექტს: *წიკწიკი, ჯაგჯაგი, ძიგძიგი...*

გ. აფიქსაცია

1. სუფიქსაცია (CV) / (CV)² + CV_{SUF}; (CVC) / (CVC)² + VC_{SUF}-
2. ინფიქსაცია (CVC)+V+(CVC)-⁹

მამასადამე, ფონოსემანტიკური ფუძეები ქართულში ნაწარებია „ერთი და იმავე (ა-ხმოვნინანი) ძირებისაგან სუფიქსაციისა და რედუქლიკაციის განსხვავებულ საშუალებათა გამოყენებით:

ტყაბ-უნ-ი ტყაბ-ან-ი ტყაბ-ტყაბ-ი ტყაბ-ა-ტყუპ-ი

ლაწ-უნ-ი ლაწ-ან-ი ლაწ-ლაწ-ი ლაწ-ა-ლუწ-ი

რაზ-უნ-ი რაზ-ან-ი რაზ-რაზ-ი რაზ-ა-რუზ-ი...“ (ქობალავა 1980:67)

2. „მაერთხმოვნინანი“ ანუ ინტერვოკალური რედუქლიკაცია

ჩვენი ანალიზის ობიექტს წარმოადგენს რედუქლიცირებული ფონოსემანტიკური სტრუქტურის ერთი ტიპი – „მაერთხმოვნინანი“ რედუქლიკაცია, რომლის შესახებაც ქართულ ლინგვისტიკაში განსხვავებული მოსაზრებები არსებობს.

„მაერთებელ ხმოვნინანი“ სტრუქტურა (შესაბამისად, ცნებაც¹⁰) ქართულისათვის ცალკე ტიპად გამოყოფ. ერთელიშვილმა. ფონემატური სტრუქტურით გან-

⁹ სუფიქსაციის ზოგადი, უნივერსალური წესიდან გამომდინარე, „სიტყვის სტრუქტურა თანხმობაშია ძირისა და მარცვლის სტრუქტურასთან. ძირისა და სიტყვის სტრუქტურათა ურთიერთკავშირსა და ერთი კანონზომიერებით შეპირობებულობას მოწმობს ის, რომ თუ ენაში ძირის კანონიკურ ფორმას ღია მარცვალი (CV) წარმოადგენს, მაშინ აფიქსებსაც ასეთივე ფორმა აქვთ და შედეგობრივი ფორმა-სიტყვა კვლავ ღია მარცვალია შეერთების სახეს იღებს: CV-CV..., ხოლო თუ ენაში ძირის კანონიკურ ფორმას დახურული მარცვალი წარმოადგენს (CVC), მაშინ სუფიქსური მორფემის ფორმაც დახურული მარცვალია (-VC) და შედეგობრივი ფორმა-სიტყვაც დახურულ სტრუქტურას წარმოადგენს: CVC-VC... (მელიქიშვილი 1980:59).

¹⁰ „მაერთხმოვნინანი“ (სანიკიძე 1976:36).

სხვაგვარულ ოთხ ტიპში (*ბაკაბუგ-, ჩხარაჩხურ-, თხლამათხლუმ-, რაწკარუწკ-*) „ფუძეები ძირების გაორკეცების შედეგად არის მიღებული; ფუძის პირველ მარცვალში *ა* ხმოვანი გვაქვს, ბოლო მარცვალში *უ*. მარტივ ძირებს ერთმანეთთან აკავშირებს მაერთებელი ხმოვანი *ა* და *ო*, უფრო ხშირად *ა*. დასტურდება მაერთებელი ხმოვნის მიხედვით ფუძეთა პარალელური ვარიანტები“ (ერთელიშვილი 1970:78). აღნიშნული თვალსაზრისი გაზიარებულია შემდგომი პერიოდის ნაშრომებშიც (სანიკიძე 1976:36; ქობალავა 1980:67).

ფ. ერთელიშვილის მიერ განხილული ოთხივე ტიპის ძირის სტრუქტურა დაიყვანება მარტივ CVC სტრუქტურაზე და ყველა შემთხვევა შეიძლება გაანალიზდეს როგორც მარტივი ძირის ან უფრო რთული ფონემატური სტრუქტურის მქონე C_nVC_n ძირის გაორკეცებად *ა* და *ო* ხმოვანთა ჩართვით; აღნიშნულ ხმოვნებს, ფაქტობრივად, აქვთ ინტერფიქსის ფუნქცია:

CVC-V-CVC

$C_nVC_n-V-C_nVC_n$

ამ ტიპის რედუქციაციის ყველა შემთხვევა გულისხმობს კონსონანტური

$C_1V_1C^2-V-C_1V^2C^2$:

მიმდევრობის აბსოლუტურ განმეორებას ძირის სტრუქტურაში *ა/უ* ხმოვანთა ალტერნაციით:

ა-[ა]-უ	ა-[ი]-უ
ტაკ-ა-ტუკ-	ტაკ-ი-ტუკ-
ჭახ-ა-ჭუხ-	ჭახ-ი-ჭუხ-
ჩახ-ა-ჩუხ-	-----

ბაკაბუგი, ბაკაბუკი, ბაყაბუყი, ზაპაზუპი, კაკაკუკი, კაპაკუპი, ლაწალუწი, პაკაპუკი, უპაპუპი, რაკარუკი, რახარუხი, ფაჩაფუჩი, ლაჭალუჭი, ჭახჭუხი, ჯახჯუხი... უფრო რთული კონსონანტური სტრუქტურით: ბრავაბრუვი, ჩხარაჩხური, თქარათქური, წკაპაწკუპი, ჟღარაჟღური, სხაპასხუპი, პრაკაპრუკი, ბათქაბუთქი, რაწკარუწკი, პარტყაპურტყი... ზოგიერთი ფუძე ა-ს ნაცვლად ი-ხმოვანს ჩართავს: ბათქაბუთქი, ბაკაბუკი, ბრავაბრუვი, პაკაპუკი, პარტყაპურტყი, სხაპასხუპი, ტკაციტკუცი, ტყაპიტყუპი, ფართხიფურთხი, ფაჩიფუჩი, წკაპაწკუპი, ჭახჭუხი, ჯახჯუხი... სტატისტიკით ამგვარი გაორკეცების 120-მდე ფუძე არსებობს ქართულში, მათი აბსოლუტური უმრავლესობა ხმაბადებითა (ერთელიშვილი 1970:78).

საპირისპირო თვალსაზრისით, „მაერთ-ხმოვნინანი კომპოზიცია ქართულში საერთოდ არ არსებობს“ (დათუკიშვილი 1990:44). ქ. დათუკიშვილი რედუქციაციის ამ სახეობას *რახა-რუხ-ი ტიპს* უწოდებს და მის მიერ შერჩეული საკლასიფიკაციო ნიშნით განიხილავს „ხლეჩადთა“ რიგში საპირისპიროდ *რახ-რახ-ი ტიპისა*, რომელიც „არახლეჩადია“; ანუ საანალიზო მოდელს ისეთ სტრუქტურად მიიჩნევს, რომლის შემადგენელ კომპონენტებს (resp. ფუძეებს) შორის „და“ კავშირის ჩასმა შესაძლებელია (დათუკიშვილი 1990:42). ამ თვალსაზრისით საქმე

გვაქვს არა ძირის, არამედ ფუძის რედუქლიკაციასთან. აქედან გამომდინარეობს, რომ ლექსიკური მნიშვნელობა უკავშირდება არა უკვე რედუქლიციურ ფუძეს, არამედ თავად რედუქლიკატებს; შესაბამისად, რედუქლიციურ ფუძის პირველი კომპონენტის შემადგენლად ითვლება, ერთ შემთხვევაში, -ა- (ტკაცა-, ბათქა-, რახა), ხოლო მეორე შემთხვევაში – -ი- ხმოვანი (ტკაცი-, ბათქი-, რახი-); ამიტომაც სეგმენტების შემოთავაზებული ვარიანტია: ტაკა-ტუკ-, ტაკი-ტუკ-; ბათქა-ბუთქ-, ბათქი-ბუთქ-; რახა-რუხ-, რახი-რუხ-... არგუმენტი ენის დიაქრონიულ ანალიზს ეყრდნობა: ისტორიულად „ხმის გამომხატველ მარცვლებს დაერთო სიტყვამაწარმოებელი სუფიქსი -ა და მივიღეთ ხმის აღმნიშვნელი სახელები: ლაწ- > *ლაწა-, ბრახ- > *ბრახა-, ტკაც- > *ტკაცა, რომლებიც შემდგომ გაორკეცდა... ამასთან, „ფუძის გაორკეცება და ხმოვანმონაცვლეობა ერთდროულად უნდა მომხდარიყო“ (დათუკიშვილი 1990:42). მაშასადამე, ინტერპოზიციური „-ა წარმოქმნის ელემენტია და არა კომპოზიციის მართი ხმოვანი“ (დათუკიშვილი 1990:44). ანალოგიური თვალსაზრისია გამოთქმული /ი/ ხმოვნის მიმართაც, ისიც წარმოქმნის ელემენტად არის ჩათვლილი, წარმოშობით – სახელობითი ბრუნვის ნიშნად (დათუკიშვილი 1990: 44). ამ დებულების მიხედვით ფუძის გაორკეცებით მიღებული კომპოზიტის შემადგენელი კომპონენტები შემდეგ სახეს იღებს: ხმოვანფუძიანი+თანხმოვანფუძიანი სახელი.

3. ქართველურ ენათა მონაცემების შედარებითი ანალიზი

სამეცნიერო ლიტერატურაში წარმოდგენილი მსჯელობის კვალდაკვალ შესაძლებელია საანალიზო ტიპის ფუძეთა სხვადასხვაგვარი სეგმენტირება და კვალიფიცირება:

	ი-ხმოვნიანი ვარიანტი	ა-ხმოვნიანი ვარიანტი
(1)	ბათქ-ი-ბუთქ-ი ბათქ-NOM.SG.- ბუთქ-NOM.SG	ბათქ-ა-ბუთქ-ი ბათქ-DERSUF-ბათქ-NOM.SG
(2)	ბათქ-ი-ბუთქ-ი ბათქ-V-ბუთქ-NOM.SG [V= „მაერთი ხმოვანი“]	ბათქ-ა-ბუთქ-ი ბათქ-V-ბუთქ-NOM.SG [V = „მაერთი ხმოვანი“]
(3)	ბათქი-ბუთქ-ი ბათქი-ბუთქ-NOM.SG	ბათქა-ბუთქ-ი ბათქა-ბუთქ-NOM.SG

რა შეიძლება ჩაითვალოს რედუქლიკანტად: ფუძე თუ ძირი? ამ საკითხის გარკვევას უკავშირდება ზოგადად მაერთი ხმოვნის ანუ ინტერფიქსის არსებობა; იგი მხოლოდ იმ შემთხვევაში დაჩნდება, თუკი რედუქლიციურ ფუძეზე სეგმენტი არის ძირი.

როგორია ვითარება სხვა ქართველური ენებში; თუკი საერთოდ დასტურდება სვანურში, მეგრულსა და ლაზურში მსგავსი მოდელები, რას იძლევა მათი შედარება როგორც სტუქტურული, ისე სემანტიკური თვალსაზრისით; ქმნიან თუ არა ისინი სისტემებს ქართული ენის მონაცემთა მსგავსად.

3.1. სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი

საანალიზო მოდელი წარმოადგენს სმოვანმონაცვლე ანუ არაიდენტურხმოვნიანი რედუქლიკაციის ტიპს. **ქართულში** ერთმანეთს უპირისპირდება ძირისეული ა და უ ხმოვნები, აღნიშნული მონაცვლეობა ამ ენაში ძალზე ინტენსიურად არის გამოყენებული, ფაქტობრივად, ქმნის მთელ სისტემას მაშინ, როცა **მეგრულისათვის** ორიოდე მაგალითი მოჰყავს ვ. თოფურიას: *კირუ-კარუ* „სალოცავი ნამცხვარი“, *ზიკუ-ზაკუ* „საქანელა“ (თოფურია 1979:118); ამ ჩამონათვალს მოგვიანებით დაემატა რამდენიმე მაგალითი: *ჩიმ[უ]-ჩამუ* „ჩამიჩუმი“, *ფიჩუ-ფაჩუ* „უგერგილო“, *სხიუ-სხაუ* „წვრილ-წვრილი“, *ბირდლუ-ბარდლუ* „ბავშვის მოფერება“ (resp. *ბარდლუნია*), *ტირ[უ]-ტარუ* „ჭორიკობა“, *პინტი-პანტუ//პიტ[უ]-პატუ* „ყოველგვარი წვრილმანი“, *ლიუ-ლაუ//ლივ-ლავი //ლიმ-ლამი* „რიფრაჟი“, *ტირკუნ-ტარკუნი* „ტლიკინი“, *იწი-აწა* „მოწიწებით“, *ჭკიპ-ჭკაპი* „ხმაურით ჭამა“, *ძივ-ძავი* „უმნოდ სიარული“ (არონია 2010:42), *ფართი-ფურთი* „ფაფხური, ფაციფუცი“, *ხიპუჭ-ხაპუჭი*, იგივე *ხირუ-ხარუ* „წვრილმანი, უბრალო რამის გროვა“ (მდრ. *ხარა-ხურა*), *ტკიპურ-ტკაპური*,¹¹ *ხიჩუ-ხაჩუ* „ნაყარ-ნუყარი“ (ქირია და სხვ. 2015:225).

სპეციალურ ლიტერატურაში რამდენიმე მაგალითი სახელდება ასევე **ლაზურისათვის**: *ჭაკა-ჭუკა* „ჭრელაჭრულა“ (მდრ. თანდილავა 2013:857: *ჭაკაჭუკა* „ჭრელი, ჯაჭვა, ჯაჭველა“) *კრანქ-კრუნქ* „საცეხველის ხმის მიბაძვა“, *ბრიწუ-ბრაწუ* „ბრიწუ-ბრაწუ“ (resp. ფხრეწის ხმა), *ყვილი-ყვალა* „ძვალი“, *ქინი-ქჩვანი* „ბებერ-ბებერი“, *მჭიფე-მჭუფე* „წვრილმანი“ (არონია 2010:44); აღნიშნული რიგი შეიძლება გაიზარდოს მაგალითებით ალი თანდილავას ამ ბოლო დროს გამოცემული „ლაზურის ლექსიკონიდან“ (2013): *ბაკაბუგა* „ბაკაბუგი“ (გვ. 46), *ბარაბურა* „კარტოფილი“ (გვ. 51), *ღალაღულა* „არეული, მოუწესრიგებელი“ (გვ. 808), *ღაჭალუჭუ* „ერთხმად, ერთდროულად ყველას ლაპარაკი“ (გვ. 809), *წაკა-რაწუკურუ* „რაც ხელში მოგხვდება ყველაფერი“ (გვ. 850), *ხვიტი-ხვატა* „ნაირ-ნაირი, ჭრელჭრელი“ (გვ. 882).

უფრო გავრცელებული ჩანს რედუქლიკაციის ეს ტიპი **სვანურში**: *ტყივი-ტყავა* „ბლაყვნი“, *ბითქი-ბჷთქა* (ზს.) „ბათქაბუთქი“, *ბიჭუტი-ბჷჭუტი* (ზს.) „სკლომა-ხეთქვა“, *პილტი-პალტა* (ჩოლ.) „უაზრო ლაპარაკი ბავშვის ან დიდი ასაკის გამხდარი ქალის“, *შეუთფი-შეუაფა* (ზს., ქს.) „ჯონის დარტყმის ხმა“, *რიყი-რჷყა* (ბზ.), *რიყი-რჷყა* (ბქ.) „რახარუხი“, *ჭიფხი-ჭაფხა* (ჩოლ.) „კონტად ჩაცმული ფეხებით სიარული, ხმის გამოცემით“... ლაშხური და ჩოლურული თქმებისათვის დამახასიათებელი ფორმები: *ბილი-ბულუ* (ჩოლ.) „ლულული, უაზრო საუბარი არმცოდნე ადამიანის“, *ბირ-ი-ბურ-უ* (ჩოლ.) „კრეტინის ლაპარაკი“, *პირი-პურუ//კირი-კურუ* (ჩოლ.) „უაზრო, ჩქარი, გაუთავებელი ლაპარაკი“, *პიწი-პუწუ* (ჩოლ.) „განებიერებული გოგოს ხმაშეცვლილი, წვრილი ლაპარაკი“, *ფირფი-ფურფუ* (ჩოლ.) „უკბილოს ლაპარაკი, ენაჩლიფინას ლაპა-

¹¹ „ტიტყნა“.

რაკი“, ფიჩი-ფუჩუ (ლშხ., ჩოლ.) „ჩურჩული“, ფიცქი-ფუცქუ (ჩოლ.) „განებერებული გოგო“...¹²

სამეცნიერო ლიტერატურაში დადასტურებული ქართველურ ენების მონაცემთა ზედაპირული შედარებით ვილებთ შემდეგ სურათს:

ქართ.	ა-უ	ა-ა-უ-*ი	ბათქა- ბუთქი	კნაწა- კნუწი	რანა- რუხი	ჩანა- ჩუხი	ჭანა- ჭუხი
		ა-ი-უ-*ი	ბათქი- ბუთქი	კნაწი- კნუწი,	-----	-----	ჭანხი- ჭუხი
მეგრ.	ი-ა	ი-უ-ა-უ	ზიკუ- ზაკუ	კირუ- კარუ	ტირუ- ტარუ	პიტ[უ]- პატუ	ფიჩუ- ფაჩუ
ლაზ.	ა-უ	ა-ა-უ-ა	ჭაკა- ჭუკა	კრანქ- კრუნქ			
	ი-ა	ი-უ-ა-უ	ბრიწუ- ბრაწუ				
სვან.	ი-ა	ი-ი-ა/ა-ა	ბითქი- ბათქა	რიყი- რყა	ჭიფხი- ჭაფხა	ტყიფი- ტყაფა	პილტი- პალტა
	ი-უ	ი-ი-უ-უ	ბირი- ბურუ	პირი- პურუ	პიწი- პუწუ	ყირი- ყურუ	ფიჩი- ფუჩუ

ცხრილიდან ჩანს, რომ ქართველურ ენებში რედუპლიცირებულ ფუძეებში ხმოვნური კონტრასტი ერთგვაროვანი არ არის; ასეთი შემთხვევისთვის ისმის კითხვა: საერთოდ რამდენად არის შესაძლებელი, რომ ქართველურ ენათა ეს მონაცემები ერთ პარადიგმაში განვიხილოთ?

რამდენად იდენტურია სტრუქტურულ-სემანტიკური თვალსაზრისით მეგრულია და ლაზურის თუნდაც ძალზე მწირი მასალა ქართულ და სვანურ ენებში დადასტურებული მოდელებისა.

მეგრულში ორივე რედუპლიკატი და თავისთავად რედუპლიცირებული ფუძეც ბოლოვდება უ-ზე. საგულისხმოა, რომ ხშირ შემთხვევაში იკვეცება როგორც პირველი, ისე მეორე სემანტიკის უ, რაც მეგრულისათვის დამახასიათებელი ი და უ ხმოვანთა დავიწროების წესით უნდა აიხსნას: ი/უ >გ>Ø: ჩიმ-ჩამუ < ჩიმუ-ჩამუ, პიტ-პატუ < პიტუ-პატუ, ტირ-ტარუ < ტირუ-ტარუ... (კარტოზია და სხვ. 2010:480). სრული ანუ უ-ხმოვნიანი ფორმები სემანტიკურად ასახავენ ორი დასრულებული მოქმედების ზედიზედ განმეორებას მოძრაობის მიმართულების ცვლით, ანუ თითოეული რედუპლიკატი შეიცავს ფინიტურობის გაგებას, მაშინ როცა უ-ს გარეშე, ნეიტრალური ხმოვნით ან ნულით წარმოდგენილი ფორმებს იგივე მნიშვნელობა ენიჭებათ რედუპლიცირებული ფუძის ბოლოს: ჩიმ-ჩამ (უ/გ/Ø), პიტ-პატ (უ/გ/Ø), ტირ-ტარ (უ/გ/Ø)...

¹² სვანური ენის მასალა აღებულია ზემოხსენებული პროექტის ფარგლებში მ. სალიანის მიერ განხორციელებული კვლევიდან.

მეგრულის ეს კონკრეტული შემთხვევა ანალოგიურია სხვა ქართველურ ენებში დადასტურებული ასევე არაიდენტურხმოვნის რელუპლიკაციის ტიპისა, მხოლოდ ინტერფიქსური ხმოვნის გარეშე. შდრ.:

სვანური (ლაშხური და ჩოლურული):

ბირი-ბურუ (ჩოლ.) – „კრეტინის ლაპარაკი“;

ბირი-პურუ // კირ-ი-კურ-უ (ჩოლ.) – „უაზრო, ჩქარი, გაუთვებელი ლაპარაკი“;

პიწი-პუწუ (ჩოლ.) – „განებივრებული გოგოს ხმაშეცვლილი, წვრილი ლაპარაკი“;

ფირფი-ფურფუ (ჩოლ.) – „უკბილოს ლაპარაკი, ენაჩლიფინას ლაპარაკი“;

ფინი-ფუჩუ (ლშხ., ჩოლ.) – „ჩურჩული“;

ფიცქი-ფუცქუ (ჩოლ.) – „განებივრებული გოგო“...

ქართული:

*ფანცი-ფუნცი*¹³ – „კაბაკუბა, ჩასაცემლები“ (ქეგლ). შდრ. ფანცი „ფარჩა – ერთგვარი ძვირფასი აბრეშუმის ქსოვილი“;

ფერი-ფური „ფერი“ (ქეგლ);

კაბა-კუბა „კაბები, ქალის ტანსაცმელი საერთოდ“ (ქეგლ);

წალა-წულა „დაბალყელიანი წალა“ (ქეგლ);

ხარა-ხურა – „ძველი, გამოუსადეგარი ნივთები; ნაყარ-ნუყარი“ (ქეგლ);

ფარჩა-ფურჩა – „ნაირნაირი ფარჩა; ფარჩული“ (ქეგლ)

ჭრელა-ჭრულა – „იგივეა, რაც ჭრელ-ჭრელი“. *ჭრელჭრელი* „მრავალი ჭრელი; სხვადასხვა ფერისა, ნაირფერი“ (ქეგლ).

ჭია-ჭუა „ჭიები, ჭიალუა“ (ქეგლ).

ლაზური:

ბრიწუ-ბრაწუ – „ფხრეწა“;

ლაჭა-ლუჭუ – „ერთხმად, ერთდროულად ყველას ლაპარაკი“;

წაკარა-წუკურუ „რაც ხელში მოგხვდება ყველაფერი“;

ყვილი-ყვალა – „ძვალი“;

ხვითი-ხვატა – „რაც ხელში მოგხვდება ყველაფერი“;

ქინი-ქჩვანი – „ბებერ-ბებერი“;

ძჭიფე-ძჭუფე – „წვრილმანი“;

ლალა-ლულა – „არეული, მოუწესრიგებელი“;

ჭაკა-ჭუკა – „ჭრელი, ჯაჭვა, ჯაჭველა“;

ბარა-ბურა – „კარტოფილი“.

ლაზურის მაგალითებიც არასისტემურობას ავლენენ. ზემოთ ჩამოთვლილთაგან მხოლოდ პირველი სამის განხილვა არის შესაძლებელი ფონოსემანტიკურ

¹³ ანალოგიური წარმოებისთვის შდრ. მეგრ. პინტი-პანტუ „ყოველდღიური წვრილმანი“, პინტი „უვარგისი ნაჭერი“ (კარტოზია და სხვ. 2010:460)

ფუძედ: ბრიწუ-ბრაწუ, დაჭა-ღუჭუ (შდრ. მეგრ. და/იუჭი: ილაუჭუნა იმავე მნიშვნელობით), წაკარა-წუკურუ.¹⁴

მეგრულისა და სვანურის მაგალითები ხმოვნის ალტერნაციით მიღებული ხმაბაძვითი მნიშვნელობის მქონე უ-ხმოვნიან ფუძეთა სრული რედუპლიკაციის ნიმუშებია; ლაზურის ერთადერთი მაგალითიც (ბრიწუ-ბრაწუ) ამავე პარადიგმაში თავსდება,¹⁵ დანარჩენი კი ბგერწერით მოდლეებს არ წარმოადგენს, არამედ ლუბლირებულ არამოტივირებულ ფუძეებს. ანალოგიური ვითარებაა ქართულის პარადიგმაშიც: აქ წარმოდგენილია როგორც არსებითი, ისე ზედსართავი სახელები, რომლებიც არ განსხვავებიან ფონოსემანტიკური ლექსიკის ტიპს. აუსლაუტის ხმოვნებიც განსხვავებულია: ინტერპოზიციაში *ი* და *უ* ხმოვნების გამოყოფა შეუძლებელია: *ა* ფუძისეულია, *ი* – სახელობითის ნიშანი. აქედან გამომდინარე, მეგრულის ზემოთ მოხმობილ მაგალითებში ინტერპოზიციურ უ/გ – ხმოვანს ვერ მივიჩნევთ ქართული *ა*-სა და *ი*-ს ან სვანური *ი*-ს ფუნქციურ ფარდად – მაერთ ხმოვნად.¹⁶

მამასადაძმე, ინტერვოკალურ რედუპლიკაციაზე საუბარი შეიძლება მხოლოდ ორ ქართველურ ენაში: ქართულსა და სვანურში.

ქართულში ორი ტიპის მოდელი გვაქვს. ფუძისეული ხმოვნები ერთგვარი რჩება ძირის რედუპლიკაციის ორივე შემთხვევაში, განსხვავება ინფიქსურ ხმოვანშია, თუმცა ფუნქციურ-სემანტიკური სხვაობა *-ა* და *-ი*-ინტერფიქსიან ფუძეებს შორის რთული ასახსნელია:

ქართ.	ა-უ	ა-ა-უ-*ი:	ბათქ-ა- ბუთქ-	ენაწ-ა- ენუწ-	ტკაც-ა-ტკუც	ჭახ-ა- ჭუხ-
		ა-ი-უ-*ი:	ბათქ-ი- ბუთქ-	ენაწ-ი- ენუწ-	ტკაცი-ტკუც	ჭახ-ი- ჭუხ-

ინტერფიქსური რედუპლიცირებული მოდლეების ანალიზისას იკვეთება რამდენიმე მნიშვნელოვანი თავისებურება:

1. ინტერპოზიციაში *ა*-ხმოვნიან ყველა ფუძეს პარალელური *ი*-ხმოვნიანი ვარიანტი არა აქვს (იხ. ცხრილი), ამ უკანასკნელთა რაოდენობა გაცილებით ნაკლებია.

¹⁴ ამ შემთხვევაში დასაშვებია საუბარი არა მაერთ ხმოვნებზე, არამედ სინჰარმონიზმის პრინციპზე რედუპლიკაციის დროს; აღნიშნული ენობრივი ფაქტის დადასტურებაა ამ ტიპის მაგალითები სვანურში.

¹⁵ ლაზ. რიწელი/ბრიწი/ბრაწელი „დაფხრეწილი“ (თანდილავა 2013:67); ობრიწუ „ხევა, ფხრეწა“; ობრიწაფუ „მოხევა, მოწყვეტა, მოცილება, ჩამოშორება“ (იგივე, გვ. 592).

¹⁶ მეგრულში ეს არის ბოლოკიდური პოზიცია, რომელიც არასტაბილურია: *ი/უ>გ>ღ*: ტირ-ტარ, ჩიმ-ჩამ. ქართულისა და მეგრულის მონაცემთა სხვადასხვაგვარობას ამტკიცებს მეგრულში არასტაბილური ინტერპოზიციისა და ბოლოკიდური პოზიციის გამომხატველი მაგალითი: ღიუ-ღაუ//ღივ-ღავი//ღიმ-ღამი „რიჟრაჟი“; რედუპლიკაციის რიგის შეცვლაც პოზიციურ არამდგრადობაზე მიანიშნებს, რაც, ზოგადად, ქართულის მონაცემებს არ ახასიათებთ: ტარუ-ტირუ (კარტოზია და სხვ. 2010:460).

2. აღნიშნულ ფუძეებს არა აქვთ ვარიანტები სტრუქტურაში იდენტური ხმოვნებით: *რაზარაზ-, *ლაწალაწ-, *ბათქაბათქ-¹⁷...
3. აღნიშნულ ფუძეებს საერთოდ არა აქვთ პარალელური ხმოვანმონაცვლე ვარიანტები ინტერფიქსური ხმოვნის გარეშე: *ბავ-ბუვ-, *ტკაც-ტკუც-, *ბათქ-ბუთქ-...
4. უგამონაკლისოდ ყველა ფუძეს არა აქვს პარალელური ფორმები სტრუქტურაში იდენტური ხმოვნებით ინტერფიქსური ხმოვნის გარეშე, **დასაშვებია:** ბავ-ბავ-, ბავ-ბავ-, რაკ-რაკ-, რაზ-რაზ, კაკ-კაკ-, ჭაზ-ჭაზ-, ჩქაფ-ჩქაფ-, ლაწ-ლაწ-, თქარ-თქარ-, ჯაზ-ჯაზ-; **დაუშვებელია:** *ბათქ-ბათქ-, *კნატ-კნატ-, *ტკაც-ტკაც-, *ღრაჭ-ღრაჭ-, *თხლამ-თხლამ, *ფხაკ-ფხაკ-, *პაკ-პაკ, *სხაკ-სხაკ-, *წკლაპ-წკლაპ-, *ჩხარ-ჩხარ-, *ჭრაჭ-ჭრაჭ-...
5. ფუძეთა უმრავლესობას აქვს პარალელური ვარიანტები „შიშველი“ ანუ გრამატიკულად გაუფორმებელი ფუძის სახით: ბათქ-, ლაწ-, ჩხაკ-, ტკაც-, ბაზ-, რაზ-...
6. მხოლოდ პირველი, ა-ხმოვნიანი რედუპლიკატი, დაირთავს **-უნ** ან **-ან** სუფიქსს, როცა **უ**-ხმოვნიანი, რიგით მეორე, რედუპლიკატი არასოდეს ირთავს მათ (იხ. ცხრილი):

ქართ.	ა-უ	ა-ა-უ-*ი:	ბათქ-ა-ბუთქ-	ნაწ-ა-კნუწ-	ტკაც-ა-ტკუც-	ჭაზ-ა-ჭუზ
		ა-ი-უ-*ი:	ბათქ-ი-ბუთქ-	კნაწ-ი-კნუწ-	ტკაც-ი-ტკუც-	ჭაზ-ი-ჭუზ-
	ა-უ ა-ა	----- -----	----- -----	----- -----	ტკაც-ტკუც ტკაც-ტკაც	ჭაზ-ჭუზ ჭაზ-ჭაზ
	ა	-უნ/-ან	ბათქ-უნ/-ან-	კნაწ-უნ-	ტკაც-უნ/-ან-	ჭაზ-უნ/-ან-

7. CVC-V-CVC ტიპის ფუძეებისაგან ზმნის პირიანი ფორმები არ იწარმოება (ქობალავა 1980, 71)¹⁸ (დაუშვებელია: *რაზარუზობს, *არაზარუზებს); ისინი არ წარმოადგენენ „პირველად მასდარებს“ (ჩიქობავა 1942:218-219), არამედ ამა თუ იმ ხმების გამოხსატველი აბსტრაქტულ სახელებს (დათუკიშვილი 1990:42), რომელთაგან ზმნური ფორმები არ იწარმოება.¹⁹

¹⁷ აღნიშნულ ფაქტზე დაყრდნობით გამოთქმულია ვარაუდი, რომ საანალიზო ფორმებში ფუძის გაორკეცება და ხმოვანმონაცვლეობა ერთდროულად უნდა მომხდარიყო (დათუკიშვილი 1990: 42).

¹⁸ ზმნურ ფორმას ზოგადად ვერ აწარმოებენ ფუძემონაცვლე რედუპლიცირებული სახელები, მაგრამ ზოგჯერ მაინც თუ გვხვდება მსგავსი წარმოება, ნაირფეროვნების სემანტიკა რამდენადმე იჩრდილება: ბაქიბუქობს (=ტრაბახობს), ფაცაფუცობს (=აჩქარებით საქმიანობს) (ქობალავა 1980:71 სქ.).

¹⁹ ჩვეულებრივ, მასდარი იწარმოება ზმნისგან: გრიალებს – გრიალი, კისკისებს – კისკისი... თუმცა ზმნური ფორმებისთვის ამოსავალი თავად ბგერწერითი შინაარსის მქონე ლექსიკური ერთეულებია. ამ შემთხვევაში „თვით ზმნა ჩანს მასდარისაგან ნაწარმოები... და ეს ხდება იმიტომ, რომ ამ პირველადს სახელებს უკვე აქვთ ის მნიშვნელობა, რომელთა გამოსახატავდაც მასდარი იწარმოება... მსგავსი სახელები მდგომარეობა-

წარმოების თვალსაზრისით პროდუქტიულია რედუქლიცირებული ფუძის პირველი კომპონენტი, სწორედ ის არის წარმოდგენილი სხვადასხვა მორფოსტრუქტურული მოდელით: შიშველი ფუძით, სადერივაციო ან ფლექსიური სუფიქსით.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, საანალიზო მოდელებში ინტერპოზიციური **ა** დიაკრონიულად წარმოქმნის ელემენტად მიიჩნევა, ხოლო **ა** – ფლექსიურ სუფიქსად, ბრუნვის ნიშნად (დათუქიშვილი 1990:44); თითქოს ლოგიკური ჩანს თვალსაზრისი, რომ რედუქლიკატები ერთ დროს ერთგვაროვანი და ერთჯერადი მოქმედების აღმნიშვნელი დამოუკიდებელი ფუძეები ყოფილიყო: *ტკაცა, *ბათქა, *ლაწა... და მას ახალი სემანტიკა ჰქონოდა თუნდაც „შიშველი“²⁰ ფუძეებისგან განსხვავებით, მაგრამ ენის განვითარების სინქრონიულ დონეზე ძალზე იშვიათია როგორც მარტივი **ა**,²¹ ისე **ა**-სუფიქსიანი ფუძეები;²² მათი სრულ პარადიგმებად პოსტულირება მხოლოდ თეორიულად არის დასაშვები, მაშინ როცა „შიშველი“ ფუძეები ისევე რეალიზებულია; ამავე დროს, საკმაოდ პროდუქტიულია მარტივი ძირისგან სუფიქსაციით მიღებული ოდენობებიც, რომელთაც უსუფიქსო პარადიგმისგან, წარმოების გარდა, განარჩევს სემანტიკა:

ბათქ-	ბათქ-ი* ²³	ბათქ-უნ-ი	ბათქ-ან-ი
ტკაც-	*ტკაც-ი	ტკაც-უნ-ი	ტკაც-ან-ი
წკაპ-	*წკაპ-ი	წკაპ-უნ-ი	წკაპ-ან-ი
ჭყაპ-	*ჭყაპ-ი ²⁴	ჭყაპ-უნ-ი	*ჭყაპ-ან-ი
თხლამ-	*თხლამ-ი	თხლამ-უნ-ი	თხლამ-ან-ი
ბრახ-	*ბრახ-ი	ბრახ-უნ-ი	ბრახ[ვ]-ან-ი
ღრაჭ-	*ღრაჭ-ი	ღრაჭ-უნ-ი	*ღრაჭ-ან-ი
ტლამ-	*ტლამ-ი	ტლამ-უნ-ი	*ტლამ-ან-ი
ტყლამ-	*ტყლამ-ი	ტყლამ-უნ-ი	ტყლამ-ან-ი
რახ-	*რახ-ი	რახ-უნ-ი	რახ[ვ]-ან-ი
ტყაპ-	*ტყაპ-ი	ტყაპ-უნ-ი	ტყაპ-ან-ი
ლაწ-	*ლაწ-ი	ლაწ-უნ-ი	ტყაპ-ან-ი

მოქმედების აღმნიშვნელი პირველი სახელება ანუ პირველადი მასდარებია“ (ჩიქობავა 1942:218-219). ისინი არ წარმოადგენენ ნაზმნარ სახელებს, არამედ „პირველად სახელებს“ || „პირველად მასდარებს“; მათგან იწარმოება თავად ზმნა, ხოლო ზმნისგან ნაწარმოები მასდარი პირველადი სახელის ომოფორმაა: გრიალი (პირველადი მასდარი) – გრიალებს (ზმნა) – გრიალი (მასდარი) (ჩიქობავა 1942:218-219).

²⁰ გრამატიკულად გაუფორმებელი ანუ ძირის სტრუქტურით წარმოდგენილი.
²¹ ა/ე: ტყაპა/ტყეპა, ჩხარა/ჩხერა, *ჟლარა/ჟლერა, *ფათქა/ფეთქა, *თქრა/თქრა...
²² აუსლაუტის -ა ფუნქციური ელემენტია, საწყისის მაწარმოებელია ან აბლაუტის შედეგად მიღებულ აორისტის ფორმებში შესაძლო პირის ნიშანი მხოლოდით რიცხვში: ტყაპ- – ტყეპ-ა (MSD); გა-ტყე/იპა (AOR.S3.SG.); ბათქ- – ბეთქ-ვა (MSD); ბეთქა: მი-ბეთქა (AOR.S3.SG.); ლაწ- – ლეწ-ვა: და-ლეწ-ა (AOR.S3.SG.); ტკაც- – ტკეც-ა (MSD); ს-ტკიც-ა (AOR.S3.SG.); თხლამ- – თხლემ-ა (MSD); თხლიმ-ა (AOR.S3.SG.)...
²³ „აფეთქების ან სხვა მიზეზის გამო ჰაერის გამოტყორცნით გამოწვეული ხმა“ (ქეგლ).
²⁴ „გამდნარი თოვლისაგან ან წვიმისაგან დაყენებული ტბორი“ (ქეგლ), გრამატიკალიზაცია, კერძოდ, ნომინატივის ნიშნის დართვა გაარსებითებას ემსახურება.

„მიშველი“ ფუძეები ზედმიწევნით ასახავენ ბუნებრივ აკუსტიკას; მათი პირველადობა ეჭვს არ იწვევს, გრამატიკალიზაცია მხოლოდ შემდგომი საფეხური ჩანს. ენის განვითარების დღევანდელ ეტაპზე ა-ფუძიანი სახელების „ვაქრობის“ მიზეზთა ძიება, პირველ რიგში, სვამს საკითხს, რამდენად შეიძლება ყოფილიყო ინტერპოზიციური -ა დერივაციული სუფიქსი²⁵ ან ინტერპოზიციური -ი ბრუნვის ნიშანი; ხომ არ გაჩნდნენ ისინი თავიდანვე მართის ფუნქციით?

საკითხის გადასაწყვეტად **სვანური** ენის მონაცემთა ანალიზი და ქართულთან შედარება ნაწილობრივ ხსნის პრობლემას. როგორც ზემოთ აღინიშნა, სვანურში რედუპლიკაციის ინტერვოკალური ტიპი საკმაოდ გავრცელებული ჩანს და იგი პარადიგმას ქმნის გაუფორმებელ, ინტერვოკალის გარეშე რედუპლიცირებულ და სუფიქსაციის გზით მიღებულ ფუძეთა გვერდით:

რისტ	-----	რისტ-რასტ	რისტ-ი-რასტ-ა	
ჭკუიპ	ჭკუიპ-ჭკუიპ	ჭკუიპ-ჭკუაპ	ჭკუიპ-ი-ჭკუაპ-ა	
ჭიხ	ჭიხ-ჭიხ	ჭიხ-ჭახ	----	ჭგრხ- ნ
ბითქ	ბითქ-ბითქ	ბითქ-ბათქ	ბითქ-ი-ბათქ-ა	ბურთქ-უნ
ღრიჭ	ღრიჭ-ღრიჭ	ღრიჭ-ღრაჭ	ღრიჭ-ი-ღრაჭ-ა	ღურჭ-უნ
შკუიფ	შკუიფ- შკუიფ	შკუიფ-შკუაფ	შკუიფ-ი-შკუაფ-ა	შკურფ-უნ
ჩხიკ	ჩხიკ-ჩხიკ	ჩხიკ-ჩხაკ	ჩხიკ-ი-ჩხაკ-ა	ჩხგრკგნ

საანალიზო მოდელებში, ქართულისაგან განსხვავებით, მართ სმონად მხოლოდ **ი** არის წარმოდგენილი, ხოლო ძირის სტრუქტურებში **ი-ა** სმონები უპირისპირდებიან ერთმანეთს:

- ბითქ-ი-ბათქ-ა* (ზს.) – „ბათქაბუთქი“;
- ბიჭკუი-ი-ბჭკუა* (ზს.) – „სკლომა-ხეთქვა“;

²⁵ „ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონში“ (ჯორბენაძე და სხვ. 1988) -ა სუფიქსის ცამეტი სხვადასხვა ფუნქცია არის დასახელებული (გვ. 11-20), მათ შორის ერთადერთი განსაზღვრება ახსენებს ხმაბაძვით ძირზე დართული -ა-ს ფუნქციას, თუმცა სხვა მნიშვნელობით: „-ა სუფიქსმა შეიძლება გამოხატოს რაიმე თვისების მქონელობა: ბარბაცა, ბრიალა (ის, რისთვისაც დამახასიათებელია ბარბაცი, ბრიალი...)“ (იგივე, გვ.14). არც ა. შანიძის „წარმოქმნილ სახელთა კლასიფიკაცია“ გვაუწყებს რაიმეს -ა-ს სადერივაციო აფიქსად მიჩნევის შესახებ ისეთ მაგალითებში, როგორებიცაა: *ბათქ-ა, *ლაწ-ა, *ტკაც-ა. -ა სუფიქსს ვერც საწყისის მაწარმოებლად მივიჩნევთ, ვინაიდან ამგვარი სახელებისაგან მოქმედების აღმნიშვნელი ფორმები ან -უნ სუფიქსის დართვის შემდეგ იწარმოება: ბათქუნი – ბათქუნებს/ ბათქუნობს (ქეგლ), ლაწუნი – ლაწუნობს (ქეგლ), ტკაცუნი – ტკაცუნობს (ქეგლ)... ან იდენტურხმოვნაანი ძირების რედუპლიცირების შემდგომ: ბაგბაგი – ბაგბაგებს (ქეგლ), ლაწლაწი – ლაწლაწებს (ქეგლ), რახრახი – რახრახებს (ქეგლ)... -ა საწყისის მაწარმოებლად მაშინ დაჩნდება, როცა აღნიშნული ძირები გადაიქცევა მოქმედების გამოხატველ სახელად; ამგვარი ფუძის სემანტიკური მოდელი იქნება: მოქმედება+თანხლები ხმა. შდრ.: ერთი მხრივ, ტყაპ-, ტყაპატყუპი, ტყაპიტყუპი, მეორე მხრივ, აუ აბლაუტით მიღებული ტყეპა „სახელი ტყეპს ზმნის მოქმედებისა, – ცემა (ხელით)“ (ქეგლ): გა-ტყეპ-ა. AOR.S3.SG/მი-ტყეპ-ა. AOR.S3.SG „ცემა“. ტყაპუნი: ტყაპუნებს, ატყაპუნებს „მოქმედება ხმის გამოცემით“.

პილტ-ი-პალტ-ა (ჩოლ.) – „უაზრო ლაპარაკი ბავშვის, ან დიდი ასაკის გამხდარი ქალის“;

რისტ-ი-რასტ-ა (ბქ.) – „გალაწუნება, მირტყმა-მორტყმის ხმა“;

რიყ-ი-რწყ-ა (ბზ.), რიყ-ი-რაც-ა (ბქ.) – „რაზარუხი“;

რიჭ-ი-რაც-ა (ზს., ქს.) „მითქმა-მოთქმა; ჭორიენობა“;

სიტ-ი-სატ-ა (ბქ.) „ლაწალუწი“;

შეჭიფ-ი-შეჭაფ-ა (ზს., ქს.) – „ჯოხის დარტყმის ხმა; ბრახვანი“;

ჭიფხ-ი-ჭაფხ-ა (ჩოლ.) – „კოხტად ჩაცმული ფეხებით სიარული, ხმის გამოცემით“;

ჯიჯგ-ი-ჯაჯგ-ა (ლხმ.) – „ჯაჯგური“;

ჯიჯკ-ი-ჯაჯკ-ა (ლხმ.) – „ჯაჯგური; გარტყმის ხმა“ და სხვ.

აღნიშნულ ფუძეებში ძირისა და აფიქსის ხმოვნები ერთმანეთთან თანხმობაშია, ფუძის სტრუქტურაში წარმოდგენილია **ი-ი-ა-ა** ხმოვანთა მიმდევრობა; რიგით მეორე ინტერვოკალია, ფუნქციურად მაერთებელი კავშირი. აუსლაუტის -ა, ძირითადად, ძველი სვანური პოეზიის ენაში დაჩნდება და რითმის ზომით არის განპირობებული, ჩვეულებრივ მეტყველებაში კი უმეტესად მოკვეცილია (მ. საღლიანი).

თუ სვანურის ინტერვოკალი სემანტიკურად „და“ კავშირის ფარდია, ასევე დასაშვებია ქართულის ინფიქსებისთვისაც მაერთის ფუნქციის მინიჭება. მ. საღლიანის ვარაუდით, ქართულის რედუპლიცირებული ფუძეში ინფიქსური ხმოვანი **ა** სწორედ „და“ კავშირის ნაშთია, რედუპლიცირებული ფუძის ამოსავალში „და“-თი შეერთებული კომპოზიტები უნდა გვქონოდა. თანხმონის გაცვეთამ კი მხოლოდ ხმოვნითი ელემენტის დარჩენა და ფუძესთან შეზრდა გამოიწვია.²⁶ თუმცა ამ თვალსაზრისს ეწინააღმდეგება ის ფაქტი, რომ ამავე პოზიციაში მაერთის ფუნქციით, **ა**-ს გარდა, დაჩნდება **ი** ხმოვანიც; სემანტიკური სხვაობა ამ ფორმებს შორის დასადგენია.

ჩვენ აზრით, ქართულის არაიდენტურხმოვნიანი რედუპლიკაციის ამ ტიპში **ა** ან **ი** ხმოვანი იმთავითვე მაერთის ფუნქციისა უნდა ყოფილიყო. მათი გაჩენა მარტივ CVC სტრუქტურის ძირებს შორის განპირობებული უნდა ყოფილიყო სემანტიკით: გამოეხატა მოძრაობის მიმართულების ცვლა, საგულისხმოა, რომ ქართულში ინტერფიქსის გარეშე შეერთებული არაიდენტურხმოვნიანი ფუძეები (*ჯაგ-ჯუგ-, *რაკ-რუკ-, *რაზ-რუხ-..) არ დასტურდება. სვანურში კი ორივე მოდელი გვაქვს – ინტერვოკალური და მის გარეშე. თუკი ეს უკანასკნელი პოეზიის ენისთვისაა დამახასიათებელი, მაშინ ინტერვოკალის გარეშე წარმოდგენილი ფორმები უფრო ახალი ჩანს, რადგან პოეზიის ენაში შენარჩუნებულია სვანურის ძველი ვითარება.

ამასთან სარწმუნო ჩანს მოსაზრება, რომ ამ მოდელებში რედუპლიკაცია და ხმოვნის ალტერნაცია ერთდროულად უნდა მომხდარიყო (დათუკიშვილი 1990: 42), იმავდროულად უნდა გაჩენილიყო ინტერვოკალიც.

²⁶ აღნიშნული თვალსაზრისი გამორიცხავს ა-ს სადერივაციო აფიქსად მიჩნევას.

დასკვნა

- ინტერვოკალური მოდელები ქართველურ ენათაგან მხოლოდ ქართულსა და სვანურში დასტურდება.
- ინტერვოკალური რედუბლიცირებული ფუძეების ზოგადი სტრუქტურაა CVC-V-CVC. ფუძის შემადგენელი ძირები ორივე ენაში დახურული მარცვლით არის წარმოდგენილი და CVC სტრუქტურისაა.
- ქართულში ინტერვოკალად წარმოდგენილია **ა** და **ი** ხმოვნები, სვანურში მხოლოდ – **ა**.
- ინტერვოკალურ რედუბლიცირებულ ფუძეში ერთმანეთს უპირისპირდება: ქართულში **ა-უ**, სვანურში – **ი-ა** ხმოვნები.
- ფუძის აუსლაუტი ქართულში ფუნქციურ ელემენტს – სახელობითის ნიშანს ირთავს, სვანური კი ფუძის სახით არის წარმოდგენილი, აუსლაუტის -**ა** ხმოვანი მხოლოდ პოეზიის ენაში გვხვდება და რითმის ზომით არის შეპირობებული.
- მაერთი ხმოვნები ანუ ინტერვოკალები ფუნქციურად მაერთებელი „და“ კავშირის ფუნქციისაა და იდენტური სემატიკის ორი გაუფორმებელი ანუ „შიშველი“ ფონოსემატიკური ფუძის/ძირის შესაერთებლად გამოიყენება.
- ხმოვანთა დაპირისპირებით გადმოცემულია მოქმედების განმეორება მოძრაობის მიმართულების ცვლით.
- ინტერფიქსები არაიდენტურხმოვნიან რედუბლიკაციასთან ერთად იმთავითვე უნდა გაჩენილიყო სემანტიკის კარნახით.

სტანდარტული აბრევიატურა

AOR – აორისტი

DER – დერივანტი

MSD – მასდარი

NOM – სახელობითი ბრუნვა

S3 – მე-3 სუბიექტური პირი

SG – მხოლობითი რიცხვი

SUF – სუფიქსი

ლიტერატურა

ანდერსონი 1999: G. D. S. Anderson, Reduplicated Numerals in Salish, In: *International Journal of American Linguistics*, vol. 65

არონია 2010: ი. არონია, *კომპოზიტები მეგრულ-ლაზურში*, თბილისი.

დათუკიშვილი 1990: ქ. დათუკიშვილი, *რედუბლიკაცია ქართულში*, სადისერტაციო ნაშრომი ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის ხარისხის მოსაპოვებლად.

დეეტერსი 1926: G. Deeters, Armenisch und Südkaukasisch, Ein Beitrag zur Frage der Sprachmischung, In: *Caucasica* 3, 37-82 and 4, 1-164.

ერთელიშვილი 1970: ფ. ერთელიშვილი, *ზმნური ფუძეების ფონემატური სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები ქართულში*, თბილისი.

ვინოგრადოვი და სხვ. 1995: В. А. Виноградов, Н. В. Васильева, А. М. Шахнарович, *Краткий словарь лингвистических терминов*, Русский язык, Москва.

თანდილავა 2013: ა. თანდილავა, *ლაზური ლექსიკონი*, თბილისი.

თოფურია 1979: ვ. თოფურია, ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან, VI, კომპოზიტი, *შრომები*, ტ. 3, თბილისი.

იარცევა 1998: *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*, Гл. ред. В.Н. Ярцева, Большая Российская энциклопедия, Москва.

კარტოზია და სხვ. 2010: გ. კარტოზია, რ. გერსამია, მ. ლომია, თ. ცხადაია, *მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი*, თბილისი.

მელიქიშვილი 1980: ი. მელიქიშვილი, სონორ ფონემათა განაწილების ზოგადი კანონზომიერება და ძირის სტრუქტურა საერთო-ქართველურში, *თანამედროვე ზოგადი ენათმეცნიერების საკითხები*, V, თბილისი.

მელიქიშვილი 1999: ი. მელიქიშვილი, ბგერწერითი ლექსიკისათვის ქართულში, *ენათმეცნიერების საკითხები*, 3, თბილისი.

მეტცლერი 1993: *Metzler Lexikon Sprache*, Herausgegeben von Helmut Glück, Verlag J. B. Metzler, Stuttgart-Weimar.

ნაისერი 1953: F. Neisser, *Studien zur Georgischen Wortbildung, Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes*, XXXI, 2, Wiesbaden.

ნებიერიძე 1999: გ. ნებიერიძე, *ენათმეცნიერების შესავალი*, თბილისი.

რაიმი 2000: E. Raimy, *The Phonology and Morphology of Reduplication (Studies in Generative Grammar 52)*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York.

ჟღენტა 1960: ს. ჟღენტა, *ქართველურ ენათა შედარებითი ფონეტიკა*, I, თბილისი.

სანიკიძე 1976: ლ. სანიკიძე, გაორკეცება ქართულში, *იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდეული*, III, თბილისი.

სანიკიძე 1977: ლ. სანიკიძე, რედუბლიკაცია სვანურსა და ზანურში, *იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდეული*, IV, თბილისი.

ქე 2008: *ქართული ენა*, ენციკლოპედია. თბილისი

ქირია და სხვ. 2015: ჭ. ქირია, ლ. ეზუგბაია, ო. მეშიშიძე, მ. ჩუხუა, *ლაზურ-მეგრული გრამატიკა*, თბილისი.

ქობალავა 1980: ი. ქობალავა, ზოგიერთი ტიპის ხმაბადებითი სიტყვების წარმოებისათვის ქართულში, *თანამედროვე ზოგადი ენათმეცნიერების საკითხები*, V, თბილისი.

შანიძე 1955: ა. შანიძე, *ქართული ენის გრამატიკა I (მორფოლოგია)*, თბილისი.

შტოლცი და სხვ. 2011: Th. Stolz, C. Stroh. & A. Urdze, *Total Reduplication, The Actual Linguistics of a Potential Universal*, Universität Bremen.

ჩიქობავა 1930: არნ. ჩიქობავა, რა თავისებურებები ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას? *კულტურული აღმშენებლობა*, №5, თბილისი.

ჩიქობავა 1942: არნ. ჩიქობავა, *სახელის ფუძის უძველესი აგებულება*, თბილისი.

ჯორბენაძე და სხვ. 1988: ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე, *ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი*, თბილისი.

[http://de.wikipedia.org/wiki/Reduplikation \(Sprache\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Reduplikation_(Sprache)).

Intervocalic Reduplication in the Kartvelian Languages

Summary

In the Kartvelian languages, by means of doubling of a CVC structure, more exactly, of absolute repetition of a consonantal sequence, of vowel ablaut and interpositional insertion of a vowel, reduplicated stems are composed. An interpositional vowel performs a function of a link only and is devoid of any morphological meaning.

There are up to 120 such reduplicated stems in *Georgian*. Their number is quite large in *Svan* as well. As for *Megrelian* and *Laz*, this type of reduplication is not attested at all.

Intervocalic reduplicated stems have the following structural and semantic traits:

1. Their general structure is CVC-V-CVC. In both languages (Georgian and Svan), the roots in the stems are presented as closed syllables.
2. The number of consonants may increase within a structure; however, the number and position of vowels will be unchanged: C_nV C_n-V-C_nV C_n
3. In Georgian, the intervocalic elements are /a/ and /i/, while in Svan it is only /i/. Hence, Georgian has two sets of intervocalic reduplication, whereas Svan has one.
4. Within intervocalic reduplicated stems, Georgian has the /a-u/ contrast, while Svan has the /i-a/.
5. In Georgian, a stem auslaut takes on a functional element, that is, a nominative marker. In Svan, it is an unmarked stem; the auslaut vowel -a occurs only in the language of poetry and is conditioned by a rhyme size.

Georgian:

(1) *rax + a + rux-i*

(2) *rax + i + rux-i*

C₁V₁C₂+link+C₁V₂C₂-NOM

Svan:

(1) *riq' + i + raq'[-a]*

C₁V₁C₂+link+C₁V₂C₂.NOM

6. In Svan, the intervocalic vowel is functionally equal to the conjunction “and” and is used to conjoin two unmarked phonosemantic stems/roots of identical semantics.
7. Vowel contrasts convey repetition of an action with changing direction of motion.
8. Intervocalics might have emerged together with ablaut reduplication owing to semantic reasons.

This type of reduplication should be sharply delimited from a part of phonosemantic stems, in the middle of which a vowel does occur, though not in the function of a link but as a vowel element of a base; both constituents should be considered as stems and not as roots:

$[(CV_1C)V_2]^2 i / a$

Megrelian: *t'iru.t'aru* (|| *t'ir.t'ar*) [i-u.a-u]

C_{V1}C_{V2}.C_{V3}C_{V2}(NOM)

Laz: *bric'u.brac'u* [i-u.a-u]

C_nV₁C_{V2}.C_nV₃C_{V2}(NOM)

$[(CV_1C)V_2]^2 i / u$

Svan: *biri.buru* [i-i.u-u]

C_{V1}C_{V1}.C_{V2}C_{V2}(NOM)

In the Svan examples, the arrangement of vowels is based on the principle of vowel harmony. In Georgian, such a paradigm consists of non-phonosemantic stems.

ზმნური ნეოლოგიზმები ქართულ კომპურ დისკურსში

ლიტერატურის უმთავრესი იარაღი სიტყვაა, რომლისადმი დამოკიდებულებაც განაპირობებს მწერლის ენის გამომსახველობითს ძალას და ემსახურება მისი ჩანაფიქრის ხორცშესხმას. მხატვრული ნაწარმოების ლექსიკას სწავლობენ არა მარტო ლიტერატურათმცოდნეები, არამედ ლინგვისტებიც, რომლებიც იკვლევენ ენის დერივაციული საშუალებების შემოქმედებითად გამოყენების უნარს, მწერლის ლექსიკის მიმართებას საყოველთაოდ გავრცელებულ, ყოველდღიურ სიტყვებთან. ავტორისეული სიტყვათქმნადობა შემოქმედებითი პროცესის განუყოფელი ნაწილია და ავლენს ენის შინაგან ბუნებას, მის პოტენციას.

მხატვრულ ლიტერატურაში, განსაკუთრებით კი – პოეზიაში, მწერლები ხშირად ქმნიან ავტორისეულ ნეოლოგიზმებს ანუ ოკაზიონალიზმებს, რომელთა შემოქმედებით მდიდრდება ენა. ოკაზიური (ლათ. **“occasio”** – „შემთხვევა“) ნიშნავს კერძო, ცალკეული შემთხვევისათვის შექმნილს, ხოლო ოკაზიონალური არის (ლათ. **“occasionalis”** – „შემთხვევითი“) სიტყვის უჩვეულო მნიშვნელობა, რომელსაც ინდივიდუალური ხასიათი აქვს (იხ. **უსლ** 1989:348). ლინგვისტურ ტერმინთა ლექსიკონის მიხედვით, „ოკაზიონალიზმი არის ინდივიდუალურ-ავტორისეული ნეოლოგიზმი, რომელსაც მწერალი ან პოეტი ქმნის ენაში არსებული არაპროდუქტიული სიტყვაწარმოებითი მოდელების მიხედვით და გამოიყენება მხოლოდ მოცემულ კონტექსტში, როგორც მხატვრული გამომსახველობის ან ენობრივი თამაშის ლექსიკური საშუალება“ (როზენტალი, ტელენკოვა 1976:543). ტერმინის სხვა განმარტების თანახმად, ოკაზიონალიზმი არის „ნეოლოგიზმი, რომელიც არსებული დერივაციული თუ ფლექსიური სისტემისათვის გამონაკლისია. ამგვარი წარმოებები, ჩვეულებისამებრ, შემოქმედთა ენისათვის არის დამახასიათებელი და პოეტიკურ ან სხვა სტილისტიკურ დანიშნულებას ასრულებენ“ (ქე 2008:349). იქვე აღნიშნულია, რომ ეს „ინდივიდუალური წარმოებები, ჩვეულებრივ, ენაში არ მკვიდრდება, როგორც არაკანონიერი, არასისტემური, არაუზუალური; თუმცა გამორიცხული არ არის ცალკეული ერთეულის გამოყენება-დამკვიდრება როგორც გაქვავებული, მყარი ფუძისა“ (მისივე 2008:349). ოკაზიონალური შეიძლება იყოს არა მარტო სიტყვაწარმოება, არამედ სიტყვის უჩვეულო მნიშვნელობაც, რომელსაც „ინდივიდუალური ხასიათი აქვს, რომელსაც იყენებენ გარკვეულ შემთხვევაში, სპეციალურ კონტექსტში“ (შანიძე 1956). ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, ოკაზიონალიზმები არ შედის ენის ლექსიკურ შემადგენლობაში, ზოგი კი მათ ენის სიტყვაწარმოების წესების საწინააღმდეგოდ შექმნილადაც მიიჩნევს. ამიტომ უწოდებს მათ „კანონდამრღვევ“ და „კანონგარეშე სიტყვებსაც“

(იხ. Энциклопедический словарь филолога – *ფელ*). ასეთი შეფასება გადაჭარბებული ჩანს, რადგან ამ მოსაზრებას ვერ განვაზოგადებთ ყველა ოკაზიონალიზმზე. ჩვენი აზრით, ავტორისეული ახალწარმონაქმნების გარეშე ვერ იარსებებს პოეტური სიტყვა და გაღარიბდება ენის ექსპრესიული ძალა. ოკაზიონალური სიტყვები ენის ლექსიკური მარაგის ნაწილად უნდა მივიჩნიოთ. მართალია, ეს სიტყვები უზუალური სიტყვებისაგან განსხვავებულია, მაგრამ ავლენს ენის დერევატიულ-ექსპრესიულ პოტენციას.

ავტორისეულ ნეოლოგიზმთა წარმოქმნა დასტურია ენის სიცოცხლისუნარიანობისა და მსგავსი სიტყვაწარმოება ჩვეულებრივი მოვლენაა არა მარტო მხატვრულ ლიტერატურაში, არამედ მასმედიის ენასა და სასაუბრო მეტყველებაშიც. ამით ვლინდება ენის ამოუწურავი პოტენცია, ექსპრესიულობა, მწერლის, ჟურნალისტის თუ ჩვეულებრივი მოსაუბრის შემოქმედებითი უნარი და ზოგჯერ გონებადამახვილობაც კი. მართალია, ახალი სიტყვების შექმნით გატაცება გარკვეულწილად ენობრივ თამაშს ჰგავს, მაგრამ ეს მაინც მოწმობს ენის დინამიკურობასა და მოქნილობას. მხატვრული სიტყვის ოსტატი ენის წიაღში ეძებს ახალ-ახალ საშუალებებს სათქმელის გამოსახატავად, სიტყვათა ახალი სემანტიკურ-სტილისტიკური წახნაგების გამოსავლენად.

როგორც ყველა ენას, მათ შორის ქართულსაც, გააჩნია საშუალებები, რომელთა მეშვეობითაც იქმნება ნაწარმოები სიტყვები. ამ მხრივ განსაკუთრებული როლი აკისრია **აფიქსებს**. სამართლიანად ამბობენ, რომ „აფიქსაცია ქართული ენის გამდიდრების უმრეტი წყაროა“ (დლონტი 1988:82). სიტყვაწარმოების დროს „დერივატებად გამოყენებულია როგორც საგანგებო დანიშნულების აფიქსები, ისე **თანდებულები** და **ბრუნვათა ნიშნები**“ (იქვე:129). ოკაზიონალიზმი ვერ შეიქმნება ენის დერივატიული სისტემის უგულებელყოფით. ახალი ელფერი სიტყვას შეიძლება შესძინოს ერთმა ნიუანსმაც კი: უჩვეულო ფუძის გამოყენებამ ამა თუ იმ აფიქსთან, სიტყვაწარმოებელი ყალიბის შეცვლამ, მოულოდნელმა კონტექსტმა და ა.შ.

ქართული ენის მდიდარი სიტყვაწარმოებითი პოტენციალი ნოყიერ ნიადაგს ქმნის ავტორისეული ნეოლოგიზმების საწარმოებლად და შესაძლებლობას აძლევს სიტყვის ოსტატს, შექმნას უამრავი ნაწარმოები სახელი, კომპოზიტი თუ ნასახელარი ზმნა. რა თქმა უნდა, ახალი სიტყვაფორმების შექმნით ზედმეტად გატაცებაც საზიანოა, მაგრამ პოეტური სიტყვა გულისხმობს ასეთ მიგნებებსა და ენის ექსპრესიული სიღრმეების გამოვლენას.

ენათმეცნიერები სამართლიანად უსვამენ ხაზს ქართულ სალიტერატურო ენაში ზმნურ ოკაზიონალიზმთა წარმოების დიდ ტრადიციას¹. ნასახელარ ზმნათა საინტერესო ფორმები დადასტურებულია ქართულ სასულიერო თუ საერო მწერლობაში,

¹ ნასახელარი ზმნებისა და ოკაზიონალიზმების შესახებ აღსანიშნავია შრომები: შანიძე 1919; კიკნაძე 1946; გოგოლაშვილი 1977; მუზაშვილი 1984; მისივე, 1993; ჟღენტი 1986; შენგელია 1990; კობიაშვილი 1998; ლოლაძე 1998; ფეიქრიშვილი 2009; ჭიკაძე 2008; ტუსკია, ვაჭარაძე 2014 და სხვ.

ფოლკლორში, სამეცნიერო ტექსტებში, ასევე სასაუბრო მეტყველებაში (მათ შორის – ჟარგონიზმებში). მაგალითად, „ვეფხისტყაოსანში“ ხშირად ასახელებენ ზმნურ ნეოლოგიზმთა ვირტუოზულ ფორმებს: **აზეწარებს, ასუდარებს, აწამწამეს, გააღაწევს, გაიდარბაზეს, გასისხლმდინარდა, დარობს, ვარდობდე, იქედგოროს, მზეობს, მიაკვანე, მიიქედნეს, სდებია, სდელებია, უცხენმაღეს** და სხვ. (იხ. ქურდიანი 2007:176-180). გასაკვირი არაა, რომ რუსთაველის ენამ დიდი ზეგავლენა მოახდინა ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებაზე და უამრავი ლექსიკური ერთეულით გაამდიდრა ის. ამ ნეოლოგიზმთა ნაწილი უკვე დამკვიდრებულია კიდევ ქართულ ენაში, რაც სიტყვის დიდოსტატის დამსახურებაა.

ჩვენ ამჯერად შევეცდებით გამოვყოთ ზმნური პოეტური ნეოლოგიზმები და მათი წარმოების საშუალებები XX საუკუნის ქართული პოეზიის ენაში. ცხადია, ამ საკითხის შესწავლა მთელი სიღრმით, ყველა ასპექტის გათვალისწინებით, სცდება ერთი სტატიის ფარგლებს და სამომავლო საქმეა, რადგან ქართული პოეტური ლექსიკის სრულყოფილად განხილვა ხანგრძლივ კვლევას მოითხოვს.

გასული საუკუნის პოეტებმა გააცოცხლეს ავტორისეულ ნეოლოგიზმთა წარმოების ძველ და საშუალო ქართულში ჩამოყალიბებული ხერხები, მათი მოშველიებით შექმნეს ახალი ლექსიკური ერთეულები და გაამდიდრეს ენა, ამასთან, გაავრცელეს წინა საუკუნეების ქართული მწერლობის სიტყვაწარმოების ტრადიცია.

XX საუკუნის ქართველი პოეტების ენა ავტორისეული ნეოლოგიზმების მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. პოეტები ლექსების მუსიკალური ჟღერადობის გასამრავალფეროვნებლად და სათქმელის ექსპრესიულად გამოსახატავად იშველიებდნენ ოკაზიონალიზმებს, თუმცა მხოლოდ ახალი სიტყვების შექმნა არ იყო მათი თვითმიზანი, რადგან მათი პოეზია დაემსგავსებოდა ფორმალურ ექსპერიმენტთა ლაბორატორიას.

ჩვენ შევეცადეთ, რომ გამოგვეყო ზმნურ ნეოლოგიზმთა ძირითადი სიტყვაწარმოებითი მოდელები ვალაკტიონ ტაბიძის, გიორგი ლეონიძის, იოსებ გრიშაშვილის, ტერენტი გრანელის, ლადო ასათიანის, ალექსანდრე საჯავაძის, შოთა ნინიანიძის, მუხრან მაჭავარიანის, ანა კალანდაძის, მურმან ლებანიძის, ვახტანგ ჯავახაძის, ტარიელ ჭანტურიას და სხვათა პოეტური ენის საფუძველზე.²

უპირველეს ყოვლისა, ყურადღება გავამახვილეთ ერთ საინტერესო ხერხზე, რომელიც გვხვდება რუსთაველის პოემაში. გაბუნდოვანებული ოკაზიონალიზმის ასახსნელად და ამოსაცნობად, სემანტიკური იდენტიფიცირებისა და ტექსტში მათი ადაპტირებისთვის პოეტი ხშირად იყენებს ერთგვარ **პარონომაზიულ მოდელს**. ამ ხერხს მ. ქურდიანი უწოდებდა **ადაპტირებას სემანტიკური სინტაგმის** საშუალებით.

მაგალითად, „შენ გენუკვი, შემაჯერო, ღმერთი ღმერთო, ცაცა იცო“ (რუსთ. 1957:664,3);

„მზე აღარ მზელბს ჩვენთანა, დარი არ დარობს დარულად“ (იქვე:820,4).

² ტ. ჭანტურიას პოეტური ლექსიკის თავისებურებების შესახებ საინტერესო ნაშრომებია: ომიაძე 1995; მისივე 1998.

ამ ტიპის პოეტურ ნეოლოგიზმებს უწოდებენ „ორწევრა ერთეულებსაც“, რომლებშიც პირველ კომპონენტად ის სახელია აღებული, რომლის მეორე ნაწილი ამ სიტყვისგან ნაწარმოები ზმნაა: „ჩემმან ქედმან მიიქედნეს“, „აზავრები ვააზავრე“ (ტუსკია, ვაჭარაძე 2014:64).

ზმნურ ნეოლოგიზმთა დასახელებული მოდელი მართლაც ორიგინალური მიგნებაა. **პარონომაზიული** სინტაგმები ნასახელარ ზმნასთან დასტურდება XX საუკუნის ქართულ პოეტურ ენაში, უფრო სწორად კი – მ. მაჭავარიანისა და ვ. ჯავახიძის პოეზიაში:

„ერი გაერდა!

ხალხი გახალხდა!

ვაი, დედასა, –

რა დროს აღარ ხარ!“ (მაჭ. 1991:9).

„არც მუზარადი ეხურა,

არც ქოლგა გადაქოლგოდა“ (ჯავ. 1986:29).

„ღმერთსაც გააღმერთებ და

წიგნსაც გააწიგნებ“ (ჯავ. 1986:126).

„ცოტას წაიხუმრებ და

ცოტას წაიციგნებ,

სახელოვან ჭორიგნებს

ისევ აჭორიგნებ“ (ჯავ. 1986:126).

„ტაშებით ნულარ მეტაშტაშები:

შეგჭამენ ტაშის მეტასტაშები!“ (ჯავ. 1986:288).

„ოლონდ აკრობატებივით წაიაკრობატონო!“ (ჯავ. 1986:78).³

ასეთი წარმოება შეიძლება ჩაითვალოს **პარონომაზიულ ოკაზიონალიზმად**, მაგრამ მას ვერ მივიჩნევთ პარონომაზიულ შემასმენლად, რომელშიც გამოყენებულია ერთი და იმავე ფუძის მასდარი და ზმნა (შდრ. ცუკვით კი ცუკვავს). ზემოთ დასახელებული მაგალითები ერთგვაროვანი არაა: ნასახელარ ზმნასთან დგას იმავე ფუძის სახელი, რომელიც შეიძლება იყოს როგორც ქვემდებარე, ისე პირდაპირი დამატება ან წინადადების სხვა წევრი.

განვიხილოთ ზმნურ ნეოლოგიზმთა წარმოების სხვა საშუალებები. ახალ ზმნათა შესაქმნელად მე-20 საუკუნის ქართველი პოეტები იყენებენ თითქმის ყველა მეტყველების ნაწილს: **არსებით** და **ზედსართავ** სახელებს, **რიცხვით** სახელსა და **ზმნიზედებს**. ამ შემთხვევაში ზმნის ახლებური ფორმა მიღებულია სხვა მეტყველების ნაწილებისგან აფიქსების მოშველიებით; ზმნაში შეიძლება ჩანაცვლებული იყოს **ზმნისწინი** ან **თემის ნიშანი**, იყოს შეცვლილი ფუძე (შეკუმშული, გავრცობილი, ხმოვანგამოცვლილი) ან **პირიანობა**.

³ ჩვენთვის საინტერესო მაგალითს ვხვდებით **ლაშა გახარიას** ლექსში: „სულ სხვა ქარაგმად მემცხეთა მცხეთა“ (იხ. ტუსკია, ვაჭარაძე 2014:64).

მაგალითად, საკუთარი და საზოგადო **არსებითი** სახელებისგანაა ნაწარმოები ზმნური ნეოლოგიზმები:

დაითერგება: „გულის ნაწური ნაკადი ზვირთებად დაითერგება“ (ლეონ.1).

წავიდავითოთ: „შოთას არაკი ვახსენოთ, გზადაგზა წავიდავითოთ“ (ჯავ. 1986:158).

ვიამირანო: „მინდარის ვიამირანო“ (მაჭ. 1991:65).

გამადალტონიკე: „ფერს ფერისგან ველარ ვარჩევ,

ისე გამადალტონიკე“ (ჯავ. 1986:396).

შემოამძივებს: „გზებს ალით შემოამძივებს“ (ტაბ. 2011:131).

გაიაპრილებს: „როცა გაზაფხულდება, როცა გაიაპრილებს...“ (ჯავ. 1986:106).

ასევე: ვანაღვერდალე (შალ. 1985:3), ყანაობს (გრიშ. 1989:171), ამოჭიაკო-კონდა (ჯავ. 1986:264), შემოკარავდენ (ჯავ. 1986:401), შემოშიკრიკა (ჯავ. 1986:365), ამთვარებულან (ავარ. 1985:16), ვემგოსნები (შალ. 1985:43) და სხვ.

ზეღსართავი სახელია ამოსავალი: „გომბორიდან ამოთეთრა კაკასიონმა“ (ლეონ. 2008:54), გაუტოლადი (გრიშ. 1989:232), გამუდმივდება (ავარ. 1985:19), ესაკადრისა (ველ. 1978:148), ამარმანდელებს (ჯავ. 1986:17) და სხვ.

იშვიათად გვხვდება **რიცხვითი** სახელისაგან ნაწარმოები ზმნებიც: „და ის ცრემლი შენის ღიმით ცისარტყელად ავაშვიდე“ (გრიშ. 1989:148), გაორმოცდა-ორდება (ჯავ. 1986:124).

ზმნიზედაა ამოსავალი: „თითქო სადღაცა გაქრა საუნჯე და შეღამებამ ითან-დათანა“ (ტაბ. 2011:199), ავმარტოვდი (გრიშ. 1989:157) და სხვ.

ზმნური სიტყვაწარმოება განვიხილოთ გვარების მიხედვით.

მოქმედებითი გვარის ზმნური ნეოლოგიზმები

თვალში საცემია ნაწარმოებ ზმნებში **მოქმედებითი გვარის** ფორმათა სიმრავლე სამივე სერიაში. გამოვეყოფთ რამდენიმე ყალიბს:

(pr)+ა – ებ:

I სერიის მოქმედებითი გვარის ზმნათაგან იშვიათად გამოიყენება აწმყოს მწკრივი, ჭარბობს **მყოფადის** ფორმები:

ააზამბახებს: „მაისი ალით ააზამბახებს“ (ტაბ. 2011:58).

ააცეცხლებს: „ააცეცხლებს თათრის თვალებს“ (საჯ. 1978:242).

გაგაბუტებს: „გთხოვ, ნუ გაწყენს-გაგაბუტებს“ (გრიშ. 1989:21)⁴.

ბოლო მაგალითში ორპირიანი აქტიური ზმნა გაგაბუტებს (ის შენ) ჩაენაცვლა გავრცელებულ პასიურ ფორმებს: გაიბუტება, გაებუტება.

შემდეგ ლექსში მოშველიებულია გრაფიკული ხერხიც – დეფისი სახელისა და გვარის გამოსაყოფად, ამასთან, ოკაზიონალური ზმნა მხატვრულ ეფექტს ამ-

⁴ იოსებ გრიშაშვილის თხზულებათა ლექსიკა და სიტყვაწარმოება შესწავლილია სტატიის ერთ-ერთი ავტორის სადისერტაციო ნაშრომში, რომელიც არ გამოქვეყნებულა (იხ. რ. შამელაშვილი 1980).

ძაფრებს ბგერწერით და თითქოს გამოჩენილი მსახიობის თავისებური სიარულის მანერაზეც მიანიშნებს: **ჩაგა-ჩარლი-ჩაპლინებს:**

„მეტროს ესკალატორის
პაწაწინა ტრამპლინებს
ჩაპყე, ჩაგა-ჩიქ-ჩიქებს,
ჩაგა-ჩარლი-ჩაპლინებს“ (ჯ.ავ. 1986:106).

pr+ი – ავ(ს):

დაისისხლავენ: „სქელ ბაგეებს რომ დაისისხლავენ“ (ასათ. 1979:168). ეს ფორმა თემის ნიშნის ჩანაცვლებითაა მიღებული (შდრ. დაისისხლიანებს: -ავ თემის ნიშანი -ებ-ის ნაცვლად).

(pr)+ა – (ე):

მეორე სერიის ზმნებთან ყველაზე გავრცელებულია **მაზმნავებელი** ელემენტი ა- და მოქმედებითი გვარის ზმნათა უმრავლესობა წყვეტილის ფორმით გვხვდება:

ათილისმეს: „სიჩუმის ხმებმა ათილისმეს“ (გრიშ. 1989:192).

ავართიმე: „ო, რა ტყვილად გიგალობდი! ო, რა ტყვილად ავართიმე“ (გრიშ. 1989:142).

ვანალვერდალე: „სადაც ტკივილი ვანალვერდალე“ (შალ. 1985:3).

რიცხვითი სახელისაგან ნაწარმოები ზმნით „ავაშვიდე“ პოეტი გამოხატავს ცრემლის ციმციმს შვიდფეროვანი ცისარტყელას მსგავსად: „და ის ცრემლი შენის ღიმით ცისარტყელად ავაშვიდე...“ (გრიშ. 1989:148).

ზოგ ზმნაში ჩანაცვლებულია **ზმნისწინი:**

ავაფერადე: „რომ მხოლოდ შენთვის ავაფერადე
ჩემი სიმღერა და მუხამბაზი!“ (ასათ. 1979:109).

შდრ. გავაფერადე და ავაფერადე. ა- ზმნისწინი ზმნას მატებს ექსპრესიას და ხაზს უსვამს პოეტის სიმღერის მრავალფეროვნებას. ააფერადებს-ს შეტანილია ქართული ენის განმარტებითს ლექსიკონში (ქეგლ, I:28), მაგრამ ლ. ასათიანის ჩვენ მიერ მოხმობილ ლექსში ყურადღებას იპყრობს მისი გამოყენება პირველი პირის ფორმით.⁵

გადმოიღერა: „ორთავ დამ ყელი გადმოიღერა“ (საჯ. 1978:209). გამოთქმას „ყელი მოიღერა“ ახლებური ელფერი მიანიჭა **გადმო-** ზმნისწინმა და შექმნა პლასტიკური ხატი: დები გადმოიხარნენ (აქეთ) და ყელი მოიღერეს.

სასხვისო ქცევის ფორმით გვხვდება ზმნური ნეოლოგიზმი **დაუფარჩოს** (გზა ფარჩად უქციოს, ფარჩა დაუფინოს ფიანდაზად): „მანამ შენს თანადარს გზები დაუფარჩოს“ (ტაბ. 2011:215).

იმავე ფორმას ვხვდებით გ. ლეონიძესთანაც:

„და რაც იღვიძებს – მას გაუმარჯოს!

მას გაზაფხულმა გზა დაუფარჩოს!“ (ლეონ.2).

⁵ ქეგლ-ში ამ სიტყვის საილუსტრაციოდ დამოწმებულია მაგალითები ს. მგალობლიშვილის, ა. წერეთლის, შ. არაგვისპირელისა და ე. ნინოშვილის ნაწარმოებებიდან.

II კავშირებითში გამოყენებულ ზმნაში „გადაარეკოს“ სიასლე შეაქვს ა- პრეფიქსის დამატებას, რაც **სამპირიანად** აქცევს მას (შდრ. *გადარეკოს* მან ის, *გადაარეკოს* მან მას ის):

„რომ სიმღერა მთა და ველად
გრგვინვით გადაარეკოს“ (ტაბ. 1977:91).

ასეთივე წარმოებაა ზმნაში **გადაავუმბათონ**: „წრე შეკრან და ოკეანე გადაავუმბათონლ“ (ჯავ. 1986:78).

გარდაქცევითობის ნიუანსს შეიცავს ოკაზიონალიზმი „**დამისაგნა**“ (მან მე ის) და მიღებულია არსებით სახელზე **და-ზმნისწინის** დართვით:

„ვადიდებ –

ეს გზა ვინც დამისაგნა...“ (მაჭ. 1991:555). ე.ი. ვინც ეს გზა საგნად მიქცია (დამივო).

ზოგ ფორმაში უცხო დერივაციულ-სემანტიკური ელფერი მიღწეულია იმავე მნიშვნელობის სხვა მაწარმოებლის ჩანაცვლებით. მაგალითად, ზმნაში „მოამშვენიანა“ გამოყენებულია ყოლა-ქონების სუფიქსი **-იან** (ნაცვლად **-იერ-ისა**):

„მთვარის შუქმა ბალი მოამშვენიანა“ (შალ. 1985:83).

-იან სუფიქსიან წარმოებას ვხვდებით გ. ლეონიძისეულ ზმნაში **მოირთვლიანა**: „მსოფლიომ შენგან მოირთვლიანა!“ (ლეონ. 3). სათავისო ქცევის ზმნა ნაწარმოებია სიტყვისგან *რთველი* → *რთველ-იან-ი*.

ზმნური ნეოლოგიზმით „**ჩააბალღამა**“ ი. გრიშაშვილმა გამოხატა მწარე რეალობა: ოცნებისა და სინამდვილის მკვეთრი დაპირისპირება: „ოცნება სინამდვილემ ჩააბალღამა“ (გრიშ. 1989:74) (=ბალღამად, დარდად და შხამად აქცია). **ჩა-ზმნისწინით** ფრაზას შეემატა სიმძაფრე, მოქნილობა და ტრავიკული ჟღერადობა.

მოქმედებითი გვარის ახალწარმოქმილ ზმნებში პოეტები იშვიათად იყენებენ III სერიის ფორმებს:

აუკუნთია: „შეხედავ, უხმოდ სამივეს მკლავები აუკუნთია“ (ლეონ.4). აქ ახლებური ელფერი მიღწეულია ზმნისწინით: შდრ. დაუკუნთია – აუკუნთია.

დამეპატიმრა: „დამეპატიმრებინას“ უთემისნიშნო ფორმაა II თურმეობითში: „მინდოდა ცრემლი დამეპატიმრა“ (გრიშ. 1989:194). თითქოს ამ ზმნით უფრო გამჭვირვალეა სათქმელი, რომ ცრემლი პოეტს პატიმრად ექცა.

ვნებითი გვარის ზმნური ნეოლოგიზმები

ვნებითი გვარის ზმნებში, ცხადია, ჭარბობს **დ-სუფიქსიანი** ფორმები, რადგან ეს წარმოება ყველაზე პროდუქტიულია ნასახელარი ზმნებისთვის და დადასტურებულია აწმყოს, ხოლმეობითის, მყოფადის, წყვეტილის, I თურმეობითის მწკრივებში.

(pr) – დ+ებ(ა) ყალიბის ზმნა ხშირად გამოხატავს **გარდაქცევითობას** და ნაწარმოებია საკუთარი ან საზოგადო არსებითი სახელისაგან:

აგიწალვერდა: „ალბათ ეხლა თვალი აგიწალვერდა“ (გრიშ. 1989:216).

ათინათინდა: „ათინათინდა ვარსკვლავთ ჭავლეთი“ (ასათ. 1979:67).

ვერცხლდება: „ტყე განათლება ქედზე – ირემზე,

ვერცხლდება არე“ (ტაბ. 2011:67).

თავთავდება: „იმედებით თავთავდება“ (შალ. 1985:16).

გაქარბუქდა: „გაქარბუქდა,

აიწყვიტა აღვირი და არტახი“ (ჯავ. 1986:327).

შემოშიკრიკდა: „დაუკითხავად შემოალაჯა

და შეუმჩნევლად შემოშიკრიკდა“ (ჯავ. 1986:365).

ამთვარებულან: „ამთვარებულან ვნებიანად ასულთ ბორცვები“ (ავარ. 1985: 16).

ზოგჯერ პოეტი საწარმოებელ ფუძედ ირჩევს სახელის ბრუნვიან ფორმას და ქმნის ახალ სიტყვას. მაგალითად, ზმნა „გაუტოლადი“: „გულო! მებრძოლებს გაუტოლადი“ (გრიშ. 1989:232); შდრ. „გაუტოლდი“ (ტოლი → ტოლად-ი → გაუტოლადი).

ზედსართავი სახელისგანაა ნაწარმოები გამუდმივდება: „გამუდმივდება სიმღერები სამგლოვიარო“ (ავარ. 1985:19).

იშვიათად ზმნის ამოსავალი ფუძე მიმღეობაც არის:

ავმღელვარდი: „...სჩანს კიდევ ავმღელვარდი!“ (გრიშ. 1989:185); შდრ. „ავ-ღელღი“.

ზმნისწინია შეცვლილი ზმნაში „ავმარტოვდი“ (შდრ. „განავმარტოვდი“):

„ძლივს ავმარტოვდი!

ძლივს მეღირსა ამ მთების ზილვა!“ (გრიშ. 1989:157).

პოეტიეული ზმნური ნეოლოგიზმი ხაზს უსვამს სიმარტოვის იდუმალებას. ამ ფუძის ორპირიანი აქტიური ფორმა დადასტურებულია ქეგლ-ში: „შავი ფიქრები... აცარიელებდნენ და ამარტოვებდნენ ესმას გულს“ (წერეთ.) (ქეგლ I:293), მაგრამ მას მარკირებულად ვერ მივიჩნევთ.

ზმნა „ასალამურდა“ მიღებულია სახელისაგან „სა-ღამ-ურ-ი“ ა- ზმნისწინის დართვით, -ურ სუფიქსი აქ დაღამების გამორჩეულობასა და დაბინდული თვალეზის სინაზეს უსვამს ხაზს:

„ასალამურდა... და შენს თვალებში,

და შენს თვალებშიც ასალამურდა“ (გრიშ. 1989:114). ქეგლ-ში შეტანილია ასალამოვდება ფორმა: „ნუ დაგიმონებს მგლოვიარება, თუ ულოდნელად ასალამოვდექ“ (ტაბ.) (ქეგლ, I:598).

ალსანიშნავია ზმნა „დაგნანდები“: „მწამს სხვაზე მეტად შენ დაგნანდები“ (გრიშ. 1989:203). პოეტმა პრეფიქსიანი წარმოება დაგნანდები ჩაანაცვლა სუფიქსიანი და ამგვარად მიიღო ნეოლოგიზმი.

როგორც მოსალოდნელი იყო, ი- და ე-პრეფიქსიანი, ასევე უნიშნო ვნებითი გვარის ზმნები უფრო იშვიათად გვხვდება პოეტების ენაში:

პრ+ი – ებ: ა- ზმნისწინის ჩანაცვლებით მიღებულია ი-პრეფიქსიანი ვნებითის ფორმა „აიწვა“ (შდრ. „დაიწვა“, „გადაიწვა“), ეს ზმნისწინი ტაეპში ცისკენ სწრაფვას მიუთითებს: „მზის ეშხზე ადწვა მზის ეშხზე ამდნარა“ (გრიშ. 1989:109).

„დასისხლულა“ (ნიშნავს: სისხლად ქცეულა-ს): „აჰა, უცქირე, ცა დასისხლულა“ (გელ. 1978:155). „დასისხლიანებულა“-ს ნაცვლად პოეტმა გამოიყენა „დასისხლულა“ (I თურმეობითი).

Ø +ე – ებ(ა):

გამოყოფთ რამდენიმე ნეოლოგიზმს **ე-პრეფიქსიანი** ვნებითის ფორმითაც. მაგალითად, გ. ტაბიძე რამდენჯერმე იყენებს ნასახელარ ზმნას **ეალუბლება**, მაგრამ ყოველთვის განსხვავებულ ელფერს ანიჭებს:

- „ვისაც იმედის შუქი **ეალუბლება**“ (ტაბ. 1) – ალუბალივით ესახება;
- „მას მომავალი **ეალუბლება**“ (ტაბ. 1977:207) – ალუბლისფრად ეჩვენება;
- „დროს ისე ღიმილით არ **ეალუბლება** თავისუფლება“ (ტაბ. 2011:168) – ალუბალივით უღიმიის.

რაც შეეხება ზმნას **ემგოსნება**, ნიშნავს, რომ ვინმეს მგოსანივით ეუბნება ლექსებს: „ღღეს პირველად **ემგოსნები**“ (შალ. 1985:43).

უვარდიანებს ან **უვარდიანდება** მარკირებული ზმნური ფორმებია, მაგრამ იმავე ფუძის **ე-პრეფიქსიანი** ზმნა კიდევ უფრო ექსპრესიული ჩანს: „პირი **მოვევარდიანა**“ (ლეონ. 3) – ვარდისფერი/ვარდის მსგავსი გაუხდა. ეს ზმნა ერთ ქართულ საწესო ლექსშიც დასტურდება:

- „გუშინ ბიჭმა დედისერთამ
- ზეცის კარი გადიარა –
- ტანსა ეცვა თეთრი ჩოხა,

ქუდი **მოვევარდიანა**“ ნიშნავს, რომ ქუდი ვარდებით მოურთავს, რაც მეტაფორულად მიგვანიშნებს გაზაფხულის დადგომაზე (იხ. სიხარულიძე 2006).

ზმნისთვის „**მელიმილება**“ („იქიდან **მელიმილება**“, ლეონ.5) ამოსავალია **მას-დარი „ღიმილი“**. ავტორმა ამ სიტყვისგან ხელახლა აწარმოა ორპირიანი ზმნა: **მელიმილება** (ის მე), შდრ.: **მღიმიის** (ის მე).

ე-პრეფიქსიანი ზმნური ნეოლოგიზმი შეიძლება მიღებული იყოს შეუკუმშავი ფუძისგან. მაგ., „**მომესალამა**“: „მუხიდან **მომესალამა**“ (კალ. 1985:19), შდრ. „**მომესალამა**“. ცხადია, მსგავს შემთხვევებში გადამწყვეტია ლექსის რიტმისა და მარცვალთა რაოდენობის დაცვის აუცილებლობა.

ე.წ. მიჩნევის ვნებითები ხაზს უსვამს დასახელებული საგნის ან მოვლენის სუბიექტურ აღქმას:

- ეჯადოსნება**: „ყურს რა რიგ **ეჯადოსნება**“ (ლეონ.3)
- გებადაგება**: „ძმარიც კი როცა **გებადაგება**“ (მაჭ. 1991:53).
- მებულებულება**: „ფრინველებში შაშვი მიყვარს,
- შაშვი **მებულებულება**“ (ნიშ.).

უნიშნო ვნებითის ფორმაა **ამდნარა**: „მზის ეშხზე აიწვა, მზის ეშხზე **ამდნარა**“ (გრიშ. 1989:109), სიახლე მიღწეულია **ზმნისწინის** შეცვლით: შდრ. „**გა-მდნარა**“, „**და-მდნარა**“, შდრ. **ა-მდნარა**.

საშუალი გვარის ზმნური ნეოლოგიზმები

Ø – (ა)ობ(ს):

მელიოაქტივებში ჭარბობს **-ობ** თემის ნიშნიანი წარმოება და იქმნება შეკუმშული შედარება:

„**ნიავობდა**“: „**ნიავობდა** ვარდი...“ (გრიშ. 1989). პოეტი საუბრობს ვარდზე და სურს გამოხატოს, როგორ ირწეოდა ის ნიავის მობერვაზე.

ყანაობს: „და შუბლის წინამო ნიავეზე ყანაობს!“ (გრიშ. 1989:171).

მერცხლაობდნენ: „მერცხლაობდნენ და მათ ტუჩზე ალუბლების ბალი სჩანდა“ (გრიშ. 1989:185).

„შოლტაობდა“ გრიშაშვილისეული ფორმაა, რომელიც დადასტურებულია ქეგელ-შიც: შოლტივით ირხეოდა (ქეგელ., VII:1426):

„ოქროს ცოცხად იშლებოდა ბრილიანტის შადრევანი და მის ქვეშე ცისარტყელად შოლტაობდა შენი ტანი“ (გრიშ. 1989:138).

ფერწითლობს, ფერჭრელობს: „ზეცა ფერწითლობს... მიწა ფერჭრელობს“ (მაჭ. 1991:385).

წყვეტილში ამ ტიპის მედიოაქტივი გამოხატავს გარდაქცევითობის პროცესის დასრულებას:

იცისარტყელა: „ცამ გაუსხივა არწივებს,

იცისარტყელა უცებ“ (კალ. 1985:55), ე.ი. ცისარტყელად იქცა (ცაზე ცისარტყელა გამოისახა).

ზუსტად ეს ფორმა გვხვდება თანამედროვე პოეტების ენაშიც:

„ჩამოიარეს დასჯილმა და მოკლულმა

ნისლის ღმერთებმა, ნიადაგი არ მოეწონათ.

იცისარტყელეს:

შენ დაგრჩი სადმე უღელტეხილზე“ (ნატა ვარადა: იხ. ქვევ).

ამ მაგალითში სიტყვის მნიშვნელობაა ცისარტყელად იქცენ.

მეორე შემთხვევაში კი ზმნას მეტაფორული დატვირთვა აქვს: ცისარტყელა-სავით დიდებული, სახელოვანი გახდა:

„ვინც ისახელა, იცისარტყელა,

შენს ტერფებზეა მტვრად შენაფშვენი“ (ზ. კანდიდაშვილი).

ზოგიერთი ზმნის ნეოლოგიზმად მიჩნევის საფუძველი შეიძლება იყოს **პირიანობის ზრდა** ან **კლება**. მაგალითად, ერთპირიან ზმნაზე „კელაპტარობს“ ირიბობიექტური პირის ნიშნის დამატებით მიიღება ექსპრესიული ორპირიანი ფორმა: **„მიკელაპტარონ“** (=კელაპტრად ამერთონ): „მომიგონონ და მიკელაპტარონ“ (საჯ. 1978:212).

ლაკონიური და მოქნილია მ. მაჭავარიანისეული **„იხელახლებს“** (მიღებული ზმნიზედისაგან *ხელახლა*) და აღნიშნავს *ხელახლა დადგომას*:

„ერთხელ რომ იდგა, –

იხელახლებს იმგვარი ღრო და...“ (მაჭ. 1991:301).

pr – ი(ს):

დამსხვიის: „გერძობა ფრთასა შლის, სევდა დამსხვიის!“ (გრიშ. 1989:73). ეს ფორმა ნაწარმოებია დამნათის ზმნის ანალოგიით და ნიშნავს: „სევდა სხივივით დამნათის“, რითაც ხაზი ესმება სევდის სიძლიერეს.

ახლებური ელფერი შეიძლება მიენიჭოს ზმნას **ფუძისეული ზმოვნის** ცვლითაც. მაგალითად, **„ჟინავს“**, ნაცვლად ფორმისა „ჟონავს“ (=წვეთავს):

„შემოდგომის წვიმა

მწუხარებით ჟინავს“ (ავარ. 1985:12).

თემის ნიშნის ცვლითა (-ავ ნაცვლად -ი-სა) და ფუძეში ა- ხმოვნის ჩამატებით არის წარმოქმნილი „სცარავს“ ფორმა (შდრ. ცრის). შესაძლებელია, პოეტმა ეს რიტმის შესანარჩუნებლად გამოიყენა:

„წვიმს. სცარავს. ცივა.
კენესის გული, მტკივა“ (ავარ. 1985:12)⁶.

ზმნა „ცარავს“ სხვა მნიშვნელობითაა დადასტურებული *ქველ-ში*: უკუღმა ტრიალით შლის, არღვევს (დაძახულ, დაგრეხილ ძაფს, თოკს). საილუსტრაციო მასალად მოხმობილია ნაწყვეტები აკაკი წერეთლის ტექსტებიდან: „ერთი რომ ართავს, მეორე ცარავს“. ფიგურალური მნიშვნელობით: საუკუნე... „უკუღმას წაღმა აბრუნებს და წაღმას უკუღმა ცარავს“. ეს სიტყვა გვხვდება აკაკი წერეთლის გამოუქვეყნებელ ლექსში „ზმა“:

„ბოლოს ვერ აბამს ხელსაქნარს,
რალაცა უშლის სიწმინდეს,
უკუღმა სცარავს თითისტარს“ (იხ. *ქველ*)

გ. ავარელის ზემოთ დასახელებულ ტაეპში ფორმა ოკაზინალურია და ნიშნავს, რომ *წვიმა ცრის*.

ყურადღებას იპყრობს მ. მაჭავარიანისეული ზმნური ნეოლოგიზმები, როგორც ორსიტყვიანი ფრაზების ჩამნაცვლებელი:

„მოიპარიზა, მოირომა, მოისტამბოლა,
მომოსკოვება არ აღროვა ყინვამ ძლიერმა“ (მაჭ.1).

მოიპარიზა იგივეა, რაც მოიარა პარიზი, **მოირომა** – მოიარა რომი, **მოისტამბოლა** – მოიარა სტამბოლი, **მომოსკოვება** – მოსკოვის მოვლა. ამით პოეტმა ფრაზა უფრო ლაკონიური და დინამიკური გახადა, რადგან ერთი ზმნით გადმოსცა ორსიტყვიანი ფრაზის აზრი.

„მაკალმაზა“ ნატვრითობის შემცველი ერთპირიანი მედიოაქტიური ზმნაა, რომელიც შექმნილია იმავე ყალიბით, როგორც **მათევზავა** (თევზაობს ზმნის ანალოგიით მიღებულია **კალმაზობს** ფორმა, აქ კი გამოყენებულია წყვეტილში ნატვრითობის შინაარსით):

„აქ რომ ერთი მაკალმაზა“ (მაჭ. 1991). ანუ: ნეტა აქ კალმაზი დამაჭერინა.

უნდა შევეხოთ **ირონიული** ელფერის კალამბურულ ნეოლოგიზმებს, რომლებიც შექმნილია სხვა სიტყვასთან ასოციაციური კავშირის საფუძველზე. ასეთი ფორმები განსაკუთრებით ხშირად დასტურდება ვ. ჯავახაძის ენაში.

მაგალითად, პოეტმა ფრანგული სიტყვისგან „პარდონ“ (უკაცრავად, ბოდიში) აწარმოა სინონიმური ზმნა, რომელიც ფორმის გამო ასოციაციურად უკავშირდება სიტყვებს: მიეპირფერა, მიელაქუცა:

„შვეიცარს მოუბოდიშა
და ბარმენს მიეპარდონა“ (ჯავ. 1986:255).

⁶ **ჟინავს** და **სცარავს** ფორმები არაა დადასტურებული დიალექტურ ტექსტებში (იხ. ქლკ). შდრ. ჟინჟლავს, წვიმა ცრის.

სიტყვა „ჩააფულფულა“ დასცინის გამოცდის ფულითა და ნაცნობობით ჩაბარებას, ფორმითა და ჟღერადობით მოგვაგონებს სიტყვას: „ჩააბულბულა“, რომელიც ნიშნავს გამოცდაზე ან გაკვეთილზე სხაპასხუბით რამის მოყოლას, მაგრამ ახლავს უარყოფითი ელფერი: ასე მხოლოდ დაზუთხულსა და დაზე-პირებულს ჰყვებიან, ამიტომაც ამძაფრებს სათქმელის ირონიულობას:

„მამიკო ჰყავდა ბობოლა,

გამოცდაც

ჩააფულფულა“ (ჯავ. 1986:290).

ზმნისწინი გამო- „გამოაკადემიკოსდა“ ზმნას ასოციაციურად უკავშირებს ნე-გატიური სემანტიკის ვულგარულ სიტყვებს: გამოჩერჩეტდა, გამოტვიინდა, გამოსულელდა, გამოლენჩდა... და ხაზს უსვამს პოეტის ირონიულ დამოკიდებულებას ფსევდომეცნიერებისადმი:

„დრო იკითხა,

ჩუმაღ რაღაც

ჩაილაპარაკა,

გამოაკადემიკოსდა“ (ჯავ. 1986:139).

დასასრულ უნდა აღვნიშნოთ, რომ, მართალია, პოეტური ნეოლოგიზმები ხშირად ერთჯერადი გამოყენებისაა, მაგრამ მათი ნაწილი მაინც ამდიდრებს ენის ლექსიკურ და ექსპრესიულ შესაძლებლობებს. ამიტომ ოკაზიონალიზმთა წარმოება ენის გამდიდრების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წყაროა. ოკაზიონალური ლექსიკური ერთეული იქმნება კონკრეტულ კონტექსტში გარკვეული მხატვრული ეფექტის მისაღწევად და მას ე.წ. ერთჯერად სიტყვასაც უწოდებენ, თუმცა ზოგჯერ სალიტერატურო ენაშიც იმკვიდრებს ადგილს. აღნიშნული ხერხი ფართოდ არის გავრცელებული მხატვრულ ლიტერატურაში, განსაკუთრებით კი – პოეტურ დისკურსში.

ამ მხრივ უაღრესად საინტერესოა XX საუკუნის ქართველი პოეტების ენა. ზმნური ნეოლოგიზმები შევისწავლეთ გალაკტიონ ტაბიძის, იოსებ გრიშაშვილის, გიორგი ლეონიძის, ლადო ასათიანის, მუხრან მაჭავარიანის, ვახტანგ ჯავახიძისა და სხვათა პოეზიაში. განხილული მასალა საშუალებას გვაძლევს გამოვყოთ ამგვარ ნეოლოგიზმთა წარმოების ყველაზე გავრცელებული საშუალებები.

აქტიურ ზმნათა საწარმოებლად პროდუქტიულია ყალიბი: (pr+)ა – ებ(ს);

პასიურ ზმნებთან – (pr+) – დ+ებ(ა), გვხვდება ასევე: ი – ებ(ა) და ე – ებ(ა) წარმოებაც;

საშუალი გვარის ზმნებთან: Ø – ობ(ს).

ზმნურ ნეოლოგიზმთა წარმოსაქმნელად ქართველი პოეტების ენაში გამოვყავით რამდენიმე გავრცელებული ხერხი:

1. **პარონიმაზიული** სინტაგმები ნასახელარ ზმნასთან: „ხალხი გახალხდა“, „ღმერთსაც გააღმერთებ“, „ტაშებით მეტაშტაშები“;
2. უზუალურისაგან განსხვავებული **ზმნისწინების** გამოყენება ზმნურ ფუძესთან: „ამდნარა“, „ავმარტოვდი“;

3. თემის ნიშნის შეცვლა ზმნასთან: „სკარავს“;
4. სინონიმური სემანტიკის სხვა მაწარმოებლის გამოყენება: „მოამშვენიანა“;
5. ფუძისეული ზმოვნის შეცვლა: „ჟინავს“;
6. ამოსავალი ფუძის შეკუმშვა ან გავრცობა რიტმის შესანარჩუნებლად: „მოძესალამ“;
7. არსებული ფორმის ანალოგიით ასოციაციურად ირონიული ელფერის გაძლიერება: „ჩააფულფულა“.

მოძიებული ფორმებით კიდევ ერთხელ დასტურდება, რომ ქართულ ენას აქვს უნარი თითქმის ყველა მეტყველების ნაწილისაგან აწარმოოს ზმნა, განსაკუთრებით ხშირად კი – არსებითი და ზედსართავი სახელებისაგან, ამასთან, რომელიმე კატეგორიის ან მაწარმოებლის ცვლა ანიჭებს ზმნას ახლებურ სემანტიკურ ნიუანსს.

ზმნური პოეტური ნეოლოგიზმები მე-20 საუკუნის ქართული პოეზიის ენაში უმეტეს შემთხვევაში აძლიერებს ენის ექსპრესიულობასა და მოქნილობას, ასევე მატებს ლექსს მუსიკალობას.

ლიტერატურა

გოგოლაშვილი 1977: გ. გოგოლაშვილი, ვნებითი გვარის ნასახელარ ზმნათა საყრდენი ფუძის შესახებ, *თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები*, ტ. 187, თბილისი, 5-12.

კიკნაძე 1946: ლ. კიკნაძე, ძირეული და ნასახელარი ზმნები ქართულში, *თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები*, ტ. 28, თბილისი, 163-178.

კობიაშვილი 1998: ლ. კობიაშვილი, ნასახელარი ზმნები საშუალ ქართულში (XVI-XVIII სს. ლიტერატურული ძეგლების მიხედვით), *თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტის შრომები*, №4, თბილისი, 103-126.

ლოლაძე 1998: ნ. ლოლაძე, ნასახელარ ზმნათა მოდელები თანამედროვე ქართულში, *საენათმეცნიერო ძიებანი*, ტ. VII, თბილისი, 80-83.

მუზაშვილი 1984: ნ. მუზაშვილი, ზმნისწინთა ფუნქციები ნასახელარ ზმნებში, *თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები*, ტ. 10, თბილისი, 123-129.

მუზაშვილი 1993: ნ. მუზაშვილი, ნასახელარი ზმნები ქართულ ენაში, საკანდ. დისერტაცია (ხელნაწერი), თბილისი.

ომიაძე 1995: ს. ომიაძე, *სიტყვათა სემანტიკური ჯგუფები და „შეუძლებელი შენამეპანი“ თანამედროვე პოეზიის ენაში*, საკანდ. დისერტაცია (ხელნაწერი), თბილისი.

ომიაძე 1998: ს. ომიაძე, პოლისემიის, ომონიმისა და პარონიმის ფუნქციები მხატვრულ ტექსტში (ტარიელ ჭანტურიას პოეზიის მიხედვით), *ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები*, XI, თბილისი, 207-228.

ჟღენტი 1986: D. Shghenti, Denominale Verben im modernen Georgisch, *Sprachbau und Sprachwandel* (wissenschaftliche Bearbeitung, Heinz Fähnrich), Friedrich-Schiller-Universität Jena, 110-125.

როზენტალი, ტელენკოვა 1976: Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова, *Словарь-справочник лингвистических терминов*, Пособие для учителей, Изд. 2-е, испр. и доп., издательство “Просвещение”, Москва.

სიხარულიძე 2006: ქ. სიხარულიძე, *იბერიულ-კავკასიური მითოლოგია*, გამომცემლობა „კავკასიური სახლი“, თბილისი, <http://astroblogi.com>.

ტუსკია, ვაჭარაძე 2014: მ. ტუსკია, თ. ვაჭარაძე, *ნასახელარ ზმნათა წარმოქმნის თავისებურებანი ქართულში, არნ. ჩიქობავას საკითხავები*, XXV, 63-65.

უსლ 1989: *უცხო სიტყვათა ლექსიკონი* (შემდგ. მ. ჭაბაშვილი), მე-3 შესწორებული და შევსებული გამოცემა, „განათლება“, თბილისი.

ფეიქრიშვილი 2009: ჟ. ფეიქრიშვილი, *ენათმეცნიერული ძიებანი*, თბილისი, 287-302.

ფელ: Энциклопедический словарь филолога (ფილოლოგის ენციკლოპედიური ლექსიკონი), <http://slovarfilologa.ru/131/>.

ქე 2008: *ქართული ენა. ენციკლოპედია* (შემდგენელი ი. ქობლავა, რედაქტორი გ. კვარაცხელია), გამომცემლობა „ეროვნული მწერლობა“, თბილისი.

ქეგლ: *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი*, ტ. I, თბილისი, 1950; ტ. V, 1958; ტ. VII, 1962.

ქურდიანი 2007: მ. ქურდიანი, სამი სემიოტიკური ეტიუდი „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ, *სემიოტიკა*, №1, თბილისი, 164-180.

ღლონტი 1988: ალ. ღლონტი, *ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები*, „განათლება“, თბილისი.

შამელაშვილი 1980: რ. შამელაშვილი, *იოსებ გრიშაშვილის თხზულებათა ლექსიკა*, საკანდ. დისერტაცია (ხელნაწერი), თბილისი.

შანიძე 1919: ა. შანიძე, *ნასახელარი ზმნები ქართულში, ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე*, 1, I ნაკვეთი, სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტი, 87-96.

შანიძე 1956: ა. შანიძე, ვეფხისტყაოსნის სიმფონია, *ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები*, 3, თბილისი.

შენგელია 1990: დ. შენგელია, *ნასახელარ ზმნათა სტრუქტურულ-სემანტიკური თავისებურებანი XVII-XVIII საუკუნეების ქართული ენის წერილობითი ძეგლების მიხედვით*, საკანდიდატო დისერტაცია (ხელნაწერი), თბილისი.

ჭიკაძე, 2008: ნ. ჭიკაძე, ზმნური სიტყვათწარმოება და ნასახელარ ზმნათა სემანტიკური დიფერენციაცია მხატვრულ ტექსტში ქართულში, *სენათმეცნიერო ძიებანი*, ტ. XXVII, თბილისი, 260-273.

წყაროები

აგარ. 1985: გ. აგარელი, *უხილავი ზარები (ლექსები)*, გამომც. „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი.

ასათ. 1978: ლ. ასათიანი, მ. გელოვანი, ა. საჯაია, *ლექსები, ბალადები, პოემები, ზღაპრები*, „ნაკადული“, თბილისი.

გელ. 1978: ლ. ასათიანი, მ. გელოვანი, ა. საჯაია, *ლექსები, ბალადები, პოემები, ზღაპრები*, „ნაკადული“, თბილისი.

გრიშ. 1989: ი. გრიშაშვილი, *ჩემი აღმართი (ლექსები)*, „მერანი“, თბილისი.

კალ. 1985: ა. კალანდაძე, *ლექსები*, „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი.

- ლენონი. 2008:** გ. ლენონიძე, *100 ლექსი*, „ინტელექტი“, თბილისი.
- მაჭ. 1991:** მ. მაჭავარიანი, *თხზულებანი სამ ტომად*, ტ. I (ლექსები, პოემები), „მერანი“, თბილისი.
- რუსთ. 1957:** შოთა რუსთაველი, *ვეფხისტყაოსანი* (სარედაქციო კოლეგია: ალ. ბარამიძე, კ. კეკელიძე, ა. შანიძე), სახელგამი, თბილისი.
- საჯ. 1978:** ლ. ასათიანი, მ. გელოვანი, ა. საჯაია, *ლექსები, ბალადები, პოემები, ზღაპრები*, „ნაკადული“, თბილისი.
- ტაბ. 1977:** გ. ტაბიძე, *რჩეული*, „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი.
- შალ. 1985:** ო. შალამბერიძე, *თუ შეიძლება... (ლექსები)*, „მერანი“, თბილისი.
- ჯავ. 1986:** ვ. ჯავახიძე, *სხვადასხვა (ლექსები)*, „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი.

ინტერნეტრესურსები

- ლენონ.1:** გ. ლენონიძე, <http://litklubi.ge/biblioteka/view-nawarmoebi.php?id=14858>
- ლენონ.2:** გ. ლენონიძე, <http://litklubi.ge/biblioteka/view-nawarmoebi.php?id=13044>
- ლენონ.3:** გ. ლენონიძე, <http://www.geocities.ws/komblege/poem.htm>
- ლენონ.4:** გ. ლენონიძე, <http://litklubi.ge/biblioteka/view-nawarmoebi.php?id=13084>
- ლენონ.5:** გ. ლენონიძე, <http://www.bu.org.ge/x2889?lang=geo>
- ნიშ. :** შ. ნიშნიანიძე, <https://litklubi.wordpress.com/category>
- ტაბ.1:** გ. ტაბიძე, <http://galaktion.ge/?page=Translations&year=1931&p=1&id=3170>
- ქეკ :** ქართული ენის ეროვნული კორპუსი, <http://clarino.uib.no/gnc/concordance>
- ქკ :** ქართული დიალექტური კორპუსი, <http://www.mygeorgia.ge/gdc/Default.aspx>

Rusudan Zekalashvili, Elene Kiknadze

Verbal Neologisms in the Georgian Poetic Discourse

Summary

Creative process along with some other means involves word derivation. The masters of poetic art often produce neologisms or so-called occasionalisms. The derivation of occasionalisms is one of the main sources for enriching the language. It is also a way to increase expressiveness of poetry and fine literature. A lexical unit is occasional if it is created to reach a certain artistic effect in a particular context. Such units are also named as “one-time words” (for one occasion only), but they often take root in the literary language. This method is widely spread in fiction.

Despite the fact that some linguists do not consider occasionalisms independent lexical units, we suppose that they are lexical components of the language. Those words differ from usual ones but their derivation reveals the derivational-expressive potential of the language and confirms its viability. Such derivation is a usual phenomenon we come across not only in literature but in mass media and colloquial speech.

The rich word-derivational potential of the Georgian Language creates a fertile ground for the derivation of the authors’ neologisms and enables outstanding writers to create lots of derivatives: nouns, adjectives, composites or verbals.

The long-time tradition of derivation of the verb occasionalisms developed in the Georgian literary language. Many forms of verbals are acknowledged in the Georgian religious and secular literature, in folklore and scientific literature, as well as in colloquial speech. The Georgian poets of the last century revived the techniques of derivation of neologisms used by Old and Middle Georgian authors and created new lexical units enriching the language.

The lexis of the 20th-century Georgian poets is especially rich in the authors' neologisms. They used the neologisms which helped them to emphasize and enrich the melodiousness and expressiveness of their poetry. However, creating new words was not their goal in itself. They were well aware that if it were so, poetry would turn into a formal experimental laboratory.

From this viewpoint, the article deals with the language of XX century Georgian poetry, namely, the poetry of Galaktion Tabidze, Ioseb Grishashvili, Giorgi Leonidze, Terenti Graneli, Alexandre Sajaia, Lado Asatiani, Mukhran Machavariani, Shota Nishnianidze, Ana Kalandadze, Vakhtang Javakhadze, Taniel Chanturia and others. As a result, basic derivational models of neologisms were marked out.

The obtained material confirms once again that the Georgian Language is capable of transforming any part of speech into a verb, most frequently – nouns and adjectives.

For the derivation of **active** verbs the following model is the most productive: **(pr)+a – eb**;

With **passive** verbs: **(pr)+ – d+eb** (there also exist models: **i – eb, e – eb**);

With the **medium** verbs we have: **Ø – ob**.

Georgian poets use the following means to derive verb occasionalisms in their poetry by:

1. Creating a **paronomasic model** with a verbal: “*xalxi gaxalxda*” (“people turned into people”), “*tašebit mešaštašebi*” (“with clapping hands you play hand-clapping with me”); “*ymertsac gaaymerteb*” (“will worship the God”);
2. Using **preverbs** with the verb stems differently: “*amdnara*” (“has melted (up)”, “*avmartovdi*” (“began isolating myself (up)”);
3. Replacing the **theme marker** with a verb: “*scaravs*” (“drizzles”);
4. Using the word of the same semantics but another **derivational** stem: “*moamšveniana*” (“made it look beautiful”);
5. Altering the **stem-sound**: “*žinavs*” (“percolates/a very fine rain drops”);
6. **Contracting** or **extending** the original stem in order to maintain the rhythm: “*momesalama*” (“greeted me”);
7. Making a neologism through **analogy** with the existing form, providing **ironic** color: “*čaapulpula*” (puli – money < čaapulpula – “gave much money for exams”).

Verb occasionalisms usually strengthen the expressiveness and flexibility of the Georgian poetic discourse, provide additional melodiousness and reveal new semantico-stylistic nuances.

მარინე ივანიშვილი

**სემების სახელები ქართულში:
ნეპერხალ-, ურთხელ-, კმერხლ-, წყაგ-**

მცენარეთა სახელები, მათი მნიშვნელობები და ამ სახელებთან დაკავშირებული რეალური ბოტანიკური სახეობები შეიძლება განვიხილოთ როგორც ერთმანეთზე დამოკიდებულ სისტემათა სიმრავლე. ამ სისტემათა ბუნება და ერთმანეთზე დამოკიდებულება აიხსნება სამი მიდგომის გაერთიანების საფუძველზე.

პირველი მიდგომა არის ლინგვისტური, უპირველეს ყოვლისა, ფონოლოგიური და მორფოლოგიური, რომლის საფუძველზე გვეძლევა ძირითადი ინფორმაცია პროტოფუძეების (ძირების) ფონოლოგიური და მორფოლოგიური შედგენილობის შესახებ. პროტოფონოლოგიასა და მორფოლოგიას ეფუძნება პროტოსემანტიკური ინტერპრეტაციები. ამ შემთხვევაში სინტაქსი ნაკლებ მნიშვნელოვანია პროტოტექსტების არარსებობის გამო, გარდა იმ მცირე გამონაკლისებისა – პროტოსინტაგმებისა, რომლებიც ხეობა სახელებს შეიცავენ. ფონოლოგიური და მორფოლოგიური პარამეტრები შეადგენენ *ლინგვისტურ სისტემას*.

მეორე, პროტოფორმათა მნიშვნელობა უნდა აიხსნას, ერთი მხრივ, სიტყვისა და სიტყვათა ოჯახების ტრადიციული მეცნიერული ეტიმოლოგიებისა და, მეორე მხრივ, თანამედროვე ლინგვისტური ეთნოგრაფიისა და სტრუქტურული სემანტიკის მონაცემების კომბინაციის საფუძველზე. ეს უკანასკნელი ემყარება მორფემათა და სიტყვათა სიმრავლეებსა და ამ სიმრავლეთა განსაზღვრულ სემანტიკურ ნიშანთა შორის არსებულ კონტრასტულ და ვარიანტულ მიმართებებს. აღნიშნული ფილოლოგიური და ეთნოგრაფიული პარამეტრები შეადგენენ *სემანტიკურ სისტემას*.

მესამე, რეკონსტრუირებული ლექსიკონი შეიძლება მიემართებოდეს მონაცემებსა და სისტემებს, რომლებიც არც ლინგვისტურია და არც სემანტიკური. ამგვარი მონაცემები შეიძლება იცვლებოდეს არქეოლოგიური აღმოჩენებიდან (მაგ., მუხის ძელის შედგენილობა), პალეობოტანიკური მტკვრის დიაგრამებამდე. არა-ლინგვისტურ და არასემანტიკურ მთლიან ინფორმაციულ ველს *ექსტერნალურ სისტემას* უწოდებენ.

ასეთი კომპლექსური მიდგომა მომდინარეობს იქიდან, რომ ლინგვისტიკა სწავლობს ბგერებისა და მნიშვნელობების სისტემებს ბუნებრივ ენაში და რეალობის ამ ორ დონეს შორის კავშირს; ივარაუდება, რომ ლინგვისტური (აქ ლექსიკური) მნიშვნელობა დაკავშირებულია ადამიანის ყოფასა და კულტურასთან. კომპლექსური მიდგომა ეფუძნება არა მხოლოდ ერთ ხაზს ენობრივი იერარქიისა, არამედ ეძიებს ყველა ღირებულ საბუთს იმისათვის, რომ მოგვცეს სრული ინფორმაცია წინარე ენის მატარებელთა ყოფისა და კულტურის შესახებ (Friedrich 1970).

მცენარეთა სახელები პარადოქსულ სურათს ქმნიან. ერთი მხრივ, ისინი არიან ბაზისური სემანტიკური პრიმიტივები (საწყისი ერთეულები), მეორე მხრივ, მათი რეფერენტების ბუნებიდან გამომდინარე, იცვლებიან ეკოლოგიური ვითარებისა და ამა თუ იმ ენაზე მეტყველთა ერთობის ახალ რეგიონებში მიგრაციასთან ერთად.

ამიტომ მცენარეთა სახელების შესწავლა, ერთი შეხედვით, თითქოს არ უნდა იძლეოდეს იმგვარი უნივერსალური, გაფართოებადი მოდელების აგების შესაძლებლობას, როგორც ნათესაობის ტერმინების, ან ფერთა აღმნიშვნელი სახელების შემთხვევაში გვაქვს (Berlin, Kay 1969; სოსელია 1979, 1999) და თავდაპირველად შეიძლება მხოლოდ ენის ისტორიის, ან ამა თუ იმ ენის მატარებელთა პირველსაცხოვრისის დამახასიათებელი მცენარეული სამყაროს დადგენისა და იდენტიფიცირების საშუალებად მიგვეჩნია. მაგრამ სწორედ ამ რიგის საკითხების კვლევისას წარმოჩინდება ის უაღრესად საინტერესო პრობლემატიკა, რომელიც ადამიანის აზროვნების უმნიშვნელოვანეს სფეროს – გარე სამყაროს კატეგორიზაციის მექანიზმს უკავშირდება. ენის კოგნიტიური ფუნქცია, რომლის შესახებ ჯერ კიდევ გ. ახვლედიანი წერდა (ახვლედიანი 1949), ყველაზე ნათლად სწორედ ამ მიმართულებით იჩენს თავს.

ამ თეორიული წანამძღვრების საფუძველზე ვიძლევიტ *ნეკერჩხალი*-, *ურთხელი*-, *ძმერხლი*-, *წყავ*- ფუძეების ანალიზს ქართველურ ენებში.

1. „ნეკერჩხალი“

ნეკერჩხალი ფოთლოვანი ხეა; აქვს სამ-ხუთნაკვთიანი ფოთლები და ორფრთიანი ნაყოფი. იზრდება ტყეებში. მერქანს ფართო გამოყენება აქვს სახანარატო საქმეში (ქეგლ).

ა. მაყაშვილის „ბოტანიკურ ლექსიკონში“: *ნეკერჩხალი* (Acer) სბ. *ნეკერჩხალი*; გურ. *ლეკერჩხალი*; სვან. *ფიხვრა*, *ბიკინჩხალ*; (Acer campestre L.) ქართლ. და კახ. *ნეკერჩხალი*, *ნაკერჩხალი*; მთიულ. *ნაკენჩხალი*; ფშ. *კემერჩხალი*; ხევს. *კიმერჩხალი*, *ხემაგარა*; ფშ., ხევს. *კენერჩხალი*; ზმ.-იმ. *მეკერჩხალი*; გურ. *ლეკონჩხალი*; ინგულ. *ნეკირჩხალ*; აჭ. *ლეკმაკენჩხა*; მეგრ. *ლაკინჩხა*, *მეხიკალი*; სვან. *ბიკენჩხალ*.

ქართ. *ნეკერჩხალი*-ი; მეგრ. *ლაკინჩხა*- *ლაკინჩხა*-ა „ნეკერჩხალი“ ფუძეების შეპირისპირების საფუძველზე **ნე-კერჩხა*- არქეტიპი ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანისათვის აღადგინა გ. კლიმოვა (Klimov 1998:140).

ქართულ *ნეკერჩხა*- ფორმას შეესატყვისება მეგრული *ლაკინჩხა* (<*ნაკინჩხა- <*ნაკირჩხა-; რჩ>ნი გადასვლა პოზიციურია, იხ. ჟღენტე 1953:123-124; ნ-ნ>ლ-ნ დისიმილაციით, რაც ახასიათებს დასავლურ ქართველურ არეალს. ჩ-ს შემდეგ ქ არ განვითარდა ზ-ს დისიმილაციური ზეგავლენით; ამ მოვლენის შესახებ მიუთითა გ. მაჭავარიანმა, იხ. გამყრელიძე 1959:21; ქართ. ე: მეგრ. ი: ლაზ. ი პოზიციური შესატყვისობისათვის იხ. მელიქიშვილი 1975:122-128).

სავარაუდებელია, *ნეკერჩხ-* რთული შედგენილობის ფუძე იყოს (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000).

ზემოთ მოხმობილ მასალაში სვანური ეკვივალენტის შესახებ არაფერია ნათქვამი. არს. ონიანის ლექსიკონში აღნიშნული ფუძე შემდგენიარად არის განმარტებული: *ბეკენჩხალ- მეგემ ლი ი ბალას ი თოთ კელს ლჯჟე ხრვ*, КЛЕНЬ – ნეკერჩხალი ხე არის და ნორჩ ღეროში რძე უდგას. *ბეკენჩხალ – ხორჩ მეგემ ლი. ამშა ფაუ ლახ ჯელჯენი, მათხეფ ლოქ დემ ხეთხფენი* – ნეკერჩხალი კარგი ხე არის, მისი ჯოხი თუ გიჭირავს (გაქვს), მოჩვენება (ავი სული) არ გავნებს (ონიანი 1917).

ვ. თოფურიასა და მ. ქალდანის „სვანურ ლექსიკონში“ *ბეკენჩხალ*-ისა და მისი ვარიანტების შესახებ ვკითხულობთ: *ბეკენჩხალ* (-იმ, -ხალწრ) ბზ., *ბეკენჩხალ*, *ბეკუნჩხალ*, *ბეკენჩხალ* (-იმ, -არ) ლაშხ., *ბეკინჩხალ* (-იმ, -ხალწლ ლნტ.) – ნეკერჩხალი. *ბეკენჩხალ ხორჩ მეგემ ლი* (ლაშხ., ხორ.5) – ნეკერჩხალი კარგი ხეა, შდრ. *ნაკურცხ*.

ბეკინჩ იგივეა, რაც *ბეკ*. *ბეკინჩხალ* იგივეა, რაც *ბეკენჩხალ*. *ბეკენჩხალ* იგივეა, რაც *ბეკენჩხალ*.

ბეკ (-იმ, -წრ ზს., ლნტ., -არ ლშხ.), *ბეკინჩ* ლნტ. – კუნძი, ჯირკი. *ბეკ ჯიცხან?* (ბზ) – კუნძი გირჩევენიათ?... და სხვ. გადატ. ზარმაცი, შეუგნებელი, უჯიათი, გაუგებარი ადამიანი. *იმეი ბეკ ხი?* (ბზ.) – რა გაუგებარი ხარ? (თოფურია, ქალდანი 2000).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გ. კლიძოვის, ჰ. ფენრიხისა და ზ. სარჯველაძის ვარაუდით, *ნეკერჩხ-* რთული შედგენილობის ფუძე უნდა იყოს, ამ მოსაზრებას მხარს უჭერს სვანური ფუძეც; ქართ. *ნეკერჩხ-ალ*: სვან. *ბეკენჩხალ*. აქაც, როგორც მეგრულში, რჩენი გადასვლა პოზიციურია, ხოლო *ჩ-*ს შემდეგ *ქ* არ განვითარდა *ხ-*ს დისიმილაციური ზეგავლენით (შდრ. *კრჩხ-, *ჩხ-, *ჩხამ-, *ჩხართუ- და სხვ.).

ამგვარად, შესაძლებლად მიგვაჩნია ქართულ და მეგრულ შესატყვისებს დამატოს სვანური ფუძეებიც და **ნეკერჩხ-* არქეტიპი აღდგეს უკვე საერთო-ქართველური ფუძეების დონეზე.

2. „ურთხელი“

ურთხელი მაღალი, წიწვოვანი ხეა; აქვს მეტად ძვირფასი მოწითალო ფერის გამძლე მერქანი, მობრტყო წიწვი და მაგარი თესლი, რომელიც თითქმის მთლიანად დაფარულია კაშკაშა-წითელი, მოტკბო რბილობით; იზრდება მთის ტყიან სარტყელში, უმთავრესად წიფლნარებში (ქეგლ).

ა. მაყაშვილის „ბოტანიკურ ლექსიკონში“ ურთხელის შესახებ შემდეგი ცნობებია მოტანილი. *ურთხელი* (*Taxus, baccata L.*), კახ., ფშ., ხევს. *უთხოვარი*; რაჭ., ლეჩხ., იმერ., გურ. *ურთხმელა*, *ურთხველა*; აჭ. *მადა*, *ურთხმელა*, *სატილია*; ქვ-რაჭ. *წუთული* (ნაყოფი); ქართლ. *ურთხლი*; სბ. *საჯი*; მეგრ. *ურთხელი*; სვან. *ურთხელ*, *შწირა*.

აღნიშნული ფუძე დასტურდება სულხან-საბასთან: *ურთხლი* (ურთხლი ABCDE) (ხე) ძელი ულპოლველი ZAB. *უთხოვარი, საჯი CD*.

მეგრულში, როგორც ჩანს, ქართულიდან ნასესხები ფუძეა: *ურთხელ-ი/-ა*: *ურთხელიში ოფორალი, ჯორი გედვ ბზაკალიში*: ქსს, I გვ. 339 – ურთხელის საფარველი (აქვს), ჯორი უდგას ბზისა (ქაჯაია 2002).

რაც შეეხება სვანურ ფუძეს, არს. ონიანის ლექსიკონში: *ურთხელ* ლეჩხ. „ურთხელა“ (негной дерево); *ურთხელა ბიბილაი, ურთხელა მეგემს ხეშან წერნი ბიბილარ, მკეარ მეჭხვი ლი ლეზობდ. ჩულუქჯელქში ჟავ ლოვ ლი* – ურთხელის ხეს ასხია წითელი ბიბილები. ძალიან ტკბილია საჭმელად. გაციების წამალი არის (ონიანი 1917).

იგივე ფუძე აქვს მოტანილი კ. დონდუასაც: *ურთხელ* – ურთხელი (Tic) (დონდუა 2001).

ქართულ და სვანურ ძირთა საერთო-ქართველური სტრუქტურა გვაგარაუდებინებს საერთო-ქართველურ **ურთხ-ელ*- არქეტიპიდან მათ წარმომავლობას.

3. „ძმერხლი“

ქვევრებისა და ჭურების გასარეცხად აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოში დღემდე ხმარობენ *სარცხელს, სარცხს* (შდრ. მეგრ. *ორჩხაშე*, ორჩხეში || ორჩხიში, „რეცხა“ ზმნისგან ნაწარმოები ტერმინი: ორჩხე-ში = სარცხ-ის-ი), რომელიც წარმოადგენს გრძელ, მაგარ, სწორ სარს, ბოლოში წამოცმული და ორივე მხრიდან დამაგრებული ალუბლის მრავალკეცი ქერქით (ჯავახიშვილი 1986:659).

სამეგრელოსა და გურიაში სარს ბოლოში *ძმერხლის* ფოთლების კონა აქვს წამოცმული.

„ბოტანიკურ ლექსიკონში“: *ძმერხლი* (*Ruscus hypophyllum L.*) იმერ. *ჯმერხლი*, რაჭ., ლეჩხ. *ჯილმეხი*; ლაზ. *ზერმეხი, ზურმეხი*; მეგრ. *ზორმეხი*; სვან. *ზემეხ*.

ო. ქაჯაიას „ქართულ-მეგრულ ლექსიკონში“: *ზორმეხი* – ბოტან. *ძმერხლი*, შდრ. ლაზ. *ზერმეხი, ზურმეხი* (ნ. მარი, ა. მაყაშვილი).

ქართ. *ძმერხლ-* : მეგრ. *ზორმეხ-* : ლაზ. *ზერმეხ-* || *ზურმეხ-* : სვან. *ზემეხ-* „ძმერხლი“ შესატყვისობის საფუძველზე შესაძლებელია აღვადგინოთ ს.-ქართველური **ძმერხლ-* არქეტიპი შემდეგი გარდაქმნების საფუძველზე: ს.-ქართ. **ძმერხლ-* ფუძემ ქართულში მოგვცა *ძმერხლ-*, -ლ სუფიქსური ელემენტია, რაზეც მეგრულის, ზანურისა და სვანურის შესაბამისი ფუძეები მიგვანიშნებს.

მეგრულსა და ლაზურში ადგილი ჰქონდა შემდეგ გარდაქმნებს: ს.-ქართ. **ძმერხლ-* : ზან. *ძრმეხლ-*, რომელმაც მოგვცა მეგრ. *ზორმეხ-* და ლაზ. *ზურმეხ-*; ანუ განხორციელდა შემდეგი ფონეტიკური პროცესები: *ძ > ზ* დეზაფრიკატიზაცია, სონანტი *რ-*ს მეტათეზისი და *რ > ორ* (§ > VS) გარდაქმნა.

სვანურში *ძ > ზ* დეზაფრიკატიზაციისა და ძირის შემდგომი გამარტივების (*რ > Ø*) შედეგად, გვაქვს *ზემეხ-* „ძმერხლი“ ფუძე.

4. „წყავი“

ძწყავი (ხე) – ბალს ჰვავს. ZABCDE – ასე განმარტავს სულხან-საბა. „ბოტანიკურ ლექსიკონში“: *წყავი* (*Laurocerasus officinalis* Roem). ქართლ. *ჩქერი*; ქვ. რაჭ., ლეჩხ. *შკერი*; ზმ. რაჭ. *ლეშკერი*, *ლეშკი*; სბ. *ძწყავი*, ლაზ. *ძწყო*, *ძწყოლი*, *წყ*; მეგრ. *წყილი*, *წყი*, *წყივი*, *წყოვი*, *წყოი*; სვან. *წყავ*, *წყევ*.

მეგრულში: *წყი*, *წყიი* (Кипшидзе 1914); *წყიი* – წყავი (ჭარაია 1997); *წყე-ი*, *წყი-ი*, *წყი*, *წყილი*, *წყოვი*, *წყოი*; შდრ. ლაზ. *ძწყო*, *ძწყოლი*, *წყ* (მაყაშვილი 1961): *თუნთის წყიშა ვეშკალენია*: ხალხ. სიბრძნე 1994:56 – დათვი წყავს გვერდს ვერ აუვლისო (ქაჯაია 2002).

სვანურში: *წყეჟ* (-იშ, -არ) ზს., *წყაჟ* (-არ) ლაშხ., ბოტან. 1. ბზ. ძალღყურ-ძენა. 2. ბქ. *წყავი ნენჩას ხავ წყეჟ* (ბქ. 228) – ტყეში წყავი არის (დგას).

3. ფენრიხსა და ზ. სარჯველაძეს *წყავ*- ფუძე ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში არა აქვთ შეტანილი. გ. კლიმოვი აღადგენს **წყავ*- არქექტიპს საერთო-ქართველური ფუძეებისთვის. მისი აზრით, ზანური გახმოვანება მიგვანიშნებს კონსონანტური აუსლაუტის თავდაპირველობაზე. ქართული და სვანური ფორმები ბოლოკიდური **ჟ*-ს სიძველეზე (შდრ. ტოპონიმი *წყავაშ*-). თავკიდური *ძ* ლაზურში მეორეულია. ნ. მარი თვლიდა მეგრულ ფორმას ქართულიდან შესულად (Март 1915), ქართული და ზანური ფუძეები შეაპირისპირა არნ. ჩიქობავამ (ჩიქობავა 1938:130; Климов 1964).

ზანური ფუძე ქართულიდან არ არის შესული, ის ქართულის კანონზომიერი შესატყვისია ს.-ქართვ. **წყაჟი* > ქართ. *წყავი* : ზან. **წყოჟი* > მეგრ. ჭყიი, წყიი, წყი „წყავი“, მეგრულისთვის დამახასიათებელი ხმოვანთშერწყმის შემდეგი წესის თანახმად: $o - o \rightarrow o$. ხმოვანთა ამგვარი შერწყმა ხდება – VCV – მიმდევრობაში ინტერვოკალური C თანხმოვანის ჩავარდნის შედეგად, როდესაც ორი ხმოვანი ერთმანეთის მეზობლობაში აღმოჩნდება (ძირითადად, *ჟ* თანხმოვანის შემთხვევაში). ანალოგიური შემთხვევებია: **მკლაჟი* > ქართ. *მკლავი*; ზან. **მკლოჟი* > მეგრ. **კილოვი*, **კილოი*, *კილი* „მკლავი“; **სოთაჟი* > ქართ. თავი : ზან. *თოჟი* > მეგრ. **თოი*, *თი* „კერძი, თავი“ და სხვ. (გულავა, გამყრელიძე 1981). ასე რომ, **წყავ*- არქექტიპი უდავოდ საერთო-ქართველური ფუძეა.

ლიტერატურა

ახვლედიანი 1999: გ. ახვლედიანი, *ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები*, სპუ, თბილისი.

გამყრელიძე 1959: თ. გამყრელიძე, *სიბილანტთა შესატყვისობანი და ქართველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის ზოგი საკითხი*, საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამომცემლობა, თბილისი.

გულავა, გამყრელიძე 1981: ტ. გულავა, თ. გამყრელიძე, თანხმოვანთა კომპლექსები მეგრულში, *თსუ კრებული „აკაკი შანიძეს“*, თბილისი.

დონდუა 2001: კ. დონდუა, *სვანურ-ქართულ-რუსული ლექსიკონი*, სპუ, თბილისი.

- თოფურია, ქალდანი 2000:** ვ. თოფურია, მ. ქალდანი, *სვანური ლექსიკონი*, ქართული ენა, თბილისი.
- მაყაშვილი 1961:** ა. მაყაშვილი, *ბოტანიკური ლექსიკონი*, საბჭოთა საქართველო, თბილისი.
- მელიქიშვილი 1975:** ი. მელიქიშვილი, ე>ი პროცესი ზანურ დიალექტებში და ხმოვანთა შესატყვისობის ერთი დარღვევა ქართველურ ენებში, „მაცნე“, *ენისა და ლიტერატურის სერია 4*, თბილისი.
- ონიანი 1917:** არს. ონიანი, *ხეებისა და მცენარეების სვანურ სახელთა ლექსიკონი*, პეტროგრადი (Сборник сванских названий деревьев и растений, Петроград).
- ჟღენტაი 1953:** ჭანურ-მეგრულის ფონეტიკა, თსუ, თბილისი.
- სოსელია 2009:** ე. სოსელია, *სემანტიკური უნივერსალები და ქართველური ენები: ვერთა კატეგორიზაციის მოდელები*, ნეკერი, თბილისი.
- ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:** ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, *ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი*, სპუ, თბილისი.
- ქველ 1950-1964:** ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, 1-8 ტომი, მეცნიერება, თბილისი.
- ქაჯაია 2002:** ო. ქაჯაია, *მეგრულ-ქართული ლექსიკონი*, 1-3 ტომი, ნეკერი, თბილისი.
- ჩანტლაძე, ნაკანი 2014:** ი. ჩანტლაძე, ნ. ნაკანი, *სვანეთის ფლორა*, თბილისი-მესტია-ბათუმი.
- ჩიქობავა 1938:** არნ. ჩიქობავა, *ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი*, საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამომცემლობა, ტფილისი.
- ჭარაია 1997:** ჰ. ჭარაია, *მეგრულ-ქართული ლექსიკონი*, სპუ, თბილისი.
- ჯავახიშვილი 1986:** ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, „თხზულებანი თორმეტ ტომად“, ტ. V, საქ. მეცნ. აკად., თსუ, თბილისი.
- ხალხ. სიბრძნე 1994:** ხალხური სიბრძნე, ტ. I, *მეგრული და ლაზური ანდაზები*, შემდგ.: რ. შეროზია, ო. მემიშიში, რედ. ქ. ლომთათიძე, თბილისი.
- Кипшидзе 1914:** И. Кипшидзе, *Грамматика мингрельского (Иверского) языка с хрестоматией и словарем*. Материалы по яфетическому языкознанию, С.-Петербург.
- Климов 1964:** Г. А. Климов, *Этимологический словарь картвельских языков*, изд-во АН СССР, Москва.
- Март 1915:** Н. Я. Март, *Яфетические названия деревьев и растений (pluralia tantum)*, I-III, ИАН, Санкт-Петербург.
- Berlin , Kay 1969:** В. Berlin, P. Kay, *Basic Colour Terms: Their universality and evolution*, University of California Press, Berkley.
- Friedrich 1970:** P. Friedrich, *Proto-Indo-European Trees*, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Klimov 1998:** G. Klimov, *Etymological Dictionary of Kartvelian Languages*, Mouton, Berlin/New York.

Tree Names in Kartvelian: *nek'erčxal-*, *urtxel-*, *zmerxl-*, *c'q'av-*

Summary

Tree names are somehow paradoxical. On the one hand, they are basic-semantic primitives, but, on the other, tree names, because of the peculiarities of their referents, are sensitive to ecological changes and migration processes of a speech community.

Exact semantic reconstructions of the proto-forms call for the scrupulous etymological analysis of the reconstructed stems towards the proper lexical-semantic groups allowing to restore the initial meanings of the stems in the systems, to explain the word transitions from one lexical subsystem to another, etc.

The foregoing theoretical discussion prompts us to bring to light new roots of Proto-Kartvelian plant names, make a more precise analysis of old ones, to show the existence of borrowed forms on the proto-level.

On the basis of this theoretical preconditions, the article gives the analysis of the stems *nek'erčxal-*, *urtxel-*, *zmerxl-*, *c'q'av-* in the Kartvelian languages.

1. *nek'erčx- “maple” (Acer)

For the Proto-Kartvelian level a complex stem **nek'erčx-* is reconstructed on the basis of the following correspondence: Geo. *nek'erčx-al-*; Megr. *lak'inčx-* *lak'inčx-a-*; Svan. *bik'enčx-äl-*; cf. **ne-kerčx-a* (Klimov).

2. *urtxel- “yew” (Taxus, baccata L.)

Megr. *urtx-* must be borrowed from Georgian; a similar structure of the Georgian and Svan roots gives us sufficient ground to assume their origin from Proto-Kartvelian archetype **urtx-el-*: Geo. *urtx-el-* ; Megr. *urtx-el* (Georgian borrowing); Svan. *urtx-el-*.

3. *zmeřxl- “ruscus” (Ruscus hypophyllum L.)

In Georgian *l* is a suffix element; in Zan and Svan $\text{ʒ} > \text{z}$ is the result of desaffricatization, is followed by: Proto-Kartvelian *ʒ* > Zan *or*; and in Svan – Ø. Geo. *zmerxl-*; Megr. *zormex-* ; Laz. *zermex-* *řurmex-* ; Svan. *zəməx-*.

4. *c'q'av- “cherry-laurel” (Laurocerasus officinalis Roem.)

**c'q'av-* is undoubtedly a Proto-Kartvelian stem, which is reconstructed on the basis of the following reconstruction: Geo. *c'q'av-* ; Megr. *c'q'ol-*, *c'q'e-*, *c'q'i-* ; Laz. *mc'k'o(l)-*, *c'u-* ; Svan. *c'q'av-*, *c'q'ev-*; cf. **mc'q'av-* (Fähnrich).

THE INFLUENCE OF THE ARABIC LANGUAGE ON THE GEORGIAN LANGUAGE AND APPLYING SUCH AN INFLUENCE ON TEACHING ARABIC TO GEORGIAN STUDENTS

The Historical Relations between the Arabs and Georgia

Shedding the light on historical relations between the Arabs and Georgia clarifies the similarities between both cultures. The features signifying such relations imply, undoubtedly, the linguistic influence which took place within the Arabic and Georgian. Linguistic connection between languages is a historical necessity which leads to their merging (Vendryes 1973:34). This connection is a result of the civilization communion which, consequently, inspires a linguistic influence between the original language and the new language (Dabib:2013). To clarify this, a historical glimpse shall be presented to indicate the depth of the Arabic-Georgian relations and the linguistic consequences which followed them certainly.

Georgia, as a country, was mentioned in different ancient Arabic sources under many names; Al-Tabari, Al-Balādhurī and others call it “Jarzān” (Al-Tabari 1977:162/4) while Ibn Hawqal, Al-Qalqashandi, Al-Noweiri and others call it “Al-Krj Country” (Ibn- Hawqal 1992:292), and it is the most common name given in the Islamic sources. Al Qazwini and Al-Mas'udi, for instance, call it Kharzān (Al-Qazwini 1997:493), and it may be called “Jarjen Kingdom” (Al-Mas'udi 2005:1/174). This variety in naming it is, indeed, related to its multiple relations and historical events. In the Country Al-Krj (Georgia) since the fourth century AD six languages were spread: Armenian, Georgian, Khazerian, Assyrian, Greek and Hebrew. In spite of the existence of many dialects, the unified Georgian language prevailed throughout the Country of al-Krj (Iskander 2008:25). The Georgian language belongs to the Caucasian languages, but the Georgian language is considered the most important member of the family of languages of the South Caucasus and it is called The Kartvelian languages (Al-Bangordy1989: 577/10).

Linguistic researches sum up three theories to categorize the Caucasian Languages, including Georgian, to say that they belong to the family of Indo-European and Iberian languages forming a group of the Japhetic Languages which is one of the most ancient linguistic groups in the world. The Indo-European languages, The Caucasian and the Language of the Urartu civilization go back to the same origin (Al-Shishani 2011).

The Arabic origins appeared in Georgia during the Islamic conquests – in the middle of the eleventh century, Georgian historians divided the Arabs’ historical settlement in Georgia into three basic stages:

1. The period right from the Arab conquest in Georgia in the middle of the seventh century to the establishment of the Teflisian (Tbilisi) Emirate in the 30s of the eighth century AD, and it was a stage during which the Arab Caliphate controlled the country. "Al-Aman" book (Safety in other words) was published during such a stage by the Arabic leader Habib Ibn-Muslama for the people of East Georgia. The Arabs compete to control over this region of the Byzantine Empire in the beginning and then over the Khazars;
2. Since the 30s of the eighth century till the 80s of the ninth century; since the establishment of the Emirate of Tbilisi (after the invasions of Arabs' armies led by Al-Garah Ibn-Abdu-Allah and Marwan Ibn-Muhammed) till the independency of the Emirate from the Arab Caliphate. It is considered, thus, a stage of stability for western Georgia;
3. From the middle of the ninth century till the middle of the eleventh century (till the Turkish controlled the Middle East). It is the stage when the Arab reign ended in Georgia despite the Arab invasions (e.g. the invasion of Georgia and Armenia by Abi Al-Kasem Alsaj). During this stage Tbilisi was the last place where the Arab reign in Georgia still continued; the emirate and its local princes opposed the central government of the Caliphate.

Fayez Naguibe Eskander presented an analytical study for the reconciliation and safety covenants ratified by the Muslims and the Krj "Georgians" like the one done by Al-Habib Ibn-Muslama Al-Fahri (Al-Tabari 1977:162/4) for the people of Georgia as well as Al-Garah Ibn-Abdu-Allah Al-Hakami's pledge (Al-Balāzrī 1987:239). Consequently, the Arabic Emirate Tbilisi was established. The safety covenant had entailed many privileges such as, firstly, valuable small tributes, as the Muslims were committed to defend the country against any invasion in return. Secondly, the religious freedom to practice rites and to secure the lands, homes, churches and monasteries adhering to what came in the Qur'an that the Jews and the Christians are "The People of the Book". Muslims had the habit of following the policy of religious tolerance and protecting the followers of the Holy religions as long as the people pay the tribute (Iskander 2008: 50). The amazing feature of such a policy was inviting to make Georgians embrace Islam as Yaqut Al-Hamawi clarified, "Its people turned to Islam" (Al-Hamwi 1995:36/2).

During that period of the Arab regime of stability in Georgia, especially in Tbilisi, groups of Muslims immigrated to it, took it as a home and established a great civilization. Tbilisi, being the capital of Georgia, was the main city welcoming the groups of Muslim immigrants. In a very short time, Muslims settled there and formed new generations which became part and parcel of the Georgian community (Iskander 2008:50-51). Their existence caused a cultural boom and Tbilisi witnessed an unprecedented prosperity during the Islamic Sovereignty (Iskander 2008:83). The Arabic culture was rooted during such a period where we find mosques built side by side with churches and the Azan (prayers call) is raised in the night calmness with the church bells ringing.

The Tbilisians excelled in all forms of knowledge and science and became well-known in the Arab sources. Georgia established different relations with the Arabs and helped in developing them on different levels including politics, economics, trade, society, everyday life, public and cultural fields (Gardavadze 2013:159).

The relationship between the Arabs and Georgia did not finish by the end of the Arab and Islamic rule, but it remained deeply rooted and expanded during the reign of Georgian Kings afterwards. They did not only treat the Arabs and Muslims well, but did not show any bias either. Ibn Hawqal says that the Georgian king, despite being a disbeliever, cares for the people and prevents any harm. He permits the practice of Islamic rituals and guards Al-Jamee' Mosque. He glorifies the mosque as it is forbidden from any filthiness and he lights candles and lamps for the mosque. While the Azan is raised, no harm is done at all; Muslims and Georgians are intermingled as one (Ibn Hawqal 1992: 292). They lived in a harmony and became a united soul during such an era.

The Arabic and Georgian cultures were mixed together linking all kinds of arts and science. The honour of awarding the title Tiflisian (Tbilisian) is an evidence of that. The Georgians' tolerance helped this mixture to flourish as Ibn Hawqal says that the Georgians are peaceful while accepting and welcoming others. They do appreciate who he/she belongs to and understand any kind of literature. They are people who appreciate the Sunni and old doctrines; they glorify the science of Hadith (Holy Speech) and the Sunnis (Ibn Hawqal 1992:292). Personally, I have lived with them for three years and I have touched their amiability, hospitality and respectable manners in dealing with the elder people. They, indeed, entail all the good features rooted in the east that you feel truly familiar and welcomed with them.

The Linguistic Interaction and Mingling between Arabic and Georgian

The historical stages mentioned before formed the relationship between the Arabs and Georgians during different eras. The immigration of Arabic tribes to Georgia where they settled formed a strong Arabic civilization and culture on the Georgian lands. The Arabic language then became the major language for international trade, science and culture. Consequently, the linguistic borrowings took place in Georgia due to these circumstances and other features such as:

- The geographical and environmental effect: the closeness of Georgian to Arabic for a long time, especially When Turkish people used the Arabic letters in their Alphabetical system and the Persians as well. The Balkans, moreover, were affected by the Arabic characters, and adopted them in their writing (Iskander 2008:77). Charles Laurence Barber said, “One cause which has been suggested for changes in language is geographic and climatic” (Barber 1991:39).
- This geographical and environmental effect influences the social relations too and leads to a linguistic influence. It is a widespread feature among all peoples

internationally that social and human laws (Nour El-Din 2005:137) assert that it has been impossible to keep language away from any effect or change while mingling and mixing different cultures together in the same place (Abd El-Tawab 1987:258).

- Direct contact between languages leads to borrowing as Mc Mahon mentioned the borrowed terms in English from French saying:

“In cases of close contact, two languages may not be perceived as equivalent in status within their speech communities typically the language with more power full speaker will be regarded as more prestigious in such linguistic relationship of unequal prestige, borrowings generally move from the more to the less prestigious language for instance, after the Norman conquest, we find a huge influx of French vocabulary into English” (Mc Mahon 1981:203).

The stronger and major the language is, the higher and more dominant its *influence is on the other language*. Ibn Khaldūn mentioned this point in his book *Al-Muqaddimah* since he wrote a chapter entitled: “Peoples’ Languages from Different Countries”. He said that the language spoken in a country is the language much prevailing and used by the nation and dominant generations (Ibn Khaldūn 1989:379).

The Role of Economy and Trade in the Linguistic Contact

Undoubtedly, a language is considered a symbol of coexistence among the members of the same society and even the existing trade relations depend on a communicative language which enables people to deal with each other. Indeed, the prosperity of trade in a region entails a linguistic contact which leads to borrowings from the more dominant language. Leenen asserted that a language develops by trade improvement, saying that the language is the main tool for human interaction; its unity and development facilitates the freedom of trade and business on a wider scale. (Emara 1984:75). Charles Baiber as well mentioned the same point as he said, “Because of the growth of world trade and Britain's large part in it, we have borrowed words from many distant countries” (Barber1991:182)

The relation between linguistics and economics is one of the factors causing linguistic interference; “The expansion of economic activities of a nation spreads its language in new environments and communities which was the case with the Arabic language as it flourished internationally in the east and west and entirely throughout the markets” (Baiomy 2006).

Georgy Zidane said that Arabic is described as the language of the market. He literally explained this through a slang expression which means that Arabic is “the girl of the market” where she grew up and was embraced inside the arms of her “mother trade” (Zidane 1989:31/12). Language and Trade are part and parcel of each other; trade affects the market value of language (Coulmas 2000:106).

Borrowed terms have shown the influence of the actual linguistic contact as the usage of these terms in direct contact brings them to life. *Al-Jāhizwas*, amazed at this phenomenon, mentioned how the people of Al-Madinah when meeting the

Persians in the old time used Persian terminology. He found that people underestimated such terms and used them in a wrong context, while the native speakers of the language were the ones who should be given the due to use them (*Al-Jāhiz* 1997:1/20)

Ibrahim Anis said that the need is the mother of necessity; the need to borrow linguistic terminology created the idea of borrowing, as foreign languages borrow words and terms to use them but hardly extend such borrowing to other linguistic elements (Anis 1984:150).

The Effect of Linguistic Contact between Georgian and Arabic

The effect of the Arabic Language on the Georgians brought many cultural icons and figures who were awarded the title “The Tbilisian” or the old name “The Tiflisian” such as: Al-Hassan Ibn-Bindar Abo-Muhammed Al Tiflisi (Al-Qifti 1995:1/29) who explained Al-Mutanabbi’s divan and the great scientist Habish Al-Tiflisi and others (Kahala 1967:189/3)

Tbilisi attracted a lot of Islamic sheikhs and scholars, scientists, merchants and craftsmen who enjoyed freedom in the Islamic world. For instance, the Sufi poet Najm Al-Din was one of the role models of Tbilisi¹ (Ga’fariza 1983:4/767). Additionally, The Tiflisian Maqamma (Arabic Prosimetrum) for Al-Hariri is considered to have a great influence on the cultural level. The Arabic literature affected the Georgian one and this appears in (*Ali and Nino*) a romantic novel resembling “*Romeo and Juliet*”. It shows a comparison between the Caucasus Islam and Orthodox Christianity, between East and West and between loyalty to the heart and loyalty to the religion and doctrine. The novel has been translated into Arabic (Said 2003).

Some features of Arabic literature are touched by the 12th century Georgian genius poet *Shota Rustaveli* (შოთა რუსთაველი) in his epic “The Knight in the Panther’s Skin”, which has been translated into different languages.

The Arabic writings and calligraphy appeared in Georgia during the Arab Islamic reign. The Arabic inscriptions were engraved on the Georgian graves in Dinmas area specially, and it is the most vibrant evidence that Arabs considered Georgia as their home at that time. Different phrases were written as:

القصص: 88] كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ [القصص: 88] Everything will be destroyed except His Face, Surat Al-Qaṣaṣ (The Stories):88 (Kakhiani 1965:XIV)

"In the name of God, the Most Gracious, the Most Merciful".³⁹
(Ibid, p. XXXVIII)

Al-Saida bent Gamal Al Din's grave engraved on it her name and that may
God bring light in its darkness (Rest in Peace).
(Ibid, p. XXIII) و "هذا قبر المرحومة المعصومة السعيدة بنت جمال الدين نور الله قبرها "

The Arabs, additionally, made their silver coins in *Kartli* (ქართლი), the Georgian historical region at the beginning of the eighth century. The Georgian kings as well made their coins with Arabic inscriptions (Gardavadze 2013:158) even after the end of the Arab reign there; the Georgian kings kept the Arabic writings on coins since the Arab trade and economy was prevailing and dominating (<http://geonumismatics.tsu.ge/en/catalogue/types/?type=35>).

The Arabic civilization has left behind many manuscripts in Georgia as the Oriental Institute in the Academy keeps Arabic, Turkish and Persian Manuscripts (Sazkin 1991:4).

The Georgian National Centre of Manuscripts (საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი) keeps more than 1 500 Arabic manuscripts which mostly go back to the thirteenth and fifteenth centuries. It contains Arabic grammar, literature, rhetoric, and Qur'an interpretation as well as medicine and engineering.

The Changes that happened within the Borrowed Arabic Terms in Georgian

Any borrowed word changes on the phonological, semantic and contextual levels. Sībawayh said that when people borrow words, they change the sounds using their own language and use it in their language differently (Sībawayh 1990:77/1).

Limited borrowing, in case of necessity, helps to enrich the language which adds loanwords to its lexicon (Qadur 1999:26).

This enrichment took place in the Georgian language through the direct linguistic contact with Arabic and closer languages as Persian and Turkish. A phonological change took place as well to fit into the Georgian linguistic phonological nature.

The vowels in Georgian: (Lekiasvili 1992; Tsereteli 1971; Andronikashvili 2013; <http://ena.ge/explanatory-online>; <http://www.baheth.info> – speaking and listening)

(ა ე ი ო უ)

These five vowels are letters and not signs and not symbols or diacritics as in the Arabic fathah, dammah, kasrah as follows:

(ა)=Fatha,(ე)=Fatha/Alif momala,(უ)=Dammah, (ო)=Kasrah,
(ი)=Incomplete dammah

Georgian names end with the letter ი (ე) which denotes the same case as the final vowel dammah/u/ in Arabic names. This is related to linguistic analysis and phrasing; a diacritical subsequent symbol /u/ as in “العمل” /al-‘amalu/” (the work) in Arabic equals the letter ᵛ added to name terminations in Georgian.

(ო ე)

These long Georgian vowels do not exist in Arabic while the latter may be similar to alif “أ” with fathah and gliding closer to ya ي /i/ with kasrah. The first is closer to incomplete dammah.

Phonological change in harakat “short vowels”

“مَجْلِس” in Arabic “/majlis/” means assembly or a place where people gather and sit became a loanword in Georgian. A phonological change happened by adding „ი“ to the end of the word and (ე) after the /m/ sound to fit into the Georgian pronunciation, so it became “მეჯლისი mejlisi”. The fathah/a/ which is an open vowel in Arabic turned into a semi-open vowel /e/ in Georgian. The word, semantically, entails the same meaning in Georgian as it means the place where the king sits and people gather around to eat and dance.

“خادمي khadumi” means “خادم/khadem/” (servant in both languages). Georgian added damma /u/ (უ) in addition to the subsequent analytical letter “ი” for the sake of pronunciation.

“جبري jibri” is “جبر/jabr/” in Arabic. It has the same meaning but fathah /a/ is changed into kasrah/i/ in Georgian.

The /a/ fathah can be changed into /e/ semi-open vowel or /i/ and the /i/ kasrah can be changed into /u/ dammah.

Unlike Arabic duplication and gemination or elongation (tashdid ّ) do not exist in Georgian, and thus, the word changes phonologically. For instance, “خَمِير/khammir/” in Arabic means a person who drinks a lot of wine. In Georgian it became “ხუმარა khumara” changing /i/ into /u/ and omitting the /mm/ ّ completely while the meaning is different but close as it means a humorous person who laughs a lot.

Phonological Change in Letters:

Arabic sounds that do not exist in Georgian change into the closest sound:

Sound : /h/ ح

It changes into /kh/ خ = ზ or /h/ ه = ჰ as in English. This is considered a very hard letter to be pronounced by the Georgian students learning Arabic. The Georgian language itself tends to change this sound automatically into /kh/ as in: “رِيح/rih/” meaning wind in Arabic which became “რიხ= rikhi რიხი”. The Georgian word means a person who has a loud voice, which is close to the Arabic underlying meaning as the wind has a blowing sound too.

“حَرَام/haram/” in Arabic means forbidden; it changed into “ჰარამი harami” and retained the same meaning. The sound “ح” in Arabic does not exist in English and it is almost the same adaptation of /h/ that takes place in this case in Georgian. In some cases to facilitate the pronunciation the sound /h/ is omitted, so the word will be “არამი arami”. Similarly, “حَاجِب/hajib/” became “ეჯიბი ejibi” and it means a doorkeeper at the king’s court in the old time. Nowadays, it is used only as a family title meaning the son of the king’s doorkeeper written as: “ეჯიბაძე Ejibadze”.

Sound: /‘/ ع

It is a voiced pharyngeal fricative that does not exist in Georgian and is hard to be pronounced by the students. Consequently, it is omitted most of the time as in “مَعْدِن/ma‘dan/”, which means steel, became “მადანი madani” and it has the same meaning. In other cases it is changed into ზ /kh/ as in “مِشْكَلَة/meshkhla/” which became “მამსკლა mashkhala” and it means flambeau.

Sound: /q/ ق

It does not exist in Georgian and it is replaced by კ /k/ to make it easier for pronunciation. For example, “قَلَم/qalam/”, which means pen, became “კალამი kalami” and “قَفَا/qafa/”, which means the back part of the neck, phonetically changed into კეფა kepa. This sound occurs a lot in Georgian, which is an evidence of the existence of the Arabic essence inside Georgian and its influence on it.

ზ /kh/ can replace /q/ as well. For instance, “خَلْق/khalq/” in Arabic, which means creation, changed into “ხალხი khalkhi”; as well as عِشْق/‘eshq/ became “ემში eshki” and it means love, attraction and deep absolute adoration.

g /gh/ or /kh/ can replace /q/. “قَيْدٌ/qaid/”, which means a limit, shackle, style or pattern, changed into “ყაიდა kaida”. “قالب /qaleb/”, which means a “mould for metals”, changed into “ყალიბი kalibi”. “نقْدٌ/naqd/”, which means paying cash, changed into “ნაღდი naghdi” retaining the same meaning.

Sound: /f/ ف

It does not exist in Georgian and it changed into (p) = ფ (p/pu) = ჰ as the Arabic word “صفر/sefr/” meaning “nothing” changed into “ცოფრი tsipri”, which means number zero and it entails a closer meaning to the Arabic word.

Sound: /t/ ط

ტ, თ are similar to the sound “ط/ṭ/” and they can replace it. This sound does not exist in the Georgian phonemes. For example, “خطبة/khoṭba/” changed into “ხოტბა khotba” and it means praise. Additionally, “تاغليتي taghliti”, which means “criminal or crime”, is the Arabic “تغليط/tghlit/”, which means “the one making mistakes” and both are similar in the functional meaning.

Sound: /s/ ص

It does not exist in Georgian but it is close to /s/ (س) = ს; in Arabic “صورة/sura/” became “სურათი surati”, which means a picture. It may be changed into /ts/ تس as well to become ც in Georgian as in “صفر/sefr/” which became “ცოფრი tsipri”.

Sound: /ḍ/ ض

Although ḍ = ღ is the nearest sound to it in Georgian, it is rather written as ظ = ზ (/z /~ /ḍ/) in Georgian words. Due to the Linguistic contact between Georgia and the neighboring countries such as Turkey and Azerbaijan whose people can speak Arabic, the transformation of the pronunciation of the ض /ḍ/ into ظ (/z /~ /ḍ/) took place.

Similarly, many of the dialects in the Arabic region make the same deviation and change as they do not differentiate between the two sounds in the same word as in “ظابط /zabet/” and “ضابط /ḍabet/”. In Qur’anic recitations, as well, the same deviation happens, so it originated from the Arabic Fusha. “ضرار/ḍarar/”, which means “harm”, changed into “ზარალი zarali”, which means “loss” they have almost the same meaning as the Arabic word.

Sound: (/w/, /u/, /o/) و

ვ /v/ replaces it in Georgian as it does not exist in its phonemic system; so “تواضع /tawāḍa’/”, which means modesty and humbleness, changes into “თავაზი tavazi” in Georgian, which means kindness and good traits; thus, it is close to the Arabic meaning of the word.

Sound: /th/ ث

It does not exist in Georgian so it changes into /t/ ت or /s/ س as in “მასალა masala”, which means an example, a material or a proverb and is written in Arabic as “مثل/ mathal/”. It was often used in old Georgian writings with the same meaning.

Arabic Sounds that have Similar Equivalents in Georgian:**Sound: /sh/ ش**

შ resembles it in Georgian; so “عاشق/a’ashiq/”, which means adorer, remained the same “არშოგი arshiki”. A poet in Arabic means “شاعر/shaa’ir/”, “შაირი shairi” in Georgian; it remained the same in pronunciation, while the meaning became a kind of lyrical flirtation sonnets in the form of zajal (Arabic: زجل). It is a traditional form of oral strophic poetry declaimed in a colloquial dialect so it is close to the Arabic word meaning poet.

Sound: /z/ ظ

It is similar to ზ in Georgian. Thus, no phonological change happens; for example, “نظير/nazir”, which means an example or a counterpart, became “ნაზირი naziri”, which in Georgian means the minister in old folk stories.

Sound: /s/ س

ს is similar to it in Georgian and thus remains the same in all Arabic loanwords. For example, “ساعة/sa’a/” became “საათი saati” and both mean a watch or a clock. However, sometimes the س/s/ changes into ش/sh/, შ in Georgian. For example, “سكّر/sukkar/” changed into “შაქარი shaqari” and they have the same meaning = sugar, and “سرّوال/srwal/” also became “შარვალი sharvali”, which means trousers.

Sound: /d/ د

It resembles დ and sometimes it changes into /t/ ت = თ; so, for example, “تدبير/tadbir/”, which means “handling”, became “თათბირი tatbiri” because /t/ and /d/ are two sounds paired together as they take the same mouth position (lingua-alveolar and stops). The word in Georgian means discussion and it is close to the connotative meaning of the Arabic word.

Sound: /l/ ل

It resembles ლ in Georgian and it decorated the Bibliotheca Alexandrina walls. However, sometimes, it changes into ن/n/ ნ. For example, “لطيف/latif/” changes into “ნატოფი natipi”. Both words mean *nice* but the /f/ sound changed into /p/.

Sound: /z/ ذ

ზ = ჯ or დ are used in the place of the same Arabic sound, even the Arabs themselves mix /z/ with /d/ sometimes. For example, “غذاء/ghaza’/” and “غداء/ghada’/”, which means dinner. It is written in the Holy Qur’an:

[Moses] said to his boy, “Bring us our morning meal” = “أَتِنَا غَدَاءَنَا”/a’tina ghada’ana/” (Al-Kahf:62).

Also “لَذَّة/lazza”, which means “pleasure”, became “ლაზათი lazati” and it carries the same meaning.

The Georgian language does not differentiate between ذ, ظ and ز(z/ -/z/-/z/), so in Georgian they are represented by two sounds ზ and ძ as in “منزل/manzel”, which means home, it turns into “მანძილი mandzili”, which means distance. Both words are close in meaning as the home has an area and distance.

Sound: /r/ ر

It is written as რ in Georgian and it is also one of the characters decorating the walls of the Bibliotheca Alexandrina. It may also change into ლ /l/ as in “خنجر/khanjer”, which became the Georgian “ხანჯალი khanjali”, and both mean a dagger.

Sound: /g/ or /j/ ج

ჯ represents it in Georgian and it is also one of the characters decorating the walls of the Bibliotheca Alexandrina. It is found in “ჯარიმა jarima”, which means the fine paid when one violates a law, and it resembles the Arabic word “جريمة/jarima”, which means crime. Thus, both entail the same meaning.

Sound: /n/ ن

ნ represents it in the Georgian language as in the word “ჯინი jini”, which means ghost or jinn; it comes from the Arabic word “جن/jinn”. “جنس /jins/” as well remains almost the same, so it is pronounced as “ჯიში jishi”, which means a generation or nation and it entails almost the same Arabic meaning.

Sound: /m/ م

მ represents it in the Georgian language and no phonetic changes happen. The Arabic word “ميدان/midan/” remains almost the same as “მოედანი moedani” and both mean *square* in the street or field.

Sound: /t/ ت

თ represents it in Georgian as in “تاج/taj/” pronounced as “თაჯი taji” and both mean a crown.

Sound: /k/ ك

ქ = ك /k/ or კ = ق /q/ replace it in the Georgian language, while the first sound occurs much more often than the second. For example, “بركة/baraka/” became “ბარაქა baraqa”, which means blessing.

Sound: /kh/ خ

ხ replaces it in Georgian as the word “نسخة/nuskha/”, which means a copy, became “ნუსხა nuskha”, which means a list and its meaning is not far from the Arabic.

“خزينة/khazina/”, which means treasury, became “ხაზინა khazina” and it has the same meaning.

Sometimes it changes into გ /g/ (gh) as in “تاريخ/tarikh/”, which means history; it changed into “თარიღი tarighi” and means a time or a day and not the history, but it is considered that its meaning is close to the Arabic one.

Sound: (gh) /g/ غ

ღ replaces it in Georgian as in “ღადარი ghadari” meaning the burning coal, which originates from the Arabic word “غَدَار/ghadar/” meaning perfidious. In other cases it changes into გ /kh/ as in “غريب/gharib/”, which means a stranger. It was written as “ყარიბი” in the past, but now it is written with ღ /gh /“ღარიბი gharibi” and means “poor”. The word “غيرة” as well “/ghira/”, which means jealousy, in Georgian is written as “ყაირათი kairati”, which means economy.

Sound: /h/ هـ

ჰ is its equivalent in Georgian. “هجرة/hijra/”, which means immigration, remains the same as in Georgian “ჰიჯრა hijra”, so does “مهاجر/muhajer/“ which remains “მუჰაჯირი muhajiri” meaning immigrant.

Sound: (y)/j/ ي

ი is its equivalent in Georgian as in the word “مخيط /makhit/” which became “მახათი makhati” meaning sewn clothing.

Sound: /t/ or /h/ ة/ة

“ათ” can replace it in the Georgian language if the word is originally borrowed as a spoken word as in “خطبة/khotba/” “ხოტბა khotba”, which means a speech. However, if it is borrowed through written words, it is mostly written as თ. For example, “مصلحة /maslaha/”, which means interest in Arabic, is written as “მასლაათი maslaati”, which means a discussion between two persons about something and thus it bears the same meaning in Arabic. This is similar to the Arabic pronunciation of ة taa marbota pronunciation of which differs when one continues the speech or stops after it.

Hence, it is noticed that the Arabic influence on Georgian appears in the nouns and words rather than the grammar. The Georgian language is a deep-rooted language and this makes its people keep the grammatical rules away from influence; numbers, negation, interrogation and other rules remain the same without change. However, after all, the Arabic language was used in trade for its domination in this field.

The Georgians are, thus, proud of their language as it marks their identity. The question is: “How can this similarity and influence – shown before – between the Arabic and Georgian languages be used in teaching Arabic to foreign learners?” This will be clarified in the next section.

Investment of the Arabic Loanwords in the Georgian Language in Teaching Arabic to Georgian Students:

Teaching the phonological and semantic features of a new language to the students is the most important thing that enables them to learn it. The direct contact between the Georgian and Arabic languages enhanced learning these features. The Georgian language encompasses more than 500 Arabic loanwords which entail almost the same meaning, while may change phonetically. Consequently, the Arabic words became part of the Georgian language and this enriched the Georgian vocabulary.

Being aware of the phonological change in loanwords enables the students to be familiar with the Arabic language and encourages them to quench their linguistic knowledge.

These loanwords should be functionalized to help in teaching the Arabic sounds. The similarities between the sounds of the two languages help a student to practice the new language easily.

Preparing an organized curriculum to serve this purpose will help to create a program to teach Arabic to Georgian students; this will be accomplished through:

– Focusing on the phonologically similar words such as :

– ساعة – صورة – خادم – ميدان – إجازة – جريمة – خزينة – مسخرة – قلم – مجلس – شاعر – أمير .. etc.=

a clock/ an hour – image – servant – square – vacation – a crime – treasury – humorous – pen – council – a poet – the full moon – the moon – pool – prince, etc.

These words were explained in the previous section and they may undergo a slight change, but they remain the same.

– Then moving to words which have only one phonological change as mentioned before:

– سروال – سكر – مخزن – نقدًا – مسك – عشق – ریح – قبلة ... إلخ

=pants – sugar – store – cash – hold – adoration – wind – Qibla (prayers direction), etc.

– Afterwards, moving to words which have more than one phoneme changed as words mentioned above:

مخيط – لطيف – صفر – حاشية – حاجب – تاج – تاريخ :

= sewn clothes – nice – zero – cortege – usher – crown – history. This will help the students recognize the changes and similarities.

– Using the new Arabic words and loanwords in the texts taught rather than old words in a difficult Arabic context. This will facilitate their learning process and encourage them.

– Using nominal sentences with this vocabulary to form simpler sentences.

– Links between Arabic as a language and the Arabic Islamic culture. The Islamic bound field terms are the least changed phonetically and this will facilitate learning the Arabic sounds.

-Some examples of the Islamic words are:

– مسلم – صلاة – صلوات – مؤذن – جماعة – غزو – قيامة – قربان – رمضان – حاج – بركة – ... صبر – قرآن – مهاجر – هجرة – كافر – أمانة – جهاد

– Muslim – prayer – prayers – Muezzin – Community – invasion – the resurrection – a sacrifice – Ramadan – Haj – pool – patience – the Holy Qur'an – immigrant – immigration – an atheist – honesty – jihad ...

– Learning the features of feminine, dual, definite and indefinite nouns through loanwords helps the students to use them, as these Arabic grammar features and signs do not exist in Georgian. For example, “a poet” is a loanword that can be used first as an indefinite noun that is familiar to the students.

Simply after that ال “the” can be added to be “الشاعر” the poet and bit by bit they can learn and build on the borrowed words easily.

- The non-existing signs of feminine, masculine and dual nouns are, thus, far easier to be learnt through loanwords. It fosters the self-esteem of the student to use words familiar to his language.
- Focusing on differentiating between the similar pair sounds such as ص and س, ق and ك and ظ and ز which resemble /s/, (/k/, /q/) and /z/ and interfere together in the following words:
- صيف، سيف) ، و(صحر، سحر)، و(صوت، سوط)، و(قلب، كلب)، و(قافية، كافية)، و(ظهر،) (زهر) This confuses the students and it will be helpful to learn them in pairs.
- Focusing on listening lessons and practice helps the students to get familiar with the sounds and pronounce the laryngeal sounds such as ح and ع discussed before.

All the previous points sum up how to use Arabic loanwords in teaching Arabic to foreign learners.

Conclusion:

- The Arabic and Georgian languages have a great history.
- The historical events affected the direct contact of the two languages. The Arabic was influential because it was the language of trade. Moreover, the geographical and environmental features in addition to the immigration of Islamic and Arabic tribes to Georgia, especially Tbilisi, affected the language.
- The influence was in terminology; and, thus, it enriches the Georgian vocabulary.
- The Islamic cultural effect on loanwords.
- The need to study the two languages in a comparative linguistic study.
- Preparing an organized curriculum to serve this way of teaching and gathering all loanwords together.

Recommendations:

Paying attention to learning Arabic in the Caucasian region, especially Georgia, through:

- Establishing a prestigious center for teaching Arabic, which will represent the Arabic culture, history and civilization there.
- Enriching the linguistic material used in the in the Arabic departments of the universities; as it was noted, all listening, reading, writing and visual materials and resources are very poor.
- Allowing efficient Arabic teachers to travel and teach the Arabic language in Georgian universities like what the Egyptian Agency for Partnership and Development does.
- Allowing sending students to study in Georgia from other foreign universities at least for one academic year like what the Egyptian Ministry of Foreign Affairs does.

- Enhancing the linguistic enrichment in Georgia through the treasures of the Arabs in more than 1,500 Arabic manuscripts at the National Center of Manuscripts of Georgia, which represent very rare Arabic manuscripts in different fields.
- Establishing a strong scientific and cultural partnership with the universities of Georgia, especially the ones which teach the Arabic language at their faculties.
- Preparing Arabic teaching workshops for teachers to develop their skills and deliver the courses properly, and to continue being in direct contact with the students so that students acquire the language faster.

Presented by Prof. Darejan Gardavadze

References

- Abd El-Tawab 1987:** Abd el-Tawab, Ramdan, *Chapters in Linguistics, Doctrine* Maktabet-Al Khangy, Cairo.
- Al-Balazuri 1987:** Al-Balazuri, Ahmad, *Futūh al-Buldān* , Dar Al Maaref Institute, Beirut.
- Al-Bangordy 1989:** Al-Bangordy, Kazum, *The Great Islamic Encyclopedia*, The Great Islamic Encyclopedia center, Tahran, Iran.
- Al-Hamwi 1995:** Al-Hamwi, Yakot, *Muj'am Al Boldan (Dictionary of countries)*, Dar Sader, Beirut.
- Al-Jāḥiẓ 1997:** Al-Jāḥiẓ, Abu Amro, *Al Hayawan*, Dar Al-Ma'arif, Tunisia.
- Al -Kahf, Surat from Holy Qura'an.
- Al-Masudi, Abu Al-Hasan, *Muruj-al-Zahab wa al-Ma-adin al-Jawahir*, Al-Maktaba Al-Assriya, Beirut, Lebanon.
- Al-Qazwini 1997:** Al-Qazwini, Zakaria, *Athar Al-Bilad wa Akhbar Al-Ibad*, Dar Sader, Beirut, *Lebanon*.
- Al-Qifti 1995:** Al-Qifti, Ali ben Yousuf, s *Anbaa' Al Rowah ala Enbah Alnohah*, *Dar Elfekr, Cairo 1995*.
- Al-Shishani 2011:** Al-Shishani, Yasmin, *Current Linguistic Classification between Scientific Studies and New Linguistic Theories*, Al-Zarqa, Jordan. www.addvstour.com/16180
- Al-Tabari 1977:** Al-Tabari, Mohammad Ibn Jarir, *The History of Prophets and Kings*, Cairo.
- Anis 1984:** Anis, Ibrahim, *Dalalat Al-Alfaze (Semantic Significance)*, The Anglo Egyptian Library, Cairo.
- Baiomy 2006:** Baiomy, Sa'ied, *The Arabic Language and the Economic Activity*, (June), <http://www.diwanalarab.com/spip.php?article4795>
- Barber 1991:** Barber, Ch., *The English Language. A Historical Introduction*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Coulmas 2000:** Coulmas, F., *Language and Economy*, Translated by Ahmed Awad, Issue #263, November, Alam Al-Marefa, Al-Kuwait.

- Dabib 2013:** Dabib, Mohammad, *The Arabic Language in the Globalization Era*, <http://www.al-jazirah.com/2000/20001119/ar3.htm>
- Emara 1984:** Emara, Mohammad, *The Arabic Nation and The Case of Unity*, Dar Al-Wehda, Beirut.
- Japaridze, Gotsha, Najm Al-Din Al-Tifilisi, *Magalla Magma' al-Luga al-'Arabiyya bi-Dimasq* (The Arab Academy of Damascus Magazine), volume 58, 1983.
- Gardavadze 2013:** Gardavadze, Darejan, *The Cultural Exchange Relations Between The Arab and Georgia, Proceedings of the International Conference "The East in the Eyes of the West"*, Kuwait University.
- Ibn Hawqal 1992:** Ibn Hawqal, Abou Alqasem Mohammad, *Ṣūrat al-'Arḍ*, "The face of the Earth", Maktabat Al-Hayah publishing house, Beirut, Lebanon.
- Ibn Khaldūn 1989:** Ibn Khaldūn, Abd El-Rahman, *Al-Muqadimmah*, Dar Al-Qalam, Beirut, Lebanon.
- Iskandar 2008:** Iskandar, Fayeze, *The Islamic Conquest of Georgia*, Dar Al Fikr Al-Arabi, Cairo.
- Kahala 1993:** Kahala, Omar, *Muj'am al-Moalifeen*, Moasaset Elresalah, Beirut, Lebanon.
- Kakhiani 1965:** Kakhiani, Tsisia, *Arabic Inscriptions of Dmanisi*, Tbilisi.
- Mc Mahon 1981:** Mc Mahon, M. S., *Understanding Language Change*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Nur Al-Din 2005:** Nur Al-Din, Hasan, *The Influence of Arabic on All Languages of the World, Al-Nagaf Magazine – Second issue*, Al-Najaf University, Lebanon.
- Qadour, Ahmad, *An Introduction to the Linguistics*, Dar Al Fikr Al Muaser, Beirut, Lebanon 1999.
- Sa'id 2003:** Sa'id, Qurban, *Ali and Nino*, translated by Omayma Bahlol, Dar Al Hasad, Damascus 2003.
- Sazkin 1991:** Sazkin, Fu'ad, *The Arabic Literature Collected in the Arabic Manuscripts around the World Libraries*, Translated into Arabic by Mahmoud Fahmy, The Directory of Culture and Publishing in Imam Muhammad Ibn Saud Islamic University, Riyadh.
- Sibawayh, Amro, *Al-Kitab*, Beirut, Lebanon, 1990.
- Vendryes 1973:** Vendryes, Joseph, *The Language*, Translated by Abd Al-Hamid Al-Dawakheli and Mohammed Qassas, The Anglo Egyptian Librery, Cairo.
- Zidane 1989:** Zidane, Georgy, *The History of Literature and Knowledge*, Beirut, Lebanon.

The study of the semantic and phonological change in Arabic and Georgian words was based on :

- Lekishvili 1992:** Lekishvili, Vladimer, *ორიენტალიზმები ქართულში (არაბული ლექსიკა)*, *Orientalisms in the Georgian Language (Arabic vocabulary)*, Dissertation to obtain the degree of a Doctor of Philology, Iv. Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi.

Tsereteli 1951: Tsereteli, Giorgi, *არაბულ-ქართული ლექსიკონი, Arabic-Georgian Dictionary*, TSU, Tbilisi.

Andronikashvili 2013: Andronikashvili, Maia, *Some Arabisms in the literary Georgian Language and the Georgian Dialects*, by Institute of Oriental Studies, Iv. Javakhishvili Tbilisi State University, N2.

- Language Modeling Association Explanatory Dictionary for the Georgian Language on the Internet: <http://ena.ge/explanatory-online>.
- The Al-Bahes Al Arabi (The Arabic Researcher) for Arabic Ma'ajim (Dictionaries) <http://www.baheth.info/>.
- Direct life contact and Experience and listening to the colleagues, students, friends and people.

აქია მუჰამად აბდელ-ლაფარ იუსეიფი

არაბული ენის გავლენა ქართულ ენაზე და ამ ფაქტორის გამოყენება ქართველი სტუდენტებისთვის არაბული ენის სწავლების პროცესში

რეზიუმე

ცივილიზაციათა შეხვედრა ზოგადსაკაცობრიო კანონთაგანია. ამ პროცესს თან ახლავს ენებს შორის კავშირის დამყარება. ერთ-ერთი ენა უფრო მეტად გავლენიანი ხდება, ვიდრე მეორე, რასაც აუცილებლად მოჰყვება ზოლმე გავლენიანი ენიდან მეორე ენაში გარკვეული სიტყვების შედინება. მრავალი ფაქტორის გამო, როგორებიცაა გეოგრაფიული სიახლოვე, ისტორიული მოვლენები, ეკონომიკა და მსოფლიო ვაჭრობა, მეცნიერული პროგრესი და სხვ. გამყარდა კავშირი არაბულ და ქართულ ენებს შორის. ამ ორი უძველესი კულტურისა და ენის შეხვედრამ არაერთი კვალი დატოვა საქართველოში; გაჩნდა არაბული წარწერები სახლების კედლებსა თუ საფლავებზე, ქართულ მონეტებზე, მოიპოვება მრავალი არაბული ხელნაწერი. არაბულიდან ქართულ ენაში სხვადასხვა გზით შევიდა გარკვეული სიტყვები, რომლებმაც განიცადეს სხვადასხვა სახის ცვლილება და იქცნენ ქართული ენის განუყოფელ ნაწილად.

ქართველ სტუდენტებთან მუშაობის დროს ვცდილობდი, მსგავსი სიტყვები გამომეყენებინა არაბული ენის სწავლების პროცესში, დაწყებული ისეთი მაგალითებით, რომლებმაც უმნიშვნელო ცვლილებები განიცადეს (როგორებიცაა საათი, კალამი, სურათი, ჯარიმა, კანონი, მოედანი, თაღლითი, თარჯიმანი, ხათრი, მეჯლისი და სხვ.), დამთავრებული უფრო მეტად შეცვლილი სიტყვებით. კიდევ ერთხელ ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულ და არაბულ ენებს შორის არსებობს ღრმა ისტორიული კავშირი. ამიტომ, ჩვენი აზრით, კიდევ უფრო დიდი მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს არაბული ენის სწავლებას ქართულ უნივერსიტეტებში, საჭიროა არაბულ უნივერსიტეტებთან მჭიდრო თანამშრომლობა, ქართველი სტუდენტებისა და მასწავლებლების გაგზავნა იქ ახალი გამოცდილების მისაღებად.

წარმოადგინა ასოცირებულმა პროფესორმა დარეჯან გარდავაძემ

ივორ კეკელია

ბიზანტი აფხაზეთის ტოპონიმიდან (დალი, კოდორი)

აფხაზეთის ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმის საკითხებით არაერთი მეცნიერი დაინტერესებულა. უკანასკნელ ხანს საგრძნობლად გაიზარდა ინტერესი ამ თემატიკისადმი. გამოქვეყნდა მრავალი მონოგრაფია თუ სტატია, მაგრამ, ასეთი მზარდი ინტერესის მიუხედავად, შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას შემდეგი: რა კუთხითაც არ უნდა განვიხილოთ ეს საკითხები, აფხაზეთის ტოპონიმთა ლინგვისტური, ექსტრალინგვისტური თუ ისტორიული ანალიზისადმი მიძღვნილი, დღემდე გამოცემული და ჩვენ ხელთ არსებული რამდენიმე მონოგრაფიისა და გამოკვლევის შემთხვევაშიც კი, საბოლოოდ მაინც იმ აპრობირებული შეხედულების აღიარება მოგვიწევს, რის თანახმადაც ბევრი რამ გამოსამზეურებელია და კვლავ საგანგებო კვლევას საჭიროებს. შესასწავლია მრავალი ტოპონიმის ისტორია-ეტიმოლოგიასთან დაკავშირებული, ბურუსით მოცული არაერთი საკითხი. აფხაზეთის საისტორიო გეოგრაფია და ტოპონიმია კვლავ ერთგულ მჩხრეკელსა და გამომცემელს ელის...

წინამდებარე ნაშრომში წარმოვადგენთ აფხაზეთის ორი ტოპონიმის – *დალისა* და *კოდორის* ისტორიასა და ეტიმოლოგიურ ანალიზს.

ისტორიული მისიმიანეთის ფარგლებში შემავალი კოდორის ხეობის ზემო წელი *დალის ხეობის*, ხოლო ხეობაში მდებარე სოფელი *დალის* სახელით არის ცნობილი. იგი დასავლეთიდან სვარაშ-ჯერილის მთაგრეხილით ესაზღვრება მესტიის რაიონს. დალ-სვანეთიდან ყარაჩაი-ჩერქეზეთში გადასვლა კი შესაძლებელია კლუხორისა და მარუხის უღელტეხილებით (მარგიანი 1998:134). დალის სვანეთი მოიცავს მდ. კოდორის ოთხი შენაკადის – აძგარის, ყულუჩის, გვანდრისა და საკენის აუზში მდებარე ტერიტორიას. მისი ფართობია 650 ჰა. აქედან 350 ჰა საკარმიდამო და სახნავ-სათიბი მიწებია, დანარჩენი კი – ტყის მასივები და ალპური საძოვრები (მარგიანი-დადვანი 2005:40). „ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის“ ცნობით, *დალი* ეწოდება ისტორიულ მხარეს კოდორის სათავეებში, ახლანდელ გულრიფშის რაიონის ტერიტორიაზე, რაც წებელდის ნაწილს წარმოადგენს. XIX ს-ში დალი მარშანიების ფეოდალური საგვარეულოს ერთი შტოს გამგებლობაში ყოფილა. 1832 წელს ეს მხარე ფორმალურად, ხოლო 1837 წლიდან, ფაქტობრივად, რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში იყო... 1867 წელს ცარიზმმა დალის მთელი მოსახლეობა წებელდის სხვა მცხოვრებლებთან ერთად ოსმალეთში გაასახლა. შემდგომში აქ დასახლებულან ზემო სვანეთიდან გადმოსული მოახალშენნი (ქსე III, 1978: 350).

თანამედროვე ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფით დალი მოიცავს აჭარისა და ლათის ადმინისტრაციულ ერთეულებში შემავალ სოფლებს.

XIX საუკუნის 30-იან წლებში აფხაზეთის ოლქში დასახლებულია სოფ. დალი (ხორავა 2004:106, და იქვე მითითებული ლიტერატურა). გ. გასვიანის თქმით, XIX ს-ის 30-იან წლებამდე დალი უშუალოდ სვანეთის მთავარ დადემუქელიანთა მფლობელობაში იყო. ამ მიწა-წყლით მოსარგებლე მარშანიები მათ მნიშვნელოვან იჯარას უხდიდნენ, მაგრამ იმავე საუკუნის 40-იანი წლებისთვის მეფის რუსეთმა ყველაფერი წაართვა ჩრდილო კავკასიასა და დალში (გასვიანი 1991:26-32; მისივე 2011:197). დალის თემის სოფ. დალიდან 1867 წელს, აფხაზთა პირველი მასობრივი გადასახლების დროს, თურქეთში გადაუსახლებიათ 106 სული. აფხაზ მუჰაჯირთა სიაში დასახელებულია შემდეგი გვარები: აგაბაშ-იფა, კოჯბაი (კუჯბა), ცვაცვა, ლამხაშ, სათირგია, თერში, ახბა, გუნბა, არგუნ, კაბბა, ახუბა, ბიგუა, ყურდგელ, ყურდგელია, ამჭიბა, მაზუა, აპმეთ, აძიბა, ბიგბა, რაფა-იფა, კვაძბა, მატუა, ფინძაჩა, მარშანია, ბარჩან, აბსაბაშ-იფა, ჩოლია, შეხუაწაა, ჯანბერ, ბადლია, თარბაი, ბუთ, ბადია, ჰაჯიმ, აგრუა (ხორავა 2004:157-159). ბესარიონ ნიჟარაძის თქმით, აფხაზეთის აღმოსავლეთ ნაწილში მდებარე დალის ხეობა ბუნებას ყოველგვარი სიუხვით აუვსია. აფხაზების გადასახლებამდე ეს ხეობა მარღანიების თუ მარშანიების საკუთრებას წარმოადგენდა; მათ შემდეგ ამ ხეობაში ხან მეგრელები დასახლებულან, ხან – რუსები. 1878 წელს ბ. ნიჟარაძეს უნახავს აქ მოსახლე ერთი მდიდარი რუსის ოჯახი. ჩუბხევის საზოგადოების სოფ. ცალერში მცხოვრები გვარმიანები ირწმუნებიან, რომ მათი წინაპრები დალის ხეობიდან ჩამოსახლებულან (ციტირება იხ. ჩანტლაძე, მარგიანი-დაღვანი 2007:16). XX ს-ის დასაწყისში დალის ხეობაში სვანების ხელახალი გადმოსახლების პროცესი დაიწყო (იხ. უბილავა 1948: 3-4; მიბჩუანი 1989:130-131).

მისიმიანეთში სუანო-კოლხების შერეული მოსახლეობის არსებობის გათვალისწინებით სვანური წარმოშობის ტოპონიმთა გავრცელებას ამ მხარეში პ. ინგოროყვა ბუნებრივად მიიჩნევდა და ხეობისა და სოფლის სახელწოდებას – დალ, სვანთა წარმართული პანთეონის ქალღმერთის სახელს – დალს უკავშირებდა (ინგოროყვა 1954:159). ეს მოსაზრება მოგვიანებით გაიზიარა გ. გასვიანმა, რომელიც წერს: „სვანური ტოპონიმია აგრეთვე კოდორის ხეობის სახელი „დალ“ (აფხაზეთის სვანეთის სახელი), რომელიც მისიმიანთა ნასახლარია. დალზე, როგორც ნადირობის ქალღმერთზე, სვანურ ფოლკლორში არაერთი მითი და თქმულებაა გავრცელებული. „დალ“, როგორც წარმართული ღვთაება, ღრმადაა ჩამჯდარი სვანურ რწმენა-წარმოდგენათა პანთეონში“ (გასვიანი 1991: 208).

დალის შესახებ ვრცელი მსჯელობა მოცემულია თ. მიბჩუანის გამოკვლევაში. მატრიარქატის ეპოქის დროინდელი ქალღმერთის, სილამაზისა და მშვენიერების განსახიერების, მიუვალ კლდეებში მცხოვრები ოქროსნაწნავებიანი დალის სახე ფართოდ აისახა სვანურ ხალხურ პოეზიასა და მითოლოგიაში. VIII საუკუნის შემდეგ ისტორიის არენიდან გამქრალი სვანთა ერთ-ერთი ტომის – მისიმიანების განსახლების ადგილს კოდორის ხეობაში დღემდე შემორჩა აღნიშნული წარმართული ქალღმერთის სახელწოდება „დალ“: სვანეთში ამ კულტის მოსახლე გეოგრაფიული სახელწოდებების – დალი თანაღ, დალია კოჯარ და სხვ., გავრცელება სვანებში დალის კულტის განსაკუთრებული ადგილის მაუწყებელია (მიბჩუანი 1989:343-344). კოდორის ხეო-

ბის ზემო წელის – დალის სახელს ნადირობის მფარველი ღვთაების სახელს უკავშირებენ აგრეთვე გ. გასვიანი, თ. გვანცელაძე, ბ. ხორავა და სხვანი (გასვიანი 1998:83-134; მისივე 2011:192, გვანცელაძე 2013:132; ხორავა 2004: 106-107). აფხაზი მეცნიერი ვ. კვარჯია ხეობის სახელს დალ მარშანიას პირსახელს უკავშირებს (კვარჯია 2002:64). თ. გვანცელაძე აკრიტიკებს ამ თვალსაზრისს და შენიშნავს, რომ ვ. კვარჯიას ვარაუდი რაიმე რეალურ საფუძველს არ ემყარება და მიზნად ისახავს სრულიად გამჭვირვალე ქართველური ეტიმოლოგიის მქონე ტოპონიმთა გააფხაზურებას (გვანცელაძე 2013:131).

მისიმიანებისათვის დალი ერთ-ერთ უმაღლეს და უმთავრეს ღვთაებას რომ წარმოადგენდა, ამის მიმანიშნებელია თვით მათი განსახლების ტერიტორიის დღემდე მოღწეული სახელწოდება. ამ მხარეს დალი უნდა რქმეოდა XX ს-ის დასაწყისამდე, ანუ სვანების აქ ხელმეორედ დასახლებამდე. XIX ს-ის 50-იანი წლების ცნობით (ლ. ლიულიე), ამ მხარეს დალ ეწოდება. ამასთანავე, ჩვენ ზემოთ დავიმოწმეთ XIX ს-ის 30-იანი წლების ცნობაში სოფ. დალის დასახელების შესახებ (ხორავა 2004:106). მაშასადამე, თ. მიბჩუანის აზრით, ისტორიული მისიმიანეთი დალის სახელს ატარებს უძველესი დროიდან და არა XX ს-ის დასაწყისიდან. „ამ კუთხის ასეთი სახელი მისიმიანთა სვანურობის ხელშეუვალი არგუმენტია, მით უმეტეს რომ დალ ტერმინი უცხოა აფხაზურისათვის. შ. ინალ-იფა დალ ტოპონიმთან დაკავშირებით არაფერს ამბობს“ (მიბჩუანი 1989:137). სვანურში დალ დედოფალს, ხოლო დალოდ დედოფალას ნიშნავს. სვანურში არსებული სიტყვა დედფალ „დედოფალი“ ქართულიდან უნდა შემოსულიყო. მაშასადამე, სვანთა შორეული წინაპრებისთვის დალი ცნობილი იყო როგორც დედოფალი, სილამაზისა და მშვენიერების განსახიერება, რისთვისაც დროთა განმავლობაში გააკულტეს. სვანთა განსახლების ტერიტორიაზე უძველესი დროიდან დალის კულტი წარმართულ ღვთაებათა პანთეონში ერთ-ერთ უმთავრეს ადგილს იკავებდა (იქვე: 345-346).

კ. დონდუა წერს: „დალი, ნადირობის ქალღმერთი... ლახვს ი თანაღს ხაყლუნის დალიმდ ი ალიმდ... = სამოვარ მთებსა და დიდ მთებში ემინიათ დალის და ალის“ (დონდუა 2001:74).

ქ. მარგვიანის დაკვირვებით, დალ-სვანეთში სოფლებისა და უღელტეხილების სახელწოდებანი აგრეთვე მიკროტოპონიმია, ძირითადად სვანურენოვანია. სვანურ ენაზე აიხსნება ბერძნულ-ბიზანტიურ წყაროებში მოხსენიებული ამ სექტორის გეოგრაფიული სახელწოდებანი. გვხვდება რამდენიმე ათეული აფხაზურენოვანი ტოპონიმი. სამ ათეულამდე სახელწოდება აფხაზური ტოპოფორმანტებით (-რა, ბა, -უა) არის გაფორმებული. ერთეულების სახით დამოწმებულია მეგრული და რუსულენოვანი ტოპონიმებიც (იქვე:136). დალ-სვანეთის ტოპონიმის ყველაზე მრავალრიცხოვანი ჯგუფი სვანურენოვანია, რაც ქრონოლოგიურად შესაძლებელია ორ შრედ, ორ ფენად გაიმიჯნოს: ახალი და ძველი. ახალ ფენას მიეკუთვნება ძირითადად მიკროტოპონიმები, რაც უკავშირდება დალის ხეობაში სვანთა მეორედ თუ მესამედ ჩამოსახლების პერიოდს, ე. ი. XIX-XX სს. მიჯნას. ძველ ფენას მიეკუთვნება ანტიკური პერიოდის ბერძენ თუ რომაელ ავტორებთან, აგრეთვე შუა საუკუნეების წერილობით წყაროებში დაფიქსირებული

ტოპონიმები: ფუსდა/ფუსტა, კლუხორ, დარენ, ჩხალთა (ჩახარ// ჩიხარი), კოდორი (კვარჭია 1985:67; მარგიანი 1998:137-138).

ქ. მარგიანიც იმ აზრისაა, რომ ხეობის სახელწოდება დალ მომდინარეობს ნადირობისა და მონადირეთა მფარველი სვანური ღვთაების, ულამაზესი ქალღმერთის – დალის სახელისაგან. ამ სახელს იმოწმებენ შუა საუკუნეების მოგზაურები – ლუღიე და ნორდმანი. საისტორიო მეცნიერებაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ კოდორის ხეობას ეს სახელი უხსოვარი დროიდან, თვით მატრიარქატის ეპოქიდან უნდა ეტარებინა (იქვე: 138).

ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფისა და კუთვნილების თვალსაზრისით საგულისხმოა სვანთა შემდეგი განმარტება: „აღას ხაჟხა დღღაჟ ხეობა, ლითხუდარი ღერბეთ – დღღ იცაჟდა ალ ხეობას. დღღ ღღმზერ ჩიგარუ ლახშხედა ამჩუ მეზგე მწრას, ამჩუ მერღე მწრას, ხოშამ ი ხოხრამ!.. ალა ლი დღღაჟ ხეობა, დეჟ სამეგრელო-ზემო სუანეთ... მუშუჟნგნქა ამჩუ იუალადედ დღს ხოჩდა... – ამას ჰქვია დალის¹ ხეობა, ნადირობის¹ ღმერთი დალი იცავდა ამ ხეობას. დალის¹ სალოცავი მუდამ შეეწიოს აქ მცხოვრებ კაცს, აქ მყოფ კაცს, უფროსსა და უმცროსს... ეს არის დალის¹ ხეობა, არავითარი სამეგრელო-ზემო სვანეთია... სვანის გარდა, აქ არავინ ყოფილა არასოდეს...“ (მარგიანი-დაღვანი 2007:41-42).

დალეული სვანები მიიჩნევენ, რომ დალის ხეობა არც აფხაზეთია და არც სვანეთი. ისინი თავიანთ თავს სვანებს კი არ უწოდებენ, არამედ „დალეულს“ (მგ-დღღ) და „დალეულს“ (დალ-არ). „ფეტვს დალში აღარავინ თესავს, სვანეთიდან გვიგზავნიანო“, – იტყვიან ხოლმე ხეობაში. ქართველმა მეცნიერებმა სავსე სამუშაოების დროს გაარკვიეს, რომ სვანები დღესაც კი არ აღიქვამენ კოდორის ხეობას აფხაზეთის ტერიტორიად. ამიტომაც უწოდებით ხეობისთვის მათთვის უფრო ახლობელი, სვანური სამყაროსათვის ბუნებრივი ტოპონიმი დალ და არა კოდორ (ჩანტლაძე, მარგიანი-დაღვანი 2007:17; ჩანტლაძე 2010: 82).

სვანების მიერ დალის ხეობის კუთვნილების საკითხის ასეთი გააზრების მიუხედავად და ტოპონიმ „დალის“ წარმომავლობაზე მსჯელობისას ჩვენი ყურადღება მიიპყრო დალი, დალე სიტყვის მეგრულმა მნიშვნელობებმა. ესაა „დასავლეთი, დასავალი, დაისი; სერის მომიჯნავე დაბალი და წაგრძელებული გავაკება“ (ქობალია 2010:233).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დალის მეგრული წარმომავლობის ოროგრაფიულ ნომენად, კერძოდ, სერის მომიჯნავე დაბალ და წაგრძელებულ გავაკებად გააზრება შესაძლებელი იქნებოდა იმ შემთხვევაში, თუკი დალის ხეობაში ფიქსირებულ გეოგრაფიულ სახელწოდებებში გამოიკვეთებოდა მეგრულენოვან ტოპონიმთა შედარებით მრავალრიცხოვანი ჯგუფი. ზოგადი სურათით თუკი ვიმსჯელებთ, სადღეისოდ ის გარეგნობა იკვეთება, რომ ხეობის ტოპონიმურ ფონდში ყველაზე მრავალრიცხოვანი ჯგუფი მაინც სვანურენოვანია. ამის მიუხედავად, უაღრესად ჰიპოთეტურ დონეზე ტოპონიმ „დალის“ ჩვენ მიერ წარმოდგენილ განმარტებას არსებობის უფლება მაინც აქვს, თუკი გავითვალისწინებთ მისიმიანთა ეთნიკური ვინაობის შესახებ დღემდე არსებულ მოსაზრებებს შორის ერთ-ერთს. კერძოდ, მხედველობაში გვაქვს პ. ინგოროყვას მოსაზრება, რომელიც მისიმიანეთის მხარის მოსახლეობის ეთნოგრაფიული

შემადგენლობის შესახებ წერს: ძვ. წ. VI-IV სს-ში ჰეკატე მილეტელისა და სკილაქს კარიანდელის გეოგრაფიულ ტექსტებში მოხსენიებული *კოლაელნი* ეკუთვნოდნენ კოლხურ შტოს და იყვნენ აბორიგენი მოსახლენი მისიმიანეთის მხარისა. შემდეგ ხანებში, არაუგვიანეს ძვ. წ. I საუკუნისა, აქ სვანები ჩამოსახლებულან (სტრაბონის ცნობა). უფრო გვიან ამ ორი ტომის შერევით წარმომდგარა ნარევი ტომი სვან-კოლხებისა (სუანო-კოლხნი) ანუ ეგერ-სვანებისა, მეგრელ-სვანებისა... „ხოლო რაც შეეხება მისიმიანებს (ე.ი. მისიმიანეთის მხარეში მოსახლე სვან-კოლხთა ნარევი ტომს), მათი ენა, როგორც პირდაპირ აღნიშნავს აგათია, არ იყო კოლხური (მეგრულ-ლაზური); ამის მიხედვით მისიმიანეთის მხარის მოსახლეობის ენა ყოფილა ან სვანური, ან ადგილობრივი მისიმიანური დიალექტი, რომელიც სვანური და მეგრული ენის შერევის ნიადაგზე წარმოშობილა“ (ინგოროყვა 1954:145).

მაშასადამე, სტრაბონის მიხედვით „კავკასიონის მთიან მხარეში, დიოსკურიის ზემოთ“, ე.ი. ისტორიული მისიმიანეთის ტერიტორიაზე „სუანო-კოლხების“, იმავე სვანების, ჩამოსახლებაზე მისიმიანეთში სახლობდა კოლხური (მეგრული) მოსახლეობა – კოლაელნი. ტოპონიმ დალის გაჩენაც სწორედ ძვ. წ. I ს-მდე პერიოდს უნდა უკავშირდებოდეს.

კოდორი

XVIII ს-ის დიდი ქართველი ისტორიკოსის, გეოგრაფისა და პოლიტიკური მოღვაწის – ვახუშტი ბატონიშვილის აღწერა კოდორის ხეობის შესახებ ლაკონიურია, მაგრამ შეიცავს ზოგიერთ უზუსტობასაც: „...მოქვის მდინარის დასავლით დის კოდორის მდინარე. ამ წყალზედ არს ეკლესია დრანდას, მთაში, გუმბათიანი, შუენიერი, დიდშენი. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი კოდორსა და ანაკოფიის შორისისა ადგილთა. არამედ აწ აფხაზთაგან არღარა არიან ორთა ამათ შინა ეპისკოპოზნი. გარნა მდინარე კოდორი დრანდამდის დის აღმოსავლიდამ დასავლეთად, გამომდინარე კავკასიიდან, და დრანდიდამ ზღუამდე დის ჩდილოდამ სამხრით. მოიგო სახელი დაბის კოდორისაგან, რომელი არს დრანდას ზეით, ამ წყალზედ, მთაში“ (ვახუშტი 1973:781).

კოდორის დინების მიმართულება „აღმოსავლიდამ დასავლეთად“ ახლანდელი გუღრიფშის მუნიციპალიტეტის სოფ. ამზარამდეა და არა დრანდამდე. ამზარიდან მდინარე სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით მიედინება და სოფ. აძიუბჟას სამხრეთით, კოდორის კონცხთან შეერთვის შავ ზღვას. კოდორი თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე ყველაზე დიდი მდინარეა, რაც წარმოიქმნება ორი მდინარის – გვანდრისა და საკენის სოფ. მარცხენა გენწვიშთან შეერთებით. სათავეს იღებს კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის სამხრეთ კალთაზე, ზღვის დონიდან 740 მ-ზე. მდინარის სიგრძე გვანდრის სათავიდან 110 კმ-ია, უშუალოდ კოდორად სახელდებული მონაკვეთისა – 84 კმ. აუზის ფართობი 2030 კმ²-ს შეადგენს. კოდორის უმთავრესი შენაკადებია ჩხალთა, მრამბა, ჯამპალი ამტყელებით და სხვ. (აფხაზავა ქსე 1980:570).

კოდორის აუზის ქვემო ნაწილი (ტერასისებური ხეობით) კოლხეთის დაბლობში შედის, უმეტესი, ზემო ნაწილი კი, მასში შემავალი ძირითადი ოროგრაფიული ერთეულებით (მთავარი წყალგამყოფი ქედი, ჩხალთისა და კოდორის ფა-

ნავის) გამყოლი ქედები, ჩხალთა-საკენის გასწვრივი ხეობა, საკუთრივ კოდორის ხეობა), კავკასიონის მთიანეთის შემადგენელი ნაწილია (მარუაშვილი 1961:3).

ვახუშტი შენიშნავს, რომ მდ. კოდორმა „მოიგო სახელი დაბის კოდორისაგან, რომელი არს ღრანდას ხეთო, ამ წყალზედ, მთაში“. მაშასადამე, დაბის სახელი დარქმევია მდინარეს. კოდორის სახელწოდებით დასახლებული პუნქტი ამჟამად კოდორის ხეობის მთიან ნაწილში არ არის. პ. ინგოროყვამ გამოთქვა მოსაზრება, რომ ვახუშტისეული დაბა კოდორი უნდა შეესაბამებოდეს ანასტასი აპოკრიზიარის წერილში მოხსენებულ სკოტორის ციხეს (ინგოროყვა 1954:56; ბერაძე 1971:65; მუსხელიშვილი 1977:119).

კოდორის სათავედ ვახუშტი „კავკასის“ („გამომდინარე კავკასიიდან“) მიიჩნევდა. აფხაზეთის კავკასიონის სამხრეთი ტოტი კოდორის ქედია. აღნიშნული ქედი ენგურის, ლალიძგის, მოქვისა და სხვა მდინარეთა აუზების წყალგამყოფს წარმოადგენს და შედგება ხოჯალის მთის მასივში ერთმანეთთან დაკავშირებული ორი მონაკვეთისაგან. ერთი მონაკვეთი აფხაზეთის ქედის სახელწოდებითაა ცნობილი. მისი სიგრძე 30 კმ-ია და მიმართულია სამხრეთ-დასავლეთისაკენ, კავკასიონის მთური წყალგამყოფი ქედიდან ხოჯალის მთამდე. ამ ქედზეა მოგუაშირხის მწვერვალი, ხოლო შუა ნაწილში, მდინარეების – საკენისა და ნენსკრის წყალგამყოფზე – ხიდის უღელტეხილი. ფანავის ქედის სახელით ცნობილი მეორე მონაკვეთის სიგრძე 51 კმ-ია, რაც მიმართულია განედურად, ხოჯალის მთიდან მდ. კოდორის ქვემო დინებამდე (მარუაშვილი ქსე 1980: 570).

ანასტასი აპოკრიზიარი გვამცნობს: „უფალი ამბა ანასტასი და ამ წერილის დაძვერი შესხეს ცხენებზე და ასე გაამგზავრეს და ჩამაწყვიეს: პირველი – აბაზგის მანლობლად ერთ ციხეში, რომელსაც სკოტორი ეწოდება“; კოტორი მოიხსენიება აგრეთვე გიორგი მთაწმინდელის დიდ სვინაქსარში. ანასტასის წერილიდან მოტანილი ციტატის ქართული ვერსიის შესაბამისი ადგილი ასე იკითხება: „და მამა ანასტასიოს საეგრითა წარიყვანეს და შეაყენეს ციხესა აფხაზეთისასა, რომელსა ეწოდების კოტორი“ (იქვე: 43; ბერაძე 1971:65).

მდ. კოდორი გამოსახულია არქანჯელო ლამბერტის 1654 წლის რუკაზე (Coddars Feolim Corax), მას მოიხსენიებს თავის ნაშრომშიც („სამეგრელოს აღწერა“) და აღნიშნავს, რომ კოლხიდაში (ოდიშ-სამეგრელო) „ყველაზე უკანასკნელი მდინარე არის კოდორი, რომელიც უნდა იყოს (ძველთა) კორაქსი, რადგან კოლხიდის საზღვრებია (ძველთა სიტყვით) ერთის მხრით ფაზისი და მეორეს მხრით – კორაქსი“ (ლამბერტი 2011:201).

გერმანელი მოგზაურის – იაკობ რაინეგსის ცნობით, აფხაზეთის დაბლობებსა და ღია ველებს მდინარეები – კოდორი და გერჩისი (?) რწყავს (რაინეგსი 2002:112). ელუარდ აიხვალდი შენიშნავს, რომ „კოდორი სათავეს იღებს კავკასიის უმაღლეს მთებში და მოედინება ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-დასავლეთისაკენ ღრმა ხეობაში, ის დიდი რაოდენობით იერთებს მთის ნაკადულებს და სოფელ უხობის ანუ ღრანდის უკან ერთვის ზღვას ორ ტოტად, რომელთაგან სამხრეთისა ძალზე ნელა მოედინება და პატარა ნაუბისთვის სანაოსნოა“ (აიხვალდი 2005:221-222).

კოდორი გამოსახულია XIII ს-ის ვენეციურ რუკაზე, ვენეციელი კარტოგრაფების, ძმების – პიციგანების მიერ 1367 წელს შედგენილ რუკაზე, სოლერის ხმელთაშუა ზღვის რუკაზე (1385 წ.), პორტუგალიელი კარტოგრაფის, დიეგო ომენის 1559 წელს შედგენილ რუკაზე, (დაცულია პარიზის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში) იაკობ დე მაილოს 1563 წელს შედგენილ რუკაზე (დაცულია პარიზის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში), იტალიელი მისიონერის – ჟან შარდენის 1672 წელს შედგენილ რუკაზე (საზღვარი აფხაზეთ-სამეგრელოს შორის), გერმანელი აღმოსავლეთმცოდნის, რუსეთის უცხო ენათა კოლეჯის პროფესორ რ. კერის მიერ 1732 წელს შედგენილ რუკაზე და ა.შ. (გამახარია, გოგია 1997:312; ზუხბაია, „მახარია“, 2002:19). კოდორი გამოსახულია ლიხთ-იმერეთის 1737 წელს შედგენილ რუკაზეც (ბურჯანაძე 1959: 194).

ბ. კვარაცხელია გამოთქვამს ვარაუდს, რომ ანასტასი აპოკრისიარის წერილში მოხსენიებული „სკოტორი“ და ვახუშტისეული დაბა კოდორი აფსილეთის იმ სექტორში მდებარეობდა, „სადაც აფსილეთის მხარე ადგება მდინარე კოდორს, ე.ი. წებელდის აღმოსავლეთით“ (კვარაცხელია 2003:187). ჩანს, რომ მკვლევარი იზიარებს პავლე ინგოროყვას თვალსაზრისს, მაგრამ არ მიუთითებს ამ უკანასკნელის ნაშრომიდან შესაბამის გვერდს. პ. ინგოროყვა წერს: დაბა კოდორი... მდებარეობს აბსილეთში, იმ სექტორში, სადაც აბსილეთის მხარე ადგება მდ. კოდორს, ე. ი. წებელდის აღმოსავლეთით“ (ინგოროყვა 1954:156).

ვახუშტის აღწერის გაანალიზება გვადლევს შემდეგი დასკვნების გამოტანის შესაძლებლობას:

1. კოდორის დინების მიმართულება აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ ახლანდელი გულრიფშის რაიონის სოფ. ამზარამდეა და არა დრანდამდე, როგორც ფიქრობს მეცნიერი ბატონიშვილი. ამზარიდან მდინარის დინება სამხრეთ-დასავლეთისკენაა მიმართული და სოფ. აძიუბჟას სამხრეთით, კოდორის კონცხთან უერთდება შავ ზღვას;
2. ვახუშტის აზრით, დრანდის ზემოთ, მთაში მდებარე დაბის სახელი დარქმევა მდინარეს. კოდორის სახელწოდებით დასახლებული პუნქტი ამჟამად კოდორის ხეობის მთიან ნაწილში არ გვხვდება.

კოდორის ეტიმოლოგიით არაერთი მკვლევარი დაინტერესებულა. როგორც აღვნიშნეთ, შუა საუკუნეების ქართულ და ბერძნულ-ლათინურ წყაროებში (გიორგი მთაწმინდელი, ანასტასი აპოკრისიარი) მოხსენიებული დაბა კოდორი მდებარეობდა აფსილეთის იმ სექტორში, სადაც აფსილეთის მხარე ემიჯნება მდ. კოდორს, ანუ წებელდის აღმოსავლეთით. იქვე, კოდორის ხეობაში დამოწმებულია სახელწოდება კოდა, კერძოდ, სოფლები – დიდი კოდა და პატარა კოდა წებელდის რაიონში. პ. ინგოროყვა სახელწოდებაში გამოყოფდა ფუძე-სიტყვას – კოდი, კოდა, და ქართული გეოგრაფიული სახელების ჩვეულებრივ დაბოლოებას, ბოლოკიდურ გრამატიკულ ფორმანტს -ორ. ამ სიტყვების შემცველი გეოგრაფიული სახელწოდებებია კოდი და კოდა – სოფლები ქართლში; კოდიანი – მთა ქართლისა და მესხეთის საზღვარზე; კოდმანი – სოფელი ქართლში (ინგოროყვა 1954:156). იმავე ნაშრომში, სხვაგან, მკვლევარი შენიშნავს, რომ XIV-XVI საუკუნეთა იტალიურ

რუკებზე მდ. კოდორის დელტაში დატანილია პუნქტი *კოდოს/კოდას* სახელწოდებით, ხოლო დელილი 1738 წელს შედგენილ რუკაზე მიუთითებს იმავე პუნქტს *კოდორის* ფორმით (იქვე:173). სახელწოდების აფხაზური ვარიანტია *კადორ*.

პროფ. იზა ჩანტლაძე არ იზიარებს საანალიზო ტოპონიმის ქ. მარგიანი-დადვანისა და ზ. ჭუმბურიძისეულ გააზრებას. კერძოდ, ისინი ფიქრობენ, რომ კოდორი მომდინარეობს სვანური სკოლო „ღრმა“ ლექსემიდან (ჩანტლაძე 2007:17; მისივე 2010: 82). *სკოდ*-ფუძის შემცველია აგრეთვე სვანეთის შემდეგი ტოპონიმები: *სკოდარ* – 1. ტყე ბენოში; 2. გზა კახურაში; *სკოდარ* – გზა მურშკელში; *სკოდი ღელ* – დელე ლუჯში; *სკოდი ღელა* – დელე ღობში; *სკოდი ღელი მაჩხაფ* – ჩანჩქერი ლუჯში...

ი. ჩანტლაძის მოსაზრებით, *კოდორ* სვანური წარმომავლობისა რომ იყოს, მაშინ უძლავტანნი ფორმა **კოდურ* უნდა გვქონოდა. „ამასთანავე, აუხსნელი რჩება, აგრეთვე, როგორც ძირისეული *ო* ხმოვნის სიგრძის დაკარგვის, ისე ანლაუტის *ს* თანხმოვნის უკვალოდ გაუჩინარების საკითხი. ესეც რომ არ იყოს, რაჭული *სკოდორი*’ს (მდინარე რიონის ერთი მონაკვეთის სახელწოდება ონსა და ამბროლაურს შორის) ანალოგიური ტოპონიმები დასტურდება საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში“ (ჩანტლაძე და სხვ. 2007:17; მისივე ჩანტლაძე 2010:82). მკვლევარი იმოწმებს მსგავსი წარმოების ტოპონიმებს: *სკინდ-ორ-ი*, *სკანდ-ე* (ჭიათურა), *კუდ-არ-ო* (რაჭა), *კვად-ო-ურ-ა* (მცირე მდინარე სოფელ ღორეშაში) და *კოდ-ა-ურ-ა* (ტყე ზემო იმერეთში), და ასლან ლიპარტელიანის განმარტებას, რომ კოდორ „ღრმა, მორევიანი მდინარეა“ (იქვე:18; მისივე ჩანტლაძე 2010:83). ი. ჩანტლაძე, ქართველურ ენათა ქრესტომათიული ხმოვანთშესატყვისობის (ქართ. ა: ზან. ო: სვან. ა), აგრეთვე *კად*- ძირის სემანტიკისა და *-ორ* სუფიქსის მეგრულში განსაკუთრებულად ფართოდ გავრცელების გათვალისწინებით, შეეცადა *კოდორე* ლექსემისათვის საერთო-ქართველურ ღონეზე აღედგინა **კად*- ძირი, რაც აგრეთვე წარმოდგენილია *ნა-კად*- და *ნა-კად-ულ*- ფუძეთა სახით. მისი ზანური შესატყვისი უნდა ყოფილიყო *კოდ-ორ*-, ხოლო სვანურში – *ლა-კად-ა*. მკვლევარი შენიშნავს, რომ კოდორი არაა სვანური *კადარ* („მშრალი, ხმელი ადგილი, ხმელეთი“) სიტყვის ზანიზებული ფორმა. იგი შეიცავს ქართველურ *კად*- ძირს, რაც ალბათ თავის დროზე „წყლის“ აღმნიშვნელი იყო, ისეთი წყლისა, მზისგულზე მდებარე მთისძირა გორაკ-ფერდობებიდან რომ იღებდა სათავეს. კოდორის „წყლის“ სემანტიკის შემცველ სახელწოდებად გააზრების დასტურად მიიჩნევს ი. ჩანტლაძე სამეგრელოს ტერიტორიაზე, კერძოდ, აბაშაში დამოწმებულ ტოპონიმ *კოდორფონს* (ჩანტლაძე 2010:83).

კოდორა, *კოდორე*, *კოდორი* ლექსემები სამეგრელოში ფართოდ ყოფილა გავრცელებული, რასაც მოწმობს წერილობით წყაროებში ამ ვარიანტების ტოპონიმების სახით დამოწმებაც. კერძოდ, მხედველობაში გვაქვს ოდიშის მთავარ ბეჟან დადიანის მიერ 1714 წელს შედგენილი „შეწირულების წიგნი“, რაშიც ვკითხულობთ, რომ ანჯელი და „*კოდორა გაღმართი*“ ჭილაძეებს საჭყონდიდლოსთვის შეუწირავთ (კაკაბაძე 1921:113). 1753 წელს შედგენილ „წყალობის წიგნი“ გვხვდება „*გამოდმა კოდორი*“: „გაბრიელ ჭყონდიდელს რობაში მცხოვრები, მიქლაძეებისგან შეწუხებული სამი გლეხი წამოუყვანია და გამოდმა კოდორში დაუსახლებია. მაშასადამე, *გამოდმა კოდორი* და *გამოდმა კოდორი* ტოპონიმებად დასტურდება ჯერ კიდევ XVIII საუკუნეში.

გამოღმა კოდორი სოფელია აბაშის რაიონის ნაესაკაოს ადმინისტრაციულ ერთეულში, რიონის მარჯვენა ნაპირას. ქალაქ აბაშას დაშორებულია 5 კმ-ით, ხოლო ნაესაკაოს – 3 კმ-ით. სოფლის სახელწოდების ამჟამინდელი ადგილობრივი ვარიანტი *პირველი კოდორი* უწინ ოფიციალურ სახელწოდებას წარმოადგენდა. სოფ. *გალმა კოდორი* მდებარეობს რიონის მარცხენა მხარეს და კეთილარის ადმინისტრაციულ ერთეულში შედის. მისი უწინდელი სახელწოდებაა *მეორე კოდორი* (კეკელია, ოდიშარია 2012:7, 10, 15).

პ. ცხადაია შენიშნავს, რომ სამეგრელოს ტოპონიმიაში *კოდორი* ყოველთვის წყლისპირა ბექობს მიემართება. მკვლევარი იქვე იმოწმებს კ. კაჭარავას განმარტებას: *კოდორი*, იგივე *კოდძე* მდინარის ხაზოა, მაღალი ნაპირია (ცხადაია 2013:45).

აქვე მოვიხმობთ საილუსტრაციო მასალას სვანეთ-სამეგრელოს მიკროტოპონიმიდან:

კოდარ – სათიბ-სადოვარი ჟიბიანში;

კოდარა – ადგილი სოფ. გეზათში, სადაც გადიოდა თურმე სამეგრელო-იმერეთის საზღვარი (ელიავა 1977:19).

კოდორა – გ. ელიავა „ქალაქ აბაშისა და მისი მიდამოების“ ტოპონიმთა ნუსხაში მიუთითებს დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე“ (ელიავა 1977:39).

კოდორე – 1. ადგილი გეზათში. გ. ელიავას თქმით, მსგავსი მიკროტოპონიმი ამ სოფელში სხვაგანაც გვხვდება. იქვე მოცემულია შემდეგი ხალხური განმარტება: „ტყიანი, მაგარი მიწა, უნაყოფო“ (იქვე: 19); პ. ცხადაია შენიშნავს, რომ *კოდორე*//*კოდორა* ეწოდება სახნავეებს ონტოფოსა და გეზათის საზღვარზე, და იქვე აზუსტებს: გეზათში ადგილს *კოდარა* ჰქვია, ხოლო ონტოფოში – *კოდარე*. წარმოდგენილია რესპოდენტის განმარტებაც: „*კოდარა* ქართული ფორმაა, *კოდორე* კი – მეგრული“ (იქვე: 159); 2. ადგილი ძველ აბაშაში. გ. ელიავას წიგნში დასახელებულია დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე (იქვე: 27). უთუოდ ეს *კოდორე* უნდა იგულისხმებოდეს პ. ცხადაიას მიერ ვაკე-სადოვრების სახელწოდებად დამოწმებულ ტოპონიმში, რაც მდებარეობს სოფ. ონტოფოს საზღვართან, ცუდლარის მარცხენა მხარეს (ცხადაია 2013: 158). მკვლევარი გაღმა *კოდორშიც*, *კერძოდ*, *ანჯერში*, რიონის მარცხენა მხარეს მდებარე სახნავეის სახელწოდებად ასახელებს *კოდორას*// *კოდორეს* (იქვე:158); 3. სახნავი რიონისა და ტეხურის შესართავს შიგნით, სოფ. გამოღმა ზანათში. პ. ცხადაიას ცნობით, ამ ადგილას „უწინ ყოფილა უღრანი ტყე, მუხნარი, სადაც გარეულ ღორსაც ხშირად მონადირებდნენ ხოლმე (ცხადაია 2013:158). ტოპონიმ *კოდორეს* სოფ. ზანათში გ. ელიავა მიუთითებს რიონისა და ტეხურის შესართავთან (იქვე:57); 4. სახნავი ტეხურისა და რიონის შესართავთან არსებულ სამკუთხედში, სოფ. სუჯუნაში. მის გაღმა ისულა და დონძირია. აქაც უღრანი ტყის არსებობას მიუთითებენ; 5. ამაღლებული ვაკე სოფ. გამოღმა პირველ ხორგის უბან სადოლბაიოში, მდ. სკვიის მარცხენა მხარეს (ცხადაია 2007:143); 6. სახნავეები ეტორჩინეში, ტარჩინის ორივე ნაპირზე. სახელდებული ობიექტი მდებარეობს სოფ. ჯოლევიში (ცხადაია 2010:202); 7. ადგილი ნაესაკაოში. გ. ელიავას მიერ დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე დამოწმებულ ტოპონიმს ახლავს ხალხური განმარტება: „ღარიბი ხალხი – კოდორები ჩა-

მოსახლეებულან“. მკვლევარი იქვე შენიშნავს, რომ ეს სახელი სოფელში კიდევ ერთ ადგილს ჰქვია (იქვე:51).

კოდორეშ ოლური – ნაგზაური, რაც აბაშიდან გადიოდა გეზათში, ნოღელის გაღმა (იქვე:159).

კოდორიშ რჩქონი – ტყე, კუნძული რიონზე, სოფ. გაღმა კოდორში (ცხადია 2013:159);

კოდორობა – სახნავეები გაღმა კოდორში, ანჯერში. ეს ტერიტორია უწინ დასახლებული ყოფილა. კოდორობა მრავლობითი რიცხვის ფორმაა. აკონკრეტებენ: ტიფონიაშ დაბალი, მესხიაშ დაბალი, *გალენკოდორე*, *დინახალენკოდორე*, საღლამო... (იქვე: 159).

კოდოროუ – ჭალა და სახნავი; მდ. აბაშის მარცხენა ნაპირი ინჩხიას შესართავთან მარტვილში (კეკელია 2008:32; მისივე 2009:73). ასახელებს გ. ელიავაც (ელიავა 1977: 103). პ. ცხადია გვთავაზობს ტოპონიმის შემდეგ ლოკალიზაციას: „კოდოროუ – სახნავი მდ. აბაშის მარცხ. ნაპირზე, სტადიონის უკან“ (ცხადია 2010:25).

კოდორფონი – გ. ელიავას ცნობით, ასე ეწოდება კოდორის თავთხელს რიონზე, სოფელ ნაესაკაოში (იქვე:52). პ. ცხადია იმომებს ტოპონიმს *კოდორფონის* ფორმით, და აღნიშნავს, რომ ასე ეწოდება ტყეს და საძოვარს ოჩარულის წყაროსთან, სოფ. სამიქაოში (იქვე: 159).

კოდორქალაქი – გ. ელიავას მიერ „ნაესაკაოს სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთან უსხაში დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე მითითებულ გეოგრაფიულ სახელწოდებას ახლავს ავტორის მიერ ნ. მიმინოშვილისგან ჩაწერილი განმარტება: კოდორი, ვიდრე რიონი სოფელს შუაზე გაყოფდა, წინათ სულ ერთიანი ყოფილა. რიონი მაშინ ფიჩორასთან მიედინებოდა, მაგრამ გურულებს დღევანდელ კალაპოტში გადმოუგდიათ. წინათ ამ ადგილას ქალაქი ყოფილა. კოდორი უწინ იქ ყოფილა, სადაც დღეს გაჭვდილია, მაგრამ შემდეგ გადაუტანიათ (იქვე:51). პ. ცხადიას ცნობით, კოდორქალაქი გამოღმა ანუ პირველი კოდორის სახელწოდებაა და მდებარეობს რიონისა და ცხენისწყლის შესართავთან (ცხადია 2013:159; იხ. აგრეთვე კეკელია, ოდიშარია 2012:13).

კოდორჭაე – გ. ელიავა დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე ასახელებს „კეთილარის სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთან უსხაში, ჭალა-საძოვრისა და საყანის სახელწოდებად (იქვე:64).

გალენკოდორე „გარეკოდორე“ – სახნავი საღლამოს ნაპირზე, დინახალენკოდორეს პირდაპირ, კოდორობაში. სახელდებული ობიექტი მდებარეობს სოფ. გაღმა კოდორში (ცხადია 2013:124).

დინახალენკოდორე „შიგნითა კოდორე“ – ლოკალიზაციისათვის იხ. ზემოთ გალენკოდორე.

მელენკოდორი – სოფ. გაღმა კოდორის სახელწოდების მეგრული ვარიანტი.

სვანურში *კადარ*, *კადარ* იგივეა, რაც „ხმელი, მშრალი ადგილი; ხმელეთი“. ასევე მეგრულშიც *კადარი* ეწოდება მზისკენ მიქცეულ ფერდობს, მზიან მხარეს. ო. ქაჯაია იმომებს საილუსტრაციო მასალას: *კადარი დინხ* „ფერდობი ადგილი“ (ქაჯაია 2002: 97). ა. ქობალიას განმარტებით *კადა/კადარი* იგივეა, რაც კედელი, კლდე; კლდის ტე-

რასა; ხოლო კადარის განმარტებისას რამდენიმე მნიშვნელობას გვთავაზობს: „კადარი კლდოვანი ადგილი, ქვიანი ფერდობი; კენჭიანი, კუდარო; უვენახო, უნაყოფო მთიანი ან წყლისპირა ქვიანი ადგილი; მზვარე, მზიანი ადგილი, მთის სამხრეთი კალთა“ (ქობა-ლია 2010:351). მისივე ლექსიკონში დამოწმებულია *კადარღალის* შემდეგი განმარტება: „კლდისღელე, კლდე-ღრე“ (იქვე). რამდენადაც ბგერათშესატყვევისობა სვან. -ა: მეგრ. -ო არ დასტურდება, მაშასადამე, *კადარი*, *კადარა* იგივე არაა, რაც კოდორი, მაგრამ *კოდორ* სიტყვა *კოდზე* სიტყვის მნიშვნელობის შემცველია, თუმცა სიტყვის ამ მნიშვნელობის მასალობრივი დამთხვევა არ დასტურდება (ცხადაია 2013:45).

კოდორი მეგრულში აღნიშნავს კლდოვანს, მდინარის კლდოვან ნაპირს, წყლის კალაპოტს, ხევის კლდოვან ძირს. მდინარის სახელწოდება *კოდორი*, ჩვენი აზრით, სწორედ კლდოვანი კალაპოტის, ან ქვალოდებიანის შინაარსის ამსახველი უნდა იყოს.

ლიტერატურა

აიხვალდი 2005: ედუარდ აიხვალდი *საქართველოს შესახებ (XIX საუკუნის პირველი მესამედი)*, გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებლები დაურთო ვია გელაშვილმა, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი.

აფხაზავა ქსე 1980: ი. აფხაზავა, კოდორი, *ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია*, V, „მთავარი სამეცნიერო რედაქცია“, თბილისი.

ბერაძე 1971: თ. ბერაძე, ვახუშტი ბაგრატიონი და ოდიშის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, *საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული*, IV, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.

გასვიანი 1991: გ. გასვიანი, *ნარკვევები შუა საუკუნეების სვანეთის ისტორიიდან*, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.

გასვიანი 2011: გ. გასვიანი, *აფხაზეთი ისტორიული საქართველოა*, გამომცემლობა შპს „პოლიგრაფ თბილისი“, თბილისი.

გვანცელაძე 2013: თ. გვანცელაძე, აფხაზეთის ტოპონიმის ისტორიის გაყალბების მორიგი მცდელობის შესახებ, კრ. „ქართველური *ონომასტიკა*“, VI, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.

დონდუა 2001: კ. დონდუა, *სვანურ-ქართულ-რუსული ლექსიკონი*, ს-ს. ორბელიანის სახელობის თსპუ გამომცემლობა, თბილისი.

ელიავა 1977: გ. ელიავა, *აბაშისა და გვეგჭკორის რაიონების ტოპონიმთა*, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.

ვახუშტი 1973: ვახუშტი ბატონიშვილი, *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება*, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.

ზუხბაია 2000: ვ. ზუხბაია, *ქართული გვარ-სახელები და ტოპონიმები აფხაზეთში*, თბილისი.

ბურჯანაძე 1959: შ. ბურჯანაძე, ლიხთ-იმერეთის 1737 წლის რუკა, როგორც ფეოდალური საქართველოს ისტორიის პირველწყარო, *ხელნაწერთა ინსტიტუტის „მოამბე“*, I, თბილისი.

- ინგოროყვა 1954:** პ. ინგოროყვა, ვიორგი მერჩულე, ქართველი მწერალი მათე საუკუნისა, გამომცემლობა „საბჭოთა მწერალი“, თბილისი.
- კვარაცხელია 2003:** ბ. კვარაცხელია, ზოგი რამ გულრიფშის რაიონის ისტორიულ წარსულზე, კრ. „საისტორიო ძიებანი“, ნ, თბილისი.
- კაკაბაძე 1921:** ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, I, ტფილისი.
- კეკელია 2008:** ი. კეკელია, მარტვილის რჩეული გეოგრაფიული სახელწოდებანი, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.
- კეკელია 2009:** ი. კეკელია, მარტვილის ტოპონიმია (ეტიმოლოგიურ-განმარტებითი ლექსიკონი), გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.
- კეკელია, ოდიშარია 2012:** ი. კეკელია, დ. ოდიშარია, ნაესაკოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ქუთაისი.
- ლაშხერტი 2011:** არქანჯელო ლაშხერტი, სამეგრელოს აღწერა, გამომცემლობა „მთაწმინდა“, თბილისი.
- მარგიანი 1998:** ქ. მარგიანი, დალ-სვანეთის ტოპონიმია, კრ. „ქართველური მეტყვედრება“, I, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- მარგიანი-დადვანი 2007:** ქ. მარგიანი-დადვანი, ზოგი რამ დალის ხეობის ტოპონიმებიდან, წიგნში: ი. ჩანტლაძე, ქ. მარგიანი-დადვანი, ქ. მარგიანი-სუბარი, მ. სალლიანი, რ. იოსელიანი, კოდორული ქრონიკები (გამოკვლევებითურთ), ტ. I, გამომცემლობა „გლობალ-პრინტი“, თბილისი.
- მარუაშვილი ქსე, 1980:** ლ. მარუაშვილი, კოდორის ქედი, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, V, „მთავარი სამეცნიერო რედაქცია“, თბილისი.
- მიბჩუანი 1989:** თ. მიბჩუანი, დასავლეთ საქართველოს ქართველ მთიელთა ეთნოგენეზის, განსახლებისა და კულტურის ისტორიიდან, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- მუსხელიშვილი 1977:** დ. მუსხელიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, I, „მეცნიერება“, თბილისი.
- რაინეგსი 2002:** ი. რაინეგსი, მოგზაურობა საქართველოში, გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებლები დაურთო გია გელაშვილმა, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი.
- უბილავა 1948:** ე. უბილავა, დალის ხეობა (ნარკვევი), „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 18 იანვარი. თბილისი.
- ქაჯაია 2002:** ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. II, თბილისი.
- ქობალია 2010:** ა. ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი.
- ქსე III, 1978:** ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. III, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- ჩანტლაძე და სხვ. 2007:** ი. ჩანტლაძე, ქ. მარგიანი-დადვანი, ქ. მარგიანი-სუბარი, მ. სალლიანი, რ. იოსელიანი, კოდორული ქრონიკები (გამოკვლევებითურთ), ტ. I, გამომცემლობა „გლობალ-პრინტი“, თბილისი.
- ჩანტლაძე 2010:** ი. ჩანტლაძე, კვლავ „კოდორ“-ის ეტიმოლოგიისათვის, არნოლდ ჩიქობავას საკითხავები, არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის XXI სამეცნიერო სესია, მასალები, თბილისი.

ცხადაია, ჯოჯუა 2003: პ. ცხადაია, ვ. ჯოჯუა, *სამურზაყანოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი*, თბილისი.

ცხადაია 2007: პ. ცხადაია, *სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, ხობის რაიონი, ქ. ფოთი*, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.

ცხადაია 2010: პ. ცხადაია, *სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, მარტვილის რაიონი (სამხრეთი ნაწილი)*, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი.

ცხადაია 2013: პ. ცხადაია, *სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი. აბაშის რაიონი*, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.

ხორავა 2004: ბ. ხორავა, *ავხაზთა 1867 წლის მუჰაჯირობა*, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი.

Кварчия 1985: В. Кварчия, *Ойконимы Абхазии в письменных источниках*, Сухуми.

Igor Kekelia

Research into the Toponymy of Abkhazia (Dali, Kodori)

Summary

Some scientists were interested in Abkhazian historical geography and toponymy. This interest has increased lately. A lot of articles have been published regarding this topic. But despite this we can firmly say that Abkhazian toponyms still require a lot of attention, and special linguistic, extra linguistic and historical analyses should be conducted in this field. Abkhazian historical geography and toponymy still need a devoted researcher and publisher.

The presented work is an attempt to investigate Abkhazian toponyms *Dali* and *Kodori* historically and etymologically. The researcher analyses Georgian *Dali*, *Kodori* and foreign authors' opinions about these geographical names and, at the same time, offers his own, diverse views. All the toponyms given in this article are explained in Megrelian.

In the author's viewpoint, when discussing the origin of the place name "Dali", the Megrelian meanings of the word *dali* are noteworthy. These are: "West", "Sunset", "low and elongated place adjacent to a hill". The explanation of the place name "Dali", suggested as a cautious assumption by the author, has a right to exist bearing in mind one of the opinions concerning the ethnicity of the Misimians. In particular, according to Strabo, in the mountainous region of the Caucasus, above Dioscuria, i.e. on the territory of historical Misimianeti, prior to the settlement of the "Svano-Colchians", the same as the Svans, there lived the Colchian/Megrelian population – the Kolaeans. And the place name "Dali" too must have appeared before the 1st c. BC.

When discussing the etymology of the hydronym "Kodori", the researcher takes into account the fact that the word *kodori* in Megrelian denotes "rocky", "cliffy river bank", "river bed", "rocky bottom of a ravine". In the author's view, the name of the river "Kodori" must be denoting the semantics of "rocky bed", or "stony, cliffy place".

INTERPRETATION OF THE COMMON KARTVELIAN LINEAR A SCRIPT SEQUENCES *ku-ro* AND *ki-ro*

‘The meaning of one Linear A word is certain: *ku-ro* is the word which introduces totals, and must mean something like ‘total’ or ‘so much’. If we could find such a word in a known language, the problem of Linear A might be solved.’ *J. Chadwick (1970:154 ff.)*

The sign-sequences (words) denoting arithmetic operations in Linear A inscriptions: 𐀗+ [ku-ro] – ‘to gather, to collect’; and 𐀕+ [ki-ro] – ‘decrease, reduce’ were presented by me earlier (Kvashilava 2011:266-267).

Below these sequences are studied in detail.

1.1. Reading the sign-sequence 𐀗+ [ku-ro]

According to GORILA (1976, I:18-19, 22-23, 26-27, 44-45, 48-51, 138-141, 150-153, 164-165, 168-171, 176-179, 192-203, 206-213, 218-219, 318-319; 1976, III:182-185; see also Younger 2000-2011) the sign-sequence 𐀗+ has been attested on clay tablets HT 9 (HM 13), HT 11 (HM 29), HT 13 (HM 7), HT 25 (HM 34), HT 27 (HM 36+53), HT 88 (HM 1312), HT 89 (HM 1313), HT 94 (HM 1316), HT 100 (HM 1306), HT 102 (HM 1310), HT 104 (HM 1317), HT 109 (HM 1333), HT 110 (HM 1319), HT 116 (HM 1361), HT 117 (HM 1364), HT 118 (Pigorini 83734), HT 119 (HM 1362), HT 122 (HM 1366), HT 123 (HM 1367+1371), HT 127, PH(?) 31 (HM 1609), ZA 15 (HM 1627); these were found at Hagia Triada, Phaistos (?) and Zakros in Crete, and dated back to LM IB period (GORILA 1976, I:XXI, XXX; 1976, III:XIV, XVI, XXII; 1985, V:83-86, 113).

The following two inscriptions have been chosen for my study:

Inscription on side *b* of clay tablet HT 9 (GORILA 1976, I:18, 19)

HT 9b

.1		H.
.1	𐎠𐎢𐎡]	
.2	⊕𐎺	
.2	𐎠𐎢	3
.3	𐎠𐎢	3
.3	𐎠𐎢	3
.3	𐎠𐎢	2
.4	⊕𐎺	2
.4	𐎠𐎢	2
.5	𐎠𐎢	4
.6	𐎠𐎢	44

Inscription on side *b* of clay tablet HT 9
(GORILA 1976, I:19)

HT 11b

.1	𐎠𐎢𐎡 𐎠𐎢𐎡 :
.2	𐎠𐎢 ⊕ = - ⊕ = -
.3	⊕ = - - 𐎠𐎢 𐎠𐎢
.4	⊕ = - 𐎠𐎢 𐎠𐎢 .
.5	⊕ = - 𐎠𐎢
.6	⊕ = - =

HT 11b

.1 𐎠𐎢𐎡 *non va univ. 11b, 11c*, 𐎠𐎢
particement comparable.

HT 11b

.1	𐎠𐎢𐎡 :	
.1	𐎠𐎢 :	
.2		𐎠 40
.2		⊕ 30
.3		⊕ 50
.3-4	𐎠𐎢 𐎠𐎢	⊕ 30
.4-5	𐎠𐎢 𐎠𐎢	⊕ 30
.5-6	𐎠𐎢	150

Inscription on side *b* of clay tablet HT 11
(GORILA 1976, I:22, 23)

The sign-sequence 𐎠𐎢 is attested at the end of the inscriptions on HT 9b and HT 11b.

The Linear A (LA) script signs LA081 and LA002 are considered to be identical (or similar) to the corresponding signs of Linear B (LB) and the Cypriot syllabic (CS/LC) script, as shown on the table below (see Kvashilava 2011:239; 2012:165-167):

LA	 	ku		ro	© 2014 G. Kvashilava		
LB	 			ku			ro
CS (LC)							lo

The table is compiled according to Evans 1952, II:15, 6; Bennett 1966:298, 299, 304, 305; Chadwick 1970:24; GORILA 1985, V:XXXIV, XXVIII; CoMIK 1986, I:54; Duhoux 1983:34; Raison, Pope 1994:25; Douros 2008:29, 25

According to rule 5.2.2 of my algorithm for reading the signs of the Phaistos Disk and Linear A scripts (Kvashilava 2008:253, 254), the LA081 sign and LA002 sign are read as [ku] and [ro/*lo] syllables (see Kvashilava 2011:252, 266; 2012:174-176), which coincides with the phonological values of the corresponding LB signs (see Chadwick 1970:165), and consequently the LA sequence of signs   is read as [ku-ro/*ku-lo].

The meaning of   [ku-ro/*ku-lo] is supposed to be ‘total’ (Evans 1952, II:16, 52; Pope 1958:21; Nagy 1963:202, 203; Packard 1974:26; Platon, Brice 1975:73; Chadwick 1975:144; Hooker 1990:181 / Chadwick 1987; Palmer 1995:136, 137, 151; Duhoux 2000:598; 2004:217; Schoep 1999:208; 2002:160-162; Facchetti, Negri 2003:169; Younger 2003:309¹²; Owens 2007:317; Montecchi 2008:314); Indo-European *ger- ‘to collect, to gather’; Greek ἀγείρω¹ ‘to come together, to assemble; to gather, to collect’ (SOS 1976:91 / Pope 1964; comp. Bomhard 2014, II:538, №486D); Kartvelian *k̄ar/*k̄r- – ‘bind, bind together, tie’; Kartvelian *k̄r-eb- – ‘to gather; sum up’ (Gordeziani 2000:117; 2007, II:211; Chotalishvili 2003:100; comp. Bomhard 2014, II:538, №486C); Semitic *kull- ‘all’² (Gordon 1958:249; 1975:153, 156; Packard 1974:26 ff.).

The above materials show the connection of   [ku-ro] with the Common Kartvelian (CK) archetype *k̄r̄-ɔɔ [k̄r̄-ɔj] < *k̄r̄-ɔ̄-ɔɔ/*k̄r̄-ɔ̄-ɔɔ [k̄r̄-w-ɔj/*k̄r̄-w-aj]³.

¹ Comp.: Indo-European *h₂ger- ‘to gather, to collect; to come together, to assemble’ (see Bomhard 2014, II:538, №486D); Mycenaean Greek $\tau\acute{\alpha}\rho\epsilon$ [a-ke-re] (see PY Cc 660.a tablet) – ἀγείρει (Jorro, Adrados 1999, I:38); $\tau\acute{\alpha}\rho\epsilon$ [a-ko-ra] (see PY Cn 453.1 tablet) – ἀγορά (Jorro, Adrados 1999, I:46); ἄγορος, ‘gathering’ (see Beekes 2010, I:10; comp.: Chadwick, Baumbach 1963:166; Pokorny 2007:1029-1030).

² Comp. Semitic *kull- ‘all’ (see Bomhard 2014, III:569-570, №512A): Sumerian 𒀭 [kul] ‘to collect’ (PSD 2005:150).

³ The following notations are used in this paper: C – any simple consonant or harmonic group of decessive order; ɔ |j| stands for a frontal sonant phoneme; k̄=k=k̄; K̄=k̄/ċ; l̄=l/l, l̄

1.2. Reconstruction of the CK archetype *ჰრ-ოჲ [*k̥r-oj]

As mentioned above, the theory of morphological structure and typology of CK presented by Th. Gamkrelidze and G. Machavariani (1965:366-368), the comparative study of Kartvelian languages allows the inner and comparative reconstruction of Later CK archetypes.

According to the ‘Principle of Monovocalism’ (Gamkrelidze, Machavariani 1965:183, 243), if to one-morpheme verbal root – in our case {*ჰერ-/*ჰარ- [*k̥er-/*k̥ar-]} – a normal grade suffixal morpheme, such as {*-ეჲ/-აჲ [*-ew/*-aw]} is added, then in a bimorphemic stem only one morpheme is presented at the normal vocalic grade, and the normal vocalic grade of the root changes to the zero or reduced grade (comp.: Gamkrelidze, Machavariani 1965:311, 238; Gamkrelidze 2008:35):

Normal vocalic grade root

*ჰერ-/*ჰარ- [*k̥er-/*k̥ar-]⁴
 -ბ/-ობ *-b/*-ib
 -ნ/-ონ *-n/*-in

Zero vocalic grade stem

*ჰრ-/ჰრ-ეჲ/-აჲ- [*k̥r-/k̥r-ew/-aw-]
 -ებ/-ებ⁵ *-eb/*-āb⁵
 -ეჲ/-აჲ *-ej/*-aj
 -ენ/-ან *-en/*-an

These archetypes are of the phonemic structures of the CK morphemes (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:227, 239):

*ჰერ-/*ჰარ- [*k̥er-/*k̥ar-] ∈ CVS-;
 *ჰრ-ეჲ/-აჲ- [*k̥r-ew/-aw-] ∈ CS-VS-;
 *ჰრ-ეჲ/-აჲ- [*k̥r-ew/-aw-] ∈ C\$-VS-.

CK *ჰარ- [*k̥ar-] root morpheme is manifested in the 1st and 2nd subjective person forms of athematic (zero) aorist on the normal vocalic grade (comp.: Gamkrelidze 1966: 74; Gamkrelidze, Machavariani 1965:239):

*being a palatal (or palatalized) lateral sonant, and ʎ – a postalveolar (cacuminal or retroflex) lateral sonant; ǰ=ǰ=ǰ'; ǰ=ǰ=ǰ'; s₁=s/š; S denotes any non-syllabic sonant; Ⴀ denotes any syllabic sonant; ʈ=ʈ'; ʋ=ʋ, ʋ denotes any vowel phoneme; ʎ [w] denotes a labial non-nasal sonant phoneme; ʀ¹=a or similar, ʀ₁=a or nothing; Ø – a null phoneme; * denotes the reconstructed phoneme; # denotes a pause; | denotes a parallel phoneme or form; a>b means that a changes to b; b∈C means: b belongs to C. Syllabic ʀ [r] is denoted as ʀ [r], ʀ [r] is non-syllabic (Gamkrelidze, Machavariani 1965:80²).*

⁴ *ჲ/*ა [*e/*a] occurred after the *ჲ [*e] and *ა [*a] allophones of the CK vocalic *ჲ /*ა/ phoneme acquired phonological values (Gamkrelidze, Machavariani 1965:372).

⁵ In Modern Georgian the suffix -ებ [-eb] substituted the earlier *-ეჲ [-ew]. Comp. Old Georgian ა-ჰურთხ-ებ-ს [a-ḥurt^hx-ev-s]: Modern Georgian ა-ჰურთხ-ებ-ს [a-ḥurt^hx-eb-s] (Gamkrelidze, Machavariani 1965:263¹) – ‘the act of blessing’ (DGL 1950, I:259).

A o r i s t

Singular

I. *ჟ-ჰარ [*w-ḵar]

II. *ჰ-ჰარ [*h-ḵar]

Plural

I. *ჟ-ჰარ-თ [*w-ḵar-t^h]

II. *ჰ-ჰარ-თ [*h-ḵar-t^h]

As for the CK zero-grade root morpheme *ჰრ- [*ḵr-], it is manifested in the 1st, 2nd and 3rd subjective person of thematic present forms, as well as in the 3rd person forms of the athematic aorist (comp.: Gamkrelidze 1966:74; Gamkrelidze, Machavariani 1965:239):

P r e s e n t

Singular

I. *ჟ-ჰრ-აჟ [*w-ḵr-aw]

II. *ჰ-ჰრ-აჟ [*h-ḵr-aw]

III. *ჰრ-აჟ-ს [*ḵr-aw-s]

Plural

I. *ჟ-ჰრ-აჟ-თ [*w-ḵr-aw-t^h]

II. *ჰ-ჰრ-აჟ-თ [*h-ḵr-aw-t^h]

III. *ჰრ-აჟ-ენ [*ḵr-aw-en]

A o r i s t

Singular

III. *ჰრ-ა [*ḵr-a]

Plural

III. *ჰრ-ეს [*ḵr-es]

If the thematic zero-grade {*-Øჟ [*-Øw]} and normal grade {*-ეჟ/*-აჟ [*-ej/*-aj]} suffixal morphemes are added to the one-morpheme root {*ჰერ-/*ჰარ- [*ḵer-/*ḵar-]}, the normal vocalic grade of the root is changed to the reduced grade (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:226):

*ჰრ-/ჰრ-ეჟ-აჟ- [*ḵr-/ḵr-w-ej/-aj-]

*-ბ

*-ბ

-ენ/-ან

-en/-an

CK archetypes *ჰრ-ეჟ-აჟ- [*ḵr-w-ej/-aj-] and *ჰრ-ეჟ-აჟ- [*ḵr-w-ej/-aj-] are of the CS-S-VS- and CṢ-S-VS- phonemic structures (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:203).

Consequently, the inner and comparative analysis allows the reconstruction of the CK archetypes:

- *ვერ-/*ვარ- [*k̥er-/*k̥ar-] (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:311);
- *ვერ-ბ-/*ვარ-ბ- [*k̥er-b-/*k̥ar-b-], *ვერ-ებ-/*ვარ-ებ- [*k̥r-eb/-āb-];
- *ვერ-ბ-ეფ-/*ვარ-ბ-ეფ- [*k̥r-b-ej/-aj-], *ვერ-იბ-ეფ-/*ვარ-იბ-ეფ- [*k̥r-ib-ej/-aj-] (comp.: Gamkrelidze, Machavariani 1965:182, 271, 308, 309, 356¹; Gamkrelidze 1966:74; Gamkrelidze 2008:35; Gamkrelidze, Ivanov 1995, I:227, 228);
- *ვერ-ვერ-ეფ-/*ვარ-ვერ-ეფ- [*k̥r-/k̥r-ew/-aw-];
- *ვერ-ვერ-ენ-/*ვარ-ვერ-ენ- [*k̥r-/k̥r-en/-an-];
- *ვერ-ვერ-ეფ-ეფ-/*ვარ-ვერ-ეფ-ეფ- [*k̥r-/k̥r-w-ew/-aw-].

Below are presented the Kartvelian materials connected to these archetypes.

1.2.1. One-morpheme root *ვარ-/*ვერ-/*ვერ-/*ვერ- [*k̥ar-/*k̥er-/*k̥r-/*k̥r-]

The CK root *ვარ-/*ვერ- [*k̥ar-/*k̥r-] (Gamkrelidze, Machavariani 1965:311) is attested in the following Georgian words:

- ▶ Georgian შე-ვ-ვარ(-ი) [š̥e-v-k̥ar(-i)] (Shanidze 1973, I:427, 428; Gamkrelidze, Machavariani 1965:226, 235, 311, 354; Fähnrich, Sarjveladze 2000:263; comp. Mtskhetian Manuscript 1985:343 / Ezekiel 34.4) – ‘*ich verknüpfte*’ (Fähnrich 2007:222), ‘*I bound*’;

Old Georgian ჰ-ვერ-ევ-დ-ით⁶ [h-k̥r-ev-d-it^h] (Mtskhetian Manuscript 1981:114 / Genesis 37.7; Fähnrich, Sarjveladze 2000:263; Abuladze 1973:202) – ‘*ihr bandet*’ (Fähnrich 2007:222), ‘*you bound*’;

Old Georgian შე-ვერ-ვა [š̥e-k̥r-v-a]⁷ (Iakob Tsurtaveli, Martyrdom of St Shushanik, VI, VIII) – ‘*to bind*’;

Georgian ვერ-ეფ-ა [k̥r-ú-aj], ვერ-ეფ-ა [k̥r-ú-a] (Anton I, 1753; 1767, VI; comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:52), ვერ-ვა [k̥r-v-a] – ‘*verbinden, verknüpfen*’ (Fähnrich 2007:222), ‘*to knot together; connect*’;

Georgian შე-ვერ-ვა [š̥e-k̥r-v-a] (Abuladze 1973:476) > შე-ვერ-ა [š̥e-k̥v-r-a] (see Zhgenti 1960, I:34-35, 34², 35²; comp.: Shanidze 1973, I: 493; Orbeliani 1993, II:287) – ‘*1. to bind, tie, knot together with a strip, rope, cane; 2. bunch, collection, pack*’ (DGL 1962, VII:866-867);

Georgian შე-ვერ-ა [š̥e-k̥úr-a] (Shota Rustaveli 1712:255; Zurab Shanshovani 1737) – ‘*knot, bunch pack*’.

CK*ვარ-/*ვერ- [*k̥ar-/*k̥r-] is traced in Svan:

- ▶ Svan ლი-ჭარ-ნ-ე [li-č̥ār-n-e]⁸ (The Lentekhan dialect), ლი-ჭარ-ენ-ი [li-č̥r-en-i] (Upper Svan and Lashkhan dialects) – ‘*to bind, add*’ (Topuria, Kaldani 2000: 1068; Klimov 1998:86); ‘*to tie to*’ (Chukhua 2000-2001:375);

⁶ CK unstressed syllabic *რ [r̥] is non-syllabic in #C-V position Georgian რ [r] (comp.: Gamkrelidze, Machavariani 1965:108 ff., 111-112, 121; Gamkrelidze 1966:73; Gamkrelidze, Mačavariani 1982:44).

⁷ CK unstressed syllabic *რ [r̥] is non-syllabic in #C-S position Georgian რ [r] (comp.: Gamkrelidze, Machavariani 1965:104-105, 99; Gamkrelidze 1966:72; Gamkrelidze, Mačavariani 1982:44).

Svan *ბ-ა-ჭარ-ნ-ე* [x-a-čär-n-e] (The Lentekhian dialect), *ბ-ა-ჭრ-ენ-ი* [x-a-čr-en-i] (Upper Svan and Lashkhian dialects) – ‘*tie, sew to*’ (Topuria, Kaldani 2000:183);

Svan *ა-ჭრ-ენ-ი* [a-čr-en-i] (Upper Bal and Lashkhian dialects), *ა-ჭრ-ი* (Lower Bal dialect), *ა-ჭარ-ე* [a-čar-e]⁹ (Lashkhian dialect) – ‘*to make smth whole*’ (*that was torn*) (Topuria, Kaldani 2000:183);

Svan *ჭარ-ა* [čar-a] (Upper Bal, Lower Bal and Lashkhian dialects) – ‘*to lengthen*’ (Lashkhian dialect), ‘*adding*’ (Topuria, Kaldani 2000:1925);

Svan *ან-ჭურ-ე* [an-čür-e] (Upper Bal), *ან-ჭურ-ე*¹⁰ (Lower Bal) – ‘*collects, gets together*’ (Topuria, Kaldani 2000:88);

Svan *ინ-ჭურ-ე* [i-n-čür-e] (Upper Bal, Lashkhian), *ინ-ჭურ-ე* (Lower Bal) – ‘*gathers smth round himself, collects to himself*’ (Topuria, Kaldani 2000:635);

Svan *ინ-ჭურ-ი* [i-n-čür-i] (Upper Bal, Lashkhian), *ინ-ჭურ-ი* [i-n-čür-i] (Lower Bal) – ‘*they gather together, get together*’ (Topuria, Kaldani 2000:635).

The following Laz and Megrelian words correspond to CK **კრ-აჟ#* [*k̥r-aw#] > Zan **კრ-ოჟ#* [*k̥r-ɔw#] stem¹¹ (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:238, 245, 91, 92, 332, 333, 335):

- ▶ Laz *კურ-უ* [k̥ur-u] (Atinian and Vits’e-Arkabian dialects) > *კურ-უ* [*k̥ur-u] > *კორ-უ* [k̥or-u] (Khopian); *დო-კურ-უ* [do-k̥ur-u] (Vits’e dialect) > **დო-კურ-უ* [*do-k̥ur-u] > *დო-კირ-უ* [do-k̥ir-u]¹² (Khopian) – ‘*tied, bound*’ (comp.:

⁸ According to the ‘Principle of Monovocalism’, when zero vocalic suffixal morpheme **-Ø* [*-Øn] is added to CK normal vocalic grade root morpheme **კარ-* [*k̥ar-], the archetype **კარ-Ø-* [*k̥ar-Øn-] is received that represents the 1st state of the form. Earlier Svan normal grade stem is manifested in **კარ-Ø-* [*k̥är-Øn-] > Svan *ჭარ-ნ-* [čär-n-]. The Svan vowel **ა* [*a] is unlauded, when in the next syllable thematic **ე* [*e] is lost as a result of reduction (comp. Shanidze 1981, II:323; Gamkrelidze, Machavariani 1965:151, 153); Earlier Svan **კ* [*k̥] pre-velar consonant changes to Svan *ჭ* [č] before the front phoneme *ä* /*ä*/ (comp. Gamkrelidze 2000:125, 105, 109², 111¹).

⁹ In Lentekhian dialects short *ე* [e] does not influence the vowel *ა* [a] of the preceding syllable if *ე* [e] is not syncopated (comp. Shanidze 1981, II:323, 325).

¹⁰ In Svan a full grade verbal stem may have the vowel *უ* [u] (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:231). In Svan dialects along with short-vowel type verbs, e.g., *ან-ჭურ-ე* [an-čür-e] the long vowel form *ან-ჭურ-ე* [an-čür-e] can be attested (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:248¹).

¹¹ Influenced by **ჟ* [*w] labial elements, phonetically short Megrelian-Laz narrow **ო* [*ɔ] changes to narrow **უ* [*u] (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:91, 336).

CK syllabic **რ* [*r̥] is manifested in Laz as *ორ-ო/ო-ორ* [o_Lr̥/ḷ_Lr̥] and Megrelian *ორ/ორ/გორ* [or/ir/ər] in position #C–V (comp.: Gamkrelidze, Machavariani 1965:111-112, 121-122; Gamkrelidze 1966:73; Gamkrelidze, Mačavariani 1982:44).

The secondary *ო* [o] and *ი* [i] vowels developed in Zan after CK **ა* [*a] > Zan **ო* [*o] and CK **ე* [*e] > Zan **ა* [*a] processes (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:87).

¹² Labial *უ* [u] influenced Laz, Megrelian narrow *ო* [ɔ] that changed to *ი* [i] (Chikobava 2008, IV:291).

Chikobava 2008, IV:290-291; Asatiani 2012:135; Gamkrelidze, Machavariani 1965:235, 311; Fähnrich, Sarjveladze 2000:263; Fähnrich 2007:222);

Laz ო-კურ-უ [o-ḳur-u] (Atinian and Vits'e-Arkabian dialects) > *ო-კურ-უ [*o-ḳur-u] > ო-კირ-უ [o-ḳir-u] (Khopian) – ‘to tie up; bind together’ (comp.: Marr 1910:157; Asatiani 2012:135; Fähnrich, Sarjveladze 2000:263; Fähnrich 2007:222);

Laz მე-კურ-უ [me-ḳur-u] (Atinian and Vits'e-Arkabian dialects) > *მე-კურ-უ [*me-ḳur-u] > მე-კირ-უ [me-ḳir-u] (Khopian) – ‘tie to; bind’ (comp. Asatiani 2012:139);

- ▶ Megrelian *კურ-უ-ა [*ḳur-u-a] > *კურ-უ-ა [*ḳur-u-a] > კირ-უ-ა/კგრ-უ-ა [ḳir-u-a/ḳær-u-a] – ‘to tie, bind’ (comp.: Chikobava 2008, IV:290-291; Fähnrich, Sarjveladze 2000:263; Fähnrich 2007:222; Kipshidze 1914:258-259(462-463); Zhgenti 1960, I:61); ‘(n.) bunch’ (comp. Kajaia 2002, II:150-151);

Megrelian *დო-კურ-უ [*do-ḳur-u] > *დო-კურ-უ [*do-ḳur-u] > დო-კირ-უ [do-ḳir-u] – ‘to bind, tie’ (comp.: Chikobava 2008, IV:290-291; Kajaia 2002, II:150; Fähnrich, Sarjveladze 2000:263);

Megrelian *დო-კურ-უ-ა [*do-ḳur-u-a] > *დო-კურ-უ-ა [*do-ḳur-u-a] > დო-კირ-უ-ა/დო-კგრ-უ-ა [do-ḳir-u-a/do-ḳær-u-a] – ‘to tie up’; ‘(n.) bunch; pack’ (comp. Kajaia 2001, I:483).

The following Megrelian words regularly correspond to CK *კრ-ეჟ# [*ḳr-ej#] > Zan *კრ-აჟ# [*ḳr-aj#] root¹³:

- ▶ Megrelian კილ-ი [kil-i] (კილ-ს [kil-s], კირ-ს [ḳir-s]), კგლ-ი [ḳæl-i] – ‘bunch, sheaf; to pack’ (Kajaia 2002, II:140); ‘to wrap’ (Chukhua 2000-2003:119).

1.2.2. Bimorphemic stem *ვერ-ბ-/*კარ-ბ-/*კრ-ბ-/*კრ-ბ-ბ- [*ḳer-b-/*ḳar-b-/*ḳr-b-/*ḳr-āb-]

The CK archetype *ვერ-ბ- [*ḳer-b-] of the 1st state of a bimorpheme stem (see Gamkrelidze, Machavariani 1965:182; Gamkrelidze 2008:35) is linguistically attested in the Old Georgian words:

- ▶ Old Georgian შე-ვერ-ბ-ით [še-ḳer-b-it^h]¹⁴ – ‘you gathered together’ (Shanidze 1973, I:460; comp.: Mtskhetian Manuscript 1981:139 / Genesis 49.1-2; Mtskhetian Manuscript 1985:171 / Jeremiah 8.15; Zhgenti 1960, I:62; Gamkrelidze, Machavariani 1965:48, 51).

¹³ According to Th. Gamkrelidze and G. Machavariani’s theory (1965:107), CK *კრ-ეჟ# [*ḳr-ej] changed to a Zan archetype *კრ-აჟ# [*ḳr-aj]; in Megrelian the syllabic character of *რე [*r] is lost, and *კირ-ეჟ# [*ḳir-e] (see position CრV: Gamkrelidze 1966:73) > კილ-ი [kil-i] is received. The CK suffix *-ეჟ# [*-ej] regularly results in Zan *-აჟ# [*-aj] > Megrelian-Chan (Laz) -ეჟ# [-e] (Gamkrelidze, Machavariani 1965:229, 230, 165); -ეჟ# [-e] > -ი [i] occurs sporadically, especially in Megrelian.

¹⁴ The suffix -ბ-ებ# [-b/-eb] was isolated by V. Topuria and H. Vogt (Gamkrelidze, Machavariani 1965:182¹).

The CK * კრ-ებ- [$^*k\text{r-eb-}$]¹⁵ of the 2nd state of a bimorphemic stem (see Gamkrelidze, Machavariani 1965:182; Gamkrelidze 2008:35) is attested in the following Georgian words:

- Old Georgian კრ-ებ-აჲ [$k\text{r-eb-aj}$] (Abuladze 1973:202); Modern Georgian კრ-ებ-ა [$k\text{r-eb-a}$] – ‘*gathering; assembly, collection*’ (DGL 1955, IV:1368; comp. Shanidze 1973, I:390).

The CK archetype * კრ-ბ- [$^*k\text{r-b-}$] with a zero grade root and suffixal morphemes of the 1st state of a bimorphemic stem (see Gamkrelidze, Machavariani 1965:182; Gamkrelidze 2008:35) is manifested in the Georgian word:

- Old Georgian შე-კრ-ბ-ა [$\text{še-k}\text{r-b-a}$] (Mtskhetian Manuscript 1981:48 / Genesis 1.9) – ‘*they gather together*’ (DGL 1962, VII:873).

The CK archetype * კრ-ობ- [$^*k\text{r-ib-}$] with a zero grade root and reduced grade suffixal morpheme of the 2nd state of a bimorphemic stem (see Gamkrelidze, Machavariani 1965:182; Gamkrelidze 2008:35) is manifested in the following Old Georgian word:

- Old Georgian შე-კრ-ობ-აჲ [$\text{še-k}\text{r-ib-aj}$] (comp. Mtskhetian Manuscript 1982 / I Samuel 10.17) – ‘*gathered together*’.

The following Megrelian and Laz words correspond to CK * კრ-ებ- [$^*k\text{r-}\bar{\text{e}}\text{-b-}$] > Zan * კრ-ობ- [$^*k\text{r-}\bar{\text{o}}\text{-b-}$]¹⁶ root (see Gamkrelidze, Machavariani 1965:271, 356, 359):

- Megrelian კორ-ობ-უ [$k\text{or-ob-u}$] – ‘*to gather, collect*’ (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:356¹, 341, 271, 245, 359);

Megrelian $\text{კორ-ობ-უ-ა/კორ-ოფ-უ-ა}$ [$k\text{or-ob-u-a/kor-op}^{\text{h}}\text{-u-a}$] – ‘*to gather, collect*’ (comp.: Kipshidze 1914:261(465); Chikobava 2008, IV:291-292; Zhgenti 1960, I:62; Kajaia 2002, II:159);

- Laz კორ-ობ-უ [$k\text{or-}\bar{\text{o}}\text{-ob-u}$]; ო-კორ-ობ-უ [$\text{o-kor-}\bar{\text{o}}\text{-ob-u}$] – ‘*to gather, collect*’ (comp. Marr 1910, 158); ოკო-კორ-ობ-უ [oko-kor-ob-u] – ‘*gathered*’ (Asatiani 2012:142).

It is clear that to the CK root * $\text{კერ-/*კარ-/*კრ-/*კრ-}$ [$^*k\text{er-/*kar-/*kr-/*kr-}$]¹⁷ Georgian კერ-/*კარ-/*კრ- [$k\text{er-/kar-/kr-}$], Svan ჭერ-/*ჭრ-/*ჭურ- [$\text{č}\bar{\text{e}}\text{r-/\čr-/\čur-}$], Megre-

¹⁵ Comp. CK * $\text{კრ-ებ-/*კერ-ბ-/*კრ-ბ-}$ [$^*k\text{r-eb-/*ker-b-/*kr-b-}$] – ‘*session*’: CK * კრ-ეფ- [$^*k\text{r-ep}^{\text{h}}\text{-}$] – ‘*to pluck fruit, flowers*’ (comp.: DGL 1955, IV:1367; 1962, VII:874; Chikobava 2008, IV:292; Zhgenti 1960, I:109); Proto-Indo-European * $\text{k}^{\text{h}}\text{er-p}^{\text{h}}\text{-}$ ‘*gather (harvest, fruit)*’ (see Gamkrelidze, Ivanov 1995, I:775); Proto-Nostratic * $\text{k}\bar{\text{a}}\text{r}\bar{\text{p}}\bar{\text{a}}$ ‘*to gather fruit*’ (Illich-Svitych 1971:330, №206; Bomhard 2014, II:539).

¹⁶ Zan * $\bar{\text{o}}$ [*o] is represented in Megrelian-Laz as $\bar{\text{o}}$ [o] (Gamkrelidze, Machavariani 1965:245).

¹⁷ CK archetype * $\text{კერ-/*კარ-/*კრ-/*კრ-}$ [$^*k\text{er-/*kar-/*kr-/*kr-}$] could be compared to Proto-Indo-European * $\text{k}^{\text{h}}\text{er-/*k}^{\text{h}}\text{or-/*k}^{\text{h}}\text{r-}$ – ‘*to gather (together), to collect, to take a handful*’ (Bomhard 2014, II:538, №486C,D); Proto-Indo-European * $\text{k}^{\text{h}}\text{er-/*k}^{\text{h}}\text{or-/*k}^{\text{h}}\text{r-}$ – ‘(vb.) *to twist, to turn, to bend, to wind; to tie (together), to bind*; (adj.) *curved, bent, crooked; tied, bound*; (n.) *that which is tied or bound together: bunch, bundle*’ (Bomhard 2014, II:527, №477C,D).

A. Bomhard (2014, II:538, №486; 527, №477; 584, №525) has also reconstructed Proto-Nostratic archetypes: * $\text{k}^{\text{h}}\text{er-}$ – ‘(vb.) *to gather, to collect, to take a handful, to pick, to pluck*’;

lian კორ-/კირ-/კგრ-/კილ-/კგლ- [kɔr-/kʲir-/kʲɛr-/kʲil-/kʲəl-] and Laz კორჟ-/კირჟ- [kɔrʲ-/kʲirʲ-] are regularly connected (comp.: Klimov 1964:106; 1998:86; Gamkrelidze 1966:73; Fähnrich, Sarjveladze 2000:263; Fähnrich 2007:222).

The Kartvelian materials presented above show that the meaning of the CK archetype *კრ-ჟ-ად/*კრ-ჟ-ედ [kʲr-w-aj/*kʲr-w-ej] is: ‘to tie up, gather, collect, bind; gather together; (n.) bunch, pack; sheaf’.

According to the phonetic process, KC *ჟე/*ჟა [we/*wa] > *ო [o]¹⁸, CK *კრ-ჟ-ედ/*კრ-ჟ-ად [kʲr-w-ej/*kʲr-w-aj] changes to *კრ-ოჟ [kʲr-oj].

CK root {*კრ- [kʲr-]} and suffixal {*-ოჟ [o-j]} morphemes are correspondingly of Cჟ- and -VS structural types (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:203).

Based on the ‘Principle of Monovocalism’ (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:80³ ff., 341, 370) I conclude that the syllabic quality of – *რ [r] in CK *კრ-ოჟ [kʲr-oj] occurs at the expense of the non-phonemic value of the reduced vocalic element that shows up between *კ [kʲ] and sonorant *რ [r] elements. Depending on phonetic context in some Kartvelian dialects (mainly in west Kartvelian area – in Megrelian and Laz, and partially in Svan) the mentioned reduced vocalic element only lately acquired the form of full narrow ო/უ/ო (>გ) [o/u/i (>ə)] vowels (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:235, 237, 238, 231) which reflect the oldest CK archetypes from the point of view of the quantity of syllables (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:143).

The reconstructed CK archetype *კრ-ოჟ [kʲr-oj] – ‘to tie, gather, pick up, collect’ is presented as ჰ+ [ku-ro] form in LA script. No ო/ო [o/i] vocalic values are reflected here (comp.: 2.1; Kvashilava 2011:209).

2.1. Reading the sign-sequence ჰ+[ki-ro]

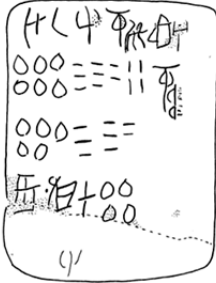
According to GORILA (1976, I:2-3, 30-31, 56-57, 64-65, 70-71, 138-139, 150-153, 210-213; see also Younger 2000-2011) the sign-sequence ჰ+ has been attested on the following clay tablets: HT 1 (HM 3), HT 15 (HM 16), HT 30 (HM 14), HT 34 (HM 22), HT 37 (HM 31), HT 88 (HM 1312), HT 94 (HM 1316), HT 123 (HM 1367+1371); these were found at Hagia Triada in Crete and were dated back to LM I B period (GORILA 1976, I:XXI; 1985, V:83-86).

*k'er-a – ‘(n.) collection, gathering, handful’; *k'ar- (~*k'ər-) – ‘(vb.) to twist, to turn, to bend, to wind; to tie (together), to bind’; *k'ar-a – ‘(n.) that which is tied or bound together: bunch, bundle; (adj.) bent, curved, crooked; tied, bound’; *k^{wh}ir- (~ *k^{wh}er-) – (vb.) *k^{wh}ir- ‘to twist or twine together, to tie together, to bind, to fasten’; (n.) *k^{wh}ir-a ‘twist, tie, bundle, rope; the act of twisting or twinning together: work, craft, act, action’.

¹⁸ According to Th. Gamkrelidze and G. Machavariani’s theory (1965:366 ff., 146, 307 ff.), in later CK the frequency of occurrence of *ე [e] and *ა [a] is higher than that of *ო [o], which is very rare in affixal and root morphemes of CK origin and plays an insignificant role in the ablaut system. Th. Gamkrelidze and G. Machavariani (1965:367, 43, 232; comp. Zhgenti 1956:218-220) consider the phoneme *ო [o] to be of later origin in the CK phonological system; it is mostly received from the complex *ჟე/*ჟა [we/*wa].

Two agricultural inscriptions have been chosen for my study:

HT 15

HM 16 - 5,40 x 6,90 x 0,90 cm ; trace au
let sup. à 2,40 cm du let inf.

HT 15

1. 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫
 2. 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫
 3. 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫
 4. 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫
 5. [vestigia]
- 3 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 : 𐎧𐎠𐎫 sur [],
probablement [𐎧𐎠𐎫] ou plus.

HT 15

1. 𐎧𐎠𐎫 𐎧
2. 𐎧𐎠𐎫 684
3. 𐎧𐎠𐎫 570
4. 𐎧 400
5. [vestigia]

Inscription on clay tablet HT 15
(GORILA 1976, I:30, 31)

HT 123a

HM 4367 + 4371 - 5,50 x 4,10 x 0,70 cm.

HT 123a

1. 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫
 2. 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫
 3. 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫
 4. 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫
 5. 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫
 6. 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫
 7. 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫
 8. 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫
 9. 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫
- 1-9 sur palimpseste, ultérieure [] sur ll. 1-2, ditent. 4
et 7-8.
2. 𐎧𐎠𐎫 sur []
4. 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 ou 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 ; traces en bas à droite de []
5. Peut-être traces entre 𐎧𐎠𐎫 et [] ; dans ce cas 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 ?
8. Après effacement des "supérieurs" d'un [] ; le "inférieur"
peut avoir été laissé comme interposition.
9. 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 et fraction ou 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫.

HT 123a

- 1-2 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫
- 3-4 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫
- 4-5 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫
- 6-7 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫
- 7-9 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫 𐎧𐎠𐎫

Inscription on side a of clay tablet HT 123
(GORILA 1976, I:210, 211)

The LA script signs LA067 ∇ and LA002 \dagger are acknowledged to be identical to corresponding signs of LB and CS/LC, as shown on the tablet below (see Kvashilava 2011:239):

LA	∇ ∇ ∇ ki	\dagger ro	© 2014 Gia Kvashilava
LB	∇ ∇ ∇ ki	\dagger ro	
CS (LC)		\dagger lo	

The table is compiled according to Evans 1952, II:18, 6; Chadwick 1970:165; Bennett 1966:298, 299, 304, 305; GORILA 1985, V:XXXIX, XXVIII; CoMIK 1986, I:47; Raison, Pope 1994:26; Douros 2008:28, 25

According to rule 5.2.2 of my algorithm (see Kvashilava 2008:253, 254; 2011:252) the signs LA067 ∇ and LA002 \dagger are read as [ki] and [ro/*lo] (see Kvashilava 2011:252, 266), which coincides with the phonological values of the corresponding LB signs (see Chadwick 1970:165), and the LA sequence of signs $\nabla\dagger$ is consequently read as [ki-ro/*ki-lo].

The meaning of $\nabla\dagger$ [ki-ro/*ki-lo]¹⁹ has been generally regarded to be ‘owed’ (Younger 2003:309¹³; Younger 2008-2013); ‘owing’ (Younger 2008-2013); ‘deficit’ (SOS 1976:91 / Pope 1964; Duhoux 2004:217; Schoep 1999:208; Younger 2008-2013; comp. Facchetti 2002:175); ‘balance’ (Younger 2003:309¹³; Younger 2008-2013); *ki-re-(w)a = Old Greek χρέα, χρή, χρέος (Nagy 1963:204) < Indo-European (?) *g^hreh₁ – ‘obligation; debt, fee, commitment, engagement’ (comp. Beekes 2010, II:1648); CK *k̄el-/*k̄al-/*k̄l- – ‘lack, shortage’ (Gordeziani 2000:117; Chotalishvili 2003:102); ‘to decline, lessen’; CK *კილ- [k̄il-] – ‘defect’ (see: Gordeziani 2007, II:188; Kvashilava 2011:267).

The sequence $\nabla\dagger$ [ki-ro/*ki-lo] is connected by me to the CK archetype *კილ-ოღ [k̄il-oj] < *კილ-ჟ-ეღ/*კილ-ჟ-აღ [k̄il-w-ej/*k̄il-w-aj] meaning ‘to find fault, defect, deficit, subtract; to lessen’.

2.2. Reconstruction of the CK archetype *კილ-ოღ [k̄il-oj]

If to one-morpheme root – in this case {*კელ-/*კალ- [k̄el-/*k̄al-]} a normal grade suffixal morpheme, – such as {*-ეჟ/-აჟ [k̄-ew/*k̄-aw]} is added, then according to the ‘Principle of Monovocalism’, the normal vocalic grade of the root changes to the zero or reduced grade (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:107):

¹⁹ The meaning of the Mycenaean Greek LB $\nabla\dagger$ [o-pe-ro/*op^helos] (k/p, i/e) – ‘deficit’ > Greek ὀφειλή – ‘owing’ (see also ὄφελος) is considered to be identical to LA $\nabla\dagger$ [ki-ro/*ki-lo] (comp.: Peruzzi 1958:9; Chadwick, Baumbach 1963:230-231; Facchetti 2002:173, 173²; Gordon 1958:255; Davis 1959:23; Nagy 1963:202; Hooker 1990:164 / Chadwick 1987; Chadwick 1970:121; Palmer 1995:136¹⁶; Jorro, Adrados 1999, II:34; Beekes 2010, II:1132; I:xxvi, xxx; Rougemont 2004:23; Montecchi 2008:315).

Normal grade root

*კელ-/*კალ- [*kɛl-/*kɑl-]
*-ɛ *-ɪ

Zero grade stem

*კლ-/კლ-ეშ/-აშ- [*kl-/kl̥-ew/-aw-]
-ეშ/-აშ *-ej/*-aj
-ენ/-ან *-en/*-an
-ებ/-აბ *-eb/*-ab

These archetypes are of the phonemic structure of CK morphemes (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:227, 239):

*კელ-/*კალ- [*kɛl-/*kɑl-] ∈ CVS-;
*კლ-ეშ/-აშ- [*kl̥-ew/-aw-] ∈ CS-VS-;
*კლ-ეშ/-აშ- [*kl̥-ew/-aw-] ∈ CŒ-VS-.

If the zero grade {*-Øშ [*-Øw]} (thematic) and normal grade {*-ეშ/*-აშ [*-ej/*-aj]} suffixal morphemes are added to one-morpheme root {*კელ- [*kɛl-]}, then according to the ‘Principle of Monovocalism’, the normal vocalic grade of the root changes to the reduced vocalic grade²⁰ (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965: 226, 354):

*კილ-ეშ-ეშ-აშ- [*kɪl-w-ej/-aj-]

The CK archetype *კილ-ეშ-ეშ-აშ-/*კილ-ეშ-აშ- [*kɪl-w-ej/*kɪl-w-aj-] is of CiS-S-VS-structural type.

Consequently, according to the ‘Principle of Monovocalism’, the inner and comparative analysis allows the reconstruction of CK archetypes:

*კელ-/*კალ- [*kɛl-/*kɑl-] (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:226, 106, 367);

*კლ-/კლ-ებ/-აბ- [*kl-/kl̥-eb/-ab-] (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:226);

*კლ-/კლ-ეშ/-აშ- [*kl-/kl̥-ew/-aw-];

*კლ-/კლ-ეშ-აშ- [*kl̥-kl̥-ej/-aj-] (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:107);

*კლ-/კლ-ენ/-ან- [*kl̥-kl̥-en/-an-];

*კილ-ეშ-ეშ-აშ- [*kɪl-w-ej/-aj-].

Below are presented the Kartvelian materials connected to these archetypes.

2.2.1. One-morpheme root *კელ-/*კალ-/*კილ-/*კლ-/*კლ- [*kɛl-/*kɑl-/*kɪl-/*kl̥-/*kl̥-]

The CK root *კელ-/*კალ-/*კილ-/*კლ- [*kɛl-/*kɑl-/*kɪl-/*kl̥-] (comp. Gordeziani 2007, II:188) is attested in the following Georgian words:

²⁰ The reduction grade that is characterized by *ე [*e] > *ი [*i] sonant on the normal grade, is formally equal to the zero variant of a morpheme (Gamkrelidze, Machavariani 1965:308).

- Georgian კილ-ვა [kil-v-a] – ‘to find fault in smb or smth’ (DGL 1955, IV:1206);
Georgian კილ-ი [kil-i] – ‘minor defect’ (Orbeliani 1991:372; DGL 1955, IV:1205);
Georgian კლ-ებ-ა [kl-eb-a] – ‘lessen, make fewer’ (DGL 1955, IV:1244; comp.: Abuladze 1973:200; Klimov 1998:89);
Georgian და-კლ-ებ-ა [da-kl-eb-a] – ‘to decline, lessen’ (DGL 1953, III:464; Abuladze 1973:111; Fähnrich, Sarjveladze 2000:268; Fähnrich 2007:228);
Georgian და-ვ-ა-კელ [da-v-a-kel]; და-ვ-ა-კალ [da-v-a-kal] (Khevsurian dialect) – ‘lessened’ (Shanidze 1984, I:309, 335; Gamkrelidze, Machavariani 1965:106, 226, 265¹, 354);
Georgian ნა-კლი [na-kl-i] – (n.) ‘defect’ (DGL 1958, V:1311);
Georgian ნა-კლ-ებ-ი [na-kl-eb-i] – ‘less, minor’ (DGL 1958, V:1312);
Georgian ნა-კლ-ულ-ი [na-kl-ul-i] – ‘with defect; incomplete’ (DGL 1958, V:1314; Abuladze 1973:319);
Georgian მ-კლ-ე [m-kl-e] (Pshavian dialect) – ‘less, not full’; (Khevsurian dialect) – ‘deformed’; (Tushetian dialect) – ‘disfigured (physically)’ (Shanidze 1984, I:363; Comp. Klimov 1998:85, 89); comp. Georgian მ-კლ-ე [m-kl-e] (Pshavian): Georgian მო-კლ-ე [mo-kl-e] – ‘short, not long’ (Gamkrelidze, Machavariani 1965:106, 107, 166; Gamkrelidze, Mačavariani 1982:42; Fähnrich, Sarjveladze 2000:332);
Georgian მო-კლ-ებ-ა [mo-kl-eb-a] – ‘to lessen’ (DGL 1958, V:766; comp. Abuladze 1973:200).

CK *კელ-/*კალ-/*კილ- [*kel-/*kal-/*kil-] root is reflected in Svan words:

- Svan ათ-კალ-ნ-ე [at^h-käl-n-e] (Lower Bal dialect), ათ-კალ-ინ-ე [at^h-käl-in-e] (Upper Bal dialect) – ‘(he) lessened smth’ (comp. Topuria, Kaldani 2000:222);
Svan ხ-ა-კლი [x-a-kl-i] (Upper Bal, Lower Bal, Lentekhan and Lashkhan dialects) – ‘is less’ (Topuria, Kaldani 2000:44);
Svan ხ-ა-კლ-ინ-ე [x-ä-kl-in-e] (Upper Bal), ხ-ა-კლ-ინ-ე [x-ä-kl-in-e] (Lower Bal) – ‘makes less; lacks smth’ (Topuria, Kaldani 2000:222);
Svan ნა-კლ-ინ-ჟი [nä-kl-in-w] (Lower Bal) – ‘saved up; savings’ (Topuria, Kaldani 2000:1400);
Svan კილ [kil] (Lower Bal) – ‘defect, fault’ (Topuria, Kaldani 2000:757; Fähnrich 2007:228; Liparteliani 1994:169).

The following Laz and Megrelian words correspond to CK *კელ-/*კილ-/*კლ- [*kel-/*kil-/*kl-]:

- Megrelian კალ-იფ-უ-ა [kal-ip^h-u-a] – ‘empty’ (Kajaia 2002, II:103); ‘lopping; to cut branches’ (Chukhua 2000-2003:122); ‘cut off’;
Megrelian კილი (კილ-ს/კირ-ს) [kil-i (kil-s/kir-s)]²¹, კკლი (კკლ-ს/კკრ-ს) [kəl-i (kəl-s/kər-s)] – ‘defect; fault’ (Kajaia 2002, II:140; 2009, IV:277); ‘minor defect’ (Kobalia 2010:365);

²¹ Megrelian -ირ/-ილ [-ir/-il] is the regular correspondence to CK *-ილ [*-il] (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:78, 79, 88, 91).

Megrelian კილ-ებ-ა [kil-eb-a] – ‘to start being faulty’ (Kajaia 2002, II:141);
 Megrelian კილ-ობ-უ-ა [kil-ob-u-a] – ‘defect, fault’ (Kajaia 2002, II:142);
 Megrelian კულ-ე [kul-e] – ‘short’ (Kobalia 2010:375); ხე-კულ-ე [xe-kul-e]
 – ‘mean’ (Fährnich, Sarjveladze 2000:332); ‘poor’ (Kajaia 2002, II:165);
 ‘without a hand’ (Kobalia 2010:721);

- Laz მ-კულ-ე [m-kul-e] (Khopian), კულ-ე [kul-e]²² (Atinian and Vits’e-Arkabian dialects) – ‘short’ (Marr 1910:159; comp.: Gamkrelidze, Machavariani 1965:106, 107; Gamkrelidze, Mačavariani 1982:42; Fährnich, Sarjveladze 2000:332).

The following Laz and Megrelian words correspond to CK *კლ-დ-აჟ# [*kɫ-d-aw#] > Zan *კლ-დ-ოჟ# [*kɫ-d-ow#]²³ > *კრ-დ-ოჟ# [*kr-d-ow#]:

- Megrelian დ-კორ-დ-უ [dā-ƙor-d-u] – ‘got less’ (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:10, 106);
- Laz გ-ო-კორ-დ-უ-ნ [gɔ-ƙor-d-u-n] – ‘becomes less, diminishes’ (Asatiani 2012:141).

Consequently, to the CK *ველ-/*პალ-/*ვილ-/*ვლ-/*კლ- [*kɛl-/*kʌl-/*kil-/*kɫ-]²⁴ (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:107, 226), Georgian კელ-/*პალ-/*ვილ-/*ვლ-

²² According to Th. Gamkrelidze and G. Machavariani (1965:107) CK *კლ-ეჟ [*kɫ-ej] develops to Zan archetype *კლ-აჟ [*kɫ-aj], the syllabic quality of *ლ [*ɫ] is lost in Laz and Megrelian, and ლმ-კულ-ე [ɫm-kul-e] (Laz) and ხე-კულ-ე [xe-kul-e] (Megrelian) forms occur (see position CɫV: Gamkrelidze 1966:73; Gamkrelidze, Mačavariani 1982:44). The CK suffix *-ეჟ [*-ej] is regularly corresponded by Zan *-აჟ [*-aj] > Laz-Megrelian -ე [-e] (Gamkrelidze, Machavariani 1965:229, 230, 165).

²³ Zan *ლ [*ɫ] changes to *რ [*r] between consonants (C–C) (Gamkrelidze, Machavariani 1965:95; comp. Gamkrelidze, Mačavariani 1982:44).

²⁴ To the CK *ველ-/*პალ-/*ვილ-/*ვლ- [*kɛl-/*kʌl-/*kil-/*kɫ-] archetype (‘to find fault; subtract lessen, cut off’): Proto-Afro-Asiatic (Hamito-Semitic) *kʷal- – ‘to take away, to remove, to deprive of, to decrease, to diminish, to reduce; to be or become reduced or diminished’ (see Bomhard 2014, II:505-506, №459A,B); Semitic *kʷal-/*kʷil- – ‘be small’ (Orel, Stolbova 1995:336); Proto-Nostratic *kɛlɛ – ‘shortage, to be insufficient’ (Illich-Svitych 1971:323, №198); Nostratic *kɛl̥ɪ (or *kɛl̥ɪɪ) – ‘to lack, to be insufficient’; *kʷaɪ̯ – ‘(to be) few, (to be) too small/thin/light’ (Dolgopolsky 2008:974, №1027; 1006, №1057; Bomhard 2014, II:506).

A. Bomhard (2014, II:505, №459; 458, №418; 572-575, №515, №516, №517) also reconstructed Proto-Nostratic archetypes: *kʷal- (~*kʷəl-) – (vb.) ‘to take away, to remove, to deprive of; to decrease, to diminish, to reduce; to be or become reduced or diminished’; *kʷal-a – (n.) ‘littleness, small quantity, scarcity; few things; lack, want, poverty, deficiency, insufficiency; (adj.) little, scanty, sparse, meager, insufficient, lacking, short of, wanting, needy’; *kʰar- (~*kʰər-) – (vb.) *kʰar- ‘to cut, to cut into, to cut off’; (n.) *kʰar-a – ‘cut, incision’; Derivative: (n.) *kʰar-a – ‘skin, hide; bark, rind’; *kʷh-ar- (~*kʷhər-) – (vb.) *kʷh-ar- ‘to cut’; (n.) *kʷh-ar-a – ‘piece cut off; knife’; Derivatives: (vb.) *kʷh-ar- – ‘to cut a groove, to hollow out, to dig’; (n.) *kʷh-ar-a – ‘cut, hole, hollow, digging, excavation, pit, groove, trench’; (vb.) *kʷh-ar- – ‘to cut short, to reduce, to decrease, to diminish, to lessen’; (n.) *kʷh-ar-a – ‘shortness’; (adj.) ‘short’; *kʷh-ar- (~*kʷhər-) – (vb.) *kʷh-ar- ‘to cut a groove, to hollow out, to dig’; (n.) *kʷh-ar-a

[kəl-/kəl-/kəl-/kəl-], Svan კბლ-/კბლ-/კბლ- [käl-/käl-/käl-], Megrelian კბლ-/კბლ-/კბლ- [kəl-/kəl-/kəl-] and Laz კორ-/კორ- [kor-/kor-] are connected (comp.: Gamkrelidze 1966:73; Shanidze 1973, I:528; Klimov 1998:85, 89; Fähnrich, Sarjeladze 2000:269; Fähnrich 2007:228; Gamkrelidze, Machavariani 1965:78, 80, 81).

The Kartvelian materials presented above show that the meaning of the CK archetype *კილ-ეჟ/*კილ-ეჟ-აჟ [*kɪl-w-ɛj/*kɪl-w-aj] is: *'fault, defect; shortage; to subtract; lessen, cut off'*.

According to the phonetic process the CK *-ეჟ/*-ეჟა [*-wɛj/*-waj] > *-ო [*-o], CK *კილ-ეჟ/*კილ-ეჟ-აჟ [*kɪl-w-ɛj/*kɪl-w-aj] changes to *კილ-ოჟ [*kɪl-oj]. This archetype is CiS-VS.

The reconstructed CK *კილ-ოჟ/*კირ-ოჟ [*kɪl-oj/*kɪr-oj],²⁵ meaning '(n.) *fault, defect; to subtract; lessen*' is presented in LA inscriptions as **𐌕𐌖** [ki-ro/*ki-lo].

References

- Abuladze 1973:** ი. აბულაძე, *ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები)*, გამომცემლობა მეცნიერება, თბილისი (I. Abuladze, *Dictionary of the Old Georgian Language (Materials)*, Metsniereba Publishers, Tbilisi).
- Asatiani 2012:** ი. ასათიანი, *ლაზური ლექსიკონი, ზმნური ძირ-ფუძეები*, გამომცემლობა არტანუჯი, თბილისი (I. Asatiani, *Laz Dictionary, Verbal Stems and Roots*, Artanuji Publishers, Tbilisi).
- Beekes 2010:** R. Beekes, *Etymological Dictionary of Greek*, I and II Vol.-s, With the assistance of L. van Beek, Brill, Leiden and Boston.
- Bennett 1966:** E. L. Bennett, Some Local Differences in the Linear B Script, In: *Hesperia, the Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 35, Issue 4, 295-309.
- Bible 1989:** ბიბლია, საქართველოს საპატრიარქოს გამომცემა, თბილისი.
- Bomhard 2014:** A. R. Bomhard, *A Comprehensive Introduction to Nostratic Comparative Linguistics: With Special Reference to Indo-European*, 4 Volumes, Charleston, SC, USA.
- Chadwick 1970:** J. Chadwick, *The Decipherment of Linear B*, Cambridge University Press.
- Chadwick 1975:** J. Chadwick, Introduction to the Problems of Minoan Linear A, In: *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, London, Vol. 107, Issue 2, 143-147.

– *'cut, hole, hollow, digging, excavation, pit, groove, trench'*; Derivative of: (vb.) *k^{wh}ar- – *'to cut'*; (n.) *k^{wh}ar-a – *'piece cut off; knife'*; *k^{wh}ar- (~*k^{wh}ar-) – (vb.) *k^{wh}ar- *'to cut short, to reduce, to decrease, to diminish, to lessen'*; (n.) *k^{wh}ar-a – *'shortness'*; (adj.) *'short'*; Derivative of: (vb.) *k^{wh}ar- – *'to cut'*; (n.) *k^{wh}ar-a – *'piece cut off; knife'*.

²⁵ CK nonsyllabic *ლ [*l] in V–V position (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:141) and syllabic *ო [*o] in the position after a sonant could have been substituted by CK *რ [*r] (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:85).

- Chadwick, Baumbach 1963:** J. Chadwick, L. Baumbach, The Mycenaean Greek Vocabulary, In: *Glotta*, 41, Bd., 3/4 H., 157-271.
- Chikobava 2008, 2010, 2011:** არნ. ჩიქობავა, *შრომები*, I-V ტ., არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი, I, II ტ. 2010; III, IV ტ. 2008; V ტ. 2011 (A. Chikobava, *Works*, Vol.-s I-V, Arnold Chikobava Institute of Linguistics, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi, Vol.-s I, II: 2010; Volumes III, IV: 2008; Vol. V: 2011).
- Chotalishvili 2003:** ლ. ჩოთალიშვილი, *ეგეოსურ დამწერლობათა სისტემები*, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პროგრამა ლოგოსი, თბილისი (L.Chotalishvili, *Systems of the Aegean Scripts*, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Logos Publishers, Tbilisi (in Georgian)).
- Chukhua 2000-2003:** მ. ჩუხუა, *კართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი, დამატებითი მასალები ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ლექსიკონისათვის*, გამომცემლობა უნივერსალი, თბილისი (M. Chukhua, *Comparative Lexicon of Kartvelian Languages and Dialects, Additional Material for the Historical-Etymological Dictionary*, Publishing House “Universali”, Tbilisi).
- Consani, Negri 1999:** C. Consani, M. Negri, TMT = Testi minoici trascritti: con interpretazione e glossario, In: *Incunabula Graeca*, 100, Istituto per gli studi micenei ed egeo-anatolici, CNR Publishers, Roma.
- CoMIK 1986, 1990, 1997, 1998:** J. Chadwick, L. Godart, J. T. Killen, J.-P. Oliver, A. Sacconi, I. A. Sakellarakis, *Corpus of Mycenaean Inscriptions from Knossos*, In: I-IV Vol.-s. Vol. I (1-1063), Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney, Rome, Cambridge University Press, Edizioni dell’Ateneo, 1986; Vol. II (1064-4495): Cambridge, London, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney, Rome, Cambridge University Press, Edizioni dell’Ateneo, 1990; Vol. III (5000-7999), IV (8000-9947), Cambridge, London, New York, Port Chester, Melbourne, Risa, Rome, Cambridge University Press, Istituti Editoriali e Poligrafici Internazionali, 1997, 1998.
- Davis 1959:** S. Davis, New Light on Linear A, In: *Greece & Rome, Second Series*, Vol. 6, №1, Cambridge University Press on behalf of the Classical Association Mar., 20-30.
- DGL 1950, 1951, 1953, 1955, 1957, 1960, 1962, 1964:** ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი (ქეგლი), I-VIII ტ., არნ. ჩიქობავას რედაქციით, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი (*Dictionary of the Georgian Language*, 8 Volumes, Ed. Arn. Chikobava, Publishing House “Metsniereba”, Tbilisi).
- Dolgopolsky 2008:** A. B. Dolgopolsky, *ND = Nostratic Dictionary*, McDonald Institute for Archaeological Research.
- Douros 2008:** G. Douros, *A Font for Ancient Script in the Greater Aegean Vicinity*, Electronic Publishing, Version 2.0, 1-82.
- Duhoux 1983:** Y. Duhoux, Les langues du linéaire A et du disque de Phaestos, In: *Minos*, Vol.18, №1-2, 33-68.
- Duhoux 1989:** Y. Duhoux, *Le Linéaire A: problèmes de Déchiffrement*, In: *Problems in Decipherment*, Vol. 49, Ed. by Y. Duhoux, T. G. Palaima, and J. Bennet, *Bibliothèque des Cahiers de l’Institut de Linguistique de Louvain-la-Neuve*, Peeters, 59-119.
- Duhoux 2000:** Y. Duhoux, How not to decipher the Phaistos Disc: A Review, In: *American Journal of Archaeology*, Vol. 104, №3, 597-600.

- Duhoux 2004:** Y. Duhoux, La langue du linéaire A est-elle anatolienne? In: *Antiquus Oriens, Mélanges Offerts au Professeur René Lebrun*, Vol. 1, Collection KUBABA, Série Antiquité, L'Harmattan, 207-228.
- Duhoux 2012:** Y. Duhoux, Linéaire A ku-ro, total vel sim.: sémitique ou langue exotique? In: *Kadmos, Zeitschrift für vor- und frühgriechische Epigraphik*, Bd. 50, Issue 1, Walter de Gruyter, Berlin, New York, 1-13.
- Evans 1909, 1952:** A. J. Evans, *SM = Scripta Minoa, The Written Documents of Minoan Crete with Special Reference to the Archives of Knossos*, 1909, Vol. I: The Hieroglyphic and Primitive Linear Classes with an Account of the Discovery of the Pre-Phoenician Scripts, their Place in Minoan Story and their Mediterranean Relations, with Plates, Tables and Figures in the Text; 1952, Vol. II: The Archives of Knossos, Clay Tablets Inscribed in Linear Script B. Edited from Notes, and Supplemented by John L. Myres, Oxford, at the Clarendon Press.
- Facchetti 2002:** G. M. Facchetti, Minoico ki-ro, In: *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, XLIV/2, Roma, 173-197.
- Facchetti, Negri 2003:** G. M. Facchetti, M. Negri, *Creta minoica, Sulle tracce delle Più Antiche scritture d'Europa. Biblioteca dell'„Archivum Romanicum“, Serie II: Linguistica, vol. 55, Leo S. Olschki Editore.*
- Fährnich 2007:** H. Fährnich, *Kartwelisches Etymologisches Wörterbuch*, Brill Academic Publishers, Leiden, Boston.
- Fährnich, Sarjveladze 2000:** ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, *ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი*, სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი (H. Fährnich, S. Sarjveladze, *Etymological Dictionary of the Kartvelian Languages*, 2nd revised and supplemented edition, Tbilisi Sulkhan-Saba Orbeliani State University Press, Tbilisi).
- Gamkrelidze 1966:** Th. V. Gamkrelidze, A Typology of Common Kartvelian, In: *Language*, Vol. 42, №1, Jan.-Mar., 69-83.
- Gamkrelidze 1985, 2000:** Th.V. Gamkrelidze, Zum Frage des Systems der Verschluß- und Frikativlaute im „Minoischen“ nach Ausweis der griechischen Linearschrift B, In: *Sprachwissenschaftliche Forschungen. Festschrift für J. Knobloch zum 65. Geburtstag am 5. Januar 1984* dargebracht von Freunden und Kollegen. Herausgegeben von H. M. Ölberg, G. Schmidt. Verlag des Instituts für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, Innsbruck, 1985, 107-110; In: *Phasis №2-3, Greek and Roman Studies*, Tbilisi State University, Logos Publishers, Tbilisi, 2000, 118-120.
- Gamkrelidze 2000:** თ. გამყრელიძე, *რჩეული ქართველოლოგიური შრომები*, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი (Th. V. Gamkrelidze, *Selected Works in Kartvelology*, Tbilisi State University Press, Tbilisi).
- Gamkrelidze 2008:** თ. გამყრელიძე, *ენა და ენობრივი ნიშანი* (სტატიების კრებული), საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია, თბილისი (Th. V. Gamkrelidze, *Language & the Linguistic Sign (Selected Writings)*, Georgian National Academy of Sciences, Tbilisi).
- Gamkrelidze, Ivanov 1995:** T. V. Gamkrelidze, B. Bc. Иванов 1984, *Индоевропейский язык и Индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ* пря-

- зыка и протокультуры (с предисловием Р. О. Якобсона), Т. I, II, Издательство Тбилисского университета, Тбилиси (Th. V. Gamkrelidze, V. V. Ivanov, *Indo-European and the Indo-Europeans, A Reconstruction and Historical Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture*, Part I: The Text; Part II: Bibliography, Indexes, With a Preface by R. Jacobson, English Version by J. Nichols. Edited by W. Winter, Mouton de Gruyter, Berlin, New York).
- Gamkrelidze, Machavariani 1965:** თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, *სონანტთა სისტემს და აბლაუტი ქართველურ ენებში, საერთო-ქართველური სტრუქტურის ტიპოლოგია, გამომცემლობა მეცნიერება, თბილისი* (Th. V. Gamkrelidze, G. I. Machavariani, *The System of Sonants and Ablaut in Kartvelian Languages, A Typology of Common Kartvelian Structure*, Metsniereba Publishers, Tbilisi; Th. V. Gamkrelidze, G. I. Mačavariani 1982, *Sonantensystem und Ablaut in den Kartwelsprachen. Eine Typologie der Struktur des Gemeinkartwelischen*. Ins Deutsche übersetzt, bearbeitet und mit einem Nachwort versehen von W. Boeder, Gunter Narr Verlag Tübingen).
- Gordeziani 2000:** R. V. Gordeziani, *Kaukasische Elemente des Minoischen*, In: *Λεκτά. Ausgewählte Schriften*, Logos Publishers, Tbilissi, 116-121.
- Gordeziani 2007, 2008:** რ. გორდეზიანი, *მედიტერანულ-ქართველური მიმართებები: საწყისები; წინაბერძნული; ეტრუსკული, დასკვნითი კომენტარები; რეზიუმე, ინდექსი, წიგნი I-IV, გამომცემლობა ლოგოსი, თბილისი* (R. V. Gordeziani, *Mediterranean-Georgian Relations: Beginnings; Pre-Greek; Etruscan, Concluding Commentaries; Summary, Indexes*, In 4 Vol.-s, Logos Publishers, Tbilisi).
- Gordon 1958:** C. H. Gordon, *Minoan Linear A*, In: *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 17, № 4, Oct., The University of Chicago Press, 245-255.
- Gordon 1975:** C. H. Gordon, *The Decipherment of Minoan and Eteocretan*, In: *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, №2, Cambridge University Press, 148-158.
- GORILA 1976^{I, III}, 1979, 1982, 1985:** L. Godart, J.-P. Olivier, *Recueil des Inscriptions en Linéaire A*, 5 Vol.-s, École Française d'Athènes, Études Crétoises XXI, XXI.1-5, Librairie Orientaliste P. Geuthner, Paris, Vol. I: 1976; Vol. II: 1979; Vol. III: 1976; Vol. IV: 1982; Vol. V: 1985.
- Hooker 1990:** J. T. Hooker, *Reading the Past: Ancient Writing from Cuneiform to the Alphabet*, Introduced by J. T. Hooker, University of California Press, British Museum, Berkeley, Los Angeles.
- Illich-Svitych 1971, 1976, 1984:** Вл. М. Иллич-Свитыч, *Опыт сравнения ностратических языков (семитохамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидийский, алтайский)*. Сравнительный словарь: В 3-х томах. Под ред. В. А. Дыбо, Издательство Наука, Москва (V. Illich-Svitych, *A Tentative Comparison of the Nostratic Languages*, Vol.-s 1, 2, 3, Moscow).
- Jorro, Adrados 1999:** F. A. Jorro, F. R. Adrados, *DMic = Diccionario Griego-Español. Diccionario Micénico*, Vol.-s. I, II, Redactado por F. A. Jorro, Bejo la dirección de F. R. Adrados, Salamanca.
- Kajaia 2001, 2002, 2009:** ო. ქაჯაია, *მეგრულ-ქართული ლექსიკონი*, თ. გამყრელიძის რედაქციით, I-IV ტ., გამომცემლობა ნეკერი და ინოვაცია, თბილისი (O. Kajaia, *Meg-*

relian-Georgian Dictionary, In Four Volumes. Edited by Th. V. Gamkrelidze, Nekeri and Inovacia Publishers, Tbilisi).

Kipshidze 1914: I. A. Кипшидзе, *Грамматика мингрельскаго (иверскаго) языка съ хрестоматією и словаремъ, Матеріалы по яфетическому языкознанію, VII, Типографія императорской Академіи наукъ, Санкт-Петербургъ* (I. A. Kipshidze, *Grammar of the Megrelian (Iberian) Language with a Reader and Dictionary*, St. Petersburg).

Klimov 1964: Г. А. Климов, *Этимологический словарь картвельских языков, Издательство Наука, Москва* (G. A. Klimov, *Etymological Dictionary of the Kartvelian Languages*, Nauka Publishers, Moscow).

Klimov 1998: G. A. Klimov, *Etymological Dictionary of the Kartvelian Languages*, Berlin, New York, Mouton de Gruyter.

Kobalia 2010: ა. ქობალია, *მეგრული ლექსიკონი, გამომცემლობა არტანუჯი, თბილისი* (A. Kobalia, *Megrelian Dictionary*, Artanuji Publishers, Tbilisi).

Kvashilava 2008: გ. კვაშილავა, კოლხური ოქროდამწერლობის ნიმუშის – ფესტოსის დისკოსა და მისი მონათესავე დამწერლობების გაშიფვრის შესახებ, *ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი*, X ტ., ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თბილისი, 202-241 (G. Kvashilava, On the Phaistos Disk as a Sample of Colchian Goldscript and its Related Scripts, In: *Studies in History and Ethnology*, Vol. X, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, Tbilisi, 242-308).

Kvashilava 2009: გ. კვაშილავა, ფესტოსის დისკოსა და მისი მონათესავე დამწერლობების ნახატ-ნიშნების ამოკითხვის შესახებ (1). ცული, *ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი*, XI ტ., ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თბილისი, 285-312 (G. Kvashilava, On Reading Pictorial Signs of the Phaistos Disk and Related Scripts (1). Axe, In: *Studies in History and Ethnology*, Vol. XI, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, Tbilisi, 313-348).

Kvashilava 2010: გ. კვაშილავა, ფესტოსის დისკოსა და მისი მონათესავე დამწერლობების ნახატ-ნიშნების ამოკითხვის შესახებ (2). ვარდული, *ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი*, XII ტ., ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თბილისი, 2010, 144-236 (G. Kvashilava, On Reading Pictorial Signs of the Phaistos Disk and Related Scripts (2). Rosette, In: *Studies in History and Ethnology*, Vol. XII, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, Tbilisi, 237-362).

Kvashilava 2011: გ. კვაშილავა, A ხაზოვანი და მისი მონათესავე დამწერლობებით შესრულებული წარწერების ამოკითხვა პროტო-ქართველურ-კოლხურ ენაზე, *ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი*, XIII, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თბილისი, 2011, 161-226 (G. Kvashilava, Decipherment of the Inscriptions of Linear A and its Related Scripts in the Proto-Kartvelian-Colchian Language, In: *Studies in History and Ethnology*, Vol. XIII, The Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, Tbilisi, 227-310).

Liparteliani 1994: ა. ლიპარტელიანი, *სვანურ-ქართული ლექსიკონი (ხოლურული კილო)*, თბილისი (A. Liparteliani, *Svan-Georgian Dictionary (Cholur Dialect)*, Tbilisi).

Marr 1910: Н. Я. Марр, *Грамматика чанскаго (лазскаго) языка съ хрестоматією и словаремъ, Матеріалы по яфетическому языкознанію, II, Санкт-Петербург*

- ბერძენი (N. Y. Marr, Grammar of the Chan (Laz) Language with a Reader and Dictionary. St.-Petersburg).
- Montecchi 2008:** B. Montecchi, Note d'analisi testuale delle tavolette in lineare A di Haghia Triada. *Published in Annuario della Scuola Archeologica italiana di Atene 86*, serie III.8, 313-326.
- Monti 2012:** O. Monti, Ku-ro, ki-ro et l'administration de Haghia Triada, In: *Kadmos, Zeitschrift für vor- und frühgriechische Epigraphik*, Bd.50, **Issue 1**, Walter de Gruyter, Berlin, New York, 15-31.
- Mtskhetan Manuscript 1981, 1982, 1983, 1985, 1986:** ბიბლიის მცხეთური ხელნაწერი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო ე. ლოჩანაშვილმა. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი (*Mtskhetan Manuscript of the Bible*, Ed. by H. Dochanashcili, Metsniereba Publishers, Tbilisi).
- Nagy 1963:** G. Nagy, Greek-Like Elements in Linear A, In: *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, Vol. 4, №4, Duke University Libraries, Harvard University, 181-211.
- Orbeliani 1991, 1993:** ს.-ს. ორბელიანი, *ლექსიკონი ქართული*, I, II ტ., გამომცემლობა მერანი, თბილისი (S.-S. Orbeliani, *Georgian Lexicon*, Vol. I, II, Merani Publishers, Tbilisi).
- Orel, Stolbova 1995:** V. E. Orel, O. V. Stolbova, *Hamito-Semitic Etymological Dictionary: Materials for a Reconstruction*, E.J. Brill, Leiden, New York, Köln.
- Owens 2007:** G. Owens, *Labyrinth: Scripts and Languages of Minoan and Mycenaean Crete*, Editing K. Psykhoyós, translation K. Nikolidáki, With the Support of Heraklion Prefecture, Centre for Cretan Literature, Heraklion.
- Packard 1974:** D. W. Packard, *Minoan Linear A*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- Palmer 1995:** R. Palmer, Linear A Commodities: A Comparison of Resources, In: *Aegaeum, 12, Vol. I*. (Edited by R. Laffineur and W.-D. Niemeier, Proceedings of the 5th International Aegean Conference, University of Heidelberg, Archäologisches Institut, 10-13 April 1994), 133-156.
- Peruzzi 1958:** E. Peruzzi, Note minoiche. In: *Minos, Vol. 6, Revista de Filología Egea, La Universidad de Salamanca*, 9-15.
- Platon, Brice 1975:** N. Platon, W. C. Brice, *Inscribed Tablets and Pithos of Linear A System from Zakro*, Library of the Archaeological Society at Athens, Athens.
- Pokorny 2007:** J. Pokorny, *An Etymological Dictionary of the Proto-Indo-European*, A Revised Edition of Julius Pokorny's Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch, Indo-European Language Revival Association, Dnghu Adsoqiation – Indo-European Language Association, Revised and Published by the Dnghu Association.
- Pope 1958:** M. Pope, On the Language of Linear A, In: *Minos, Vol. 6, Revista de Filología Egea, La Universidad de Salamanca*, 16-23.
- PSD 2005:** Website of the Pennsylvania Sumerian Dictionary. www.morpheus.fr/pdf/dicosumer.pdf and <http://psd.museum.upenn.edu/epsd1/index.html>.
- Raison, Pope 1994:** J. Raison, M. Pope, CTLA = Corpus transnuméré du linéaire A, 2ème édito, *Bibliothèque des Cahiers de l'Institut de linguistique de Louvain*, 74, Peeters Publishers, Louvain-la-Neuve.

- Rougemont 2004:** F. Rougemont, The Administration of Mycenaean Sheep Rearing (flocks, shepherds, “collectors”), *PECUS-conference. Man and Animal in Antiquity*, Proceedings of the conference at the Swedish Institute in Rome, September 9-12, 2002, Ed. B. S. Frizell (The Swedish Institute in Rome. Projects and Seminars, 1), Rome.
- Schoep 1999:** I. Schoep, Tablets and Territories? Reconstructing Late Minoan IB Political Geography through Undeciphered Documents, In: *American Journal of Archaeology*, Vol. 103, №2, Apr., 201-221.
- Schoep 2002:** I. Schoep, *The Administration of Neopalatial Crete: A Critical Assessment of the Linear A Tablets and Their Role in the Administrative Process*, Ediciones Universidad de Salamanca, Salamanca.
- Shanidze 1973:** ა. შანიძე, *ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები*, I ტ., თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი (A. Shanidze, *Foundations of the Grammar of the Georgian Language*, Vol. I, Tbilisi University Press, Tbilisi).
- Shanidze 1981, 1984:** ა. შანიძე, *თხზულებანი თორმეტ ტომად*, ტ. I (1981), ტ. II (1984), საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. გამომცემლობა მეცნიერება, თბილისი (A. Shanidze, *Works in Twelve Volumes*, Vol. I (1981, Vol. II (1984), Tbilisi State University, Metsniereba Publishers, Tbilisi).
- Shota Rustaveli 1712, 1937, 1975:** შოთა რუსთაველი, *ვეფხისტყაოსანი*, ვახტანგისეული გამოცემა 1712 წლისა, აღდგენილი აკ. შანიძის მიერ 1937 წელს; გამომცემლობა მეცნიერება, თბილისი (Shota Rustaveli, *The Knight in the Panther's Skin*, First printed edition by King of Georgia, Vakhtang VI in 1712; Metsniereba Publishers, Tbilisi, 1937, 1975).
- SOS 1976:** *ТДП, Тайны древних писмен, Проблемы дешифровки*, Сборник статей, Перевод с английского, немецкого, французского и итальянского языков, Издательство Прогресс, Москва (*Secrets of Old Scripts, Problems of Deciphering*, Papers translated from English, German, French and Italian, Progress Publishers, Moscow).
- Topuria, Kaldani 2000:** ვ. თოფურია, მ. ქალდანი, *სვანური ლექსიკონი*, თბილისი (V. Topuria, M. Kaldani, *Dictionary of Svan*, Tbilisi).
- Younger 2000-2011:** J. G. Younger, *Linear A Texts in Phonetic Transcription & Commentary*, The University of Kansas, <http://people.ku.edu/~jyounger/LinearA>.
- Younger 2003:** J. G. Younger, Cretan Hieroglyphic Transaction Terms: 'Total Paid' and 'Total Owed', In: *Cretan Studies*, Vol. 9, Briciaka, A Tribute to W.C. Brice, Edited by Y. Duhoux, A. M. Hakkert Publisher, Amsterdam, 301-316.
- Younger 2008-2013:** J. G. Younger, *Linear A Lexicon*, <http://people.ku.edu/~jyounger/LinearA/lexicon.html>.
- Zhgenti 1956:** ს. ჯღენტის, *ქართული ენის ფონეტიკა*, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი (S. Zhgenti, *The Phonetics of Georgian*, Tbilisi University Press, Tbilisi).
- Zhgenti 1960:** ს. ჯღენტის, *ქართველურ ენათა შედარებითი ფონეტიკა*, I, მარცვლის აგებულების პრობლემა, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი (S. Zhgenti, *Comparative Phonetics of Kartvelian Languages*, Vol. I, Tbilisi University Press, Tbilisi).

A კლასის საზოგადოებრივი *ku-ro* და *ki-ro* ფორმების
ამოკითხვა საერთო-ქართველურ ენაზე

რეზიუმე

1. ზემოთ წარმოდგენილი A კლასის საზოგადოებრივი ფორმებით შესრულებული თიხის ფირფიტები, რომლებზეც ფიქსირდება 𐌕𐌹 და 𐌕𐌺 ნიშანთა მიმდევრობები. ეს თიხის ფირფიტები აღმოჩენილი იქნა კუნძულ კრეტაზე, ჰაგია ტრიადაში, ფესტოსსა (?) და ზაკროსში და დათარიღდა LM IB პერიოდით;
2. 𐌕𐌹 და 𐌕𐌺 ნიშანთა მიმდევრობები შესაბამისად ამოკითხება როგორც *ku-ro* და *ki-ro*/**ki-lo* ფორმები;
3. ამ ფორმების სემანტიკური ინტერპრეტაცია შესაბამისად წარმოდგენილია როგორც საერთო-ქართველური არქეტიპები:
*კრ-ოდ [**kɾ-oj*] – „შეკვრა“; „ლშეკრება“; „ლაკრეფა“; „შეგროვება“, „მოგროვება“, „დაგროვება“;
*კილ-ოდ/*კირ-ოდ [**kil-oj*/**kir-oj*] – „კილვა“; „ნაკლი“; „ნაკლებობა“; „გამოკლება“; „კლება“; „დაკლება“; „ჩამოჭრა“;
4. {*კრ- [**kɾ-*]} და {*კილ-/*კირ- [**kil-*/**kir-*]} ძირეული მორფემები შესაბამისად განეკუთვნებიან C \mathcal{S} - და C \mathcal{N} - სტრუქტურულ ტიპებს, ხოლო {*-ოდ [*-*oj*]} სუფიქსური მორფემა განეკუთვნება -VS სტრუქტურულ ტიპს. ეს ფონემატური სტრუქტურები საერთო-ქართველურ მორფემათა კანონიკურ ფორმებს წარმოადგენენ;
5. თ. გამყრელიძისა და გ. მაჭავარიანის (1965, 1982) მიერ საერთო-ქართველური ენისთვის დადგენილი „მონოგოკალიზმის პრინციპით“ აიხსნება შემდეგი კანონზომიერი გარდაქმნები:
საერთო-ქართვ. *კრ-ოდ [**kɾ-oj*] < *კრ-ჟ-ედ/*კრ-ჟ-ად [**kɾ-w-ej*/**kɾ-w-aj*];
საერთო-ქართვ. *კილ-ოდ/*კირ-ოდ [**kil-oj*/**kir-oj*] < *კილ-ჟ-ედ/*კილ-ჟ-ად/*კირ-ჟ-ედ/*კირ-ჟ-ად [**kil-w-ej*/**kil-w-aj*/**kir-w-ej*/**kir-w-aj*].
ეს არქეტიპები რეგულარულ ფონოლოგიურ და სემანტიკურ მიმართებაში შესაბამის ქართველურ მასალასთან;
6. ქართველური მასალის შესწავლა ადასტურებს A კლასის საზოგადოებრივი 𐌕𐌹 [*ku-ro*] და 𐌕𐌺 [*ki-ro*/**ki-lo*] ნიშანთა მიმდევრობების საერთო-ქართველური ენაზე ამოკითხვის მართებულებას.

წინაენისმიერ ნაპრალოვანთა არტიკულაციის ერთი თავისებურება

XIX საუკუნის ენათმეცნიერი ოტო ბრემერი,¹ ითვალისწინებდა რა ისტორი-
ას გერმანული შიშინა ნაპრალოვნისა, რომელიც მიღებულია სისინა [s] და ვე-
ლარული [x] ნაპრალოვნების შერწყმით, თვლიდა, რომ შესაძლებელია შიშინა
თანხმოვნების ორფოკუსიანი წარმოება. ასეთი თანხმოვნების არტიკულაციის თა-
ვისებურება ის არის, რომ მათი წარმოქმნის დროს ნაპრალოვანთა წარმოქმნება არა
მარტო წინა ენის აწევით, არამედ შუა და უკანა ენის ნაწილების აწევითაც. ამ-
დენად, ორივე შესაძლო ნაპრალოს ერთგვარი შერწყმით ხდება ნაპრალოს ზომის
გადიდება და ამის საფუძველზე ხახუნის ჩქამის – „შიშინის“ გაძლიერება.²

ეს მოსაზრება შემდგომში განავითარა ლ. შჩერბამ. მისი აზრით, შიშინა სი-
ბილანტების არტიკულაციისათვის დამახასიათებელია ე.წ. მეორე ჩქამწარმოქმნე-
ლი ფოკუსის შექმნა ენის უკანა ნაწილის აწევით რბილი სასისაკენ და შუა
ენის ჩაზნექით. სწორედ ამ დროს წარმოიშვება ერთგვარი ხ-სებრი ჩქამი და
ამით ისინი (შიშინა ნაპრალოვნები) უპირისპირდებიან ყველა სხვა ნაპრალოვანს.³
ამ შეხედულებას ეთანხმებოდა ს. ჟლენტიც და ხახუნს უსვამდა ქართული შიშინა
ნაპრალოვნების ლაბიო-ველარიზებულ ხასიათს. ლ. შჩერბა კიდევ უფრო შორს
წავიდა და თანხმოვნების ძირითადი ტიპების ცნობილ ცხრილში შიშინა ნაპრა-
ლოვნები ერთდროულად წინაენისმიერებშიც მოათავსა და უკანაენისმიერებშიც
(ზინდერი 1979:150).

ვ. ბოგოროდიცკის თვალსაზრისით, სისინა და შიშინა ნაპრალოვნების არტი-
კულაციისათვის ღირებული და ძირითადი განმასხვავებელი ნიშანია წინა ენის
არტიკულაციის ადგილი და არა თვით არტიკულატორი (ბოგოროდიცკი 1939).

ჯ. კეტფორდისთვის კი არტიკულაციის ადგილის გარდა – განსხვავებაა ნა-
პრალოს და დაბრკოლებისწინა რეზონატორების ზომებშიც.⁴ ეს მოსაზრება გაზი-
არებულია მეტყველების წარმოქმნის თანამედროვე თეორიაში.

კავკასიური და ზოგიერთი სხვა ენების სისინა და შიშინა ნაპრალოვნების
ექსპერიმენტული კვლევის საფუძველზე შ. გაფრინდაშვილმა დაადგინა, რომ ში-
შინის ეფექტი მიიღება ე.წ. „მეორე ფოკუსის“ უქონლობის შემთხვევაშიც; მეტიც

¹ Otto Bremer, Deutsche Phonetik, Leipzig 1928.

² Л. Р. Зиндер, Общая фонетика, Москва 1979.

³ Л. В. Щерба, Фонетика французского языка, Москва 1953.

⁴ J. C. Catford, Fundamental Problems in Phonetics, Edinburgh University Press, Edinburgh.

– ამ ფოკუსის არსებობა ფიქსირდება სისინა თანხმონების არტიკულაციის დროსაც.⁵

ლ. გამსახურდიას აზრით, ქართულში შიშინა ნაპრალოვნებისა და აფრიკატების ორფოკუსიანობა ფაკულტატიურია, ამ თანხმონებისთვის ასევე ფაკულტატიურია შუა ენის ჩაზნექაც (გამსახურდია 1959).

ჩვენ მიერ ჩატარებულმა კვლევებმა ცხადყო, რომ ადიღელი ცდისპირის წარმოთქმით როგორც შიშინა, ისე სისინა და აგრეთვე სისინ-შიშინა ნაპრალოვნების არტიკულაციისათვის თანაბრადაა დამახასიათებელი უკანა ენის ზურგის აწევა რბილი სასისკენ (ლექსავა 1967).

აღსანიშნავია, რომ სხვა ადიღელი ცდისპირის მიერ წარმოთქმული სისინ-შიშინა ნაპრალოვნების რენტგენოგრაფებზე დადასტურებული იყო უკანა ენის ზურგის მაქსიმალური დაწევა სწორედ შიშინებისათვის ნავარაუდევ ე.წ. „მეორე ფოკუსის“ მიდამოში (გაფრინდაშვილი 1959).

პალატოგრაფიული და რენტგენოგრაფიული მონაცემების საფუძველზე შესაძლებელია სიბილანტი ნაპრალოვნების განმასხვავებელი ძირითადი საარტიკულაციო ნიშნების ჩამოყალიბება:

- საარტიკულაციო ნაპრალის ზომა;
- არტიკულაციის წერტილის წინამდებარე სარეზონანსო არის მოცულობა;
- ენის წვერის მდგომარეობა ქვედა საჭრელი კბილების და ნუნების მიმართ;
- ბაგეების მონაწილეობა.

ამასთანავე, საყურადღებოა, რომ გ. დოლიძისა და ლ. გამსახურდიას რენტგენოგრაფიული სურათების მიხედვით სისინა თანხმონების წარმოთქმის დროს ენის ძირი უფრო ახლოსაა ხახის უკანა კედელთან, ვიდრე შიშინა თანხმონების წარმოთქმის დროს.

მასასადამე, მიუხედავად იმისა, რომ სისინა ნაპრალოვნები უფრო წინა წარმოებისაა, ვიდრე შიშინები, პირის ღრუში ენის მთლიანი მასა შიშინა ნაპრალოვნების შემთხვევაში უფრო წინ არის წაწეული.

გ. ახვლედიანის მოსაზრების თანახმად, რუსული მაგარი შიშინა თანხმონები განსხვავებულია ქართული რბილი შიშინებისაგან: მაგარისთვის ენა ჩაიზნიქება, ხოლო რბილისთვის – არა (ახვლედიანი 1999:86-87), რადგან რუსული შიშინების წარმოთქმისათვის დამახასიათებელია კაკუმინალური არტიკულაცია შუა ენის ჩაზნექით (ზინდერი 1979:148)

თუმცა არსებობს ს. ჟღენტის განსხვავებული მოსაზრებაც, რომ ქართულ შიშინებს ფრანგულთან შედარებით „უფრო ველარული და, ამდენად, უფრო მეტი მაგარი ელფერი აქვს, დაახლოებით ისეთი, როგორიც რუსულში“ (ჟღენტი 1956:170).

ამავე მოსაზრებას ნაწილობრივ ემხრობა გ. დოლიძე, როდესაც ჟ-ს რენტგენოგრაფაზე შუა ენის უმნიშვნელო ჩაზნექას აფიქსირებს (აღსანიშნავია, რომ შ

⁵ შ. გაფრინდაშვილი, სისინა და შიშინა სპირანტთა წარმოების თავისებურებისათვის, იკვ. ტ. XI, თბილისი 1959.

ბგერის რენტგენოგრაფიაზე ეს თავისებურება არ ჩანს): „შუა ენის ჩაზნექილობის მომენტი თითქოს არ უნდა გამოდგეს **ჟ შ** თანხმოვნების მაგარი და რბილი ვარიანტების გასარჩევად“ (დოლიძე 1954:35).

ქართული წინაენისმიერი ნაპრალოვნების სპექტრულმა ანალიზმა გვიჩვენა, რომ შუა და უკანა ენის სხვადასხვაგვარი არტიკულაცია გავლენას ახდენს სიბილანტი ნაპრალოვნების მხოლოდ ფორმანტულ სურათზე და, ფაქტობრივად, ვერცვლის სპექტრის ჩქამიერ შემადგენლებს. გაირკვა ისიც, რომ ქართული შიშინების მეორე ფორმანტი 500 ჰც-ით მაღალია რუსულ შიშინებთან შედარებით.

მეტყველების აკუსტიკური თეორიის თანახმად, ცნობილია, რომ მეორე ფორმანტის სიხშირეს განსაზღვრავს შუა ენის მდგომარეობა მაგარი სასის მიმართ და უკანა ენისა და ენის ძირის მდგომარეობა შესაბამისად რბილი სასისა და ხახის კედლის მიმართ (ფანტი 1973:28-29). სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ველარიზაცია და ფარინგალიზაცია ადაბლებს მეორე ფორმანტს (F2), ხოლო პალატალიზაცია – ამაღლებს.

რუსულ შიშინებთან და ქართულ სისინებთან შედარებით ქართული შიშინა თანხმოვნების უფრო მაღალი მეორე ფორმანტი მიუთითებს მათ პალატალიზებულ არტიკულაციაზე და შეესაბამება რენტგენოგრაფიულ მონაცემებს, რომელთა მიხედვითაც ქართული შიშინა თანხმოვნების წარმოთქმის დროს ენის მასა უფრო წინ არის, ვიდრე სისინების წარმოთქმისას და შუა ენის ფაკულტატიური ჩაზნექა კი გავლენას ვერ ახდენს ფორმანტულ სურათზე და, შესაბამისად, აკუსტიკურ სილბო-სიმაგრეზე; განსხვავებით რუსული შიშინების არტიკულაციისაგან, სადაც კაკუმინალური არტიკულაციის გამო შუა ენა ჩაიზნექება, ხოლო რბილი სასის მიდამოში უკანა ენის მიახლოება შეინიშნება.

ჩვენი აზრით, ენის ჩაზნექა (დეპალატალიზაცია) და ე.წ. „მეორე ფოკუსის“ შექმნა (ველარიზაცია, ფარინგალიზაცია) აკუსტიკურად ერთსა და იმავე ეფექტს – მაგარ ელფერს – იძლევა. ამიტომ, ლ. შჩერბას მოსაზრება – თითქოს „მეორე ფოკუსი“ იწვევს წინაენისმიერი ნაპრალის უკან გადაწევას **ს**-თან შედარებით (გაშიშინებას), არ უნდა იყოს მართებული.

ამასთანავე ისიც აღსანიშნავია, რომ აეროდინამიკის კანონების თანახმად, ე.წ. „მეორე ფოკუსის“ ზომების გათვალისწინებით, რომელიც რამდენჯერმე აღემატება ალვეოლებთან არსებულ საარტიკულაციო ნაპრალს, გამოირიცხება რაიმე სახის ჩქამის შესაძლებლობა.

მამასადამე, პალატოგრაფიული და რენტგენოგრაფიული მეთოდების გამოყენებით მიღებული შედეგების საფუძველზე გაკეთებული დასკვნები სიბილანტი ნაპრალოვნების ბუნების თაობაზე სავსებით შეესაბამება სპექტრული ანალიზის მონაცემებს და ე.წ. „მეორე ჩქამწარმოქმნელი ფოკუსი“ სიბილანტითა არტიკულაციის მხოლოდ ერთ-ერთ მოდიფიკაციად შეიძლება განიხილებოდეს.

ლიტერატურა

- ახვლედიანი 1999:** გ. ახვლედიანი, *ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები*, სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
- ბოგოროდიცკი 1939:** В. А. Богородицкий, *Очерки по языкознанию и русскому языку*, Москва.
- ბრემერი 1893:** O. Bremer, *Deutsche Phonetik*, Leipzig.
- გამსახურდია 1959:** Л. К. Гамсахурдия, Шумные смычные фонемы грузинского языка, *Фонетический сборник*, I, Тбилиси.
- გაფრინდაშვილი 1959:** შ. გაფრინდაშვილი, სისინა და შიშინა სპირანტთა წარმოების თავისებურებისათვის, *იკე*, ტ. XI, თბილისი.
- დოლიძე 1954:** გ. დოლიძე, *ქართული ენის თანხმოვნები* (ექსპერიმენტული გამოკვლევა), სადისერტაციო ნაშრომი ფილოლოგიის მეცნიერებათა სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად.
- ზინდერი 1979:** Л. Р. Зиндер, *Общая фонетика*, Москва.
- კეტფორდი 1977:** J. C. Catford, *Fundamental Problems in Phonetics*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- ლეჟავა 1967:** ი. ლეჟავა, ადიღური ენის სისინ-შიშინა ნაპარალოვანი თანხმოვნები, კრ.-ში: *მეტყველების ანალიზის, სინთეზისა და სტატისტიკის საკითხები*, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- ჟენტი 1956:** ს. ჟენტი, *ქართული ენის ფონეტიკა*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- ფანტი 1973:** G. Fant, *Speech Sounds and Features*, The MIT Press, Massachusetts.
- შჩერბა 1953:** Л. В. Щерба, *Фонетика французского языка*, Москва.

Ivane Lezhava

One Peculiarity of Articulation of Coronal Fricatives

Summary

Otto Bremer, a 19th-century linguist, taking into consideration the history of the German hushing fricative which resulted from the merging of the hissing [s] and velar [x], regarded that a two-focus production of hushing consonants was possible. This viewpoint was subsequently developed by L. Shcherba. In his opinion, the articulation of hushing sibilants was characterized by the creation of the so-called “second back focus” (secondary narrowing) by means of raising the back part of the tongue to the soft palate and lowering the middle of the tongue. Exactly at this time, a certain x-type noise is produced and this peculiarity distinguishes them (hushing fricatives) from all other fricatives.

The spectral analysis of Georgian coronal fricatives has shown that different articulations by the middle and the back of the tongue affect only the F-pattern of

sibilant fricatives, and in fact do not change the noise components of the spectrum. It has also been identified that the second formant of Georgian hushing sounds is 500Hz higher than the Russian hushing consonants.

In our view, lowering the middle of the tongue (depalatalization) and creation of the so-called “second focus” (velarization, pharyngealization) produces acoustically one and the same –“hard” (dark) – effect. Therefore, the viewpoint according to which the “second focus” causes moving of the articulatory location to the back as compared with [s] (turning the sound into that of a hushing type) does not seem correct.

The conclusions concerning the nature of sibilant fricatives, drawn on the basis of the results obtained by palatographic and roentgenographic methods, are in compliance with the evidence of spectral analysis, and the so-called “second focus” can be regarded only as one of the modifications of the articulation of sibilants.

დროის აღმნიშვნელი ლაზური ლექსიკის სტრუქტურული და სემანტიკური ანალიზი¹

შესავალი

წინამდებარე სამეცნიერო სტატია ეხება დროის აღმნიშვნელი ლექსიკის სტრუქტურულ-სემანტიკურ ანალიზს ლაზური მასალის მიხედვით. ცნობილია, რომ ლაზური სპეციფიკური ვითარების მაჩვენებელია – ის ძირითადად თურქულ ენობრივ არეალშია მოქცეული; საქართველოს ტერიტორიაზე რამდენიმე ლაზური სოფელია მხოლოდ, მათ შორის ყველაზე კომპაქტურად დასახლებულია ს. სარფი. სარფული მეტყველება, შესაბამისად ლექსიკაც, არ არის დაცული თურქიზმებისგან, ასევე დასტურდება ქართული ლექსიკური ერთეულები.

საანალიზო მასალა აღებულია:

- გამოცემული ლაზური (ჭანური) ტექსტებიდან
- ალი თანდილაგას ლაზური ლექსიკონიდან (თანდილაგა 2013)
- ს. სარფსა და თურქეთის ლაზეთში (ქემალფაშა, ნოლა, ხოფა, არქაბი) 2013-2014 წლების საექსპედიციო ჩანაწერებიდან, რომლებიც სპეციალური კითხვარებისა და ტესტების საშუალებით განხორციელდა.

რამდენადაც სივრცე და დრო უნივერსალური კატეგორიებია, ქართველური ენების მასალის ანალიზი (რასაც ითვალისწინებს პროექტი მთლიანად) ზოგად-თეორიული სამეცნიერო ლიტერატურის გათვალისწინებით ხდება. კვლევის სტრატეგია, კონცეპტუალური ჩარჩო, საერთოდ და ამ კონკრეტულ შემთხვევაშიც, შემუშავებულია პროექტის ერთ-ერთი ხელმძღვანელის, პროფესორ იზაბელა ქობალავას მიერ [დაწვრილებით იხ. ამ ნომერში: იზაბელა ქობალავა, დროის სემანტიკა მეგრულში (ლექსიკურ-სემანტიკური ანალიზი)].

ჩვენ, ცხადია, ვეყრდნობით მას და ლაზური მასალა წარმოდგენილია იმავე საკლასიფიკაციო ერთეულებით შესაბამის მსჯელობასთან ერთად.

ლინგვისტური დრო ერთ-ერთია ასტრონომიულ, ბიოლოგიურ, ფსიქოლოგიურ და სხვა დროებს შორის. იგი ადამიანის შემეცნების გამოხატულებაა, ამიტომ დროის დანაწევრება ხდება ციური სხეულების მოძრაობისა და გადაადგილების, სხვა ცოცხალი არსებების გამოღვიძებისა (მამლის *ყვილი*) და დაძინების (ძალის *დაძინება*) მიხედვით. ენობრივ ასახვაში, სივრცისგან განსხვავებით, დროს აქვს მხოლოდ ცალმხრივი მიმართულება – *წარსულიდან მომავლისკენ*, მაგრამ,

¹ ნაშრომი შესრულებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის – „სივრცე და დრო ქართველურ ენებში“ (№ 13/20) – ფარგლებში.

სივრცის ანალოგიურად, ენობრივი დროც **დეიქტური** კატეგორიაა, რაც იძლევა მისი დანაწევრების შესაძლებლობას და განსაზღვრავს დროულ ლოკალიზაციას.

რამდენადაც აღნიშნულ სივრცულ-დროულ ზღვარს აწესებს მხოლოდ მოლაპარაკე თავის შეხედულებისამებრ, მისთვის მნიშვნელოვანი სიტუაციების მიხედვით, დროის უწყვეტ დინებაში ათვლის წერტილიც – **აქ ახლა** – შეიძლება იყოს მისი ნებისმიერი მონაკვეთი, რომელთან მიმართებაში ყოველთვის იარსებებს შესაბამისი წარსულიც და მომავალიც. ამის მიხედვით (თუმცა არა ყველა ენაში!) დრო სამია: **ახლანდელი (აწმყო), წარსული (ნამყო), მომავალი (მყოფადი)**. ამგვარ განაწილებას იმეორებს ქართველური ენები, მათ შორის ლაზურიც.

დროის გამოსახატავად გამოიყენება არსებითი და ზედსართავი სახელები, ჩვენებითი ნაცვალსახელები, ზმნიზელები, ნაწილაკები, თანდებულები. რამდენადაც დროული დანაწევრება ემყარება სივრცულ დანაწევრებას, ბუნებრივია, საკუთრივ დროულ ლექსიკასთან ერთად, იგი იყენებს სივრცულ მიმართებათა აღმნიშვნელ ლექსიკასაც (ჩიქობავა 1945). ეს შეიძლება იყოს ზმნები, ზმნისწინები, ზმნისართები...

ლაზური მასალის ლექსიკურ-სემანტიკური ანალიზი წარმოგვიდგენს შემდეგ ტემპორალურ სტრუქტურას:

ზოგადი დროის საპირისპიროდ **კონკრეტული დრო** აღნიშნავს როგორც გარკვეულ, მუდმივად მონაცვლე (დათვლად) მოვლენათა (წელი, თვე, კვირა, დღე...) მიმდინარეობის დროს, რომლის განსაზღვრა შესაძლებელია დამოუკიდებლად, სხვა დროსთან მიმართების გარეშე, ისე სიტუაციურად მნიშვნელოვან დროულ მონაკვეთებს, რომლებიც განისაზღვრებიან მხოლოდ სხვა მოქმედების დროებთან მიმართებით. შესაბამისად, ანალიზის სისრულისათვის (სივრცულ მიმართებათა ანალოგიით) შეიძლება ვილაპარაკოთ **ვითარებით** და **მიმართებით** დროებზე.

ვითარებითი დრო გამოიხატება დროის აღმნიშვნელ სიტყვებზე რიცხვითი სახელების დართვით:

➤ რაოდენობითი რიცხვითი სახელების საშუალებით კონკრეტდება დროის ერთეულთა თვლადი რაოდენობა – არ თუთა, ჟურ თუთა..., რომელსაც შეიძლება დაემატოს ნათესაობითი ბრუნვის თანდებული *-კულე*. მაგალითები დასტურდება *შქ/შქ/ჭკ* ვარიაციებით:

არ თუთაშკულე მაჟვანი ჯიმა ქომოსთუ (კარტ. ლაზ. 29, 26): „ერთი თვის შემდეგ მერე ძმა მოვიდა“. **არ წანაშქულე** თექრარ ხოფაშა ქომოფთი (ყიფშიძე 1911. 8, 12): „ერთი წლის შემდეგ კიდევ ხოფაში მოვედი“.

ლაზურში *-კულე* თანდებული ერთვის ზმნა-შემასმენელსაც ისეთივე წესით, როგორც სახელთან არსებობს და დროის გაგება შენარჩუნებულია: **ქეჭოფუშკულე** = აიღოს შემდეგ, „რომ აიღო მერე“... როგორც აღნიშნავენ, ასეთი ფორმა უტოლდება დამოკიდებულ წინადადებას (ჩიქობავა 1936:64; ჯიქია 1967:369; ყიფშიძე 1911:6); სემანტიკურად ამავე შინაარსის შემცველია შემასმენლისა და *-შა/შაქის* ნაწილაკის შერწყმა: **ვორტი-შა** = სანამ ვიყავი.

მა სადი ვორტი-შა, წალენი გზაშე ვულურტი (ჭან. II, 87, 27): „მე სანამ ცოცხალი ვიყავი (ცოცხალ ვიყავამდის), ქვემო გზით დავდიოდი“.

სპეციალურ ლიტერატურაში მითითებულია, რომ ამგვარი კონსტრუქცია **თურქული სინტაქსური კალკია ლაზურში** იმ განსხვავებით, რომ თურქულში ნაზმნარი სახელია თანდებუნიანი (ჯიქია 1967:369). ამით ლაზური უპირისპირდება სხვა ქართველურ ენებს.

მიმართებითი დრო გამოხატულია დროის აღმნიშვნელი სიტყვებით:

ჰაწი/აწი „ახლა“, **ლომან** „გუშინ“, **წოხლე** „წინათ“, **ეკულე/ოკულე/უკულე** „შემდეგ“, **ჭუმანი** „ხვალ“ და ა.შ.

ჰაწი ჰემ გუნძე ყუჯონიქ ოხოიშე ოგნამს (ჭან. II, 38,4): „ახლა ეს გრძელყურიანსაც სახლიდან ესმის“. **ლომან** ჯუმა ჩქიმი მოხთეეტუ (ჭან. I, 121, 12): „გუშინ ჩემი ძმა მოსულიყო“. **ეკულე** ბერგითე ხაჩქუფან (ჭან. I, 137, 25) : „შემდეგ თოხით თოხნიან“. **ოკულე** დიდი დულუნი იქომან (ჟღ. ჭან. 112, 8) : „შემდეგ დიდ ქორწილს გადაიხდიან“.

წლები

კონკრეტულ დროთა შორის, რომელთაც ენა გამოხატავს როგორც დამოუკიდებელ ერთეულებს, ყველაზე დიდი ერთეული არის **წელი**. ზოგადად **წელ**ს აღნიშნავს ლაზურში **წანა** (თანდ. 850) : არ წანა „ერთი წელი“, ჟურ წანა „ორი წელი“, ოთხო წანა „ოთხი წელი“... დროის სამი ძირითადი პერიოდი – წარსული – ახლანდელი – მომავალი წარმოდგენილია დროის ზმნიზებებით. მათ მიმართებაში ამოსავალია არა ახლანდელი დროის გამომხატველი **ანწი** „წელს“ (თანდ. 29),² არამედ ზოგადი მნიშვნელობის **წანა**, რომელსაც წარსული დროის გამოსახატავად დაერთვის ბერძნული პროკლიტიკა **პრო-**, რაც „წინას“ ნიშნავს: პროწანა „შარშანწინ“ (თანდ. 717).³

წლის დროები

წლის დროები, ჩვეულებრივ, წარმოდგენილია ოთხი განსხვავებული პერიოდით, ანუ არეებით (ივ. ჯავახიშვილი), თუმცა ლაზურ მასალებში მხოლოდ ორი ლექსიკური ერთეული დასტურდება – ზამთრისა და ზაფხულის აღმნიშვნელი. მათ შორის ზამთარი გადმოიცემა როგორც თურქული, ისე საერთო-ქართველური ლექსიკის საშუალებით:

ზამთარი – კიში (თურქ.) (თანდ. 375); კიშიმცხული „ზამთრის მსხალი“, კიშლული „საზამთრო“; ლივოზი „თოვლის დნობის პერიოდი“ (თანდ. 398), ყინვა „ზამთარი; ცივი ამინდი“ (თანდ. 816), ინი „ზამთარი“, „ცივი 2“ (თანდ. 819).

² შდრ.: მეგრულისთვის ამავე მნიშვნელობის ამოსავალი ფორმა – წი/უ „წელს“. ანწი მეგრულში ატარებს მხოლოდ მომავალი დროის სემანტიკას.

³ შდრ.: ლაზურში შესული ბერძნული მაქვემდებარებელი კავშირი, ქართული როშის ბადალი ოჭი.

ზაფხული – აზი „ზაფხული“ (თანდ. 323)

როგორც ღროთა სახელწოდებებიდან ჩანს, ძირითადი ოპოზიციური დროები, რომელთაც შესაბამისად მინიჭებული აქვთ დამოუკიდებელი სახელწოდებებიც, არიან **ზარხული vs. ზოთონჯი** – ზაფხული vs. ზამთარი. მათ შორის დაპირისპირება ემყარება მკვეთრად გამოხატულ კლიმატურ მახასიათებელს – სიცხე vs. სიცივე. რაც შეეხება **გაზარხულსა და დამორჩილს**, ისინი ზაფხულიდან ზამთრისაკენ და ზამთრიდან ზაფხულისაკენ გარდამავალი პერიოდის არეებია, რასაც ადასტურებს ამ არეთა კლიმატური თავისებურებები.

თვე და თვეები

თვე, როგორც წლის შემადგენელი დამოუკიდებელი დროული ერთეული, დაკავშირებულია მთვარის მოძრაობასთან: მთვარის ერთი მოქცევა თავისი ღერძის გარშემო შეადგენს 28 დღეს.

თვეების სახელწოდებები ლაზურში შერეულადაა წარმოდგენილი – დასტურდება როგორც სხვა ქართველურ ენებთან საზიარო ფუძეები, ასევე თურქული ლექსიკა:

თვეების სახელები

I იანვარი – წანალანი (თანდ. 11).

II თებერვალი – თებერბალა (თანდ. 292), კუჭულა (თანდ. 11)

III მარტი – მარტი (თანდ. 413).

IV აპრილი – აპრილი (თანდ. 30).

V მაისი – მაესი (თანდ. 405), მაისი (იქვე, 405).

VI ივნისი – მგიბურა „მკათათვე“ (თანდ. 419), ქერეზარი (თურქ.) (თანდ. 796) ქირეზად (თანდ. 11).

VII ივლისი – ჩურულად (თანდ. 11)/ჩურუქ (თურქ.) „ივლისი (დამპალი თვე)“ (თანდ. 840).

VIII აგვისტო – აღუსთოზი/აღუსთოზი/აღუსტე (თანდ. 40), აგუსტე „აგვისტო“ (თანდ. 11), მარაშინა „აგვისტო“ (თანდ. 413), მარიაშინა „აგვისტო, (მარიობის თვე)“ (თანდ. 414) ერთი და იგივე მაგალითი მოჰყავს ი. ყიფშიძისა და ს. ჟღენტის ნაშრომების მიხედვით; „მარაშინაშ თუთას“ თარგმნის „აგვისტოს მთვარედ“. ხცალა თუთა „აგვისტო; 13 ივლისიდან 13 აგვისტომდე (ძვ. სტილი)“ (თანდ. 891) ხცალა „ლობა“, ხცაფერი „დამპალი“, ხცერი-ც იგივეა (თანდ. 891).

IX სექტემბერი – ეკენია (თანდ. 235), სტაროშინა „სექტემბერი“ (თანდ. 743), ჩხალვა „სექტემბერი“ (თანდ. 842).

X ოქტომბერი – მეგუმუ კალოობა, კალო (თანდ. 423) ტახვა „თვის სახელი“ ოქტომბერი??⁴ ყიფშიძიდან აქვს მაგალითი (თანდ. 753). შდრ: (მეგრ. გიმუა „ცეხვა“, „ლომის გმერვა“ (ქობ. 152; ჭარ. 50) მწიფობის, ღვინობის თვე, მკის, ტენის თვე (ქაჯ. 340)

⁴ კითხვის ნიშნითაა შეტანილი თავად ა. თანდილაკას ლექსიკონში.

XI ნოემბერი – ახირსთველი (თანდ. 43) ნოემბერი (ქართ.) „ნოემბერი“ (თანდ. 576), წილვა „ნოემბერი“ (თანდ. 852).

XII დეკემბერი – ხისტანა/ხისტონა/ხრისტონა „დეკემბერი“ (თანდ. 884) შდრ. ხისტიანი/ხრისტიანი (თურქ.) „ქრისტიანი“, ხრისტა „დეკემბერი“ (თანდ. 888).

აღნიშნული სახელები მიცემითი ბრუნვის ფორმით გამოხატავენ დროის ზმნი-ზედებს.

კვირეული

კვირა – შვიდი დღე. მათი გამოყოფა თვის შემადგენლობაში დაკავშირებულია მთვარის თვის ოთხ შვიდდღიან ციკლთან. შვიდდღიანი მონაკვეთები – კვირები უძველესი დროიდანვეა ცნობილი ფაზებთან (თანდ. 28 დღე).

კვირის დღეები

კვირის დღეები, გარდა შაბათისა, სახელდება როგორც საქართველოში გაერცელებული ბერძნული პლანეტარული სისტემის კალენდრის საფუძველზე, ისე თურქული ლექსიკის მიხედვით. „საბატონი“ – შაბათი, ბიბლიური ტრადიციით – „დღე განსუენებისა“.

ორშაბათი (მთვარისა) – თუთაჩხა (თანდ. 306)/ბაზარერთესი (თურქ. azartesi) (თანდ. 47), სამშაბათი (არისა) – თახაჩხა (თანდ. 292)/ჟურშაბათი „სამშაბათი“ (თანდ. 719), იკინაჩხა „სამშაბათი“ (თანდ. 313), ტიკინაჩხა „სამშაბათი“ (თანდ. 755).

ოთხშაბათი (ერმისა) – ჯუმაჩხა „ოთხშაბათი“ (თანდ. 903).

ხუთშაბათი (აფროდიტისა) – ცაჩხა/ჩაჩხა (თანდ. 844), ოქისერი „ხუთშაბათი“ (თანდ. 631), ფერჩემბე/ფერჩენბე (სპარს.-თურქ.) „ხუთშაბათი“ (თანდ. 778) ხუთშაბათი (ქართ.) (თანდ. 889).

პარასკევი (დიოსისა) – ობიჩხა; ობი (თანდ. 591); პარასკე „პარასკევი“ (თანდ. 710); ჯუმაჰა „პარასკევი“ (თანდ. 903).

შაბათი – საბატონი/საპატონი/საპატონ (თანდ. 724).

კვირა – ჟაჩხა/მჟაჩხა (თანდ. 47)/ბჟაჩხა (თანდ. 67) ბაზარჯუნი (თურქ. Bazar gunu) „კვირადღე“ შდრ. აზარი (თანდ. 47).

დღეთა თანმიმდევრობა

დღეთა თანმიმდევრობა დეიქტური პრინციპით არის აგებული:

ამდლა (თანდ. 24) ანდლა (თანდ. 27) – „დღეს“

ლომა/ლომან – „გუშინ“

ლომანერი „გუშინდელი“ (თანდ. 812).

ჭუმე/ჭუმენ – „ხვალ“ (თანდ. 867).

პიშინ-დლა „გუშინწინ; წინადღე“ (ლომაში წონლენდე) (თანდ. 714); ტოქსერი/ტოქსეი, ტოცხერი „გუშინწინ, რამდენიმე დღის წინ“ (ათინ.), „გუშინ“ (თანდ. 759) – გუშინწინ.

გენდლანი/გენდლანე „ზეგ“ (თანდ. 102), ჯენდლანი (თანდ. 897) – ზეგ.

ჭუმე-გენდლანი – „ხვალ-ზეგ“ (თანდ. 867).

დღე და ღამე

დღე-ღამის ციკლი, რომელიც თანამედროვე ასტრონომიული სისტემით განისაზღვრება 24-საათიანი დროული მონაკვეთით, ენობრივ ასახვაში წარმოდგენილია სხვა, არასაათობრივი კომპონენტებით. კერძოდ, დღე-ღამის, როგორც ერთი მთლიანობის, გამოსახატავად იხმარება **დღა/ნღლა** „დღე“ (თანდ. 230), (თანდ. 569). ამ ციკლში ძირითადად იკვეთება ორი ურთერთდაპირისპირებული დროული კომპონენტი – **დღა/ ნღლა – სერი** (თანდ. 733) „დღე და ღამე“. მათი სფეროების გადანაწილება ხდება „სინათლე – სიბნელის“ თვისებების მიხედვით.

დღე და ღამეს შორის გამოიყოფა გარდამავალი დროული მონაკვეთები, რომლებშიც ასახულია ღამიდან დღეზე და დღიდან ღამეზე გადასვლის საფეხურები. ღამიდან დღეზე გარდამავალი პერიოდი აღნიშნულია სიტყვით „გათენება.“ იგი მოქმედების სახელია და გამოხატავს ღამიდან გამოსვლის, გათენების პროცესს. მასში რამდენიმე საფეხური შეიძლება გამოიყოს.

1. გათენებელი ვარსკვლავი

გათენებელი ვარსკვლავი, ცისკრის ვარსკვლავი (პლანეტა ვენერა), გათენების მაუწყებელი პირველი სიგნალი, რომელიც გათენებადმდე ჩნდება ცაზე: **თანურა** „ცისკრის ვარსკვლავი“ (თანდ. 291).

2. ადრეული დილა

ჭუმანდარი „გათენიისას“ (თანდ. 866).

შეფა (თურქ.) „ალიონი“ (თანდ. 882).

ოდრო/ორდო (თანდ. 596).

ორდო/ყორდო „ადრე, ჩქარა, სწრაფად, საჩქაროდ“ (თანდ. 651)

ორდონალი/ორდონარი „ადრეული“ (თანდ. 651)

ოდროშენ „ადრიანად“ (თანდ. 651)

ორდო-ხოლო „მაშინათვე, ადრევე“ (თანდ. 651)

3. დილა

გიეთანაფა/გიეთანუ – „დათენება“ (თანდ. 123).

ჭუმანი – „დილა“ (თანდ. 866).

ჭუმანერი – „დილანდელი“ (თანდ. 866).

ჭუმანდელე – „დილიდან, დილაადრიანად“ (თანდ. 866).

ჭუმანიკელე – „დილისკენ“ (თანდ. 866).

ჭუმანიში – „დილას, დილით (თანდ. 866).

საბაილე (თურქ.) – „დილით“ (თანდ. 724).

საბახ (თურქ.) „დილა“ (თანდ. 724) საბახთან (თურქ.) „დილით“.

4. შუადღე

აემა „შუადღე“ (თანდ. 332), ონდლე/ონდლერი „შუადღე“ (თანდ. 637).

ონდლერი გელაქთერი „შუადღეგადასული“ (თანდ. 637).

ონდლერიშაკადარ „შუადღემდე“ (თანდ. 637).

ონდლეიშაქის „შუადღემდე“ (თანდ. 637).

5. სალამო

ოკოლუმჯინუ „შელამება“ (თანდ. 614)ოლემჯინუ (თანდ. 624), ოლუმჯუ „მოსალამოება, დალამება“ (თანდ. 625 აქვე იხ. სხვა(ც)გელამჯინუ (თანდ. 96), გელუმჯინუ (თანდ. 101)„შელამება“ (თანდ. 125).

გელუმჯინაფა, გელუმჯინერი (თანდ. 100).

ლიმჯაფა/ლუმჯაფა „დალამება“, ლიმჯერიშე „მოსალამოებულზე, სალამოს“, ლიმჯი/ლუმჯი/ლუნჯი „სალამო“ (თანდ. 399; 402).... ლიმჯიკელე, ლიმჯინე(რი) /ლუმჯინე

ლუმჯი-ჭუმანი „დილა-სალამო“ (თანდ. 402).

ახშამი/ახჩამი „სალამო“ (თანდ. 43).

ახჩამდა „სალამოზე, სალამოხანი“ (თანდ. 43).

ახჩამიკონარი (თურქ.-ლახ. ksam+ikonari) „სალამოხანი“ (თანდ. 43). იხ. აგრეთვე სხვა ნაწარმოები ლექსიკა.

აცხამი (თურქ. Aksam აკსამ) „სალამოს“ (თანდ. 41).

6. ღამე

ლომასერი „გუმინ ღამე“ (თანდ. 812).

ლომამჯი „წუხელი“ (თანდ. 812).

სერი გვერდი „შუალამე“ (თანდ. 733) სერიშგვერდი/სერიში გვერდი „შუალამე, ნაშუალამე“ (თანდ. 733).

სერსერით სერი-სერი „ღამღამობით“ (თანდ. 733).

აწი/ჰაწი – „ახლა“ (თანდ. 41).

აწითი

აწინერი

აწილი „ამ დრომდე, აქამდე, აქობამდე“ (თანდ. 41).

აწიშე

აწიშკულე (თანდ. 42).

ტორა „ახლა“ (თანდ. 758).

ამრიგად, თურქული ენის გავლენის მიუხედავად, ლაზურში დასტურდება დროის აღმნიშვნელი საერთო-ქართული ლექსიკაც.

ლიტერატურა

კიზირია 1982: ა. კიზირია, *მარტივი წინადადების შედგენილობა ქართველურ ენებში*, თბილისი.

ქობალავა 2014: ი. ქობალავა, *დროის სემანტიკა მეგრულში (ლექსიკურ-სემანტიკური ანალიზი)* (ხელნაწერი).

ყიფშიძე 1911: И. Кипшидзе, *Дополнительные сведения о чанском языке (из лингвистической экскурсии в Русский Лазистан)*, СПб..

ჩიქობავა 1936: არნ. ჩიქობავა, *ჭანურის გრამატიკული ანალიზი*, თბილისი.

ჩიქობავა 1945: არნ. ჩიქობავა, ზოგი სიტყვის მნიშვნელობის განვითარებისათვის ქართულში (სივრცისა და დროის მომენტთა ურთიერთობის ასპექტში), *ფსიქოლოგია*, III, თბილისი.

ჯიქია 1967: ს. ჯიქია, თურქულ-ლაზური ენობრივი ურთიერთობიდან, „*ორიონი*“, თბილისი.

შემოკლებათა განმარტებანი

თანდ. – ა. თანდილავა, *ლაზური ლექსიკონი*, თბილისი 2013.

კარტ. ლაზ. – გ. კარტოზია, *ლაზური ტექსტები, I*, თბილისი 1972.

ჭან. I – არნ. ჩიქობავა, *ჭანური ტექსტები, I*, თბილისი 1929.

ჭან. II – არნ. ჩიქობავა, *ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, II, ტექსტები*, თბილისი 1936.

ულ. ჭან. – ს. ულენტი, *ჭანური ტექსტები*, ტფილისი 1938.

ქაჯ. – ო. ქაჯაია, *მეგრულ-ქართული ლექსიკონი*, I-III, „ნეკერი“, თბილისი 2001, 2002.

ქობ. – ა. ქობალია, *მეგრული ლექსიკონი*, „არტანუჯი“, თბილისი 2010.

ჭარ. – პ. ჭარაია, *მეგრულ-ქართული ლექსიკონი*, თბილისი (1918) 1997.

Maia Lomia, Rusudan Gersamia

Structural and Semantic Analysis of Laz Vocabulary Denoting Time

Summary

The analysis of vocabulary denoting time according to Laz material is especially topical and interesting, as Laz reflects a specific situation – it is mostly located within the Turkish linguistic area. On the territory of Georgia there are only a few Laz villages, of which the most densely populated is Sarpi. In the speech of Sarpi both Georgian lexical units and Turkisms are attested. The analysed material has been taken from: 1. Published Laz (Chan) texts; 2. Laz Dictionary, published by Ali Tandilava (Tbilisi, 2013); 3. Expedition notes made on the basis of special questionnaires collected in 2013-2014 in Sarpi and several villages of Lazeti within Turkey.

To denote time in Laz, as in other Kartvelian languages, nouns and adjectives, demonstrative pronouns, adverbs, particles and prepositions are used. As temporal division is based on spatial division, naturally, along with the temporal vocabulary proper, it also uses the vocabulary denoting spatial relations. These can be verbs, adverbs, preverbs...

The lexico-semantic analysis of the Laz material demonstrates the following temporal structure: as opposed to **general** time, **specific** time denotes the occurrence of countable events (year, month, week, day...), which can be defined independently; however, specific time, similar to spatial relations, can also be divided into time of **manner** and **relative** time. Time of manner is expressed by adding numerals to the words denoting time: *two years, three months*, etc., whereas relative time is expressed by lexical units denoting time, such as: *now, previously, afterwards*, etc.

It is noteworthy that *time* in Laz is expressed by common Kartvelian vocabulary as well as by words introduced through Turkish and Turkish word-forms proper, including loan translations of Turkish syntactic constructions.

კვლავ „მყოფადუსრული“ შესახებ სვანურში

სვანურში, ქართულთან შედარებით, ერთ-ერთი „მეტი“ (ა. შანიძე) მწკრივი **მყოფადუსრულია**. სვანურშივე ის სრული მყოფადისაგან მხოლოდ ასპექტით ან ზმნისწინის დართვა-დაურთველობით კი არ განიხრევა (როგორც ეს მოსალოდნელი იყო ერთი მწკრივის ფარგლებში), არამედ სტრუქტურითაც: „მყოფადუსრული იწარმოება აწმყოს ფუძისაგან, რომელსაც ბოლოსართები (-ე, -ი) მოკვეცილი აქვს და, სამაგიეროდ, ერთვის სუფიქსები: -უნ-ი (>-გნ-ი, -ნ-ი) და -ინ-ი (>-ნ-ი). ლაშხურ დიალექტში ორივეს ნაცვლად იხმარება -გნ-ი“ (თოფურია 1967:112-114).

სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულია არაერთი მოსაზრება იმის შესახებ, რომ **მყოფადუსრული ისტორიულად აწმყოა**: „სვანური მყოფადუსრულის მაწარმოებელი სუფიქსები (-უნ-ი, -გნ-ი, -ინ-ი) შედგენილია და -ი, ეჭვს გარეშეა, იგივე მონაცემი უნდა იყოს, რაც აწმყოს -ი, წარმოშობით ზოლმეობითის სუფიქსი“ (ჩიქობავა 1948:102-103); „ეს მწკრივი (მყოფადუსრული) არის „გამყოფადებული აწმყო“, რომელშიც -უნ-ინ სუფიქსები (ასევე კაუზატივის -უნ-ენ>-ინ) წარმოშობით აწმყოს ფუძის საწარმოებელი ფორმანტებია“ (მაჭავარიანი 1974:138).

ჩვენი აზრით, „უსრული მყოფადი“ (ტრადიციული ტერმინოლოგიით) არა მარტო ისტორიულად არის აწმყო, არამედ არც „გამყოფადებულა“ – ასეთ შემთხვევაში მას აწმყოს ფუნქცია უნდა დაეკარგა, სინამდვილეში საანალიზო ფორმები ენის განვითარების ამ საფეხურზეც უმთავრესად ახლანდელ დროს გულისხმობენ – ზოგად თუ კონკრეტულ აწმყოს, ოღონდ ინფერენციულს, პირობითს; მყოფადის გამოხატვას კი ისინი ფუნქციურად ითავსებენ, რის დადგენაც მხოლოდ კონტექსტით ან სათანადო ზმნიზედის მიხედვით ხდება შესაძლებელი:

ბზ.: მგზარ ალ მარე ჯა იწურნი ი ჯანარს მამ გუწდინი – „ხვალ ეს კაცი ალბათ თვითონ ხნავს (/ხნავდეს იწნება – ვ. თოფურია) და ხარებს არ გვათხოვებს“;

ბზზ ამჟი გარ იმდუტნი, მგზარ ქორ ლელღჰი ჯედნი – „ამალამ [თუ] სულ ასე ითოვებს, ხვალ სახლი გადმოსათოვლი გახდება“;

ბქ.: ამიჟუ ეჯგუტარ ბიქუ ლი, ერე შუწანს ათხე იმდუტნი – „აქ ისეთი ქარია, რომ სვანეთში ახლა ალბათ თოვს“ („თოვს იწნება“)...

აღნიშნული სემანტიკა მრავლად იძებნება სვანური ენის ყველა კილოს ტექსტების გამოცემებში; შდრ.:

(1) ცხუითგდ ხწქუ: „მერალს მი ცგვემდს ხუწაფშუტდუნი, ეჩქა ცხუარ ჩუმიშდხენის (სვან. პროზ. ტ. 1939:25) – „ცხვითაგმა უთხრა: ღრუბლებს მე [თუ] მშვილდ-ისარს ვესვრი ზოლმე („ვესვროდე იწნება“), მაშინ ისრები გამოთავდება“;

(2) სი ლემზგრძლს ხანყუნნი იღუაჟჳრს ხაბრჳდნი ჩიდგნჳი, მადდა? (ჩანტ-ლაძე და სხვ. 2010:726) – „შენ შესალოცებს (სეფისკვერებს) აცხობ ალბათ ყოველ დღესასწაულზე და მამაკაცებს ატან [ხოლმე], ალბათ, არა?“

(3) ბეფშ იმეგ ვრი ამზუჟა? – „ბავშვი სად არის ამდენ ხანს?“ პასუხი: *იშ-დრალ ჴნი* ვზჳისგა – „ალბათ თამაშობს ეზოში“ (ჩანტლაძე და სხვ. 2010);

პირველ წინადადებაში ზმნა თითქოს მყოფადის გაგებითაა, თუმცა ზოგად აწმყოდაც შეიძლება ჩაითვალოს; მეორეში თვალნათლივ ჩანს, რომ სიტუაცია კონკრეტულ დროს არ მოიაზრებს, საქმე გვაქვს ინფერენციულ ზოგად აწმყოსთან და გულისხმობს ალბათობას, მოქმელის ვარაუდს; მესამე კონტექსტის პასუხის ნაწილში კი, რა თქმა უნდა, საუბრის მომენტი, კონკრეტული აწმყო იგულისხმება (შდრ. კატეგორიული კონკრეტული აწმყოს ფორმა: *იშდრჳ/წლ* „თამაშობს“);

უნდა აღინიშნოს, რომ სტატიკურ ზმნებში, რომლებიც მიჩნეულია უფრო ადრინდელ ფორმებად (სვანურში კი ისინი გაცილებით მრავლადაა სალიტერატურო ქართულთან შედარებით), ასევე ფიქსირდება ოპოზიცია – **ნეიტრალური აწმყო: ინფერენციული აწმყო (ხ-ჳ-დრ-ა „წერია/აწერია“: ხ-ე-დრ-ი „ალბათ წერია/აწერია“)**; სპეციალურ ლიტერატურაში მიღებულია მოსაზრება, რომ ქართულში სტატიკურ ზმნას მყოფადის წრის მწკრივთა ფორმები ნასესხები აქვს ენიანი დინამიკური ვნებითისგან, ოღონდ ისე, რომ დინამიკური აწმყო სტატიკურისთვის მყოფადაა, უწყვეტლის ფორმას ხოლმეობითის გაგება ენიჭება და აწმყოს კავშირებითი კი მყოფადის კავშირებითად არის გამოყენებული: **აფენია – ეფენება, ახატია – ეხატება, აწერია ან წერია – ეწერება და სხვ.** (შანიძე 1973:464-466; ჭუმბურიძე 1986:172-179; ონიანი 1998:178-181). გ. მაჭავარიანს კი მიაჩნია, რომ „**გამორიცხული არ არის შესაძლებლობა, უსრული მყოფადის ფორმები სვანურში თავდაპირველად სტატიკურ ზმნებს განეკუთრებინათ, ხოლო შემდეგ მათი ანალოგიით – დინამიკურ ზმნებსაც**“ (მაჭავარიანი 1974:139). ჩვენ ამ მოსაზრებას ვიზიარებთ, ვინაიდან, როგორც აღვნიშნეთ, მიგვაჩნია, რომ ე.წ. მყოფადუსრული დიაქრონიულადაც და სინქრონიულადაც მოქმედების სავარაუდობის, შესაძლებლობის სემანტიკის აწმყოა; ვვარაუდობთ, რომ ის ჩვეულებრივი (მოქმედების შესახებ მყარი ცოდნის აღმნიშვნელი, დადასტურებული) აწმყოს პარალელურად არსებობდა და მყოფადის გამოხატვა მისი მხოლოდ დამატებითი ფუნქციაა ვრცელ კონტექსტში; ხოლო, თუკი ენას ჯერ კიდევ ოდენ მდგომარეობის გადმომცემი, სტატიკური ზმნური ფორმების არსებობის დროს ჰქონდა სემანტიკური მოტივაცია კატეგორიულობა-არაკატეგორიულობის, რეალურობა-ირეალურობის, დადასტურებულობა-სავარაუდოობის მიხედვით დიფერენციაციისა, ცხადია, ზმნების გადინამიკურების შემდეგ იგივე მოვლენა უკვალოდ არ გაქრებოდა და, სემანტიკიდან გამომდინარე, დაიწყებდა ადგილის დამკვიდრებას მორფოლოგიურად, რის შედეგადაც მივიღეთ საანალიზო **-უნ**-სუფიქსიანი ზმნური ფორმები. გ. მაჭავარიანი ასევე შენიშნავს, რომ „ნათელი არაა **-უნ-ი, -ინ-ი** სუფიქსებით გაფორმებული ზმნების ისტორიული ურთიერთობა იმავე ფუძის, მაგრამ სხვა თემის ნიშნის მქონე ზმნებთან (ა-მ რ-უნ-ი, ა-მ რ-ე): გვეჩვენა თუ არა მათ შო-

რის რაიმე ფუნქციური სხვაობა და, თუ არა გვქონდა (თუ ორივე ჩვეულებრივს აწმყოს გამოხატავდა), მაშინ რით იყო შეპირობებული განსხვავებულ ფორმათა არსებობა?“ (მაჭავარიანი, იქვე);

თუ ჩვენ მიერ წარმოდგენილი მსჯელობა საანალიზო საკითხის შესახებ სწორია, მაშინ მკვლევრის მიერ დასმულ კითხვასაც პასუხი გაეცემა, ვინაიდან გამოდის, რომ ისტორიულად სვანურ ენაში არსებობს ორი აწმყო: ნეიტრალური, კატეგორიული, დადასტურებული) და ინფერენციული (საეჭვო-სავარუდო ინფორმაციის გამომხატველი), რომელიც ასევე ახასიათებდა სტატიკურ ზმნებს: ხალფარა („აფარია“) – ხელფარი („ალბათ, აფარია/ეფაროს იქნება...“), ხახტავა („ახატია“) – ხეხტაჟი („ალბათ, ახატია/ეხატოს იქნება“) და რომელიც შემდგომ განავითარეს დინამიკურებმაც: ხალფარი („აფარებს“) – ხელფარაჟი („ალბათ, აფარებს/აფარებდეს იქნება...“), ხახტაჟი („ახატავს“) – ხეხტაჟი („ალბათ, ახატავს/ახატავდეს იქნება“)...; ა-დგარი-ი „კლავს“ – ა-დგარი-ჟი „შესაძლოა (ალბათ) კლავს, კლავდეს იქნება“, ა-ნყ-ე „აცხობს“ – ა-ნყ-ჟი „ალბათ აცხობს, აცხობდეს იქნება“, ი-გჟი-ი „ტირის“ – ი-გჟი-ჟი „ალბათ ტირის, ტიროდეს იქნება“...; როგორც ვხედავთ, დინამიკურ ზმნებში ფორმალურ განსხვავებას ამ მხრივ -ჟი- სუფიქსი ქმნის;

აღნიშნულ საკითხთან მიმართებით საყურადღებოა მეგრულის ჩვენება, სადაც ასევე გამოყოფენ მყოფადის ორ სახეობას: მყოფადუსრულსა და მყოფადსრულს (მარგველაშვილი 1980:163-168), რომლებიც, ზ. ჭუმბურიძის აზრით, „ზმნისწინის დართვა-დაურთველობით კი არ გაირჩევა, როგორც ეს ხდება II-III სერიის მწკრივებში. ასე რომ ყოფილიყო, ერთ მწკრივთან გვექნებოდა საქმე და არა ორთან. სინამდვილეში **ზმნისწინით მყოფადსრული უპირისპირდება არა მყოფადუსრულს, არამედ აწმყოს** (ხაზი ჩვენია – ქ.მ.). ამ მხრივ ვითარება სავსებით ქართულის მსგავსია. მყოფადუსრულით კი მეგრული განსხვავდება ქართულისაგან და სვანურის გვერდით იკავებს ადგილს“ (ჭუმბურიძე 1986:135). განსხვავებული მოსაზრებაა წარმოდგენილი „მეგრული ენის ლინგვისტურ ანალიზში“: „სამეცნიერო ლიტერატურაში გავრცელებულია თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც იგი მომავალ დროს გამოხატავს (მარგველაშვილი 1980:164; ჭუმბურიძე 1986:135), რაც მხოლოდ ნაწილობრივ ჩანს გასაზიარებელი. **აღნიშნული ფორმები ახლანდელი დროის ფორმებია.** მომავალი დროის გამოხატვა – ტექსტს ენიჭება და იგი ხშირად დამოკიდებულია ზმნიზედებზე, რომლებიც შეიცავენ მომავალი დროის სემანტიკას: ჭუმე „ხვალ“, გელანი „ზეგ“... მყოფადუსრული I სერიის მწკრივია, რომელიც **ახლანდელ დროს გამოხატავს**“ (კარტოზია და სხვ. 2010:268);

ჭარუნდას იყუაფუ/იცი „წერდეს იქნება“ ტიპის ფორმები, როგორც ჩანს, სვანურის ინფერენციული აწმყოს (მყოფადუსრულის) იდენტური სემანტიკისაა, ვინაიდან თავად ამ ენის წარმომადგენლები, წიგნის ავტორები ასევე განმარტავენ, რომ „ეს ფორმები გამოხატავენ უკვე დაწყებულ, ახლანდელ დროში თქმის პარალელურად მიმდინარე პროცესს“, სქოლიოში კი მითითებულია, რომ თარგმანი („წერდეს იქნება“) ზუსტად ვერ ასახავს მეგრული ფორმის სემანტიკას; სა-

ერთოდაც, საანალიზო ზმნურ ფორმათა გადმოქართულებისას ან ზოგიერთ ინდო-ევროპულ ენაზე თარგმნისას სემანტიკური თანხვედრის მიღწევა შეუძლებელია მოდალური ლექსემების („ალბათ“, „შესაძლოა“, „ეტყობა“...) გამოყენების გარეშე, რაც დასტურია მოსაზრებისა: „თუ თარგმანში მოდალური სიტყვები აუცილებელია, ეს იმას ნიშნავს, რომ წყარო-ენაში (ძირითად მეტყველებაში) ზმნური ფორმა კომპლექსურად გამოხატავს ინფერენციულობას და გამონათქვამის არასრულფასოვანი სარწმუნოების (სანდობის) მოდალურ მნიშვნელობას. წყარო-ენაში ასეთი ფრაზები უშვებს მინიმუმ ორი ალტერნატიული სიტუაციის არსებობის შესაძლებლობას“ (Храковский 2007:616-618). საანალიზო მეგრული ფორმებიც, თავისთავად ცხადია, ინფერენციულია. მაშასადამე, ზმნური ინფერენცია ორივე უმწერლობო ენაში მორფოლოგიურად არის ჩამოყალიბებული; ამასთან, დადასტურებულობა-სავარაუდოობის მხრივ დაპირისპირებული ფორმები აწმყოს მწკრივშივე აღინიშნება, რაც შედარებით იშვიათი მოვლენაა; მაგალითად, „ბაგვაღურში, სადაც ეს კატეგორია დასტურდება, მართალია, ინფორმაციის წყაროზე მითითების ერთადერთი საშუალება ზმნაა, მაგრამ გრამატიკული გამოხატვა შემოსაზღვრულია წარსული დროებით“ (Татевосов 2007:351). „ახლანდელ დროში კი ოპოზიცია: დადასტურებულობა: სავარაუდოობა დაფიქსირებულია ლაკურ ენაში“ (Friedman 1984).

სვანური ზმნის საანალიზო მწკრივის ფორმები, სწორედ მათი სემანტიკის გამო, მარტივად ქმნიან უკავშირო ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციას (განსაკუთრებით პირობითდამოკიდებულებიან რთულ წინადადებას): **ალ ჭყინტ ამჟი გარ იჩმუნნი, ხოლამ მგრამ ხედა** – „ეს ბიჭი სულ ასე თუ გააგრძელებს (იზამს), ცუდ რამეს გადაეყრება“.

შეენიშნავთ, რომ რუსული თარგმანი საანალიზო მწკრივის ფორმებისა (буду плакать, буду читать...), რომელიც სპეციალურ ლიტერატურაშია შემოთავაზებული (თოფურია 1967:112) სემანტიკურად ზუსტად ასახავს ქართულ უზმნისწინო მყოფადს: **ვიტირებ, ვკითხავ...**, მაგრამ ნაკლებად შეესაბამება სვანური ხტიგუნნი („ვტიროდე იქნება“), ხტიჭტუნანი („ვკითხულობდე იქნება“) ფორმებს, ვინაიდან მყოფადუსრულის უმთავრესი მნიშვნელობა – მოქმედების საეჭვოობა-სავარაუდოობა რუსულ სინტაგმაში სრულებით არ ჩანს; **буду читать** („კითხვას ვიქმ“) სვანურ მყოფადუსრულს სრულებით ვერ ფარავს. ვ. თოფურიასეული ქართული აღწერითი განმარტება „ვტიროდე იქნება“, „ვკითხულობდე იქნება“ კი გაცილებით ზუსტია იმ შემთხვევაში, თუკი მკვლევარი ლექსემა „იქნებაში“ გულისხმობს ნაზმნარ ნაწილაკს („იქნება“), ვინაიდან ეს ნაწილაკი ძირითად სიტყვასთან ერთად სავარაუდოობის მნიშვნელობის სინტაგმას ქმნის.

შესაბამისად, ჩვენი აზრით, არც ტერმინი „მყოფადუსრული“ შეესატყვისება სრულად მის მიერ აღსანიშნავი მწკრივის მნიშვნელობას, მაგრამ ვინაიდან ტრადიციულად დამკვიდრებული ტერმინოლოგიის ცვლაც და რეინტერპრეტაციაც საკმაოდ პრობლემურია, ამიტომ, ვფიქრობთ, რომ „მყოფადუსრულის“ პარალელურად აუცილებლად უნდა დამკვიდრდეს კვალიფიკაცია „resp. ინფერენციული

აწმყო“ (მისაღები იქნებოდა „პირობითი აწმყო“, მაგრამ ეს ლექსემა, როგორც ტერმინი, ისედაც დატვირთულია ქართულ მორფოლოგიასა თუ სინტაქსში და კიდევ ერთი დეფინიციისთვის მისი გამოყენება უმართებულოდ მიგვაჩნია), განსაკუთრებით, თუ ნაშრომი უცხოელი ლინგვისტებისთვისაც არის განკუთვნილი, რადგანაც შემოთავაზებული ტერმინით ენის ფლობის გარეშეც მათთვის გაცილებით გასაგები ხდება ზმნის მნიშვნელობა, ვიდრე თუნდაც აღწერითი განმარტებებით („წერდეს /კითხულობდეს იქნება“ ან „ალბათ წერს“ ...).¹

ლიტერატურა

- თოფურია 1967:** ვ. თოფურია, *შრომები, I, სვანური ენა I, ზმნა*, მეცნიერება, თბილისი.
- კარტოზია და სხვ. 2010:** გ. კარტოზია, რ. გერსამია, მ. ლომია, თ. ცხადაია, *მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი*, მერიდიანი, თბილისი.
- მარგველაშვილი 1980:** მ. მარგველაშვილი, მყოფადის წარმოებისათვის მეგრულში, *თსუ-ს ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები*, 23, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
- მაჭავარიანი 1974:** გ. მაჭავარიანი, ასპექტის კატეგორია ქართველურ ენებში, *ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები*, IV, მეცნიერება, თბილისი.
- ონიანი 1998:** ა. ონიანი, *სვანური ენა*, სულხან-საბა ორბელიანის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
- სვან. პროზ. ტ. 1939:** *სვანური პროზაული ტექსტები*, ტ. I (ბალსზემოური კილო, ტექსტები შეკრიბეს ა. შანიძემ და ვ. თოფურიამ), სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის გამომცემლობა, თბილისი.
- შანიძე 1973:** ა. შანიძე, *ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები*, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
- ჩანტლაძე და სხვ. 2007-2010:** ი. ჩანტლაძე, ქ. მარგიანი-დადვანი, ქ. მარგიანი-სუბარი, მ. სალიანი, რ. იოსელიანი, *კოდორული ქრონიკები*, გლობალ-პრინტი+, თბილისი.
- ჩიქობავა 1948:** არნ. ჩიქობავა, *ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში*, I, მეცნიერება, თბილისი.
- ჭუმბურიძე 1986:** ზ. ჭუმბურიძე, *მყოფადი ქართველურ ენებში*, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
- Friedman 1984:** V. Friedman, Status in the Lak Verbal System and Typological Significance, *Folia Slavica*, Vol. 7, №1-2.
- Татевосов 2007:** С. Г. Татевосов, Эвиденциальность и адмиратив в багвалинском языке, *Эвиденциальность в языках Европы и Азии*, Наука, Санкт-Петербург.

¹ ჩვენი ჯგუფი ამჟამად მუშაობს რუსთაველის სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებულ პროექტზე „ზემო-სვანური ტექსტების მორფონოლოგიური სემანტიკა (გამოკვლევა და სიმფონია-ლექსიკონი)“, რომლის ბაზაზე იგეგმება პირველი „სვანური ენის მორფემული ლექსიკონის“ გამოცემა. ამავე ნაშრომში პირველად ფიქსირდება როგორც ევიდენციულობის სპეციალური მორფემა, ასევე აღნიშნული მწკრივ(ებ)ის დაზუსტებული ქართული განმარტებები.

Храковский 2007: В. С. Храковский, Эвиденциальность, эпистемическая модальность, (ад)миративность, *Эвиденциальность в языках Европы и Азии*, Наука, Санкт-Петербург.

Ketevan Margiani-Subari, Rusudan Ioseliani

Once Again on the “Future Imperfect” in Svan

Summary

In the paradigm of conjugation of the Svan verb the number of screeves is greater as compared with Georgian. One of the different screeves is ‘მყოფადესრული’ – Future Imperfect (V. Topuria’s terminology), which differs from the Future Perfect not only in Aspect or addition of a preverb (as was expectable within a single screeve), but also in its structure and semantics.

In the specialist literature a number of views are expressed concerning the genesis of this screeve, according to which, **Future Imperfect historically is Present** – the Present “turned into the Future”, and its forming *-i* ending is the suffix of the current Present, by its origin – Iterative (Arn. Chikobava; G. Machavariani). However, the following question posed in the specialist literature remains unanswered: Was there a functional difference between them, and if there was not (if both denoted ordinary present), what was the reason for the existence of different forms? (G. Machavariani).

We believe that the screeve under study remains Present to date, which, in contrast to Georgian-like Present, does not express categorialness, perceptive knowledge concerning an action or a state, but – presumptive. It is the opposition of exactly the Present, not that of the Future, as semantically the oppositional feature of these forms is not Aspect, but uncertainty/presumption. From the viewpoint of time, without a relevant adverb, it, as an independent unit, denotes the present, however, it expresses (inferential) information based on logic concerning a presumable present action or event; functionally, depending on the requirement of the context, it can also express the future, also with uncertain/presumable semantics.

Thus, the term does not seem well-suited to the meaning of the screeve it denotes, but as both the change and reinterpretation of the traditionally established terminology are quite problematic, we think it reasonable to qualify it, in parallel with the traditional Future Imperfect, as “Inferential Present” (“Conditional Present” would also be acceptable, but this lexeme as the term in Georgian morphology and syntax is overloaded and its use for one more definition seems problematic). This is especially so when a work is intended for foreign linguists, as the meaning of a verb becomes much clearer for them by the offered term than by descriptive explanations (*წერდეს/კითხულობდეს იქნება...* maybe he is reading/writing). In addition, in the Georgian explanation, we think, it would be more appropriate to use instead of modal ‘*იქნება*’ the lexeme ‘*აღბათ*’, as a Georgian syntagma of this form fully covers the Svan meaning, at the same time, the main verb is in the Present, whereas in the traditional explanation, the verb is in the Subjunctive (perhaps, exactly due to the fact that the time of the action is not specified), which is to a certain extent confusing for a linguist not speaking Svan.

**„ეკვევა“ ტიპის ზმნები და მათი
სემანტიკური ინტერპრეტაცია**

ბუნებრივ ენებში ინფორმაციის სტრუქტურირება, როგორც წესი, ფორმალური ოპოზიციების საშუალებით მიმდინარეობს, რომელთა საფუძველზეც ერთმანეთისგან ვარჩევთ სხვადასხვაგვარ კატეგორიას. ამ კატეგორიების ჩამოყალიბება გარკვეული სემანტიკური განსხვავებულობის დაფიქსირებას ემსახურება.

ფუნქციონალურ მიმართებათა გრამატიკის თეორიის მიხედვით აქტივ-პასივის დაპირისპირება ფორმალურად გამოიხატება კონკრეტული ზმნის აქტიური ფორმის (იმავე, კონსტრუქციის) პასიურ ფორმად (იმავე, კონსტრუქციად) გარდაქმნით, რომლის დროსაც აქტიური კონსტრუქციის პაციენსი დაწინაურებულია და ქცეულია სუბიექტად, ხოლო აგენსი ტრანსფორმირებულია წინდებულიან/თანდებულიან ფორმად. ამგვარ ტრანსფორმაციას უწოდებენ **კონვერსიას**, ანუ კონსტრუქციის ისეთ გარდაქმნას, როდესაც ერთი წარმოადგენს მეორის „მობრუნებულ“ სახეს. აქტიურიდან პასიურში გადაყვანაც არსებითად არის ფორმის მობრუნება. თუ ამოსავლად აქტივი იქნება მიჩნეული, მაშინ პასივი მისი მობრუნებული სახეა, ხოლო თუ ამოსავლად პასივს მივიჩნევთ, მაშინ, პირიქით, აქტივი იქნება კონვერსიული ფორმა.

ქართული, ძირითადად, აქტიური ფორმების ენაა, სადაც ამოსავალი (ანუ, უნიშნო, არამარკირებული) ფორმა არის აქტიური, ე.წ. მოქმედებითი გვარისა, რომელიც უპირისპირდება ე.წ. კონვერსიულ ვნებითს, რომელიც ფორმალურად გარკვეული მორფოსინტაქსური ნიშნებით მარკირებულ კონსტრუქციას წარმოადგენს (შანიძე 1973:293).

ვნებითის ფორმათა წარმოების მიხედვით, ქართულ ზმნებში გამოიყოფა რამდენიმე ჯგუფი: ერთს ეკუთვნის ზმნები, რომელთაც ვნებითის ნიშანი ფუძის წინ დაერთვის (კერძოდ, **ი-** პრეფიქსი გვხვდება ერთპირიან (აბსოლუტურ) ზმნებთან, ხოლო ორპირიან ზმნებთან ფიქსირდება **ე-** პრეფიქსი), მეორეს კი ის ზმნები, რომელთაც ვნებითის ნიშანი ფუძის შემდეგ მოუდის (კერძოდ, **ჟ** სუფიქსი); გარდა ამისა, გვაქვს ე.წ. უნიშნო ვნებითიც.

შესაძლებელია გამოვყოთ პასიური წარმოების ზმნათათვის დამახასიათებელი სხვა მორფოლოგიური ნიშნებიც:

1. აქტიური ფორმებისთვის აწმყოში სუბიექტური მესამე პირის ნიშანი არის **-ს**, ხოლო პასიურათათვის – **-ა** სუფიქსი;
2. აწმყოში სუბიექტური პირველი ან მეორე პირის ვნებითის დაბოლოება არის **-ი**;
3. წყვეტილშიც გვაქვს დაპირისპირება: აქტიურის სუბიექტური მესამე პირის მრავლობითს ახასიათებს დაბოლოება **-უს**, პასიურისას კი **-ნენ**;

4. უწყვეტელში აქტიურ ფორმები ძირითადად გამოიხატება **ჯ** სუფიქსით, ვნებითის ფორმები კი მხოლოდ **-ოდ**-ით;
5. I სერიის ვნებითის ფორმებისთვის, როგორც წესი, დამახასიათებელია **-ებ** თემის ნიშანი.

სინტაქსური კონსტრუქციების თვალსაზრისით, აქტიური ფორმები მიჰყვებიან დრო-კილოთა მიხედვით განსხვავებულ ან ნომინატიურ (I სერია), ან ერგატიულ (II სერია), ან დატიურ (III სერია) მოდელს მაშინ, როდესაც ვნებითი ფორმები მხოლოდ ნომინატიურ კონსტრუქციებს ქმნიან.

ზემოთ წარმოდგენილი ნიშნები არ არის მხოლოდ აქტიური-პასიური შინაარსების ფორმალისთვის ნიშანდობლივი; მაგ., **-ებ** თემის ნიშანი, დინამიკური ვნებითის პარალელურად, საკმაოდ პროდუქტიულია აქტიურ ზმნათა I სერიის ფორმებშიც; ხმოვანპრეფიქსები, ვნებითის გარდა, აწარმოებს ქცევასაც (სასხვისო – **უ-**, სათავისო – **ი-**); უწყვეტლის **-ოდ** სუფიქსი ზოგიერთ აქტიური შინაარსის ზმნასაც შეიძლება ახასიათებდეს (ასათიანი 2009).

ამდენად, აქტიურ-პასიურ ფორმალურ მოდელთა ცალსახა სემანტიკურ-ფუნქციური ინტერპრეტაცია გართულებულია და პრობლემის მოსაგვარებლად ადეკვატური ჩანს ზმნური ფორმების შემდგომი, სემანტიკური თვალსაზრისით, უფრო გამოწვლილვითი ანალიზი.

ჩვენი ყურადღება მიიპყრო ე.წ. „ენიანი“ ვნებითების ერთ-ერთმა სემანტიკურად გამორჩეულმა ჯგუფმა, რომელიც გარკვეულ კონტექსტში რეციპროკულ (იგივე, საურთიერთო) შინაარსს გადმოგვცემს.

საზოგადოდ, საურთიერთო მოქმედების სემანტიკა ქართულში უმეტესად გადმოიცემა კონსტრუქციებით, რომლებშიც ძირითადი ერთეული უშუალოდ საურთიერთო მოქმედების გამოხატვას უკავშირდება. მსგავსი ტიპის წინადადებებში გამოიყენება ურთიერთობითი ნაცვალსახელები: *ერთმანეთი, ერთურთი, ერთიმეორე* (იხ. სოსელია 2010).

საურთიერთო კონსტრუქციებში ბირთვული ელემენტის (იგივე, ზმნის) მორფოლოგიური სტრუქტურის მიხედვით შეიძლება გამოიყოს ორი ჯგუფი:

1. ერთი, რომელშიც ზმნა ხმოვანი პრეფიქსული ელემენტების (ე.წ. მაქცევრების) გარეშეა (მაგ., *სოფო და ნინო ერთმანეთს ხატავენ*); და
2. მეორე, რომელშიც ზმნა ხმოვანი პრეფიქსული ელემენტებით (**ა-** და **უ-** პრეფიქსებით) არის გაფორმებული (მაგ., *მეგობრები ერთმანეთს ამშვიდებენ. ისინი ერთმანეთს სახლს უშენებენ*).

საურთიერთო მოქმედებას შეიძლება გამოხატავდეს დატიური კონსტრუქციებიც. ასეთ წინადადებებში მოქმედების სუბიექტი მიცემითი ბრუნვით გადმოიცემა. ასეთია, ძირითადად, კონსტრუქციები ე.წ. ინვერსიული ზმნებით, რომლებიც სემანტიკურად გრძნობა-აქქმისანი არიან (იგივე, აფექტური ზმნები) (მაგ., *ბავშვებს ერთმანეთი უყვართ. ლადოს და დათოს ერთმანეთი სძულთ*).

მნიშვნელოვანია ისიც, რომ საურთიერთო მოქმედება გარდაუვალი ზმნის კონსტრუქციითაც შეიძლება იყოს გადმოცემული და რამდენადაც საურთიერთო მოქ-

მედება მინიმუმ ორ აქტანტს გულისხმობს, ამგვარი გარდაუვალი ზმნაც ორპირიანი უნდა იყოს (მაგ., *ბავშვები ერთმანეთს ჰკვანან*).

ამ სახის კონსტრუქციების პარალელურად, საურთიერთო შინაარსის გამოსახატავად გავრცელებულია *ე-პრეფიქსიანი* ორპირიანი ე.წ. ვნებითი კონსტრუქციებიც. საზოგადოდ, ასეთი სემანტიკური „ომონიმია“ ვნებითისა და რეციპროკის ფორმებს შორის ტიპოლოგიურად უცხო მოვლენა არ არის და მეტ-ნაკლებად გავრცელებულია მსოფლიოს ენებში, რომლებშიც, ქართულის მსგავსად, პასიური წარმოების ზმნები გამოხატავენ რეციპროკულ მიმართებებსაც. მაგალითად, ასეა რუსულში: *Книза читает-ся* („წიგნი იკითხება“) – *Они елиодляют-ся* („მათ ერთმანეთი უყვარდებათ“). ხშირია რეციპროკის და რეფლექსივის ერთგვაროვანი გაფორმებაც (იხ. ასათიანი 2010).

ჩვენი ინტერესი ამ ეტაპზე სწორედ ამ ტიპის რეციპროკებით შემოიფარგლა. მაგალითად განვიხილოთ ორი ფორმა *ცეკვა* ზმნისა:

(1) *„უკურადით რეგთაიმს, ამ მუსიკაზე ხომ ღმერთი ცეკვავს, როდესაც არავინ ხელავს“*

(ალესანდრო ბარიკო, ნოვეჩენტო: მონოლოგი

<http://gnc.gov.ge/gnc/document-element?session->

[id=239637447213255&cpos=11285211](http://gnc.gov.ge/gnc/document-element?session-id=239637447213255&cpos=11285211)).

(2) *არის ერი, რომლის ფოლკლორშიც ქალი ცეკვავს და მამაკაცი ეცეკვება*

(სტატია: „ლეგენდარულმა სუნიშვილებმა ქართულ ცეკვაში ქალი გააქტიურეს“, ნიო ივანიაძე, მაია ამირეზაშვილი).

მეორე წინადადებაში პასიური წარმოების ზმნა *ეცეკვება* გულისხმობს ორ პირს: *მას, ვინც ცეკვავს* (ანუ მოქმედების უშუალო შემსრულებელს) და *მას, ვინც ამ ცეკვის პროცესში ჩართულია*. პირველი აქტანტის გარკვეული აქტივობა გულისხმობს საპასუხო მოქმედებას მეორის მხრიდან (ანუ *მისვან, ვისაც ეცეკვებიან*) და ამ პირის მოქმედებაში ჩართულობასა და აქტივობას. ამდენად, ამ შემთხვევაში რეციპროკულ შინაარსზე შეიძლება ვილაპარაკოთ. მსგავსადვე, მაგ., *ეთამაშება* ნიშნავს, რომ ორივე – *ვინც თამაშობს* და *ვისაც ეთამაშებიან* – ერთად თამაშობენ.

თამაშობს, ცეკვავს ზმნები ერთპირიანია. ირიბი ობიექტის დამატებას კონსტრუქციაში შემოაქვს რეციპროკული შინაარსი. როდესაც ვამბობთ, რომ *მამაკაცი ცეკვავს* და *ქალი მას ეცეკვება*, ვგულისხმობთ ამ მოქმედებაში ორივე პირის ჩართულობას. არც *მამაკაცი* და არც *ქალი*, კონტექსტის მიხედვით, თავის თავს არ *ეცეკვება*. იგივე შეიძლება ითქვას ზმნაზე *ეთამაშება*. *ე-*პრეფიქსი აშკარად მიგვანიშნებს, რომ ორივე პირი აქტიურად არის ჩართული მოქმედების პროცესში. აღნიშნული პრეფიქსი იმავე ფუნქციას ასრულებს ზმნებში: *ეთამაშება, ე-მეგობრება, ე-ამხანაგება, ე-ბურთავება, ე-წუწავება, ე-ჭიდავება, ე-გუნდავება* და სხვა.

აქვე შეიძლება განვიხილოთ *ე-ჩურჩულება, ე-ლაპარაკება, ე-ბასება* მეტყველების აღმნიშვნელი ზმნებიც, მაგალითად:

(3) ამის გარდა, ბატონი ვალერი რაღაც დამსახურებებზე ლაპარაკობს, ეს გავაკეთეთ, ის გავაკეთეთო

(სტატია: „თემურ მირიანაშვილის კონცეფცია“, მიხეილ ჯაში).

(4) ხანდახან სარკმლიდან ელაპარაკება კაცს და თან განუწყვეტლივ ხტუნაობს (სტატია: „... ჯერ ჩამოიხრჩოს და მერე გამოტყდეს...“, ნოდარ გურგენიძე).

მეორე წინადადებაში პასიური წარმოების ზმნა *ელაპარაკებ-ა* გულისხმობს ორ პირს: *მას, ვინც ლაპარაკობს* (ანუ მოქმედების უშუალო შემსრულებელს), და *მას, ვინც ამ საუბარს ისმენს*. მიუხედავად იმისა, რომ ეს პირი, თავის მხრივ, შეიძლება არ ლაპარაკობდეს, მისი საკომუნიკაციო აქტში ჩართულობა აუცილებლად ივარაუდება. *ლაპარაკი* გამოხატავს პირველი აქტანტის გარკვეულ აქტივობას, რაც გულისხმობს საპასუხო მოქმედებას მეორე აქტანტისგან, მის მონაწილეობას საკომუნიკაციო აქტში და, ამდენად, ამგვარ შემთხვევებშიც შე-საძლოა მეტაფორიზაციით მიღებულ რეციპროკულ შინაარსზე ვისაუბროთ.

ამგვარად, *ე-* პრეფიქსით ნაწარმოები ამ ტიპის ზმნურ ფორმებში აშკარად ჩანს, რომ მოქმედება მოითხოვს ორივე პირის აქტივობას, რასაც ვერ ვიტყვი, ვთქვათ, ზემოთ განხილული *ცეკვავს* ზმნური ძირიდან ნაწარმოებ *უ-*პრეფიქსიან ფორმაზე; მაგალითად:

(5) *ერისიონი რუსებს უცეკვავს*

(Forum.ge-ზე განთავსებული ვიდეოკლიპის სათაური).

(6) ... და ცალი წარბი ავად უცეკვავს

(ქართული პრესის ელექტრონული არქივი).

ზმნის არგუმენტულ სახელებს შორის მსგავს მიმართებას გვიჩვენებენ სხვა ზმნებიც; მაგალითად:

(7) *ამირანი მღერის, სხვებსაც ამღერებს, თვითონაც იცინის და სხვებსაც აცინებს*. („პატარა დედაკაცი“:

<http://gnc.gov.ge/gnc/document-element?session-id=239637447213255&cpos=7727453>).

(8) *ნასიმი თავის ლექსში უმღერის აღამიანის სიღიადეს...*

(აზერბაიჯანული პოეზიის ათასხუთასწლოვანი ისტორია:

<http://gnc.gov.ge/gnc/document-element?session-id=239637447213255&cpos=9661668>).

ამ მაგალითებში წარმოდგენილია ორგვარი მოქმედების დაპირისპირება. მაგ., *მღერის* ზმნა გამოხატავს სუბიექტის აქტივობას, რაც კონკრეტულად არავისკენ არ არის მიმართული. *უმღერის* ფორმაში კი სასხვისო ქცევის ნიშანი *უ-* აშკარად მიგვითითებს, რომ აგენსის აქტივობა მიმართულია, ამ კონტექსტის მიხედ-ვით, *ქალისკენ*. თუმცა აღსანიშნავია ის, რომ ამ ზმნაში არ იგულისხმება ორივე პირის მოქმედება: *კაცი უმღერის ქალს* და *ქალი*, ანუ ის, ვისთვისაც ის მღერის, სიმღერის პროცესში ჩართული არაა.

ჩვენ მიერ გამოთქმული მოსაზრება რომ უფრო დამაჯერებელი გავხადოთ, განვიხილოთ სხვა ამავე რიგის ზმნები, მაგალითად:

ყვირის → *უყვირის*

(9) *ხდება კოლექციების სხვადასხვა ხერხით პოპულარიზაცია, ხოლო მოსულ საზოგადოებას არავენ უყვირის და დამამცირებლად არ მოუწოდებს...*

(სტატია: „ეროვნული მუზეუმი: შედეგები და სურვილები ერთი წლის შემდეგ“, სიკო კილასონია).

კბენს → *უკბენს*

(10) *მღრღნელები თუ შემოაკლდება, ანუ ირგვლივ ვაწყდება ყველა თავვი და ვირთხა, ამ შემთხვევაში უკვე ადამიანს უკბენს და ეს ადამიანი დაავადდება*

(სტატია: „რა უფრო საშიშია...“, სოფიო თოღუა).

მაგალითებიდან ნათლად ჩანს, რომ **უ-** სასხვისო ქცევის ნიშანი არ იძლევა საურთიერთო მოქმედების შინაარსს. *უძღერის ის მას, უკბენს ის მას* – ამ შემთხვევებში არ ჩანს ორივე პირის მოქმედებაში აქტიური ჩართულობა: ერთი პირი აქტიურია, მეორე კი პასიური. ამავე ტიპისაა ზმნები: *უღუღს, უყვირის, უციინის, უღიძის* და სხვა.

როგორც **ე-**, ისე **უ-პრეფიქსიანი** ფორმები არის ნაწარმოები, დერივაციული ფორმები და ორივესთვის ამოსავალი ფორმაა ე.წ. საშუალ-მოქმედებითი გვარის ერთპირიანი ზმნები (ივანიშვილი, სოსელია 2002). ორივე დერივაციულ ფორმაში ამოსავალ საშუალ-მოქმედებითთან მიმართებით დამატებულია ირიბობიექტური პირი, რომლისკენაც მიმართულია სუბიექტის მოქმედება. მიუხედავად იმისა, რომ ორივე მოდელის (ე-პრეფიქსიანი და **უ-პრეფიქსიანი**) ამოსავალია ერთპირიანი საშუალ-მოქმედებითი გვარის ზმნები, ირიბობიექტური პირის დამატებისას ნაწილი ზმნებისა უპირატესობას ანიჭებს **ე-პრეფიქსიან** მოდელს, მეორე ნაწილი კი – **უ-პრეფიქსიანს**.

ჩვენი ვარაუდით, ამ დერივაციული მოდელების ფორმალური განსხვავების განმაპირობებელი უნდა იყოს სწორედ მათ შორის არსებული გარკვეული სემანტიკური სხვაობა – ანუ, დამატებული ირიბობიექტური პირი, სავარაუდოდ, სხვადასხვაგვარი სემანტიკური როლის მატარებელია, რაც ქმნის საფუძველს ფორმალური მოდელების გამიჯვნისა.

ქვემოთ შევეცდებით ამ სემანტიკური ნიუანსის მოძიებას.

საშუალ-მოქმედებითი გვარის ზმნების ერთი ჯგუფი, რომელიც ირიბი ობიექტის დამატებისას ირჩევს **უ-პრეფიქსიან** მოდელს; მაგალითად, *ღუღს*→*უღუღს*, *ვორავს*→*უვორავს*, *ბიბინებს*→*უბიბინებს*, *ციმციმებს*→*უციმციმებს* და სხვა, სემანტიკური ანალიზისას გვიჩვენებს, რომ აღნიშნულ ფორმებში დამატებული ირიბობიექტური პირი ადრესატ-პოსესორია: მოქმედების „ავტორი ეკუთვნის მას“; მაგ., *მისი ჩაიდან ღუღს* = *მას ჩაიდან უღუღს*, *მისი თვალები ციმციმებს* = *მას თვალები უციმციმებს*, *მისი შვილი ტირის* = *მას შვილი უტირის*, და სხვა ამგვარი. ასეთი პირი არ გულისხმობს აქტიურ, რეციპროკულ უკუჩართულობას

ზმნის სემანტიკით ნაგულისხმებ მოქმედებაში. მსგავსადვე არ არის აქტიურად ჩართული მოქმედებაში ადრესატ-ბენეფიკტივ-რეციპიენტი ზმნებთან: *ძღერის*→*უმ-ღერის*, *იცინის*→*უცინის*, *ექიმობს*→*უექიმებს*, *გარბის*→*გაურბის*, *ყვირის*→*უყვირის*, *შუამავლობს*→*უშუამავლებს*, *კივის*→*უკივის*, *სარდლობს*→*უსარდლებს*, *ხელმძღვანელობს*→*უხელმძღვანელებს* და სხვა. ე.ი. როდესაც ირიბობიექტური პირის დამატება კუთვნილების და/ან დანიშნულების სემანტიკას (იგივე, ქცევის კატეგორიას) გულისხმობს, ზმნურ ფორმაში კანონზომიერად ჩნდება სასხვისო ქცევის **უ-პრეფიქსი**. აღსანიშნავია, რომ ამგვარ **უ-პრეფიქსიან** ფორმებში უფრო ადვილად ხდება პაციენსის აქტუალიზება და ორპირიანი გარდაუვალი ფორმის გადააზრება სამპირიან გარდამავალ კონსტრუქციად. ეს, როგორც წესი, ხდება იმ შემთხვევებში, როდესაც ზმნურ ფორმაში მატერიალიზებული მოქმედების „განზოგადებული“ ობიექტი კონკრეტდება, რაც პაციენსის როლის მქონე პირდაპირობიექტური პირის აქტუალიზებას ახდენს; მაგ., *დილიდან უძღერის* (**სიმღერას*) თავის *სატრფოს*→*დილიდან სერენადებს უძღერის თავის სატრფოს*, ანუ: *ძღერის* (**სიმღერას*)→*უძღერის* (**სიმღერას*)/*სერენადას*. მსგავსადვე, *უცეკვავს* (**ცეკვას*)→*უცეკვავს* (**ცეკვას*)/*დავლურს*.

საშუალ-მოქმედებითი გვარის მეორე ჯგუფის ზმნების შემთხვევაში კი, რომელიც ირჩევს **ე-პრეფიქსიან** მოდელს, დამატებული ადრესატული პირი არ ამყარებს ზმნასთან კუთვნილებისა და/ან დანიშნულების მიმართებას, არ არის არც ბენეფიკტივი, არც პოსესორი და არც რეციპიენტი, მისი მოქმედებაში უკუჩართულობა და გარკვეული აქტივობა აუცილებელი ჩანს და, ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ ისინი საურთიერთო შინაარსს გამოხატავენ. მაგალითად, *ცეკვავს*→*ეცეკვება*, *გუნდაობს*→*ეგუნდავება*, *თამაშობს*→*ეთამაშება*, *ბურთაობს*→*ებურთავება*, *მეგობრობს*→*ემეგობრება*, და სხვა.

დიდი ნაწილი ამ მეორე ჯგუფის ზმნებისა არის მეტყველების სემანტიკურ ველიდან; მაგ., *ლაპარაკობს*→*ელაპარაკება*, *ტიტინებს*→*ეტიტინება*, *საუბრობს*→*ესაუბრება*, *ბუზღუნებს*→*ებუზღუნება* და სხვა. მიუხედავად იმისა, რომ რომელიმე კონკრეტულ სიტუაციაში *ის*, *ვისაც ელაპარაკებით*, შეიძლება არ გაპასუხობდეთ და არ იყოს ჩართული დიალოგში, საკომუნიკაციო ველის ეს ადრესატული პირი სიტუაციურად მოქმედებაში უკუჩართულ, აქტიურ პირად სტრუქტურირდება და, შესაბამისად, რეციპროკთან კონცეპტუალური გათანაბრებით შეირჩევა **ე-პრეფიქსიანი** მოდელი.

მამასადამე, პირველ შემთხვევაში, როდესაც რეციპროკული შინაარსი არ ივარაუდება, კონსტრუქციაში ირიბობიექტური პირის დამატება გადმოიცემა **უ-პრეფიქსიანი** აქტიური მოდელით, მეორე შემთხვევაში კი, როდესაც რეციპროკული შინაარსი მოიაზრება, ირიბობიექტური პირის დამატება გადმოიცემა **ე-პრეფიქსიანი** ვნებითის მოდელით.

ე-პრეფიქსით ნაწარმოები ზმნების უმეტესობაში ჩანს ორივე პირის მოქმედებაში ჩართულობა და აქტივობა, ეს კი ქმნის ინვერსიისათვის, ანუ სუბიექტ-ობიექტის ფუნქციების შებრუნებისათვის, შესაფერის პირობებს; შედეგად, ზემოთ

განხილული რეციპროკული შინაარსის გადმოსაცემად გამოყენებული *ე-პრეფიქსიანი* ვნებითის ფორმა ქმნის ახალ მოდელს ე.წ. „გუნების ვნებითების“ გამოსახატავად. მაგ., *ცეკვება (ის, მას) → ცეკვება (მას) = ცეკვის გუნებაზეა, ეთამაშება (ის, მას) → ეთამაშება (მას) = თამაშის ხასიათზეა, ემსლაათება (ის, მას) → ემსლაათება (მას) = მსლაათის ხასიათზეა*, და სხვა. ამდენად, წარმოიქმნება ფორმათა ომონიმია, რომელიც გამოხატავს ორ განსხვავებულ შინაარსს: რეციპროკს და გუნების ვნებითს. პირველი ორპირიანი პირდაპირი წყობისაა, მეორე კი ძირითადად ერთპირიანი, ინვერსიული.

„გუნების“ გამომხატველი მოდელი, რომელიც თანამედროვე ქართულში საკმაოდ პროდუქტიულია, დამოუკიდებლად იწყებს ფუნქციონირებას და გუნება-განწყობის შინაარსის მქონე ინვერსიული ფორმები, ფაქტობრივად, ნებისმიერი სახელური თუ ზმნური ძირიდან იწარმოება, მათ შორის, მედიაოქტიურ ზმნათა პირველი ჯგუფის ზმნებისგანაც; მაგ., *ძღერის (ის) → ეძღერება (მას), ნატრობს (ის) → ენატრება (მას), ზარობს (ის) → ეზარება (მას), ტირის(ის) → ეტირება (მას)*, და სხვა. ეს კი, თავის მხრივ, ზედაპირული ფორმების დამთხვევის გამო, მოდელთა ავტომატურ მორფოლოგიურ გამიჯვნას ართულებს, თუმცა სინტაქსურ დონეზე სხვაობა სახეზეა: „გუნების ვნებითების“ ინვერსიული სუბიექტი ყოველთვის მიცემით ბრუნვაშია, მაშინ როდესაც ენიანი რეციპროკის სუბიექტი – სახელობითში.

ამდენად, მედიაოქტიური ფორმებიდან ირიბობიექტური პირის დამატების შედეგად წარმოქმნილი კონსტრუქციებიდან იმიჯნება ორი ტიპის დერევატიული წარმოება: *უ-* და *ე-* პრეფიქსით ნაწარმოები ზმნები. მათგან *ე-პრეფიქსიანი* ზმნები ავლენენ რეციპროკულ მნიშვნელობას.

ამ წინასწარი ანალიზის შედეგად მიღებული დასკვნის ვერიფიკაციისათვის გაწარმოეთ კორპუსული კვლევა. ამასთანავე, დავეყრდნით დ. მელიქიშვილის ნაშრომში (მელიქიშვილი 2001) დიათეზებისა და პარადიგმების საფუძველზე გამოყოფილ ქვეჯგუფებში დალაგებულ ზმნათა სიას. ამ ნაშრომში პირველ უსრულ დიათეზას ქმნიან საშუალ-მოქმედებითი (იგივე, მედიაოქტიური) ზმნები და ამ დიათეზაში გაერთიანებულია 1465 ზმნა. ჩვენი მიზნებიდან გამომდინარე, მასალა გაიცხრილა და საანალიზოდ შეირჩა 180 ფორმა – ეს ის ზმნებია, რომლებიც, კონკრეტული სემანტიკიდან გამომდინარე, საერთოდ უშვებენ ირიბი ობიექტის დამატებას, რამდენადაც ერთპირიან მედიაოქტიურ ზმნათა დიდი ნაწილი სემანტიკურად ვერ ჰგუობს ირიბობიექტური პირის დამატებას, მაგ., *ცხვორობს, ფიქრობს, ბგერს, ხვნიშის, რბის, ცდის* და ა.შ. შერჩეული ზმნებისგან 115 ირიბობიექტური პირის დამატებისას ირჩევს *უ-პრეფიქსიან* სასხვისო ქცევის აქტიური მოდელს, 65 კი *ე-პრეფიქსიანი* ვნებითის მოდელს. გვაქვს ზმნათა გარკვეული რაოდენობა, რომლებიც ორივე მოდელით იწარმოებიან. ასეთებია: *რქენს/უ-რქენს/ე-რქენება, ბღვერს/უ-ბღვერს/ე-ბღვირება, ღრენს/უ-ღრენს/ე-ღრინება, ბარბაცებს/უ-ბარბაცებს/ე-ბარბაცება, ჭყვიტინებს/უ-ჭყვიტინებს/ე-ჭყვიტინება, ამხანაგობს/უ-ამხანაგობს/ე-ამხანაგება* და სხვა. დასახელებული მასალა გადავამოწმეთ ქართული ენის ეროვნული კორპუსის მონაცემთა ბაზაშიც და მასალა გავცხრილეთ,

ამოვიღეთ რა მოძველებული და ნაკლებად ხმარებული ზმნები. მოპოვებული მასალა კლასიფიცირებულია ქვემოთ მოცემული ცხრილების სახით:¹

ცხრილი 1

მედიაოქტიური ერთპირიანი ზმნები, რომლებიც ირიბი ობიექტის დამატებისას მიჰყვებიან უ-პრეფიქსიან მოდელს

ამოსავალი ფორმა	უ-პრეფიქსიანი დერივაცია
1. ბზუის	უ-ბზუის
2. ილხენს	უ-ლხენს
3. ბგერს	უ-ბგერს
4. გლოვს	უ-გლოვს
5. ღუმს	უ-ღუმს
6. ღულს	უ-ღულს
7. თოვს	უ-თოვს
8. ქუხს	უ-ქუხს
9. ჭექს	უ-ჭექს
10. ჟღერს	უ-ჟღერს
11. ჩქეფს	უ-ჩქეფს
12. ძგერს	უ-ძგერს
13. სტვენს	უ-სტვენს
14. ჭვრეტს	უ-ჭვრეტს
15. ფრენს	უ-ფრენს
16. ქშენს	უ-ქშენს
17. კვნესის	უ-კვნესის
18. ჭყვირის	უ-ჭყვირის
19. ხვნეშის	უ-ხვნეშის
20. ბწკენს	უ-ბწკენს
21. კბენს	უ-კბენს
22. ბლავის	უ-ბლავის
23. ბლუის	უ-ბლუის
24. ზმუის	უ-ზმუის
25. კივის	უ-კივის
26. კნავის	უ-კნავის
27. ფრთხის	უ-ფრთხის
28. ყვავის	უ-ყვავის
29. ყივის	უ-ყივის

¹ ცხრილებში ზმნები დალაგებულია დ. მელიქიშვილის პარადიგმების მიხედვით (მელიქიშვილი 2001).

30.	ჩივის	უ-ჩივის
31.	ჩხავის	უ-ჩხავის
32.	ჯღავის	უ-ჯღავის
33.	თრთის	უ-თრთის
34.	კრთის	უ-კრთის
35.	ქრის	უ-ქრის
36.	ძრწის	უ-ძრწის
37.	მიიმღერის	მი-უ-მღერის
38.	მიხტის	მი-უ-ხტის
39.	ბღღვინავს	უ-ბღღვინავს
40.	ბზინავს	უ-ბზინავს
41.	ბოლავს	უ-ბოლავს
42.	ბორგავს	უ-ბორგავს
43.	ბჟუტავს	უ-ბჟუტავს
44.	ბრუნავს	უ-ბრუნავს
45.	ბრწყინავს	უ-ბრწყინავს
46.	ბრჭყვინავს	უ-ბრჭყვინავს
47.	გორავს	უ-გორავს
48.	გრგვინავს	უ-გრგვინავს
49.	ტოკავს	უ-ტოკავს
50.	ფეთქავს	უ-ფეთქავს
51.	ლოლავს	უ-ლოლავს
52.	ბაბანებს	უ-ბაბანებს
53.	ბაგბაგებს	უ-ბაგბაგებს
54.	ბჟღვრიალებს	უ-ბჟღვრიალებს
55.	ბრიალებს	უ-ბრიალებს
56.	ბრახუნებს	უ-ბრახუნებს
57.	ბრჭყვიალებს	უ-ბრჭყვიალებს
58.	ბუყბუყებს	უ-ბუყბუყებს
59.	გიზგიზებს	უ-გიზგიზებს
60.	გუგუნებს	უ-გუგუნებს
61.	ღვრიალებს	უ-ღვრიალებს
62.	ვარვარებს	უ-ვარვარებს
63.	ზიმზიმებს	უ-ზიმზიმებს
64.	თამთამებს	უ-თამთამებს
65.	თუხთუხებს	უ-თუხთუხებს
66.	თქარუნებს	უ-თქარუნებს
67.	კაკკავებს	უ-კაკკავებს
68.	კანკალებს	უ-კანკალებს
69.	კაშკაშებს	უ-კაშკაშებს

70.	ლაპლაპებს	უ-ლაპლაპებს
71.	ლივლივებს	უ-ლივლივებს
72.	პრიალებს	უ-პრიალებს
73.	რაკრაკებს	უ-რაკრაკებს
74.	ტრიალებს	უ-ტრიალებს
75.	ფამფალებს	უ-ფამფალებს
76.	ფუცხუნებს	უ-ფუცხუნებს
77.	ქათქათებს	უ-ქათქათებს
78.	ლაჟლაჟებს	უ-ლაჟლაჟებს
79.	ყანყალებს	უ-ყანყალებს
80.	ყიჟინებს	უ-ყიჟინებს
81.	შრიალებს	უ-შრიალებს
82.	შუშხუნებს	უ-შუშხუნებს
83.	ჩხაკუნებს	უ-ჩხაკუნებს
84.	ცახცახებს	უ-ცახცახებს
85.	ციმციმებს	უ-ციმციმებს
86.	წკარუნებს	უ-წკარუნებს
87.	წკრიალებს	უ-წკრიალებს
88.	ხრიგინებს	უ-ხრიგინებს
89.	ათენებს	უ-ათენებს
90.	იქვეითებს	უ-იქვეითებს
91.	ასწრებს	უ-ასწრებს
92.	ძლებს	უ-ძლებს
93.	აქიმობს	უ-აქიმებს
94.	ბოროტობს	უ-ბოროტებს
95.	გამგებლობს	უ-გამგებლებს
96.	ღირიჟორობს	უ-ღირიჟორებს
97.	ღოსტაქრობს	უ-ღოსტაქრებს
98.	ერთგულობს	უ-ერთგულებს
99.	ექიმობს	უ-ექიმებს
100.	ემშაკობს	უ-ემშაკებს
101.	ვაჟკაცობს	უ-ვაჟკაცებს
102.	თარჯიმნობს	უ-თარჯიმნებს
103.	ლაწუნობს	უ-ლაწუნებს
104.	მუხთლობს	უ-მუხთლებს
105.	ღრაჭუნობს	უ-ღრაჭუნებს
106.	შუამავლობს	უ-შუამავლებს
107.	მოდრაობს	უ-მოდრავენებს
108.	ბღღვიანობს	უ-ბღღვიანობს
109.	ბზრიალებს	უ-ბზრიალებს

110. ბიბინებს	უ-ბიბინებს
111. მეტყველებს	უ-მეტყველებს
112. მძვინვარებს	უ-მძვინვარებს
113. ღრიალებს	უ-ღრიალებს
114. წკრიალებს	უ-წკრიალებს
115. წიოკობს	უ-წიოკებს

ცხრილი 2

მედიაექვივანი ერთპირიანი ზმნები, რომლებიც ირიბი ობიექტის დამატებისას მიჰყვებიან ე-პრეფიქსიან მოდელს

ამოსავალი ფორმა	ე-პრეფიქსიანი დერივაცია
1. ცეკვავეს	ე-ცეკვაება
2. ბანცალებს	ე-ბანცალება
3. ბარბაცებს	ე-ბარბაცება
4. ბუზღუნებს	ე-ბუზღუნება
5. ბუტბუტებს	ე-ბუტბუტება
6. გოგმანობს	ე-გოგმანება
7. კუნტრუმებს	ე-კუნტრუმება
8. კუსკუსებს	ე-კუსკუსება
9. ლიკლიკებს	ე-ლიკლიკება
10. ლულულებს	ე-ლულულება
11. ტატანებს	ე-ტატანება
12. ტიკტიკებს	ე-ტიკტიკება
13. ტიტინებს	ე-ტიტინება
14. ტუნტულებს	ე-ტუნტულება
15. ტუსტუსება	ე-ტუსტუსება
16. ქაქანებს	ე-ქაქანება
17. ქირქილებს	ე-ქირქილება
18. ქოთქოთებს	ე-ქოთქოთება
19. ყაყანებს	ე-ყაყანება
20. ჩიფჩიფებს	ე-ჩიფჩიფება
21. ძიგძიგებს	ე-ძიგძიგება
22. ხვანცალებს	ე-ხვანცალება
23. წუწუნებს	ე-წუწუნება
24. ჭიკჭიკებს	ე-ჭიკჭიკება
25. ჭიჭყინება	ე-ჭიჭყინება
26. ჭუკჭუკებს	ე-ჭუკჭუკება
27. ჭყიპინებს	ე-ჭყიპინება

28.	ჯავჯღანებს	ე-ჯავჯღანება
29.	ჯიჯღინებს	ე-ჯიჯღინება
30.	ჯლოყინებს	ე-ჯლოყინება
31.	ჯუჯღუნებს	ე-ჯუჯღუნება
32.	არტისტობს	ე-არტისტება
33.	არშიყობს	ე-არშიყება
34.	აშიკობს	ე-აშიკება
35.	ბაასობს	ე-ბაასება
36.	ბინდობს	ე-ბინდება
37.	ბობორობს	ე-ბობოქრება
38.	ბოდილობს	ე-ბოდილება
39.	გოგმანობს	ე-გოგმანება
40.	ღავობს	ე-ღავება
41.	ზღუქუნობს	ე-ზღუქუნება
42.	კეკლუცობს	ე-კეკლუცება
43.	კუნტრუშობს	ე-კუნტრუშება
44.	ლაპარაკობს	ე-ლაპარაკება
45.	ლაქლაქობს	ე-ლაქლაქება
46.	ლაყობს	ე-ლაყება
47.	ლიკლიკებს	ე-ლიკლიკება
48.	მასლაათობს	ე-მასლაათება
49.	მგზავრობს	ე-მგზავრება
50.	ომობს	ე-ომება
51.	ჟონგლიორობს	ე-ჟონგლიორება
52.	ტიკტიკობს	ე-ტიკტიკება
53.	ჩხუბობს	ე-ჩხუბება
54.	ცულლუტობს	ე-ცულლუტება
55.	ძიგძიგობს	ე-ძიგძიგება
56.	წიწმატობს	ე-წიწმატება
57.	ჭიჭყინობს	ე-ჭიჭყინება
58.	ხვანცალებს	ე-ხვანცალება
59.	ხმიანობს	ე-ხმიანება
60.	გუნდაობს	ე-გუნდავება
61.	კინკლაობს	ე-კინკლაება
62.	წუწაობს	ე-წუწავება
63.	ჭიდაობს	ე-ჭიდავება
64.	ჭორობს	ე-ჭორაება
65.	ღრუტუნებს	ე-ღრუტუნება

კვლევის შედეგად გამოყოფილი მოდელების ჩვენ მიერ წინასწარი ვარაუდის სახით ჩამოყალიბებული სემანტიკური ინტერპრეტაცია ნაწილობრივ დადასტურდა: **უ-პრეფიქსიანი** აქტიური ყალიბი გამოიყენება პოსესორ-ბენეფაქტიურ-რეციპიენტული შინაარსის მქონე ირიბობიექტური პირის დამატებისას, როდესაც არგუმენტებს შორის კუთვნილება-დანიშნულების მიმართება მყარდება; **ე-პრეფიქსიანი** ვნებითის ყალიბი კი გამოიყენება ძირითადად იმ შემთხვევებში, როდესაც დამატებული ირიბობიექტური პირი არ ამყარებს მოქმედ პირთან კუთვნილება-დანიშნულების მიმართებას. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში უმეტესი ზმნები გამოხატავენ რეციპროკულ შინაარსს და რეციპროკთან კონცეპტუალურად გათანაბრებულ სამეტყველო აქტივობას. ერთგვარი „გამონაკლისებია“: *ამპარტავნობს-ეამპარტავნება, ანკობს-ენკება, ბუნტობს-ებუნტება, დარბაისლობს-ედარბაისლება, დიდგულობს-ედიდგულება, თაყვანობს-ეთაყვანება, ურჩობს-ეურჩება, უხეშობს-ეუხეშება, ყოყოჩობს-ეყოყოჩება, ძიობს-ეძიება, წინააღმდეგობს-ეწინააღმდეგება, ჯიუტობს-ეჯიუტება, ჯიქობს-ეჯიქება, ბუტიაობს-ებუტიავეება, იჩოქებს-ეჩოქება, მსახურობს-ემსახურება* და სხვა. დასახელებულ ზმნებში გამოხატულია მოქმედი პირის ერთგვარი აქტივობა, რომელიც მიმართულია ირიბობიექტური პირისაკენ იმგვარად, რომ კუთვნილება-დანიშნულებითი მიმართება არგუმენტებს შორის არ მყარდება, მაგრამ ეს ფორმები არც საურთიერთო მოქმედებაზე მიგვანიშნებენ. ის, რომ ისინი მისდევენ **ე-პრეფიქსიან** მოდელს, შეიძლება გამოწვეული იყოს შემდეგი გარემოებით: ამ ზმნებთან, დამატებული ირიბობიექტური პირი არ არის უშუალოდ ჩართული მოქმედებაში, თუმცა შესაძლოა ვიფიქროთ, რომ იგი „აქტიურია“, რამდენადაც მოქმედების გამომწვევ მიზეზად შეიძლება გავიაზროთ – ირიბობიექტური პირის „რალაც“ ქმედება ან მღვთმარეობა იწვევს/აპროვოცირებს მოქმედი პირის შესაბამის მოქმედებას.

რაც შეეხება ზმნებს, რომლებთანაც ორივე ტიპის წარმოება დასტურდება, მათი სემანტიკა ჰგუობს რა ორივე სახის – როგორც რეციპროკული, ისე პოსესორ-ბენეფაქტიურ-რეციპიენტული – ირიბობიექტური პირის დამატებას, შესაბამისად, კანონზომიერად იყენებს ორივე მოდელს ამ სემანტიკური განსხვავებულობის ფორმალური დაპირისპირებისათვის; მაგ., *ნარნარებს/უ-ნარნარებს/ე-ნარნარება, მეგობრობს/უ-მეგობრებს/ე-მეგობრება, მეზობლობს/უ-მეზობლებს/ე-მეზობლება*. ამ მაგალითებში **უ-პრეფიქსიან** ფორმებში ჩანს აგენსის მოქმედება, რომელიც მიმართულია მეორე პირისაკენ იმგვარად, რომ მის აქტივობას, უკუჩართულობას არ გულისხმობს; ხოლო **ე-პრეფიქსიან** ზმნურ ფორმებში იგულისხმება მეორე პირის გარკვეული უკუჩართულობა. მაგალითად, **უ-მეგობრებს** ზმნური ფორმა მიგვითითებს იმაზე, რომ აგენსი ადრესატს დაეხმარება მეგობრულად, მისთვის გააკეთებს რალაცას ისე, რომ მისგან უკუჩართულობას ამ მოქმედებაში არ მოითხოვს; მაგრამ, როდესაც ვაპობთ **ე-მეგობრება**, ამგვარი ფორმით აღვნიშნავთ მეორე პირის გარკვეულ „ჩართულობასაც“ მათ ურთიერთობაში.

ამგვარად, ორი მოდელის არსებობა განპირობებულია დამატებული ირიბობიექტური პირის სემანტიკით: თუ ეს დამატებული ირიბობიექტური პირი არ არის

ჩართული მოქმედებაში და მხოლოდ კუთვნილება-დანიშნულებით მიმართებას ამყარებს მოქმედ პირთან, გამოიყენება *უ-პრეფიქსიანი* მოდელი, ხოლო თუ ეს დამატებული ირიბობიექტური პირი გარკვეულწილად ჩართულია მოქმედებაში და ან რეციპროკულ მიმართებას ამყარებს მოქმედ პირთან, ან სამეტყველო აქტში თავის ჩართულობაზე მიგვანიშნებს, ან ნებისით ან უნებლიეთ „იწვევს/აპროვოცირებს“ მოქმედებას, გამოიყენება *ე-პრეფიქსიანი* მოდელი.

წარმოადგინა ასოცირებულმა პროფესორმა რუსუდან ასათიანმა

ლიტერატურა

ამირიძე 2006: N. Amiridze, *Reflexivization Strategies in Georgian*, Published by LOT, Utrecht.

ასათიანი 2010: რ. ასათიანი, ქართულში ვნებითი გვარის ფორმათა სემანტიკურ-კონფიგურაციული ინტერპრეტაცია: ენაში ვნებითის ერთი თავისებურება, *ტიპოლოგიური ძიებანი*, V, თბილისი, 135-144.

ივანიშვილი, სოსელია 2002: მ. ივანიშვილი, ე. სოსელია, ქართული პასიური კონსტრუქციის ზოგიერთი მორფოსინტაქსური და სემანტიკური თავისებურება, *ენათმეცნიერების საკითხები*, IV, თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 133-140.

ნოზაძე 2008: ლ. ნოზაძე, *ქართველურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები*, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.

სოსელია 2010: საერთოერთო მოქმედების გამომხატველი კონსტრუქციები ქართულში, *ენათმეცნიერების საკითხები*, I-II, თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 107-113.

შანიძე 1973: ა. შანიძე, *ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები*, I. *მორფოლოგია*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.

გამოყენებული წყაროები

ქართული ენის ეროვნული კორპუსი: <http://gnc.gov.ge/gnc/simple-query?session-id=239637447213255>

მელიქიშვილი 2001: დ. მელიქიშვილი, *ქართული ზმნის უღლებების სისტემა*, გამომცემლობა „ლოგოს პრესი“, თბილისი.

Nino Nozadze

Semantic Interpretation of the *ecek'veba* Type Verbs

Summary

Within the theory of functional grammar passive constructions are considered as conversive ones of corresponding active constructions, where a Patient is promoted to the subject position along the string of hierarchically organized functional relations – S>DO>IO, while an Agent is demoted and transformed into a prepositional phrase. Therefore, it no longer represents a core argument defined by the verb valency.

In Georgian, in some cases, such kind of active-passive functional opposition is expressed by special morphosyntactic signs, where the passive construction is represented as the marked member of the opposition. Active, transitive constructions (1-a) are opposed to conversive, passive ones (1-b); e.g.:

- (1-a) *k'ac-i* *xat'-av-s* *surat-s*
 man-NOM paint-THM-ACT.PRS.S.3.SG picture-DAT
 'The man paints the picture.'
- (1-b) *surat-i* *i-xat'-eb-a* *k'ac-is* *mier*
 picture-NOM PASS-paint-THM-PASS.PRS.S.3.SG man-GEN by
 'The picture is painted (=is in a process of painting) by the man.'

The morphosyntactic features defining and creating the models can be summarized as follows (Sanidze 1973).

Table: *Morphosyntactic Features of Active and Passive Formal Models*

	Active	Passive
Special markers	–	<i>i-, e-, -d, Ø</i>
S.3.SG suffix (in Present)	<i>-s</i>	<i>-a</i>
S.3.PL suffix (in Aorist)	<i>-es</i>	<i>-nen</i>
Present tense marker	<i>Ø</i>	<i>-i</i>
Thematic marker (in I-series)	<i>-eb-, -ob-, -op-, -av-, -am-, -i-, -Ø-;</i>	<i>-eb-</i>
Imperfective marker	<i>-d-, (-od-)</i>	<i>-od-</i>
Subject case	NOM (in Present)/ERG (in Aorist)/DAT (in Perfect)	NOM
Direct Object case	DAT (in Present)/NOM (in Aorist and Perfect)	DAT
Indirect Object case	DAT	DAT

But, the formal models cannot be interpreted as unequivocal ones inasmuch as the constructions pointed out as 'Active' or 'Passive' can actually represent a variety of verb semantics: non-conversive passives (dynamic as well as static), active (intransitive/dynamic), reciprocals, potentials, deponents, etc. The problem with the paradigm is that it is difficult to predict the meaning from the form and to such an extent traditional terms 'Active' and 'Passive' actually have a conventional character. Thereby, the semantic and/or functional analysis of the models definitely requires further investigation.

In this respect, the specific group of the so-called passive verbs formed with *e-* prefix attracted our attention (2-a). These verbs do not have an active counterpart and can produce corresponding active semantics only by special derivational models (2-c). The initial, basic forms for them are intransitive verb forms (2-b) (Ivanishvili, Soselia 2002), while for the conversive-passive forms, on the contrary, the initial forms must be transitive ones.

(2-a) *k'ac-i* *kal-s* *e-cek'v-eb-a*
 man-NOM woman-DAT PASS-dance-THM-PASS.S.3.SG
 'The man dances with the woman; they dance together.'

(2-b) *k'ac-i* *cek'v-av-s*
 man-NOM dance-THM-ACT.S.3.SG
 'The man dances.'

And not:

(2-c) *k'ac-i* *kal-s* *a-cek'v-eb-s*
 man-NOM woman-DAT CAUS-dance-THM-ACT.S.3.SG
 'The man makes the woman dance.'

To such an extent, in the process of defining basic forms, intransitive, monopersonal verbs (so-called Medio-actives according to Ak.Shanidze's terminology) appeared in the field of our investigation.

When the valency of medioactive verbs is increased and an indirect object is added to the argument structure, the verb form besides the *e-* prefix shows the prefix *u-* as well (3):

(3) *k'ac-i myer-i-s* → *k'ac-i kal-s u-myer-i-s*
 man-NOM sing-PRS-ACT.S.3.SG man-NOM woman-DAT OV-sing-PRS-ACT.S.3.SG
 'The man sings.' → 'The man sings for/to the woman; his singing is oriented at the woman.'

So, on the basis of our observation two formal models were discovered: *the increase of valency of medioactive verbs by the addition of IO is expressed either by a passive model with e- prefix (2-a) or by an active model with u- prefix (3).*

In virtue of semantic analysis the main hypothesis appeared: *e-model* represents the reciprocal (2-a) while *u-model* expresses possessive-benefactive (3) relationship among the verb arguments (Asatiani 2010).

To verify this supposition we observed the Georgian National Corpus data using the list of Georgian verb paradigms given in Damana Melikishvili's work (Melikishvili 2001).

Our presupposition has been confirmed: *The choice between the e- and u-models is determined by the semantics of the added IO so that if IO is benefactive, then a u-model is used, if not – an e-model.*

In conclusion, it is important to mention that: *the ecek'veba* type verbs mostly show the reciprocal relationship among verb arguments.

Presented by Prof. Rusudan Asatiani

**სამთავნელის სარგოს წიგნისა და საკანონოს
კალემობრაფიული და ენობრივი თავისებურებანი**

ზემო და შიდა ქართლის შესახებ რამდენიმე დოკუმენტი პირველხარისხოვანია. ესენია წარწერები, ხელნაწერები, საისტორიო დოკუმენტები, რომლებსაც დღეს და კვლავაც დიდი მნიშვნელობა ენიჭება, რადგან ოკუპირებულ მხარეში შესვლა გაძნელებულია კვლევების ჩასატარებლად.

ერთი მათგანია „სამთავნელის სარგოს წიგნი და საკანონოსი“ (სამთავნელის სარგოს წიგნი X საუკუნის და სამთავნელის საკანონოსი XIV-XV საუკუნის მიჯნის ახლოს), რომელიც ნუსხურით არის შესრულებული. ის ყოფილი საეკლესიო საბუთების კოლექციაში აღმოაჩინა ცნობილმა მეცნიერმა სარგის კაკაბაძემ და მანვე გამოაქვეყნა საისტორიო კრებულში (კაკაბაძე 1929).

როგორც ტექსტიდან ჩანს, სამთავნელის, ანუ სამთავისის, ეპარქიაში შედიოდა მდინარეების ლეხურის, მეჯუდისა და ქსნის ხეობების მთელი რიგი სოფლები, რომლებიც ვალდებული იყვნენ სამთავნელისათვის გარკვეული გადასახადები მიერთმიათ. ეს იყო საშემოსავლო სარგო აღნიშნული ეპარქიისათვის და არსებობდა ძველი ნუსხა, რომელიც მეათე საუკუნეში ყოფილა გადაწერილი. ეს საბუთი შემონახული ყოფილა მეფე ვახტანგ V-ის (შაჰნავაზი) დროს 1673 წელს შედგენილი პირის მიხედვით და მას განუახლებია. ე.ი. ქრონოლოგიურად პირველი წარმოადგენს ძველი დროის ნუსხას, მეორე კი XIV-XV საუკუნეებისა და შემდგომი დროის მიჯნისას. ძველ ნუსხას აქვს მინაწერი, რომელიც ეკუთვნის ვახტანგ V-ს „...მეფეთ-მეფემან ხელმწიფემან, პატრონმან შაჰნავაზ და თანამეცხედრემან ჩვენმან ზღუათა მეფის ასულმან დედოფალთ-დედოფალმან პატრონმა მარიამ და ძეთა ჩვენთა ბატონის შვილმან ბატონმან გიორგი, ბატონმან ლევან, ლუარსაბ, სოლომონ. სამთავისის სამწყსოს დრამისა და შესავლის წიგნი და გუჯარი ჰქონდა, დიან დაძველებული იყო და როგორც იმ ხატის სიგელში ეწერა იმავე წესით განვაახლეთ და დაუმტკიცეთ სიგელი ესე“ (კაკაბაძე 1929).

ძველი, რომელიც სხვადასხვა ეპოქაშია შესრულებული და ორი ქრონოლოგიისაგან შედგება, ბუნებრივია, ენობრივადაც ნაირგვარი იქნება. განსხვავება ჩანს ორთოგრაფიაში, ლექსიკაში, გრამატიკულ წყობაში, ცვლილებებში ზმნასა და მის ფორმებშიც, მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ტექსტის ენა არქაიზებულია, ბევრია ახალი ქართულისათვის დამახასიათებელი ფორმებიც.

სამთავნელის სარგოს წიგნის ტექსტში, როგორც ძველ წერილობით ძეგლებს ახასიათებს, გვხვდება შემოკლებული სიტყვების თავზე დასმული კლავნილი ხაზი (~), რასაც ქარაგმა, ანუ პატივი ეწოდება. აქ გვხვდება: „წყალობითა ღათა – (ანუ ღმრთისათა), სახელითა ღთისათა, ხატისა ღთეებისათა, ქქსა – (ქრონიკონსა), გვხვდება დაუქარაგმებული სიტყვებიც, მაგალითად, რმზ და სხვ.

მ (ეი), რადგან ანბანში მერვე ადგილზე იყო, ემერვესაც უწოდებენ. მ მიღებულია ე-სა და ა-ს შეერთებით ე+ა=მ და გადმოსცემს ეა დიფთონგს. ანტონ კათალიკოსის გრამატიკაში – ეს ნიშანი ასეა დახასიათებული: „მ კმა კორკისა რაიმე მჭირსე ყოფითა ე-სთან შეერთებული უბრჯგუესი“... (ანტონ I 1885).

ტექსტში ძირითადად გვხვდება (უწ) ბგერათკომპლექსი: შევიყარნით ჩუწნ, ჩუწნ ცვა ფარვათა, ძუწლითგან დამტკიცებულ არს, განკუთოს, უკუეთუ შეაჩუწნოს.

ვ (ვიე) ბგერა, რომელიც მიღებულია უ-სა ი-ს შეერთების შედეგად, ტექსტში ხშირად არის წარმოდგენილი, როგორც ვი სხვადასხვა პოზიციაში:

ბატონიშულმან, მისთუ სააღაპოდ შუ დის საპალნის ჩასავალი შემოვსწირეთ.

გვხვდება გეოგრაფიულ სახელებთან: სოსხუტო – დღევანდელი ნასოფლარი სოსხვიტო, კუცხოეთ – დღევანდელი კუცხოეთი, ხუთი – დღევანდელი ნასოფლარი ხვითი და სხვები.

ცნობილია რომ კ (ხარი) ბგერა ძველ ქართულში გამოიყენებოდა გარკვეულ ძირებში, მაგრამ მის გამოყენებას გარკვეული წესი არა ჰქონია. კ-სა და ხ-ს გამოყენება-დაპირისპირება იმდენად გამოკვეთილი იყო, რომ სემანტიკურ სახესხვაობასაც კი ქმნიდა.

აღნიშნული ბგერა ტექსტში გვხვდება როგორც სიტყვის თავში, ისე ბოლოში, მათ შორის გეოგრაფიულ სახელებთანაც. მაგალითები:

მკარი, რომელიც იყო საგადასახადო ერთეული და ეს ტერმინი გვხვდება ორმოცდაოთხი სოფლიდან ოცდაათში. „მოვკსენეთ, კელითა კარის წინამძღვრითა ალაპი გარდიკდებოდეს“. კ (ხარი) გვხვდება ასევე გეოგრაფიულ სახელებთან: კარბელი, დღევანდელი ხარბალი, ქარჩუკი – დღევანდელი ქარჩოხის ხეობა.

ტექსტში ხშირია ხ-ს გამოყენების შემთხვევები, განსაკუთრებით გეოგრაფიულ სახელებში: ზოდენი, ცხავატი, მანიერეთი, ჭორჭოხი, ახალდაბა, ჯავახთა და სხვები.

უმარცვლო უ ფართოდაა გავრცელებული ძველ და საშუალო ქართულში, რომლებიც გრაფიკულად არ არიან განსხვავებული. ანტონ კათალიკოსმა შემოიღო სპეციალური ნიშანი [^], რომელიც, მისი აზრით, არის „მნიშვნელობისათვის“ (ანტონ I 1885).

სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ უმარცვლო უ წარმოადგენს ვ ფონემის სახესხვაობას ანუ ალოფონს (ჩიქობავა 1923).

უ (უბრჯგუს) მაგალითები:

ღუთეების საყდარი

ლარგუს ჟამის წირვისა.

ქუიტკირითა პური.

ტექსტში ა (იოტა) ნახევარხმოვანი (სუსტი) ბგერაა, რომელიც ძირითადად გამოყენებულია რა საკავშირებელ სიტყვასთან. ანტონ I-ს მიაჩნია, რომ ა არის ისეთი ხმოვანი, რომელიც წარმოადგენს „კმოვანთა თანა შეერთებითა და ხმოვანთა მაკეთ მარცუალთ და მაუღლებელ ზმნათა (ანტონ I 1885:117).

ტექსტში გვხვდება: დგიმს რაჲ ხუცეს ტყავი.

სოსმალეს რაჲ ხუცეს ტყავი.

ბელლეთს რაჲ ხუცეს ტყავი.

ყველდაბას რაჲ ხუცეს ტყავი და სხვა.

საკუთარი სახელები ძირითადად გვხვდება ფუძის სახით, სახელობითი და მოთხრობითი ბრუნვების ფუნქციით:

შემოვიდა ეპისკოპოზი გრიგოლ.

განვაახლეთ პატრონმან მარიამ, ბატონმან, პატრონმან შაჰნავაზ, ძეთა ჩუენთა: ლევან, ლუარსაბ, სოლომონ...

ტექსტში ძირითადად დომინირებს ნარიანი და თანიანი მრავლობითი:

მოუგებენ წინა ძმანი, კრებულნი, მონაზონნი, დედაბერნი.

სამსავე ხევის კრებულნი და მამასახლისნი.

სვინდიკინოზმანთა ანუ მეყვისთა.

მოთხრობითი ბრუნვა წარმოადგენილია თანხმოვანფუძიანებთან არქაული მან, ხოლო ხმოვანფუძიანებთან მ დაბოლოებით:

- ხელმწიფემან პატრონმან შაჰნავაზ და თანამეცხედრემან ჩვენმან ზღუათა მეფის ასულმან პატრონმან მარიამ...
- ერუფაელმან და საქორელმან ნასოვს პური.
- რამანცა ხუცესმან...
- მლუდელმან ამგვარად მოქმედს...
- ჩუენ სამთავენელ ეპისკოპოზმან...

ტექსტში რამდენჯერმეა გამოყენებული ეს ნაცვალსახელი გავრცობილი ფორმით ესე: დაუმტკიცეთ სიგელი ესე.

ესე პირი მოვახსენეთ.

ესე წიგნი მოგვცით

ესე არ გაათაოს...

ეს-ესე აღნიშნავს პირველ პირთან ახლოს მყოფ საგანს. გვხვდება ზმისწინები არქაული ფორმით:

- იმავე წესით განვაახლეთ.
- განიკუთოს.
- წარდგომა გენებოს.
- აღარ გარდინდებოდეს.

მეტი ოდენობით გვხვდება ზმისწინები გამარტივებული სახით: დაძველებულიყო, დაუმტკიცეთ, მოვახსენეთ, დასწერნეს, დაურვებინოს, მიიცვალა, ჩავდგით, გაათაოს და სხვა.

სამთავენელის სარგოს წიგნში სულ შეტანილია 44 სოფელი ქსნის, ლეხურისა და მეჯულის ხეობებიდან, ასევე თრუსოს ხეობიდან, რომლებიც სამთავისის ეპარქიაში შედიოდნენ. ისინი გვხვდება მიცემით ბრუნვაში. საუკუნეების განმავ-

ლობაში ტოპონიმები თითქმის უცვლელად არის შემორჩენილი, მიუხედავად იმისა, რომ ბევრი მათგან უცხოტომელთა შემოსევებით, ასევე მიგრაციით ნასოფლარებად იქცა. უცვლელად არის შემორჩენილი: ქსნის ხეობაში: ცხავატი, დაბაკნეთი, ბელეთი, ახალდაბა, ჭორჭოხი, ჟამური, გავაზი, ჭურთა, სალორეთი, საბარკლეთი. ფონეტიკურად სახეცვლილია: ლარგუ დღეს ლარგვისია, ლოგობეთი – ლოგოშეთია, დადანეთი – დადიანეთია, მთხოთა – თოხთაა, სოსმალე – სოსმალეთებია, კარბელი – ხარბალია, ქარჩუხი – ქარჩოხია, ძაგოეთი – ძაბოეთია;

მეჯუდის ხეობაში: წალდევი – წოლდია, შოტროვან – შატროვანია, ჩრდილათა – ჩრდილეთია.

ლეხურის ხეობაში ძველიდან ახლაც ხმარებაშია შემდეგი ტოპონიმები: წინზახორი, უკანწირი, წირი, ქვემო წირი, ქარტისი, ტბეთი, ქოლოთი, ქვიტორი და სხვები.

სამთავნელის სარგოს წიგნი არის ძვირფასი ისტორიულ-ფილოლოგიური ძეგლი, რომელიც გვეხმარება, თვალი მივადევნოთ ზემო და შიდა ქართლის ძველი და ახალი ვითარების ენობრივ მონაცემებს, რომელთა გამოვლენა და სამეცნიერო სფეროში ჩართვა გაამდიდრებს ჩვენი ენის ისტორიას. ჩვენი მიზანიც ეს არის.

ლიტერატურა

კაკაბაძე 1929: ს. კაკაბაძე, *ორი საშემოსავლო ნუსხა*, თბილისი.

ანტონ I 1885: *ქართული ღრამბატიკა*, შედგენილი ანტონ I-ის მიერ, ტფილისი.

ჩიქობავა 1923: არნ. ჩიქობავა, ვინის რეფლექსები ფერეიდნულში, *ჩვენი მეცნიერება*, №2-3.

საღინაძე 2008: რ. საღინაძე, *ძველი ქართული ენა (V-XI საუკუნეებში)*, თბილისი.

მაკალათია 1964: ს. მაკალათია, *ლეხურის ხეობა*, თბილისი.

Nikoloz Otinashvili

Paleographic and Linguistic Peculiarities of Samtavneli Sargo Book and Sakanono

Summary

The document under consideration is one of the most important official papers which was first published by the historian S. Kakabadze. It was compiled in the tenth century. Then in 1673 was renewed by King Vakhtang V of Kartli. The altered list has a note belonging to the above mentioned king.

During the centuries the monument underwent some linguistic changes in orthography, lexis, grammar and verb forms, but the text itself is still archaic.

The text contains such old graphemes as – **vini**, **ubrjgu** as well as the old case ending **man**. Preverbs exist in both old and modern, simplified forms. Geographical names, which have partly undergone some phonetic changes, are presented in the Dative Case. Proper names are mainly represented by stems in the Common Case.

In the Samtavneli Sargo book are included 44 villages from Ksani, Lekhuri and Mejuda gorges and from Trusi Gorge as well which belonged to the Samtavisi Eparhy. Many of them disappeared but some still exist.

The research of the language data of this document is very important from the scientific point of view as it will enrich the history of the Georgian literary language.

მელა სალღიანი

სივრცული ლოკალიზაციისათვის სვანურში

III. ცხოველთა, ვრინველთა, მწერთა და ქვეწარმავალთა
მღებარეობის აღმნიშვნელი ზმნების სივრცული ლოკალიზაცია
და მათი ურთიერთმიმართება „მყოფობის“ ზმნებთან¹

§1. ადამიანის სხეულის ნაწილთა აღმნიშვნელი სიტყვების სივრცული ლოკალიზაცია

ადამიანის სხეულის ნაწილთა აღმნიშვნელი სიტყვები XX საუკუნის დასასრულსა და XXI საუკუნის დასაწყისში ლინგვისტთა ყურადღების ცენტრში მოექცა. სომატური ლექსიკისადმი ინტერესი შემთხვევითი ნამდვილად არ არის, რადგან სომატური ლექსიკა ყოველი ენის ლექსიკური სისტემის უძველეს ფენას მიეკუთვნება. მათ ბაზაზე კი ხშირია ფრაზეოლოგიური ერთეულების წარმოქმნის შემთხვევები. ცხადია, ამ მხრივ გამონაკლისს არც სვანური ენა წარმოადგენს, სადაც საკმაოდ საინტერესო და მრავალფეროვანია სომატური იდიომები, თუმცა ამჯერად საკითხის კვლევას სულ სხვა მიმართულებით წარვმართავთ, კერძოდ, ამ ლექსიკური ერთეულების *მდებარეობის* (ანუ *სივრცული ლოკალიზაციის*) თვალსაზრისით.

როგორც ცნობილია, ადამიანის სხეულის ნაწილების აღმნიშვნელ სახელებს ყოფენ გარეგანი (თავი, ხელი, ფეხი, თითი, ყური და ა.შ.) და შინაგანი ორგანოების (გული, ღვიძლი, ელენთა, კუჭი, ნაწლავი და სხვ.) სახელწოდებებად, რომელთა სივრცული ლოკალიზაცია მეტად საინტერესო სურათს წარმოგვიდგენს სვანური ენის დიალექტ-კილოკავებში. ვინაიდან ქართველ მეცნიერთა ერთ ნაწილს მიაჩნია, რომ სომატიზმების შემადგენლობაში მართებულია არა მარტო ადამიანის სხეულის ნაწილთა აღმნიშვნელი ლექსემების შეყვანა, არამედ იმ სიტყვებისაც, რომლებიც უშუალოდ დაკავშირებული არიან ადამიანის ორგანიზმთან (ძვალი, კანი, სისხლი, ნერვი, კუნთი და ა.შ.) (რუსაძე, ყიფიანი 2011:220), აქედან გამომდინარე, აუცილებლად ჩავთვალოთ აღნიშნული ლექსიკური ერთეულების სივრცული ლოკალიზაციის შესწავლა. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში მიუთითებენ, სწორედ ისინი აღნიშნავენ მატერიალური სუბსტანციის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვან ელემენტებს, რომელთა გარეშეც ვერ იარსებებს ცოცხალი ორგანიზმი.

საინტერესოა, როგორ ასახავს სვანური ენა სხეულის გარეგანი და შინაგანი ორგანოების სივრცულ ლოკალიზაციას?

¹ ნაშრომი შესრულებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის – „სივრცე და დრო ქართველურ ენებში“ (№13/20) – ფარგლებში.

ადამიანის სხეულის შინაგანი ორგანოების მდებარეობა სვანური ენის თითქმის ყველა დიალექტში ძირითადად ერთი საერთო, მქონებლობის აღმნიშვნელი, პრედიკატით **ხარხარ** „აქვს“ (მაგ., **გუი ხარ** (ბზ., ჩოლ.), **გუი ხარ** (ბქ., ლნტ.), **გუ ხარ** (ლშხ.) „გული აქვს“; **კუიჭ ხარ** (ბზ., ჩოლ.), **კუიჭ ხარ** (ბქ., ლნტ.), **კუჭ ხარ** (ლშხ.) „კუჭი აქვს“; **ყუიყუ ხარ** (ბზ., ლშხ., ჩოლ.), **ყუიყუ ხარ** (ბქ., ლნტ.) „ღვიძლი აქვს“; **ჯიჯუ ხარ** (ბზ., ლშხ., ჩოლ.), **ჯიჯუ ხარ** (ბქ., ლნტ.) „ძვალი აქვს“ და ა.შ.) გამოიხატება, თუმცა ზოგიერთი შინაგანი ორგანოს (*გულის, ღვიძლის, ნაწლავების...*) და, ასევე, მატერიალური სუბსტანციის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი ელემენტების (*ტვინისა და სისხლის...*) მდებარეობის სივრცული ლოკალიზაცია დიალექტების მიხედვით მეტ-ნაკლებად განსხვავებულია:

თუელ ხარ (ბზ., ჩოლ.), **თუელ ხარ** (ბქ.) „ტვინი აქვს (ზედმიწ. – უ-ძ-ევ-ს)“, **ჭინჭლარ ხარ** (ბზ.), **ჭინჭლარ ხარ** (ბქ.) „ნაწლავები აქვს (ზედმიწ. – უ-ძ-ევ-ს)“, **ბერმანწლაჟ ხარ** (ბქ.) „ბრმა ნაწლავი აქვს (ზედმიწ. – უ-ძ-ევ-ს)“, **გუი ხარ** (ჩოლ.) „გული აქვს („უ-ძ-ევ-ს“)“, **ხისხ ხარ** (ბზ., ლშხ., ჩოლ.), **ხისხ ხარ** (ბქ., ლნტ.) „სისხლი აქვს (ზედმიწ. – უ-ღვ-ა-ს)“ და მისთ.

ლაშხურში *ტვინისა (თუელ)* და *გულის (გუ)* სივრცული ლოკალიზაცია **ხარ** „უძევს“ პრედიკატით არ გადმოიცემა. იგი ამ შემთხვევაშიც ქონა-ყოლის აღმნიშვნელ ზმნებს მიმართავს: **ტუინ ხუჟა** (ლშხ.) „ტვინი აქვს“, **გუ ხარ / ხუჟა** (ლშხ.) „გული აქვს“ და ა.შ.

მსგავსი ვითარებაა ლენტეხურშიც, სადაც ნებისმიერი შინაგანი ორგანოს სივრცული ლოკაცია მქონებლობის აღმნიშვნელი **ხულჟა** „აქვს“ პრედიკატით გადმოიცემა (მაგ., **გუი ხულჟა** „გული უღევს („აქვს“)“; **წიკანტარ ხულჟა** „ნაწლავები უღევს („აქვს“)“. იშვიათად მყოფობის აღმნიშვნელი **ხორი** „ჰყავს, აქვს“ ზმნური ფორმაც იხმარება (მაგ., **წიკანტარ ხორი** „ნაწლავები აქვს („უ-ვ-ი-ს“)“ ...), რაც ლაშხურ-ჩოლურულისთვის მიუღებელია.

რაც შეეხება ადამიანის სხეულის გარეგანი ნაწილების სივრცულ ლოკალიზაციას, ამ მხრივ სვანური ენის დიალექტ-კილოკავები მეტად საინტერესო და განსხვავებულ სურათს წარმოგვიდგენენ.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ განსხვავებულია თვით სხეულის გარეგანი ნაწილების, მაგალითად, *სახის ნაწილის შემადგენელი ელემენტების, ხელისა და ფეხის კიდურების* და ა.შ. სივრცული ლოკალიზაცია.

სანამ მასალის ანალიზზე გადავიდოდეთ, მანამდე თვალსაჩინოებისათვის სრულად წარმოვადგენთ ერთ-ერთი ცნობილი სვანური უძველესი ხალხური ლექსის – **თამარ დედოფალ** „თამარ დედოფალი“ ორ ვარიანტს, რომელთაგან პირველი, კერძოდ, ბალსზემოური ვარიანტი ჩაწერილია მ. ნიგურიანის მიერ სოფ. მულახში (მურშეკელში) კასიანა გიგანისგან 1936 წელს, მეორე ვარიანტი, კერძოდ, ბალსქვემოური კი ჩავიწერეთ 1992 წელს სოფელ ცხუმარში 78 წლის აბაშხა გომუხანი-საღლიანისგან. რაღა თქმა უნდა, აღნიშნული ლექსის ორივე ვარიანტი მეტად საინტერესო მასალას გვაწვდის განსახილველ საკითხთან დაკავშირებით:

ბალსზემოური ვარიანტი (სვან. პოეზ., I, თბ., 1939)

ო, სიადულ, თამარ დედფულ,	ო, სიხარულო, თამარ დედოფალო,
ჩინ მაჩენე თამარ დედფულ!	ყველაზე უკეთესო თამარ დედოფალო!
ფათურ ჯაგანდა ყურწყულაი,	თმები გქონდა („გედგა“) ხუჭუჭი,
თერან ჯისგურდა გიშირში,	თვალეები გქონდა („გედგა“) გიშირისა,
შდქარ ჯადა მარგალიტიშე;	კბილები გქონდა მარგალიტისა;
სგაშხან ჯაქულა ატლასე,	შიგნით გეცვა ატლასი,
ქანშხან ჯაქულა აბჯარე,	გარეთ გეცვა აბჯარი,
ჭეშხას ჯასდანდა, ო, ჩექმარე,	ფეხზე გეცვა, ო, ო, ჩექმები,
თხუმას ჯაგანდა ზურჩია;	თავზე გედგა ზური;
ჩაჟილდ ჯეყად ქუშიშიშე ფერიშ,	ცხენი გყავდა ქვიშისფერისა,
ჰენგრილ ჯიგანდა, ოდ, ლგშკანდი,	უნაგირი გედგა, ოი, მოჭედილი,
ჰანტირ ჯისდანდა ლუნცროლუე,	ალვირი გედგა („გედო“) მოვერცხლილი,
მადრან ჯულუნდა ოქტრანში,	მათრახი გქონდა ოქროსი,
თამარ დედფულ, თადამარანსი,	თამარ დედოფალო, თამარს,
ჩიდ მაჩენე თადამარანსი!	ყველაზე უკეთეს თამარს!

ბალსქეემოური ვარიანტი

თამარ დედფულ ანიტა ² სგუეჯდა,	თამარ დედოფალი ბრძანდებოდა,
ჩაჟილდ ხორდა ქუშიშე ფერიშ,	ცხენი ჰყავდა ქვიშისფერისა,
ჰინგრილ ხაგან ოქრეშ ლგშკანდ,	უნაგირი ედგა მოოქროვილი („ ოქრო -ს მოჭედილი“)
ანტირილ ხოსდა ტარჩხლიშ ლგშკანდ,	ალვირი ედგა („ედო“) მოვერცხლილი („ ვერცხლ -ის მოჭედილი“),
ფაყულდ ხაგან ზურეჩია,	ქუდი ედგა ზურჩის,
ფათურ ხაგან ყალყიშ,	თმები ჰქონდა („ედგა“) ყალმუხის,
ნექქარ ხაგან წაწიკუტიშ,	წარბები ჰქონდა („ედგა“) წაწიკუტის („გაწიკუტილი?“),
შდქარ ხაგან მარგალიტიშ,	კბილები ჰქონდა („ედგა“) მარგალიტის,
სგაშხენ ხაქულა ატილასი,	შიგნით ეცვა ატილასი,
ქანშხენ ხაქულა პანჯარი,	გარედან ეცვა აბჯარი,
ჩაფლარ ხანსდა პოლიასკები.	ფეხსაცმელი ეცვა პოლიასკები („პოლსაპოშკები“).

როგორც სვანურ ემპირიულ მასალაზე დაკვირვებამ აჩვენა, ადამიანის სხეულის (კერძოდ *სახისა და თავის*) ნაწილებს მიემართება ძირითადად **ხანგ/ხაგ** „ადგას“,

² სამწუხაროდ, ამ ფორმის სვანური მნიშვნელობა ვერ გავარკვეეთ, შესაბამისად კი ვერც ქართულად განვმარტეთ.

ზოსგურ „ჩასმული აქვს“, ხალჯა „აბია („არგია“), ხაყა „აქვს (აბიას მნიშვნელობით)“ და ხაზბ „აბია“ პრედიკატები:³

ხაგ/ხაგ „აღვას“

ადამიანის სხეულის (კერძოდ, *სახისა და თავის*) ნაწილების სივრცული ლოკალიზაციის გამოსახატავად ხაგ „აღვას“ პრედიკატი სვანური ენის თითქმის ყველა დიალექტში დასტურდება, თუმცა აშკარაა, რომ მას თანდათან ენაცვლება „მქონელობის“ გამომხატველი ხარ „აქვს“ პრედიკატი, რაც განსაკუთრებით იგრძნობა ქვემოსვანურ დიალექტებში:

ბ ა ლ ს ზ ე მ ო უ რ ი

... ჟიქან ლელგუთიდარ ჩუ ხაგ (სვან. ქრესტ., 139:36) „ზედა მხარეს საძირე კბილები აქვს („ქე ა-ღვ-ა-ს“)“;

ჩის ხაგ ოქტრან ლუსღუთარ (სვან. პროზ. ტექსტ., I, 229:25) „იმას აქვს („ა-ღვ-ა-ს“) ოქროს ნაწნავები“;

ხელწიფი ხეხტს ჯრდი ლუსღუთარ ხაგ (სვან. პროზ. ტექსტ., I, 272:17-18) „ხელმწიფის ცოლს გრძელი ნაწნავები აქვს („ა-ღვ-ა-ს“)“;

ალ ხელწიფი დინას ლერსგუთან ბარჯჟინ ფათუ ხაგ ლანშანდ (სვან. პროზ. ტექსტ., I, 425:17) „ამ ხელმწიფის გოგოს მარჯვენა მხარზე თმა აქვს („ა-ღვ-ა-ს“) სანიშნად“;

დინას ხოჩა ნექჭარ ხაგ „გოგოს კარგი წარბები აქვს („ა-ღვ-ა-ს“)“;

დინას ყუბწყულაი ფათუარ ხაგ „გოგოს ხვეული თმები აქვს („ა-ღვ-ა-ს“)“ და ა.შ.

ბ ა ლ ს ქ ვ ე მ ო უ რ ი

... მიჩა ხახუ ეჯგუთარ როქ გეხალ ოხთაუ'ერე ეშხუ ესერ მგჭ ხაგ თხუმიყი, ეშხუ თე როქ ხარ ნებგუადსგა (სვან. პროზ. ტექსტ., II, 1957, 193:26-27) „შენმა ცოლმა იმისთანა შვილი გააჩინაო, რომ ერთი რქა თავზე ადვასო, ერთი თვალი აქვს შუბლზეო“;

ეჯარდ ოხუმბატუეს: „მინ ესერ ლიხ დანტაშ ანდატა, ეჯი დანტეს ესერ ხორი ეშხუ ხოჩა დინაგეხალ, ოქრან ესერ ლუსღუთარ ხაგ ი ჰაგუთერე ესერ ხეპოლის“ (სვან. პროზ. ტექსტ., II, 1957, 46:5-7) – ისინი მოუყენენ: „ჩვენ ვართო დევის მწყემსები, იმ დევს ჰყავსო ერთი კარგი ქალიშვილი, ოქროს ნაწნავები აქვსო („ა-ღვ-ა-ს“)“ და ქუსლებამდე წვდებაო“;

ალტე, დადალო, ეჯის ბიქტიმ რან ხაყა ი ისგუ რანშს ჩტაყალტე ი ჟი ჯანტრე. სი ნანტრანტე კემ ოხომშხ ისგუტა რანშს, ეჯი მგშკიდოთ ათხან ი ომა ფათუ ხაგ, ამშელდ ჯინჯილ ახრეკინ (სვან. პროზ. ტექსტ., II, 170:25-27) „აბა, ბებია გენაცვალოს, იმას ქარის რაში ჰყავს და შენს რაშს დაამინებს და

³ იშვიათად, მაგრამ მაინც ხაზბ „აბია“ პრედიკატიც ფიქსირდება, რაც შედარებით ახალი მოვლენა ჩანს.

მოგერევა. შენ ნანადირევის ქურქი შეუკერე შენს რაშს, ის მჭედელთან წაიღე და რამდენი თმაც აქვს („ა-ღვ-ა-ს“), იმდენი ჯინჯილი ჩამოაკიდებინე“;

ჩნარჩს იგნე, ევ ამსტალდ ცდილობს, ერე ლედგანს ეჩერუ ოხტენეს ევი ლერმათ სეგინჩუ, ერე მიჩემლა ჟი იტუჟანში ალ ამსტალდ, აურინერტემდ ლადელს ჩნარჩ ხაგ, ამნომ ჩუ იწტალანტი ი ალი ევის ეჩქა ქა ხეზხენი (ეკ-ლინგის მასალები) „წვერს რომ უშეებს („ი-ღვ-ა-მ-ს“), ის ადამიანი ცდილობს, რომ მიცვალებულს იქ დახვდეს („მოუბრუნდეს“) ის ლეთის წინაშე, რომ მისთვის წუხდება ეს ადამიანი, ორმოც დღეს წვერი რომ აქვს მოშვებული („ა-ღვ-ა-ს“), ამით წვალებდა და ეს იმას მაშინ იქ დახვდება“;

სი ევგუტორ შლიქ ჯაგ, ევის ბაჩტ ხანდე, ბან გეზალს ჯითათე (სვან. პროზ. ტექსტ., II, 169:125-13) „შენ იმისთანა კბილი გაქვს („გ-ა-ღვ-ა-ს“), იმას რომ ქვას დაარტყამ, ქვა შვილს გაგიჩენს“;

ბეფშუს ჯტედი თანაფელარ ხაგ „ბავშვს გრძელი წამწამები აქვს („ა-ღვ-ა-ს“);“;

ალ ლტაჟმარეს ხოშა შხიტლან ნექჟარ ხაგ „ამ მამაკაცს უზარმაზარი, უშნო წარბები აქვს („ა-ღვ-ა-ს“);“;

ბიდილს ტყფური შლიქილდარ ხაგ „ბიჭუნას ბრტყელი კბილები აქვს („ა-ღვ-ა-ს“)“ და სხვ.

ლ ა შ ხ უ რ ი

... ზურანლს ... ხოჩა ოქრე ლესდგუარანლ ხანგ (ლშხ., სვან. პროზ. ტექსტ., IV, 123:29-30) „ქალს კარგი ოქროს ნაწნავები აქვს („ა-ღვ-ა-ს“);“;

ჩარ ხანგ „სამგლოვიარო წვერი აქვს („ა-ღვ-ა-ს“)“ ... ;

მაგრამ ლესდგუარანლ ხარ / ხუტა „ნაწნავები აქვს“ და ა.შ. გამოკითხულ ლა-შხელ რესპონდენტთა უმრავლესობა ადამიანის სხეულის (კერძოდ სახისა და თა-ვის) ნაწილების სივრცული ლოკალიზაციის გამოსახატავად მქონებლობის აღმნიშვნელ ზმნებს – ხარ „აქვს“, ხუტა „აქვს“ იყენებს. ხანგ „აქვს („ა-ღვ-ა-ს“)“ პრედიკატი მხოლოდ სამგლოვიარო წვერის მქონებლობას გამოხატავს, რაც საკმაოდ ბევრ კითხვას აჩენს.

ლ ე ნ ტ ე ხ უ რ ი

მელთერს ხოქტა, ერ „სემი ლეთ ი ლანდელ ლოქუ არდა მინე მარანისა ტინტრიკ ი ეჩქა ქა ლოქ ლანხეინანტი, მა ლოქ ხერა ბაც ი მიჩა დეხტს ნომა ლოქუ ლახოკტიმ, ელო ევის შტიქ ლოქ ხაგ ევკანლი, ერ ევი ლოქ ხოშტრი“ (სვან. ქრესტ., 343:15-18) – მკითხავს უთქვამს, რომ „სამი დღე და ღამე იყოსო ჩვენს მარანში ტინტრიკა და მაშინ დაგესიზმრებაო, თუ რა მოგეღი-სო და შენს მეუღლეს არ გაუმხილოო, თორემ იმას იმისთანა კბილი აქვსო („ა-ღვ-ა-ს“)“, რომ ზიანს მოგაყენებსო“;

ხოჩა ფანთუ ხაგ „კარგი თმა აქვს („ა-ღვ-ა-ს“)“;

ნიქეჟ ხაგ „წარბი აქვს („ა-ღვ-ა-ს“)“ და ა.შ.

თუმცა, როგორც მასალაზე დაკვირვებამ აჩვენა, ნებისმიერი სახის ნაკეთის აღსანიშნავად ლენტეხური მქონებლობის ზმნებს – **ხარ** „აქვს“, **ხულუა** „აქვს“ მიმართავს. მაგ.: **ნიქვჷ ხარ / ხულუა** „წარბი აქვს“, **თალაფა ხარ / ხულუა** „წამ-წამი აქვს“, **ხოჩა ფათუ ხარ / ხულუა** „კარგი თმა აქვს“, მაკად წერნი **დაგუარ ხარ** „როგორი წითელი ბანჯგვლები აქვს“, ჯრდი **ფათუარ ხარ** „გრძელი თმები აქვს“, ხოჩა ლესდი **შდიქარ ხარ** (ლაშხ.) „კარგი შესახედი კბილები აქვს“ და სხვ., რაც, ჩვენი აზრით, მეორეული მოვლენა უნდა იყოს.

ჩ ო ლ უ რ უ ლ ი

ექვჷ ჯრდი **ჩაჩ** მაღლენა **ხანგ** ალე მწრას, ექვჷ ჯრდი, ერე ძირს ხამარ ი კუმაშ მაგ ხეხელლ „იმისთანა გრძელი სამელოვიარო წვერი აქვს („ა-ღვ-ა-ს“) ამ კაცს, იმისთანა გრძელი, რომ ძირს ღორები და საქონელი ზედ გადადიან“;

მეწარი ნანგრი **ლუსდგუარ ხანგ** „მკლავის სიმსხო ნაწნავები აქვს („ა-ღვ-ა-ს“)“;

მეშხე **ნიქვჷარ ხანგ** „შავი წარბები აქვს („ა-ღვ-ა-ს“)“ და მისთ.

ჩოლურული მეტყველება, რომელიც სვანური დიალექტებისაგან მრავალი თავისებურებით გამოირჩევა, აღნიშნულ საკითხთან მიმართებაში მეტწილად ლაშხურსა და ლენტეხურს მიჰყვება და მქონებლობის აღმნიშვნელი ზმნების (მაგ.: ლენტეხულ **თალაფარ ხარ** (ჩოლ.) „სანატრელი წამწამები აქვს“, მეწარი ნანგრი **ლუსდგუარ ხარ** (ჩოლ.) „მკლავის სიმსხო ნაწნავი აქვს“, მეშხე **ნიქვჷარ ხარ** „შავი წარბები აქვს“ ...) პარალელურად, როგორც ვნახეთ, **ხანგ** „აქვს („ა-ღვ-ა-ს“)“ პრედიკატსაც იყენებს.

ხოსგურ „აქვს (ზედმიწ. უსვია, უზის)“

აღნიშნული პრედიკატის გამოყენება ადამიანის სხეულის (კერძოდ *სახისა და თავის*) ნაწილების სივრცული ლოკალიზაციისათვის ძირითადად დამახასიათებელია ზემოსვანური დიალექტებისათვის, ქვემოსვანურ დიალექტებში კი მისი გამოყენების შემთხვევები არც გამოქვეყნებულ ტექსტებში და არც თანამედროვე ცოცხალ მეტყველებაში არ დაგვიდასტურებია. შესაბამისად, საილუსტრაციო მასალა მხოლოდ ზემოსვანური დიალექტებისთვის იქნება წარმოდგენილი:

თერანლ ჯისგურდა გიშრიშე (ბზ., სვან. პოეზ., I, თბ., 1939, 2:6) „თვალები გქონდა („გეჯღა“) გიშრისა“;

შირმ ლწხვდიტუ მიჩა ლახტბას: „მესერ ლი, მინე მუს ეშხუ გარ თე იძღა **ხოსგურ**?“ (სვან. პროზ., ტექსტ., II, 257:38, 258:1) „ამირანი შეეკითხა თავის ძმებს: „რა არისო, მამჩვენს მხოლოდ ერთი თვალი რატომ აქვსო („უზის“)““;

ნეცინ თერარ ეესტჷს ხოსგურ, ლწხვიდწრიჷ მუგტჷდჷ ამ ხოსიპ, ჩი-გტაშტ თეს ხწფხრე ი გუმი უჭტდალ დემგტაშ ცტირე, ეჯღა რაგდის: „ქწჯიშ ესერ თერარ **ხოსგურ** (ბქ.) „წერილი თვალები ვისაც აქვს, ხედვის ღროს თითქოს უტრიალებს, ყველაფერს თვალს ავლებს და დაუკვირვებლად

არაფერს ტოვებს, იმაზე ამბობენ: ქაჯის თვალები აქვსო („წვრილი თვალ-ები ვისაც უყენია, ხედვისას თითქოს ა-ს-ე უტრიალებს, ყველაფერს თვალ-ს ახელს და გულ-ის} მიუცემლად არა საქმეს ტოვებს, იმისთვის ლაპარაკობენ: „ქაჯ-ის-ო თვალ-ები უყენია“);

აღ დინას ობურიშ **თერარ ხოსგურ** (ბქ.) „ამ გოგოს ეშმაკის თვალები აქვს („უზის“);

აღ მარეს ხოჩა **შდიქარ ხოსგურ**⁴ (ბქ.) „ამ კაცს კარგი კბილები აქვს ჩასმული („უზის““ და ა.შ.

ხალჯა „აბია („არგია““

ხალჯა „აბია, არგია“ პრედიკატი ადამიანის სხეულის ნაწილების სივრცული ლოკალიზაციის აღსანიშნავად მხოლოდ შემოსვანურ დიალექტებში დაფიქსირდა:

ბ ა ლ ს ზ ე მ ო უ რ ი

ქრისტე ღერბათ ხოქუა: „... **თხუმი** ესერ იმხან **ხარ** მნრა, ამიშ ესერ მამტემ ხომგერა ი ან ლალთარს ესერ ერტუდ ქა ლახთუნნი, ერნ პრთეტული ესერ ... ნრა“. ერქას აღ მარემ ხაქუ ესნარ: „დალუ ესერ მიჩა თანდრებ ქანუ ლახტემ ი ერქას ესერ ჯა ქა ლახთუნნი, ამსუნდლს **თხუმი** იმხან **ხალჯა**“ (ბზ., სვან. ქრესტ., 103:18-23) – ქრისტე ღმერთს უთქვამს: „თავი რომელ მხარეს **აქვს** ადამიანს, ამისი არაფერი გამეგებაო და ამას ვინც ამიხსნისო, იმისი ერთგული ვიქნებით“. მაშინ ამ კაცმა უთხრა თურმე: „აბა, შემპირდიო („მისი თავსდება მისცამცა“) და მაშინ მე გასწავლიო, ადამიანს **თავი** რომელ მხარეს **აბია** („არგია“);⁵

ერქას აღ მარათხნარა: „დალუნესერ ლგდარჟინ მამ ხოხალ მნრა **თხუმი** იმელო **ხალჯა** ი ლგდარუნდუნესერ იმ ვნმგერი?“ (იქვე 103:25-26) – მაშინ ამ კაცს უთქვამს: „აბა, სიცოცხლეში არ იცისო ადამიანმა, თავი სად აბია და გარდაცვალების მერე რას გაიგებსო?“;

ნებუა, ჩუენჩხ, თემი გალუანარ, შდგმრარე ჟურუანარ, მუჭუანარ ი აღ თხუმი სგა ხალჯა კინჩხ (იქვე 139:37-38) „შუბლი, ცხვირ-პირი, თვალის გუგები, ყურის ხვრელები, რქები და ეს თავი მიბმული აქვს („არგია“) კისერს“ ...

ბ ა ლ ს ქ ე ე მ ო უ რ ი

აღ მარა ხოშა **ნეფხუნა ხალჯა** (ბქ.) „ამ კაცს დიდი ცხვირი აქვს (ხედ-მიწ. – აბია, არგია)“;

⁴ შდრ. **მანქანას ბარბლარ ხოსგურ** (ბქ.) „მანქანას ბორბლები აქვს ჩასმული“, **მანქანას ნაწილარ ხოსგურ** (ბქ.) „მანქანას ნაწილები უკეთია („უსვია“)“.

⁵ საინტერესოა, რომ ერთსა და იმავე ტექსტში **ხალჯა „აბია“** პრედიკატის პარალელურად დადასტურდა მქონებლობის აღმნიშვნელი **ხარ** „აქვს“, რაც ამჟამად ბალსხემოურში უფრო გავრცელებულია. უფრო მეტიც, მან თითქმის მთლიანად გამოდევნა **ხალჯა „აბია“** პრედიკატი, რომელიც ადამიანის სხეულის ნაწილების სივრცულ ლოკალიზაციას გამოხატავდა სადღაც ნახევარი საუკუნის წინ.

დინას ხონა თჳალჳშ **შდგმრარ ხალჯა** (ბქ.) „გოგოს ძალიან ლამაზი („კარგი თვალ-ის“) ყურები აქვს (ზედმიწ. – აბია, არგია)“;

მაშრი **ნებგუა ხალჯა** (ბქ.) „ფართო შუბლი აქვს (ზედმიწ. – აბია, არგია)“

ამიცვლ **თხუმი** მეტარ **ხალჯააა?!** (ბქ.) „ეს თავი ტყუილა აბია (ზედ-მიწ. – არგია)?!“⁶

ჯუელი **ნინ ხალჯა** (ბქ.) „გრძელი ენა აქვს (ზედმიწ. – აბია, არგია)“ ...

იმ შემთხვევაში, როცა ჭორიკანა ქალზეა საუბარი, მაშინ მეტაფორული გადა-აზრებით ბალსქვემოურში **ხოზ** „უღევს („უ-ძ-ევ-ს“) პრედიკატი გამოიყენება. მაგ., ალ ზურალს **ხოლა ნინ ხოზ** „ამ ქალს ცუდი ენა აქვს (ზედმიწ. – უ-ძ-ევ-ს)“.

შესაძლოა, ენის მდებარეობის აღსანიშნავად გამოყენებული იყოს **ხაზ** „აბია“ პრედიკატიც: მწუსახუ ჯუელი **ნინ ხაზ**, პილწრისგა დემ ხოსკდა (ბქ.) „რამხელა ენა აქვს, პირში ვერ იტევს“, მაგრამ მეტაფორიზაციით – **ჯუელი ნინ ხაზ** (ბქ.) „ენაგრძელია („გრძელი ენა ა-ბ-ი-ა“)“, **ჯრღი ნინ ხაზ** (ჩოლ.) „გრძელი ენა აქვს“, **ლგხშმე ნინ ხაზ / ხარ** (ჩოლ.) „ბინძური ენა აბიაქვს“, **ლგწერ ნინ ხარ** (ლშხ.) „აყროლებული ენა აქვს“ და ა.შ., თუმცა ბალსქვემოურში ენის მდებარე-ობის გამოსახატავად უფრო გავრცელებულია **ხალჯა** „აბია, არგია“ პრედიკატი.

აღნიშნული პრედიკატის ნაცვლად დღეს სვანური ენის თითქმის ყველა დიალექტში, და მათ შორის ბალსქვემოურშიც, გამოყენებულია მქონებლობის გამოხატ-ველი **ხარ** „აქვს“ პრედიკატი, რაც, ჩვენი აზრით, ინოვაციის ელფერს ატარებს.

ხაყა „აქვს (ზედმიწ. – აბია)“

რაც შეეხება **ხაყა** „აქვს („აბია)“ პრედიკატს, იგი ადამიანის სხეულის ნაწი-ლების სივრცული ლოკალიზაციის გამოსახატავად მეტ-ნაკლებად სვანური ენის ყვე-ლა დიალექტში გამოიყენება, თუმცა გამოკითხულ რესპონდენტთა უმრავლესობა მა-ინც **ხარ** „აქვს“ პრედიკატს ანიჭებს უპირატესობას:

ბ ა ლ ს ზ ე მ ო უ რ ი

მიშგუ ლახუბა, ალა მაჲ ორა, გუმიშგუეჲ ბაბას ეშხუ თე მამა **ხაყა?** (ბზ., სვან. პროზ. ტექსტ., I, 93:4) „ჩემო ძმებო, ნეტა ეს რა არის („ეს რა იქნება, ა“), მამაჩვენს ერთი თვალი არა აქვს („აბია“)“?;

ალას ემდდერუ **თხუმი ხაყა** (იქვე 94:31) „ამას თორმეტი თავი აქვს („აბია“)“;

დერქჲდა **ხაყა თერაჲლ**, მარე მიზეზ ხულტუე: მერთენ თე მურსგტენხან **ხრაგ**⁷, მურსგტენ თე მერთენხან **ხრაგ** (იქვე 122:27) „ორივე თვალი აქვს

⁶ მაგრამ მეტაფორული გადააზრიანებით ასეთ კონტექსტშიც დასტურდება საანალიზო პრედიკატი, მაგ., **ალ მარა ხონა თხუმი ხალჯა** (ბქ.) „ეს კაცი ჭკვიანია (ზედმიწ. – ამ კაცს კარგი თავი აბია, არგია)“.

⁷ ადამიანის სახის ერთ-ერთი ნაწილის, კერძოდ თვალის მდებარეობას, როგორც აღნიშ-ნული ილუსტრაციიდან ჩანს, **ლგგ** „დგას“ ზმნის მაქცევრიანი (მარკირებული) **ხრაგ** „უღვას (მდრ. ძვ. ქართ. უღვს)“ პრედიკატიც მიემართება, რაც აშკარად მქონებლობას გამოხატავს და უძველეს ვითარებას უნდა ასახავდეს.

(„აბია“), მაგრამ ერთი ნაკლი („მიზეზ-ი“) აქვს: მარცხენა თვალი მარჯვენა მხარეს აქვს („უ-დგ-ა-ს“), მარჯვენა თვალი კი მარცხენა მხარეს აქვს („უ-დგ-ა-ს“);

ზურაღს **ნინ** მამ **ხაყა** (იქვე 430:25) „ქალს ენა არა აქვს („აბია“)“ ...

ბ ა ლ ს ქ ე ე მ ო უ რ ი

დინილს ხოხრა **ნეფხუნა ხაყა** (ბქ.) „გოგონას პატარა ცხვირი აქვს (ზედ-მიწ. – აბია)“;

ნალტუჟურს ხოშა **პილარ ხაყა** (ბქ.) „ბიჭს დიდი ტუჩები აქვს (ზედმიწ. – აბია)“;

ზურაღს სკერა **კაპრა ხაყა** (ბქ.) „ქალს წვეტიანი ნიკაპი აქვს (ზედმიწ. – აბია)“ და მისთ.

სვანურ მასალაზე დაკვირვებამ ცხადყო, რომ ზემოთ წარმოდგენილ სივრცული ლოკალიზაციისა და კუთვნილების გამომხატველ ზმნებს ძალზე სწორად ენაცვლება „მქონებლობის“ აღმნიშვნელი **ხარ** „აქვს“ ზმნა (მაგ., ბქ. **თხუიმ ხარ** „თავი აქვს“, **ნებუტა ხარ** „შუბლი აქვს“, **ნეფხუნა ხარ** „ცხვირი აქვს“, **ჰაყუბარ ხარ** „ლოყები აქვს“ და სხვ.), თუმცა ქვემოთსვანურ დიალექტებში ძირითადად სწორედ **ხარ** „აქვს“ ზმნა გამოხატავს ადამიანის სხეულის (კერძოდ *სახისა* და *თავის*) ნაწილების სივრცულ ლოკალიზაციას (მაგ.: ლშხ. **ჯრდი შტიმრალ ხარ**⁸ „გრძელი ყურები აქვს“, **სკერი კაპრა ხარ** „წვეტიანი ნიკაპი აქვს“; ლნტ. **თერალ ხარ** „თვალები აქვს“, **ნეფხუნა ხარ** „ცხვირი აქვს“; ეშხუ თე გარ ხუ-ლუა „მხოლოდ ერთი თვალი აქვს“; ჩოლ. **ლეგ ლგრუპე გაგდა ხარ** „ნამეტანი მოღრეცილი ნიკაპი აქვს“, **მიჩა მუეშმალ მასგუნენ ლეფხუნა ხარ** (ჩოლ.) „მამამისივით ლამაზი ცხვირი აქვს“...), რაც, როგორც უკვე ითქვა, შედარებით ახალ მოვლენად მიგვაჩნია. საინტერესოა, რომ ლენტეხურში აღნიშნულ შემთხვევაში **ხარ** „აქვს“ პრედიკატის პარალელურად **ხულუა** „აქვს“ ფორმაც გამოიყენება (მაგ., ეშხუ თე გარ **ხულუა** „მხოლოდ ერთი თვალი აქვს“ ...).

არანაკლებ საინტერესოდ გვესახება ადამიანის სხეულის დანარჩენი ნაწილების სივრცული მიმართებების შესწავლა სვანურში. როგორც დიალექტოლოგიურ მასალაზე დაკვირვებამ აჩვენა, სვანური ენის თითქმის ყველა დიალექტში ადამიანის სხეულის სხვადასხვა ნაწილის მქონებლობა **ხარ** „აქვს“ (ლშხ.: ძღღ **მუჭოდ ხარ** „დიდი მკერდი აქვს“, მაფუმ **განთხარ ხარ** „რამხელა ფეხები აქვს“...; ჩოლ.: მაშირი **ჯაჭარ ხარ** (ჩოლ.) „ფართო ზურგი აქვს“, მაშირი **ბარჯალ ხარ** (ჩოლ.) „ფართო ბეჭები აქვს“, ნეცინ **ფხულლარ ხარ** (ჩოლ.) „წვრილი თითები აქვს“, ლუგუარ **მაცუშდაგარ ხარ** (ჩოლ.) „მსუქანი ბარძაყები აქვს“...) პრედიკატით გადმოიცემა, თუმცა გამონაკლისები აქაც იჩენს თავს, რაც განსაკუთრებით ხელშესახება ბალსქვემოურ დიალექტში, სადაც სხეულის ამა თუ იმ ნაწილებს მიემართება – **ხალჯა** „აბია („არგია“)“, **ხაყა** „აქვს (აბიას მნიშვნელო-

⁸ იშვიათად **ხაბ** „აბია“ ფორმაც გამოიყენება.

ბით)“ და **ნაბ** „აბია“ პრედიკატები: **კინჩხ ხალჯა** „კისერი აქვს (ზედმიწ. – კინჩხი არგია)“, **მეკარ ხალჯა** „მკლავები აქვს (ზედმიწ. – არგია)“, **ჭვშხარ ხალჯა** „ფეხები აქვს (ზედმიწ. – არგია)“, **ფხულარ ხალჯა** „თითები აქვს (ზედმიწ. – არგია)“, **მუჭუელ ხაყა** „მკერდი აქვს (ზედმიწ. – აბია)“, **კანდ ხაყა** „მუცელი აქვს (ზედმიწ. – აბია)“, **ფოყარ ხაყა** „თეძოები აქვს (ზედმიწ. – აბია)“ და ა.შ.

ბალსზემოური დიალექტი, რომელიც სივრცული მიმართებების აღნიშვნისას ძირითადად მქონებლობის ზმნებს ანიჭებს უპირატესობას, იშვიათად, მაგრამ მაინც **ნაბ** „აბია“ პრედიკატსაც იყენებს (მაგ.: **ჭიშხ ნაბ** „ფეხი აქვს („ა-ბ-ი-ა“)“, **მეკარ ნაბ** მკლავი აქვს („ა-ბ-ი-ა“)“, **ფხულე ნაბ** „მკლავი აქვს („ა-ბ-ი-ა“)“ და მისთ.).

რაც შეეხება ჩოლოურულ მეტყველებას, იგი მქონებლობის აღმნიშვნელი **ხარ** „აქვს“ ზმნის პარალელურად **ხალჯა** „აბია („არგია“)“ და **ხასგურ** „აქვს („აზის“)“ პრედიკატებსაც მიმართავს (მაგ.: **მეგრე კინჩხ ხალჯა/ხასგურ** (ჩოლ.) „მსხვილი კისერი აბია („არგია/აზის“)“, ჩივარ ნათუნ მაღზემ **ფაშ ხასგურ** (ჩოლ.) „მუდმივი სმისგან რამხელა მუცელი აქვს („აზის“)“...).

მასალაზე დაკვირვებამ აჩვენა, რომ ზემოსვანურ დიალექტებში ადამიანის სხეულის ნაწილების სივრცული მიმართებების გამოსახატავად გამოყენებულია რამდენიმე პრედიკატი. შეიძლება დაისვას კითხვა იმის შესახებ, თუ რა პრინციპით არის შერჩეული ესა თუ ის პრედიკატი და არის თუ არა სავსებით ნათელი პრედიკატის შერჩევის პრინციპი? ვფიქრობთ, ჩვენ მიერ *ადამიანის სხეულის* (შინაგანი და გარეგანი) ნაწილების სივრცული მიმართებების აღსანიშნავად გამოყენებული პრედიკატის შერჩევის პრინციპი ნათელია: აქ, ჩვენი აზრით, არ არის დაჩრდილული ტოპოლოგიური კომპონენტი, ვინაიდან ეს პრედიკატები ზედმიწევნით ასახავენ ადამიანის სხეულის ნაწილების სივრცულ ლოკალიზაციას მათი ფორმიდან, აღნაგობიდან გამომდინარე. მაგ., *თვალსა* და *კბილს* მიემართება **ხოსგურ** „უზის (ანუ ჩასმული აქვს)“ პრედიკატი, რაც სავსებით მიესადაგება მათ სივრცულ ლოკაციას, ვინაიდან *თვალიც* და *კბილიც* შესაძლოა ამოვარდეს თავისი ბუდიდან და კვლავ მოხდეს მათი ჩასმა სათანადო ადგილას. ასევე, ტოპოლოგიურად სწორად არის შერჩეული *ხელის*, *ფეხის*, *თითის*, *ყელის*... მდებარეობის გამომხატველი **ხალჯა** „აბია (ანუ ჩარგული აქვს)“ პრედიკატი. ე.ი. რისი გადახსნაც სახსარში შეიძლება, მას ზედმიწევნით შეესაბამება აღნიშნული პრედიკატი და ა.შ. რაც შეეხება ქვემოსვანურ დიალექტებს, იქ პრედიკატთა ასეთი მრავალფეროვნება არ შეინიშნება და სხეულის თითქმის ყველა ნაწილის სივრცულ ლოკალიზაციას **ხარ** „აქვს“ პრედიკატი მიემართება, თუმცა არც **ხაყა** „აბია“ პრედიკატს გამოორიცხავენ. ქვემოსვანურისებური ტენდენცია ვლინდება თანამედროვე ბალსზემოურ დიალექტშიც, რაც, ვფიქრობთ, ინოვაციის იერს ატარებს, რასაც სწორედ ჩვენ მიერ ზემოთ წარმოდგენილ ლექსში – **თამარ დედფანლ** „თამარ დედოფალი“ დაფიქსირებული არქაული ფორმების არსებობა გვაკარაულებინებს.

§2. ცხოველებისა და ფრინველების სხეულის ნაწილების სივრცული მიმართებები

ცხოველებისა და ფრინველების სხეულის ნაწილებს თითქმის იგივე პრედიკატები მიემართება, რაც ადამიანის სხეულის ნაწილებს. ეს პრედიკატებია: **ხაგ** „აღვას“, **ხოსგურ** „ჩასმული აქვს“, **ხალჯა** „აბია (“არგია““), **ხაყა** „აქვს (აბიას მნიშვნელობით)“, **ხაბ** „აბია“, **ხოზ** „უღვეს („უ-ძ-ევ-ს““):

ხაგ „აღვას“

ბ ა ლ ს ზ ე მ ო უ რ ი

ბულთაისგა თუთონე **ვან** პრი, ოქტრან **მუჭუნარ** ჟი **ხაგ** (სვან. პროზ. ტექსტ., I, 129:4-5) „ზღვაში თეთრი ხარი არის, ოქროს რქები აქვს („აღვ-ა-ს““);

ალ ჯტევს ესერ ეშხუ **ბოტა** ხონჯრი, ეჩხუმ **ჟერესერ ხაგ**, ერე ალამნგ ჯტევს ი მეჯტევს ჰატდარჟინ ... სვა ისგმე (სვან. პროზ. ტექსტ., I, 415:15-17) „ამ ჯოგს ერთი ვაცი ახლავსო, იმხელა წვერი აქვსო („აღვ-ა-ს““), რომ ამდენ მეჯოგეს და ჯოგს ცუდი ამინდისას ქვეშ იფარებსო“;

ჩარ ხაგ მიშეუ ბაბას „სამგლოვიარო წვერი აქვს („აღვ-ა-ს““) ბაბუაჩემს“ ...

ბ ა ლ ს ქ ე ე მ ო უ რ ი

ვიცარს ხომა კირკოზ **მუჭუნარ ხაგ** „ვერძს დიდი ხვეული რქები აქვს („აღვ-ა-ს““);

ვანს ეშხუ **მიჭ** გარ **ხაგ** „ხარს მხოლოდ ერთი რქა აქვს („აღვ-ა-ს““);

ჩაჟს ტყფფრი **შდგქარ ხაგ** „ცხენს ბრტყელი კბილები აქვს („აღვ-ა-ს““) ...

ლ ა შ ხ უ რ ი

ფურს თხუმჟი **მიჭ ხაგ** „ძროხას თავზე რქა აქვს („აღვ-ა-ს““)

ვანს მიჭტუ დესა ხაგ „ხარს რქა არა აქვს („აღვ-ა-ს““) ...

ლ ე ნ ტ ე ხ უ რ ი

დანტ ლოქ ლი ძღუდ ლგფანტუ, ... თხტიმჟი ძღუდ **მუჭუნარ** ლოქ **ხაგ**, **ხულტა** ლოქ ძღუდ **ქილანლ** (ლნტ., სვან. პროზ. ტექსტ., III, 70:5-8) „ღვეი არისო ძალიან თმიანი, თავზე დიდი რქა ადგასო, აქვსო დიდი ეშვები“⁹

ვანს მუჭუნარ ხაგ „ხარს რქები აქვს („აღვ-ა-ს““) ...

ჩ ო ლ უ რ უ ლ ი

ვანს ძღვდ **მუჭუნარ ხაგ** „ხარს დიდი რქები აქვს („აღვ-ა-ს““);

დინას ხოჩა **ლუსდგტარანლ ხაგ** „გოგოს კარგი ნაწნავები აქვს („აღვ-ა-ს““);

მენგლოჟს ჯოდი **ჩარ ხაგ** „მგლოვიარეს გრძელი სამგლოვიარო წვერი აქვს („აღვ-ა-ს““) ...

⁹ **ხაგ** „აქვს“ პრედიკატის გამოყენების არე რომ შეზღუდულია, ამ ილუსტრაციიდანაც კარგად ჩანს. მოქმედი ერთსა და იმავე წინადადებაში **ხაგ** „აქვს“ ზმნის პარალელურად მქონებლობის გამოხატველ **ხულტა** „აქვს“ ფორმასაც ხმარობს.

ხალჯა „აბია („არგია“)“

ცხოველის სხეულის ნაწილების სივრცული ლოკალიზაციის გამოსახატავად ბალსზემოური დიალექტი მქონებლობის აღმნიშვნელი ხარ „აქეს“ პრედიკატის გარდა ხალჯა „აბია („არგია“)“ პრედიკატსაც იყენებს, რაზეც მეტყველებს „სვანური ენის ქრესტომათიაში“ ერთ-ერთ ტექსტში – მანგრი ლიდსენი, ლიტფურე ი ლიდსურე „საქონლის დაკვლა, გატყავება და ასოებად აქნა“ წარმოდგენილი მასალა:

ბ ა ლ ს ზ ე მ ო უ რ ი

თხუიმს ხარ: ჩარბარ, კაპრანდ, კაკაფ, ჩუბე შდგქარ, ჟიბე შდგქარ. მანგარს იმანცინს მამა ხარხ, მარე ჟიქან ლელგუმიდარ ჩუ ხანგხ. კაპრანდ ი თხუიმ უშხუარ ხელჯინ, ეჯას ლაღაჭა ხაჟხა. ნებგუა, ჩუნენჩხ, თემი გალუანარ, შდგმარე გურუარ, მუჭუარ ი ალ თხუიმ სგა ხალჯა კინჩხს. კინჩხს ცხაპ ხალჯა ი ცხაპს – ჰაკუნდ. სგანჩუნ ლანასას ხოზ: ყუიჟე ი პერშუდა. აღმარს ხალჯა ყაყინჯ. ფაშს ხალჯა გუი, ყუან, მეგრე ჭინჭლარ ი ნეცინ ჭინჭლარ, ლანარ... ალა ჰოკერ ხარხ (ბზ., სვან. ქრესტ., 139:37-38) „თავს აქეს: დრუნჩები, ნიკაპი, თავის ქალა, ქვედა კბილები, ზედა კბილები. მსხვილფეხა და წვრილფეხა საქონელს არა აქეს, მაგრამ ზემოდან საძირე კბილები აქვთ („აღგ-ა-თ“). ნიკაპი და თავი ერთმანეთს რომ უერთდება, იმას ყბა ჰქვია. შუბლი, ცხვირ-პირი, თვალის გუგები, ყურის სვრელეები, რქები და ეს თავი მიბმული აქეს („არგია“) კისერს. კისერზე ხერხემალი არის მიბმული („კისერს ხერხემალი არგია“) და ხერხემალს – კული. შიგნით საკლავს აქეს („უ-ძ-ევ-ს“): ღვიძლი და ფილტვი. ამათ აქეს მიმაგრებული („არგია“) ყანყრატო. ფაშვს აქეს მიმაგრებული („არგია“) გული, მსხვილი ნაწლავი, წიგნარა. ესენი ბოლოში („ფსკერზე“) აქვთ“;

ტოტარ იმნარ ჯანჯა? „ხელები რისთვის გაბია?“...

თითქმის მსგავსი ვითარებაა ბალსქვემოურშიც, სადაც ერთმანეთს ენაცვლება ხარ „აქეს“ და ხალჯა „აბია („არგია“)“ პრედიკატები ცხოველთა და ფრინველთა სხეულის ნაწილების მქონებლობის გამოსახატავად.

ბ ა ლ ს ქ ვ ე მ ო უ რ ი

მამუილს ... ხოშა ჰანკედ ხაყა (ხარ) (ლხმ., სვან. ქრესტ., თბ., 1978, 206:38) „მამალს ღიდი კული აქეს (ზედმიწ. – აბია)“;

მუჭლურას ხოკელს გუეჭს, კაპრან სგა ხაყა, ეჯჟი (ბქ., სვან. პროზ. ტექსტ., II, თბ., 1957, 71:10-11) „მკერდის წინა ნაწილს უღებენ გოჭს, ნიკაპი აქეს („მიბმული აქეს“), ისე“;

ძიკუს (თხუიმ) ნანცხუნარ (მგჭარ) ისგა ხაყა, ეჯჟ ანსგხ ქორთე (ბქ., სვან. პროზ. ტექსტ., II, თბ., 1957, 235:23-24) „ნანადირევის თავს რქები ისევ აქეს („მიბმული აქეს“), ისე მიაქვთ სახლში“, თუმცა ხაყა „აბია“ პრედიკატს ხშირად ბალსქვემოურ დიალექტში ხალჯა „აბია, არგია“ პრედიკატი ენაცვლება.

ქვემო სვანურ დიალექტებში ამ შემთხვევაშიც მქონებლობის აღმნიშვნელი **ხარ** „აქვს“ პრედიკატი დომინირებს (მაგ.: **ყუინს** ხუნსვე **ჭინჭორ** გარ **ხარ** (ლშხ.) „მამალს მხოლოდ ნახევარი ბიბილო აქვს“, **ფურს** აკუედ **ხარ** (ლშხ.) „ძროხას კუდი აქვს“, **ფეკუნროლს** ხოხრა **ჭიშხ** **ხარ** (ლშხ.) „ლეკვს პატარა ფეხი აქვს“, **ლოლიაქს** ძღღ **ღუმაღ** **ხარ** (ლშხ.) „ცხვარს დიდი ღუმა აქვს“, ღუნ **ქათლარს** ჩის მეშხე **ბუნტყულ** **ხარხ** (ლშხ.) „ღუნას ქათმებს ყველას შავი ბუნტყელი აქვთ“; მგშად **კანს** მეგრე **მუჭყუარ** **ხარ** (ჩოლ.) „მუშა ხარს მსხვილი რქები აქვს“, **თხერას** სგობნე **ქილარ** სკერი **ხარ** (ჩოლ.) „მგელს წინა ეშვები წაწვეტებული აქვს“; **კანს** ეშხუ **მუჭ** გარ **ხარ/ხულუა** (ლნტ.) „ხარს მხოლოდ ერთი რქა აქვს“ ...), თუშცა იშვიათად **ხაბხაბ** „აბია“ პრედიკატიც გამოიყენება (მაგ.: ხოხრა **ნეპოლარს** მეკუშტე **აკუდარ** **ხაბხ** (ჩოლ.) „პატარა ჩიტებს მოკლე კუდეები აქვთ („ა-ბ-ი-ა-თ“)“, **მალზუმი** **აკუად** დესიამ **ხაბ** (ჩოლ.) „მელიისხელა კუდი არაფერს აქვს („ა-ბ-ი-ა“)“...), რაც შეეხება **ხაყა** „აქვს (აბიას მნიშვნელობით)“ პრედიკატს, იგი მოცემულ კონტექსტში არ დასტურდება.

ცხოველთა და ფრინველთა სხეულის შინაგანი ორგანოების სივრცული ლოკალიზაცია სვანურში დიდად არ განსხვავდება ადამიანის სხეულის შინაგანი ორგანოების სივრცული ლოკალიზაციისაგან. სვანური ენის თითქმის ყველა დიალექტში ერთი საერთო, მქონებლობის აღმნიშვნელი პრედიკატი **ხარ/ხარ** „აქვს“ მიემართება ცხოველთა და ფრინველთა სხეულის შინაგან ორგანოებს (მაგ., **გუმი** **ხარ** (ბზ., ლშხ., ჩოლ.), **გუმი** **ხარ** (ბქ.) „გული აქვს“, **კუმიჭ** **ხარ** (ბზ., ლშხ., ჩოლ.), **კუმიჭ** **ხარ** (ბქ.) „კუჭი აქვს“, **ყუმიჟე** **ხარ** (ბზ., ლშხ., ჩოლ.), **ყუმიჟე** **ხარ** (ბქ.) „ღვიძლი აქვს“ და სხვ., თუშცა **ხარ/ხარ** პრედიკატის ადგილს ლენტეხურ დიალექტში უმეტესად **ხულუა** „აქვს“ იკავებს (მაგ.: **გუმი** **ხულუა** „გული აქვს“, **კუმიჭ** **ხულუა** „კუჭი აქვს“ და ა.შ.) და ის არც ბალსხემოური დიალექტისათვის არის უცხო. რაც შეეხება **ხოზ/ხოზ** „აქვს („უ-ძ-ევ-ს“) პრედიკატს, იგი ზოგიერთი შინაგანი ორგანოს (*გული, ნაწლავების*) და, ასევე, *ტვინისა* და *სისხლის*, მდებარეობის სივრცულ ლოკალიზაციას სვანური ენის ყველა დიალექტში გამოხატავს (მაგ.: **გუმი** **ხოზ** (ბზ., ლშხ., ჩოლ.), **გუმი** **ხოზ** (ბქ., ლნტ.) „გული აქვს („უ-ძ-ევ-ს“)“, **ჭინჭლარ** **ხოზ** (ბქ.) „ნაწლავები აქვს („უ-ძ-ევ-ს“)“, **თუელ** **ხოზ** (ბზ., ლშხ., ჩოლ.), **თუელ** **ხოზ** (ბქ.) „ტვინი აქვს („უ-ძ-ევ-ს“)“, **ლგერე** **ხოზ** (ბზ., ლშხ., ჩოლ.) „კვერცი უღევს („უ-ძ-ევ-ს“)“, **ლგერე** **ხოზ** (ბქ., ლნტ.) „კვერცი უღევს („უ-ძ-ევ-ს“)“, **ზისხ** **ხოგ** (ბზ., ლშხ., ჩოლ.), **ზისხ** **ხოგ** (ბქ., ლნტ.) „სისხლი აქვს („უ-ღგ-ა-ს“)“ და ა.შ.

მამასადამე, როგორც მრავალფეროვან სვანურ მასალაზე დაკვირვებამ აჩვენა, ადამიანის, ცხოველისა და ფრინველის სხეულის როგორც გარეგანი (*თავი, ხელი, ფეხი, თითი, ყური* და ა.შ.) ნაწილების, ისე შინაგანი ორგანოების (*გული, ღვიძლი, ელენტა, კუჭი, ნაწლავი* და სხვ.) სივრცული მიმართებების გამოსახატავად გამოიყენებულია რამდენიმე პრედიკატი: **ხაგ/ხაგ** „ადგას“, **ხოხგურ** „ჩას-

მული აქვს“, **ხალჯა** „აბია („არგია““), **ხაყა** „აქვს (აბიას მნიშვნელობით)“, **ხაბ** „აბია“, **ხაზ/ხოზ** „აქვს (ზედმიწ. – უ-ძ-ევ-ს)“, **ხაგ/ხოგ** „აქვს (ზედმიწ. – უ-დგ-ა-ს)“, რომელთაც ხშირად ენაცვლება მქონებლობის აღმნიშვნელი პრედიკატი – **ხარ/ხარ** „აქვს“.

ადამიანის, ცხოველებისა და ფრინველების სხეულის ნაწილების აღმნიშვნელ ზმნათა სივრცული განაწილება სვანური ენის დიალექტ-კილოკავების მიხედვით

ლიტერატურა

რუსაძე, ყიფიანი 2011: ი. რუსაძე, ს. ყიფიანი, *სომხური ლექსიკა*, საენათმეცნიერო ძიებანი, XXXII, თბილისი, 2011

ლექსიკონები

თოფურია, ქალდანი 2000: ვ. თოფურია, მ. ქალდანი, *სვანური ლექსიკონი*, თბილისი.

ლიპარტელიანი 1994: ა. ლიპარტელიანი, *სვანურ-ქართული ლექსიკონი (ჩოლოურული კილო)*, თბილისი.

ნიჟარაძე 2007: ბ. ნიჟარაძე, *ქართულ-სვანურ-რუსული ლექსიკონი*.

წყაროები

სვან. ენის ქრესტ. 1978: *სვანური ენის ქრესტომათია*, ტექსტები შეკრიბეს ა. შანიძემ, მ. ქალდანმა და ზ. ჭუმბურიძემ, თბილისი.

სვან. პოეზ. 1939: *სვანური პოეზია, I*, სიმღერები შეკრიბეს და ქართულად თარგმნეს ა. შანიძემ, ვ. თოფურიამ, მ. გუჯეჯიანმა, თბილისი.

სვან. პროზ. ტექსტ. 1939: *სვანური პროზაული ტექსტები, I*, ბალსზემოური კილო, ტექსტები შეკრიბეს ა. შანიძემ და ვ. თოფურიამ, თბილისი.

სვან. პროზ. ტექსტ. 1957: *სვანური პროზაული ტექსტები, II*, ბალსქვემოური კილო, ტექსტები შეკრიბეს ა. დავითიანმა, ვ. თოფურიამ და მ. ქალდანმა, თბილისი.

სვან. პროზ. ტექსტ. 1967: *სვანური პროზაული ტექსტები, III*, ლენტეხური კილო, ტექსტები შეკრიბეს და რედაქცია გაუკეთეს ვ. თოფურიამ და მ. ქალდანმა, თბილისი.

სვან. პროზ. ტექსტ. 1979: *სვანური პროზაული ტექსტები, IV*, ლაშხური კილო, ტექსტები შეკრიბეს არს. ონიანმა, მ. ქალდანმა და ალ. ონიანმა, რედაქცია გაუკეთეს მ. ქალდანმა და ალ. ონიანმა, თბილისი.

Medea Saghiani

On Spatial Localization in Svan

III. Spatial Localization of the Verbs Denoting Location of Animals, Birds, Insects and Reptiles and their Interaction with Verbs of “being”

sammury

The basic verbs denoting location, which express three different locations of a human in space, are used to express the location and pose of animals too. Their condition from the viewpoint of changes of spatial interactions in comparison with a human in Svan dialects and sub-dialects is even more different, and it may be noted that in most cases rather limited, though, as observation on the materials shows, verbs denoting location of animals are often used interchangeably with verbs of “being”.

As for birds, insects and some reptiles, mainly the locative predicate **xag** “adgas” is used with them. However, the spatial interaction of lexis denoting birds, as well as some

insects and reptiles, in Svan differs according to dialects, to which indicate different predicates and the verb **äri** (“it is”) denoting “being” used in some dialects for expressing spatial localization of birds towards the location of one and the same object.

According to our observation, in all the dialects of Svan the locative predicate **xag** (“adgas”) is used with insects which can fly (e. g.: butterfly, fly, gnat, locust and so on), while the spatial localization of crawling insects is expressed by the predicate **xabola** (“it crawls on it”); though in the Upper Bal and partially in Lower Svan dialects the afore mentioned predicates are in most cases substituted by the verb **äri** denoting “being”.

Spatial localization of reptiles is expressed by several predicates: **xabola** “it crawls on it”, **xaporcxa** “it crawl on it”..., though in the dialects of Upper Bal and Lower Svan (rarely Lower Bal) the location if reptiles is mainly denoted by the verb **äri** expressing “being”.

It is noteworthy that the mentioned verbs somehow realize the classification of the world (in its broadest sense) of animals, birds, insects and reptiles according to their forms and spatial condition, the location characteristic of them – their topology, but the principle of choosing this or that predicate is not always clear.

დროის სემანტიკა მებრულში¹

1. ლექსიკურ-სემანტიკური ანალიზი

1.1. რა არის დრო? „თუ ვინმე მკითხავს, რა არის დრო, მე შემიძლია ვილაპარაკო მისზე, მაგრამ თუ მომთხოვენ მის განსაზღვრას, პასუხს ვერ გავცემ“ – წმინდა ავგუსტინეს (354-430) ამ სიტყვებს დღეისთვისაც არ დაუკარგავთ აქტუალურობა. თანამედროვე მეცნიერებაში ერთ-ერთი ფართოდ გავრცელებული განმარტება, რომლის თანახმად დრო სივრცესთან ერთად არის „მატერიის არსებობის ფორმა“, მხოლოდ ზოგადად მიანიშნებს სივრცისა და დროის კავშირზე, მაგრამ ამავე დროს ავლენს საკითხებს სივრცისა და დროის შესახებ, რომელთა გარშემო კამათი არისტოტელედან დაწყებული თანამედროვეობის ჩათვლით არ შენელებულა. უფრო მეტიც, არსებობს დროის მიმართ საუკუნეთა განმავლობაში შეუნელებელი ინტერესი მეცნიერების განსხვავებული დარგების, მითოლოგიის, ხელოვნების და ა.შ. მხრიდან. შესაბამისად არსებობს კვლევის განსხვავებული მიზნები და მიდგომები, რის შედეგადაც შესაძლებელი ხდება ლაპარაკი *მითოლოგიურ, ფილოსოფიურ, მათემატიკურ, ფიზიკურ, კოსმოლოგიურ, ანთროპოლოგიურ, ბიოლოგიურ, ფსიქოლოგიურ და სხვ. დროებზე*, მათ შორის ლინგვისტურ დროზეც. ეს დროები ხასიათდებიან როგორც საერთო, ისე სპეციფიკური ნიშნებით. ლინგვისტური დროისათვის სპეციფიკურად მიიჩნევა, პირველ ყოვლისა, მისი არსებობის ფორმა: თუ სხვა დროები ემყარებიან ანალიზისათვის მეტ-ნაკლებად მისაწვდომ მახასიათებლებს (შდრ. ბიოლოგიური დრო, რომელიც ცოცხალ ორგანიზმებში მიმდინარე დღე-ღამურ ცვლილებებს განსხვავებული სასიცოცხლო პროცესებით ასახავს), ლინგვისტური დრო აბსოლუტურად მოკლებულია ნებისმიერი სახის სუბსტანციურ თვისებებს (კლაინი 1994:62; 2009:28). როგორც ასეთი, იგი არსებობს მხოლოდ ადამიანის „მენტალურ თესაურუსში“ (კასევიჩი 2013:42). მაგრამ დროის მენტალური ხასიათი არ ქმნის დაბრკოლებას მისი, როგორც *ენობრივი რეალობის, ობიექტური ანალიზისათვის*: ცნობიერებაში კოგნიტიური პროცესების² გზით ჩამოყალიბებული მენტალური დროითი (ისევე

¹ მეგრული შედის ქართველურ (იბერიულ, სამხრეთკავკასიურ) ენათა ჯგუფში ქართულთან, სვანურთან და ლაზურთან (ჭანურთან) ერთად.

² კოგნიცია გაგებულია როგორც ადამიანის შემეცნებითი მოღვაწეობის გზით მიღებული ინფორმაციის მენტალურ სტრუქტურებად გადაქცევის ფსიქიკური პროცესი. ამასთანავე, სპეციალისტები თვლიან, რომ კოგნიცია დამოუკიდებელი შუალედური ფენაა სინამდვილესა და ენას შორის (სვოროუ 1994:3; კასევიჩი 2013:57-67). ეს გაგება არსებითად ცვლის სამყაროს ასახვის ჰუმბოლდტიანულ, შემდეგში – სოსიურის, ნეო-ჰუმბოლდტიანელებისა და სხვათა სქემას, რომლის მიხედვით, სამყაროში ენობრივი წესრიგი შეაქვს უშუალოდ ენას, რომელიც მიჩნეული იყო შუალედურ ფენად გარესინამდვილესა და ცნობიერებას შორის.

როგორც სხვა ენობრივი მოდელები განსხვავებულ ენებში (resp. განსხვავებულ კულტურებში) რეალიზდებიან როგორც საერთო, უნივერსალური თვისებების, ისე კონკრეტული მრავალფეროვნების გამოშატველი ენობრივი სისტემებით. სწორედ ეს რეალიზაციები წარმოადგენენ ლინგვისტური კვლევის საგანს, რომლის ამომწურავი, არაწინააღმდეგობრივი ანალიზი უზრუნველყოფს შედეგების მიღწევას, რომელთა ობიექტურობაში ეჭვის შეტანის საფუძველი არ არსებობს. ენობრივი მენტალური მოდელების არსებობას ემყარება აგრეთვე ლინგვისტური კვლევის ერთი თავისებურებაც, რომელიც განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს დროითი მოვლენების ანალიზის პროცესში. იგულისხმება შემთხვევები, როდესაც „ობიექტური“ ლინგვისტური მეთოდებით შეუძლებელია შედეგის მიღწევა და ანალიზის პროცედურაში გადამწყვეტი ხდება ისეთი არალინგვისტური წმინდა ადამიანური ფაქტორი, როგორიცაა მოლაპარაკის გ ა ნ ც დ ა. სხვა სიტყვებით, გარკვეულ შემთხვევებში ანალიზური პროცედურა ემყარება იმას, რაც მშობლიურ ენაზე მოლაპარაკემ არაცნობიერად იცის.³

1.1.1. თუ როგორ უნდა მომხდარიყო დროის მენტალური, resp. კოგნიტიური მოდელების ჩამოყალიბება, ამ კითხვაზე პასუხი ერთმნიშვნელოვანია: დინამიური სამყაროს პირისპირ მდგომი ადამიანისათვის დროის „აღქმა“ შესაძლებელია *მხოლოდ არაპირდაპირი გზით* – სივრცეში მიმდინარე, განსაკუთრებით ვიზუალურად აღქმად, მოვლენებზე დ ა კ ვ ი ვ ე ბ ი თ. ციურ სხეულთა ხილულ გადაადგილებაზე, მკაცრი პერიოდულობით განმეორებად ბუნების მოვლენებზე – დღისა და ღამის, ზამთრის ყინვებისა და ზაფხულის მცხუნვარების, მწვანე მცენარეული საფარის გამოჩენისა და შემდეგ მისი გაქრობის და ა.შ. ციკლურ მონაცვლეობაზე [ანუ დროში – რიტმულ ცვლილებებზე (კასევიჩი 2013:44)] დაკვირვებები და, რაც არანაკლებ მნიშვნელოვანია, ადამიანთა არსებობის პირობებთან მათი დაკავშირება გახდა დროითი მონაკვეთების იდენტიფიკაციისა და მათი სახელდების საფუძველი. ასე, ცაზე პლანეტა ვენერას გამოჩენა აღმოსავლეთის მხარეს ქართველურ (და არა მხოლოდ ქართველურ) ცნობიერებაში უკავშირდება გათენებას, რაც ენობრივად ასახულია მის სახელწოდებებშიც: ქართ. „ციცკრის ვარსკვლავი“, მეგრ. **გუმოთანე მურიცხი** „გამთენებელი ვარსკვლავი“, სვან. **მგრჰილ** „მნათობი, გამთენებელი.“ ცნობილია, რომ კაშკაშა ვარსკვლავის, სირიუსის, პერიოდული გამოჩენა ძველი ეგვიპტელებისათვის მოასწავებდა უმნიშვნელოვანესი სასისოცხლო მოვლენის – ნილოსის ადიდების დასაწყისს, რაც მათ კალენდარშიაც არის ასახული: წლის სამი ოთხთვიანი პერიოდიდან პირველს სწორედ *წყალდი-*

³ ასეთი მიდგომა ენობრივი ანალიზის პრაქტიკაში უცხო არ არის (მაგ., ამას ემყარება ფონეტიკური ერთეულების იდენტიფიკაცია, რომელიც წმინდა ფონეტიკური მეთოდებით ფაქტობრივად მიუღწეველია). ისეთი „ემპირიული ობიექტის ვერიფიკაციისათვის“, როგორც არის ენა, მშობლიურ ენაზე მოლაპარაკეთა ლინგვისტური აღქმის მნიშვნელობაზე ენობრივ ერთეულთა იდენტიფიკაციისათვის და მისი ლინგვისტურ კვლევაში შემოტანის აუცილებლობაზე თავის დროზე ყურადღებას ამახვილებდა ლ. იელმსლევი (იელმსლევი 1954:170 და შემდ.).

დობის პერიოდი ეწოდება. მსგავსი მაგალითები მრავლად სახელდება, მაგრამ ყველა ასეთი შემთხვევა თანაბრად წარმოაჩენს სივრცულ მოვლენათა როლს დროის რიტმულად განმეორებადი მონაკვეთების იდენტიფიკაციაში.⁴ და მაინც, საგანგებოდ აღნიშნულია ის მნიშვნელობა, რომელიც საერთოდ ენობრივ (და შემდგომ მეტრიკულ) ასახვაში ენიჭება *წელიწადის, თვისა და დღე-ღამის* მონაკვეთებს. მათი სასიცოცხლო მნიშვნელობისა და, ამასთანავე, პერიოდული მონაცვლეობის განსაკუთრებული თვალსაჩინოების გამო ისინი, ფაქტობრივად, უშუალო ასტრონომიული დაკვირვებების გზით ითვლებიან შემოსულად ადამიანის ცნობიერებაში და გვეკვლინიებიან დროითი სტრუქტურების განმსაზღვრელ მომენტებად.

ამგვარად, დასკვნა, რომელიც შეიძლება გამომდინარეობდეს სივრცისა და დროის ურთიერთმიმართების ხასიათიდან, გულისხმობს, რომ დროითი კონტინუუმის ენობრივი დანაწევრება მეტ-ნაკლები ხანგრძლივობის მონაკვეთებად უკავშირდება სივრცეში მიმდინარე მოვლენების იდენტიფიკაციას. სხვა სიტყვებით, დროითი მონაკვეთები, გარკვეული აზრით, „მიბმულია“ სივრცულ მოვლენებზე და მხოლოდ ამდენად შეიძლება ლაპარაკი სივრცული ლოკალიზაციის კავშირზე **ტემპორალურ ლოკალიზაციასთან**. მაგრამ სივრცისა და დროის კავშირში სივრცულ მოვლენათა თვალსაჩინოება არ შეიძლება ნიშნავდეს შექცევის პროცესში მათი მკაცრი ლოგიკური თანმიმდევრობით არსებობას – ჯერ სივრცე და მხოლოდ ამის შემდეგ დრო, როგორც ამის მტკიცებას, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, დროის **სპაციალიზაციას** – „გასივრცებას“ [ტერმინისათვის იხ. (გურევიჩი 1984: 165)] ხშირად ვხვდებით სპეციალისტებთან. რომ არაფერი ვთქვათ თვით სივრცული მოვლენების იდენტიფიკაციის შეუძლებლობაზე დროითი (თუნდაც იმპლიციტური) კომპონენტის გარეშე, ენობრივი მონაცემებიც არ ადასტურებენ მათი სტრუქტურების იდენტურობას: დრო ენობრივ გამოხატულებაში, სივრცესთან კავშირის მიუხედავად, ავლენს მისგან განსხვავებულ, მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელ თავისებურებებს, რაც ქმნის დროით მიმართებათა **სპეციფიკურ სტრუქტურას**. აღნიშნულის გათვალისწინებით **ტემპორალური ლოკალიზაცია** განიხილება როგორც მენტალური დროის დანაწევრება მეტ-ნაკლები ხანგრძლივობის სეგმენტებად – ტემპორალურ მონაკვეთებად, რომლებშიც მიმდინარეობს რაიმე თვალსაზრისით ადამიანური აღქმისათვის (საზოგადოებისათვის) მნიშვნელოვანი მოვლენები. სხვაგვარად, სეგმენტირება ემყარება როგორც ციკლურ ბუნებრივ მო-

⁴ რიტმი, როგორც გარკვეულ მოვლენათა პერიოდული მონაცვლეობა დროში, მრავალფუნქციურია და მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ადამიანის სასიცოცხლო პროცესების მოწესრიგებაში. ბუნების მოვლენათა (წლის, თვის, დღის) რიტმული მონაცვლეობა არეგულირებს ცოცხალ ორგანიზმებში მიმდინარე უმნიშვნელოვანეს პროცესებს, მათ „შინაგან საათს“; ბუნებრივი რიტმი ხელს უწყობს ადამიანის ფსიქიკის ფუნქციონირებას. ადამიანებზე მსგავსი ზემოქმედების ძალა, რომ არაფერი ვთქვათ მუსიკაზე, მიეწერება „არაბუნებრივ“ რიტმულ მონაცვლეობასაც, რომელიც ვლინდება სახვითი ხელოვნების ნიმუშებსა და ლიტერატურაში (შნოლი, ზამიატინი 1974:189-194).

ნაცვლეობას – რიტმებს, ისე კულტურულ ფაქტორებს, რაც არ არის დამოკიდებული ბუნებრივ რიტმებზე და ენათა მიხედვით განსხვავებულია.

1.1.2. ენათა შედარებითი შესწავლა ცხადყოფს, რომ ტემპორალური ლოკალიზაციის შესაძლებლობა არსებობს უკლებლივ ყველა ენაში და გამოიხატება ლექსიკური და გრამატიკული საშუალებებით. ენებს შორის განსხვავებას, ჩვეულებრივ, ქმნის ის განსხვავებული მნიშვნელობა, რომელიც სხვადასხვა ენაში დროითი ლოკაციის დადგენისას ამ საშუალებებს ენიჭებათ (კომრი 1985:7). კერძოდ, ერთ შემთხვევაში დროის ლოკაცია ხდება ლექსიკური ერთეულებით, ძირითადად ზმნისართებით. ასევე შეიძლება გამოყენებულ იქნეს სახელები, თანდებულები, ნაწილაკები. გრამატიკული ლოკალიზაციის შემთხვევაში შესაბამისად გამოყენებულია გრამატიკული კატეგორიები. კლასიკურ ნიმუშად მიჩნეულია დროის ზმნური კატეგორია – Tense, რომლის დანიშნულებაა ზმნის ფორმებით გამოხატულ დინამიკურ და სტატიკურ პროცესთა მიმდინარეობის დროის გამოხატვა *მე-ახლა* დეიქტურ ცენტრთან მიმართებით.⁵ სწორედ ეს მიმართება ედება საფუძვლად დროის კონტინუუმის დაყოფას სამ *დროით სივრცედ* ანუ სამ *ძ ი რ ი - თ ა დ პერიოდად: წარსული, აწმყო, მომავალი*. სწორედ ეს ქმნის დროითი სტრუქტურის სპეციფიკას არა მხოლოდ სივრცითი სტრუქტურებისაგან განსხვავებით, არამედ სხვა დროებისაგან განსხვავებითაც და მთლიანად დამოკიდებულია ადამიანურ ფაქტორზე. დროის ლოკალიზაციისა და სტრუქტურირების პროცესები, რომლებიც ვლინდებიან კონკრეტულ ენობრივ გამოხატულებებში, უკვე ექვემდებარებიან ობიექტურ ლინგვისტურ აღწერას.

1.2. ზოგადად ლინგვისტური დროის დახასიათება რთული ამოცანაა. და ეს არა მარტო და არა იმდენად თვით დროის მენტალურობის, რამდენადაც კონკრეტულ ენობრივ სტრუქტურათა მრავალფეროვნების გამო. რეალურად ენებს შორის (იმავე მენტალური თვისებებით გამოწვეულ) მნიშვნელოვან მსგავსებასთან ერთად, წარმოდგენილია კულტურული ფაქტორებით განპირობებული განსხვავებული სტრუქტურული ვარიანტები. მაგრამ იმ შედეგებზე დამყარებით, რომლებიც მიღწეულია ლინგვისტური დროის ხანგრძლივი, მრავალმხრივი კვლევების შედეგად და არსებითად აღიარებულია თანამედროვე მეცნიერებაში, იკვეთება *საერთო ნიშნები*, რომელთა მიხედვით ადამიანურ განცდაში და ამდენად ენობრივ ასახვაში წარმოდგენილი დრო, *სტატიკური სივრცისაგან* განსხვავებით, *მოდ-*

⁵ თუმცა აღნიშნულია ის მოსალოდნელი სირთულეებიც, რომლებიც ორივე შემთხვევაში თან ახლავს დროის კონტინუუმის დანაწევრებას. დროის გრამატიკალიზაციის დროს დგება ზოგადად დროისა (Time) და მისი მორფოლოგიური ვარიანტის (Tense) ურთიერთმიმართების საკითხი. მეორე შემთხვევაში სირთულეები დგება დეიქტური ცენტრთან დაკავშირებით. კერძოდ, გარდა იმისა, რომ ამ ცნების ინტერპრეტაციას თან ახლავს მნიშვნელოვანი სემანტიკური სირთულეები (სათანადო ადგილები იხ. ქვემოთ), აღნიშნულია სხვა მოსალოდნელი სირთულეებიც, მაგ., ლაპარაკია იმაზე, რომ ზოგჯერ ენებში ძნელდება დროთა ადეკვატური ლექსიკური სუბსტიტუტების დაძებნა (კომრი 1985:11).

რ ა ვ ი ა.⁶ შესაბამისად იგი შეიძლება დახასიათდეს როგორც **ერთგანზომილებიანი, ცალმხრივ მიმართული (შეუქცევადი), უწყვეტი** პროცესი. ეს ნიშნები ემყარება როგორც აღნიშნულ პერიოდთა შიდასეგმენტურ, ისე თვით ამ პერიოდებს შორის არსებულ მიმართებებს.

1.2.1. ერთგანზომილებიანობა. დრო, როგორც უწყვეტი კონტინუუმი, თავისთავად არ გულისხმობს რაიმე მონაკვეთებად დაშლა-დანაწევრებას, რაიმე პროცესის დასაწყისისა ან დასასრულის განსაზღვრას და ა.შ. მაგრამ ენობრივ ასახვაში იგი ექვემდებარება სხვადასხვა ხანგრძლივობის, ადამიანისათვის (resp. მოცემული კულტურისათვის) რელევანტურ სეგმენტებად ანუ **ტემპორალურ მონაკვეთებად** დანაწევრებას, მათ შორის, დასაწყისისა და დასასრულის აღნიშვნასაც. დროით სეგმენტებს შორის არსებული კავშირები შეიძლება განისაზღვროს სივრცული პროცესებისათვის დამახასიათებელი მიმართებებით – **წინ, უკან, თან**, მაგრამ დროითი პერიოდების მიხედვით განსხვავებული განაწილებითა და მნიშვნელობებით. კერძოდ, სივრცული მიმართება **წინ /უკან** დროში გამოიხატება მიმართებებით – **უძოს ადრე** „უფრო ადრე“, როდესაც დროითი მონაკვეთების მიმდევრობაში რომელიმე ერთი მონაკვეთი წინ უსწრებს სხვა მონაკვეთს და **უძოს გვიანო**, როდესაც ერთი მონაკვეთი მოსდევს მეორეს; მიმართება „თანადროულად“ გულისხმობს გარკვეული მონაკვეთების (სრულ ან ნაწილობრივ) დამთხვევას. სწორედ აღნიშნული მიმართებები ქმნიან დროით სტრუქტურებს (ფილმორი 1997:45). მაგრამ აღნიშნული მიმართებები, ამასთანავე, დროის მოძრაობას წარმოგვიდგენენ მხოლოდ ერთ, **კოორდინატულ** ურ, განზომილებაში (დაწვრ. ქვემოთ).

თანამედროვე ენებში გავრცელებულია დროის წრფივი მოდელი, მაგრამ ძველი კულტურის ხალხებში ამ თვალსაზრისით სიტუაცია არაერთგვაროვანია. მაგ., მესოპოტამიის კულტურაში [რომლის არაპირდაპირი გავლენა დასტურდება ქართველურ კოსმოლოგიურ აზროვნებაზეც (კეკელიძე 1956:101 და შემდ.)] მიღებული იყო თვალსაზრისი დროის სწორხაზოვან დინებაზე აშკარად გამოხატული ციკლურობის გარეშე (კლოჩკოვი 1983:21). მაგრამ მრავალ მაღალგანვითარებულ კულტურაში (ძვ. ეგვიპტეში, ჩინეთში, ინდოეთში, აცტეკების, მაიას ტომებში და სხვ.), სადაც, გაბატონებულ რელიგიურ-ფილოსოფიურ შეხედულებათა თანახმად, სამყაროში ყველაფერი არსებული მეორდება, მათ კალენდარულ სისტემებში წარმოდგენილი დროც ციკლურია და გამოიხატება როგორც წრიული მოძრაობა (შდრ. მაგ., ინდუისტური *სანსარას ბორბალი*, რომელიც გამოხატავს სამყაროთა წარმოშობისა და დაღუპვის წრებრუნვას). დროის მიმდინარეობა მსგავს ციკლებში, ჩვენი აღქმისათვის მისაწვდომი ბუნებრივი ციკლებისაგან დამოუკიდებლად,

⁶ დროის მოძრაობა-უძრაობის საკითხი სხვადასხვა პერიოდში სხვადასხვაგვარად წყდებოდა. მაგ., ჩვენი აღქმისათვის დამახასიათებელი მოძრავი დრო მკვეთრად განსხვავდება მითოლოგიური დროისაგან. ეს უკანასკნელი „იყო არა იმდენად დრო, რამდენადაც დროის არარსებობა, რომელიც სწორედ ამ არარსებობით, ცვლილებების, მოძრაობის, განვითარების, საერთოდ აქციდენციის გარეშე ახასიათებდა სინამდვილის უძრავ და ფასეულ მდგომარეობას“ (კნაბე 1991:279).

შინაგანი წინააღმდეგობების გამო, დროდადრო წყდება, ჩვეულებრივ, კაცობრიობისათვის გამანადგურებელი კატაკლიზმების თანხლებით. მაგრამ ძველის ნაცვლად იქმნება განახლებული ციკლი, რომელშიც ყველაფერი თავიდან იწყება.⁷

დროის წრფივ მოდელზე გადასვლა განპირობებული ჩანს რამდენიმე ფაქტორით, როგორცაა: მეცნიერების განვითარება, კულტურათა მიგრაცია, ყოფითი პირობების შეცვლა, სხვა ენიდან სესხება და მისთ. მათ შორის უნდა აღინიშნოს დროისათვის უმნიშვნელოვანესი – ადამიანის განცდა, რომელიც ემყარება მოვლენათა შეცვლილ, ახლებურ აღქმას. ეს ცვლილებები მნიშვნელოვანწილად დამოკიდებულია მეცნიერების განვითარებაზე. კერძოდ, მიჩნეულია, რომ დროის კლასიკური კონცეფციები საუკუნეთა განმავლობაში არა მხოლოდ *მუშაობდნენ*, არამედ *განსაზღვრავდნენ* ადამიანის შეგრძნებებს სამყაროზეც. მაგრამ რეალობის სურათების შეცვლა იწვევს ცვლილებებს ადამიანის აღქმაში⁸ (გრინი 2006. აღქმათა შესაძლო ცვლილებების შესახებ იხ. აგრეთვე გურევიჩი 1984:II თავი). თუმცა სახელდება შემთხვევებიც, როდესაც კლასიკური კონცეფციების რღვევას ენობრივ ასახვაში ცვლილებები არ მოჰყოლია: მზე ახლაც ისევე „ამოდის“ და „ჩადის“, როგორც მაშინ, როცა ასე ეგონათ (შდრ. ინგლ. Sunrise/Sunset, რუს. Восход/Заход „, მზის ამოსვლა-ჩასვლა“ და მისთ).

1.2.2. ცალმხრივი მიმართულება. მოძრავი დროის წრფივი ხასიათი გული-სხმობს მოძრაობის მიმართულებას ანუ დროის ისარს. თუ სივრცეში წრფივ გადაადგილებას შეიძლება ჰქონდეს ორმხრივი მიმართულება: **უკან>წინ/წინ>უკან** (\leftrightarrow), ან **ზევით >ქვევით/ქვევით>ზევით**, დროის ისარი გვიჩვენებს მხოლოდ ერთ, შეუქცევად მიმართულებას წარსულიდან მომავლისაკენ, ანუ როგორც პირობითად ითვლება – მარცხნიდან მარჯვნივ (\rightarrow).⁹

⁷ მაგ., მაიას კულტურის „წმინდა კალენდარი“, **ცოლკინი**, სინქრონიზებული გალაქტიკური კოდით, რომელიც, ფაქტობრივად, აკონტროლებს სიცოცხლისათვის უმნიშვნელოვანეს ყველა სახის ენერჯისა და გამოსხივების რეზონანსულ სიხშირეებს, გრძელდებოდა 5000 წელზე მეტ ხანს – 3113 (ძვ.წ.) წლიდან 2012 წლამდე (ახ.წ.) და განწირული იყო დასრულებისთვის, რამდენადაც მასში კაცობრიობა ცხოვრობდა არასწორად – ერთიანი კანონის გარეშე (მაგრამ ციკლი დასრულდა მშვიდობიანი გადასვლით).

⁸ ადამიანის აღქმაში მსგავსი ცვლილებები, როგორც თანამედროვე ფიზიოლოგიური კვლევებიდან ხდება ცხადი, განპირობებულია კოგნიტიური პერფორმანსის დეფიციტითაც (შიშით, შეშფოთებით და მისთ.), რაც იწვევს ყურადღების კონტროლის მოდუნებასა და შედეგად ზევით/ქვევით ან მაღლა/დაბლა $\uparrow\downarrow$ მიმართულებებს შორის განსხვავების შესუსტებასაც (ბარ-ჰაიმი... 2010:255 და შემდ.).

⁹ დროის ისრის მარჯვენა მიმართულების მიჩნევა მთლიანად პირობითად არ შეიძლება ჩაითვალოს ადეკვატურად. თუ გავითვალისწინებთ ტვინის ლატერალიზაციის შედეგად ადამიანის მარჯვენა ხელის გააქტიურებასა და ადამიანთა პრაქტიკულ მოღვაწეობაში მის წამყვან როლს. ენობრივ ასახვაში ეს რეალობა ლექსიკურად გამოხატულია მარჯვენა და მარცხენა მხარეების მკვეთრად დაპირისპირებული თვისებებით: თუ მარჯვენა მხარესთან, გამოყენებული განსაზღვრებების მიხედვით, დაკავშირებულია ისეთი თვისებები, როგორცაა – სიკეთე, სამართლიანობა, ჭეშმარიტება, წესრიგი, გამარჯვება და მისთ., მარცხენა მხარე წარმოდგენილია როგორც ყოველგვარი უკეთურების სათავე, რომელიც ვლინდება თვისებებში: მარცხიანობა, უკუღმართობა და მისთ. შდრ. ქართ. მარჯვე, ხელმარჯვე, გამარჯვება, ... / მარცხი, ხელმარცხიანი, დამარცხება, ...; მეგრ. მორძვეი „მარჯვენა“, „წალმა, წალმაპირი“ / კვარჩხი „მარცხენა“, „უკუღმართი“ და

ცალმხრივად მიმართული წრფივი დროის გაგება გამართლებულია როგორც ინდივიდის ცხოვრებისეული, ისე საზოგადოების ისტორიული გამოცდილებით. ყოველივე ამის უკან დგას ჩვენი მ ე ხ ს ი ე რ ე ბ ა, რომელიც საშუალებას გვაძლევს, დავაფიქსიროთ მოვლენათა თანმიმდევრობა, როგორც აწმყოში, ისე წარსულში და განვჭვრიტოთ იგი მომავალშიც. სახელდობრ, ყურადღებას იქცევს ჩვენ გარშემო მუდმივად მიმდინარე და აღქმისთვის ადვილად მისაწვდომი ბუნებრივი თუ ანთროპოგენური პროცესები, რომლებიც იწვევენ შეუქცევად ცვლილებებს: ეს არის ხეებიდან ფოთოლთცვენა, ღრუბლებიდან ნალექების ჩამოსვლა, მთიდან ზვავის ჩამოწოლა, სახლის დანგრევა, ჭურჭლის დამსხვრევა, ხანძარი, ორგანიზმებში სასიცოცხლო პროცესების – ზრდის, დაბერების და ა.შ. მიმდინარეობა. მაგრამ არ ხდება ჩამოსული ნალექების უკან აბრუნება, ფერფლიდან სხეულის, საგნის აღდგენა, ზრდის პროცესის შემობრუნება ემბრიონის მდგომარეობისაკენ და ა.შ. ამ მხრივ განსაკუთრებით თვალსაჩინოა ადამიანის ენა, რომლის კოდირების სამივე სახე (სამეტყველო, წერითი, ჟესტური) გვიჩვენებს ერთ უცვლელ თანმიმდევრობას – წინისკენ. ყოველივე ეს ერთმნიშვნელოვნად ქმნის განცდას მოვლენათა მიმდინარეობის დროის შეუქცევადობაზე და ამდენად მხოლოდ ერთი დროითი ისრის არსებობაზე (კლაინი 2009:18).¹⁰

1.2.3. უწყვეტობა. ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ ერთგანზომილებიანი და ცალმხრივად მიმართული დრო ექვემდებარება სეგმენტებად დანაწევრებას. ეს პრინციპი ეხება ნებისმიერ მეტ-ნაკლები ხანგრძლივობის დროით ერთეულს, მათ შორის ყველაზე დიდ, ენობრივი თვალსაზრისით უმნიშვნელოვანეს (და ლინგვისტური დროისათვის სპეციფიკურ) დროით პერიოდებს, როგორცაა **წარსული** (ნამყო), **ახლანდელი** (აწმყო), **მომავალი** (მყოფადი). ისინი ხასიათდებიან როგორც საკუთარი ლექსიკით, ისე გრამატიკული ნიშნებით, მაგრამ ეს ვითარება ხელს არ უშლის მათი უწყვეტობის განცდას. ეს გასაგებია, რამდენადაც სივრცის მსგავსად ენობრივი დროც დეიქტური კატეგორიაა, მაგრამ ორიენტაციის განსხვავებული პრინციპებითა¹¹ და შესაბამისად განსხვავებული სტრუქტურებით.

მისთ.; რუს. Правый „მარჯვენა“, право „სამართალი“, работа „სამართლე“/ левый „მარცხენა“, „არაკანონიერი“, левак „არაკანონიერად მშოვნელი“; ინგლ. right „მარჯვენა, სამართლიანი, სწორი“... / left „მარცხენა: left handed „მოუხერხებელი, პირფერი, საეჭვო“. მარჯვენა ხელის წამყვანი როლი იკვეთება დამწერლობის სისტემებშიც.

¹⁰ დროის სვლის ცალმხრივი მიმართულება (უახლესი მონაცემებით) ივარაუდება ფიზიკურ სამყაროშიც. შემოთავაზებულია სამი სახის შეუქცევადი მიმართულება, დროის ისრები: თერმოდინამიკური (ენტროპიის ზრდა), ფსიქოლოგიური (გვანსოვს წარსული და არა მომავალი), კოსმოლოგიური (მატერიის გაფართოება). მათ მიეწერებათ სხვადასხვა მახასიათებლები, მაგრამ საერთოა ის, რომ ასახავენ დროის ცალმხრივ მიმდინარეობას (ჰოკინგი 2001).

¹¹ სივრცისა და დროის ლოკაციებს შორის ერთ-ერთი განსხვავება, ბ. კომრის მიხედვით, ვლინდება სწორედ დროსა და სივრცეში დეიქტურობასთან დაკავშირებით: 1. დეიქტური არა-აქ თუ სივრცეში მოიცავს ყველაფერს, რაც არ შედის მოლაპარაკის სიტუაციაში, ერთგანზომილებიანი დროის არა-ახლა შემოფარგლულია მხოლოდ აწმყოთი გათიშული წარსულითა და მომავლით; 2. განსხვავებულია I და II პირთა პოზიციებიც: თუ I და II

იგი წარმოგვიდგება მოლაპარაკე პირის სივრცესთან ერთად: აქ – ახლა – მე (ბიულერი 2000:94). სწორედ ა ხ ლ ა გვევლინება ათვლის წერტილად მის წინმსწრებ – ნამყო და მომდევნო – მყოფად დროთა იდენტიფიკაციისათვის. მაგრამ რა არის ახლა? ისევე როგორც სივრცისათვის მნიშვნელოვანი აქ – პირველი პირის სივრცე – განისაზღვრება მხოლოდ მოლაპარაკე სუბიექტის მიერ, მისი შეხედულებისამებრ, სპეციალისტები ერთსულოვანნი არიან იმის აღიარებაშიც, რომ ენობრივი საშუალებებით შეუძლებელია დადგინდეს, სად იწყება და სად მთავრდება ახლა და, მაშასადამე, სად გადის ზღვარი დროით პერიოდებს შორის. რამდენადაც დროულ ზღვარს აწესებს მხოლოდ მოლაპარაკე სუბიექტი (resp. ენობრივი კოლექტივი), დროის უწყვეტ დინებაში ათვლის წერტილიც – ახლა შეიძლება იყოს დროის ნებისმიერი მონაკვეთი, წარმოთქმის მომენტიდან დაწყებული დღეების, თვეების, წლების და ა.შ. ჩათვლით, რომლებთან მიმართებით ყოველთვის იარსებებს შესაბამისი წარსულიცა და მომავალიც. ასე რომ, თუ აღნიშნულ სამ ენობრივ დროდ დაყოფა ბუნებრივი ჩანს ენებისათვის (ყოველ შემთხვევაში, მათი უმრავლესობისათვის მაინც),¹² ახლა-ს ენობრივი საზღვრების დადგენა გარკვეულ, თითქმის გადაუღალახავ, სირთულეებთან არის დაკავშირებული. აღნიშნული სირთულის ასაცილებლად ახლა-ს ჩვეულებრივ აკავშირებენ ლაპარაკის მომენტთან, რაც არსებითად ახალ სირთულეებს ქმნის. შდრ. მაგ., მეგრ. ასე ვაგიწიო? „ახლა არ გითხარი“? ან ასე ქოგიწინქ „ახლა გეტყვი“, სადაც აწმყოს აღმნიშვნელი ასე „ახლა“ გამოყენებულია როგორც წარსულ, ისე მომავლის აღმნიშვნელ ზმნებთან. ასევე არაადეკვატური ჩანს მეტი სიზუსტისათვის ახლა-ს დაკავშირება უშუალოდ წარმოთქმის მომენტთან, რასაც, ფაქტობრივად, მივყავართ საერთოდ აწმყოს „გაქრობამდე“. მაგრამ „ობიექტური“ ენობრივი კრიტერიუმების არარსებობის პირობებშიც კი მოლაპარაკემ (და მასთან კომუნიკაციის პროცესში ჩართულმა მსმენელმაც) ი ც ი ს, რა არის აწმყო. ეს ბუნებრივია: ადამიანი ცხოვრობს არა მხოლოდ წარმოთქმის მომენტში, არამედ ბუღბუღად აწმყოში, რომლის ნებისმიერი მომენტი შეიძლება იყოს „ახლა“. სხვა სიტყვებით, ადამიანს განუყრელად თან სდევს აწმყოს გ ა ნ ც ლ ა. ამ კონტექსტში

პირი – მოლაპარაკე და მსმენელი (თანამედროვე ტექნიკური საშუალებების გამოყენებით) შეიძლება იყვნენ სხვადასხვა სივრცეში, მოლაპარაკე – მსმენელისათვის არსებობს მხოლოდ ერთი ტემპორალური დეიქტური ცენტრი (კომრი 1985:15-16).

¹² მაგ., კუნძულ ტრობრიანდის (წყნ. ოკეანე) მკვიდრთა ენაში არ არის ტემპორალური კავშირი მოვლენებს შორის: მოქმედება განიხილება არა დროული მიმდევრობის ტერმინებით – წარსული, აწმყო, მომავალი (რომელთა შორის ამ ენაში ენობრივი განსხვავება არ არსებობს), არამედ უფრო მოქმედების მიზეზის ან მოტივაციის ტერმინებით. ტრობრიანდელს შეუძლია აღნიშნოს, რომ მოქმედება შესრულდა, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ეს მოხდა წარსულში: ის შეიძლება დასრულდეს აწმყოში, ან აღინიშნოს უდროო ზმნებით. როდესაც ჩვენ ვამბობთ მოვლენაზე, რომ იგი მოხდა „მრავალი წლის წინ“ და შესაბამისად ვიყენებთ ნამყოს ფორმებს, ტრობრიანდელი ამბობს: „ჩემი მამის ბავშობაში“. როდესაც ჩვენ ვხედავთ დროში განვითარების ხაზს, ტრობრიანდელისათვის ეს არის წერტილი, რომლის ღირებულება განისაზღვრება განმეორებადი მოდელების მსგავსებაში (ლი 1971:81-95).

განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს დეიქტური *ორიგოს* (ლათ. Origo „წარმოშობა“, „საწყისი“) ცნება (ბიულერი 2000:94; კლაინი 2009:28). კერძოდ, ტემპორალურ მიმართებათა დადგენისას მოლაპარაკისათვის (და მსმენელისთვისაც) *ორიგო* წარმოვედგება როგორც *ერთადერთი* საშუალება, „გამყოფი წერტილი“, *მენტალური ორიენტირი* წარსულს, აწმყოსა და მომავალს შორის.¹³ სახელდობრ, აწმყო, რომლის კონკრეტული წარმომადგენელიცაა „ახლა“, დროითი მიმართულების გამოხატვის თვალსაზრისით, ნულოვანია, მაგრამ მეხსიერება საშუალებას გვაძლევს, „დავინახოთ“ წარსული, რომელსაც „ახლასთან“ მიმართებით უკავია პოზიცია – **უფრო ადრე, წინ**. ჩვენ ვიცით ჩვენი წარსული, რომელთანაც ერთად მოვდივართ. მაგრამ ჩვენ ვიცით საერთოდ წარსული, რამდენადაც არსებობს ისტორიული მეხსიერება, საზოგადოების გამოცდილება¹⁴ და ჩვენი ე ნ ა, რომლებიც ინახავენ წარსულს. ისინი შესაძლებლობას იძლევიან არა მხოლოდ „დავინახოთ“ წარსული, არამედ დავადგინოთ წარსულის მონაკვეთებიც. ეს ხდება როგორც კალენდარული საზომით (ქრისტიანობა *საქართველოში ოფიციალურ რელიგიად ითვლება V საუკუნიდან; დავით აღმაშენებელი გარდაიცვალა 1125 წელს*), ისე ენობრივადაც. ეს უკანასკნელი, ჩვეულებრივ, გამოიხატება მორფოლოგიურად – გრამატიკული დროებით და ლექსიკურად – ზმნისართებით. ორივე შემთხვევაში წარსული დგინდება ფარდობითად, რამდენად ახლოს ან შორს თავსდება ის დეიქტურ ორიგოსთან მიმართებით (დაწვრ. ქვემოთ).

ანალოგიური სურათია მომავლის შემთხვევაშიც, რომელსაც „ახლასთან“ მიმართებით უკავია პოზიცია – **უფრო გვიან, შემდეგ**. მეხსიერება, წარსულის გამოცდილება, კოგნიტიურ პროცესებთან ერთად, საფუძველს ქმნის მომავლის „ცოდნისათვის“, მისი პროგნოზირებისა და დაგეგმვისათვის.¹⁵ დეიქსისისა და

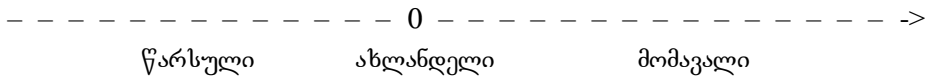
¹³ ორიგო უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებს ტემპორალურ მიმართებათა ენობრივ კოდირებაში. ამის ნიშნად დროის გრამატიკული კატეგორია – Tense, რომელიც კლასიკური გაგებით ნებისმიერ დროით მოვლენას ათავსებს დეიქტურ ორიგოსთან (პირობითად – ლაპარაკის მომენტთან) მიმართებით. ასევე არსებობს დროის ორიგოსთან მჭიდროდ დაკავშირებული ზმნისართები, თუმცა ამ უკანასკნელთა მნიშვნელობა ზუსტად არ ემთხვევა ორიგოს.

¹⁴ წარსულისაკენ ხედვა დამახასიათებლად არის მიჩნეული ძველი და შუა საუკუნეების კულტურებისათვის. მაგ., ძველი ბერძნები ცნობდნენ დროის ცალმხრივად მიმართულ დინებას – ზურგსუკნიდან მომდინარე წარსულიდან წინ მომავლისაკენ ანუ ცნობილიდან უცნობი უსასრულობისაკენ. ასევე წარსულის მაღალი შეფასება დამახასიათებელი იყო მესოპოტამიის კულტურისათვის, სადაც წარსული მუდამ რჩებოდა მისაბამ მაგალითად. ამიტომაც „ფსიქოლოგიურად ბაბილონელები, ისევე როგორც შუმერები, ორიენტირებული იყვნენ წარსულ დროზე. თუ თანამედროვე ადამიანისათვის „მომავლისკენ ყურება“ ნიშნავს „წინ ყურებას“, შუმერი ან ბაბილონელი წინ ყურებისას ხედავდა წარსულს; მომავალი თავსდებოდა მის ზურგს უკან“ (კლოჩკოვი 1983:29).

¹⁵ დროის წინასწარმეტყველებას აქვს მყარი ფიზიოლოგიური საფუძველი. დროითი წინასწარხედვა („იმპლიციტური ტაიმიנגი“) დგება მაშინ, როდესაც სენსორული სტიმულებისა და მოტორული რეაქციების რეგულარული ტემპორალური მოდელი აუმჯობესებს, აჩქარებს არატემპორალური ამოცანების გადაწყვეტას (მაგ., გზის უსაფრთხო გადაჭრა ტრანსპორტის ინტენსიური მოძრაობის პირობებში). მაგრამ აღნიშნული

დროის ზმნისართების საშუალებით შეგვიძლია გამოვხატოთ მომავალიც, განვსაზღვროთ მასში მიმდინარე მოვლენათა თანმიმდევრობაც.¹⁶

დროითი კონტინუუმის გამოსახატავად შეიძლება მივმართოთ ო. იესპერსენის (1958:300) კლასიკურ სქემას, რომელიც სხვადასხვა თვალსაზრისით კრიტიკის საგანი გახდა (კომრი 1985:100; ლაიონზი 1978:322), მაგრამ დროითი პერიოდების საილუსტრაციოდ სავსებით ადეკვატურია:

2. დროითი მიმართებების ენობრივი სტრუქტურა მეგრულში

2.1. დროის აღსანიშნავად მეგრულში გამოყენებული გრამატიკული და ლექსიკური საშუალებებიდან გრამატიკულთა წილი შედარებით შეზღუდულია. სახელდობრ, ასეთ საშუალებათა კლასიკურ ნიმუშად მიჩნეული Tense – „გრამატიკული დრო“, ფაქტობრივად, წარმოდგენილია დეიქტური პრინციპით დადგენილი, გრამატიკულად განსხვავებული დროითი პერიოდებით – *აწმყო, ნამყო, მყოფადი*. მაგრამ თითოეული ამ პერიოდის შემდგომი დაყოფა უფრო მცირე გრამატიკულ-სემანტიკურ მონაკვეთებად, ქართველურ ენათა შემთხვევაში, *მწკრივებად* (შანიძე 1973:215 და შემდ.) ემყარება არა დროის, არამედ სხვა კატეგორიებს: მოდალობას (სამივე დროით პერიოდში), უნახაობას [თურმეობითები აწმყოს ჯგუფში (როგავა 1953: 17-31)], მოქმედების წყვეტა /უწყვეტელობას (ნამყო დროში, აორისტისა და ნ.-უწყვეტლის ფორმებში). გამონაკლისს ქმნიან ნამყო დროის ე.წ. I და II თურმეობითის ფორმები, რომლებიც, ერთი მხრივ, უპირისპირდებიან აორისტის, როგორც ნამყო-წყვეტილის ფორმებს და, მეორე მხრივ, ერთმანეთს, როგორც ნამყო დროის ფარგლებში თხრობითი კილოს განსხვავებული დროითი მონაკვეთები: ნამყო სრული, *პერფექტი* და მისგან ნაწარმოები წი-

ტემპორალური მოდელი არა მხოლოდ ეფექტური სტრატეგიაა წინასწარ განჭვრეტადი შემთხვევებისათვის, არამედ გამოყენებულია ისეთი მოვლენისთვისაც, რომელიც ჯერ არ შემდგარა, მაგრამ იქნება. ეს ტემპორალური მოლოდინი ილუსტრაციაა „რისკის ფუნქციის“ ფენომენისა, ანუ მზარდი ალბათობისა, რომ მოვლენა, რომელიც ჯერ არ არსებულა, მომავალში იარსებებს. ობიექტურად მზარდი ალბათობა (და, მაშასადამე, სუბიექტურად მზარდი განცდა ტემპორალური მოლოდინისა) ემყარება დროის ცალმხრივ მიმართული დინების ანუ დროის ისრის წინასწარ განჭვრეტად ძალას. რამდენადაც დრო განუხრელად მიედინება წინ, მოსალოდნელი მოვლენა, რომელიც ჯერ არ შემდგარა, აუცილებლად შედგება მომავალში. ეს გამოწვეულია არა სენსორული სიგნალებით, არამედ თვით დროის მიმდინარეობით (კოული... 2011:4-5).

¹⁶ ასეთ განცდას ხელს უწყობს აგრეთვე ადამიანის თვითიდენტიფიკაცია: ადამიანის იდენტურობა (როგორც ეს ერიქსონის ეგოფსიქოლოგიური გამოკვლევებიდან ხდება ცხადი), გარდა პირადი იგივეობისა სივრცეში, გულისხმობს აგრეთვე პიროვნების მიერ იდენტურობის განცდას დროშიც.

ნარე წარსული, *პლუსკვამპერფექტი*. შდრ. აორისტი – მიდართუ „წავიდა“, ნამყო სრული, პერფექტი – მიდურთუმუ „წასულა“; წინარე წარსული, პლუსკვამპერფექტი – მიდურთუმუ-დუ „უფრო ადრე წასულა“ (საკითხის შესახებ იხ. ყიფშიძე 1914:086; მელიქიშვილი ი. 1998:127-142; ქობალავა 2001:127).

დროის აღმნიშვნელი ლექსიკური რეპერტუარი მეგრულში მოიცავს ენობრივ საშუალებათა ფართო სპექტრს: დროის აღმნიშვნელ არსებით და ზედსართავ სახელებს, ნაცვალსახელებს, ზმნებს; სიმრავლითა და სემანტიკური მრავალფეროვნებით განსაკუთრებულ ადგილს იკავებენ ზმნისართები: გვხვდება როგორც მარტივი (ლუმა „წახელ“, წიი „წელს“...) და წარმოქმნილი (გოლა „გუშინ“, თიმწკუმა „იმ დროს, მაშინ“, ართიშახ „ერთხელ“...), ასევე რთული შედგენილობის ზმნისართული კონსტრუქციები (გოთანა პის „გათენების ჟამს“, აკოსერუა ბორჯის „სალამო ჟამს“და მისთ.). ამასთანავე, დროის სეგმენტაციისათვის, საკუთრივ დროით ლექსიკასთან ერთად, გამოყენებულია (იდენტური ან შეცვლილი მნიშვნელობით) სივრცულ მიმართებათა გამომხატველი ლექსიკური და გრამატიკული საშუალებებიც (ჩიქობავა 1961:489; კიზირია 1982: 252-272; გაბუნია 1993: 138-129).

2.2. ზოგადად მოძრაობის ანუ, როგორც ის გამოხატულია ენობრივ ასახვაში, დროის დინების აღსანიშნავად გამოყენებული ეპითეტების მიხედვით, დრო ხასიათდება როგორც მუდმივი, უსასრულო და უწყვეტი, კარგი ან ცუდი, რომელიც მიედინება თავისთავად. იგი არ ექვემდებარება გაზომვას და საერთოდ არ გამოხატავს ლოკალიზაციასთან ანუ დროით სეგმენტაციასთან დაკავშირებულ რაიმე ნიშანს. ეს უფრო პოეტური ან ფილოსოფიური დახასიათებაა და ამიტომ კონკრეტული დროითი მონაკვეთებისათვის მიღებული კითხვები – **მუჟანს** „როდის, რა დროს“, **მუსხანს** „რა დროში, რამდენ ხანს“, **სოიშახ** „სანამდე“ და მისთ. მის მიმართ არაადეკვატურია.

ზემოაღნიშნული ზოგადი მნიშვნელობით დროის გამომხატველი სიტყვა წინადადებაში გამოიყენება სახელური ფუნქციით და გადმოსცემს სუბიექტს ან ობიექტს (შესაბამის ბრუნვებში) და არ მონაწილეობს ტემპორალურ მიმართებათა სტრუქტურების შექმნაში. ამ ფუნქციით გვხვდება ზოგადად დროის აღმნიშვნელი სიტყვები: ქართულიდან (ან ქართულის გზით) შედარებით გვიან შესული – **დრო**, /**დროება**, **ხანი/ხანობა**, **ჟამი** და საკუთრივ მეგრულში გავრცელებული **ბორჯი**.¹⁷ ისინი (გარდა ჟამისა) გვევლინებიან სინონიმებად და, როგორც ასე-

¹⁷ ბორჯი „დრო, ჟამი, დროება, ვადა...“ მეგრულში დროის აღმნიშვნელ სიტყვათა შორის ყველაზე გავრცელებულია. ამავე ძირიდან არის ნაწარმოები ბორჯალი „დათქმული დრო, ვადა“ და ზმნა აბორჯება „აბნევა, მხრის ქცევა.“ ბორჯალი „პაემნის ჟამი“ დადასტურებულია ძვ. ქართულში (ორბ. 41:115). ქართულის დიალექტებში – გურულსა და იმერულში დადასტურებული ბორჯი და ბორჯალი ამკარად მეგრული ნასესხობა ჩანს. რაც შეეხება სვანურში იმავე მნიშვნელობით დაფიქსირებულ ლექსემას – ბორჯ „ვადა“ (ნიჟ. 44), მისთვის უშუალოდ ქართულის გზა არის ნავარაუდები (მ. საღლიანი).

თები, ენაცვლებიან ერთმანეთს.¹⁸ დროის დინების აღსანიშნავად ჩვეულებრივ გამოყენებულია მოძრაობის აღმნიშვნელი ფინიტური ზმნები: ულა „სვლა, სიარული“, გიშულა „გამოსვლა, გასვლა“, მიკულა „გავლა, ჩავლა“, გეცუნა „უკან მივალა“, გეთხოზინი „უკან მიღევნება“ და მისთ.:

**ბორჯი, ირფელი სი გობარუ, ულირ რენ დო მუმალუ, მირსიოლუქ უმუ-
ხარცქო, ირო ართინერო მალუ** – „დროვ, ყველაფერი შენ გაბარია, წარსულია თუ მომავალი, მისრიალებ შეუწყვეტლად, მუდამ ერთნაირად მავალი“ (ქსს I:157);

მიშეს ბორჯეფი, ბორჯეფც გეცუნდეს – „მიდიოდნენ დროები, დროებს მიყვებოდნენ“ (ქაჯ. I)

დრო დო ხანქ გიშართუ – „დრო და ხანი გავიდა“ (ზუბ. 301,12);

მუკირთუ დრო დო ხანქ – „გავიდა დრო და ხანი“ (ყიფშ. 56,15);

„ჯგირი დრო დუეგორუ – „კარგი დრო მოუძებნა“ (ქაჯ. I:506)...

2.3. განხილული დროითი მონაკვეთებისაგან განსხვავებით, კონკრეტულად ითვლება დრო, როდესაც შესაძლებელი ხდება ენაში მისი იდენტიფიკაცია როგორც *დროითი ერთეულისა*, ე.ი. განისაზღვრება ლინგვისტური დროისათვის დამახასიათებელი ნიშნებით.¹⁹

დროითი ერთეულებისათვის დამახასიათებელი საერთო ნიშნების დადგენა, ბუნებრივია, სირთულეებთან არის დაკავშირებული. ერთ-ერთ მათგანზე, კერძოდ, ადეკვატურად გაანალიზებული მასალის სიმცირეზე, ყურადღებას ამახვილებს ვ. კლაინი და გვთავაზობს მხოლოდ კარგად შესწავლილ ენათა (ბერძნულის, ლათინურის, ინგლისურის) ანალიზის საფუძველზე დადგენილ აუცილებელ ნიშნებს, როგორცაა: A. სეგმენტურობა, B. ინკლუზია, C. მიმდევრობა, D. ხანგრძლივობა, E. ორიგო, F. პროქსიმალურობა, G. კვალიტატიური თვისებების არქონა (კლაინი 1994: 61-62; 2009:27-28). დასახელებული ნიშნები, მართალია, თვით ავტორისავე განცხადებით, არ შეიძლება ჩაითვალოს უნივერსალურად, მაგრამ ის სრული ინფორმაცია, რომელსაც იგი გვაწვდის აღნიშნულ ენათა მონაცემებზე დამყარებით, სერიოზული დასაყრდენია შედარებითი კვლევისათვის.

¹⁸ დრო, ხანი და ჟამი სიტყვების მნიშვნელობები თვით ქართულშიც არ არის მკვეთრად გამოიჯნული. ს.-ს. ორბელიანის განმარტებათა მიხედვით, დრო [„ჟამთა კეთილ-ავობისა სახელი... გინა: დრო არს ანუ უდროო და ესევეთარნი“ (ორბ. 41:229)] და ხანი [„ჟამთ გამოვლანი“ *ibid.* 42:413] უპირისპირდებიან ჟამს იმ ნიშნით, რომ მათ არა აქვთ „საზომი“. მათგან განსხვავებით, ჟამი თვლადია, იგი დროის ნაწილია („ერთი დღე და ღამე არს ოცდაოთხი ჟამი“ (*ibid.* 41:435)). აღნიშნულ სიტყვათა სემანტიკისათვის ვრცლად იხ. აბულაძე 1988:154-164; მელიქიშვილი დ. 2009.

¹⁹ დროის ამგვარი გაგება ასლოსაა ნიუტონის „რელატიურ“, „ყოველდღიურ“ დროსთან, როდესაც ეს უკანასკნელი „აბსოლუტური, ჰემმარიტი და მათემატიკური“ დროისაგან განსხვავებით განიხილება როგორც „რელატიური“ და „ყოველდღიური“, რომელიც არის „რამდენადმე სენსორული და გარეგანი (ზუსტი ან არამდგრადი) განსაზღვრა დიურაციისა მოძრაობის მეშვეობით და ის ჩვეულებრივ გამოიყენება ჰემმარიტი დროის ნაცვლად; ასეთებია საათი, დღე, თვე, წელი“ (კლაინი 2009:9-10).

თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ს ე გ მ ე ნ ტ უ რ ო ბ ა ს – დროითი კონტინუუმის დანაწევრების ანუ ტემპორალური ერთეულების დადგენის შესაძლებლობას, რომელიც უნივერსალური თვისებაა დროითი ერთეულებისათვის, მეგრულიათვის (resp. ქართველური ენებისათვის) ძირითად ნიშნებად შეიძლება ჩაითვალოს: მიმდევრობა (პოზიციურობა), ხანგრძლივობა, სისშირე, ღინების ტემპი. აღნიშნული თვისებები ენობრივად გამოხატულია ზმნისართებით.

2.3.1. იმ ფუნქციების მიხედვით, რომელსაც ზმნისართები ასრულებენ დროითი მონაკვეთების აღნიშვნაში, პირველ ყოვლისა, შეიძლება განვასხვაოთ ორი ჯგუფი:

1. ზმნისართები, რომლებიც საერთოა სამივე დროითი პერიოდისათვის;
2. ზმნისართები, რომლებიც სპეციფიკურია რომელიმე ერთი პერიოდისათვის.

კონკრეტული დროის გამოხატვის თვალსაზრისით, განსხვავებას ავლენენ დროითი მონაკვეთებიც. გარჩეულია აგრეთვე ორი ჯგუფი:

- ა. პირველ ჯგუფში ერთიანდებიან დროის მონაკვეთები, რომლებიც კონკრეტულ დროს გამოხატავენ სხვა დროითი მონაკვეთებისაგან დამოუკიდებლად, მარტივი წინადადების ფარგლებში და, ამასთანავე, შეიძლება განისაზღვრონ მიმდინარეობის პროცესისათვის დამახასიათებელი ნიშნებით.
- ბ. მეორე ჯგუფს განეკუთვნებიან დროითი მონაკვეთები, რომელთა დადგენა ხდება მხოლოდ სხვა დროით მონაკვეთებთან მიმართებით. აღნიშნული მიმართებები ქმნიან დროის ღერძს, აგებენ დროით სტრუქტურებს.

2.3.2. დამოუკიდებელი დროის აღსანიშნავად კითხვაზე **მუჟანს?** „როდის, რა დროს“ გამოიყენებულია პირველ (არასპეციფიკურ) ჯგუფში შემაგალი ზმნისართები. აქ ერთიანდებიან საკუთრივ დროის ზმნისართები (ამდღა „დღეს“, **ჭუმე** „ხვალ“, **წი** „წელს“...) ან დროის გამოხატველი სიტყვები (ბორჯი, ზარხული და მისთ.) ზმნისართული ფუნქციით. ამ უკანასკნელებს დროის განმსაზღვრელად ერთვიან ჩვენებითი ნაცვალსახელები – ‘ა’თე „ამ“, ‘ე’თი, თიმ „იმ“.²⁰ მათი საშუალებით გამოიხატება კონკრეტული დრო, რომელშიც ადგილი აქვს/ქონდა/ექნება ნებისმიერ მოქმედებას: **თე/თი/თიმ დროს, ბორჯის, ზანობას, ჟამს** „ამ/იმ დროს“, **თე/თი მარას** „ამ/იმ კვირას“, **თე/თი/თიმ დღას** „ამ/იმ დღეს“:

წანა **თე ბორჯის** საბატონ დღას ... კარც გუვონჯანქ – „გაისად **ამ დროს** შაბათ დღეს ... კარს გავაღებ“ (ციფშ. 76:31-32);

მითი ღურაშა რინას ისხუნუანს, ათაქ იქიი წანა **თე ჟამიშავა** – „ვინც სიკვდილს ამჯობინებს, აქ იქნება გაისად **ამ დროისათვისო**“ (ციფშიძე იქვე);

ხათე ოკო ბზირათ თიმ დღაში დასაბად ფარა – „**მამინვე** უნდა შევაგროვოთ იმ დღის სამყოფი ფული“ (ქსს 11:185);

ი ბორც თე როკითი სქვამი ჭყონი რდუ – „**იმ დროს** ეს გამხმარი ტოტიც ლამაზი მუხა იყო“ (ქაჯ. I:254);

²⁰ აღნიშნული ნაცვალსახელები თანაბრად გამოიყენებიან როგორც სივრცულ, ისე დროით კონსტრუქციებში, გარდა **თიმ** ფორმისა, რომელიც მხოლოდ დროის აღმნიშვნელ სახელებთან ჩნდება. ი. ციფშიძის მიხედვით, **თიმ** ფუძე შეიძლება განვიხილოთ როგორც **თი** ნაცვალსახელის ირიბი ბრუნვის ფორმა (მდრ. ქართ. **ის – იმ**) (ციფშიძე 1914:43).

ათე შეანს გერქ მოლართუ – „ამ დროს მგელი წამოვიდა“ (ხუბ. 10:7).
...თი ზოთონს დიდი თირობა ცოფე – „იმ ზამთარს დიდი თოვლობა
ყოფილა“ (საუბ.).

ჩვენებითი ნაცვალსახელის ფუნქციით მოქმედების დროის აღსანიშნავად გა-
მოყენებულია აგრეთვე დროის რომელიმე კონკრეტული მონაკვეთის (დილა, სა-
ლამო...) ან დროსთან დაკავშირებული რაიმე რეგულარული ხასიათის – სადი-
ლობა, ვახშობა და მისთ. (ან საერთოდ ქმედების) აღმნიშვნელი სიტყვები, რომ-
ლებიც საკუთრივ დროის გამომხატველ სიტყვებთან – ბორჯი, შედარებით იშვი-
ათად – დრო, ჟამი, ხანი/ხანობა წარმოქმნიან არამეტრიკულ დროით მონაკვე-
თებს: **გოთანა ბორჯი** „გათენების დრო, გამთენია“, **ონდლე ბორჯი** „შუადღე“,
ონჯუა ბორჯი „სალამო ხანი“, **აკოსერუა ბორჯი** „დაღამების დრო“, **ოსორშობა**
ბორჯი „ვახშობის დრო“, **წირუა ჟამი** „წირვის დრო“ და ა.შ.:

...**ონჯუა ბორჯის** ართი ჯიმა ქუმოურსუ – „სალამო ხანს ერთი ძმა მო-
დის“ (ქხს 11: 170);

‘თექი’ **ონჯუა** დროც კაკურეზი დემი მოურც – „იქ სალამო ხანს გადაბე-
რებული დევი მოდის“ (ქხს 11:172);

გოტება ბორჯის ჭკვერი კოჩქ ბოში ქიმიიჭანუუ დო ათაშ დოზოკულუ –
გაშვების დროს ჭკვიანმა კაცმა ვაჟი დაიბარა და ასე დაარიგა (ცავ. 3);

‘ქოთომიშ სახე’ **შქასერ ბორჯის** ქიმუჯლონუ აჯიამქ თი ახალგაზრდას –
„ქათმის სახე’ შუაღამის დროს გაუგზავნა აჯიამ იმ ახალგაზრდას“
(ხუბ. 220:2)...

კონკრეტული დროის დაზუსტებას ემსახურება აგრეთვე რიგობითი რიცხვი-
თი სახელები: **მაჟირა** მარა „მეორე კვირა“, **მასუმა** თუთა „მესამე თვე, **მაჩხორა**
დლა „მეცხრე დღე“ და ა.შ.:

მასუმა სერსით ქუმუჯლონუ მასუმა ცხენი – „მესამე ღამესაც მოუყვანა
მესამე ცხენი“ (ცავ. 56);

მაჟირა ოჭუმარეს ბოშიქ შვიდობა დუჩინუ ‘ოსურს’ – „მეორე დილას
ვაჟმა მშვიდობა დაუბარა ‘ქალს“ (ხუბ. 1,7:8);

მაჩხორა დლას ქიმერთეს თუნთიშა – „მეცხრე დღეს მივიდნენ დათვთან“
(ხუბ. 10:29).

აღნიშნული მონაკვეთები შეიძლება განისაზღვრონ აგრეთვე დროის დამახა-
სიათებელი ნიშნებიდან (იხ.ზემოთ) – *ხანგრძლივობით*, შეხვედრის (გამეორების)
სიხშირით, მიმდინარეობის *ტემპით*.

ა) დროითი მონაკვეთების ხანგრძლივობის გამოსახატავად დროის აღმნიშვნელ
სიტყვებს – **დრო**, **ხანი** დაერთვის სიდიდე/სიმცირის აღმნიშვნელი ვითარები-
თი ზედსართავები ან განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები. შესაბამისად
გვაქვს: **დიდი დრო/ /ხანი**, **ჭიჭე დრო//ხანი** „მცირე დრო“, „ცოტა ხანი“,
კუნტა ხანი „ცოტა (მოკლე) ხანი“, **ბრელი ხანი** „საკმაო ხანი“, **ართი ხანი**
//**ართ ხანობას** „რალაც ხანი//რალაც დროს“ და ა.შ.:

ჭე ხანქ მუკიილუ – „ცოტა ხანმა გაიარა“ (ყიფშ. 57,1);
ართი ორღოს ოხეს გინილუ – „ერთ დილას ეზოდან გავიდა“ (ყიფშიძე 23...);
ბრელ ხანიშ გოლოფას დიდი ტაროზუბადობა მოცუნსია – „დიდი ხნის გვალვას დიდი ავდარი მოჰყვებო“ (ხალხ. სიბრძნე I).

თვლადი (მეტრიკული) დროითი მონაკვეთები წანა „წელი“, მარა/მარუა „კვირა“, დლა „დღე“ განისაზღვრებიან რაოდენობითი რიცხვითი სახელებით: **სუმი** თუთა „სამი თვე“, **ხუთი** წანა „ხუთი წელი“ და ა.შ.:

გიშელუ ართი წანაქ – „გავიდა ერთი წელი“ (ხუბ. 219,17);
იღუ სუმ წანას დო სუმ თუთას დო ქიმერთუ – „იარა სამი წელი და სამი თვე და მივიდა“ (ყიფშ. 100).

ბ) დროის მონაკვეთების გამოჩენის **სინშირე** აღინიშნება ზმნისართებით, რომლებიც გამოხატავენ გზისობის განსხვავებულ ინტენსივობას: **ირო//ირიათო, დლაძუშის, ოსოგ'ითე//ოსოქეთე//ოსოკოთე** – „დღენიადაგ, მუდამ, სულ, ყოველთვის“:

ქიანა **ირო** მითინს ვეგესქილაღუნია – „ქვეყანა მუდამ არავის შერჩენიაო“ (ანდაზა);

ჭურა **ირო** წყარს ვემიდანს – „კოკა ყოველთვის წყალს ვერ მოიტანს“ (ყიფშ. 178);

აწი ოსოკოთე რაგადუე, კოჩი ვადაიჯერს – „აწი სულ რომ ილაპარაკო, არავინ დაგიჯერებს“ (საუბ.)...

რაც შეეხება ჯერობის ზუსტი რაოდენობის გამოხატვას თვლად დროით ერთეულებთან, გამოყენებულია რთული ბოლოსართი **-მა'ზ'** (**მიმართულებითი** ბრ. **შა+ხ** თანდებული), რომელიც სივრცესა და დროში გამოიყენება ქართული **-მდე** თანდებულის მნიშვნელობით (კიზირია 1982:256; გაბუნია 1993:50): შდრ. ცუდეშა'-ხ' „სახლამდე“, მაგრამ გოთანაშა'ზ' „გათენებამდე“, აკოსერუაშა'ზ' „დაღამებამდე“, ჟაშხაშა'ზ' „კვირამდე“ და ა.შ.

თვლად დროით მონაკვეთებთან იგივე მაწარმოებელი გამოყენებულია ჯერობის გამოსახატავად: **აკაშა'ზ'//ართიშა'ზ'** „ერთხელ“, **ჟირშახ** „ორჯერ“, **ოშიშახ** „ასჯერ“, **ათას'იშახ** „ათასჯერ“...; **კალკალეშა'ზ'** „ზოგჯერ, ხანდახან“; **ბრელშა'ზ'** „ბევრჯერ, მრავალჯერ“. სემანტიკურად ამავე ჯგუფში ერთიანდება აგრეთვე მოქმედების განმეორებადობის აღმნიშვნელი ზმნისართები **კინი** და **ხოლო** (ერთ-ერთი მნიშვნელობით) „კიდევ, ისევ, კვლავ“:

აკაშახ ვარა ქოგიკითხირუნო მუჭო რექიავა – „ერთხელ მაინც გიკითხავს როგორ ხარო?“ (საუბ.);

კოჩი **ართშახ** დებადებუ დო ართშახ ღურუნია – „კაცი ერთხელ დაიბადება და ერთხელ მოკვდება“ (ხალხ. სიბრძნე 70);

კალკალეშა ქოგაშინუ პატო-ჭყორალაში ხანა – „ზოგჯერ ახსენდება ბატონყმობის დრო“ (ქსნ 1,36);

ბრელშას ვოპექ გაჭირებას, მარა მითინიშა ვეგემბრალებუ – „ბევრჯერ ვყოფილვარ გასაჭირში, მაგრამ სხვისთვის არ დამიბრალება“ (საუბ.); დირთუ კონი სოდე დინორთუნი თექინეშის – „ვაჟი ისევ დაბრუნდა იქ, სადაც ჩავიდა“ (ხუბ. 3:26);

გედირთუ ბოშიქ დო კინი ულა მინდომუ... – „ადგა ვაჟი და კვლავ წასვლა მოინდომა“... (ყიფშ. 30, 22);

ქიმერთუ ზღვაშა, მარა მიდართუ, ... **კინი** ქომორთუ თაქ, **კინი** მიდართუ, **კინი** ქომორთუ – „მივიდა ზღვასთან, მაგრამ წავიდა, ... ისევ მივიდა, ისევ წავიდა, ისევ მოვიდა“ (ხუბ. 108:4-5);

მაჟირა დღას ოკოდუ **ხოლო** გამორსუკო დიდა „მეორე დღეს უნდოდა კვლავ გამოეცადა დედა“ (ქსს 11,44).

დროში მოქმედების გზისობის საპირისპიროდ, აღინიშნება სიტუაციებიც, როდესაც გარკვეული ქმედება 1. *ჯერ* არ მომხდარა, მაგრამ მოლოდინი არის ან 2. *არასოდეს* მოხდება. პირველი შემთხვევა აღნიშნულია ზმნისართით დიო და დინამიკურ ზმნებთან, ჩვეულებრივ, გამოხატულია უარყოფითი ფორმებით.²¹ უარყოფითი მნიშვნელობა „არასოდეს“ გამოხატულია ზმნისართით **დღას** „დღეს“ ზმნის უარყოფით და კითხვით ფორმებთან:

დიო დიდაში ბჟა **ვაგოსქირაფუნია** – „ჯერ დედის რძე არ შემსრობია“ (ხალხ. სიბრძნე I:39);

მორაგადე დოღურუ, ნარაგადუ **დღას ვალურუ** – „მოქმელი მოკვდება, ნათქვამი **არასოდეს მოკვდება**“ (ყიფშ. 180:118);

დღას მის გუგონებუ მარგალიშ (ყაზახიშ) სამართალი, კამბეშიშ კამან-წყარი – „აბა ვის გაუგონია მეგრელის (გლეხის) სამართალი და კამეჩის ხორცის წვენი“ (ხალხ. სიბრძნე I:41)...

გ) დროის **მიმდინარეობის ტემპი** შეიძლება იყოს ჩქარი ან ნელი. უმეტესად გამოყენებულია ზმნისართები: **ჩქარას** „ჩქარა“, **ნერას/ნერათ** „ნელა, მდორედ“ (მდრ. **ნერი** „მდორე წყალი“), **წყნარას/წყინარას** „ნელა, წყნარად“, **ვალიშ მამალას** „ელვის სისწრაფით“.²²

²¹ ზმნისართი დიო „ჯერ“ კომბინაციაში დროის აღმნიშვნელ ზმნისართთან უკული „შემდეგ“ გამოხატავს მოქმედებათა თანმიმდევრობას: დიო სი ეშელი დო უკული მა გიშა მიცონია – „ჯერ შენ ადი და მერე მე ამიყვანეო“ (ხუბ. 13).

²² მიმართებითი დროის გამოხატვასთან სემანტიკურად ახლოს დგას აგრეთვე ზმნისართი **ხათე**. იგი აღნიშნავს დროს, რომელშიც სრულდება რაიმე მოქმედების **მომდევნო** (მასზე დამოკიდებული) მყისიერი ქმედება: ენა ბოშიქ ქიგეგონუნი, **ხათე** ... ეშელუ – „ეს რომ ვაჟმა გაიგონა, მაშინვე ავიდა“ (ყიფშ. 38,14); ნდიქ მიკორააფა დო ვიშო ეკირთუ **ხათე** ხოლო – „დევი მიკარებისთანავე უმაღ წაიქცა“ (ხუბ. 5,4). აღნიშნული მნიშვნელობით გამოიყენება ზმნისართი **მალას**: მუჭოთ ქეგეგუ, **მალას მიდართუ** – „როგორც კი გაიგო, მალე (უმაღ) წავიდა“.

2.4. მეორე ჯგუფს განეკუთვნებიან დროითი მონაკვეთები, რომელთა დადგენა ხდება მხოლოდ სხვა დროით მონაკვეთებთან მიმართებით. ეს უკანასკნელები გამოხატულია როგორც დროის ზმნისართებით, ისე დეიქტური და არადეიქტური, ანაფორული მიმართებებით.²³

იმ მონაცემთა საფუძველზე, რომელსაც გვაწვდის კონკრეტული საანალიზო მასალა, დრო მეგრულში (resp. ქართველურ ენებში) შეიძლება დახასიათდეს საერთოდ ენობრივ ასახვაში მიღებული ნიშნების მიხედვით, როგორც *ერთგანზომილებიანი*,²⁴ ცალმხრივად მიმართული, უწყვეტი თანმიმდევრობა. მოცემული ანალიზი ამ ნიშანთა გათვალისწინებით არის წარმოდგენილი.

2.4.1. **ერთგანზომილებიანობა.** დროით მონაკვეთთა თანმიმდევრობაში დროითი მიმართება უმოს ადრე/უმოს გვიანო „უფრო ადრე/უფრო გვიან“ გვხვდება ნამყოფსა და მყოფადში. რაც შეეხება თანადროულობას, იგი ვლინდება ყველა დროით პერიოდში, მაგრამ აწმყოში, მისი სემანტიკიდან გამომდინარე, ერთადერთია.

1) **თანადროულობა**, როგორც ტემპორალური მიმართების ფორმა, გამოხატავს მოვლენათა მიმდინარეობას ერთსა და იმავე დროში, თუმცა ამ დროის საზღვრების ზუსტად დადგენა საკმაოდ რთულია: იგი მოიცავს განსხვავებულ სიტუაციებს, რომლებშიც ერთი და იმავე საშუალებებით აღინიშნება როგორც დროითი ინტერვალების სრული (I) ან ნაწილობრივი (II) დამთხვევა, ისე სიტუაციებს, როდესაც ინტერვალები, ფაქტობრივად, არ ემთხვევიან ერთმანეთს, თუმცა მოიაზრებიან ერთ დროით სივრცეში (III).²⁵

თანადროულობა მეგრულში გამოხატულია გრამატიკულად, ძირითადად სინტაქსურად. შეიძლება ვილაპარაკოთ მორფოლოგიურ გამოხატვაზეც.²⁶

სინტაქსურად თანადროულობა რეალიზდება რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში, სადაც მთავარ წინადადებაში გამოხატული მოქმედების დრო, კითხვებზე **მუჟანს**, **მუ დროს/მუდოს**, **მუ ბორჯის** „როდის?“, **სოიშაზ** „სანამდე“, **მუჟანშას**, **სონდარო** „რა დრომდე“, **მუჟან’იშე** „რა დროიდან“ და ა.შ., ზუსტდება დაქვემდებარებულ წინადადებაში შესაბამისი მიმართებითი ზმნისართებით: **მუჟანსით**

²³ ანაფორული რელატუმი ემყარება არა დეიქტურ ცენტრს, არამედ ანაფორულს. ანაფორულია რელატუმი, ანუ ნებისმიერი დროითი მონაკვეთი, რომელთან მიმართებითაც განისაზღვრება სხვა დროითი მონაკვეთები (კლანი 2009:34-35).

²⁴ დროის ერთგანზომილებიანობისათვის მეგრულში იხ. აგრეთვე გაბუნია 1993:135.

²⁵ საკითხზე სპეციალური მსჯელობა ივარაუდება ცალკე. აქ მხოლოდ დასახელებულია რამდენიმე ტიპური შემთხვევა.

²⁶ იგულისხმება აწმყოსა და მყოფადში გამოყენებული აღწერითი ფორმები – აწმყოს კავშირებითი + იყუაფუ/იყიი „იქნება“ წარმოება, რომელსაც ყიფშიძე თვლიდა „აწმყო-მყოფადის“ ფორმებად (ყიფშიძე 1914:059). უფრო გვიან აღნიშნული ფორმები მიჩნეულ იქნა მყოფადი უსრულის ფორმებად (მარგველაშვილი 1980:164, ჭუმბურიძე 1986:138). აღნიშნული წარმოება აწმყოში გამოყენებულია მოქმედების თანადროულობის აღსანიშნავად: ასე თინა მიშას იყუაფუ – „ახლა ის მიდიოდეს იქნება“; თინეფი ასე ოსორშოს მიკუხედან იყუაფუ – „ისინი ახლა ვახშამს უსხედან იქნება“ (მდრ. ქართ. ახლა ისინი შუა ვახშამობაში იქნებიან).

„როდესაც“, **თეიმას** „მანამდე“ და ა.შ. (დაწვრ. იხ. კიზირია 1982:252-272; ლომია 2005:66-89). დროის დაზუსტების ფუნქციით გამოყენებულია აგრეთვე **თე/თი/თიმ** ჩვენებითი ნაცვალსახელები, რომელთაც ერთვის სივრცეში თანაობის აღმნიშვნელი თანდებული **წკუმა/წკელა/წკალა** „თან“.²⁷ წარმოქმნილი ზმნისართები **‘ა’თე-წკუმა**, **‘ე’თი-წკუმა**, **თიმ-წკუმა/კელა/წკალა** წევრ-კავშირის ფუნქციით გვხვდებიან მთავარ წინადადებებში და გამოსატყვევებ ფარდობით დროს, რომელიც თანადროულია დაქვემდებარებულ წინადადებაში აღნიშნული მოქმედების დროისა. ამგვარად გვაქვს:

- (I) მუჟანსითი ირი კოც რხინი ულუღუნი, ხენწიფექ ზოჯუ მხიარულება – „როცა ყველას ლხინი ჰქონდა, ხელმწიფემ მხიარულება ბრძანა“ (ქსს:II, 308, 31-32);
მუ დროს სი ვავორწყეკინი, მისხუნ რინაშა დინაფა მისხუნუ – „როდესაც (რა დროსაც) შენ ვერ გხედავ, ყოფნას მირჩვენია დაკარგვა“ (ხუბ. 329:10);
სონდარო თენენს ჟირხოლოს ვაბძირუნქუნი, სი შური გადგენუნია დო მა მითინც ოსურო ვავაქუნუქია – „სანამ ამათ ორივეს არ ვნახავ, შენ ცოცხალი იქნები და მე არავის ცოლად არ გავყვები“ (ქსს:II, 174,15);
ათე კოჩი *ღურელი ღუნი*, თიწკუმა გაისიზმარუ მუღგაქირენი – „ეს კაცი მკვლარი რომ იყო, მაშინ დაესიზმრა რაღაც“... (ხუბ. 169, 28)...
- (II) მა ცვანას ფხაჩქუნდი, მუღოსით ოსურქ ქომმაკითხუ დო მიწუ... – „მე ყანას ვთოხნიდი, როდესაც ცოლმა მომაკითხა და მითხრა“ (საუბ.);
- (III) ოსურქ კითხუ, *მუჟანსით კოჩქ გაათუ რავადინი* – „ქალმა ჰკითხა, როცა კაცმა გაათავა ლაპარაკი“ (ხუბ. 17:11);
ნამუ შვანს გვერშაპი დოქვილე-ლესუნი, ე ძღაბიქ გესარუ – „როცა გველეშაპი მოკლეს, ამ გოგომ გაიხარა“ (ქსს:II, 102, 33-34);
მუ ბორჯის ქუმნომსხაპანქიე, ეფერი-ეფერი მართახი ქეგიმაშქვია, ნამდა ართი შორტი ტყები ართი ცურე გემონწყია – „როცა / დამასტებო, მართახი ისე („ისეთ-ისეთი“) დამარტყო, რომ ერთი შოლტი ტყავი ერთ მხარეზე ამძვრესო“ (ქსს:II, 54, 23);
შემოსავალს ქიბილანსინ, **თიწკუმა** მაჩქვენუ მუ რე – „შემოსავალს რომ მოიტანს, მაშინ მეცოდინება რა არის“;
კიბოს მუჟამს დოჯუნანი, ფერი **თიწკუმა** მალენია – „კიბოს რომ შეწვავენ, ფერი მაშინ მოუვაო“ (ხალხ. სიბრძნე:67,593)...

აღნიშნული მიმართებები (ისევე როგორც მათი სივრცული კორელატები) მოქმედებენ ენის ყველა დონეზე და ვლინდებიან ნებისმიერ მიმდევრობებში, დაწყ-

²⁷ აღნიშნული თანდებულებისათვის ამოსავლად მიჩნეულია კუმა/კელა/კალა ფორმები, რომლებმაც ნათესაობითი ბრუნვის შ ელემენტთან კომბინაციით მოგვცა წ. (კიზირია 1982:242).

ებული უმარტივესი ფონემური კომბინაციებიდან, დამთავრებული გრამატიკულ დროთა მიხედვით განსხვავებული ხანგრძლივობის მონაკვეთებით. მაგრამ არსებითია, რომ ყველა შემთხვევაში ისინი გამოხატავენ მხოლოდ დროის ერთ ისარს – ჰორიზონტალურ მიმართულებას.

2.4.2. ცალმხრივი მიმართულება. ზემოთ (1.2.2.) აღნიშნული იყო, რომ დროის მიმდინარეობა, როგორც პროცესი, გულისხმობს დროის ისარს – მოძრაობის ცალმხრივ მიმართულებას, რომელიც ენობრივ ასახვაში გამოიხატება მიმდევრობით **წოხოლე/უკახალე** „წინ/უკან“. სივრცეში აღნიშნული მიმდევრობა გულისხმობს პოზიციებს, რომლის მიხედვით ყოველი მონაკვეთი შეიძლება უკან მიჰყვებოდეს რომელიმე მონაკვეთს და იმავედროულად წინ უსწრებდეს რომელიმე სხვა მონაკვეთს. აღნიშნული თანმიმდევრობა ენობრივად გამოხატულია ჰორიზონტალური მოძრაობის აღმნიშვნელი ზმნისწინებით – **ეწო „წინსწრება“, ეკო „უკან მიყოლა“**.²⁸

ეწოცუნს/ეკოცუნს – „წინ მიუძღვის/უკან მიჰყვება“ (აწმყო)

ქეწაცუნუ / ქეკაცუნუ – „წინ გაუძღვა/უკან გაჰყვა“ (აორისტი)

ქეწაცუნუუ/ქეკაცუნუუ – „წინ გაუძღვება/უკან გაჰყვება“ (მყოფადი)

თუ ამ მოძრაობას განვიხილავთ დეიქტურ სივრცეში, მაშინ იგი შეიძლება წარმოვადგინოთ ორ ეტაპად – 1. უკანა სივრციდან **აშო** „აქეთ“ დეიქტური ცენტრისაკენ (მე-სკენ) და 2. ამ ცენტრიდან (მე-სგან) საპირირისპირო მიმართულებით – **ვ’იშო** „იქით, წინ, წინისკენ“.

პირველ მიმდევრობაში, **მე**-ს პოზიციიდან, ყოველი სეგმენტი, რომელიც სივრცეში მოსდევს სხვა სეგმენტს, ვიზუალურად განისაზღვრება როგორც **უკახალენი** „უკანა“ და მისი ადგილიც შესაბამისად აღინიშნება ზმნისართით – **უკახალე** „უკან“, ე.ი. დეიქტური ორიგოდან „უფრო შორს“. პირიქით, სეგმენტი, რომელიც წინ მოუძღვის მეორე სეგმენტს, განისაზღვრება როგორც **წოხოლენი** „წინა“ და მისი ადგილიც შესაბამისად აღინიშნება ზმნისართით **წოხოლე** „წინ“, ე.ი. ცენტრთან „უფრო ახლოს“. მეორე შემთხვევაში (ვ’იშო) სივრცული მიმართება წინ-უკან უცვლელად არის შენარჩუნებული, მაგრამ შეცვლილია დამკვირვებლის პოზიციიდან სიშორე-სიახლოვის შეფასება: ის მონაკვეთი, რომელიც არის უკან, ე.ი. **უკახალენი** „უკანა“ უფრო ახლოსაა მასთან, ვიდრე წინა „წოხოლენი“, რომელიც ცენტრიდან უფრო შორს თავსდება. (შდრ. **მო-ურს აშო** „მოდის აქეთ, დეიქტური ცენტრისაკენ“/ **მე-ურს ვ’იშო** „მიდის იქით, ცენტრიდან“).

ეს ვითარება გამოსახულია წარმოდგენილი სქემით, სადაც ისრებით გამოხატულ მიმართულებაში ვიზუალურად განსხვავებული წინა (უფრო დიდი ფიგურები) და უკანა (უფრო პატარა ფიგურები) გამოხატავენ სივრცითი მონაკვეთის პოზიციას დეიქტური ორიგოს მიმართ:

(წარსული) > > > > > > > > **აწმყო** > > > > > > (მომავალი)

²⁸ ეკო- ზმნისწინი ვერტიკალურ სივრცეში გამოხატავს მოძრაობას ქვევიდან ზევით დამრეც სიბრტყეზე, მაგ., აღმართზე (შდრ. ანტონიმი დიკო-).

შებრუნებული სურათია წარმოდგენილი დროით სივრცეში. აღნიშნული მიმართებები, ორიენტირებულები აწმყოზე, როგორც დეიქტურ ორიგონზე, შესაბამისად ემყარებიან კონცეპტებს **უმოს ადრე** „უფრო ადრე“/უმოს **გვიანო** „უფრო გვიან“, „შემდეგ“. თანმიმდევრობის თვალსაზრისით, ეს არის პოზიცია **წოხოლე-უკახალე** „წინ/უკან“. მაგრამ დამკვირვებლისათვის **აშო** „აქეთ“ მიმართულების დროს პოზიცია **უფრო ადრე**, ე.ი. **წოხოლე** „წინ“ მოთავსებულია მისგან უფრო შორს, ხოლო უფრო ახლოს მყოფი მოვლენების პოზიცია **უმოს გვიანო** განისაზღვრება როგორც **უფრო ახლოს**. ანალოგიური სიტუაციაა დამკვირვებლისაგან **ვიშო** „იქით“ მიმართულების შემთხვევაშიც, როდესაც დროითი მონაკვეთების პოზიცია **უმოს ადრე** ანუ **წოხოლე** „წინ“ განისაზღვრება როგორც უფრო შორს, ხოლო **უკახალე** – როგორც უფრო ახლოს (შდრ. კვირა დღის პოზიციიდან განხილული პარასკევი, რომელიც დროით მიმდევრობაში უფრო ადრეა, ვიდრე შაბათი, მოთავსებულია უფრო შორს, ხოლო შაბათი, დროით მიმდევრობაში უფრო შორეული, უფრო ახლოს). შესაბამისად, სქემა ასეთ სახეს იღებს:

(წარსული) > > > > > > **აწმყო** > > > > > > (მომავალი)

2.5. უწყვეტობა. ზემოთ განხილული იყო დროითი მიმართებების ხასიათი ცალკეული პერიოდების მიხედვით. მაგრამ როცა ლაპარაკია დროის უწყვეტობაზე, პირველ ყოვლისა, ეს ეხება ძირითადი დროითი პერიოდების – წარსული, აწმყო, მომავალი – **მთლიანობას**, ანუ დროის დინების უწყვეტობას. ეს არის დეიქტური პრინციპით აგებული სივრცე დეიქტური ცენტრით **ასე** „ახლა“.²⁹

აღნიშნულ მიმდევრობაში ათვლა იწყება მოლაპარაკე პირისათვის ანუ **აწმყოს** დროული ვითარებით, რომლის მიხედვითაც განისაზღვრება **წარსული** –

²⁹ აღნიშნული დროითი თანმიმდევრობა მეტყველებაში ირღვევა, როდესაც აწმყოს ფორმა იცლება დროითი შინაარსისაგან და შეიძლება უდროო ფორმად მოგვევლინოს. იგულისხმება „ისტორიული აწმყო“ (vivid narration) შემთხვევები. ა. შანიძე აწმყოს ჩარჩოებიდან გასვლის რამდენიმე გზას განიხილავს (1973:203-204), რომელთა მიხედვით მეგრულში ასეთი ვითარება წარმოგვიდგება:

- ა) მეგრულში აღნიშნული „უდროობის“ გამოხატვის ერთ-ერთი საშუალებაა **გილა-** ზმნისწინი, რომელიც ჰორიზონტალურ სივრცეში აღნიშნავს უმისამართო სიარულს, აქეთ-იქეთ ხეტიალს, მაგრამ ამასთანავე გამოხატავს მუდმივად მიმდინარე, სისტემატური ხასიათის მოძრაობებს: ჩიტი ჰაერს **გილა-**ფურინუნს „ჩიტი ჰაერში დაფრინავს“ და მისთ.
- ბ) აწმყოს ფორმები გამოყენებულია ნამყო დროის ფორმათა გვერდით თხრობის დროს: ტყას მითოვხედი დო მიკივჯინი, ამარ *ვაჭურსო* თუნთი – „ტყეში ვიჯექი (ვიყავი) და მივიხედე, აგერ დათვი არ მოდის?!“;
- გ) შანიძე ლაპარაკობს იმ შემთხვევებზედაც, როცა ზოგჯერ ფორმობლოვი ზღვარი იშლება მომავალთანაც, შდრ. ამდლა თაქ *ვორექ*, ჭუმე თექ *ვორექ* – „დღეს აქ ვარ, ხვალ იქ ვარ“;
- დ) დროებს აერთიანებს აგრეთვე შესაბამისი სემანტიკის ზმნისართები. მეგრულში ასეთია ზმნისართი **ირო** „ყოველთვის“, „მუდამ“: რომელიც თავსდება აწმყოს ფორმებთან და ზოგადი აწმყოს მნიშვნელობით ქმნის უწყვეტობის განცდას: **ირო** ვმუმენქ, ვგილურქ, მღურს ... „ყოველთვის ვმუშაობ, დავდივარ, მძინავს“ ...

დრო, რომელიც წინ უსწრებდა „ასე“-ს და **მომავალი** – დრო, რომელიც მოსდევს „ასე“-ს. ასე შეიძლება იყოს წარსულსა და მომავალს შორის **ნებისმიერი** დროითი მონაკვეთი, რომელიც მოლაპარაკე პირის თვალსაზრისით მიჩნეულია როგორც **ახლანდელი: ასე** „ახლა“, **ამჟღად** „ამ დღით“, **ამდღა** „დღეს“, **ამსერი** „ამ საღამოს“, **წი** „წელს“...

აღნიშნული სამწევრა ოპოზიციაც შეიძლება წარმოვადგინოთ ორი ურთიერთდაკავშირებული ბინარული ოპოზიციის სახით: 1. **წარსული – აწმყო**; 2. **აწმყო – მყოფადი**. ორივე შემთხვევაში დეიქტური მიმართება ვლინდება დღეებსა და წლებში, ყველაზე მცირე და ყველაზე დიდ ტემპორალურ მონაკვეთებში. დეიქტური მიმართების აღსანიშნავად გამოყენებულია დროის ზმნისართები: მარტივები (თუ ასეთები დადასტურებულია ენაში) ან წარმოქმნილები, რომლებიც თავის მხრივ იწარმოებიან სივრცის აღმნიშვნელი **გო-** და **გე-** ზმნისწინებისგან; ორივე შემთხვევაში აღნიშნულია ათვლის წერტილიდან დაშორების, *პროქსიმაციის*, მხოლოდ ორ-ორი საფეხური, რომელთაგან პირველი დეიქტურია, მეორე კი – არადეიქტური, ანაფორული. ამგვარად გვაქვს:

წარსული – აწმყო. წარსული დროის ზმნისართების საწარმოებლად გამოყენებულია **გო-** ზმნისწინი, რომლითაც ჰორიზონტალურ სივრცეში გამოხატულია:

1) წრიული მოძრაობა, მოქმედება რაიმეს გარშემო (**გო-**ლუაფა „ირგვლივ შემოვლა, შემოვლება“); 2) სწრაფი, მყისიერი მოძრაობა რაიმე პუნქტიდან წინ, ადგილიდან გასვლა (**გო-**ლაფა „გავარდნა, ადგილიდან მოწყვეტა“). დროის აღმნიშვნელ სიტყვებთან **გო-** გამოყენებულია მეორე მნიშვნელობით – „ადგილიდან გასვლა“.

ა) პირველი საფეხური, უახლოესი პოზიცია, განისაზღვრება დეიქტურ ცენტრთან ასე „ახლა“ – მიმართებით. **ასე** განსაზღვრავს წარსული დროის აღმნიშვნელი ზმნისართების მნიშვნელობას როგორც **უმოს ადრე** „უფრო ადრე“, ე.ი. მიმდინარეობის პროცესში – **წოხოლე** „წინ“, ანუ ისინი გამოხატავენ დროს, რომელიც უშუალოდ წინ უსწრებდა *დეიქტურ* „ახლას“: რაც დღევანდელთან მიმართებით გამოდის „გასული დღე“, „წინა დღე, გუშინ“. ამგვარად გვაქვს:

გოლა < გო- და (< დლა „დღე“), ე.ი. გასული დღე, ანუ დღე,

რომელიც წინ უსწრებდა დეიქტურ „ახლა-ს“., ე.ი. „გუშინ“.

ბ) მეორე საფეხურიც გამოხატავს გასულ დროს, მაგრამ ორიენტირებულია არა დეიქტურ ცენტრზე, არამედ უკვე სხვა ცენტრზე – **გოლა** „გუშინ“ და უკავია პოზიცია – გუშინდელზე წინ, გუშინდელზე უფრო ადრე, გუშინდლამდე. შესაბამისად, იგი გამოხატულია არა დეიქტური, არამედ ანაფორული ზმნისართით: **გოლაწოხ** < **გოლა** + * შ (ნათ. ბრ.) + **წოხ** < წოხოლე „წინ“ – „გუშინ(ის) წინ“, ე.ი. დრო გუშინდელზე უფრო ადრე, მასზე წინ.

ანალოგიური სურათია **წანა** „წელი“ მონაკვეთის შემთხვევაშიც:

ა) პირველი საფეხური **წი** < *წუ (ჩიქობავა 1938:205)) „წელს“ განისაზღვრება როგორც დეიქტურ ცენტრთან უახლოესი პოზიცია:

გოწოს < **გო** + **წო** (< *წუ „წელს“) + **ს** (მიც. ბრ.) – წლევეანდელთან მიმართებით „გასულ წელს“, „შარშან“.

ბ) მეორე საფეხური განისაზღვრება არა უშუალოდ წი „წელს“ პოზიციასთან მიმართებით, არამედ ანაფორულად, შარშანთან მიმართებით, როგორც შარშანდელზე უფრო ადრე, მასზე წინ:

გოწონ < გოწო + ხ (=თანდ. -მდე – „შარშან(-ის)წინ“, „შარშანდლამდე“.

წარსულის აღმნიშვნელ სხვა ზმნისართებიდან წარმოდგენილია როგორც დეიქტური **ასემახ < ასე** „ახლა“ + **შა** (მიმართ. ბრ.) + **ხ** თანდ. -მდე – „აქამდე, ამ დრომდე“, ისე არადეიქტური, მაგრამ ამ პერიოდისათვის სპეციფიკური ზმნისართები – **ადრე, კინოხ** – ადრე, უწინ, წინათ; **წიმოხ, წიმახ, ოწმახ** – ადრე, წინათ, პირველად, თავდაპირველად, წინასწარ, წინდაწინ; **ჯვემო** „ძველად“, მი-თაჟამს – ოდესღაც, ძველად, უნსოვარ დროს.

მუხარბიმ ღურაქ ახიოლუ იში ოსურცუ, თეშენი ნამუდა ბრელი ხანი დუ კაჟანდემიშა გური აფულენი, მარა **ასემა** მუთა აქიმინელუ – „მუხარბის სიკვდილი გაუხარდა მის ცოლს, რადგან დიდი ხანი იყო რომ კაჟანდევი მოსწონდა, მაგრამ აქამდე ვერაფერს იზამდა“ (ქს II, 380);

აწმყო – მყოფადი. მიმართება **უმოს ადრე / უმოს გვიანო** ენობრივად გამოიხატება მომავლის აღმნიშვნელი ზმნისართებით, რომელთა ორიენტირებიც განსხვავებულია პროქსიმაციის საფეხურების მიხედვით, მაგრამ ზმნისართები ყველა შემთხვევაში გამოხატავენ **უკული** „შემდეგ, მერე“ მნიშვნელობას. პირველი საფეხური აღნიშნება სპეციალური ლექსემებით, მეორე საფეხურის ზმნისართთა საწარმოებლად გამოყენებულია **გე** ზმნისწინი, რომელიც სივრცულ სტრუქტურებში აღნიშნავს:

1. ვერტიკალური მიმართულების აღმნიშვნელ ზმნებთან – მოძრაობის დასრულებას რაიმე (სწორ) ზედაპირზე: **გე-ღვალა** „დადება რაიმე-ზე“. **გე-ნთხაფა** „დაცემა, დავარდნა რაიმე-ზე...“; 2. ჰორიზონტალური მიმართულების აღმნიშვნელ ზმნებთან – ვინმეს, რამის უკან მიყოლას, მიდევნებას: **გე-თხოზინი** „უკან მიდევნება“. დროის აღმნიშვნელ სიტყვებთან იგი გამოყენებულია მეორე მნიშვნელობით. ამგვარად:

ა) პირველი საფეხურის დროითი მონაკვეთები – „შემდეგი დღე“ და „შემდეგი წელი“ ორიენტირებული არიან დეიქტურ ცენტრზე – **ასე** „ახლა“. შესაბამისად მათი მნიშვნელობა განისაზღვრება როგორც დრო, რომელიც უშუალოდ მოსდევს **ასე**-ს: **ჭუმე/ჭუმან** „ხვალ“, „დღეის შემდეგი დღე“, „მომდევნო დღე“;

ბ) მეორე საფეხური **გელან** „ზეგ“ < **გე + ლა** (< დლა) + **ნ** (მაწარმ. შდრ. ჭუმან) – ე.ი. ხვალის შემდეგი, ხვალის მომდევნო.³⁰ გამოხატულია არადეიქტური, ანაფორული ზმნისართით.

³⁰ გამოთქმულია მოსაზრება, რომ „ქართულ ენაზე მოლაპარაკეთათვის დამახასიათებელი ჩანს აგრეთვე დროის ღერძის ვერტიკალური წარმოდგენაც“ (აბულაძე 1986:9). მაგრამ ენობრივი მასალა, რომელსაც ემყარება აღნიშნული დებულება, ამას არ ადასტურებს. სახელდობრ, ამ მიზნით განხილული ლაზური **გენდლანი** „ზეგ“, ისევე როგორც მნიშვნელობით და მორფეული შედგენილობით იდენტური მეგრული **გელანი** „ზეგ“ (მათ შორის განსხვავება მხოლოდ ფონეტიკურია), სრულიად აშკარად თავსდება დროის ჰორიზონტალური ღერძის გასწვრივ (იხ.ზევით). ანალოგიური სურათია ქართულშიც. **ხვალზევით**

2. ანალოგიურია ვითარება **წანა** „წელიწადი“ შემთხვევაშიც:

- ა) პირველი საფეხური წარმოდგენილია დეიქტური ზმნისართით: **წანას** < **წანა** „წელი“ + **ს** (მიც. ბრ.) – „წლეგანდელის შემდეგ წელს“, „გაისად“;
- ბ) მეორე საფეხური **გეწანას** < **გე** + **წანას** „გაისის შემდეგ წელს“, წარმოდგენილია არადეიქტური, ანაფორული ზმნისართით.

სპეციალურად მომავლის აღმნიშვნელია ზმნისართები: დეიქტურები – **აწი/ანწი** „აწი, „წინ“, „დღეის ამას იქით“, „ამიერიდან“, „მომავალში“; **ჭუმე** „ხვალ“, **წანას** „გაისად“;

დროთი მონაკვეთების აღმნიშვნელი სხვა ზმნისართები: **გელან** „ზეგ“, „გეწანას“, „გაისის შემდეგ წელს“; **წიმი** „წინ“, „შემდგომ“, „მომავალში“; **უკული** „შემდეგ“, „მერე“; **გვიანო** „მერე“, „შემდეგ“;

3. მეტრიკული დრო

3.1. დროის ზემოგანხილული მონაკვეთებისაგან განსხვავებით, დროის მეტრიკული მონაკვეთები აღნიშნავენ არაფარდობით, თვლად ერთეულებს – *წელი, არე, თვე, კვირა, დღე*. ისინი წარმოგვიდგებიან როგორც დროით ბუნებრივ მოვლენათა რიტმულ ცვალებადობაზე დამყარებული დროითი ერთეულები, რომელთა რიგი, ჩვეულებრივ, თავისუფალია და შეიძლება დამოკიდებული იყოს გარეგან, კონვენციურ, ფაქტორებზე (შდრ. წლის დასაწყისი თვის ვარიანტები სხვადასხვა კულტურაში და მისთ.). ქვემოთ წარმოდგენილია მიკროციკლური დროითი მონაკვეთები შემადგენელი კომპონენტების იმ თანმიმდევრობით, როგორც ეს მიღებულია მოცემულ კულტურულ-ენობრივ საზოგადოებაში.

წანა „წელი“

3.2. კონკრეტულ დროთა შორის, რომლებიც მეგრულში გამოხატულია როგორც დამოუკიდებელი დროითი ერთეული, ყველაზე დიდია **წანა** „წელი“,³¹ რომელთან მიმართებითაც განისაზღვრება დროის სხვა მონაკვეთები – წლის დროები, თვეები, დღეები.

„ზეგ“ ფორმაში „ზევით“ იმავე სივრცით განზომილებაში მოიაზრება, რომელშიც თავსდება **დღეს, ხვალ** (იხ. შანიძე 1973:590). ამასვე ადასტურებს **ზედ, ზედა** ზმნისართთა მნიშვნელობა ძველ ქართულში. საბას განმარტებით, **ზედ** ნიშნავს „კიბეთა, ხეთა, ერდოთა ასვლასა და ესევეთარსა, ანუ ფერხით რაზედაც შეჰხდეს, ანუ ზეიდამ რამე რას(ა)ც დაადვა, ვინა თანამობულსა რასმე ზედ ვიტყვით (ორბ. I:282). **თანაბმა**, თავის მხრივ, განმარტებულია როგორც „მიბმა“: „თანაჰყვეს ორნი ცხენნი: ერთსა ზედა თვით მჯღომარე იყო მკნე მკვდარი ქრისტესი და ერთი თანაება“ (სარჯველაძე 1995:86). **ზედა**-ს აღნიშნული (მესამე) მნიშვნელობა იგულისხმება აგრეთვე ძველ ქართულ ლექსებში: *ზედა-დართვა* „შემატება, დამატება“, *ზედა-ძიგომა* „მისვლა“, *ზედა-მიწევნა* „შეგნება, შეტყობინება“, *ზედ-მიხლომა* „თავდასხმა“ და მისთ. (აბულაძე 1973:164).

³¹ მეტყველებაში გვხვდება ქართული მეტრიკული ერთეულიც, საუკუნე = 100 წ., მაგრამ იგი მეგრული კალენდარული სისტემის ერთეული არ გამხდარა. წელთა სიმრავლის აღსანიშნავად გვხვდება საკუთრივ მეგრული არამეტრიკული ზმნისართი ირო „მუდამ, მარადის“ და მისგან ნაწარმოები ფორმები – იროიანი „მუდმივი, მარადიული“ და იროიანობა „მუდმივობა, მარადისობა“.

დროის წლებად დაყოფის ისტორია ათასწლეულებს ითვლის. მეტრიკულ დროით ერთეულად მისი გამოყოფა დაკავშირებულია ბუნებრივ მოვლენათა რიტმულ ცვლადობასთან (მზის უმაღლესი და უდაბლესი მდებარეობა, მთვარის მიმოქცევა, წელიწადის დროთა მონაცვლეობა, ვარსკვლავების პერიოდული გაქრობა და გამოჩენა და მისთ.), რაც უძველესი დროიდანვე მათზე უშუალო დაკვირვების შესაძლებლობას იძლეოდა. წელიწადის ერთ-ერთი აღრინდელი სისტემა, რომელიც შემდეგში წინა აზიის ქვეყნებშიც გავრცელდა, შექმნილია მესოპოტამიურ კულტურაში. ეს იყო **მთვარის წელიწადი** – 360-დღიანი, თორმეტთვიანი, თითოეული თვე 30 დღით (კლოჩკოვი 1983:12).

ქართველურ ენებში წელიწადის სისტემამ თანამედროვე ვითარების დამკვიდრებამდე სერიოზული ცვლილებები განიცადა. ითვლება, რომ ქართველურ სამყაროშიც თავდაპირველად წელიწადი მთვარის (ქართველური მოდემის ხალხთა უზენაესი ღვთაების (თუთა, **თთუე**) მიმოქცევაზე უნდა ყოფილიყო აგებული. მთვარის წელიწადს შემდეგში ჩაენაცვლა (სავარაუდოდ ძვ. წელთაღიცხვის დამლევისათვის ან ახლის პირველ საუკუნეებში) 30-დღიანი 12 თვისაგან შედგენილი მზის მოძრავი წელიწადი, რომელიც (თვეთა სახელწოდებების მიხედვით) საქართველოში წინა აზიიდან (ირანულისა და სომხურის გზით) ჩანს შემოსული. უფრო გვიან (საფიქრებელია ქრისტიანობის დამკვიდრებამდე) არსებული კალენდარი შეცვალა რომაულმა (იულიუსის) 365-366-დღიანმა კალენდარმა (კეკელიძე 1956:101 და შემდ.), რომლის შემოღებასთან ერთად საქართველოში მკვიდრდება ამჟამად მოქმედი მზის უძრავი წელიწადის სისტემა, თვეთა თანმიმდევრობასა და სახელწოდებებში გარკვეული ცვლილებებით (იხ. **თუთა** „თვე“). მეგრული სახელწოდება **წანა** „წელი“ ქართულ-ზანურ ერთიანობის პერიოდს განეკუთვნება (კლიმ. 1964:212-213). წელთა სიმრავლე გამოიხატება რაოდენობითი და განუსაზღვრელობითი რიცხვითი სახელებით: **ხუთი წანა** „ხუთი წელი“, **ვითი წანა** „ათი წელი“, **ოში წანა** „ასი წელი“, **ბრელი წანა** „მრავალი წელი“. მხოლოდ ერთი წლის მნიშვნელობით გვხვდება **წამოწანა**, რომელიც რაოდენობის განმსაზღვრელ რიცხვით სახელს არ საჭიროებს: **წამოწანაქ მიკიილუ** „ერთი წელი გავიდა“.

წლის დროები

3.3. წლის შემადგენელი ე.წ. სეზონური დროითი მონაკვეთები – არეები მეგრულის თანამედროვე მეტრიკულ სისტემაში წარმოდგენილია ოთხარიანი სისტემით:³²

ზაფხული//ზარხული//ზარხული „ზაფხული“

ზოთონჯი „ზამთარი“

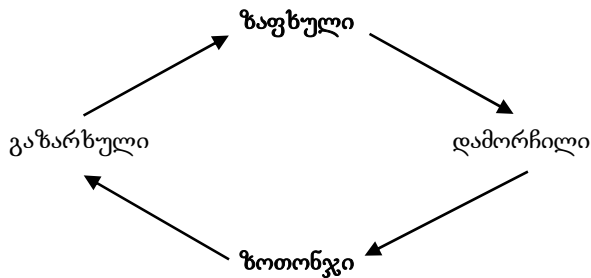
გაზაფხული // გაზარხული, აფუნი „გაზაფხული“

³² ძვ. ქართულში არე გვხვდება როგორც საკუთრივ გაზაფხულის, ისე საერთოდ წელიწადის დროთა აღსანიშნავად (ჭუმბურიძე 1988:93-96). ამ უკანასკნელი მნიშვნელობით მას იყენებდა ივ. ჯავახიშვილი (1950:151 და შემდ.).

დამორჩილი, მუქლირი „შემოდგომა“

როგორც დროთა სახელწოდებებიდან ჩანს, ძირითადი ოპოზიციური დროები, რომელთაც შესაბამისად მინიჭებული აქვთ დამოუკიდებელი სახელწოდებებიც, არის **ზარხული** vs **ზოთონჯი** – „ზაფხული vs ზამთარი“ (მარი, ჯავახიშვილი). მათ შორის დაპირისპირება ემყარება მკვეთრად გამონათულ კლიმატურ მანსიათებლებს – **სიცხე** vs **სიცივე**. ძირითად არეთა კავშირი კლიმატურ ფაქტორთან ჩანს მათ აღმნიშვნელად გამოყენებულ სახელწოდებებშიც (ჭუმბურიძე 1988:91). რაც შეეხება **გაზარხულსა** და **დამორჩილს**, ისინი ზამთრიდან ზაფხულისაკენ და ზაფხულიდან ზამთრისაკენ გარდამავალი პერიოდის არებია, რასაც გვაფიქრებინებს მათი კლიმატური თავისებურებები: გაზაფხულზე ზამთრის თვისებებიდან თანდათანობით ხდება გადასვლა ზაფხულიკენ, ხოლო ამ უკანასკნელიდან მისი თვისებების შესუსტებასთან ერთად ძალას იკრებს ზამთარი.³³

ზემოთქმულის შესაბამისად არეთა მონაცვლეობის წლიური ციკლი შეიძლება გამოიხატოს შემდეგი სქემით:

ძირითად არეთა აღმნიშვნელ გარდამავალი პერიოდების სახელწოდებებიდან მეგრული **გაზარხული/გაბზარხული** „გაზაფხული“ ქართულიდან გვიან შესული სიტყვაა, რაც ნიშნავს ზაფხულის დაწყებას, გაზაფხულებას (აფრიდონიძე 1980:88-89). ამ მნიშვნელობას უსვამს ხაზს ჯავახიშვილიც (1950:153). მეორე სახელწოდება აფუნი, რომელიც მხოლოდ სამურზაყანულშია გავრცელებული, გაზაფხულის მნიშვნელობით აფხაზურიდან არის შესული (ჭარ. 37; ყიფშ. 228).

დამორჩილის „შემოდგომის“ აღმნიშვნელი საკუთრივ მეგრული სიტყვისათვის შემოთავაზებულია განსხვავებული ეტიმოლოგიები:

1. **დამორჩილი** < ქართ. **და-მორჩვა** „ფოთლებისაგან, ტოტებისაგან გაწმენდა“ (ყიფშ. 1914:228).
2. **დამორჩილი** < მეგრ. **დლა მორჩილი** „დღე მოკლე“ (გ. როგავა). თუ გავითვალისწინებთ, რომ **დამორჩილის** სინონიმებად გამოყენებული სახელწოდებები ძი-

³³ გამოთქმული მოსაზრება სავსებით ეხმიანება გრ. ნაზიანზელის თხზულების XII-XIII საუკუნეში გადაწერილი ხელნაწერის ქართველი მთარგმნელის კომენტარს „რომელობისამებრ ჟამთაისა და მოქცევისაებრ მზისა განჰყოფენ წელიწადსა, რამეთუ ორთა მათ კიდეთა მეტობისათვის, – ერთისა მის სიგრილისა და მეორისა სიცხისა; ხოლო ამათთა საშუალოთა მათ ორთა, რომელთა კიდენი ორთავე ზიარ იქმნებიან, – ერთისა მის სიცხისა და მეორისა სიცივისა, – თვისაგან დააწესებენ“ (ჭუმბურიძე 1988:92).

რითადად დაკავშირებულია მოსავლის აღებასთან, ჭირნახულის დაბინავებასთან: **ეჭოფუა** – აღება; მოსავლის აღება (ქაჯ. 1,), **მოწია** – მოსავლის მოწევა, მოსავალი; **დონალაგენი** – დანალაგები, გადატ. შემოდგომაზე ჭირნახულის მილაგება; **დონოლაგენს** – ჭირნახულის მილაგების შემდეგი დრო (ქაჯ. I:485), მაშინ მეტი საფუძველი არსებობს გავიზიაროთ პირველი ეტიმოლოგია.

რაც შეეხება შემოდგომის მეორე სახელწოდებას **მუჟღირი**. ო. ქაჯაიას მიხედვით, იგი მეგრული ფორმაა და მომდინარეობს სიტყვიდან **ჟღირუა** „ჭენობა“ (ქაჯაია II,338); გ. მაჭავარიანის აზრით, მეგრ. **მუჟღირი** მომდინარეობს სვან. **მუჟღერ** <* მ-ჟღჳ-ერ <* მ-ჟღჳ-არ (= ქართ. **მ-ძღჳ-არ** „წინამძღვარი, წინამძღოლი“) ფორმისაგან (მაჭავარიანი 1985:128-130). მოსაზრება საფუძველიანი ჩანს, თუ გავითვალისწინებთ, რომ სვან, **მუჟღ ერ** აღნიშნავს შემოდგომას, ე.ი. დროს, „რომელიც ზამთარს (ან წელიწადს) წინ უძღვის“ (შდრ. გაზაფხული ანუ დრო, რომელიც აღნიშნავს ზაფხულის დასაწყისს, გაზაფხულებას).

თუთა „თვე“

3.4. თუთა, როგორც წლის შემადგენელი დამოუკიდებელი დროითი ერთეული, დაკავშირებულია მთვარის მოძრაობასთან და მომდინარეობს მთვარის კალენდრიდან (კეკელიძე 1956:100). მთვარის ერთი მოქცევა თავის ღერძის გარშემო – **თუთაშ მორთა** საშუალოდ შეადგენს 29 დღეს.

წლის შემადგენლობაში 12 თვის დადგენა, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, მესოპოტამიური კულტურიდან მომდინარეობს. წლის დასაწყის თვედ იანვრის დაკანონება დაკავშირებულია რომაულ კალენდარულ სისტემასთან, რომელსაც მიჰყვება ქართული კალენდარი. მეგრულში თვეთა მიმდევრობა იმეორებს ამ სისტემას, მაგრამ ნაწილობრივ შეცვლილია თვეთა სახელწოდებები: I–V და VIII თვეები წარმოდგენილია რომაული კალენდარული სისტემის მიხედვით; ზაფხულის თვეებიდან ივნისი, ივლისი, შემოდგომის თვეები და ბოლო დეკემბერი კი – შეცვლილი სახელწოდებებით:

I იანვარი	იანარი
II თებერვალი	ფრევალი
III მარტი	მარტი
IV აპრილი	აპრილი
V მაისი	მესი
VI ივნისი	ივანობა – იოანე ნათლისმცემლის სახელობის (დაბადების) თვე
VII ივლისი	კვირკვე – კვირიკობის თვე
VIII აგვისტო	არგუსო // მარაშინა – მარიამობის თვე
IX სექტემბერი	ეკენია (ბერძნ.) ენკენის თვე // ღვარაღა თუთა წვიმიანი თვე
X ოქტომბერი	გიმათუთა – ღომის მკის თვე (მეგრ. გიმუა „ცეხვა“, „ღომის გმერვა“ (ქობ. 152; ჭარ. 50), მწიფობის, ღვინობის თვე, მკის, ტეხის თვე (ქაჯ. 340)

XI ნომბერი **გერგება/გერგობათუთა** – გიორგობის თვე. წმ. გიორგის სახელობის თვე

XII დეკემბერი **ქისტეთუთა** – ქრისტეშობის თვე

აღნიშნული სახელწოდებები მიცემითი ბრუნვის ფორმით გამოხატავენ დროის ზმნისართებს კითხვაზე მუჟანს „როდის“?

მარა / მარუა „კვირა“

3.5. მარა / მარუა კვირეული, მსგეფსი; წორული (ქობ. 700). კვირის შვიდ-დღიანი პერიოდი – sapattu ჯერ კიდევ შუმერულ და ბაბილონურ ტექსტებშია მოხსენიებული და მთვარის მოქცევის ფაზებს უკავშირდება. სპეციალისტების აზრით, იგი აღნიშნავდა შვიდდღიან პერიოდს მისი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი მეშვიდე დღით. ითვლება, რომ იუდეველებმა სწორედ ბაბილონელებისაგან გადმოიღეს sapattu-ს ინსტიტუცია და ტერმინიც. შემდეგში შვიდდღიანი პერიოდი მთავარი დღით – შაბათით დაკანონდა უკვე ებრაული ბიბლიის გავლენით ქრისტიანობის გავრცელებასთან ერთად სხვა ქვეყნებშიც. ქართულში იგი V საუკუნიდან ჩანს შემოსული, მაგრამ არა უშუალოდ ებრაულიდან, არამედ სირიულის გზით, რამდენადაც ქართული სახელწოდებები წარმოადგენს სირიულ სახელწოდებათა კალკირების შედეგს (ნედოსპასოვა 2008:512). მეგრულში კვირების გამოყოფა თვის შემადგენლობაში დაკავშირებულია მთვარის მოქცევის ფაზებთან: მთვარის თვე – სავსე მთვარიდან (ეფშა/გოფშა **თუთა**) სავსე მთვარემდე – შედგება ოთხი შვიდდღიანი მონაკვეთისაგან, ოთხი **მარა-სგან**, თუმცა ენობრივად ასახულია მხოლოდ ორი ფაზა:

1. მთვარის რკალის გამოჩენიდან სავსე მთვარემდე – **მორთელი თუთა** „მოქცეული მთვარე“, ახალი მთვარე.
2. სავსე მთვარეობიდან მთვარის მიღევამდე – **თუთადალური** „მიღევადი მთვარე“.

კვირის დღეები

3.6. საქართველოში კვირეულის ამჟამად მიღებული შვიდდღიანი სისტემისათვის, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ამოსავლად ითვლება ებრაული (წარმოშობით შუმერულ-ბაბილონური) შაბათის სისტემა, უფრო ზუსტად, მისი სირიული ვარიანტი, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ მკვიდრდება. კერძოდ, ქართულში მან შეცვალა ქრისტიანობამდე გავრცელებული ბერძნული პლანეტარული სისტემა. უცვლელი დარჩა მხოლოდ მზის დღე – **კვირა**. დასავლეთ საქართველოში – მეგრულში (ასევე სვანურში) შემონახულია ქრისტიანობამდე გავრცელებული ბერძნული პლანეტარული სისტემა, მაგრამ მნიშვნელოვანი ცვლილებებით. სახელდობრ, უცვლელი დარჩა კვირის პირველი და მეორე დღეების სახელწოდებები: **ჟაშნა** „მზის დღე“, კვირა და **თუთაშნა** „მთვარის დღე“, ორშაბათი. ეს გასაგებია, რამდენადაც მზისა და მთვარის კულტი ქართველური ტომებისათვის უკვე ცნობილი იყო. დანარჩენ დღეთა სახელწოდებები ჩანაცვლებულ იქნა არაბერძნული, მოცემული არეალისათვის უფ-

რო ცნობილ და მისაღებ ღვთაებათა თუ მნიშვნელოვან საკულტო მოვლენათა სახელწოდებებით (ჯავახიშვილი 1950:187). რაც შეეხება კრონოსის დღეს, მას ჩაენაცვლა შაბათი. ბერძ. „საბატონი“ – „შაბათი“, ბიბლიური ტრადიციით მეშვიდე დღე ანუ „დღე განსუენებისა“, როგორც ქრისტიანობისათვის მნიშვნელოვანი დღე, უცვლელად შევიდა ქრისტიანული აღმსარებლობის ხალხთა, მათ შორის ქართველურ, ენებშიც.³⁴

ქვემოთ წარმოდგენილია კვირის დღეთა ბერძნული, ქართული და მეგრული სახელწოდებები (ორბ. (IV₁, 405; ჯავახიშვილი 1950:I, 187):

ბერძნული ქართული მეგრული

კვირიაკე უფლისა, მზისა კვირა **ჭაშხა** მზის დღე

მთვარისა ორშაბათი **თუთაშხა** მთვარის დღე

არიასი (არესის) სამშაბათი **თახაშხა** თახას დღე

ერმისა (ჰერმესის) ოთხშაბათი **ჯუმაშხა**

აფროდიტისა ხუთშაბათი **ცაშხა** ცის დღე

დიოსისა პარასკევი **ობიშხა**

კრონოსისა შაბათი **საბატონი** (ბერძნ.)

აღნიშნულ სახელწოდებათა მიცემითი ბრუნვის ფორმები გამოიყენება დროის ზმნისართების მნიშვნელობით.

დღე – ღამე

3.7. მეტრიკული დროის უმცირესი მონაკვეთი³⁵ – დღე-ღამის ციკლი, რომელიც თანამედროვე ასტრონომიული სისტემით განისაზღვრება როგორც 24-საათიანი ინტერვალი დღისა და ღამის ზუსტი დროითი შეფარდებებით, ენობრივ ასახვაში წარმოდგენილია არამეტრიკული ერთეულებით – **ღლა“შ”** დო **სერი**. დროის ეს მონაკვეთები (აღამიანთა, საერთოდ ბიოლოგიურ ორგანიზმთა) ცხოვრებაში განსაკუთრებული სასიცოცხლო მნიშვნელობის გამო, ენაში წარმოდგენილია ყველაზე მეტი სემანტიკური შემადგენლებით. დღე-ღამის, როგორც მთლიანი დროითი მონაკვეთის, აღსანიშნავად იხმარება **ღლა** „დღე“ (იშვიათად – **ღლა** დო **სერი**):

ხუთ ღლაქ მიკილუ „ხუთმა დღემ გაიარა“;

მასუმა ღლაქით გოთანდუ „მესამე დღეც გათენდა“.

მაგრამ როდესაც იგულისხმება კონკრეტულად დღე-ღამური ციკლის ნათელი მონაკვეთი, ჩვეულებრივ გამოყენებულია **ღლა** სახელის ნათ. ბრ. ფორმა – **ღლაში** „დღე“, ზმნიზ. **ღლაშით** „დღისით“:

³⁴ თუ როდის და როგორ, რის საფუძველზე უნდა მომხდარიყო ასეთი მნიშვნელოვანი ცვლილებები, რომელთა შესახებ განსხვავებული მოსაზრებებიც არის გამოთქმული, სპეციალური მსჯელობის საგანია და მათზე აქ ვერ შეგჩერდებით.

³⁵ დღე-ღამეზე მცირე მეტრიკული ერთეულების აღსანიშნავად მეტყველებაში გამოყენებულია ქართ. საათი/სათი, წუთი, წამი, რუს. მინუტი/ნიმუტი; უმცირესი ერთეულებისათვის გამოიყენება არამეტრიკული დროითი მონაკვეთები: თოლიშ მერქას, თოლიშ დოვალაფას „თვალის დახამხამებაში“, ვალიშ მამალას „ელვის სისწრაფით“...

დღაშ დო სერით ქომუბშენქ „დღე და ღამე ვტუშაობ“ (ყიფშ. 16);

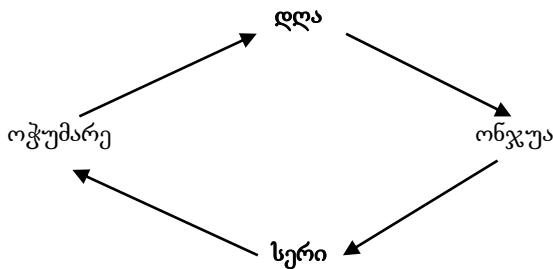
დღამის სერი მოყუნსია „დღეს ღამე მოჰყვებაო“ (ხალხ. სიბრძნე 41).

დღა – სერი „დღე – ღამის“ სფეროების გადანაწილება ხდება **სინთე – უკუმე-ლა** „სინათლე – სიბნელე“ თვისებების მიხედვით, სადაც **სინთე** არის დღის, **უკუმელა** კი – ღამის თვისება და თუმცა არსებობს ნათელი ღამეებიც – **თუთარჩელა** „მთვარიანი, უღრუბლო ღამე“, ღამის ძირითად ატრიბუტად მაინც **უკუმე-ლა** რჩება:

ინა წანამოწანაში ოლუს სათის მეურს დღაში რდას ოკონდა სერი. უკუმელა, თუთარჩელა არძა ართი აფუ „ის წლის სავალს საათში გადის დღე იქნება თუნდ ღამე. ბნელი, მთვარიანი ყველა ერთია“ (ხუბ. 6, 32, 19); დისერუ ამსერი დო თუთარჩელა ვარე, უკუმელა სერქ ოკო იყუას „დაღამდა, ეს ღამე მთვარიანი არ არის. ბნელი ღამე უნდა იყოს“ (ხუბ. 17, 75,3).

დღე-ღამის ციკლი აღნიშნული ორი მონაკვეთით არ ამოიწურება. დღისა და ღამის მონაცვლეობაში არსებობს გარდამავალი დროითი მონაკვეთები, **ოჭუშარე** „დილა“ და **ონჯუა** „საღამო“, რომლებიც აღნიშნავენ ასევე მნიშვნელოვან პერიოდებს – ღამიდან დღისკენ და დღიდან ღამისკენ გადასვლას. აღნიშნული ოთხივე პერიოდი **ენობრივად კოდირებულია**: მათ აქვთ „დღევანდელი დღის“ მონაკვეთების აღმნიშვნელი დამოუკიდებელი სახელწოდებები: **დღა** „დღე“ – **ამდღა** „დღეს“, შდრ. *გოლა/ჭუმე* „გუმინ/ხვალ“; **სერი** „ღამე“ – **ამსერი** „ამღამო“, შდრ. *გოლა/ჭუმე სერი* „გუმინ/ხვალ ღამე“; **ოჭუშარე** „დილა“ – **ამჭუანი** „ამ დილას“, შდრ. *გოლა/ჭუმე ოჭუშარეს* „გუმინ/ხვალ დილას“; **ონჯუა** „საღამო“ – **ამნიჯი** „ამ საღამოს“, შდრ. *გოლა/ჭუმე ონჯუას* „გუმინ/ხვალ დილას“. მაგრამ როგორც დამოუკიდებელი დროითი მონაკვეთები, მათთვის სპეციფიკური ლექსიკით ხასიათდებიან მხოლოდ **დღა** და **სერი**. მაგ., ისინი შეიძლება დახასიათდნენ ხანგრძლივობის ნიშნით: **კუნტა** დღა „მოკლე დღე“, **გინძე** სერი „გრძელი ღამე“.

დღე-ღამის მონაცვლეობა შეიძლება გამოისახოს სქემით:

თავის მხრივ, აღნიშნული პერიოდებიც წარმოგვიდგებიან არა როგორც სტატიკური, არამედ როგორც გარდამავალი საფეხურებისაგან შედგენილი მონაკვეთები.

საერთოდ ღამიდან დღისკენ გარდამავალ პერიოდად შეიძლება მივიჩნიოთ დრო, რომელიც იწყება **ნაშქასერი/უ** „ნაშუალამევის“ შემდეგ და გრძელდება დღის

დადგომამდე. ამ პერიოდის დასაწყისის აღმნიშვნელ ზოგად სახელად შეიძლება მივიჩნიოთ **გოთანა/გონთე/გონათუა** „გათენება“, ლამიდან გამოსვლისა და სინათლის დადგომის პროცესი.

გოთანასთან დაკავშირებული დროითი მონაკვეთები განისაზღვრება ფიზიკურად აღქმადი ბუნებრივი მოვლენებით:

მუმულიშ ციონი – მამლის მეოთხე (გამთენიის) ყვილი (ქობ. 494)

გუმოთანე (<**გომათანე**) **მურიცხი** – ვენერა, გამთენებელი ვარსკვლავი, ცისკრის ვარსკვლავი – გათენების მაუწყებელი სიგნალი, რომელიც ჯერ კიდევ ბინდისას ჩნდება ცის აღმოსავლეთით; გათენების მაუწყებელია აგრეთვე დროის მონაკვეთები, აღნიშნული სპეციალური ლექსებით, როგორიცაა: **მურუჟი**, **რიჟუ-რაჟუ**, **მოღია/მორღია**, **ღიუ-ღაუ**, რომლებიც გამოხატავენ დახლოებით ერთსა და იმავე პერიოდს: გარიჟრაჟს, ოღნავ სინათლეს, ბინდ-ბუნდს, პირველ სხივს, განთიადს, ცისკარს (ქაჯ. II, 500; III, 189; ქობ. 475, 500).

ადრეული დილის შემადგენელია აგრეთვე დრო, რომელიც აღინიშნება, როგორც **გოთანაშაზ** „უთენია, გათენებამდე“, **გოთანა პიჟი** „გათენების პირი“ ანუ „გათენების დასაწყისი, გამთენია“, **გოთანა ბორჯი** „გათენების დრო“, **ალონი**, **ვალონი** – ალიონი, ადრეული დილა, **ორღო** „დილა“:

ართი ოჭუმარეს გეიოლუ ალონიშა

„ერთ დილას წამოვარდა გათენებამდე“ (ყიფშ. 57,9);

მაჟირა დღას, მუჭო ალონიქ ქუურაჟუნი, გეიოლუ ბოშიქ

„მეორე დღეს, როგორც ირიჟრაჟა, წამოვარდა ბიჭი“ (ყიფშ. 58)

გოთანდუ ორღოქ „გათენდა დილა“ (ცაგ. 15).

ოჭუმარე – „დილა“, როგორც ზოგადი სახელი, უკვე დღის შემადგენელი ნაწილი, დღის დასაწყისი, უპირისპირდრება დღის დასასრულს – **ონჯუას** „სალამოს“:

ოჭუმარეს ოთხი კუჩხით გილურც, ონდღეს – ჟირით, ონჯუას – სუმით – „დილას ოთხი ფეხით დაღის, შუა დღეს ორით, სალამოს – სამით“ (გამოცანა);

მიღურცუ ოჭუმარეს, ონჯუას ქუმურც ჟინითუ ხარგელი – „წავა დილით, სალამოს მოვა ნანადირევით დატვირთული“ (ქხს II,40).

დილის შემდეგ დგება **დღა/დღაში** „დღე“, რომლის მონაკვეთებია:

ონდღეშაზ „შუადღემდე“. გრძელდება მანამ, სანამ დღე თავის პიკს არ მიაღწევს, ე.ი. არ დადგება **ონდღე** „შუადღე“.

ონდღე, **შკადლა ონდღე ბორჯი/დრო** (ქობ. 540; ხუბ. 70), **ონდღემ გური** (ქობ. 539), **დღა-ონდღე**, **ონდღე კაპანია** – შუადღე, დრო, როდესაც მზე ზენიტზეა:

ონდღე ჩხე თოლენს ორიჟინუანს – „შუადღე ცხელ (ანთებულ, გაცეცხლებულ) თვალებს აბრიალებს“ (ქაჯ. II,437);

ართი დღა ონდღემ გურც ჭიჭე ღალიშა ქიმერთუ – „ერთ დღეს, შუა დღის გულზე პატარა ღელესთან მივიდა“ (ხუბ. 181:24).

შუადღის შემდეგ როგორც ამას დროის სახელწოდებები წარმოგვიდგენენ, დღე მიდის საღამოსაკენ:

ნაონდღუ/ნაონდღერი – „ნაშუადღევი“

ლორონთი ონდღეშა თაურე იჯინე, ნაონდღერს ვიშო

„ღმერთი შუადღემდე აქეთ იყურება, ნაშუადღევს იქით“ (ხალხ. სიბრძ. 150).

გილართა – „მზის ჩასვლის წინ“ (ქართ.ზეპ. 52)

ა/იკო-ონჯუა/აკომანჯუა – „მოსაღამოება, შებინდება“ საღამოს პირი“

დღა დო სერიშ აკონთხაფა/მონჯუე – „დღე და ღამის შეყრა/ მოსაღამოება“ (ქსს 2,72);

ონჯუა „საღამო, ვახშობის დრო“ (ქობ. 540); **აკოსერილი** „მოსაღამოებული; **ონჯუა ბორჯი/გეონჯუეთ** „საღამო ხანი“;

სერიშ დუდი „შელამება, ღამის პირველი მეოთხედი, მამლის პირველი ყვილის დრო“ (ქობ. 591); **გური ნაშკასერუ** „შუაღამის გადასვლის შემდეგ“;

თუთაშ გენჭაფა „მთვარის ჩასვლის მოწვენა, გამთენია“ (ქობ. 320).

ლიტერატურა

აბულაძე 1986: ლ. აბულაძე, დროის სემანტიკური ველის შესახებ, „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“ XXV, „მეცნიერება“, თბილისი.

აბულაძე 1988: ლ. აბულაძე, ჟამი, დრო და ხანი ძველ ქართულში, „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“ XXV, „მეცნიერება“, თბილისი.

აფრიდონიძე 1980: შ. აფრიდონიძე, გა(ნ)- და და- ზმნისწინები ქართულში, „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდეული“, VII, „მეცნიერება“, თბილისი.

აფრიდონიძე 1983: შ. აფრიდონიძე, ორი საათის წინ თუ ორი საათის უკან?, „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, I, თბილისი.

ბარ-ჰაიმი... 2010: Y. Bar-Haim, A. Kerem, D. Lamy, D. Zakay, When time slows down: The influence of threat on time perception in anxiety, In: *Cognition and Emotion* 24 (2), 255-263.

ბიულერი 2000: К. Бюлер, Теория языка. Репрезентативная функция языка, пер. с нем. „Прогресс“, Москва.

გაბუნია 1993: კ. გაბუნია, *ზმნისართის წარმოება და ფუნქციები ქართველურ ენებში*, „მეცნიერება“, თბილისი.

გრიბი 2006: Б. Р. Грин, *Ткань космоса: Пространство, время и структура реальности*, пер. с англ., Москва.

გურევიჩი 1984: А. Я. Гуревич, *Категории средневековой культуры*, Москва.

იელმსლევკი 1954: L. Hjelmslev, La stratification du langage, *Word* 1954, V.10, n. 2-3.

იესპერსენი 1958: О. Есперсен, *Философия грамматики*, пер. с англ., Москва.

კასევიჩი 2013: В. Б. Касевич, *Когнитивная лингвистика: в поисках идентичности*, Издательство: Языки славянской культуры, Москва.

- კეკელიძე 1956:** კ. კეკელიძე, ძველი ქართული წელიწადი [ქართული წელთაღრიცხვა და თვეების სახელწოდებები], წიგნში: *ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან*: ტ. I. თბილისი.
- კიზირია 1982:** ა. კიზირია, *მარტივი წინადადების შედგენილობა ქართველურ ენებში*, „მეცნიერება“, თბილისი.
- კლაინი 1994:** W.Klein, *Time in Language*, London-NewYork.
- კლაინი 2009:** W. Klein, *Concepts of time , The Expression of Cognitive Categories*, Ed. W. Klein, St. Levinson, Berlin 2009.
- კლოჩკოვი 1983:** И. С. Ключков, *Духовная культура Вавилонии: человек, судьба, время*, „Наука“, Москва.
- კნაბე 1991:** Г. С. Кнабе, *Материалы по общей истории культуры и истории культуры Древнего Рима*, Москва.
- კომრი 1985:** B. Comrie, *Tense*, Cambridge University Press.
- კოული... 2011:** J. T. Coull, R-K. Cheng, W. H. Meck, *Neuroanatomical and Neurochemical Substrates of Timing*. In: *Neuropsychopharmacology REVIEWS (2011) 36: 3-25*.
- ლაიონზი 1978:** Дж. Лайонз, *Введение в теоретическую лингвистику*, пер. с англ., Москва.
- ლომთაძე 1987:** ა. ლომთაძე, *ბრუნების თავისებურებათა ისტორიისათვის მეგრულში*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- ლომია 2003:** მ. ლომია, *ჰიპოტაქსის საკითხები მეგრულში*, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.
- მაჭავარიანი 1985:** გ. მაჭავარიანი. სვანური მ უ ყ ლ უ ე რ („შემოდგომა“) სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის, „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“ XXIV, „მეცნიერება“, თბილისი.
- მელიქიშვილი ი. 1998:** ი. მელიქიშვილი, ზმნურ ფორმათა I, II და III სერიის ურთიერთმიმართებისათვის ქართველურ ენებში, *ქართული ენის კათედრის შრომები 4*, სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტი, თბილისი.
- მელიქიშვილი დ. 2009:** დროის ცნება, კრებულში: *ფილოლოგიური ძიებანი*, „ლოგოსი“, თბილისი.
- ნელოსპასოვა 2008:** – მ. ნელოსპასოვა, ქართული კვირეულის დღეთა სახელწოდებები: *ქართული ენა, ენციკლოპედია*. თბილისი.
- როგავა 1953:** გ. როგავა, დრო-კილოთა მეოთხე ჯგუფის ნაკვთები ქართველურ ენებში, „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“ V, თბილისი.
- სვოროუ 1994:** S. Svorou, *The Grammar of Space*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam -Philadelphia.
- ფილმორი 1997:** Ch. Filmore, *Lectures on Deixis*, Stanford-California, 1997.
- ქობალავა 2001:** ი. ქობალავა, კავშირებითი კილო მეგრულში, „ენათმეცნიერების საკითხები“, 4, თბილისი.
- ქობალავა 2002:** ი. ქობალავა, გე- ზმნისწინის მნიშვნელობისათვის მეგრულში, „ენათმეცნიერების საკითხები“, 4, თბილისი.

ციფშიძე 1914: И. Кипшидзе, *Грамматика мингрельскаго (иверскаго) языка с хрестоматией и словарем*, С. Петербургъ.

შანიძე 1973: ა. შანიძე, *ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები I. მორფოლოგია*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.

შნოლი, ზამიატინი 1974: С . Э. Шноль, А. А. Замятин, *Возможные биохимические и биофизические основы творчества и восприятия ритмических характеристик художественных произведений*, в кн.: *Ритм, пространство и время в литературе и искусстве*, Ленинград.

ჩიქობავა 1961: არნ. ჩიქობავა, ზოგი სიტყვის მნიშვნელობის განვითარებისათვის ქართულში, კრებულში: *ფსიქოლოგია, ტ. 2*, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, ფსიქოლოგიის ინსტიტუტი.

ჭუმბურიძე 1988: ზ. ჭუმბურიძე, წელიწადის დროთა სახელდებისათვის ქართველურ ენებში, *I საერთაშორისო ქართველოლოგიური სიმპოზიუმის მასალები*, თბილისი.

ჯავახიშვილი 1950: ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ენოლოგიური პრობლემები, *ქართველი ერის ისტორიის შესავალი, I*, თბილისი.

ჰოკინგი 2001: С. Хокинг, *История времени от большого взрыва до черных дыр*, амфора С.- Петербург.

გამოყენებული ლექსიკონები

ნიყ. 2012: ბ. ნიჟარაძე, ქართულ-სვანურ-რუსული ლექსიკონი, „უნივერსალი“, თბილისი.

ორბ.: ს.-ს. ორბელიანი, თხზულებანი IV₁, IV₂, ლექსიკონი ქართული, ტექსტი მოამზადა ი. აბულაძემ, თბილისი 1991, 1993.

სარჯვ. 1995: ზ. სარჯველაძე, *ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. მასალები*, თბილისი.

ქაჯ.: ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, I-III, „ნეკერი“, თბილისი 2001, 2002.

ქობ.: ა. ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, „არტანუჯი“, თბილისი, 2010.

ციფშ.: И. Кипшидзе, Грамматика мингрельскаго (иверскаго) языка с хрестоматией и словарем, С. Петербургъ 1914.

ჭარ.: პ. ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი (1918) 1997.

გამოყენებული ტექსტები

ციფშ.: И. Кипшидзе, Грамматика мингрельскаго (иверскаго) языка с хрестоматией и словарем, С. Петербургъ 1914.

ხუბ.: მ. ხუბუა, მეგრული ტექსტები, ტფილისი 1937.

ქნს. ქართული ხალხური სიტყვიერება, მეგრული ტექსტები, II, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს კორნელი დანელიამ და აპოლონ ცანავამ, თბილისი 1991.

კარტ.: გ. კარტოზია, მეგრული და ლაზური ტექსტები, თბილისი 2008.

Time Semantics in Megrelian

Summary

The article deals with the structural-semantic analysis of temporal relations according to the evidence of Megrelian (one of the Kartvelian languages). The first part of the paper discusses general issues related to the concept of linguistic time. The survey is based on the concept of linguistic time as a mental reality. With respect to the interrelation of space and time, the viewpoint is shared that time in linguistic expression, although it has many common features with space, also reveals the peculiarities (*determined by cultural factors*) that are totally independent, characteristic only of it, which creates a *specific structure* of temporal relations. Taking into account the above mentioned, **temporal localization** is regarded as a *division of mental time into segments of various durations – temporal units, during which events, significant for human perception from a certain viewpoint, take place*. On the basis of the data obtained as a result of longstanding studies of linguistic time, which are essentially recognized in modern scholarship, *common features* are identifiable according to which time represented in linguistic reflection can be in general characterized as a **one-dimensional, one-way (irreversible), continuous** sequence.

The second part of the article discusses structural peculiarities of temporal relations of Megrelian according to the above-mentioned features.

On the basis of the features demonstrated by temporal segments from the viewpoint of expression of a specific time, two different groups are distinguished:

1. segments that denote a specific time independent of other temporal segments, within a simple sentence, and at the same time, can be defined by features typical of the process of occurrence – *duration* of time, *frequency* of occurrence (recurrence), *rate* of occurrence. These features are coded linguistically and are expressed by preverbs.
2. temporal segments that can be identified only by their relation to other temporal segments. Accordingly, the following relations are discussed: *simultaneity*, *succession*, *continuity*.

The paper also offers the vocabulary denoting metric time. Temporal segments denoting years, seasons, months, weeks and days are discussed separately.

ენის შარაშენიძე

ევიდენციალობის (უნახაობის) კატეგორია ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში: ნა-პრეფიქსიანი ფორმების ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზისათვის

ევიდენციალობის კატეგორია უნივერსალური კატეგორიათა რიგს განეკუთვნება და იგი ყველა ენაში გამოიხატება. მისი გადმოცემა სხვადასხვა ენობრივი ფორმით ხდება: იგი შეიძლება ვლინდებოდეს დისკურსული ანალიზის შედეგად, შეიძლება გადმოცემული იყოს სინტაქსური, ლექსიკური ან მორფოლოგიური საშუალებებით. ევიდენციალობა ფართო გაგებით არის ტექსტში გადმოცემულ ინფორმაციასა და ინფორმატორს/მოლაპარაკეს შორის არსებული მიმართების გამოხატვა – რა გზით იქნა მიღებული ინფორმაცია, პირდაპირი აღქმის შედეგია, თუ მოსმენილი ან გაგებული სხვა წყაროდან, ჭეშმარიტებას მოიცავს იგი, თუ სავარაუდო ან მოსალოდნელია მოლაპარაკისათვის. ამ კატეგორიის ზოგად დახასიათებაში ჩანს, რამდენად ფართოა ევიდენციალობის ცნება და რამდენად მრავალფეროვანია ენებში მისი გამოხატვის საშუალებები.

ევიდენციალობის კატეგორიის კვლევა დიდ ისტორიას არ მოიცავს. ამ სემანტიკამ და მისი გამოხატვის ფორმებმა ლინგვისტთა ყურადღება მეოცე საუკუნინიდან მიიქცია. ევიდენციალობის კატეგორიის პირველი მინიშნება გულისხმობდა ინფორმაციის დადასტურებულობის გამოკვეთას ენაში. ეს ნიშნავდა იმ ენობრივი ფორმების ანალიზს, რომლებიც მიუთითებდნენ გადმოცემული ფაქტის წყაროზე. ქართული ენის გრამატიკაში ამ ფუნქციით დახასიათებულია სხვათა სიტყვის ნაწილაკები, ხოლო მორფოლოგიაში გამოიყო აქტის კატეგორია.

ევიდენციალობის კატეგორიის კვლევა განსაკუთრებით სიღრმისეულად წარმართა მეოცე საუკუნის ბოლოს. ეს კატეგორია გამოიკვეთა ბევრ ენაში, აღიწერა მისი გამოხატვის გრამატიკული თუ ლექსიკური საშუალებები და გამოიყო ევიდენციალობის სახეები (ვილეთი 1988; აიხენვალდი 2004).

ევიდენციალობა გამოხატავს მოლაპარაკის დამოკიდებულებას ინფორმაციის წყაროსადმი. ევიდენციალობის მთავარ განმსაზღვრელ კრიტერიუმად მიიჩნევა ის, თუ როგორაა მიღებული ინფორმაცია: პირდაპირ თუ არაპირდაპირ, ანუ ირიბად. **პირდაპირი ევიდენციალობა** გულისხმობს, რომ მოლაპარაკე თვითმხილველია და მას ინფორმაცია პირდაპირ აქვს მიღებული. **ირიბი ევიდენციალობა** კი ნიშნავს, რომ მოლაპარაკე არაა თვითმხილველი, მან ეს ინფორმაცია სხვისგან მიიღო. თავის მხრივ, ირიბი ევიდენციალობა შეიძლება იყოს **შეტყობინებითი (ვერბალური)**, ანუ იგი სხვისაგან მიიღო, ან **დასკენითი (ინფერენციული)** – ანუ მოლაპარაკემ თავად გამოიტანა დასკვნა შედეგის ან სხვა მოვლენისა და ფაქტის მიხედვით. ამ მსჯელობის საფუძველზე აშკარად იკვეთება კავშირი რეზულტატიურ-

ბასა და ევიდენციალობას შორის. ფაქტობრივად, რეზულტატიურობამ მისცა ბიძგი ევიდენციალობის განვითარებას. რეზულტატიურობა მიუთითებს, რომ ვითარება არსებობს წარსული მოქმედების გამო, ესაა შედეგის მიხედვით გაკეთებული, გამოტანილი დასკვნა. ფორმა – **წასულია** – გულისხმობს, რომ ის აქ არ არის, ის წავიდა. ეს, ერთი მხრივ, რეზულტატია, შედეგია ქმედებისა, ხოლო, მეორე მხრივ, მდგომარეობა იმას გამოხატავს, რომ რადგან ის წავიდა და აქ აღარ არის, მოლაპარაკემ გამოიტანა დასკვნა. ფაქტობრივად, ხდება რეზულტატიურობის გარდასახვა ევიდენციალად. გარკვეულ ენებში (თურქული, ბულგარული...) და მათ შორის ქართულშიც ეს კავშირი რეზულტატიურობასა და ევიდენციალობას შორის თვალსაჩინოა (ბაიბი და სხვ. 1994:95-97).

თავდაპირველად ევიდენციალობა განიხილებოდა მოდალობის კატეგორიის ერთ-ერთ სახეობად, რამდენადაც იგი გამოხატავს მთქმელის დამოკიდებულებას გამონათქვამისადმი. იგი განიხილებოდა როგორც ირეალური კატეგორია. მოსაუბრის მიერ გამოტანილი დასკვნა კი ხასიათდებოდა იმის მიხედვით, თუ რის საფუძველზე გამოიტანა მან ეს დასკვნა: ფიქრით, თვითმხილველი იყო, სხვისგან მიღებული ინფორმაციით თუ მამტკიცებელი საბუთის ნახვით (პალმერი 2011:35-52). ევიდენციალობისა და ეპისტემიკის ერთ კატეგორიად გაანალიზება განაპირობა, ერთი მხრივ, გამონათქვამისადმი მთქმელის დამოკიდებულების სემანტიკამ, ხოლო მეორე მხრივ, იმ ფაქტორმა, რომ ზოგიერთ ენაში (დანიურში, ინგლისურში, გერმანულში...) ევიდენციალობა შეიძლება გამოიხატოს ეპისტემური მოდალობის გამოხატველი ზმნური ფორმებით. მოგვიანებით ჩატარებულმა კვლევებმა ეს ორი კატეგორია გამიჯნა, რადგან გამოიკვეთა მათ შორის არსებული მნიშვნელოვანი განსხვავება: განსხვავებულია სემანტიკა – ევიდენციალობა **ავლენს** გამონათქვამის წყაროს, მის სიცხადეს, ეპისტემური მოდალობა კი **აფასებს** მოსაუბრის დამოკიდებულებას გამონათქვამისადმი. ასევე განსხვავებულია წარმოება – ევიდენციალობა უმეტესად მორფოლოგიური ნიშნებით გამოიხატება, ხოლო მოდალობა – ლექსიკური საშუალებებით. ზოგიერთ ენაში შესაძლებელია იყოს ნაწილობრივი დამთხვევა, მაგრამ ეს დამთხვევა არაა უნივერსალთა (დე ჰანნი 1999:83-101).

ამდენად, მიუხედავად წარმომავლობისა და მისი სემანტიკური სიახლოვისა, ევიდენციალობის კატეგორია თანამედროვე ლინგვისტიკაში ცალკე, დამოუკიდებელ კატეგორიად განიხილება და შეისწავლება როგორც ცალკეულ ენებში, ასევე ტიპოლოგიურადაც. ევიდენციალობის კატეგორიის სიღრმისეულმა შესწავლამ ენათა კლასიფიკაციის ახალი სისტემა წარმოშვა: ენები ჯგუფდება იმის მიხედვით, სავალდებულოა თუ ფაკულტატიური ევიდენციალობის გამოხატვა ენებში (დე ჰანნი 1999:83-101).

ენათა უმრავლესობაში პირდაპირი ევიდენციალობა არამარკირებულია, ხოლო ირიბი ევიდენციალობა მარკირებული (კონინცევა 2007). ამასთანავე, პირდაპირი ევიდენციალობა ძირითადად გამოიხატება აორისტით, ირიბი ევიდენციალობა კი პერფექტული ფორმებით (მარგინი-სუბარი 2012).

ქართულ ენათმეცნიერებაში ეს კატეგორია **უნახაობის** ტერმინითაა დამკვიდრებული და შესწავლილი. ქართულში უნახაობის მნიშვნელობა თურმეობითის მწკრივის ფორმებსა და **თურმე** ნაწილაკს უკავშირდება. ა. შანიძემ აქტის სახელით გამოყო უნახაობის კატეგორია, რომელსაც უპირისპირდება ნახაობის აქტი, მაგრამ როგორც ძველ, ისე ახალ ქართულში აქტის კატეგორია დაუკავშირდა თურმეობითის მწკრივს. „დაუსწრებელი მოქმედების შესახებ შესაძლოა ორგვარად გაიგოს მოუბარმა: სხვისგან გაიგოს ამის შესახებ ან თვით ნახოს მოქმედების შედეგი და ამის მიხედვით გაითვალისწინოს, თუ რა უნდა მომხდარიყო“ (შანიძე 1973:212). მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ თურმეობითის ფორმის სემანტიკა მხოლოდ უნახაობით არ შემოიფარგლება, იგი გამოხატავს შეტყობინებას, მოულოდნელობას ან ლოგიკურ დასკვნას (მარგიანი-სუბარი 2012).

უნახაობა სამივე ქართველურ ენაში დასტურდება, თუმცა იგი მორფოლოგიურ კატეგორიად არ მიიჩნევა. ეს დებულება განპირობებულია იმით, რომ „მას საკუთარი ნიშანი არა აქვს, ის არის ძირითადად პერფექტული დროების ერთი ფუნქცია – თანაფუნქცია“ (გოგოლაშვილი 2012:759).

ქართულ ენათმეცნიერებაში უნახაობის კატეგორიის შესახებ განსხვავებული მოსაზრებები არსებობს: მეცნიერთა ნაწილი მიიჩნევს, რომ უნახაობა გვიან განვითარებული სემანტიკა და ფუნქციაა და იგი თურმეობითის ფორმებმა შეითავსეს (ჩიქობავა 1962; ქავთარაძე 1956; ფხაკაძე 1984; ბოედერი 2000). ამ მოსაზრების მიხედვით ძველ ქართულში თურმეობითის ფორმები მხოლოდ რეზულტატივის გამომხატველია, რომლებმაც მხოლოდ მოგვიანებით შეიძინეს ახალი ფუნქცია და მნიშვნელობა. ა. არაბულის აზრით, „პირველი თურმეობითის ძირითადი მნიშვნელობაა რეზულტატიურობა, შექნილი და ისტორიულად განმტკიცებული ფუნქცია (თანაფუნქცია) – უნახაობა, თურმეობითობა“ და „პერფექტის ბაზაზე უნახაობის მოდელის აღმოცენება, რაც დასტურდება სხვადასხვა ჯგუფის ენებში, კანონზომიერი ფაქტია, ის ერთგვარი უნივერსალია“ (არაბული 1984).

მეორე მოსაზრება კი გულისხმობს, რომ უნახაობა ძველ ქართულშივე დასტურდება. ამის შესახებ მიაჩნებს ა. შანიძეც. გარკვეული ფორმების ანალიზმა კი გაამყარა მოსაზრება, რომ უნახაობის აქტის სემანტიკური ნიუანსები კარგადაა გამოხატული ძველსავე ქართულში (სარჯველაძე, ნინუა 1985). მ. ბერიძე შენიშნავს, რომ ძველი ქართულის გარკვეული „ფორმებისათვის მთავარ სემანტიკურ მახასიათებლად გამოყოფილი უნახაობისა და უნებლობის მნიშვნელობები... მიღებულია აორისტულ ფორმებში ევიდენციალობის მოდალობის განვითარების შედეგად“ (ბერიძე 2009:102).

გ. შაბაშვილის მოსაზრებით, „უნახაობის პერფექტის ასახვა და განვითარება უკვე ძველ ქართულში იწყება და ფართო სახეს ახალ ქართულში იძენს, როცა საბოლოოდ ვითარდება ე.წ. ანალიტიკური პერფექტი, *მაქვს ვაკეთებული* ტიპის, რომელიც პერფექტის ასპექტობრივ მახასიათებლებს იძენს და და ამით პირველი თურმეობითის მწკრივს მოდალური შინაარსის განვითარებისთვის სრულ თავისუფლებას აძლევს.“ ამ ცვლილების მიზეზად კი მიჩნეულია ის გარემოება, რომ მესამე

სერიის ფორმებმა დაკარგეს ასპექტური მახასიათებელი და მხოლოდ დროული მახასიათებელი დარჩათ, რამაც სერიის პრაგმატული სიმყარე დაარღვია და გზა გაუხსნა ახალი სემანტიკის განვითარებას. მკვლევარი იქვე შენიშნავს, რომ „მერულმა ამ თვალსაზრისით მყარად შეინარჩუნა მწკრივის ფუნქციურ-სემანტიკური მახასიათებლები და უნახაობისთვის ენამ ცალკე სერია განვითარა, ისიც პერფექტული მიმღეობის საფუძველზე“ (შაბაშვილი 2009:101-102).

რაც შეეხება ევიდენციალობის კატეგორიის გენეზისს, დადგენილია, რომ იგი თავად ქართული ენის სისტემაში განვითარებული კატეგორიაა და სხვა ენების გავლენის საკითხი ამ ეტაპზე მოხსნილია. სვანურ ენაში ამ კატეგორიის საფუძვლიანმა შესწავლამ ბევრი მნიშვნელოვანი ასპექტი წარმოაჩინა ქართველურ ენებში ამ კატეგორიის გამოვლენისა და რეალიზაციის შესახებ (მარგიანი-სუბარი 2012).

ევიდენციალობის, უნახაობის კატეგორიის გამოხატვის თვალსაზრისით ქართული ენის დიალექტებში სხვადასხვაგვარი ვითარებაა. აღმოსავლური დიალექტები ძირითადად ძველ ვითარებას ასახავენ – თურმეობითის მწკრივები უფრო შედეგობითობას, რეზულტატიურობას გამოხატავენ, თუმცა ნარატიულ ტექსტებში I თურმეობითის ფორმების თანმიმდევრობითი ხმარება განაპირობებს პერფექტის რეზულტატიური მნიშვნელობის რღვევას და უნახაობითი, თურმეობითი მნიშვნელობის ასახვას (შაბაშვილი 2010: 163).

განსხვავებული ვითარებაა დასავლურ დიალექტებში. უნახაობის კატეგორიის გამოხატვა სრულიად ბუნებრივია მესამე სერიის ფორმებისათვის. გარდა ამისა, რამდენიმე დიალექტში არსებობს სპეციალური ფორმები ირიბი ევიდენციალობის გადმოსაცემად. მიჩნეულია, რომ ეს ფორმები მეგრულის გავლენის შედეგადაა ჩამოყალიბებული. ესაა ნა- პრეფიქსიანი წარმოება, რომლებიც სახელდება მეთოთხე სერიის ფორმებად.

მეოთხე სერიის ფორმები ქართველურ ენებში პირველად გამოყო გ. როგავამ.

ნო- პრეფიქსიანი ფორმებს მეცნიერმა უწოდა აწმყოს თურმეობითის ნაკვეთები და ცალკე ჯგუფად გამოყო ისინი აორისტის თურმეობითის ნაკვეთებისაგან. ახალი ნაკვეთების სახელდებისათვის იგივე ტერმინები იქნა გამოყენებული, რაც მესამე სერიის ფორმებში იყო: თურმეობითი მესამე, თურმეობითი მეოთხე, კავშირებითი მეოთხე და პირობითი მეოთხე. ო- პრეფიქსიანი თურმეობითების გამოყოფას ჰქონდა როგორც მორფოლოგიური, ისე სინტაქსური საფუძველი – იკვეთებოდა წარმოების დამოუკიდებელი სისტემა და მათ ახასიათებდათ ნომინატიური კონსტრუქცია. ამ ფორმებს გ. როგავა ამგვარად ახასიათებს: „ზმნებს, რომელთაც ხილულ დრო-კილოებში მოეპოვებათ ორივე (I და II) ჯგუფის ნაკვეთები, უხილავ დრო-კილოებშიც გააჩნდათ ორივე (III და IV) ჯგუფის ნაკვეთები“ (როგავა 1953:17-18). მეოთხე სერიის ყოველი ფორმის ანალიზისას ავტორი იყენებს **თურმე** ნაწილაკს, რათა მისი სემანტიკა ქართულად უფრო ზუსტად გადმოეცა. მეცნიერი შენიშნავს, რომ „დრო-კილოთა მეოთხე ჯგუფის ნაკვეთებში უფრო ხშირად იხმარება თურმეობითი III. უკანასკნელიც გამოხატავს როგორც აწმყო-მყოფადის თურმეობითს, ისე ნამყო უსრულის თურმეობითებსაც...“ (როგავა

1953:21). წარმოების თვალსაზრისით ეს ფორმები აღწერილობითია, იწარმოება **ნო-** პრეფიქსითა და **-უ** სუფიქსიანი მიმღებური ფორმით, თუმცა მეცნიერი აღნიშნავს იმის შესახებაც, რომ **ნო-** პრეფიქსიანი წარმოება მეგრულში შეზღუდა ქართულიდან შეთვისებულმა **ნა-** პრეფიქსმა (როგავა 1953:23). ქართულის კილოებში უფრო ხშირად თურმეობითის ორი ნაკვთი გვხვდება – **მონავალა** და **მონავალიყო**. შედარებით იშვიათია მეოთხე კავშირებითი, როგორც მე სამე კავშირებითი. მეცნიერის მინიშნებით, „მეოთხე ჯგუფის ნაკვთები ჩვეულებრივ მესამე პირის ფორმით გვხვდება“, რაც მას იმ დასკვნის გამოტანის საშუალებას აძლევს, რომ „ეს ნაკვთები, როგორც ჩანს, მესამე პირის საფუძველზეა ჩამოყალიბებული“ (როგავა 1953:29).

მეცნიერს მესამე და მეოთხე სერიის ჯგუფები ისტორიულად სხვადასხვა დროის წარმონაქმნად მიაჩნდა. IV სერიის ნაკვთები უნდა ჩამოყალიბებულიყო დრო-კილოთა მესამე ჯგუფის ჩამოყალიბების შემდეგ, ხოლო დასავლურ კილოებში (ქვემოიმერულში, რაჭულსა და ლეჩხუმურში) ეს ფორმები უფრო გვიანდელი მოვლენა ჩანს. მეცნიერს აწმყოს თურმეობითის ნაკვთთა ჩამოყალიბება ქართველურ ენებში ენათა მორფოლოგიის განვითარების შინაგან კანონად მიაჩნია, რაც განპირობებული იყო იმით, რომ საჭირო იყო უხილავი დრო-კილოთა ნაკვთების გაჩენა ნამყო უსრულისათვის. მეგრულის ისეთ ზმნებს, რომლებსაც მხოლოდ აწმყო-მყოფადის ნაკვთები გააჩნიათ, არ განუვითარებიათ სათანადო თურმეობითის ნაკვთები. იმ გარემოებას, რომ ამგვარი ფორმები არ განვითარდა სალიტერატურო ქართულში, მეცნიერი იმით ხსნის, რომ მეგრულს უფრო მეტი საჭიროება ჰქონდა, გამოეხატა აწმყოს ჯგუფის თურმეობითის ფორმები, რადგან სტატიკურ ზმნებს მხოლოდ პირველი ჯგუფის ფორმები ჰქონდათ (როგავა 1953:30-31).

წიგნში „მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი“ მეოთხე სერიის ფორმები უნახავი აქტის ფორმებად არის დახასიათებული, ხოლო ამ ფორმების სემანტიკა ამგვარად არის ახსნილი: „ისინი გადმოსცემენ მოქმედებას, რომელიც უშუალოდ მოლაპარაკეს არ უნახავს, მაგრამ მისთვის ცნობილია სხვათა ნათქვამის (ან უნახავი მოქმედების შედეგის) მიხედვით. ასეთი ფორმები ყოველთვის შეიცავს „**თურმეს**“ გაგებას და ამიტომ მისი ხმარება სავალდებულო არც არის. მაგრამ „თურმეობითობას“, გარდა უნახაობის გადმოცემისა, კიდევ სხვა მნიშვნელობაც აქვს: აღნიშნავს ნახულს, განცდილ მოქმედებას, რომლის შესახებ (ან რომლის შედეგების შესახებ) მოქმედმა ბოლომდე ყველაფერი არ იცის. ამგვარად, თურმეობითის შინაარსისათვის არსებითია მოქმედების შესახებ ზუსტი ცოდნის არქონის მოქმეტი. სწორედ არცოდნის სემანტიკა იძლევა იმის შესაძლებლობას, რომ თურმეობითის მნიშვნელობას დაუკავშირდეს პოტენციულის მნიშვნელობაც (რათქმა უნდა, იგულისხმება მხოლოდ ის ზმნები, რომელთაც ეწარმოებათ პოტენციულის ფორმები)“ (კარტოზია და სხვ. 2010:262).

მეგრულში აწმყოს თურმეობითები წარსული დროის გადმოსაცემად გამოიყენება და ამ სემანტიკის წარმოჩენას ხელს უწყობს **ნო-** (< **ნა-**) პრეფიქსი, რომე-

ლიც წინავითარების სახელებისა და წარსული დროის მიმდებობის მაწარმოებელი აფიქსია (ქობალავა 2001:134).

მეგრულის ფორმების სემანტიკური ანალიზისას ჩვეულებრივ წიგნში **თურმე** ნაწილაკია გამოყენებული, მაგრამ ერთ ადგილას (კარტოზია და სხვ. 2010:263) „ნაწერავა“ ფორმა გამოყენებით ავტორებს, რადგან ამ ფორმაში უფრო კარგად იგრძნობა ის დამახასიათებელი სემანტიკური ნიუანსი, რომელსაც ეს ფორმა გულისხმობს, ვიდრე ეს ჩანს ალწერით, **თურმე** ფორმადართულ წარმოებაში.

როგორც უკვე აღინიშნა, ევიდენციალობის ორი სახე გამოიყოფა: **პირდაპირი ევიდენციალობა** და **ირიბი ევიდენციალობა**. პირდაპირი ევიდენციალობის მარკირება არ ხდება, მაგრამ მარკირებულია ირიბი ევიდენციალობა. ირიბი ევიდენციალობის სემანტიკური კლასიფიკაციისას კი მნიშვნელოვანია ინფორმაციის წყარო და მისი მიღების გზა, ანუ როგორია მიღებული ინფორმაცია – **ვერბალური ანუ შეტყობინებითი**, თუ **ინფერენციული ანუ დასკვნითი**, რომელიც მთქმელს გამოაქვს თავისი ცოდნისა და გამოცდილების ფონზე.

ნა- პრეფიქსიანი ფორმები ქართული ენის ოთხ დიალექტში დასტურდება: ქვემოიმერულში, გურულში, ლეჩხუმურსა და რაჭულში (ჯორბენაძე 1989). ამ ფორმათა არსებობა, როგორც უკვე აღინიშნა, მეგრულის გავლენას მიეწერება, რაც ბუნებრივია ამ არეალისათვის. შენიშნულია, რომ ქართულის კილოებში მეოთხე სერიის ნაკვთები, ჩვეულებრივ, მესამე პირის ფორმით გვხვდება, რაც ხელს უწყობს იმ დასკვნას, რომ ეს ნაკვთები მესამე პირის საფუძველზეა ჩამოყალიბებული (როგავა 1953:29). ამის მიზეზი კი შეიძლება იყოს ის, რომ პირველი პირი დაკავებულია როგორც შემგრძნობი, მიმღები, აღმქმელი ინფორმაციისა. იგი ერთგვარად დისტანცირებულია ფაქტისა და მოვლენისაგან და, ფაქტობრივად, ინფორმაციის მიმღები ან გამტარებელი ხდება.

ამ დიალექტებში, ისევე როგორც სალიტერატურო ქართულში, ევიდენციალური სემანტიკა I და II თურმეობითის მწკრივებსაც მოეპოვებათ. დგება საკითხი, რა სემანტიკური სხვაობაა „ყვარება“ და „ნაყვარება“ ფორმებს შორის, რამაც ამ დიალექტებში **ნა-** პრეფიქსიანი ფორმების დამკვიდრებასა და შენარჩუნებას შეუწყობ ხელი?

ნა- პრეფიქსიანი ფორმების სემანტიკურმა ანალიზმა რამდენიმე ჯგუფის გამოყოფის შესაძლებლობა შექმნა. ეს ფორმები ირიბი ევიდენციალობისაა და გარკვეული სემანტიკური ნიშნით ხასიათდება:

1. აღმირატიულობა, ანუ მოულოდნელი შედეგი – ნახული, რომლის შედეგი მოულოდნელი იყო მოლაპარაკისათვის: (1) „ნადუღება ე წყალი რა ხანია...“ – მოლაპარაკისათვის ნახული ფაქტი მოულოდნელია. ფორმაში არა მარტო წინააწამოწეული **თურმეს** გაგება, არამედ იგი გარკვეული ექსპრესიულობის ნიუანსის მატარებელიცაა, კერძოდ, იგრძნობა გაცემა, გაკვირვება ნახულის გამო. „ნადუღება“ ფორმის შინაარსი მნიშვნელოვნად განსხვავდება „ადუღებულა“ ფორმისაგან, რომელშიც უფრო რეზულტატიურობის სემანტიკაა წინ წამოწეული. აღმირატიული ევიდენციალობა ვრცელი კონტექსტიდან კიდევ უფრო კარგად ვლინ-

დება. ფრაზაში შესაძლოა არსებობდეს ექსპრესიულობის გამომხატველი „რა“ ან „არ“ ნაწილაკი, რაც ხაზს უსვამს მოულოდნელი შედეგით მიღებულ განწყობას:

- (2) „აგერ **არ** ნაგდება ეი?! კეძებ რახანია“...
- (3) „მე ვყვირი აქანე და ევერ **ნაჯღობა** ბუნართან ევი, კარქა სითფოში“...
- (4) „**რა** კარგა **ნაქარგავა** ეი გოგო, კარ ვიცოი მე“...
- (5) „**შეხდე**, **რა** კაი სკამეფს **ნაკეთება** დათიკო, კარ ვიცოი მე“...

2. ინფერენცია, ანუ ლოგიკური დასკვნა – ლოგიკურ დასკვნაზე დაფუძნებული ინფორმაცია, რომელიც ძირითადად ემყარება მთქმელისთვის ცნობილ ფაქტებს. ესაა მთქმელის დასკვნა, რომელიც მას გამოაქვს თავისი ზოგადი ცოდნის და გამოცდილების საფუძველზე. დასკვნა შეიძლება გამოტანილი იყოს წარსული გამოცდილების ფონზე (6), ან გულისხმობდეს გარკვეული ეჭვის არსებობას და მასზე დაფუძნებულ დასკვნას (7), ან ვარაუდს, რომელიც არსებობდა და ახლა დასკვნით გამყარდა (8), ან ფაქტის ხილვის შედეგად გამდიდრებულ გამოცდილებას (9), (10).

- (6) „ბაღნებმა მოკრიფენ გუშხამ, სუყველე ფუტურეა... ალბათ თოული **მონახუნა** // **ნახუნა** მაგას.“
- (7) „მივეი და ქე აღარ იყო რამე ხეზე, მაის ბაღანე **ნაკრეფავა** უმათე... რაღაი იქნებოდა“...
- (8) „მაჯავია უფრო ე წითელი ქათმები... ისე დიდი **ნაზარდა** ევი, კაცო!“...
- (9) „რაფერ **დანაქონა** ტყემალი ასაბარებლათ, სა შოულია ამდონი“...
- (10) „ქე **ნაბამა** ე თხილი და რაი გინდა“...

ნა- პრეფიქსიანი ფორმების სემანტიკა განსხვავებულია ამავე ზმნების I თურმეობითის ფორმებისაგან: რეზულტატიურობის გამომხატველი ფორმებია – *მონახუნა, მოუკრეფია, გაზრდილა, მოუბამს (/მოუბია)...*, ხოლო **ნა-** პრეფიქსიანი ფორმებით კი ირიბი ევიდენციალობა, უნახაობა ვლინდება, რომელიც ფაქტის შემდგომ ლოგიკური დასკვნის გამოტანის შესაძლებლობას გულისხმობს.

3. ხმებზე დამყარებული ინფორმაცია – **ნა-** პრეფიქსიანი ირიბი ევიდენციალობის ყველაზე გავრცელებული სემანტიკაა. ეს შეიძლება **დაუზუსტებელი ინფორმაციის** სახელდებითაც დახასიათდეს, თუმცა ტერმინი „ხმებზე დამყარებული ინფორმაცია“ ამ სემანტიკის მთავარ მახასიათებელს წამოსწევს წინა პლანზე (ინგლ.: Hearsay). იგი, ფაქტობრივად, გულისხმობს არსებულ, გავრცელებულ ხმებზე დამყარებულ ინფორმაციას, რომელიც შეუძომწმებელი ან გადაუძომებელია, მაგრამ მოლაპარაკე მას მაინც იყენებს, ანუ ამ აზრის გამტარი ხდება. სწორედ ამ სემანტიკურ ნიუანსს უნდა გულისხმობდნენ „მეგრულის ლინგვისტური ანალიზის“ ავტორები, როცა წერენ: „მეოთხე სერიის ფორმები უნახავი აქტის ფორმებია. ისინი გადმოსცემენ მოქმედებას, რომელიც უშუალოდ მოლაპარაკეს არ უნახავს, მაგრამ მისთვის ცნობილია სხვათა ნათქვამის (ან უნახავი მოქმედების შედეგის) მიხედვით. ასეთი ფორმები ყოველთვის შეიცავს „თურმეს“ გაგებას და ამიტომ მისი ხმარება სავალდებულო არც არის. მაგრამ „თურმეობითო-

ბას“, გარდა უნახაობის გადმოცემისა, კიდევ სხვა მნიშვნელობაც აქვს: **აღნიშნავს ნახულს, განცდილ მოქმედებას, რომლის შესახებ (ან რომლის შედეგების შესახებ) მოქმედმა ბოლომდე ყველაფერი არ იცის** (ხაზგასმა ჩვენია ნ.შ.). ამგვარად, თურმეობითის შინაარსისათვის არსებითია მოქმედების შესახებ ზუსტი ცოდნის არქონის მომენტი“ (კარტოზია და სხვ. 2010).

მეგრულის წარმოება თავისი სემანტიკური ნიუანსით გადმოვიდა ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში და სწორედ ამ სემანტიკის შენარჩუნებამ შეუწყო ხელი ამ ფორმების დაამკვიდრებასა და გავრცელებას. ამ სემანტიკას, რა თქმა უნდა, I თურმეობითის ფორმები ვერ ჩაანაცვლებდა.

(11) „ვირვოლიე სახს **ნაყიდავა** და ყიღულოფს მავიორს პეტერას“...

(12) „**ნაწუმარა** იქინე“...

(13) „**ხშირათ მონავალა** მა ქალი მაქანე, **დანავალა**“...

(14) „ანიკოს გოუღეთ კარები. ქე **ნაწყენა** მარშინა, მარა არ უწყენია ახლა“...

(15) „ქალები **დანარება** იქინე“...

(16) „თვითან ვერ **ნაჭამა** თხილს და აწი რაღათ უნდა“...

(17) „ვალოდიეს გოვო **ნაყვარება** მაგას და მას მერე არც მოუყვანია ცოლი“.

(18) „მაი, ჯარში რო იყო **ნაწერა** და **ნაგ ზაენა** წერილებს ი გოვოსან“...

(19) „მაის რძალი სახს **ნაშენება** თურმე ქუთაიში“...

(20) „იქინე ყოფილა ახლოს და იქიდგან **ნაყურება** ამ ამბავს“...

(21) „უნდა ვიყიდო ახალი კრანი, კარ **ნაღირალა** ბევერი“...

(22) „**ნაპარავა** მაი ბიჭი ყორფელს“...

(23) „ახალი წლიზა **ნასუქება** ი ღორს ანიკო და კარ დეეკარქა?!“

(24) „**ნანდომა** მაგას კაი ხანია“...

საყურადღებოა **ნა-** პრეფიქსიანი ფორმების დაფიქსირების შემთხვევები თანამედროვე ქართულ მედიასა და ინტერნეტსივრცეში. მათი რაოდენობა საკმაოდ დიდია.¹ რა თქმა უნდა, ეს ფორმები უფრო მეტად დასავლური დიალექტების წარმომადგენელთა მეტყველებაში ფიქსირდება, მაგრამ აქ მნიშვნელობა მინც ფაქტს ენიჭება: ამ ფორმების გამოყენებით სწორედ იმ თავისებურ სემანტიკურ ნიუანსებზე ხდება ყურადღების გამახვილება, რაც სალიტერატურო ენის თურმეობითების ფორმებით სრულად ვერ გადმოიცემა. გარდა ზემოთ განხილული სემანტიკური ნიუანსებისა, კონტექსტების უმრავლესობა მკვეთრ **ირონიასაც** შეიცავს, რაც ზოგადად დიალექტური მეტყველების არაპირდაპირი გამოყენების მახასიათებელია, მაგრამ ამ შემთხვევაში საინტერესოა ისიც, რომ სალიტერატურო ენის ჩვეულებრივი ფორმები ვერ წარმოაჩენს იმ ირონიულ ქვეტექსტს, რაც მნიშვნელოვანია მათი გამოყენებისათვის. ეს ამ ფორმათა ანალიზის პრაგმატული ასპექტებია და ცალკე კვლევას მოითხოვს.

¹ ამისათვის უბრალოდ საკმარისია საძიებო ერთეულად მიეცეს ფორმები: **ნაყვარება, მი-ნავალა, ნაცხოვრება...** და მასალა უხვად იქნება წარმოდგენილი ინტერნეტსივრციდან, რომელიც მოიცავს მედიას, ფორუმებს ან ფეისბუკის კომენტარებს.

ლიტერატურა

- არაბული 1984:** ა. არაბული, *მესამე სერიის ნაკვეთულთა წარმოება და მნიშვნელობა ძველ ქართულში*, „მეცნიერება“, თბილისი.
- აიხენვალდი 2004:** A. Aikhenvald, *Evidentiality*, Oxford University Press, Oxford.
- ბაიბი და სხვა 1994:** J. Bybee, R. Perkins, W. Pegliuca, *The Evolution of Grammar*, Chicago, London.
- ბერიძე 2009:** მ. ბერიძე, პერფექტულობის გამოხატვის ზოგი საკითხისათვის ქართულში, *გურამ კარტოზია 75*, მთავარი რედაქტორი თ. გამყრელიძე, „სეზანი“, თბილისი.
- ბოდერი 2000:** W. Boeder, *Evidentiality in Georgian*, In: Johanson & Utas, Berlin.
- გოგოლაშვილი 2012:** თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია, თანამედროვე სალიტერატურო ენა, გიორგი გოგოლაშვილის საერთო რედაქციით, თბილისი.
- ვილეთი 1988:** T. Willet, A Cross-linguistic Survey of Grammaticalization of Evidentiality, *Studies in Language*, 12 (1).
- კარტოზია და სხვ. 2010:** გ. კარტოზია, რ. გერსამია, მ. ლომია, თ. ცხადაია, *მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი*, „მერიდიანი“, თბილისი.
- კოზინცევა 2007:** Ч. Козинцева, Типология категории засвидетельствованности, *Эвиденциальность в языках Европы и Азии*, Санкт-Петербург.
- კორდი 2007:** Е. Корди, Категория эвиденциальности во французском языке, *Эвиденциальность в языках Европы и Азии*, Санкт-Петербург.
- მარგიანი-სუბარი 2012:** ქ. მარგიანი-სუბარი, *ევიდენციალობის კატეგორია სვანურ ენაში*, „გლობალ-პრინტი“, თბილისი.
- პალმერი 2011:** F. R. Palmer, *Mood and Modality*, Cambridge University Press, (1986).
- როგავა 1953:** გ. როგავა, დრო-კილოთა მეოთხე ჯგუფის ნაკვეთი ქართველურ ენებში, *იკე V*, თბილისი.
- სარჯველაძე, ნინუა 1985:** ზ. სარჯველაძე, გ. ნინუა, უნასაობის გამოხატვისათვის ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში, *მაცნე, ელს, № 1*, თბილისი.
- ფხაკაძე 1984:** დ. ფხაკაძე, *I თურმეობითის ფუნქციები ქართულში*, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
- ქავთარაძე 1956:** ი. ქავთარაძე, დრო-კილოთა მესამე სერიის წარმოების ერთი თავისებურება ახალ ქართულში, *იკე VII*, თბილისი.
- ქობალავა 2001:** ი. ქობალავა, კავშირებითი კილო მეგრულში, *ენათმეცნიერების საკითხები, № 4*, თბილისი.
- შაბაშვილი 2009:** გ. შაბაშვილი, *პერფექტის კატეგორიის ფუნქციურ-სემანტიკური მახასიათებლები I*, „უნივერსალი“, თბილისი.
- შაბაშვილი 2010:** გ. შაბაშვილი, აწმყოს პერფექტის ფუნქციურ-სემანტიკური მახასიათებლები ქართული დიალექტების მიხედვით (მთის დიალექტების მონაცემებზე დაყრდნობით), *ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო*

უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართული ენის ინსტიტუტის შრომები 1, თბილისი.

შანიძე 1973: ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი.

ჩიქობავა 1962: ა. ჩიქობავა, ქართული ზმნის ნაკვეთელთა დაჯგუფების პრინციპისათვის, იკე XIII, თბილისი.

ჯორბენაძე 1989: ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბილისი.

ჰაანი 1999: F. De Haan, Evidentiality and Epistemic Modality: Setting Boundaries, *Southwest Journal of Linguistics*, 18, Garland Publishing, New York, pp. 83-101.

Nino Sharashenidze

The Category of Evidentiality (the Unseen) in the Western Dialects of the Georgian Language: On the Functional-Semantic Analysis of Forms with prefix ნა-

Summary

Evidentiality is a universal category expressed in every language. It may be expressed by means of diverse linguistic forms: it may either be revealed as a result of discourse analysis or expressed by syntactic, lexical or morphological means. Evidentiality in a broad sense is an expression of relation between the information given in the text and the informer/speaker: it expresses the way of obtaining information, either directly perceived or obtained indirectly from some source; it also expresses whether the information is genuine, probable or anticipated by the speaker.

Evidentiality is present in all the three Kartvelian languages, although it is not considered a morphological category.

The situation with regard to the expression of evidentiality varies among the dialects of Georgian. The eastern dialects mostly reflect the existing situation – the resultative screeves express a result, outcome. However, in narrative texts the sequence of Resultative I destroys the resultative meaning in the perfect and emphasizes the meaning of the unseen.

In the Western dialects the situation is different. The category of evidentiality is expressed naturally by the forms of the Third Series. Besides, in some dialects there are special forms for expressing indirect evidentiality. It is considered that these forms have appeared as a result of the influence of Megrelian language and are characterized by the usage of ნა- prefix, which is considered a form of the Fourth Series.

Forms with ნა- prefix are found in the four dialects of Georgian: those of lower Imereti, Guria, Lechkhumi and Racha. The semantic analysis of forms with ნა- prefix has made it possible to distinguish several groups. These forms express indirect evidentiality and are characterized by certain semantic features. The paper is an attempt of functional-semantic analysis of constructions with ნა- prefix: admiration – or unexpected result, inference – or logical conclusion, information based on rumour, sharp irony.

ნეტარი ავგუსტინეს სემიოტიკური იდეები

ადრეული შუა საუკუნეების ქრისტიანულ ფილოსოფიასა და ღვთისმეტყველებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ქრისტიანული ეკლესიის ერთ-ერთი ფუძემდებლის, ნეტარი ავგუსტინეს (354-430), ნაწერებს, რომლებიც შეიცავენ სემიოტიკური საკითხებისადმი მიძღვნილ ერთ-ერთ პირველ ნაშრომებს. აგრეთვე ავგუსტინე დაიბადა ჩრდილოეთ აფრიკის პროვინცია ნუმიდიაში (ახლანდელი ალჟირის ტერიტორია), ღარიბი რომაელი მოხელის ოჯახში. მისი მამა წარმართი იყო, დედა – ქრისტიანი, წმინდა მონიკა (მიჩნეულია გათხოვილი ქალების მფარველად). ჭეშმარიტების ძიებაში ავგუსტინემ რამდენჯერმე შეიცვალა მსოფლმხედველობა: იგი ჯერ მანიქეველი იყო (სექტა, რომელიც სამყაროს სიკეთისა და ბოროტების ბრძოლის ველად მიიჩნევს), მერე – სკეპტიკოსი, შემდეგ კი ნეობლატონიკოსი. საბოლოოდ იგი ქრისტიანობას მიემხრო და აქტიურად იბრძოდა იმხანად გავრცელებული სექტების წინააღმდეგ, რასაც მრავალი ტრაქტატი მიუძღვნა. 395 წ. ავგუსტინე დაინიშნა ქალაქ ჰიპონის (თანამედროვე ანაბა, ალჟირი) ეპისკოპოსის თანამდებობაზე, რომელზედაც იგი სიკვდილამდე იმყოფებოდა – იგი გარდაიცვალა 430 წ. 28 აგვისტოს ვანდალების მიერ ალყაშემორტყმულ ჰიპონში. ავგუსტინე შერაცხულია წმინდანად როგორც კათოლიკურ, ისე მართლმადიდებლურ ეკლესიებში.

ნეტარი ავგუსტინეს მრავალი ნაშრომი ეძღვნება მთლიანად საღვთისმეტყველო საკითხებს. მათთან კავშირში განიხილება სემიოტიკური პრობლემატიკაც. მისი შეხედულებები ჩამოყალიბდა ელინისტური ფილოსოფიისა და ქრისტიანული მისტიციზმის ზეგავლენით, ხოლო შემოქმედება წარმოადგენს ერთგვარ მიჯნას ანტიკურ და ქრისტიანულ ეპოქებს შორის. ღვთისმეტყველი მიიჩნევს, რომ მთელი სამყაროს რეალების ერთობლიობა არის ნიშანთა სისტემა, რომელიც უნდა შეისწავლებოდეს წმინდა წერილისა და ღვთის განგების უკეთ შეცნობის მიზნით. ნიშანთა თეორიას ავგუსტინე ავითარებს ტრაქტატებში „დიალექტიკის შესახებ“ („De dialectica“ 387 წ.), „მასწავლებლის შესახებ“ (De Magistro 388-89 წწ.), „ქრისტიანული მოძღვრების შესახებ“ (De doctrina christiana 396-427წწ.), „სამების შესახებ“ (De Trinitate 400-416 წწ.), „ღვთის ქალაქის შესახებ“ (De civitate Dei 412-426 წწ.) და სხვ.

ტრაქტატში „ღვთის ქალაქის შესახებ“ ავგუსტინე კაცობრიობის ისტორიას განიხილავს როგორც ორი ქალაქის – ზეციურისა და მიწიერის – დაპირისპირებას. ეს ქალაქები განასახიერებენ სიკეთესა და ბოროტებას, ღვთაებრივსა და ეშმაკისეულს; მათ შორის დაძაბულობა, ზემოქმედებს რა ადამიანების ყოველდღიურ ცხოვრებაზე, განსაზღვრავს გლობალური ისტორიის მსვლელობის მიმართულე-

ბას, რომელიც, ავეუსტინეს მიხედვით, წარმოადგენს არა მოვლენებისა და თარიღების მოუწესრიგებელ და შემთხვევით კრებულს, არამედ იძენს ღმერთის მიერ წინასწარ დადგენილ ვექტორს, საბოლოო მიზანს. ისტორიულ პროცესს, როგორც ღვთის ჩანაფიქრის თანმიმდევრულ განხორციელებას, მხატვრული ნაწარმოების ან ღრამის მსგავსად, აქვს დასაწყისი (ცოდვით დაცემა), მოქმედების მიმდინარეობა (ზეციური და მიწიერი სამეფოების ბრძოლა) და დასასრული (ქრისტეს მეორედ მოსვლა და საშინელი სამსჯავრო). ეს კონცეფცია დასაბამს უძებს დროის ახალბურ, „სემიოტიკურ-ესქატოლოგიურ“ გაგებას (Руднев1999:60), რომელშიც ისტორიული მოვლენები იძენენ სემიოტიკურ სტატუსს მათ შორის მიზეზშედეგობრივი მიმართებების დადგენისას, რისთვისაც საჭიროა მათთვის გარკვეული მნიშვნელობების მინიჭება და, შედეგად, ერთიან ნიშნობრივ სისტემაში მოთავსება. ამრიგად, ავეუსტინეს დოქტრინიდან გამომდინარეობს, რომ სემიოზისისა და ნიშნის ცნებების წარმოქმნა თან სდევს ისტორიისა და წმინდა წერილის გააზრების პროცესს.

ნიშნის რაობასა და ბუნებაზე თავისი წარმოდგენების შესახებ ავეუსტინე მრავალ ნაშრომში მსჯელობს. სწორედ მისი ნაწერების წყალობითაა შემონახული სტოიკოსების ნიშნის თეორია, რომელმაც, როგორც ჩანს, დიდი გავლენა იქონია ავეუსტინეს საკუთარ სემიოტიკურ თეორიაზე, რომელიც, თავის მხრივ, ანტიკური და ადრეულქრისტიანული ნააზრევის ერთგვარი შეჯამებაა.

თეოლოგი-ფილოსოფოსი განმარტავს ნიშანს როგორც ისეთ რაიმეს, რაც აღიქმება გრძნობათა ორგანოებით და თავისი თავის გარდა კიდევ რაღაც სხვას წარუდგენს გონებას: „ნიშანი არის საგანი, რომელიც საკუთარი სახის ან ფორმის გარდა, რომლებიც ჩვენს შეგრძნებებზე ზემოქმედებენ, აღძრავს ჩვენს გონებაში სხვა ცნობილი საგნების შესახებ წარმოდგენას, მაგალითად, კვალის დანახვისას ჩვენ წარმოვიდგენთ ცხოველს, რომელმაც ეს კვალი დატოვა, კვამლის დანახვისას – ცეცხლს, რომელმაც იგი წარმოშვა“ (Христ. Наука II, 1). ამრიგად, ავეუსტინე ამკვიდრებს ნიშნის ტრიალულ მოდელს: ნიშანი – დენოტატი – რეციპიენტი/ნიშნის მომხმარებელი (ნიშანი წარუდგენს საკუთარ თავს შეგრძნებებს და კიდევ რაღაც თავისი თავისგან განსხვავებულს – გონებას (De dialectica V)).

ნიშანი (signum) თვითონაც არის საგანი, რადგან „რაც საგანი არ არის, ის სრულებით არაფერია, მაგრამ ყოველი საგანი ნიშანი არაა“ (Христ. Наука I, 2). საკუთრივ საგნებს ან ნივთებს (res) წარმოადგენენ ისეთი არსები, რომლებიც არ გამოიყენება სხვა რამის აღსანიშნად. ამასთან, ერთადერთი არსი, რომელიც მართლაც არაფერს აღნიშნავს, არის წმინდა სამება, ვინაიდან იგი ყოველივეზე მაღლა დგას და წარმოადგენს ტკობის უმაღლეს ობიექტს, მაშინ როდესაც ყველა დანარჩენ საგანს აქვს ფუნქციონალური, გამოყენებითი დატვირთვა, კერძოდ, ღვთისა და ერთიმეორის აღნიშვნა. ავეუსტინეს ამ შეხედულებამ დასაბამი დაუდო მთელს შუა საუკუნეებში გაბატონებულ წარმოდგენას პანსემიოტიზმის შესახებ, როდესაც ყოველი ამქვეყნიური მოვლენა და საგანი მოიაზრებოდა როგორც ღვთაებრივი რეალობის ნიშანი.

მეტყველების შემთხვევაში ნიშანი წარმოიქმნება და აღიქმება დანაწევრებული ბგერის დახმარებით. „სიტყვა არის რომელიმე საგნის ნიშანი; იგი შეიძლება გაგებულ იყოს მსმენელის მიერ, როდესაც მას მოლაპარაკე წარმოთქვამს“ (De dialectica V).

ნიშნის ფუნქცია შეიძლება შეასრულონ ასევე შესტებმა, მოძრაობებმა ან მიმიკამ, თუმცა გამოხატვის ეს საშუალებები დიდად ჩამოუვარდებიან სიტყვებს, რომელთაც ავგუსტინე უპირატესობას ანიჭებს ნიშანთა შორის, რადგან „ნიშანთა ყველა სახეობის... გამოხატვა შესაძლებელია სიტყვებით, მაგრამ სიტყვების ამ ნიშნებით გამოხატვა შეუძლებელია“ (Христ. Наука II,4).

ნეტარი ავგუსტინე ასე აღწერს მეტყველების წარმოქმნის პროცესს: ადამიანის სულს, წამიერი ნათების მსგავსად, ასხივოსნებს ინტუიციური წარმოდგენა ზეციური ჭეშმარიტების შესახებ, რომელიც ძალიან მალე ქრება, მაგრამ მეხსიერებაში ტოვებს ანაბეჭდს. მეტყველება ხორციელდება სწორედ ამ ანაბეჭდის გახსენების წყალობით, მაშინ როდესაც გამოსათქმელი აზრი, რომელსაც ავგუსტინე შინაგან სიტყვას (*verbum mentis, verbum interius*) უწოდებს, უკვე დიდი ხანია გამქრალია გონებიდან. თვით მეტყველება შეიძლება სხვადასხვა ენაზე მიმდინარეობდეს, მაგრამ სულიერი ანაბეჭდი „არ მიეკუთვნება არც ბერძნულ, არც ლათინურ, არც რომელიმე სხვა ენას“ (O триице XV,19). ხმამალა გამოთქმული სიტყვა (*verbum vocis*) არის ამ შინაგანი სიტყვის ნიშანი, გამოხატულება. შინაგანი სიტყვა წარმოადგენს სულის იმანენტურ თვისებას, აზრს, რომელიც ჯერ არ არის სიტყვებში შემოსილი; მისგან უნდა განვასხვავოთ უხმოლ, გონებაში გამოთქმული სიტყვები და ბგერები, რომლებიც მიეკუთვნებიან გარეგან სიტყვებს: „სიტყვა, რომელიც ჟღერს გარეგანად, არის შინაგანად დანახული სიტყვის ნიშანი; და სწორედ ამ უკანასკნელს შეეთანადება სიტყვის დასახელება“ (O триице XV, 20). ავგუსტინეს თქმით, როგორც შინაგანი სიტყვა გამოიხატება გარეგანით, ისევე შეიძლება სხეულით ღვთაებრივი ლოგოსი, რათა იგი ადამიანებმა შეიმეცნონ, ამავე დროს, ღვთის სიტყვის გარეგანი გამოვლინებაა მთელი სამყარო.

წმ. ავგუსტინეს მიხედვით, ენობრივი ნიშნის (*signum*), ანუ გარეგანი სიტყვის, შემადგენელი ნაწილებია *dicibile* (აღსანიშნი), *dictio* (აღმნიშვნელი), *res* (საგანი). *Dicibile* აღნიშნავს სიტყვას, რომელსაც შეიძლება ჩავწვდეთ გონებით მის წარმოთქმამდე, *dictio* არის ხმის მეშვეობით წარმოთქმული სიტყვა, გამოსახულება: „*Dicibilia* (გამოსათქმელები) გონებაში მეტყველების წინ ჩნდებიან, როდესაც ისინი მეტყველებაში გამოითქმებიან რამის შესახებ, ისინი გადაიქცევიან *dictiones* (გამონათქვამებად)“ (De dialectica V). ერთი შეხედვით, *dicibile* და შინაგანი სიტყვა არ განსხვავდებიან ერთიმეორისგან. მაგრამ შინაგანი სიტყვა მთლიანად ფსიქიკურ სფეროს განეკუთვნება, ხოლო *dicibile* არის ლინგვისტურ-სემანტიკური მოვლენა; შინაგან სიტყვაში აღბეჭდილია ის, რაც იგულისხმება მოსაუბრის მიერ, მისი თავდაპირველი აზრი, *dicibile* კი აღნიშნავს ამ აზრის გამოხატვის საშუალებებს, სიტყვების შინაარსს კონკრეტულ საკომუნიკაციო სიტუა-

ციაში. განსხვავება ამ ორ ცნებას შორის ნათლად ჩანს, როდესაც ერთი და იგივე აზრი სხვადასხვა სიტყვითაა გამოთქმული, რომელთაც აქვთ საკუთარი სიგნიფიკაციური და კონოტაციური მნიშვნელობები და ამის შედეგად გამოსათქმელ აზრში განსხვავებული ნიუანსები შეაქვთ. მაშასადამე, ტერმინით „შინაგანი სიტყვა“ ავგუსტინე აღნიშნავს აზრს როგორც ფსიქიკურ მოვლენას, ხოლო ტერმინით „dicibile“ – გამონათქვამის მნიშვნელობას, იმას, რაც შეიძლება გამოიხატოს სიტყვებით. რაც შეეხება საგნებს, ისინი ორნაირია: შეგრძნებების ორგანოებით აღსაქმელი (sensibilia), მაგალითად, „რომი, რომულუსი ან მდინარე“ (Об учителе IV), და ისინი, რომელთაც წვდებიან გონების მეშვეობით (intelligibilia), მაგალითად, „სიმამაცე“ (Об учителе IV). ენობრივი ნიშნის კიდევ ერთი შემადგენელი ნაწილია თვითონ ნიშანი, verbum (სიტყვა), რაც ასევე გულისხმობს სიტყვის მეტა-ლინგვისტური ფუნქციით გამოყენებას მისივე დასახელების მიზნით, და არა რაიმე საგნის აღსანიშნად (მაგალითად, როდესაც მასწავლებელი ეკითხება ბავშვს, რომელ მეტყველების ნაწილს მიეკუთვნება სიტყვა arma „იარაღი“, ეს სიტყვა ნახმარია სწორედ ამ აზრით).

ენობრივი ნიშნის ავგუსტინესეული ინტერპრეტაცია ეყრდნობა სტოიკოსების თეორიას, რომელთა მიხედვით ენობრივი ნიშანი (sēmeion) სამ ცნებას მოიცავს: ობიექტი (tygchanon), აღსანიშნი (lecton, sēmainomenon) და აღმნიშვნელი (sēmainon). გარეგანი ობიექტი ადამიანის ფსიქიკაში ქმნის წარმოდგენას, აზრს, რომელიც, თავის მხრივ, გამოხატულებას პოულობს ბერაში, აღმნიშვნელში. აღსანიშნი მოიაზრება როგორც მეტყველების აზრობრივი მხარე, რომელიც განსხვავებულია სხვადასხვა ენაში, მაშინ როდესაც აზროვნება ყველა ადამიანში თვისებრივად ერთნაირია. „სტოიკოსები ამტკიცებენ, რომ სამი რამ არის ერთმანეთთან კავშირში – აღსანიშნი, აღმნიშვნელი და ობიექტი. ამათგან აღმნიშვნელი არის ბგერა, მაგალითად, „ლიონი“; აღსანიშნი – ბგერით გამოხატული ის საგანი, რომელსაც ჩვენ გონებით ვწვდებით...; ობიექტი – გარეგანი სუბსტრატი, მაგალითად, თავად ღიონი. აქედან ორი, მეტყველება და ობიექტი, სხეულებრივია, ხოლო ერთი არ არის სხეულებრივი – აღსანიშნი, ანუ ლექტონი“, – წერდა სექსტუს ემპირიკუსი (II–III სს.) (Античные теории...1936:69). როგორც ვხედავთ, შესაძლებელია დადგინდეს შემდეგი შესატყვისობები ავგუსტინესა და სტოიკოსების ცნებებს შორის: signum/verbum – sēmeion, dicibile – lecton/ sēmainomenon, diction – sēmainon, res – tygchanon.

შემეცნების წყარო, ავგუსტინეს აზრით, ორია: გარემოს ობიექტების უშუალო აღქმა და ღვთისგან ნაბოძები იმანენტური ცოდნა. შინაგანი მეტყველება სწორედ ამ უკანასკნელიდან მომდინარეობს, ამიტომ ჭეშმარიტი აზროვნება (co-gitatio) ხორციელდება მხოლოდ შინაგანი სიტყვების, ანუ შინაგანი ჭვრეტის მეშვეობით: „მარადიულ ჭეშმარიტებაში, რომლის საფუძველზედაცაა შექმნილი ყოველივე დროებითი, გონების მზერით ვჭვრეტთ ჩვენ იმ ხატს, რომლის მსგავსადაც ვარსებობთ და რომლის მსგავსად ვაკეთებთ რაიმეს ჭეშმარიტი და სწორი სახით“ (О Троице IX,12). შემეცნების პროცესი, ავგუსტინეს მიხედვით, ხორცი-

ელდება სემიოზისის მეშვეობით, როდესაც დანახული ობიექტი ჯერ სულში აღიბეჭდება ხატების სახით, ხოლო შემდეგ ისინი გონს გადაეცემა, რომელიც იმანენტური ცოდნის საფუძველზე განმარტავს ამ ხატებათა მნიშვნელობებს. სული, ამრიგად, წარმოადგენს „გონთან შედარებით უფრო დაბალ ძალას“ (О Книге Бытия 12,11), რომელშიც მხოლოდ აღიბეჭდება ესა თუ ის ხატები, ხოლო მათი გაგება და განმარტება, ანუ აღმნიშვნელისთვის მნიშვნელობის მინიჭება, გონებაში ხდება. ნიშანთა წარმოქმნის უნარი მხოლოდ ადამიანებისთვისაა დამახასიათებელი, რადგან პირუტყვებს „უგუნური სული“ აქვთ, და „დანახულის ხატი სულშივე რჩება“ (იქვე).

ადამიანების სემიოტიკური მოღვაწეობის მთავარ მიზნად და მიზეზად ავგუსტინე მათ შორის კომუნიკაციას მიიჩნევს: „მათი (ნიშნების) გამოყენების მიზანია, რომ მათი მეშვეობით გადაიციეს და აღიბეჭდოს სხვის სულში ის, რაც იმყოფება ნიშნის წარმოქმნელი ადამიანის გონებაში“ (Христ. Наука II,3). ენობრივი ნიშნის ფუნქციაა შინაგანი ნაზრების (cogitationes) ბგერითი სუბსტანციით გამოხატვა, რომლის აღქმაც მსმენელის სულში აღძრავს მისი შინაგანი სიტყვის ხატებას. ამგვარი სახით განხორციელებული კომუნიკაცია არასოდეს არ არის სრულყოფილი, რადგან გარეგანად გამოთქმული სიტყვები ამახინჯებენ პირვანდელ მნიშვნელობას, რათა მიიღონ სხეულებრივი შეგრძნებების მეშვეობით აღსაქმელი ფორმა. ამრიგად, მოსაუბრეებს არ ძალუძთ გადასცენ ერთიმეორეს ზუსტი მნიშვნელობა, ისინი მხოლოდ იწვევენ ერთმანეთის გონებაში იქ უკვე არსებული მსგავსი ხატებების გახსენებას.

კომუნიკაციურ-სემიოტიკურ მიდგომას ავგუსტინე ავრცელებს ასევე წმინდა წერილისა და ზოგადად ტექსტების ინტერპრეტაციის პროცესზე. იგი თვლის, რომ ბიბლიური ტექსტების წაკითხვისას გათვალისწინებული უნდა იყოს რამდენიმე ფაქტორი: ერთი მხრივ, ეს არის მათი ისტორიულ-კულტურული ასპექტები და, მეორე მხრივ, თვითონ მკითხველის ეთნიკური, სოციალური, რელიგიური და კულტურული ფონი. ამ ფაქტორების ურთიერთქმედება განაპირობებს მკითხველის მიერ ტექსტის გაგებისა და განმარტების მიმართულებასა და სიღრმეს, ხოლო კითხვის პროცესს გადააქცევს შემოქმედებით აქტად, რომელშიც აღმქმელი და აღქმის ობიექტი ერთნაირად აქტიურად მონაწილეობენ.

ნეტარი ავგუსტინეს ტრაქტატებში აღწერილია ნიშანთა რამდენიმე სახეობა, რომელთა კლასიფიკაციის პრინციპები მოცემულია ც. ტოდოროვის ნაშრომში (Тодоров 1999).

1. კლასიფიკაციის პირველი პრინციპია *შეტყობინების გადაცემისა და მიღების ხერხი*, ანუ რომელი ორგანოებით აღიქმება ნიშანი. ავგუსტინე უპირველესად გამოყოფს სმენასა და მხედველობას, რომელთა დანხარებით ადამიანი ბგერებსა და ვესტებს აღიქვამს; კომუნიკაციის ნაკლებად გავრცელებული საშუალებებია ყნოსვა, გემო და შეხება: „ნიშნები, რომლებსაც ადამიანები იყენებენ თავისი გრძნობების გამოსახატავად, მიეკუთვნებიან: ზოგიერთი – მხედველობას, უმეტესი ნაწილი – სმენას, ძალიან ცოტა – სხვა შეგრძნებებს“ (Христ.

Наука II,4). ვიზუალურ ნიშნებს ავგუსტინე მიაკუთვნებს ჟესტებს, რაიმეზე მითითებას, მიმიკას და „ხილულ სიტყვებს“ უწოდებს მათ (იქვე); სმენით ნიშნებში, სიტყვების გარდა, შედის მუსიკა, სამხედრო საყვირის ხმა და მისთანები. აღქმის სხვა საშუალებებზე (ყნოსვა, გემო და შეხება) დაფუძნებული ნიშნების მაგალითები ავგუსტინეს წმინდა წერილიდან მოჰყავს: მაცხოვრის სხეულიდან გავრცელებული ნელსაცხებელის კეთილსურნელება; საიღუმლო სერობაზე იესომ პირველმა მიიღო წმინდა ზიარება და ამით თავისი ნება გამოხატა; მაცხოვარმა ასევე განსაკუთრებული მნიშვნელობით დააჯილდოვა იმ ქალის ჟესტი, რომელიც შეეხო მის სამოსს და განიკურნა (იქვე).

2. ნიშნების კლასიფიკაციის მეორე პრინციპია მათი დახარისხება *წარმოშობის* და *ხმარების მიხედვით*, რაც გულისხმობს ბუნებრივი (signa naturalia), ანუ ნიშნის მომხმარებლისგან დამოუკიდებლად არსებული, და ინტენციონალური (signa data, ნიშნის მომხმარებლის მიერ განზრახ შექმნილი, „მოცემული“ ნიშნები) ნიშნების გამოჯვანას. „ნიშნები ორნაირია – ერთნი ბუნებრივი, მეორენი ხელოვნური. ბუნებრივი ნიშნები საკუთარი თავის გარდა აღძრავენ ჩვენში ცნებას სხვა ნივთის შესახებ თავისთავად, და არა ვიღაცის ნებით, ვინც მიანიჭა მათ ამ ნივთის მნიშვნელობა“ (Христ. Наука II, 2), მაგალითად, კვამლი – ცეცხლის ნიშანი, ადამიანის სახის გამომეტყველება, რომელიც უნებლიეთ გვატყობინებს მისი შინაგანი განწყობის შესახებ, და ა.შ. ინტენციონალურია ნიშნები, რომლებიც წარმოიქმნებიან ადამიანისა და ცხოველების მიერ რაიმეს შეტყობინების მიზნით, თუმცა ავგუსტინე არ არის დარწმუნებული იმაში, რომ ცხოველების მიერ წარმოქმნილი სიგნალები წინასწარ განზრახულია და არა უნებლიე. სიტყვები ინტენციონალურ ნიშნებს მიეკუთვნებიან.
3. ნიშანთა კლასიფიკაცია მათი *სოციალური სტატუსის მიხედვით*. ამ შემთხვევაში ავგუსტინე ნიშნებს ყოფს ორ ჯგუფად: ბუნებრივი (უნივერსალური, მოტივირებული) და ინსტიტუციონალური (პირობითი, კონვენციონალური). ბუნებრივ ნიშანთა აღქმა ხდება სპონტანურად და უშუალოდ, ხოლო პირობითების – შესწავლის შედეგად. ასე, თუ ვინმე იტყვის “iratus sum” (განრისხებული ვარ), ლათინების გარდა მას ვერავინ გაუგებს, მაგრამ ყველა სწორად აღიქვამს განრისხებული ადამიანის სახის გამომეტყველებას. სიტყვასა და აზრს შორის კავშირს ავგუსტინე, ამრიგად, პირობითად მიიჩნევს, ხოლო აზრსა და საგანს შორის – ბუნებრივად და უნივერსალურად, ანუ ერთნაირად ყველა ენაზე მოლაპარაკეთათვის. ნიშანთა მნიშვნელობა დადგენილია საყოველთაო კონვენციით და არა ბუნებრივად: „პირობითი ნიშნების მეშვეობით ცოცხალი არსებები ურთიერთშეთანხმების შედეგად გამოხატავენ თავის სულიერ გაცდებს, შეგრძნებებსა და აზრებს“ (Христ. Наука II, 3), თუმცა „ყველას უნდა, დაინახოს მსგავსება აღსანიშნსა და აღმნიშვნელს შორის, ანუ რომ ნიშნები, შეძლებისდაგვარად, მათით გამოხატული საგნების მსგავსნი იყვნენ“ (Христ. Наука II, 38). ენობრივი ნიშნის კონვენციონალურ

ხასიათზე მოწმობს ასევე ის ფაქტი, რომ შემეცნება ხორციელდება უპირველესად თვითონ საგნების, და არა სიტყვების მეშვეობით; ამ უკანასკნელთ ავგუსტინე ანიჭებს ფუნქციონალურ სტატუსს: „სიტყვებად წოდებული ნიშნების მეშვეობით ჩვენ ვერაფერს ვერ ვსწავლობთ, რადგან აღსანიშნი საგნის დახმარებით ჩვენ ვიგებთ სიტყვის ძალას, რომელიც ბგერაში იმალება, მაგრამ ამ მნიშვნელობის მეშვეობით საგნის შესახებ წარმოდგენას ჩვენ ვერ ვიღებთ“ (Об учителе X).

4. ნიშანთა კიდევ ერთი კლასი გადმოსცემს *სიმბოლური აღნიშვნის ბუნებას*. ამ თვალსაზრისით გამოიყოფა პირდაპირი და გადატანითი ნიშნები: „სიტყვებს ზოგადად გააჩნიათ ან პირდაპირი, ან გადატანითი მნიშვნელობა“ (Христ. Наука II, 15). პირდაპირია ნიშანი, რომელიც იხმარება იმ საგნის გამოსახატავად, რომლისთვისაც იგი თავდაპირველად იყო შექმნილი („მაგალითად, ჩვენ ვამბობთ „ხარი“ და ვგულისხმობთ გარკვეულ ცხოველს, რომელსაც ყველა ასე უწოდებს“ (იქვე)), ხოლო გადატანითია ნიშანი, რომლის აღსანიშნი თვითონ გამოიყენება სხვა საგნების აღმნიშვნელად: „ასე, სიტყვა „ხარი“... შეიძლება აღნიშნავდეს ადამიანს, რომელიც ქადაგებს ღვთის სიტყვას“ (იქვე).

5. ბოლოს, ავგუსტინე განასხვავებს ნიშნებს მათი *აღსანიშნების ბუნების საფუძველზე* (ც. ტოდოროვის განმარტებით, ამ ჯგუფში შედის დამწერლობა და ენის მეტალინგვისტური გამოყენება). ავგუსტინეს აზრით, მეტყველება ნიშნავს დანაწევრებული ბგერების გამოთქმას, ხოლო ტერმინს „დანაწევრებული“ იგი განსაზღვრავს იმის მიხედვით, შეიძლება თუ არა ამგვარი მეტყველების წერილობითი ნიშნებით გამოსახვა (De dialectica V). „ვინაიდან სიტყვები, ჰაერის შერხევის შედეგ, იმ წუთასვე ქრებიან და ისეთივე წამიერნი არიან, როგორც თვითონ ბგერა, მათი მატერიალიზაციის მიზნით დადგენილია ასოები. ამრიგად, სიტყვები წარუდგებიან ჩვენს მხედველობას არა თავისთავად, არამედ თავისი ნიშნების, ანუ ასოების მეშვეობით“ (Христ. Наука II, 5). მოცემული ნაწყვეტიდან ჩანს, რომ ასოებს ფილოსოფოსი ბგერების, ხოლო დაწერილ სიტყვებს გაქდერებული სიტყვების ნიშნებად (signa verborum) მიიჩნევს, და, შესაბამისად, დამწერლობას სემიოტიკურ განზომილებაში ათავსებს.

ავგუსტინე განსაკუთრებით გამოჰყოფს ენობრივი ნიშნების მეტალინგვისტურ ფუნქციას, რადგან, მისი განმარტებით, ნებისმიერი სახის ნიშნებისა და თვითონ სიტყვების შესახებ საუბარი მხოლოდ სიტყვებითვეა შესაძლებელი. ენის სწორედ ეს თვისება ანიჭებს მას განსაკუთრებულ ადგილს სხვა სემიოტიკურ სისტემებს შორის.

ნეტარი ავგუსტინეს ნააზრევმა უდიდესი გავლენა მოახდინა მთელი შუა საუკუნეების თეოლოგიასა და ფილოსოფიაზე, ხოლო მისი მრავალი იდეა მნიშვნელოვნად უსწრებდა თავის დროს და მხოლოდ მომდევნო საუკუნეებში იქნა სათანადოდ ათვისებული (მაგალითად, ხაზოვანი დროის იდეა ან თეზისი იმის შესახებ, რომ ადამიანის არსებობას ამტკიცებს მის მიერ ამაში ეჭვის შეტანა). ავგუსტინეს თეოლოგიურ ნაშრომებში დიდი ადგილი უკავია მსჯელობას ნიშნების,

მათი სახეობების და ადამიანის ნიშნობრივი მოღვაწეობის შესახებ, რომლის ახსნასაც იგი ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით ცდილობს. ფილოსოფოსის ნააზრევი ამ საკითხების შესახებ, გარკვეულწილად წარმოადგენს სტოიკოსებისა და სხვა ანტიკური ფილოსოფიური სკოლების ნიშნის თეორიების გაგრძელებას, მათი სწავლებების ერთგვარ გადააზრებას ქრისტიანული თვალსაზრისით. ამავე დროს, ავგუსტინე არა მხოლოდ ამკვიდრებს ნიშნის თეორიას, არამედ ნიშნებს განიხილავს როგორც შექცევებისა და აზროვნების განმსაზღვრელ ელემენტებს და იყენებს ნიშნის თეორიას წმინდა წერილისა და სხვა რელიგიური ტექსტების ინტერპრეტაციისთვის, რაც იმდროინდელ პერმენეტიკაში სრულებით ახალ მოვლენას წარმოადგენს. ყოველივე ამის შედეგად, სრული უფლებით შეიძლება ითქვას, რომ ნეტარი ავგუსტინე არის ერთ-ერთი პირველი სემიოტიკოსი და პერსისა და სოსიურის ჭეშმარიტი წინამორბედი.

ლიტერატურა

De dialectica: <http://faculty.georgetown.edu/jod/texts/dialecticatrans.html>.

P. Cary, *The Inner Word Prior to Language: Augustine as Platonist Alternative to Gadamerian Hermeneutics*, http://www.academia.edu/943959/The_Inner_Word_Prior_to_Language_Augustine_as_Platonist_Alternative_to_Gadamerian_Hermeneutics.

B. Darrell Jackson, *The Theory of Signs in St. Augustine's De Doctrina Christiana*, *Revue d'Etudes Augustiniennes Et Patristiques* 15 (1-2):9-50 (1969)

V. Law, *The History of Linguistics in Europe. From Plato to 1600*, Cambridge University Press, 2003.

Античные теории...1936: *Античные теории языка и стиля*, ОГИЗ.

В. В. Бычков, *Эстетика отцов церкви*, “Ладомир”, Москва 1995.
http://krotov.info/libr_min/02_b/yeh/kov_00.htm.

Т. Литвин, *Актуальность как свойство прошлого в учении о времени бл. Августина*, “Топос”, №1 (21), 2009

А. Ф. Лосев, *История античной эстетики. Ранний эллинизм*, Т. 5, Искусство, Москва 1975.

С. С. Неретина, *Августин: значение и понимание*,
<http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000124/index.shtml>.

О Книге Бытия: http://azbyka.ru/otechnik/Avrelij_Avgustin/o-knige-bytija/.

Об учителе: http://azbyka.ru/otechnik/Avrelij_Avgustin/ob-uchitele/.

О Троице: http://azbyka.ru/otechnik/Avrelij_Avgustin/o-troitse/.

В. П. Руднев, *Словарь культуры XX века*, “Аграф”, Москва 1999.

Б. А. Успенский, *Избранные труды, т. I, Семиотика истории, Семиотика культуры*, “Гнозис”, Москва 1996.

Тодоров 1999: Ц. Тодоров, *Теории символа*, Москва.

Христ. наука: http://azbyka.ru/otechnik/Avrelij_Avgustin/hristianskaja-nauka-ili-osnovanija-germenevtiki-i-tserkovnogo-krasnorechija/.

Г. Г. Шпет, *Герменевтика и её проблемы*,
http://www.pseudology.org/History/Shpet_Germenevtika2.pdf.

Semiotic Ideas of Blessed Augustine

Summary

Blessed Augustine (354-430) was one of the most influential figures of early Christianity who made an important contribution to the development of Western Church and philosophy. He is recognised as a Saint in the Catholic Church but is also acknowledged by the Orthodox Church, where his feast day is on 28 August. Augustine is the author of more than one hundred works on theological subjects, which determined the tendency of European theology, philosophy and science for many centuries.

St. Augustine discusses semiotic problems in many of his writings, such as *De Dialectica* ("On Dialectic"), *De Magistro* ("On the Teacher"), *De Doctrina Christiana* ("On Christian Doctrine"), *De Trinitate* ("On the Trinity") and so on. He reasons about signs and their types with theological purposes of analyzing and interpreting the Bible and makes a number of deep and fundamental observations about the nature of signs, psychology of speech, sign production and knowledge. Augustine's conception of sign is based on the long tradition of this subject in Greek philosophy, especially on Stoic's theory, whose thoughts about language (on parity with others) have survived to our days in Augustine's works.

In general, Augustine rests his semiotics on the necessity of communication among people, on the one hand, and between people and God, on the other, since God speaks with his creatures via the Holy Scripture. Therefore, the philosopher develops a triadic scheme of signifying, which includes (1) the sign itself, (2) the object signified and (3) the subject to whom the sign represents something: "A sign is something that is itself sensed and which indicates something beyond itself to the mind" (*De Dialectica* V).

Augustine classifies signs according to their different characteristics and functions. Firstly, he marks signs on the basis of the channel of their perception and singles out the following kinds of signs: (a) *visual* (gestures, a nod, etc.), (b) *audible* (words, music, sound of a military trumpet), (c) *olfactory* (the odor of ointment on the feet of our Lord), (d) *tactile* (the woman's touch to His garments) and (e) *gustatory* (Jesus received Eucharist first of all on the Last Supper and thus expressed His will).

Then Augustine distinguishes *intentional* and *non-intentional* signs. By intentional signs are implied the ones given deliberately (*signa data*) with the some aim, and non-intentional ones (*signa naturalia*) exist without the purpose of the sign-giver, e.g. the expression on someone's face indicating his or her mood, or smoke as a sign of fire. Augustine thinks that only people can produce intentional signs and he is not sure about the ability of animals to make them.

It is possible to distinguish *conventional (arbitrary)* and *non-conventional (iconic)* signs, and Augustine defines conventional signs as those that need to be learnt for understanding and non-conventional as those that are understood without previous learning. If someone says "Iratus sum", i.e. "I am furious", a foreigner will not understand him, but everybody is able to recognize angeriness according to a facial expression.

The fourth class of signs consists of *proper (or literal)* and *figurative (or allegoric)* signs, e.g. "ox" as an animal and "ox" as a preacher, "tree" as a plant and "tree" as a symbol of long life and so on.

And, at last, Augustine talks about signs differentiated on the basis of their signifiers. In this case, there are *written signs* (e.g. letters) and *words used for metalinguistic purposes*, i.e. for uttering a word for its own sake without signifying anything. Augustine calls the latter *verbum* – a word used in order to name that word itself and not an object, e.g. when a teacher asks a pupil what part of speech the word ‘arma’ belongs to, the answer is *verbum*.

Augustine supposes that words are the most important among signs because they can be used for signifying all other signs. According to him, words belong to audible, conventional type of signs. A linguistic sign consists of the following parts: *dictio* (signifier), *dicibile* (signified), *res* (referent) and *verbum* (word itself as a set of sounds and its metalinguistic usage). This scheme is similar to Stoic’s approach to a word, which as well includes a signifier, signified and a thing as referent.

St. Augustine not only develops the ideas of ancient philosophers but also employs them for the interpretation of holy texts and other phenomena of life, establishing thereby the conception of universal semiosis that permeates the entire world transforming it into the sign of God. Augustine’s speculations about these subjects gain him a title of the first semiotician and the true precursor of Saussure and Peirce.

ენათმეცნიერების ისტორიიდან

მცირე რეცენზია დიდ საკითხზე

2014 წელს მოსკოვში დაიბეჭდა ლოზანის (შვეიცარია) უნივერსიტეტის სლავური ენებისა და ცივილიზაციის კათედრის გამგის, პროფესორ ეკატერინა ველმეზოვას წიგნი ძალიან ორიგინალური სათაურით „ენათმეცნიერების ისტორია ლიტერატურის ისტორიაში“ (Екатерина Вельмезова, История лингвистики в истории литературы, Москва, Индрик, 2014). ნაშრომში სპეციალურად არის ნაკვლევი, როგორ აისახა ლინგვისტურ იდეათა ისტორიის ზოგიერთი ეპიზოდი მხატვრულ ლიტერატურაში. გასაანალიზებლად აღებულია პროსპერ მერიმეს „ლოკისი“, ბერნარდ შოუს „პიგმალიონი“, ბენიამინ კავერინის „სკანდალისტი“, ალექსანდრე სოლჟენცინის „პირველ წრეში“, ასევე კ. ვაგინოვის, ა. და ბ. სტრუგაცკების მხატვრული ნაწარმოებები, რომლებიც შერჩეულია რამდენიმე პრინციპით: ავტორი უნდა იყოს თანამედროვე იმ ლინგვისტური თეორიის შექმნისა, რომელიც ასახულია მის თხზულებაში; დიახ, ლინგვისტური იდეა ა ს ა - ხ უ ლ ი უნდა იყოს ნაწარმოებში და მისი ავტორი არ უნდა მსჯელობდეს სპეციალისტებით არჩეულ საკითხზე; ამას გარდა, ნაწარმოების მოქმედ პირს, რომელსაც უკავშირდება საენათმეცნიერო ხაზი ტექსტის სიუჟეტში, უნდა ჰყავდეს ლინგვისტი პროტოტიპი. როგორც ხედავთ, განსახილველი ნაწარმოებები არ არის ბრმად მოგროვილი. მკვლევარი მიზნად ისახავს, აჩვენოს, ლინგვისტური თეორია რა სახით ყალიბდება მხატვრულ თხზულებაში. ირკვევა, რომ იგი იმ სახით არასოდეს არის წარმოდგენილი, როგორც ამას ენათმეცნიერები წარმოადგენენ. ე. ველმეზოვა მრავალი მაგალითის განხილვის საფუძველზე ასკვნის, რომ მხატვრულ ლიტერატურაში ჩვენ გვხვდება ენათმეცნიერების განსაკუთრებული ტექსტი. ადვილი როდია, ისეთი მხატვრული ტექსტების მოძებნა, რომელშიც ავტორი ან პერსონაჟ(ებ)ი მსჯელობენ საქმის ცოდნით. უფრო ხშირია მოყვარულთა დიალოგები, რომლებიც მხოლოდ გასართობად თუ გამოადგება მკითხველს.

თავისთავად საინტერესოა, რამ გადააწყვეტინა მკვლევარს ასეთი ნაშრომის შექმნა. როგორც თვითონ აღნიშნავს წიგნის შესავალში, ამ აზრამდე ლოზანის უნივერსიტეტში ენათმეცნიერების ისტორიის კურსის კითხვამ მიიყვანა. მან შენიშნა (ისე, ამას დიდი დაკვირვება არც სჭირდება! – თ. ბ.), რომ სტუდენტებს ლინგვისტურ საკითხებზე დაწერილი მხატვრული ნაწარმოებების კითხვა ურჩევნიათ „ენათმეცნიერების დაწერილ მშრალ ლინგვისტურ თეორიებს“. აქ ძვირფას კოლეგას უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ დასკვნის განზოგადება სახიფათოა, რადგან გააჩნია, რომელი ენათმეცნიერი წერს, რაზე და როგორ ისევე, როგორც – მწერლობაში. მხოლოდ საენათმეცნიერო თეორიის ასახვა ვერ შეჰმატებს მხატვრულ ნაწარმოებს ღირსებას, თუ იგი შესაბამის კონტექსტში არ აღმოჩნდება

ოსტატურად ჩასმული თუ ჩართული. ყველა ის ნაწარმოები, რომელსაც ე. ველმეზოვა განიხილავს თავის ნაშრომში, მხოლოდ იმიტომ არის კარგად საკითხავი და მიმზიდველი (თან არა მხოლოდ სტუდენტებისათვის), რომ ენათმეცნიერული თეორიისათვის მწერლებს სწორი კონტექსტი აქვთ მოძებნილი. მაგალითად, რა ღირებულება ექნებოდა „პიგმალიონში“ ფონეტიკურ დაკვირვებებს, იგი მდაბიო გოგოს არისტოკრატ ქალბატონად ქცევას რომ არ ისახავდეს მიზნად.

ხშირად ძალიან ცნობილი ლინგვისტური იდეები საზოგადოებაში ისე ვრცელდება, რომ მისი ნამდვილი წყარო ზოგჯერ იმ პერიოდის ყველა ენათმეცნიერმაკი არ იცის ზუსტად. ამ ფონზე რა გასაკვირია, რომ რომელიმე მხატვრულ ნაწარმოებში ასახული ენათმეცნიერული თეორიის საფუძვლებზე ავტორს არც კი ჰქონდა წარმოდგენა და იმ სახით მიაწოდა მკითხველებს, როგორც იმდროინდელ საზოგადოებაში იყო გავრცელებული. ნამდვილი წყაროს აღდგენა, რა თქმა უნდა, ენათმეცნიერების ისტორიის სპეციალისტის საქმეა. წყაროების აღდგენამ კი შეიძლება მოცემული ეპოქის ჰუმანიტარული დისკურსის აღდგენამდეც მიიყვანოს მკვლევარი, როგორც ეს მოხდა ე. ველმეზოვას წიგნში. როცა საქმე აქამდე მივა, აუცილებელია „ეპისტემოლოგიური ნეიტრალიტეტის“ შენარჩუნება და ნაშრომის ავტორიც ამ გზას ადგას, რასაც ხაზგასმით აღნიშნავს შესავალშივე.

ამა თუ იმ ეპოქაში დომინანტი ლინგვისტური იდეები სჯაბნიან სხვა იდეებს, რომლებიც გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ სულ სხვაგვარად აღიქმება. უცებ ირკვევა, რომ ეს თეორია არ ყოფილა ასე ხელაღებით უარსაყოფი. ამას სხვა, უფრო დიდი მნიშვნელობაცა აქვს – მცდარი ლინგვისტური იდეები სხვას სწორ გზაზე აყენებს. ე. ველმეზოვა იმოწმებს ვ. ვერნადსკის, რომელიც წერდა: ძველი სამეცნიერო აზრი ჩვენ ყოველთვის წარმოგვიდგება სრულიად განსხვავებული და ახალი პერსპექტივით. სამეცნიერო ისტორია, ფილოსოფიის, რელიგიის ან ხელოვნების ისტორიის მსგავსად, ვერასოდეს მოგვცემს დასრულებულ და შეუცვლელ სურათს, რომელიც რეალურად ასახავს მოვლენათა განვითარებას, რადგან ერთი და იგივე სამეცნიერო აზრი სხვადასხვა ეპოქაში განსხვავებულად გაიზარდა. იმიტომ მეცნიერებაში ყოველთვის ხდება ძველ თეორიებთან დაბრუნება. ძალიან ხშირად ბევრი დავიწყებული ლინგვისტური იდეა ახალი კვლევის საფუძველი ხდება. სწორედ ასეთი მიმართებაა ნოამ ჩომსკის ნააზრევსა და პორროიალის ლინგვისტურ თეორიას შორის.

ენათმეცნიერების ისტორიის სპეციალისტისთვის უცხო არ არის ისეთი ფაქტები, როცა მეცნიერები დასახული მიზნის ნაცვლად სულ სხვა ნაპირს მიაღებნიან. მაგალითად, ევრაზიის თეორიის ფუძემდებლები რუსეთის იმპერიის ტერიტორიის მოხაზვასა და მათ მიერ მოხაზული სივრცის ერთ პოლიტიკურ და კულტურულ არეალში მოქცევაზე ფიქრობდნენ, მაგრამ ფონოლოგიას ჩაუყარეს საფუძველი; მეცხრამეტე საუკუნის კომპარატივისტები მთელი სერიოზულობით ცდილობდნენ ადამიანის პირველი ენის აღდგენას. დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ ამის მიღწევა შესაძლებელი იყო. მათ უმნიშვნელოვანესი ნაბიჯები გადადგეს არა პირველი ენის (რაც, რა თქმა უნდა, ვერ გამოვიდოდა!), არამედ ინდოევროპული

ფუძემდებლის აღდგენის საქმეში. აღნიშნული მაგალითები აჩვენებს, რომ ენათმეცნიერება სწორხაზოვნად არ ვითარდება. დაწუნებული თეორიების ათვალწუნება და მათი სერიოზულად კვლევის შეუძლებლობის აკვიატება გააღარიბებს ენათმეცნიერების ისტორიას.

ამჯერად მკითხველს ვთავაზობთ ეკატერინა ველმეზოვას წიგნის იმ ნაწილს, რომელშიც მოცემულია ალექსანდრე სოლჟენიცინის რომანის „პირველი წრის“ ერთი ნაწყვეტის ანალიზი, სადაც 1950 წლის „ენობრივი დისკუსიის“ წინა პერიოდია აღწერილი. რომანის მთავარ გმირს ღრმად სწამს, რომ კომუნიზმი გაიმარჯვებს მთელ დედამიწაზე და ამ დიდი საქმისთვის ჩინელები ცოტას ნამდვილად არ აკეთებენ საბჭოთა ხალხთან ერთად. საბჭოთა კავშირი და ჩინეთი მეგობრობს. მეგობრობენ ყველა ხალხის დიადი მამა, სტალინი და მათ ძედუნ (რუსულის გავლენით ამ ფორმით დამკვიდრდა ქართულში. ამოსავალი კი ცხედუნ- ფუძეა, – თ. ბ.).

მაგრამ არსებობს ერთი „უხერხული დეტალი“, რომელიც ამ მეგობრობას ჩრდილს აყენებს, ხოლო კომუნიზმის მთელ მსოფლიოში გამარჯვების საქმეს საფრთხეს უქმნის. ამ „უხერხულობას“ ოფიციალურ საბჭოთა ენათმეცნიერულ თეორიად აღიარებული ნიკო მარის „ახალი ენობრივი თეორია“ ანუ იაფეტური თეორია ქმნის, რომლის მიხედვითაც ჩინური, როგორც ძირეული ენა, განვითარების ყველაზე დაბალ საფეხურზე დგას და ჩინელები, როგორც ძირეულ ენაზე მოლაპარაკე ხალხი, გაყინული არიან განვითარების ერთ სტადიაზე და წინსვლა არ უწერიან. თავისთავად ეს იდეა, ენათა მორფოლოგიური ტიპების დაკავშირება ამ ენებზე მოლაპარაკე ხალხების განვითარების დონესთან, უშუალოდ ნიკო მარს არ ეკუთვნის. იგი მეცხრამეტე საუკუნეში იღებს სათავეს, მაგრამ ეს ვერ შველის ჩინელი და საბჭოთა ხალხების ურთიერთობაში შექმნილ „უხერხულ ვითარებას“. ალექსანდრე სოლჟენიცინის ნაწარმოებს თუ დავეყრდნობით, სწორედ „ჩინეთის საკითხმა“ გამოიწვია ნიკო მარის თეორიის დასამარება საბჭოთა კავშირში. 1950 წელს გამართული „ენობრივი დისკუსია“ გაზეთ „პრავდის“ ფურცლებზე სწორედ ამის გამო დაწყებულა თურმე. დანარჩენს უკვე მკითხველი უკვე თვითონ გაეცნობა.

ვფიქრობ, შემოთავაზებული ნაწყვეტი აჩვენებს, რამდენად საინტერესოა წიგნი, რომელშიც მხატვრულ ნაწარმოებებზე დაყრდნობით იაფეტური თეორიის ბედის გარდა განხილულია, როგორ აისახა პროზაულ თხზულებებში შლაიხერისა და მიულერის ენათმეცნიერული თეორიები, ენის განვითარების კანონების ძიება, მეოცე საუკუნის დასაწყისში დაწინაურებული ექსპერიმენტული ფონეტიკის მონაპოვრები, კანონის ენა და ენის კანონი, საბჭოთა კავშირში ოციანი წლების ენობრივი მშენებლობა, ოცდაათიანი წლების დასაწყისში სტრუქტურალიზმის კრიტიკა, ხოლო სამოციან წლებში სტრუქტურული მეთოდების აღზევება და მრავალი სხვა თემა.

მოკლედ რომ ვთქვათ, ეს არის უაღრესად საინტერესო წიგნი, ნამდვილად პირველი მცდელობა მხატვრულ ნაწარმოებებში ლინგვისტური იდეების ასახვის ძიებისა და კვლევისა (ყოველ შემთხვევაში მე ჯერ არ წამიკითხავს სხვა ნაშრომი ამ თემაზე).

ეკატერინა ველმეზოვას კარგად ესმის, რომ ასეთი კვლევა ვერ იქნება დაზღვეული ხარვეზებისაგან და ვერც სისრულის პრეტენზია ექნება. ამიტომ იმეორებს მისი ნაშრომის ერთ-ერთი გმირის სიტყვებს: „შეიძლება დაწერო წიგნი ბოტანიკაში, მაგრამ ვერ დაწერ წიგნს „ჭეშმარიტი და საბოლოო სიმართლე ყვავილებზე“. ვფიქრობთ, თავად ავტორის, ეკატერინა ველმეზოვას მიერ ჩვენს ჟურნალში დასაბეჭდად შემოთავაზებული ნაწყვეტი მკითხველს მთელი წიგნის წაკითხვის სურვილს აღუძრავს.

თინათინ ბოლქვაძე

Екатерина Вельмезова

«Китайский вопрос» как причина вмешательства Сталина в советское языкознание в 1950 году: взгляд А. Солженицына¹

В романе Александра Солженицына *В круге первом* представлены сразу несколько эпизодов истории науки о языке: история экспериментальной фонетики, «новое учение об языке» Н. Я. Марра (1865-1934), а также подготовка Сталиным вмешательства в «свободную дискуссию по вопросам языкознания», организованную в СССР в 1950 году. Именно о последнем эпизоде – а вернее, об одной из, возможно, вызвавших его причин – и пойдет далее речь.

Сама организация Сталиным лингвистической дискуссии в СССР в 1950 году могла быть обусловлена несколькими факторами, и некоторые из них уже отдельно рассматривались историками науки. Если говорить в целом, то лингвистические теории Марра (против которых, как известно, Сталин и выступил) больше не соответствовали общим направлениям советской внешней политики в конце сороковых – начале пятидесятих годов.² И если основной причиной дискуссии Солженицын называет в своем романе желание диктатора «внести свой блистающий вклад» в развитие науки,³ между строк в романе *В круге первом* прочитывается указание и на некоторые другие факторы, обусловившие эту дискуссию: это «грузинский», «славянский» и «китайский» «вопросы».⁴ На последнем мы и остановимся подробно в этой статье.⁵

¹ Настоящая статья представляет собой немного измененную версию отрывка (стр. 306-314) из пятой главы («Советская лингвистика конца сороковых – начала пятидесятих годов прошлого века: в поисках новой “парадигмы”? Взгляд Александра Солженицына [роман *В круге первом*])» книги Вельмезова 2014.

² То же мнение высказывает, к примеру, историк науки М. В. Горбаневский: «[...] Сталину могло быть нужно устранение несоответствия [...] теорий академика Н. Я. Марра политической конъюнктуре 1949-1950 годов (кстати говоря, на такое несоответствие указал в ходе “правдинской” дискуссии 1950 года подметивший его академик В. В. Виноградов)» (Горбаневский 1991, стр. 134).

³ Солженицын 1968 [1999, стр. 170]; см. Вельмезова 2014, стр. 257.

⁴ См. Вельмезова 2014, стр. 257-314.

⁵ Первые два фактора подробно рассматриваются нами в той же книге (*ibid.*, стр. 257-277 и 277-306, соответственно).

1. «Китайская линия» романа Солженицына

«Китайская проблематика» представлена в романе Солженицына уже сама по себе, как таковая. Ее «вводит», например, один из ключевых персонажей романа – филолог Лев Рубин. В отличие от других заключенных шарашки, несмотря на свое собственное плачевное положение, Рубин искренне верит в то, что однажды коммунизм на земле восторжествует. В декабре 1949 года – то есть, менее чем за шесть месяцев до начала «свободной лингвистической дискуссии» и именно в тот момент, когда, согласно Солженицыну, Сталин начинает размышлять над проблемами лингвистического характера – Рубин должен выбрать «идеологически корректный» предмет для разговора с заключенными немцами: «Но именно в декабре кроме советско-китайских переговоров, и то затянувшихся, ну и кроме семидесятилетия Хозяина, ничего положительного как-то не произошло. [...] Поэтому Рубин сегодня больше остановился на всемирно-исторической победе китайских коммунистов» (Солженицын 1968 [1999, стр. 23]).

Именно надежда на «всемирно-историческую победу китайских коммунистов» и вдохновляет Рубина в моменты уныния:

Рубин вздохнул. Рабочего настроения он по-прежнему в себе не находил. Он стал смотреть карту Китая, прислоненную к полочке на столе перед ним. Эту карту он вырезал как-то из газеты и наклеил на картон; весь минувший год красным карандашом закрашивал по ней продвижение коммунистических войск, а теперь, после полной победы, оставил ее стоять перед собой, чтобы в минуты упадка и усталости поднималось бы его настроение. Но сегодня настойчивая грусть пощемливала в Рубине, и даже красный массив победившего Китая не мог ее пересилить (*ibid.*, стр. 35-36).

Далекий коммунистический Китай вдохновляет Рубина даже в тот тяжелый момент, когда он понимает, что только что открытая им фоноскопия будет служить интересам МГБ: «На стене уже была приколотая Рубиным карта Китая с коммунистической территорией, закрашенной красным карандашом. Эта карта только и согривала его. Несмотря ни на что, несмотря ни на что – а мы побеждаем...» (*ibid.*, стр. 717).⁶ В споре же с другим заключенным, Сологдиным, Рубин, несомненно, причисляет Китай к тому «полмиру», где победил социализм-коммунизм:

Воспламененное лицо Сологодина омрачилось:

- [...] Однако, у вас нашлось время и охота перепотрошить целую страну!
- Уже полмира! – вежливо поправил Рубин. – Для дела у нас всегда есть время и силы. А – болтать языком? О чем нам с тобой? Уже между нами все сказано (Солженицын 1968 [1999, стр. 542]).

И неудивительно, что в какой-то момент, в одной из рассказываемых заключенными историй, ее герои – арестанты – начинают думать, что «Сталин и Берия бежали в Китай» (*ibid.*, стр. 474).

⁶ Ср. в автобиографической прозе – книге *Утоли моя печали* – Льва Копелева (1912-1997), основного непосредственного прототипа Рубина: «Я [...] мечтал о будущих поездках в Китай. В 1948-1949 гг. в ящике моего стола лежала вырезанная из газеты карта, по которой я отмечал продвижение народных армий. [...] А в Китае стремительно продвигались красные армии. Они вели редкие, но всегда успешные бои, а чаще одерживали бескровные победы, перед ними капитулировали гарнизоны больших городов, дивизии, корпуса противника (Копелев 1981 [2011, стр. 232-233]).

Искренний восторг Рубина в отношении коммунистического Китая не может не привлечь внимания других заключенных, которые дразнят и высмеивают своего товарища по несчастью:

Рубин имел неосторожность выйти в коридор покурить. Но, как каждый прохожий цепляет горох в поле, так все задирали его на шарашке. Отплевываясь от бесполезного спора в коридоре, он пересекал комнату, спеша к своим книгам, но кто-то с нижней койки ухватил его за брюки и спросил:

– Лев Григорьич! А правда, что в Китае письма доносчиков доходят без марок? Это – прогрессивно?

Рубин вырвался, пошел дальше. Но инженер-энергетик, свесившись с верхней койки, поймал Рубина за воротник комбинезона... (*ibid.*, стр. 456).

Другие заключенные, конечно, оценивают «всемирно-историческую победу китайских коммунистов» иначе, чем Рубин (*ibid.*, стр. 745). Но как бы то ни было, даже одна из основных линий происходящих в романе событий – работа заключенных над улучшением качества телефонной связи – кажется напрямую связанной именно с китайской проблематикой:

Однажды Вождь Всего Прогрессивного Человечества разговаривал с *китайской провинцией Янь-Нань* и остался недоволен хрипами и помехами в трубке. Он позвонил Берии и сказал по-грузински:

– Лаврентий! Какой дурак у тебя начальником связи? Убери (*ibid.*, стр. 65; курсив наш. – *Е.В.*).

«Китайская проблематика» остается актуальной и в декабре 1949 года, когда Сталин, согласно Солженицыну, начинает работу над текстом, посвященным языковедческим проблемам, через несколько дней после празднования своего юбилея: «Семидесятилетие праздновал так. [...] 21-го в Большом театре было торжественное чествование, выступали Мао, Долорес и другие товарищи» (*ibid.*, стр. 116-117)⁷.

2. О «советско-китайской дружбе» конца сороковых – начала пятидесятых годов прошлого века

Само имя Мао Цзедуна, упоминаемое Солженицыным, отсылает к историческому контексту происходящих в то время в Китае событий. После японо-китайской войны 1937-1945 годов в Китае началась гражданская война, длившаяся с 1946 по 1949 год. «Курс на создание народно-демократического государства, – пишет в этой связи М. В. Горбаневский, – был изложен в решениях 2-го пленума ЦК КПК в марте 1949 года и в работе Мао Цзедуна “О демократической диктатуре народа” в июле 1949 года. В сентябре того же года состоялась сессия Народного политического консультативного совета Китая [...]. В соответствии с ее решениями 1 октября Мао Цзедун провозгласил в Пекине создание Китайской Народной Республики. [...] Известно, что СССР помогал революционной борьбе китай-

⁷ На праздновании семидесятилетия Сталина в Москве Мао Цзедун действительно был: «В качестве почетного гостя он присутствовал на торжествах по случаю 70-летия Сталина в Большом театре, где сидел в президиуме на одном из самых почетных мест – рядом с “величайшим гением современности”» (Горбаневский 1991, стр. 148).

ского народа самым активным образом, – и словом, и делом: от поставок оружия и направления военных советников до подготовки молодых китайских специалистов в вузах СССР [...]» (Горбаневский 1991, стр. 147). Период же с 1949 по 1954 год стал для Китая временем построения коммунистического государства, связанного узами дружбы с СССР: Договор о дружбе, союзе и взаимной помощи между СССР и КНР был подписан 14 февраля 1950 года (*ibid.*, стр. 148). Поэтому и самые разнообразные советско-китайские контакты, включая встречи Сталина с Мао Цзэдуном в конце сороковых годов, были само собой разумеющимися.⁸

Однако по некоторым данным (см. Горбаневский 1991, стр. 148-151), в это время Сталин не только часто виделся с китайским вождем, но, встречаясь, они говорили о *лингвистике* – а в этом случае господство марризма в СССР должно было сильно смущать Сталина.

3. Н. Марр о китайском языке и китайцах

Напомним, что, согласно марристскому «новому учению об языке», все языки проходят в своем развитии через определенные стадии, зависящие от социально-экономического состояния соответствующих обществ через посредство мышления. Китайский же язык находился при этом на низшей стадии развития (см. Вельмезова 2014, стр. 170-172). Но если, по Марру, эволюция языка следует за развитием соответствующего общества, то и обратное также верно. В нашем конкретном («китайском») случае это позволило марристам утверждать, что, так как китайский язык остановился в своем развитии и, следовательно, находится на низшей стадии языковой эволюции, китайский народ, говоря словами самого Марра, «отпа[л] от общего мирового движения» (Марр 1936 [1933-1937, стр. 135]). Приведем в этой связи и мнение эсперантиста-марриста А.П. Андреева, согласно которому «китайский язык – это язык [...], остановленный в своем развитии еще до нашей эры ввиду построения всей жизни Китая по принципам Конфуция» (Андреев 1930, стр. 36).*

⁸ Советские периодические издания регулярно писали о советско-китайской дружбе в то время – в том числе, и летом 1950 года, во время лингвистической дискуссии и после нее (см., напр., Переписка ... 1950 и т.д.).

* В том, что касается рассуждений о китайском языке, позиция Марра и марристов была гораздо более упрощенческой, чем, например, точка зрения В. фон Гумбольдта, выраженная им почти за сто лет до того, как возникло «новое учение об языке». Гумбольдт придерживался о китайском противоположного мнения. Даже если ему и хотелось бы считать китайский «древнейшим языком» (Гумбольдт 1848 [1859, стр. 305]), для него отношения между грамматическими структурами языков и мышлением соответствующих народов не носили столь однозначного характера, как для Марра и для марристов: «[...] с первого взгляда можно почтеть китайский язык самым далеким от естественных требований языка и *самым несовершенным* между языками. Но, при строжайшем разборе дела, этот взгляд исчезает. Совсем напротив, китайский язык обнаруживает в себе высокую степень *превосходства* и оказывает хотя одностороннее, но могущественное *влияние на умственную способность*. Причину того можно бы искать в *ранней ученой разработке* его и в богатой *литературе*. Но, очевидно, скорее сам язык содействовал этим успехам образования, вызывая оное и служа его орудием» (*ibid.*, стр. 301). И далее: «[...] совершеннейший язык, сколько можно решать этот вопрос со стороны идей, не должен быть непременно позднейшим» (*ibid.*, стр. 305.)

4. «Свободная лингвистическая дискуссия»... о китайском языке?

Но как же, в таком случае, передовой советский народ – «строитель коммунизма» – мог позволить себе такого близкого друга как китайцы, народ, «отпавший от общего мирового движения»? Показательно, что уже в первой антимарристской статье, открывшей лингвистическую дискуссию 1950 года, ее автор – А. С. Чикобава – несколько раз подчеркивает точку зрения Марра на китайский язык, словно лишний раз напоминая об этом Сталину:

Как видно из схемы [Марра], развитие начинается китайским языком, индоевропейскими же языками стадияльное развитие замыкается. [...] Но более архаическая ступень превращается в низшую ступень развития [...]. Каким бы архаическим языком не считал [*sic.* – Е. В.] акад. Н. Я. Марр китайский язык, последний, как язык живой, развивался, безусловно развивается и будет развиваться и преуспевать в соответствии с хозяйственным развитием Китая вопреки стадияльной философии акад. Н. Я. Марра (Чикобава 1950, стр. 4).

Эту же линию продолжили и другие участники дискуссии, настроенные на критику «нового учения об языке»:

[...] в действительности у Н. Марра имеется большой схематизм и непосредственная связь между языковыми формальными конструкциями и общественно-производственным состоянием. [...] Первый тип – синтетический, или аморфный [...], присущий сейчас китайскому и суданскому языку негров, хотя в экономическом, производственном и культурном отношении они не стоят на одном и том же уровне. [...] Наконец, современный английский язык, не говоря о других, [...] отчасти приближается к первому типу языков: значит ли это, что английский, как и современный китайский, – отсталые языки, качественно тождественные, скажем, с языком суданских негров того же типа (Капанцян 1950, стр. 4).

Сторонники же Марра во время дискуссии, напротив, пытались защитить его от этих нападок: «Между тем проф. Чикобава старается доказать, что Н. Я. Марр принижал отдельные языки – например, китайский, – которые якобы застыли на определенной ступени развития. В действительности, у Н. Я. Марра речь идет только о том, что одни языки являются более древними, а другие более новыми по происхождению. Развития языков Н. Я. Марр отнюдь не отрицал» (Чемоданов 1950).

Критиковали высказывания Марра о китайском языке и те участники дискуссии, позиция которых была более «компромиссной» (Алпатов 1991 [2004, стр. 176]).

Так, Г. Д. Санжеев писал следующее (его точка зрения отчасти перекликается с изложенной выше гумбольдтианской):

Не всякая стадияльная смена в языке должна сопровождаться сменой в типологии по ярусной схеме (аморфность – агглютинация – флексия, как это казалось Н. Я. Марру в 1926-1928 гг.), особенно после того, как первобытно-общинный строй оказался давно уже пройденным этапом (коренная ошибка Н. Я. Марра заключается в том, что все его стадияльные изменения происходят за порогом цивилизации и как бы прекращаются в периоды становления и наличия классовых обществ). Ведь предки Канта и Гегеля со своей флективной речью ходили еще в звериных шкурах, когда на «аморфном» китайском языке уже существовала богатая и самая разнообразная литература по всем отраслям

знания того времени (о современном китайском языке мы уже и не говорим, а ведь по марровской схеме 1926-1928 гг. этот язык считался бы менее развитым из-за отсутствия в нем флексии, нежели язык древних германцев). [...] совершенно недопустимо определять этот великий язык великого народа термином «аморфный», или «бесформенный», и сваливать его в одну кучу с наименее развитыми языками мира [...] (Санжеев 1950).

Как бы то ни было, читая работы Марра по лингвистике, Сталин в какой-то момент неизбежно должен был осознать противоречие между советско-китайской дружбой и «древним», «примитивным» характером как китайского языка, так и народа в теории Марра, а потому и захотеть изменить господствовавшую точку зрения – хотя бы для того, чтобы не чувствовать себя неудобно перед Мао: «[...] Сталин, рассчитывавший на самый крепкий союз с Мао Цзедунем, был очень заинтересован в том, чтобы снять все возможные противоречия между нами [СССР] и китайцами. И раз уж он подробно беседовал с китайским лидером о лингвистических проблемах и высказывался “в духе известной своей работы”, то это должно означать, что к концу 1949 года Иосиф Виссарионович пришел к мнению: более марризм терпеть нельзя...» (Горбаневский 1991, стр. 150).

Как известно (см., напр., заключение современного историка Б. С. Илизарова, работавшего с соответствующими архивными документами [Илизаров 2012, стр. 223]), Сталин предварительно несколько раз правил текст статьи А. С. Чикобава, которая откроет дискуссию. В том числе, Сталин сделал приписку, связанную с китайским языком:

[...] Сталин счел возможным сделать вставку в текст профессионала-лингвиста в том месте, где Чикобава, критикуя стадийную классификацию языков Марра, говорит о китайском языке. Сталин дополняет: «... последний, как язык живой, безусловно развивается и будет развиваться в соответствии с хозяйственным развитием Китая и будет преуспевать вопреки стадийной философии Марра» (*ibid.*, стр. 225-226; соответствующую цитату из статьи А. С. Чикобава см. выше).

И если Чикобава писал о том, что «именно стадийная классификация акад. Н. Я. Марра, отказывая определенным языкам в способности развиваться, объективно на руку расистам», «Сталин исправил конец предложения: “... помогает расизму”» (*ibid.*). Убрать эту вставку Чикобава не осмелился.

Вот как Б. С. Илизаров комментирует соответствующий фрагмент из статьи Чикобава:

Наконец, Чикобава обвинил Марра и его последователей в том, в чем они обычно обвиняли предшественников компаративистского направления в лингвистике. Поскольку Марр распределил все языки по стадиям развития и наиболее древние из них, в частности китайский язык, он отнес к «окаменелостям», несущим на себе «печать отставания», то, замечал Чикобава, «теория акад. Н. Я. Марра утверждает исключительное превосходство индоевропейских и семитических языков; никакие другие языки не достигли той ступени, на которой оказались индоевропейские языки – все другие застыли на более или менее ранних, архаичных ступенях». Здесь сохранилась сталинская вставка о безусловно прогрессивном развитии современного китайского языка (*ibid.*, стр. 229).

5. После дискуссии: критика марристских воззрений на китайский язык

Разумеется, сразу же после публикации Сталиным статьи, дававшей негативную оценку «новому учению об языке», все то, что Марр писал о китайском в свете стадильной типологии, было подвергнуто жесточайшей критике:

Универсальная схема восхождения грамматических структур отдельных языков от архаического, низшего состояния, будь это аморфность китайского языка или какая-либо другая грамматическая особенность любого другого языка к новому, прогрессивному состоянию, [...] находится в противоречии с основами теории марксистского материализма и представляет одну из принципиальных ошибок теории Н. Я. Марра (Ахвледиани 1950);

Множественность языков, с точки зрения Н.Я. Марра, объясняется отпадением некоторых языковых массивов от единого мирового процесса схождения языков в процессе скачкообразного перехода их на более высокую ступень в направлении к образованию единого мирового языка. Отсюда является необходимость квалифицировать грамматическую структуру отдельных языков и их групп в качестве неизбежного продукта той или другой ступени в прогрессивном развитии языков в направлении единого мирового языка. Аморфность китайского языка соответствует первобытно-коммунистическому обществу и является доказательством того, что язык этот остановился на первичной стадии языкотворческого процесса, а флективность индоевропейских языков соответствует классовому обществу и свидетельствует о том, что они являются последним по времени продуктом мирового языкотворческого процесса на путях создания единого мирового языка. Совершенно очевидно, что такая постановка проблемы неразрывно и нерасторжимо связана с признанием неравноценности грамматического строя отдельных языков и их групп, как бы сторонники этих взглядов ни отреклись от этого обвинения и какими бы благородными цитатами из работ Н. Я. Марра они ни оправдывались (Ломтев 1950), и т.д.

Как утверждали китайские официальные лица в начале пятидесятых годов прошлого века, «Советский Союз является самым близким другом китайского народа» («На сессии... 1950»),⁹ с которым, по словам Мао Цзэдуна, Китай должен «тесно объединиться» (Заключительная речь... 1950)¹⁰. Естественно, поэтому, что отклики на советскую лингвистическую дискуссию приходили и из Китая.¹¹

Так, как сообщала *Правда* от 11 октября 1951 года, Президент Китайской Академии Наук Го Мо-жо «заявил [...], что труды И. В. Сталина “помогли китайским ученым разобраться в сложных вопросах китайского языка”» (Советское языкознание на подъеме 1951, стр. 215). Впрочем, об этом писали и в Советском Союзе: если до революции в Китае в 1949 году китайская лингвистика была «ото-

⁹ «На сессии Национального комитета Народного политического консультативного совета Китая».

¹⁰ «Заключительная речь Мао Цзе-дуна на сессии Национального комитета Народного политического консультативного совета Китая».

¹¹ В книге *Утоли моя печали* заключенному Копелеву после дискуссии 1950 года приходит несколько книг, среди которых «брошюры – речи Сталина, переведенные на китайский» (Копелев 1981 [2011, стр. 221]).

рванной от жизни своего народа кабинетной наукой, полностью зависимой от буржуазной лингвистики», «наукой, творимой в тиши кабинетов горсткой ученых» (Ошанин 1959, стр. 408), то после революции все изменилось: «С началом практической работы китайских языковедов после победы революции 1949 г. совпало опубликование в Советском Союзе материалов лингвистической дискуссии в “Правде”. Работа И. В. Сталина “Марксизм и вопросы языкознания”, немедленно переведенная на китайский язык, явилась важнейшим звеном, связавшим теоретическую работу китайских языковедов с работой лингвистов СССР, и оказала китайским ученым большую помощь в деле развития в Китае нового, марксистско-ленинского языкознания» (*ibid.*, стр. 411).

Что же касается советской китаистики, то, естественно, как писал в 1960 году В.И. Горелов в обзоре работ, посвященных «вопросам китайского языка в работах советских лингвистов» в 1945-1959 годах, «исследования, написанные после лингвистической дискуссии 1950 г., содержат критику теории Н.Я. Марра» (Горелов 1960, стр. 344).

Как можно видеть, заинтересованность Советского Союза в дружеских отношениях с Китаем в конце сороковых годов прошлого века могла стать одним из факторов, повлиявших на решение Сталина изменить ситуацию в советской лингвистике в 1950 году, раскритиковать марристов, считавших китайский язык (а следовательно, и китайский народ) навсегда застывшими на древнейшей стадии развития. «Китайский фактор» дискуссии получил определенное отражение и в романе Солженицына *В круге первом*.

Библиография

Алпатов 1991 [2004] : В. М. Алпатов, *История одного мифа: Марр и марризм*, УРСС, Москва.

Андреев 1930 : А. П. Андреев, *Язык и мышление. Опыт исследования на базе материалистической яфетической теории*, ЦК СЭСР, «Интернациональная» 39-я типография «Мосполиграф», Москва.

Ахвледиани 1950 : Г. С. Ахвледиани, *Боевая программа построения марксистского языкознания*, *Правда*, 27.06.1950, стр. 3.

Вельмезова 2014 : Е. В. Вельмезова, *История лингвистики в истории литературы*, Индрик, Москва.

Горбаневский 1991 : М. В. Горбаневский, *В начале было слово... : Малоизвестные страницы истории советской лингвистики*, Издательство Университета дружбы народов, Москва.

Горелов 1960 : В. И. Горелов, *Вопросы китайского языка в работах советских лингвистов (1945-1959 гг.)*, *Известия Академии наук СССР, Отделение литературы и языка*, 1960, т. XIX, вып. 4, стр. 344-352.

Гумбольдт 1848 [1859] : В. фон Гумбольдт, *О различии организмов человеческого языка. О влиянии этого различия на умственное развитие человеческого рода. Посмертное сочинение Вильгельма фон-Гумбольдта. Введение во всеобщее языкознание*, В типографии Императорской Академии наук, Санкт-Петербург.

- Заключительная речь... 1950:** Заключительная речь Мао Цзе-дуна на сессии Национального комитета Народного политического консультативного совета Китая, *Правда*, 25.06.1950, стр. 6.
- Илизаров 2012:** Б. С. Илизаров, *Почетный академик Сталин и академик Марр*, Вече, Москва.
- Капанцяи 1950:** Г. А. Капанцяи, О некоторых общелингвистических положениях Н. Марра, *Правда*, 30.05.1950, стр. 3-4.
- Копелев 1981 [2011]:** Л. З. Копелев, *Утоли моя печали*, Права людини, Харьков.
- Ломтев 1950:** Т. П. Ломтев, За ленинско-сталинский путь развития советского языкознания, *Правда*, 27.06.1950, стр. 4.
- Марр 1936 [1933-1937]:** Н. Я. Марр, Язык», *Марр Н. Я., Избранные работы*, т. I-V, Издательство государственной академии истории материальной культуры (т. I) – Государственное социально-экономическое издательство (т. II-V). Т. II, Москва – Ленинград, стр. 127-135.
- На сессии... 1950:** На сессии Национального комитета Народного политического консультативного совета Китая, *Правда*, 22.06.1950, стр. 5.
- Ошанин 1959:** И. М. Ошанин, Языковое строительство в Китайской Народной Республике, *Известия Академии наук СССР, Отделение литературы и языка*, 1959, т. XVIII, вып. 5, стр. 407-418.
- Переписка... 1950:** Переписка советской и китайской молодежи, *Правда*, 27.06.1950, стр. 2.
- Санжеев 1950:** Г. Д. Санжеев, Либо вперед, либо назад, *Правда*, 23.05.1950, стр. 3.
- Советское языкознание на подъеме 1951:** Советское языкознание на подъеме, *Известия Академии наук СССР, Отделение литературы и языка*, т. X, вып. 3, стр. 209-217.
- Солженицын 1968 [1999]:** А. И. Солженицын, *В круге первом* (Солженицын А. И. Собрание сочинений в девяти томах, т. II), Терра, Москва.
- Чемоданов 1950: Н. С. Чемоданов, Пути развития советского языкознания, *Правда*, 16.05.1950, стр. 3.
- Чикобава 1950:** А. С. Чикобава, О некоторых вопросах советского языкознания, *Правда*, 9.05.1950, стр. 3-5.

თ ა რ გ მ ა ნ ი

ვილჰელმ ფონ ჰუმბოლდტი

**სხვადასხვა ეპოქის მიხედვით ენათა განვითარების
შედარებითი შესწავლა¹**

1. შედარებით ენათმეცნიერებას მხოლოდ მაშინ შეუძლია მიგვიყვანოს სანდო და მნიშვნელოვან დასკვნებამდე ენის, ერთა განვითარებისა და ადამიანის ჩამოყალიბების შესახებ, თუკი ის წარმოდგენილი იქნება, როგორც თავისთავადი, დამოუკიდებელი კვლევა, რომელსაც საკუთარი მიზნები და მიღწევები აქვს. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთი მიდგომის შემთხვევაში რთულდება ერთი ენის აღწერაც კი. ყოველი ენის ზოგადი სურათი ადვილად აღიქმება, მაგრამ თუკი შევეცდებით ამ ზოგადი წარმოდგენის საფუძვლების გამოკვლევას, ერთი შეხედვით უმნიშვნელო წვრილმანების აღურიცხავ სიმრავლეში ჩავიკარგებით და მალევე შევამჩნევთ, რომ ენით გამოწვეული შთაბეჭდილება იმდენადვე დამოკიდებული გარკვეულ, უფრო ფართო და მნიშვნელოვან თვისებებზე, რამდენადაც ეყრდნობა თანაბარ, ცალ-ცალკე ძლივს შესამჩნევ შთაბეჭდილებას, რომელსაც ახდენს ენის ცალკეული ელემენტის აგებულება. სწორედ აქ იჩენს თავს ენათმეცნიერება, როგორც ამ ფაქტზე ნაქსოვი ორგანიზმის ჩვენი ცნობიერებისთვის წარმოდგენის საშუალება, რადგანაც მრავალფეროვანი მოვლენების მთლიანობაში ერთიანი ფორმის დადგენა ამარტივებს ამ ორგანიზმის კვლევას.

2. ისევე როგორც ჩვენმა დედამიწამ განიცადა დიდი გარდაქმნები, სანამ ზღვები, მთები და მდინარეები ახლანდელ სახეს მიიღებდნენ, შემდეგ კი ნაკლებად შეიცვალა, ასევე ენებსაც აქვთ დასრულებული ორგანიზაციის რაღაც წერტილი, რომლის შემდეგაც ორგანული აგებულება, მყარი სახე უკვე აღარ იცვლება. მაგრამ, ამის საპირისპიროდ, მათში, როგორც გონის ცოცხალ წარმონაქმნში, უფრო ფაქიზი სრულყოფა მოცემული საზღვრების ფარგლებშიც შეიძლება უსასრულობამდე გაგრძელდეს. როდესაც ენა თავის სახეს იძენს, არსებითი გრამატიკული ფორმები უცვლელი რჩება; ენები, რომელთაც სქესი, ბრუნვა, პასივი ან საშუალო გვარი არ განურჩევიათ, ამ ხარვეზებს აღარ ივსებენ; ასევე, სიტყვათა დიდი ჯგუფები და სიტყვაწარმოების მთავარი ფორმები აღარ იზრდება. მხოლოდ ცნებათა უფრო ფაქიზ განშტოებებში – სიტყვაწარმოებისა და კომპოზიტების წარმოქმნით, სიტყვათა შინაარსის შინაგანი სრულყოფითა და გააზრებული შეკავშირებით, მათი თავდაპირველი მნიშვნელობების გამდიდრებით, ცალკეუ-

¹ Wilhelm von Humboldt, Über das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung, წაკითხულია მოხსენებად 1820 წლის 29 ივნისს, ბერლინში.

ლი შემთხვევებისათვის გარკვეული ფორმების სწორად გამოყოფით, ჭარბის აღმოფხვრით, უხეში ჟღერადობის შერბილებით – აღმოცენდება ხოლმე ღარიბ და მოუქნელ ენაში ცნებათა ახალი სამყარო და მჭევრმეტყველების მანამდე არნახული ბრწყინვალება, თუკი მას ბედმა გაუღიმა.

3. ყურადღებას იმსახურებს ის მოვლენაც, რომ სრულყოფილი გრამატიკის ჩამოყალიბების საზღვრებს გარეთ არც ერთი ენა არაა აღმოჩენილი, არც ერთი ენა არ არის მოხელთებული თავისი ფორმების დინებად ქმნადობაში. ეს დებულება ისტორიულად უფრო უნდა განმტკიცდეს – ველური ტომების დიალექტების შესწავლისას ერთ-ერთ მთავარ მისწრაფებად ენის წარმოშობის უმდაბლესი მდგომარეობის განსაზღვრა უნდა დაისახოს, რათა, გამოცდილებიდან გამომდინარე, ენის ორგანიზაციის კიბის ქვედა საფეხური მაინც ვიცოდეთ. ჩემმა წინა გამოცდილებამ დამიდასტურა, რომ ე.წ. უხეში და ბარბაროსული დიალექტებიც კი უკვე ყველაფერს ფლობენ, რასაც კი მათი სრულყოფილად გამოყენება მოითხოვს, და გააჩნიათ ფორმები, რომლებსაც საუკეთესო და ყველაზე შესანიშნავი ენები ფლობენ; დროთა განმავლობაში კი შესაძლებელი ხდება მათ მიერ მთელი სულიერი სამყაროს ასახვა და ამგვარად მეტ-ნაკლები სრულყოფილებით ყველა სახის იდეის გამოხატვა.

4. ენას არც შეეძლო წარმოშობილიყო სხვაგვარად, თუ არა ერთბაშად; ანუ, უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, ის თავისი არსებობის ყოველ წამს უნდა ფლობდეს იმას, რაც მას მთლიანობად აქცევს. ორგანული არსების ამ უშუალო ამოსუნთქვას, მისი გრძნობადი და სულიერი მნიშვნელობით, ყოველგვარ ორგანულ ბუნებასთან საერთო ის გააჩნია, რომ მასში *ერთი მხოლოდ მეორის* საშუალებით წარმოიხდება და ყველაფერი მხოლოდ მთლიანობის გამსჭვალავი ძალის წყალობით არსებობს. ენის არსი მასში მუდამ უწყვეტად მეორდება, ხან უფრო ვიწრო და ხან უფრო ფართო წრეების სახით; ის (არსი) სრულ ერთიანობაშია წარმოდგენილი უკვე მარტივ წინადადებაშიც კი, რამდენადაც ის გრამატიკულ ფორმას ემყარება და რამდენადაც ყველაზე უბრალო ცნებათა დაკავშირებაც კი აზროვნების კატეგორიათა მთელ ქსოვილში იწვევს: დადებითი – უარყოფითს, ნაწილი – მთელს, ერთეული – სიმრავლეს, ქმედება – მიზეზს, სინამდვილე – შესაძლებლობასა და აუცილებლობას, გაპირობებული – უპირობოს, სივრცის ან დროის ერთი განზომილება – მეორეს; ანუ შეგრძნების ყოველი საფეხური მოითხოვს მასთან უახლოეს მეზობლობაში მყოფს. ამიტომ, როგორც კი ხერხდება ნათლად და მკაფიდ იდეების ყველაზე მარტივი შეკავშირების გამოხატვა, ამასთან ერთად უკვე სახეზეა ენის მთლიანობა სიტყვათა სიმდიდრის თვალსაზრისითაც. ყოველი წარმოთქმული ართქმულს წარმოშობს, ან მას ნიადაგს უმზადებს.

5. ამრიგად, ადამიანში ერთიანდება ორი სფერო. ამ სფეროების გამიჯვნა--დაშლა მყარი ელემენტების მოხილვად რაოდენობამდე შესაძლებელია ისევე, როგორც ამ ელემენტთა უსასრულობამდე შეკავშირება. ამასთანავე, ყოველი ნაწილი თავის სპეციფიკურ ბუნებას მუდამ იმასთან მიმართებაში ავლენს, რაც მას ეკუთვნის, ახასიათებს. ადამიანს ამ სფეროთა დანაწევრების უნარი აქვს, გონებრივად

– რეფლექსის, ფიზიკურად კი – არტიკულაციის საშუალებით; ასევე, შეუძლია ამ ნაწილების ხელახალი გაერთიანება გონებრივად – განსჯის სინთეზირებისა, ხოლო ფიზიკურად – აქცენტების საშუალებით, რაც მარცვლებს სიტყვებად და სიტყვებს მეტყველებად აერთიანებს. ამგვარად, როგორც კი ცნობიერება საკმაოდ ძლიერი ხდება იმისათვის, რომ ორივე სფეროში მძლავრად შეაღწიოს, რაც მსმენელში იმავე სფეროებში შეჭრას იწვევს, ის მაშინვე ხდება ამ ორივე სფეროს მათ მთლიანობაში მფლობელი. მათი (სფეროების) ურთიერთშეღწევა შეიძლება მოხდეს მხოლოდ ერთი და იმავე ძალის საშუალებით, ეს კი მხოლოდ გონებიდან შეიძლება მომდინარეობდეს. შეუძლებელია ბგერათა არტიკულაცია – ეს საოცარი განსხვავება პირუტყვსა და ადამიანის მეტყველებას შორის – მხოლოდ ფიზიკურ საფუძველზე ავსნათ. მხოლოდ ცნობიერების სიძლიერე იწვევს ფიზიკურ ბუნებაში ბგერათა იმ მკვეთრ დაყოფას და მტკიცე გამიჯვნას, რომელსაც ჩვენ არტიკულაციას ვუწოდებთ.

6. საეჭვოა, რომ ენა წარმოშობის საწყის ეტაპზე ყოფილიყო თავიდანვე დახვეწილი და სრულყოფილი, ამას ერები მხოლოდ მრავალი წლის განვითარების შედეგად აღწევენ, დიალექტებისა და ენების ურთიერთგავლენის პირობებში. მრავალი დიალექტისა თუ ენის ამგვარი შერწყმა ენათა წარმოშობის ერთ-ერთ მთავარ მომენტს წარმოადგენს. ეს ხდება მაშინ, როდესაც ახლად შექმნილი ენა იძენს მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვან ელემენტებს იმათგან, რომლებთანაც ის ინტეგრირდება, ან კიდევ შერწყმა-შერევის ისეთ შემთხვევაში, როდესაც დახვეწილი ენების გაუხეშება და გადაგვარება იწვევს მათი განვითარების წყნარი მსვლელობის წყვეტას, დახვეწილი ფორმების უგულბებლყოფას, დამახინჯებას, სხვა კანონების მიხედვით ჩამოყალიბებასა და გამოყენებას.

7. მართალია, საზოგადოდ ვერ უარვყოფთ მრავალი, ერთმანეთთან ყოველგვარი ურთიერთობის გარეშე წარმოქმნილი, დიალექტის შესაძლებლობას, თუმცა არავითარი საფუძველი არ არსებობს ყველა ენის საერთო ურთიერთკავშირის ჰიპოთეტური დაშვების უგულებელყოფისთვის. დედამიწის არც ერთი კუთხე არ არის იმდენად მიუვალი, რომ არ შეიძლებოდეს მოსახლეობისა და ენის რომელიმე სხვა ადგილიდან იქამდე მიღწევა; იმის უფლებაც არ გვაქვს, უარვყოთ დღევანდელისაგან სრულიად განსხვავებული, ადრინდელი შესაძლო განაწილება ზღვებისა და ხმელეთის. თვით ენის ბუნება და ადამიანთა მოდგმის მდგომარეობა, სანამ ის ჯერ არ არის ფორმირებული, ხელს უწყობს ამგვარ კავშირს. ურთიერთგაგებინების მოთხოვნილება წარმოშობს საჭიროებას, მოიძებნოს ორივე მხარისთვის უკვე არსებული და გასაგები საკომუნიკაციო ფორმა, და ვიდრე ცივილიზაცია ერებს უფრო გააერთიანებს, ენები დიდი ხნის განმავლობაში მცირერიცხოვანი ხალხების კუთვნილება იქნება, რომელთაც არც მათი ადგილსამყოფელის ხანგრძლივად დაკავების მიდრეკილება აქვთ და არც მისი წარმატებით დაცვის უნარი. ხშირად ისინი ერთმანეთს ავიწროებენ და იპყრობენ, ერთმანეთში ირევიან, რაც, ბუნებრივია, მათ ენაზეც ახდენს გავლენას. თავიდან ენათა ერთიანი წარმოშობა რომ არც დავუშვათ, მაინც ადვილი წარმოსადგენია, რომ შემდგომ არც

ერთი ტომი შეურეველი არ დარჩებოდა. ამიტომაც ენის კვლევისას ძირითადი პრინციპი უნდა იყოს განსხვავებული ენების კავშირების დადგენა მანამ, სანამ მათი რაიმე კვალი შესამჩნევი გახდება; ყოველი ცალკეული ენა კარგად უნდა შემოწმდეს, არის ის დამოუკიდებლად ჩამოყალიბებული, თუ მის გრამატიკულ ან ლექსიკურ წყობაში შეიმჩნევა თუ არა სხვა ენასთან შერევის კვალი და, კერძოდ, როგორია ეს შერევა.

8. ამგვარად, ენათა ანალიზის შემოწმების მიზნით, შეიძლება განვასხვაოთ სამი მომენტი:

- პირველადი, მაგრამ ბოლომდე დასრულებული, ენის ორგანული აგებულება;
- უცხო შერევის შედეგად მომხდარი ცვლილებები, სანამ ისინი (ენები) კვლავ მიაღწევენ მდგრადობას;
- ენის შინაგანი და უფრო ფაქიზი დახვეწა (innere Ausbildung), როდესაც სხვა ენებისაგან გამიჯვნა და მისი აგებულება მთლიანობაში უცვლელი რჩება.

პირველი ორი პუნქტის ზუსტად გამიჯვნა შეუძლებელია, მაგრამ მესამე ეფუძნება არსებით და გადამწყვეტ განსხვავებულობას. დროის იმ ზღვრულ მომენტს, რომელიც ენას დანარჩენებისაგან გამოყოფს, წარმოადგენს ორგანიზაციის დასრულებულობა, როდესაც ენა ყველა თავის ფუნქციას ეუფლება და თავისუფლად იყენებს. ამ ზღვრული მომენტის შემდეგ, ენის სტრუქტურა არავითარ ცვლილებებს აღარ განიცდის.

ლათინურიდან მომდინარე ენების, ახალბერძნულისა და ინგლისურის ფაქტებზე დაყრდნობით, რომლებიც ერთი ენის ჰეტეროგენული ნაწილებისაგან წარმოქმნის შესაძლებლობის ერთ-ერთ ყველაზე ყურადსაღებ მოვლენას და ენის კვლევის ერთ-ერთ ყველაზე ხელსაყრელ მაგალითს წარმოადგენს, შესაძლებელია ამგვარი ორგანიზაციის პერიოდს ისტორიულადაც კი გავადევნოთ თვალი და ამ პროცესის დასრულების მომენტიც რამდენადმე დავადგინოთ; ბერძნული ენა პირველსავე გამოჩენასთან ერთად გვევლინება დასრულებულობის არნახულ დონეზე, მაგრამ ამ მომენტიდან დაწყებული, ჰომეროსიდან ალექსანდრიელებამდე, ის შემდგომი სრულყოფის გზას ადგება; ჩვენ ვხედავთ, რომ რომაული ენა რამდენიმე საუკუნის მანძილზე არ იცვლება, ვიდრე მასში უფრო დახვეწილი კულტურის კვალი არ გახდება შესამჩნევი.

9. ენათა გამიჯვნის ჩატარებული ამგვარი მცდელობა ენათა შედარებითი შესწავლის ორ განსხვავებულ ასპექტს წარმოაჩენს, რომელთა თანაბარ დამუშავებაზეც არის დამოკიდებული ამ შესწავლის სრულყოფა. ენათა განსხვავება წარმოადგენს თემას, რომელიც უნდა დამუშავდეს გამოცდილების საფუძველზე და ისტორიის დახმარებით, სახელდობრ, მისი ისტორიის მიზეზებისა და პროცესების თვალსაზრისით, ბუნებასთან, კაცობრიობის ბედთან და მიზნებთან მის მიმართებაში. მაგრამ ენათა განსხვავება ორმაგი სახით გვევლინება: ჯერ ერთი, ესაა ბუნებრივი ისტორიული მოვლენა, როგორც ტომების განსხვავებისა და გან-

ცალკეების გარდაუვალი შედეგი, როგორც დაბრკოლება ხალხთა უშუალო ურთიერთობისა; შემდეგ კი, ესაა ინტელექტუალურ-ტელეოლოგიური მოვლენა, როგორც ერების წარმოქმნის საშუალება, როგორც უფრო მრავალფეროვანი და მეტი თავისებურების მქონე ინტელექტუალური პროდუქტის შექმნის იარაღი, როგორც შემოქმედი ხალხთა ისეთი ერთობისა, რომელიც დაფუძნებულია კულტურის ერთიანობის გრძნობაზე და სულიერი კვანძებით აკავშირებს ერთმანეთთან კაცობრიობის განათლებულ ნაწილებს. ენის გამოვლენის ბოლო ფორმა მხოლოდ ახალი დროისთვისაა დამახასიათებელი. ძველ დროში ის მხოლოდ ბერძნული და რომაული ლიტერატურის კავშირებისთვის არის ცნობილი და ისიც არასრულყოფილად, რამდენადაც მათ აყვავების სხვადასხვა პერიოდი ჰქონდათ.

10. გადმოცემის სიმოკლისათვის გვერდს აუევლი მცირე უზუსტობას, რაც მდგომარეობს იმაში, რომ სრულყოფის პროცესი ჩამოყალიბებულ ენის ორგანიზმზეც ახდენს გავლენას და მას ამ მდგომარეობის მიღწევამდე უკვე შეეძლო ეს გავლენა განეცადა; და ენათა შედარებითი შესწავლის ორ მხარეს აღვნიშნავ: ენათა ორგანიზმის კვლევა და ენათა კვლევა მათი სრულყოფის მდგომარეობაში.

ენის ორგანიზმი ადამიანის საერთო უნარისა და ლაპარაკის მოთხოვნილები-საგან წარმოიქმნება და მთელი ერისაგან მომდინარეობს; ცალკეული ერის კულტურა დამოკიდებულია მის განსაკუთრებულ მიდრეკილებებსა და ბედზე და უმთავრესად ერში ინდივიდთა პერმანენტულად გამოვლენილ წვლილს ემყარება.

ენის ორგანიზმი ინტელექტუალური ადამიანის ფიზიოლოგიის სფეროს მიეკუთვნება, კულტურა კი – ისტორიული განვითარების სფეროს. ენის ორგანიზმის ანალიზს მივყავართ ადამიანის ენისა და ენობრივი უნარის სფეროს შეფასებასა და შემოწმებამდე; ენის განვითარების უფრო მაღალი დონის კვლევას კი მივყავართ იმის შემეცნებამდე, თუ რის მიღწევა შეუძლია ადამიანის მიზანსწრაფვას ენის მეშვეობით.

ენის ორგანიზმის შესწავლა მოითხოვს, რამდენადაც ეს შესაძლებელია, შორს (ისტორიულ სიღრმეში) მიმავალ ფართო შედარებას, დახვეწის პროცესში წვდომა კი ერთი და იმავე ენით შემოფარგვლას და მის უფაქიზეს თავისებურებებში შეღწევას. აქედან გამომდინარე, ანალიზის პირველი ეტაპი მოითხოვს კვლევის გაფართოებას, მეორე – კი სიღრმეს. ამგვარად, ენათმეცნიერების ეს ორივე ნაწილი ერთმანეთს რეალურად რომ დავუკავშიროთ, სასურველია მრავალან შეძლებისდაგვარად ყველა ენას შევხვით, მაგრამ ყოველთვის უნდა ამოვიდეთ ერთადერთი, ან მცირე რაოდენობის ენათა უფრო ზუსტი ცოდნიდან. ასეთი სიზუსტის უკმარისობა უფრო დიდი ნაკლია, ვიდრე სისრულის თვალსაზრისით ხარვეზები აღწერაში, რის ბოლომდე მიღწევაც შეუძლებელია.

ენათა შედარების ემპირიულმა შესწავლამ ამგვარი გადაამუშავებისას შეიძლება გვიჩვენოს, თუ რაოდენ განსხვავებული გზებით აყალიბებდა ადამიანი ენას და მასში აზროვნების სამყაროს რა ნაწილის არეკვლა მოახერხა, როგორ გავლენას ახდენდა ამაზე ერების ინდივიდუალობა და რა უკუგავლენას ახდენდა (ამ ინდივიდუალობაზე) ენა. სწორედ ენა, ადამიანის მიერ ენის საშუალებით მისაღწევი

მიზნები, ადამიანთა მოდგმა საერთოდ მის პროგრესულ განვითარებაში და ცალკეული ერები წარმოადგენენ ოთხ ობიექტს, რომლებსაც ენათა შედარებითი კვლევა მათ ურთიერთდამოკიდებულებაში უნდა განიხილავდეს.

11. მე ვტოვებ ყველა ზემოთ ნათქვამ მოსაზრებას ენის ორგანიზმთან დაკავშირებით, რომელიც გამოვიყენე ამერიკული ენების შესწავლისას უფრო საფუძვლიანი კვლევისთვის. ამ დიდი კონტინენტის ენები, სადაც მრავალი განსხვავებული ხალხი ბინადრობს და სხვა კონტინენტებთან მათი კავშირის შესახებ რაიმეს მტკიცება შეუძლებელია, წარმოადგენს ნაყოფიერ ნიადაგს ენათმეცნიერებისთვის. ეს ეხება 30-მდე სრულიად უცნობ ენას, რომლებიც შეიძლება განხილულ იქნენ როგორც ბუნების ამდენივე ახალი სახეობა და მათ შეიძლება დაემატოს გაცილებით მეტი რაოდენობის ენა, რომელთა შესახებაც მწირი ცნობები მოგვეპოვება. მნიშვნელოვანია ყოველი მათგანის ზუსტი ანალიზი, რადგან ზოგადი ენათმეცნიერება მხედველობიდან უშვებს იმას, რომ თუ ცალკეული ენების ცოდნას საკმაოდ ვერ ჩაწვდით, მაშინ ესოდენ მრავალ ენათა შედარება ნაკლებად სასარგებლო იქნება. ისიც საკმარისად მიაჩნდათ, რომ გრამატიკის ცალკეულ, დანარჩენებისაგან განსხვავებულ თავისებურებებს შენიშნავდნენ და სიტყვათა მეტ-ნაკლებად მრავალრიცხოვან მწკრივებს ერთმანეთს ადარებდნენ. მაგრამ ყველაზე პრიმიტიული ერის დიალექტიც კი ბუნების მეტად კეთილშობილი ქმნილებაა იმისთვის, რომ ასეთ შემთხვევით ნამსხვრევებად ქცეული – ფრაგმენტულად წარდგეს დაკვირვების ობიექტად. ენა ორგანული არსებაა და ამიტომაც, უნდა მოვეპყრათ როგორც ასეთს. სწორედ ამიტომ უპირველეს წესად უნდა მივიჩნიოთ ყოველი ცნობილი ენის პირველადი შესწავლა მის შინაგან მიმართებებში, რათა მასში არსებულ ყველა ანალოგიას თვალის გაგადევნოთ და სისტემურად მოვაწესრიგოთ იმ მიზნით, რომ მივიღოთ ცოდნა ამ ენებში იდეების გრამატიკული დაკავშირების, აღნიშნულ ცნებათა მოცულობის, ამ აღნიშვნის ბუნებისა და დახვეწისაკენ მათთვის დამახასიათებელი, მეტ-ნაკლებად ცოცხალი, სულიერი მისწრაფების შესახებ. ცალკეული ენებისადმი მიძღვნილი მონოგრაფიების გარდა, შედარებითი ენათმეცნიერება მოითხოვს სხვაგვარ შესწავლასაც, რაც ენის აგებულების ცალკეულ ნაწილებს ეხება, მაგალითად, ზმნის განხილვას ყველა ენაში ერთდროულად. შედარებითმა ენათმეცნიერებამ დამოკიდებულების ყველა ძაფი უნდა მოძებნოს და ერთმანეთს დაუკავშიროს, მათ შორის კი ზოგი, თითქოს ყველა ენის მსგავსი ფრაგმენტების მეშვეობით ფართოვდება, ზოგიც, ყოველი ენის განსხვავებული ფრაგმენტებით მიდის სიღრმეში. პირველნი თავის მიმართულებას ყველა ენის ენობრივი მოთხოვნისა და უნარის იგივეობისაგან იძენენ, მეორენი კი ყოველი ცალკეული ენის ინდივიდუალობისაგან. ამ ორმაგი დამოკიდებულების საშუალებით პირველად შევიცნობთ, კაცობრიობა განსხვავებათა რაციულობით, ცალკეული ერი კი რა თანმიმდევრულობით ქმნის თავის ენას. და, ამდენად, ორივე, ენაც და ერების ენობრივი ხასიათიც, უფრო ნათლად წარმოჩინდება მაშინ, როდესაც ენის იდეა დანახული იქნება მრავალფეროვან ინდივიდუალურ ფორმაში გატარებული, ერების ენობრივი ხასიათი კი ერთდროულად ზო-

გალობასა და სხვა მსგავს სახეობებთან დაპირისპირებაში. მხოლოდ ამგვარად შეიძლება საფუძვლიანი პასუხი გავცეთ მნიშვნელოვან კითხვას, შესაძლებელია თუ არა და როგორ არის შესაძლებელი ენების დაყოფა მათი შინაგანი აგებულების მიხედვით მცენარეთა ოჯახების მსგავს კლასებად. ყველაფერი, რაც ამის შესახებ მანამდე თქმულა, როგორი გამჭვირახობითაც არ უნდა ყოფილიყო ის წვდომილი, მკაცრი ფაქტობრივი შემოწმების გარეშე ვარაუდად რჩება.

ენათმეცნიერება, არა ცალმხრივად, არამედ მხოლოდ სრულყოფილად დაგროვებულ ფაქტებს შეიძლება დაეყრდნოს. ამასთანავე, ენების მიხედვით ერების ერთმანეთისაგან წარმოშობის შესახებ მსჯელობასაც საფუძვლად უნდა დაედოს ისეთი ენებისა და დიალექტების ჯერ კიდევ ჩასატარებელი ზუსტი ანალიზი, რომელთა ნათესაობა სხვა დროს ისტორიულად არის დამტკიცებული. სანამ ამ დარგშიც ცნობილიდან უცნობზე გადასვლა არ მოხდება, ჩვენ მოლოპულ და სახიფათო გზას ვადგავართ.

12. მაგრამ რა სიზუსტითა და როგორი სრულყოფილებითაც არ უნდა იქნეს შესწავლილი ენები, მაინც მხოლოდ მათი გამოყენება განსაზღვრავს მათ ფუნქციონირებას, რადგანაც ის, რასაც ენათა მიზანდასახული გამოყენება იძენს ცნებათა სფეროდან, უკუგავლენას ახდენს მათზე – ამდიდრებს და აყალიბებს ენებს. ამიტომაც კაცობრიობის მიზნების მისაღწევად მხოლოდ ის კვლევა შეიძლება იყოს ღირებული, რომელიც სრულყოფილად დახვეწილი ენების მასალაზე ხორციელდება. ასე რომ, ეს არის ენათმეცნიერების ქვაკუთხედი, მეცნიერებასა და ხელოვნებასთან მისი შეხვედრის წერტილი. თუკი ეს კვლევა აქამდე არ მიდის, თუკი ორგანიზმის მრავალსახეობას მისი საშუალებით ენობრივი უნარის უმაღლეს და უმრავალფეროვანეს გამოყენებაში წვდომის მიზნით არ განიხილავენ, მაშინ ენათა დიდი რაოდენობის ცოდნა, საუკეთესო შემთხვევაში, საზოგადოდ ენის აგებულების შემეცნებისა და ცალკეული ისტორიული კვლევისათვის რჩება სასარგებლო. ეს არცთუ უმართებულოდ აფრთხობს გონებას ფორმათა და ბგერათა სიმრავლის შესწავლისაგან, რასაც, ბოლოს და ბოლოს, ერთსა და იმავე მიზნისკენ მივყავართ და რაც ერთსა და იმავეს აღნიშნავს, თუმცა განსხვავებული ჟღერადობით. თუ უშუალოდ ცხოვრებისეულ გამოყენებას გამოვრიცხავთ, მაშინ მხოლოდ ლიტერატურის მქონე ენების შესწავლა იძენს მნიშვნელობას. ეს შესწავლა ლიტერატურას ექვემდებარება, რაც ფილოლოგიის სახეობით სწორად გაგებულ თვალსაზრისს წარმოადგენს. ფილოლოგია შეიძლება დავუპირისპიროთ ენათა ზოგად შესწავლას, რომელიც ზოგადი ენათმეცნიერების სახელს ატარებს, რადგანაც ცდილობს გამოიკვლიოს ენა ზოგადად; ამასთანავე, ზოგადი ენათმეცნიერება ამას ცდილობს არა იმიტომ, რომ უბრალოდ სურვილი აქვს მოიცვას ყველა ენა – ეს უფრო იძულებითია და მხოლოდ მისი მიზნით არის გაპირობებული.

13. მაგრამ თუ იძულებული ვართ, განვითარებული ერების ენებს მივმართოთ, პირველ რიგში, ისმის კითხვა, აქვს თუ არა ყოველ ენას მსგავსი ან თუნდაც რაღაც მნიშვნელობის მქონე კულტურის შექმნის უნარი? ანდა, ხომ არ არსებობს ენობრივი ფორმები, რომლებიც ჯერ უნდა აუცილებლად დაიყოს, გამო-

ცალკეედეს, რომ ერებმა მეტყველების საშუალებით კაცობრიობის უმაღლეს მიზნებს მიაღწიონ? ეს უკანასკნელი ყველაზე მეტად ჰგავს სინამდვილეს. თუმცა, ჩემი ღრმა რწმენით, ენა უნდა განვიხილოთ, როგორც ადამიანში უშუალოდ ჩადებული, რამდენადაც მას ვერ მივიჩნევთ ადამიანის გონების მიერ შექმნილად. ვერაფერს შველის მისი წარმოშობის ათასწლეულებით უკან გადაწევა. ენის გამოგონება შეუძლებელი იქნებოდა, რომ მისი (ენის) ტიპი ადამიანის გონებაში უკვე არ ყოფილიყო ჩადებული. ადამიანმა თუნდაც ერთი სიტყვა რომ გაიგოს, როგორც არა გრძობადი სტიმული, არამედ როგორც ჭეშმარიტად არტიკულირებული, რაღაც ცნების აღმნიშვნელი ჟღერადობა, ამისათვის ენა უკვე მთლიანად და ერთიანად უნდა არსებობდეს მასში. ენაში არ არსებობს არაფერი განცალკევებული, ყოველი მისი ელემენტი თავს იჩენს მხოლოდ როგორც მთელის ნაწილი. რაოდენ ბუნებრივიც არ უნდა იყოს ენათა თანდათანობითი ჩამოყალიბების ვარაუდი, მათი გამოგონება მაინც შეიძლება მხოლოდ ერთბაშად მომხდარიყო. ადამიანი ადამიანია მხოლოდ ენის საშუალებით, მაგრამ ენა რომ გამოეგონებინა, ის უკვე ადამიანი უნდა ყოფილიყო. ვისაც ჰგონია, რომ ეს თანდათანობით და საფეხურებრივად, თითქოს მონაცვლეობით ხდებოდა – ენის დაუფლებული ნაწილის წყალობით ადამიანი თანდათან ყალიბდებოდა ადამიანად, ხოლო ამ ზრდის შედეგად ენის გამოგონების მეტ შესაძლებლობას იძენდა – ის ვერ ხედავს ადამიანის ცნობიერების განუყოფლობას ადამიანის ენისაგან და გონების იმ აქტივობის ბუნებას, რომელიც აუცილებელია ერთადერთი სიტყვის გასაგებად და ამასთანავე, საკმარისია მთელი ენის გასაგებად. მაგრამ, ამის გამო, არ უნდა ვიფიქროთ ენაზე, როგორც მზა სახით მოცემულზე, რადგანაც ამ შემთხვევაშიც ასევე გაუგებარი დარჩებოდა, როგორ შეძლებდა ადამიანი მოცემულის გაგებას და მის გამოყენებას. ენა აუცილებლად თვით ადამიანისაგან ჩნდება და, რა თქმა უნდა, მხოლოდ თანდათანობით, მაგრამ არა ისე, რომ ენის ორგანიზმი სულის წყვილიაღში უსიცოცხლო მასის მსგავსად იმყოფებოდეს, არამედ ის ჩნდება როგორც კანონი, რომელიც აზროვნების ძალის ფუნქციებს განაპირობებს, და, ამგვარად, პირველივე სიტყვა მთელ ენას აჟღერებს და წინასწარ, იმპლიკაციურად მოიცავს. ამრიგად, თუკი იმის, რასაც აზროვნების მთელ სფეროში ბადალი არ გააჩნია, სხვა რამესთან შედარება დასაშვებია, მაშინ შეიძლება ცხოველთა ბუნებრივი ინსტინქტები გავიხსენოთ და ენას გონების ინტელექტუალური ინსტინქტი ვუწოდოთ. ისევე, როგორც ცხოველთა ინსტინქტი ვერ აიხსნება მათი სულიერი შესაძლებლობების საფუძველზე, ასევე შეუძლებელია ენათა გამოგონება გავიაზროთ ამ ენების შემქმნელი ველური ერების ცნებათა და აზროვნების უნარზე დაყრდნობით. ამიტომაც არასოდეს შემეძლო წარმომედგინა, რომ რომელიმე ენის თანმიმდევრული და თავის მრავალფეროვანებაში დახვეწილი წყობა აზროვნების დიდ ჩვევას უნდა გულისხმობდეს წინაპირობად და რაღაც გამჭრალ კულტურაზე უნდა მიუთითებდეს. ასეთი ენა შეიძლება ყველაზე პრიმიტიული ბუნებრივი მდგომარეობიდან აღმოცენდეს, რადგანაც თვითონ ბუნების, ოღონდ ადამიანის გონების ბუნების, პროდუქტია. თანმიმდევრულობა და ერთგვაროვნება, რთულ სტრუქტურაშიც კი, ყველგან ასახულია ბუნების ქმნილებებში და მათი

წარმოქმნის სიძნელე არაა უმთავრესი. ენის გამოვლენების ნამდვილი სიძნელე მდგომარეობს არა იმდენად მრავალრიცხოვანი ურთიერთმიმართებების დალაგებასა და დაქვემდებარებაში, რამდენადაც გონების იმ უბრალო მოქმედების მიუწვდომელ სიღრმეში, რომელიც საერთოდ ახლავს ენის გაგებასა და წარმოქმნას მისი ერთადერთი ელემენტის შემთხვევაშიც კი. ეს თუ მოცემულია, ყველაფერი დანარჩენი მას თავისით მოსდევს, მისი შესწავლა კი შეუძლებელია – ის იმთავითვე უნდა იყოს ადამიანში. მაგრამ ადამიანის ინსტინქტი ნაკლებად არის შეზღუდული და ადვილს ტოვებს ინდივიდუალობის გამოვლენისათვის. ამიტომაც გონების ინსტინქტის ქმნილებას (ენას) შეუძლია მეტ ან ნაკლებ სრულყოფამდე განვითარდეს მაშინ, როდესაც ცხოველური ინსტინქტის წარმონაქმნი უფრო მდგრადი ერთგვაროვნებით გამოირჩევა; ამასთანავე, ენის ცნებას არ ეწინააღმდეგება ის, რომ ზოგ ენას იმ მდგომარეობაში, რომელშიც ჩვენ მათ ვხედავთ, განვითარების დასრულებულ ეტაპამდე არ მიუღწევია. მართალია, მრავალი ენიდან თარგმანთან დაკავშირებული გამოცდილება – ყველაზე პრიმიტიული და განუვითარებელი ენის გამოყენება რელიგიის საიდუმლო მოძღვრებათა სწავლების გადმოცემისთვის – გვიჩვენებს, რომ ყოველ ენაში, თუმცა სხვადასხვა წარმატებით, მაგრამ მაინც, შეიძლება გამოიხატოს სხვადასხვა იდეა, მაგრამ ეს უბრალოდ ყველა ენის საერთო ნათესაობის და მათ ცნებათა და ნიშანთა მოქნილობის შედეგს წარმოადგენს. თვით ენების და მათი ერებზე გავლენის სასარგებლოდ მოწმობს მხოლოდ ის, რაც მათ წიაღში ბუნებრივად წარმოიშობა, რისკენაც ისინი მოგვიწოდებენ და რასაც შთაგვაგონებენ, და არა ის, რასაც მათ იტყულებით ვახვევთ თავს.

14. ზოგიერთი ენის არასრულყოფილების მიზეზების დადგენას, ცალკეულ შემთხვევებში, ისტორიულ დაკვირვება იძლევა. მე კი აქ სხვა საკითხი უნდა განვიხილო: სახელდობრ, შესაძლებელია თუ არა რომელიმე ენის სრულად ჩამოყალიბება და მომწიფება ისე, რომ მან არ გაიაროს მრავალი გარდამავალი მდგომარეობა, თანაც სწორედ ისეთი, რომლის გამო წარმოდგენის პირვანდელი სახე იმდენად დამსხვრეულია, რომ ელემენტთა საწყისი მნიშვნელობა უკვე აღარაა სავსებით ნათელი? ეს რომ სინამდვილეს ჰგავს, ამას ადასტურებს ნიშანდობლივი დაკვირვება, რომ განუვითარებელი ენების დამახასიათებელ თვისებას წარმოადგენს თანმიმდევრულობა, ხოლო ჩამოყალიბებული ენებისას – ანომალია მათი აგებულების მრავალ ნაწილში და, ასევე, საგნის ბუნებიდან მიღებული საბუთებიც. ენაში გაბატონებულ პრინციპს არტიკულაცია წარმოადგენს; ყოველი ენის უმნიშვნელოვანესი ღირსება არის მყარი და ადვილი დანაწევრება, ეს კი გულისხმობს მარტივი და თავის თავში განუყოფელი ელემენტების მანამდე არსებობას. ენის არსი ისაა, რომ საგანთა და მოვლენათა სამყაროს მატერია აზრების ფორმაში ჩამოაყალიბოს; მთელი მისი მისწრაფება ფორმალურია და რაკი სიტყვები საგნებს ენაცვლება, მათაც, როგორც მატერიას, რაღაც ფორმა უნდა დაუპირისპირდეს, რომელსაც ისინი დაექვემდებარებიან. მაგრამ პირვანდელი ენები მარცვალთა ერთსა და იმავე ჯგუფს მრავალი შინაარსით ტვირთავენ და ფორმით გაგებინების აშკარა უკმარისობას განიცდიან. მათი საიდუმლოების ამოსახსნელად

უნდა დავადგეთ გზას, რომელიც, პირველ რიგში, სრულად უგულებელყოფს გრამატიკის ცოდნას, მეორე მხრივ, ითვალისწინებს, რომ ენაში მნიშვნელობის მქონე სიტყვები ერთმანეთის გვერდით უნდა მოთავსდნენ. ფორმა აზროვნებაში ფიქსირდება რომელიმე თავისთავადი მნიშვნელობის მქონე სიტყვის მეშვეობით, რომელიც, აგრეთვე, როგორც ასეთი — ე.ი. როგორც მასალა — ისე აღიქმება. განვითარების მეორე დიდ საფეხურზე მატერიალური ხასიათის მნიშვნელობა ფორმალიზაციას უთმობს ადგილს და აქედან ჩნდება ბრუნება-უღლებების გრამატიკა და გრამატიკული, ე.ი. ფორმალური, მნიშვნელობის მქონე სიტყვები. მაგრამ ფორმა მხოლოდ იქ მონიშნება, სადაც მას ცალკეული გარემოებები, მეტყველების სფეროდან, ასე ვთქვათ, მატერიალურად მოითხოვს, და არა იქ, სადაც მას იდეების შეკავშირება ფორმალურად საჭიროებს. მრავლობითი, თუმცა როგორც სიმრავლე გაიაზრება, მაგრამ მხოლობითი გაიაზრება არა როგორც ცალკეული, არამედ როგორც ცნება საერთოდ; ზმნა სახელს თანხვდება, თუკი პირი ან დრო არ მოითხოვს გამოხატვას. გრამატიკა ენას ჯერ კი არ განაგებს, არამედ მხოლოდ საჭიროების შემთხვევაში გამოჩნდება ხოლმე. როდესაც უკვე არც ერთი ელემენტი აღარ გაიაზრება, როგორც უფორმო, მასალა კი, როგორც მასალა მთლიანად დაძლეულია მეტყველებაში, მხოლოდ მაშინ მიიღწევა მესამე საფეხური. ამას კი ყველაზე განვითარებული ენებიც ძლივს აღწევენ იმდენად, რომ ყოველ ელემენტში ფორმის მინიშნება ისმოდეს, თუმცა მხოლოდ ამას ემყარება პერიოდების აგებულების არქიტექტონული ევრითიმის შესაძლებლობა. თანაც ჩემთვის არც ერთი ენა არაა ცნობილი, რომლის გრამატიკული ფორმებიც, თვით მათ უმაღლეს დასრულებულობაშიც კი, თავდაპირველ მარცვალთა აგლუტინაციის უტყუარ კვალს არ ატარებდეს. სანამ განვითარების ადრინდელ საფეხურებზე სიტყვა, თითქოს თავის მოდიფიკაციასთან გაერთიანებული, თავის სიმარტივეში მოდიფიცირებულად არ გვევლინება, მანამ ელემენტებს ადვილად გამოყოფის უნარი აკლიათ. გონი, ამ დროს, მძიმდება მნიშვნელობის მატარებლის მოუქნელობით, რომელიც ყოველ ძირითად ნაწილს ახლავს, და ფორმალურის შეგრძნების საშუალებით ფორმალური აზროვნებისკენ მისწრაფებას არ იძენს. ბუნებრივ მდგომარეობასთან ახლოს მდგომი ადამიანი წარმოდგენათა ერთხელ მიღებულ სახეობას ადვილად მისდევს ძალიან შორს, ყოველ საგანს და ყოველ მოქმედებას მათ თანმხლებ გარემოებებთან ერთად იაზრებს, ის ენაში გადმოაქვს და შემდგომ, რაკი ცოცხალი ცნება ენაში სხეულებრივად ქვავდება, ის იძულებულია ენას დაემორჩილოს. ამ მდგომარეობამდე მისასვლელად და მატერიალურ მნიშვნელობათა ძალის შესამცირებლად ქმედით საშუალებას წარმოადგენს ერების და ენების ერთმანეთთან შეჯვარება. წარმოდგენათა ახალი სახეობა უკვე არსებულს უერთდება, ერთმანეთში შერეულმა ტომებმა ერთმანეთის დიალექტების ცალკეული სიტყვების შედგენილობა კი არ იციან, არამედ მათ ფორმულებივით მთლიანობად იღებენ; არჩევანის შესაძლებლობის შემთხვევაში, უფრო არახელსაყრელი და მოუქნელი ადგილს უთმობს უფრო ადვილსა და მოქნილს. რამდენადაც გონი და ენა ცალმხრივად შეზღუდვით აღარ არიან, პირველი უფრო თავისუფლად იმორ-

ჩილებს უკანასკნელს. მართალია, პირვანდელი ორგანიზმი ირღვევა, მაგრამ ახლად დამატებული ძალა ასევე ორგანულია და, ამრიგად, პროცესი უწყვეტად მიმდინარეობს მრავალფეროვანი განვითარების პერსპექტივით. ამგვარად, უძველესი ტომების თითქოსდა ქაოსურმა შერევამ მოამზადა ნიადაგი მეტყველებისა და სიმღერის ასაყვავებლად შორეულ საუკუნეებში.

15. ზოგიერთი ენის ზემოხსენებულ არასრულყოფილებას ჩვენ აქ აღარ განვიხილავთ. მხოლოდ თანაბრად სრულყოფილი ენების გამოკვლევით – ან ისეთების მანც, რომელთა განსხვავებულობა განვითარების დონის მიხედვით უშუალოდ არ გაიზომება – შეიძლება პასუხი გაეცეს ზოგად კითხვას: საერთოდ როგორ უნდა მივუღვეთ ენათა შორის განსხვავებას ადამიანთა მოდგმის განვითარებასთან მიმართებაში? როგორც მხოლოდ შემთხვევითს – ენათა ცხოვრების თანმხლებ გარემოებას, რომლის გამოყენებაც შესაძლებელია მოხერხებულად და იოლად, თუ როგორც იდეათა სფეროს დამუშავების აუცილებელ, სხვა რამით შეუცვლელ საშუალებას? და ეს იმიტომ, რომ ყველა ენა, როგორც შემხვედრი (convergierende) სხივები, მისკენ (ამ სფეროსკენ) მიისწრაფვის და მათი მიმართება ამ სფეროსთან, როგორც მათ საერთო შინაარსთან, ჩვენი კვლევის საბოლოო მიზანს წარმოადგენს. თუკი შესაძლებელია, ეს შინაარსი ვაქციოთ ენისაგან დამოუკიდებლად, ან ენობრივი გამოხატულება გავხადოთ შინაარსისთვის მნიშვნელობის არმქონედ, მაშინ ენათა განსხვავების შესწავლას მხოლოდ განპირობებული და დაქვემდებარებული მნიშვნელობა აქვს, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი – აუცილებელი და გადამწყვეტი.

16. ყველაზე დამაჯერებლად ამის შეფასება შეიძლება უბრალო სიტყვისა და უბრალო ცნების ერთმანეთთან შედარების საფუძველზე. მართალია, სიტყვა ენას არ ამოწურავს, მაგრამ ის მის უმნიშვნელოვანეს ნაწილს წარმოადგენს, სახელდობრ, ისეთსავე ნაწილს, როგორსაც ცოცხალ სამყაროში ინდივიდუუმში. ამასთანავე, სულაც არ არის ღირებულებას მოკლებული ის, თუ რომელიმე ენა აღწერითად გამოხატავს იმას, რასაც სხვა – ერთი სიტყვით (ეს არც გრამატიკული ფორმებისათვის არის უმნიშვნელო), რადგან აღწერითი გამოხატვის შემთხვევაში, წმინდა ცნების ფორმის საპირისპიროდ, ისინი გვევლინებიან არა როგორც მოდიფიცირებული იდეები, არამედ როგორც მოდიფიკაციის მაჩვენებლები; ამავე დროს, არც ცნებების აღნიშვნისათვის არის ეს სულერთი. დანაწევრების კანონი აუცილებლად ზიანდება, როდესაც ცნებაში წარმოდგენილი ერთიანობა გამოხატულებაში ასეთსავე ერთიანობად არ გვევლინება, და სიტყვის, როგორც ინდივიდუუმის, ცოცხალი ქმედითობა ამგვარ გამოხატულებას მოკლებული ცნებისთვის იკარგება. გონების აქტს, რომელიც ცნების ერთიანობას წარმოშობს, შეესატყვისება სიტყვის ერთიანობა, როგორც გრძნობადი ნიშანი. აზროვნებაში მეტყველების მეშვეობით ორივე რაც შეიძლება ახლოს უნდა იყოს ერთმანეთთან, რადგანაც ისევე, როგორც რეფლექსიის ძალა არტიკულაციის საშუალებით ახდენს ბგერათა დანაწევრებას და ინდივიდუალიზებას, ასევე ეს არტიკულაცია დამანაწევრებელ და გამაცალკევებელ უკუგავლენას უნდა ახდენდეს აზრობრივ მასალა-

ზე და მას უნდა შეაძლებინოს ერთი განუყოფლიდან მეორისკენ მისწრაფებით გაიაროს აბსოლუტური ერთიანობისაკენ მიმავალი გზა.

17. ხოლო აზროვნება დამოკიდებულია არა მარტო ენაზე ზოგადად, არამედ, გარკვეულ დონემდე, ყოველ ცალკეულ კონკრეტულ ენაზეც. მართალია, შეიძლება მოვინდომოთ სხვადასხვა ენის სიტყვები ისეთი ზოგადი მნიშვნელობის ნიშნებით შევცვალოთ, როგორსაც მათემატიკა სიმბოლოების აღრიცხვის სახით ფლობს, მაგრამ ამით გააზრებადის საერთო რაოდენობის მხოლოდ მცირე ნაწილი შეიძლება ამოიწუროს, რადგანაც ეს ნიშნები, მათი ბუნების თანახმად, მხოლოდ ისეთ ცნებებს ესადაგება, რომლებიც შეიძლება წარმოიქმნან წმინდა კონსტრუირების მეშვეობით ან უშუალოდ გონებით. მაგრამ იქ, სადაც შინაგანი აღქმის და შეგრძნების მასალა ცნებებში უნდა აღიბეჭდოს, საქმე ადამიანის წარმოდგენის ინდივიდუალურ, მისი ენისაგან განუყოფელ უნარს ეხება. ყოველი ცდა, რომ ცალკეული ნიშანი თვალთ ან ყურით აღსაქმელი ზოგადი ნიშნით ჩავანაცვლოთ, მხოლოდ თარგმნის შემოკლებულ მეთოდს წარმოადგენს. სულებური ოცნება იქნებოდა წარმოგვედგინა, რომ ამის საშუალებით შესაძლებელია, ყველა ენაზე რომ აღარაფერი ვთქვათ, მხოლოდ მშობლიური ენიდან გამოღწევაც კი. თუმცა, რა თქმა უნდა, ყველა ენის შუაწერტილი (Mittelpunkt) მოსადიებელიცაა და საპოვნელიც. ისიც აუცილებელია, რომ ენათა შედარებითი შესწავლისას, როგორც გრამატიკულ, ასევე ლექსიკურ ნაწილშიც, ამ შუაწერტილს მხედველობიდან არ ვკარგავდეთ, რამდენადაც ორივეს მოეპოვება ისეთი ობიექტების რაღაც რაოდენობა, რომელთა სრულიად a priori განსაზღვრა და ერთი განსაკუთრებული ენის ყველა პირობისაგან გათიშვა შესაძლებელია. ამის საპირისპიროდ, არსებობს ისეთ ცნებათა – და აგრეთვე გრამატიკულ თავისებურებათა გაცილებით უფრო დიდი სიმრავლეც, რომლებიც თავიანთი ენის ინდივიდუალურობაში ისე განუყოფლად არიან ჩაქსოვილნი, რომ არც ყველა ენის კუთვნილებას წარმოადგენენ და ვერც გადატანილნი იქნებიან შეუცვლელად რომელიმე სხვა ენაში. ამგვარად, ყოველი ენის ძალზე მნიშვნელოვანი ნაწილი იმდენად უდავოდ არის დამოკიდებული ამ ენაზე, რომ მისი გამოხატულება შეუძლებელია შინაარსისგან დამოუკიდებელი იყოს.

18. სიტყვა, რომელიც პირველად აქცევს ცნებას აზროვნების სამყაროს ინდივიდუუმად, თვითონვე მნიშვნელოვნად ავსებს ამ აზროვნებას; და იდეა, იქნეს რა სიტყვის წყალობით გარკვეულობას, ამავე დროს შესაბამის ფარგლებშიც ექცევა. მისი ჟღერადობა და მსგავსი მნიშვნელობის სხვა სიტყვებთან ნათესაობა, ამ სიტყვის მიმართებები აღქმასა თუ შეგრძნებასთან – გარკვეულ შთაბეჭდილებას ქმნის, რომელიც, თავის მხრივ, ჩვეულებად იქცევა და ამით მანამდე თავისთავად უფრო გაურკვეველი და უფრო თავისუფალი ცნების ინდივიდუალიზაციას ახდენს. მნიშვნელობის მქონე ნებისმიერ სიტყვას ერთვის მის მიერ პერმანენტულად გამოწვეული შეგრძნებები, შემთხვევით წარმოქმნილი სახეები და წარმოდგენები. სხვადასხვა სიტყვის ნაერთები თავისი თავის იდენტური რჩებიან იმ მიმართებებშიც, რომლებშიც მათი გამოვლენა იჩენს თავს. სიტყვა შესაბამისი ობი-

ექტის წარმოდგენასაც იწვევს და ხშირად შეუმჩნეველად თავისი და ობიექტის შესატყვის შეგრძნებასაც აღვიძებს. ამგვარად, ადამიანის ფიქრების უწყვეტ თანმიმდევრობას თან სდევს შეგრძნებათა ასევე უწყვეტი თანმიმდევრობა, რომელიც, რა თქმა უნდა, განსაზღვრულია წარმოდგენილი ობიექტითაც, მაგრამ, პირველ რიგში, მისი ხარისხითა და შეფერილობით, ანუ სიტყვების და ენის ბუნებითაც. ობიექტი, რომლის გამოჩენას ცნობიერებაში ყოველთვის თან სდევს ენის მიერ ინდივიდუალიზებული, მუდამ განმეორებადი შთაბეჭდილება, ამგვარად მოდიფიცირებული სახით წარმოიდგინება. ცალკეულ შემთხვევაში ეს ნაკლებად არის შესამჩნევი, მაგრამ მთლიანობაში ქმედების ძალა თანაზომიერებისა და შთაბეჭდილების მუდმივ დაბრუნებაში მდგომარეობს. რამდენადაც ენის ხასიათი ყოველ გამოხატულებასა თუ გამოხატულებათა შეკავშირებას ახლავს, ამდენად წარმოდგენათა სრული სიმრავლეც მისგან მომდინარე შეფერილობას იძენს.

19. რადგან ენა არ არის ერთი ადამიანის თავისუფალი წარმონაქმნი, არამედ ეკუთვნის ყოველთვის მთელ ერს, ის შემდგომ თაობებს წინა თაობებისგან გადაეცემა. იმის გამო, რომ ენაში ხდება შერევა, იწმინდება და გარდაიქმნება ადამიანთა წარმოდგენები – ჯერ ტომის ყველა ასაკის, სქესის, წოდების მრავალგვარი ხასიათისა და გონების მქონე ადამიანთა მიერ. შემდგომ ეტაპზე ხალხების მიერ სიტყვათა და ენათა გაცვლა-გამოცვლის საფუძველზე ყალიბდება ადამიანთა მოდგმა მთლიანობაში, ენა ხდება სუბიექტურობის ობიექტურობაზე გარდაქმნის უმნიშვნელოვანესი იარაღი – ნიადაგ შეზღუდული ინდივიდუალურობიდან თავის თავში ყველაფრის ერთდროულად მომცველ არსებობაზე.

პირველად გაგონილი ბგერითი ნიშნების აღმოჩენა დასაშვებია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუკი ენათა წარმოშობა ადამიანის გამოცდილების ფარგლებს სცილდება. იქ, სადაც ადამიანს მნიშვნელობის მქონე რაღაც ბგერები მეძველდროებით აქვს შეძენილი, ის თავის ენას ამის მიხედვით ქმნის და მეტყველების დიალექტს მოცემულის ანალოგიით აგებს. სწორედ ეს იმალება ყოველი ენის ყველა ნაწილისა და ელემენტის ურთიერთგაგებინების მოთხოვნილებაში, და აგრეთვე ყველა ენის ერთმანეთთან საყოველთაო ურთიერთკავშირისა და ენის უნარის ერთგვაროვანებაშიც. თვით ენის გრამატიკული განმარტებისთვისაც მნიშვნელოვანია მუდმივად მხედველობაში გვექონდეს, რომ ჩვენამდე მოღწეული ენების შემქმნელი ტომები იოლად კი არ იგონებდნენ, არამედ საკუთარი ნებით მოქმედების დროსაც უკვე მოცემულს ანაწევრებდნენ და იყენებდნენ. მხოლოდ აქედან ამოსვლით შეიძლება ავხსნათ გრამატიკული ფორმების მრავალი ფაქიზი ნიუანსი. ამ ტომებისთვის განსხვავებული აღნიშვნების გამოგონება რთული იქნებოდა, პირიქით კი, უკვე არსებულ განსხვავებულ აღნიშვნათა სათანადო გამოყენება ბუნებრივი იყო. სწორედ ენის მთავარი ელემენტები, სიტყვები, პირველ რიგში, წარმოდგენენ იმას, რაც ხალხიდან ხალხში გადადის. გრამატიკული ფორმებისთვის ეს უფრო ძნელია, რადგანაც ისინი უფრო ფაქიზი ინტელექტუალური ბუნებისანი არიან – უფრო გონებაში ბუდობენ და მატერიალურად ბგერას თავისი თავის ამხსნელად არ უკავშირდებიან. ამრიგად, ადამიანთა მუდამ მონაცვლე თაობათა და წარმო-

სადგენ ობიექტთა სამყაროს შორის დგას უსასრულო რაოდენობის სიტყვები, რომლებიც – მიუხედავად იმისა, რომ თავისუფლების კანონების თანახმად წარმოიშენ და ნიადაგ ამგვარად გამოიყენებოდნენ, ადამიანების და ობიექტების მსგავსად უნდა განიხილებოდნენ როგორც თავისთავადი, მხოლოდ ისტორიულად ასახსნელი, ადამიანის შემთხვევის ერთიანი ძალით წარმოდგენილი ერთეულები. სიტყვათა რიგი წარსულის წყვილადში ისე შორს იკარგება, რომ დასაბამის დადგენა უკვე შეუძლებელია და მათი განშტოებები ადამიანთა მთელ მოდგმას მოიცავს. სიტყვათა რიგის ქმედების და მუდმივი წარმოქმნის გაგრძელების შეწყვეტა მხოლოდ მაშინ იქნება შესაძლებელი, თუკი ყველა დღემდე არსებული თაობა მოისპობოდა და გადმოცემის ყველა ძაფი (Fäden) გაწყვეტილი აღმოჩნდებოდა. რამდენადაც ეს ხალხები უკვე არსებული ენობრივი ელემენტებით სარგებლობენ და თავის ბუნებას ობიექტის წარმოდგენაში ურევენ, გამოხატულება მნიშვნელობას არაა მოკლებული, ცნება კი ენისაგან დამოუკიდებელი არ არის. ენაზე დამოკიდებული ადამიანი კი მასზე უკუქმედებს და ამგვარად, ყოველი ცალკეული ენა სამი განსხვავებული თანმხვედრი ქმედების შედეგია: ობიექტის რეალური ბუნების, რადგანაც იგი სულში (Gemüth) აღიბეჭდება, ერის სუბიექტურობისა და ენის თავისებურების, მასში შერეული უცხო წარმოშობის ძირითადი მასალითა და იმ ძალით, რომლითაც ყველაფერი მის მიერ შექმნილი, თუნდაც თავიდან სრულიად თავისუფლად შექმნილი, ანალოგიის გარკვეულ ფარგლებში დასაშვებს ხდის შედგომ წარმოქმნას.

20. აზრის და სიტყვის ურთიერთდამოკიდებულება სავსებით ნათელს ხდის, რომ ენები სინამდვილეში წარმოადგენენ არა უკვე შეცნობილი ჭეშმარიტების ჩამოყალიბების, არამედ მანამდე უცნობის აღმოჩენის საშუალებას. მათ შორის სხვაობა არა ბგერათა და ნიშანთა, არამედ თვით სამყაროს ხედვათა (Weltansicht) შორის განსხვავებაა. ესაა მთელი ენობრივი კვლევის საფუძველიც და საბოლოო მიზანიც. შესამეცნებლის ტოტალურობა, როგორც ადამიანის გონის მიერ დასამუშავებელი ნიადაგი, მოქცეულია ყველა ენის შუაგულში და მათგან დამოუკიდებლადაც; ადამიანს არ შეუძლია ამ წმინდა ობიექტურ არეს სხვანაირად მიუახლოვდეს, თუ არა თავისი შემეცნებისა და შეგრძნების ხასიათის შესატყვისად, ე.ი. სუბიექტური გზით. სწორედ იქ, სადაც კვლევა უმაღლეს და უღრმეს წერტილებს აღწევს, გონების მექანიკური და ლოგიკური გამოყენება, რომელიც ყველა განსაკუთრებული თავისებურებისაგან ყველაზე ადვილად გამოცალკევდება, ქმედითობის თავის ზღვარს აღწევს და ძალაში შედის შინაგანი აღქმის და შემოქმედების პროცესი, საიდანაც ნათელი ხდება, რომ ობიექტური ჭეშმარიტება სუბიექტური ინდივიდუალობიდან მომდინარეობს. ეს შესაძლებელი ხდება მხოლოდ ერთ და ენის საშუალებით. ენა კი, როგორც ერის შორეული წარსულის წარმონაქმნი, ადამიანისთვის რაღაც უცხოს წარმოადგენს; ის, ერთი მხრივ, მას ბოჭავს, მაგრამ, მეორე მხრივ, იმის საშუალებით, რაც ენაში წინა თაობებმა შექმნეს, ამდიდრებს, აძლიერებს და სტიმულს აძლევს. ენა, როგორც სუბიექტური, უპირისპირდება შესამეცნებელს, ადამიანს კი ობიექტური სახით ეკვლინება. რადგანაც ყოველი ენა ადამიანის ზოგადი ბუნების გამოძახილია და ენათა ერ-

თობლიობა ადამიანის სუბიექტურობას სრულყოფილად ვერასოდეს ასახავს, ენები ამ მიზანს მაინც განუწყვეტლივ უახლოვდებიან; ხოლო მთელი კაცობრიობის სუბიექტურობა თავის თავში ისევ რაღაც ობიექტურობად იქცევა. ამრიგად, სამყაროსა და ადამიანს შორის საწყისი შესაბამისობა, რომელსაც ჭეშმარიტების შემეცნების ყოველგვარი შესაძლებლობა ემყარება, ნაწილ-ნაწილ და თანდათანობით აღდგება მისი გამოვლენის გზაზე. რადგანაც სინამდვილეში ობიექტური მარად მისაღწევი რჩება, როდესაც ადამიანი მას ენის თავისებურებების მეშვეობით სუბიექტური გზით უახლოვდება, ამიტომ მისი შემდეგი მისწრაფება იმაში მდგომარეობს, რომ ისევ, თუნდაც ერთი ენობრივი სუბიექტურობის მეორეთი შეცვლის საშუალებით, გამოაცალკევოს სუბიექტური და, რაც შეიძლება წმინდა სახით, გამოყოს მისგან ობიექტი.

21. თუკი მრავალი ენის არაგრძობადი საგნების გამოხატულებებს შევაღარებთ, ერთნაირი მნიშვნელობის მქონენი მხოლოდ ისინი აღმოჩნდებიან, რომლებსაც, მათი კონსტრუირებადი სახის გამო, არ შეუძლიათ მოიცავდნენ მათში ჩადებული მეტს. ყველა დანარჩენი კი მათ შორის მდებარე არეში იჭრება (თუ შეიძლება მათ მიერ აღნიშნულ ობიექტს ასე ეწოდოს), ანაწევრებს მას და ზოგი მეტ, ზოგი ნაკლებ სხვადასხვა მნიშვნელობას შეიცავს. მართალია, გრძობადი საგნების გამოხატულებები ერთი და იმავე მნიშვნელობისანი არიან იმდენად, რამდენადაც ისინი ერთსა და იმავე საგანს მოიაზრებენ, თუმცა გამოხატულებები საგნის წარმოდგენის მხოლოდ გარკვეულ ასპექტს გამოსახავენ და, ამდენად, მნიშვნელობებიც განსხვავებულია, ვინაიდან საგნის ინდივიდუალური ხედვის გავლენა სიტყვის წარმოქმნაზე – სანამ სიტყვა ცხოველმოქმედია – იმასაც განსაზღვრავს, თუ როგორ ეხმიანება სიტყვა საგანს. სიტყვათა დიდი რაოდენობა წარმოიქმნება გრძობად და არაგრძობად გამოხატულებათა შეკავშირებით, პირველთა (გრძობად გამოხატულებათა) ინტელექტუალური დამუშავების შედეგად. ამიტომაც სიტყვები გრძობადებად უკვე ვეღარ აღიქმებიან და იზიარებენ უკანასკნელების (არაგრძობადების) შთაბეჭდილებებს მაშინ, როდესაც (გრძობადების) კვალი დროთა განმავლობაში, სავარაუდოდ, უნდა გამქრალიყო. რადგან ენა ერთდროულად ასახვაცაა და ნიშანიც – არც მხოლოდ საგნების მიერ გამოწვეული შთაბეჭდილების პროდუქცია და არც მთლად მეტყველის თვითნებობის წარმონაქმნი – ამიტომაც თითოეული მათგანი ყოველ თავის ელემენტში ამ პირველი (გრძობადი გამოხატულების) თვისების კვალს ატარებს, მაგრამ ამ კვალის ამოცნობა, მისი საკუთარი სიციხადის გარდა, სულიერ განწყობასაც ემყარება – სიტყვა მიღებული უნდა იყოს როგორც ასახვა, თუ უფრო როგორც ნიშანი. და ეს იმის გამო, რომ სულს (Gemüth) შეუძლია აბსტრაქციის ძალით არაგრძობადს მიაღწიოს, მაგრამ ისიც შეუძლია, რომ ათვისების ყველა საშუალებით ენის მთელი მასალის თავისებურებას სრულად ჩასწვდეს. მეტყველს შეუძლია თავისი მიდგომით გეზი მიმართოს ან აბსტრაქციის, ან ენობრივი მასალისაკენ. ამრიგად, რომელიმე პოეტურ, პროზისათვის უცხო გამოხატულების გამოყენებას ხშირად სხვა არავითარი ზემოქმედება არ გააჩნია, თუ არა ის, რომ სული განაწყოს, რათა ის ენას, როგორც ნიშანს კი არ უყურებდეს, არამედ მის სრულ განსაკუთრე-

ბულობას ეზიაროს. თუკი მოვინდომებთ ენის ეს ორგვარი გამოყენება ერთმანეთს ჟანრების სახით დაუპირისპიროთ, რაც ენაში ამ ორგვარ გამოყენებას უფრო მკვეთრად გამოიჯნავს, ვიდრე ეს სინამდვილეში შეიძლება მოხდეს, მაშინ ერთს მეცნიერული, მეორეს კი ორატორული შეიძლება დავარქვათ. პირველი, ამავე დროს, საქმიანობას (Geschäfte) ესადაგება, უკანასკნელი კი – სიცოცხლის ბუნებრივ ვითარებას, რადგანაც თავისუფალი გამოყენება ხსნის იმ არტახებს, რომლითაც აღქმის სულისძიერი უნარი შეიძლება ყოფილიყო შებოჭილი. მეცნიერული გამოყენება, აქ მიღებული გაგებით, მხოლოდ წმინდა აზრობრივ-კონსტრუქციული მეცნიერების და ცდისეულ მეცნიერებათა გარკვეული ნაწილებისათვის არის გამოსადეგი; ყოველი შემეცნების დროს, რომელიც ადამიანის განუყოფელ ძალებს მოითხოვს, ორატორული გამოყენებაც შედის ძალაში.

სწორედ შემეცნების ეს სახეობა ნათელსა და სითბოს ჰფენს ყველა დანარჩენს, სწორედ მას ემყარება საერთო სულიერ განვითარებაში წინსვლა; და ერს, რომელიც თავისი განათლების სიმძიმის ცენტრს არ ეძებს და არ პოულობს პოეზიაში, ფილოსოფიასა და ისტორიაში, რომლებიც შემეცნების ამ სახეობას განეკუთვნებიან, ენის კეთილისმყოფელი უკუგავლენა ძალე აკლდება, რადგანაც ენა საკუთარი მიზეზით ვეღარ ასაზრდოებს ერს იმ მასალით, რომელსაც ერთადერთს შეუძლია მას სიჭაბუკე, ძალა, ბრწყინვალეობა და მშვენიერება შეუნარჩუნოს. საკუთრივ ამ არეში პოულობს ადგილს მჭევრმეტყველება, თუკი მას გავიგებთ ფართო და არა ჩვეული მნიშვნელობით, როდესაც ენა თვით ახდენს არსებით გავლენას ობიექტების გადმოცემაზე, ან მიზანდასახულად გამოიყენება ამისთვის. ამ უკანასკნელი სახით მჭევრმეტყველებას შეუძლია, სამართლიანად ან უსამართლოდ, მეცნიერულ და საქმიან გამოყენებაშიც იყოს გადატანილი. ენის ასეთი მეცნიერული გამოყენება კი პირობითისაგან (conventionelle) უნდა განვასხვაოთ. საზოგადოდ, ეს ორივე ერთსა და იმავე კლასს ეკუთვნის, რამდენადაც ისინი ენის, როგორც თავისთავადი მასალის, თავისებურ ქმედებას სპობენ და უნდათ, რომ მასში მხოლოდ ნიშანი დაინახონ. მაგრამ მეცნიერული გამოყენება ამას იქ აკეთებს, სადაც ეს დასაშვებია, და აღწევს ამას იმით, რომ ცდილობს, გამოხატულებას ყოველგვარი სუბიექტურობა ჩამოაცილოს, ანდა, უფრო ზუსტად, სული სრულიად ობიექტურად განაწყოს, რაშიც მას წყნარი და გონივრული საქმიანი გამოყენებაც მიჰყვება. ენისადმი აქ წარმოდგენილი მიდგომა კონვენციონალურ გამოყენებას ისეთ არეში გადაიტანს, რომელიც ამთვისებლობის თავისუფლებას უნდა მოითხოვდეს, გამოხატულებას ხარისხის და შეფერილობის მხრივ გარკვეულ სუბიექტურობას ახვევდეს თავს და ცდილობდეს სულსაც ასეთივე განწყობა მიანიჭოს. ამგვარად, ის შემდგომ სამეტყველო არეში გადაინაცვლებს და განაახლებს მჭევრმეტყველებასა და პოეზიას. არსებობენ ერები, რომლებიც, მათი ხასიათის ინდივიდუალობიდან გამომდინარე, ამა თუ იმ ყალბ გზებს ირჩევენ, ანდა სწორ გზას ცალმხრივად მიჰყვებიან; ისეთებიც არსებობენ, რომლებიც თავის ენას მეტ-ნაკლები წარმატებით (glücklich) იყენებენ; და როდესაც ბედის წყალობით, შინაგანი სმენისა და ხმის თვალსაზრისით, მჭევრმეტყველებისა და სიმღერისადმი განწყობილი ხალხი რომე-

ლილაც დიალექტის ორგანიზმის გადამწყვეტ წერტილს აღწევს, მაშინ ჩნდება დიდებული და ყველა დროისათვის გასაოცარი ენები. მხოლოდ ბედის ასეთი წყალობით შეიძლება აიხსნას ბერძნული ენის წარმოშობა.

22. შეუძლებელია, რომ ენის ეს უკანასკნელი და ყველაზე არსებითი გამოყენება უცხო იყოს მისი თავდაპირველი ორგანიზმისათვის. მასში იმყოფება მომავალი განვითარების პირველი ჩანასახი. აქ ერთიანდება ენათა შედარებითი შესწავლის ადრე გათიშული ორივე ნაწილი. ყველა ენის გრამატიკისა და სიტყვათა მარაგის კვლევის საფუძველზე, რამდენადაც შესაბამისი საშუალებები გავგაჩნია, აგრეთვე, უფრო განვითარებული ენების წერილობითი ძეგლების კვლევით, თანამიმდევრულად და ნათლად უნდა იქნეს წარმოდგენილი იდეათა წარმოქმნის ხარისხი და სახე, რომელსაც ადამიანთა ენებმა მიაღწიეს, და გამოვლინდეს მათ აგებულებაში სხვადასხვაგვარი თვისებების გავლენა მათ საბოლოო სრულყოფაზე.

23. მე აქ ის განზრახვა მქონდა, რომ ენათა შედარებითი კვლევის არე მთლიანობაში მომენიშნა, მისი მიზანი დამედგინა და მეჩვენებინა, რომ ამ მიზნის მისაღწევად ენათა წარმოშობა და სრულყოფა ერთიანად უნდა მივიღოთ მხედველობაში. მხოლოდ ამ გზით შეიძლება მივალწიოთ იმას, რომ ენები უფრო და უფრო ნაკლებად იქნეს განხილული, როგორც პირობითი (willkürlich) ნიშნები, და რომ სულიერ ცხოვრებაში უფრო ღრმა წვდომით მათი აგებულების თავისებურებაში ვპოვოთ ჭეშმარიტებისა და, ასევე, განწყობათა და ხასიათის წარმოქმნის კვლევისა და შემეცნების საშუალება. რამდენადაც განვითარების უფრო მაღალ დონემდე მიღწეულ ენებში სამყაროს საკუთარი ხედვა არის დაცული, ამდენად, მათი დამოკიდებულება უნდა არსებობდეს არა მარტო ერთმანეთთან, არამედ მთელ მოაზრებად ტოტალობასთანაც. ამრიგად, ენებთან დაკავშირებით ისეთივე მდგომარეობაა, როგორც თვით ადამიანთა ხასიათებთან – ან, შესადარებლად უფრო მარტივი ობიექტი რომ შევარჩიოთ, როგორც ღმერთების იდეალებთან დაკავშირებით სახვით ხელოვნებაში, სადაც ტოტალობა შეიძლება აღმოჩენილ იქნეს და მანკიერი წრე შეიკრას – რადგანაც ყოველი მათგანი ერთი გარკვეული მხრიდან წარმოადგენს ზოგად იდეალს, რომლის ინდივიდუალიზება ყველა ამაღლებული თვისების თანადროული ხორცშესხმის სახით არის შესაძლებელი. მაგრამ არ უნდა ვივარაუდოთ ერთ ენაში ყველა ღირსების არსებობა და სინამდვილის მიმართ ძალადობას ჩავიდენდით, თუკი ხასიათების ან ენათა განსხვავებულობების (ისტორიულად) ასე წარმოდგენას მოვინდომებდით. შეიძლება ვილაპარაკოთ ენის მხოლოდ გარკვეულ მიდრეკილებებსა და არა მკაფიო მიმართულებებზე; ისევე, როგორც ადამიანებისა და ერების შემთხვევაში და, აგრეთვე, ენათა და ხასიათების წარმოშობასთან დაკავშირებით (რაც წარმოადგენს არა გარეგანის რაღაც კანონისადმი დამორჩილებას, არამედ არსის მიახლოებას იდეალთან). შეიძლება ვიფიქროთ, თითქოს იდეალის მიერ მოცემული მიმართულების რაღაც გზას ვადგავართ, რომელიც ყველა მისი მხარის ამომწურავ სხვა გზებსაც მოიცავს. იმ ერების მდგომარეობა, რომელთა ენებისთვისაც ეს მართებულია,

უმაღლეს და დასრულებულ მდგომარეობას წარმოადგენს, სადამდეც კი ერი ტომების განსხვავებას მიჰყავს; ის ვარაუდობს ადამიანთა დიდ მასებს, რადგანაც ენები ამას მოითხოვენ იმისთვის, რომ თავის სრულყოფას მიაღწიონ. მას საფუძვლად უდევს უმაღლესი მდგომარეობა, საიდანაც ჩვენ მოვდივართ. ის ადამიანთა მოდგმის გარდაუვალი დანაწევრებითა და განშტოებით წარმოიქმნება და მას ენები თავის წარმოშობას უმაღლიან; ეს მდგომარეობა მრავალ მცირე მასებსაც მოიცავს, რადგანაც ენათა წარმოშობა მათში უფრო ადვილია. ამასთანავე, მრავალი ენა უნდა შეერიოს და შეერწყას ერთმანეთს, რომ მდიდარი და კარგად აგებული (bildsame) ენა გაჩნდეს. ორსავე მდგომარეობაში ერთიანდება ის, რაც მთელ დედამიწაზე ადამიანთა მოდგმაში მოიპოვება; ის, რის დასაბამსაც ბუნებრივი აუცილებლობა და ფიზიკური მოთხოვნილება წარმოადგენს, მაგრამ პროგრესულ განვითარებაში ორივე უმაღლეს სულიერ მიზნებს ემსახურება.

თარგმნა გიორგი ჩიკოიძემ

თ ა რ გ მ ა ნ ი

ივორ დიაკონოვი

კვლი ტექსტების დეშიფრირების მეთოდთა შესახებ¹

XIX-XX საუკუნეებში გაიშიფრა ბევრი ძველი დამწერლობა. თითოეული მათგანის დეშიფრირებას წინ უძღოდა ათობით, ზოგჯერ კი ასობით უიღბლო მცდელობა წარწერების შინაარსის წვდომისა. ზოგჯერ ამ მცდელობათა ავტორები დასაწყისში კარგ შედეგებს ლეზულობდნენ, მაგრამ საკუთარი შესაძლებლობებისა და მიღებული შედეგების ზეშეფასების გამო არ ჩერდებოდნენ მიღწეულზე, საღი აზრის საზღვრებს სცდებოდნენ და ფანტასტიკის სფეროში გადადიოდნენ.

დეშიფრირების ზოგიერთი მცდელობა თავიდანვე უიღბლობისთვის იყო განწირული. მიუხედავად იმისა, რომ მათი ავტორები ვერ ხედავდნენ რეალურ კავშირს ნაცნობსა და უცნობს შორის, მაინც ცდილობდნენ, რაღაც არ უნდა დაჯდომოდათ, თვითონ მოეხდინათ ამგვარი კავშირების კონსტრუირება. ეს მიიღწეოდა სხვადასხვა გზით. მაგალითად, გასაშიფრი დამწერლობა ცხადდებოდა რომელიმე დამწერლობის გენეტიკურად მონათესავედ, თანაც შემთხვევითი, ხანდახან კი უბრალოდ არარსებული მსგავსება ორივე დამწერლობას შორის საღდებოდა ნათესაობის დამამტკიცებლად. მსგავსად უდარებდნენ ენებს. ბუნებრივია, რომ ასეთი შედარებისას არ შეიძლებოდა მიგველო დამაჯერებელი წაკითხვა. ამიტომ „გამშიფრელები“ იძულებულები იყვნენ ყოველ ნაბიჯზე „მოერგოთ“ თავიანთი ტექსტები ამა თუ იმ ენისათვის, ერთი ნიშნის მეორით არასწორ წაკითხვას ხსნიდნენ ან მწერლების შეცდომით, ან გასაშიფრი ენის „სპეციფიკით“, რაც ენებოდა, ძირითად, გასაშიფრი „ენის“ ფონეტიკასა და მორფოლოგიას. ამგვარი გზით მიღებული შინაარსის შემთხვევაში, ჩვეულებრივ, მოქმედებდნენ პრინციპით: „რაც უაზროა, მით უკეთესია“ (მიიჩნეოდა, რომ უცნობ ენაზე შეიძლებოდა დაწერილიყო ნებისმიერი რამ). ხდებოდა ისეც, რომ „გამშიფრელები“ არ ირჯებოდნენ, შეედარებინათ უცნობი დამწერლობა ან ენა ნაცნობ დამწერლობასთან ან ენასთან და ამა თუ იმ საშუალებით მიღებულ „წაკითხვას“ ისინი ანიჭებდნენ, საკუთარი სურვილისამებრ, ნებისმიერ შინაარსს.

ზოგჯერ ფიქრობენ, რომ მსგავსი მსჯელობანი რთულად უარსაყოფია. სინამდვილეში მათი უარყოფა საკმაოდ ადვილია, რადგან ისინი ყოველთვის შეიცავენ შინაგან წინააღმდეგობათა სიმრავლეს; შინაგანი წინააღმდეგობანი რომც არ აღმოჩენილიყო, მათ მაინც დაექებნებოდათ ნაკლოვანებები. საქმე ის არის, რომ

¹ И. М. Дьяконов, О методах дешифровки древних текстов, კრებულში: Тайны древних письмен: проблемы дешифровки, сборник статей, пер. с английского, немецкого, французского и итальянского языков, Издательство «Прогресс», Москва, 1976.

ადამიანის ენას გარკვეული კანონზომიერებები ახასიათებს: თითოეულ ენას აქვს თავისი განსაკუთრებული სისტემა და არა ქაოსური ნაკრები ბგერებისა, ხმოვნები და თანხმოვნები სიტყვაში მონაცვლეობენ განსაზღვრული წესით და ა.შ., ფსევდოდემიფორების შედეგად მიღებული „ენები“ ამგვარ კანონზომიერებებს არ ავლენენ.

არასწორია გავრცელებული აზრი, რომ ფსევდოგამშიფრელები, ჩვეულებრივ, არიან პროფანები. არცთუ იშვიათად, ამ როლში გამოდიოდნენ დამსახურებული მეცნიერები, საპატიო ერუდიტები.

მხოლოდ ერუდიცია დემიფორებაში აშკარად არ არის საკმარისი, ზუსტად ისე, როგორც არ არის საკმარისი ინტუიცია, თუმცა საეჭვოა, დემიფორება მოხერხდეს ერთის ან მეორის გარეშე. ღრმა ინტუიციას ფლობდა ინგლისელი არქიტექტორი მაიკლ ვენტრისი. პროფესორი ჯონ ჩედვიკი თავის წიგნში „B ხაზოვნის დემიფორება“ ნაბიჯ-ნაბიჯ მიჰყვება იმ გზას, რომელიც ვენტრისმა გაიარა დემიფორებისას. ჩვენ ვხედავთ, რომ ვენტრისი ხშირად ცდებოდა, მაგრამ, ბოლოს და ბოლოს, პოულობდა მართებულ გადაწყვეტილებას. ვენტრისი მიხვდა, რომ მათემატიკოს ალის კობერის მიერ დაწყებული ტექსტის ფორმალური ანალიზი იყო დემიფორების ერთადერთი სწორი საწყისი ეტაპი. განსაკუთრებული მხედველობითი მეხსიერება ვენტრისს დაეხმარა, შეემჩნია ტექსტის სტრუქტურის ზოგიერთი კანონზომიერება, ამან კი, ბოლოს და ბოლოს, მიიყვანა ცნობილი „ბადის“ შექმნამდე. ვენტრისი, ისევე როგორც სხვა გენიალური გამშიფრელები (ისეთები, როგორებიც არიან შამპოლიონი ან ჰინქსი), მიდიოდა გაუკვალავ გზაზე და ამ საქმეში მას ეხმარებოდა ინტუიცია. ჩვენ შეგვეძლო განგვესაზღვრა ინტუიცია როგორც არსებითი ნიშნებისა და კავშირების ქვეცნობიერად იდენტიფიცირების ნიჭი; აქედან გამომდინარეობს, რომ არაფერი „მისტიკური“ ინტუიციაში არ არის. მართლაც, ნებისმიერი დემიფორების მსვლელობას თუ კვალდაკვალ გაგვეებით, დავრწმუნდებით, რომ პასუხები კითხვებზე, რომლებიც გამშიფრელების წინაშე დგას, ჩადებულია თვითონ მასალაში, მხოლოდ სასურველია შესაძლო გადაწყვეტილებათა ქაოსიდან ამოარჩიო ერთადერთი სწორი გადაწყვეტილება. რაც შეეხება იმ საკითხს, თუ როგორ კავშირებს შეიძლება ეწოდოს არსებითი, როგორ სტრუქტურას – დამახასიათებელი, გამშიფრელს მხედველობაში უნდა ჰქონდეს შემდეგი:

დამწერლობასა და ენაში მოქმედებს ეკონომიის პრინციპი, რასაც მივყავართ კომპაქტური, მოწესრიგებული იერარქიული ჯაჭვებისა და სისტემის აგებამდე. ასე, მაგალითად, დამწერლობაში შეიძლება შეტანილი იყოს მხოლოდ ნიშნები V (ხმოვანი) ან CV (თანხმოვანი + ხმოვანი) ტიპის მარცვლებისათვის, ანდა ნიშნები V, CV, VC, CVC ტიპის მარცვლებისათვის („მარცვლოვანი დამწერლობა“), ანდა მხოლოდ C და V ტიპის ნიშნები („ანბანური დამწერლობა“). არსებობს სხვა სახის დამწერლობებიც, მაგრამ საჭიროა ხაზი გაესვას, რომ გრაფიკულ ნიშანთა ტიპების ნაკრები მოცემულ დამწერლობაში ყოველთვის უკიდურესად შეზღუდული და მკაცრად მოწესრიგებულია. მაგალითად, ეს ვერ გაიგოთ თ. იუნგმა, როცა

პტოლემეოსის სახელის ეგვიპტურ ჩანაწერში დაინახა C, V, CV, VC, VCV ტიპის ნიშნები და ერთი ცარიელი ნიშანი. მაგრამ ამას მიხვდა შამპოლიონი, რომელმაც აჩვენა, რომ პტოლემეოსის სახელში, როგორც სხვა სახელებში, ეგვიპტელები იყენებდნენ მხოლოდ C-სა და V-ს ტიპის ნიშნებს.² ვენტრისმა გაშიფრა B ხაზოვანი დამწერლობა მას შემდეგ, რაც დაადგინა, რომ ამ დამწერლობის ნიშნები გადმოცემენ მხოლოდ V და CV ტიპის ბგერებს.

ათწლეულების განმავლობაში მკვლევრები კარიულ დამწერლობას³ მიიჩნევდნენ „შერეულად“ – ასოით-მარცვლოვნად ან კიდევ უფრო რთულად, და მხოლოდ 1950 წელს ჰ. ბოსერტმა (Helmuth Theodor Bossert) გამოთქვა სწორი ვარაუდი, რომ კარიელები ხმარობდნენ ერთობ უბრალო დამწერლობის სისტემას, სახელდობრ, წმინდა ასოით დამწერლობას, ანუ „ანბანურს“,⁴ ე.ი. მხოლოდ ორი ტიპის ნიშნების შემცველს – C და V. ახლავე შევნიშნავთ, რომ ნათქვამი არ ნიშნავს იმას, რომ დეშიფრირებისას დავიყვანოთ წერითი ნიშნების ტიპთა ნაკრები მინიმუმამდე. მთავარია, შევეცადოთ, რომ გამოვავლინოთ ის მწყობრი სისტემა, რომელიც მეტყველების ფიქსაციას უდევს საფუძვლად. ასე, მაგალითად, თუ მეცნიერები ე. ჰინქსამდე ბრმად მისდევდნენ გროტეფენდ-როულინსონის მეთოდის (შეიძლება შამპოლიონისაც, რომელიც მუშაობდა სრულიად სხვა მასალაზე), პოულობდნენ ასურულ-ბაბილონურ ლურსმულ დამწერლობაში შვიდ ნიშანს, რომელიც გადმოსცემდა ერთსა და იმავე თანხმოვანს (რაც უაზრო იყო), მაშინ ჰინქსმა დაამტკიცა, რომ ნიშნები თანხმოვნებისათვის საერთოდ არ არის ამ დამწერლობაში, მაგრამ არის ნიშნები V, CV, VC და CVC ტიპის (ამგვარად, „შვიდი განსხვავებული ნიშანი“ ერთი და იმავე თანხმოვნისთვის გადაიქცა CV და VC ტიპის ნიშნებად V-ს სხვადასხვა სახით).

უარი თქვეს რა გამარტივებულ წარმოდგენაზე ეგვიპტურ იეროგლიფიკაზე როგორც იდეოგრაფიულ დამწერლობაზე (აქაც დიდი როლი შეასრულა მოსაზრე-

² ეგვიპტური ბგერითი დამწერლობის სპეციფიკის გახსნით, რომელიც მდგომარეობდა იმაში, რომ „ეგვიპტელები, როგორც ჩანს, იგნორირებდნენ ხმოვნებს და ძალიან ხშირად არ წერდნენ მათ“, შამპოლიონმა მეტიმეტად გაამარტივა სიტუაცია, ვერ შეძლო იდენტიფიცირება CC ტიპის (და უფრო რთული) ნიშნებისა ეგვიპტურ დამწერლობაში. ამ ნიშნების იდენტიფიკაცია შეძლო რ. ლეფსიუსმა, რითაც ზუსტად განსაზღვრა ეგვიპტური დამწერლობის სისტემა. თუმცა საჭიროა, გავითვალისწინოთ, რომ მიუხედავად შეცდომისა, შამპოლიონმა შინაგანი წინააღმდეგობის გარეშე წარმართა მსჯელობა: C₁C₂-C₂ ტიპის მიმდევრობებს ის კითხულობდა როგორც C₁-C₂-ს, რაც თეორიულად სრულიად დასაშვებია იყო („მეორე C₂-ის“ გამოვლენა ასახავდა დამწერლობის სპეციფიკას და არა მეტყველებისას).

³ კარიული დამწერლობისთვის ამჟამად მიღებული გაშიფვრის შედეგები ეკუთვნის ბრიტანელ ეგვიპტოლოგს, ჯონ დევიდ რეის (John David Ray), განსხვავებით ვ. შევროროშკინის გაშიფვრისაგან (*მთარგმნ.*).

⁴ ბოსერტმა ეს აზრი გამოთქვა ყველაზე დიდი კარიული წარწერის (კავნის) მიგნებასთან დაკავშირებით, რომელშიც 240 გრაფიკულ ნიშანზე მოდიოდა მხოლოდ 27 განსხვავებული, რასაც სავსებით შეეძლო დაეხასიათებინა ხმელთაშუაზღვისპირეთისა და მცირე აზიის ანბანური დამწერლობა.

ბებმა სტატისტიკურ წესრიგზე), შამპოლიონი მივიდა სწორ დასკვნამდე იეროგლიფიკაში სამდონიანი მნიშვნელობის ნიშნების არსებობაზე: იდეოგრაფები (სიტყვიერი ნიშნები), ფონეტიკური ნიშნები და განმსაზღვრელები, ანუ დეტერმინატივები. ამგვარად, გაიხსნა ევკვატური დამწერლობის არსი, რომელიც წარმოადგენს იდეოგრაფების არა ქაოსურ ნაკრებს, არამედ სხვადასხვა დონის ნიშნების მწყობრ სისტემას.

სწორედ სისტემურობის გათვალისწინებამ, ლურსმული ტექსტის კანონზომიერებების გახსნამ შეაძლებინა ჰინქსს, განეხორციელებინა თავისი სახელგანთქმული დაკვირვება (სხვათა შორის, ეს მან აღმოაჩინა ლურსმულ დამწერლობაში დეტერმინატივების ნიშნები), მეორე მხრივ, ეს კანონზომიერებები დაეხმარა მას, დაენახა გარკვეული გართულებები სისტემაში, დაკავშირებული იმასთან, რომ ერთნაირი სახის ნიშნები შეიძლება გამოიყენებოდეს სხვადასხვა მნიშვნელობით სხვადასხვა დონეზე.

იმის დადასტურება, რომ გამშიფრელი სწორ გზას ადგას, შეიძლება იყოს ტექსტის შემდგომი ინტერპრეტაცია ადრე მიღებული მონაცემების საფუძველზე. ზოგადი წესია, რომ არ შეიძლება დეშიფრირების ბოლომდე მიყვანა ბილინგვების (როგორც ეს იყო ლუვიური იეროგლიფური დამწერლობის შემთხვევაში) ან კვაზიბილინგვების მიგნების გარეშე (როგორც ეს იყო B ხაზოვანი დამწერლობის შემთხვევაში).⁵ დეშიფრირებაში არის გარკვეული ბარიერი: შეიძლება განისაზღვროს დამწერლობის პრინციპული წყობა და შემადგენლობა, ისიც შეიძლება გამოირკვეს, რომელი ნიშნები გამოხატავენ ხმოვნებს და რომლები – თანხმოვნებს, რომელი ნიშნები – თანხმოვანთა და ხმოვანთა ჯგუფებს (და, სახელდობრ, როგორ ჯგუფებს), მაგრამ თვითონ ხმოვნებისა და თანხმოვნების ამოკითხვა, ნიშნების ჟღერადობის განსაზღვრა შეუძლებელია, თუ ეს ჟღერადობა არ არის ნაკარნახევი შესაბამისი სიტყვების დაწერილობით და, განსაკუთრებით, საკუთარი სახელებით (რომლებიც უკვე ცნობილია სხვა დამწერლობის მეშვეობით).

ამგვარად, ინტუიცია ეხმარება გამშიფრელს, გამოავლინოს ნამდვილი (და არა მოჩვენებითი) უბრალოება და სიმწყობრე, რომელიც ძვეს უცნობი დამწერლობისა და ენის საფუძველში, აგრეთვე კავშირის სისტემური ხასიათი უცნობ დამწერლობასა და/ან ენას, ერთი მხრივ, და ცნობილ დამწერლობას ან ენას შორის, მეორე მხრივ. ქვემოთ ვაჩვენებთ, თუ როგორ შეიძლება მანქანის დახმარებით ინტუიციური ცოდნა „გადითარგმნოს“ ჩვეულებრივზე; აქვე შევნიშნავთ, დეშიფრირებაში ინტუიციის დომინირებულ როლზე ხაზგასმით ჩვენ სრულიადაც არ გვინდა ერუდიციის როლის დამცირება. ხშირად სწორედ ერუდიციის ნაკლე-

⁵ ისტორიამ იცის შემთხვევა, როდესაც დეშიფრირების სისწორე შეამოწმეს ახლად აღმოჩენილი ტექსტის საფუძველზე, ექსპერიმენტის საშუალებით: 1857 წელს, ფ. ტალბოტის ინიციატივით, ერთდროულად ოთხ მკვლევარს (ფ. ტალბოტი, ჰ. როულინსონი, ე. ჰინქსი და ი. ოპერტი) ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად შესთავაზეს მანამდე უცნობი აქადური ტექსტის ინტერპრეტაცია. ოთხივე მეცნიერის შედეგები ზოგადად დაემთხვა ერთმანეთს, რამაც დაადასტურა ლურსმული დამწერლობის დეშიფრირების სისწორე.

ბობის გამო გამშიფვრელს არ შეუძლია მიიყვანოს დეშიფრირება ბოლომდე, და მის საქმეს განაგრძობენ ფილოლოგ-ინტერპრეტატორები. თუმცა მართებულია ის, რომ კარგი ინტუიციის მქონე ადამიანი, ახერხებს ამოიცნოს ტექსტის სტრუქტურა და განსაზღვროს დეშიფრირების გზა, მაშინ როცა ერუდიტი, რომელიც არ ფლობს ინტუიციას, ამას ვერ შეძლებს.

ავილოთ ასეთი უბრალო მაგალითი. ერთი პოპულარული ჟურნალის რედაქციამ მიიღო წერილების წყება, რომლებშიც მკითხველები, რომელთაც მეცნიერებასთან არ ჰქონდათ არავითარი შეხება, გამოთქვამდნენ თავიანთ თეორიას ფესტოსის დისკოს შესახებ. ყველა წერილის დაახლოებით ოცდაათი პროცენტი შეიცავდა ერთობ საინტერესო მოსაზრებებს, მთლიანად შესაბამისს იპსენის მოსაზრებისა, რომელმაც, სპეციალისტების აზრით, მოგვცა ფესტოსის დისკოს აქამდე არსებულ ანალიზებს შორის საუკეთესო ანალიზი (ანალიზი, რა თქმა უნდა, ფორმალურია, ცალკეული გრაფიკული ნიშებისა და სიტყვების იდენტიფიკაციის გარეშე). წერილების ავტორები დიდი სიფრთხილით გამოთქვამდნენ აზრს, რომ დღესდღეობით საეჭვოა, გავსცდეთ ფესტოსის დისკოს წმინდა ფორმალურ ანალიზს. ისინი სოლიდარულები იყვნენ ჩვენი დროისა და გასული ათეული წლების ყველაზე უფრო ავტორიტეტული მეცნიერების მიმართ. მათი, გაშიფვრის მოყვარულების, ანალიზი აღმოჩნდა უფრო მკაცრი და მეცნიერული, ვიდრე დასკვნები ისეთი მეცნიერ-ერუდიტებისა, როგორებიც შერტელი და დევისი არიან! ამ მეცნიერებს, როგორც ჩანს, არა აქვთ საკმარისი ინტუიცია, ისინი ყურს არ უგდებენ კრიტიკოსების ხმას და სრულიად დარწმუნებულები არიან საკუთარი მსჯელობის უტყუარობაში, რაოდენ ფანტასტიკურიც არ უნდა იყოს ის, მეცნიერებისა თუ სალი აზრის თვალსაზრისით. ასე, მაგალითად, 1967 წელს პროფესორმა საიმონ დევისმა გამოუმუშა წიგნი, რომელშიც ავტორი პრეტენზიას აცხადებდა ფესტოსის დისკოს, კრეტული იეროგლიფური ბეჭდებისა და რიგი იმ წარწერების⁶ „გამიფვრაზე“, რომლებიც ჯერჯერობით მეცნიერებაში ითვლება, რომ გამიფრული არაა, მიუხედავად იმისა, რომ მისი ძირითადი დებულებები (გამოთქმული ადრე გამოქვეყნებულ შრომებში) მკაცრად გააკრიტიკეს წამყვანმა სპეციალისტებმა (შეადარეთ, მ. პოუპის, გ. ნოიმანის, ჯ. ჩედვიკის შენიშვნები ამ კრებული შესაბამის სტატიებში). თავის დროზე პროფესორმა შტოლტენბერგმა ზუსტად ამგვარად „გამიფრა“ ხმელთაშუაზღვისპირეთის თითქმის ყველა დამწერლობა. ასევე, არანაკლებ უსიცოცხლო კვალი დატოვეს დეშიფრირების ისტორიაში ა. მენცმა, ფ. ბორკმა და სხვა მკვლევრებმა.

⁶ S. Davis, The Decipherment of the Minoan Linear A and the Pictographic Scripts, Johannesburg, 1967. პროფ. დევისი სპეციალურად ეწვია საბერძნეთს, კრეტასა და კვიპროსს ხმელთაშუაზღვისპირეთის დამწერლობათა გაშიფვრის მიზნით, ხეთურად „წაკითხა“ ექვსი დამწერლობა: ფესტოსის დისკო, მინოსური საბეჭდავები, A ხაზოვანი დამწერლობა, კვიპროსულ-მინოსური დამწერლობა, ეტეოკვიპროსული და ეტეოკრეტული წარწერები.

რა გზით მიდიან ის გამშიფვრელები, რომელთაც მიაღწიეს სარწმუნო შედეგებს? როგორც ჩანს, მუშაობის საწყის ეტაპზე ისინი ითვალისწინებენ საღაზრს, ისწრაფვიან, რომ გამორიცხონ შესაძლო უცნობი დამწერლობის ელემენტების (რომლებიც წარმოუდგენიათ როგორც დაუმტკიცებელი) შეპირისპირება ცნობილი დამწერლობისა თუ ენების ფაქტებთან. ტექსტის გადახედვისას, უპირველესად, შეგნებულად თუ შეუგნებლად, მიჰყვებიან კომბინატორული ანალიზის პრინციპებს ერთმანეთთან თავსებადი განსაზღვრული ჯგუფების გამოყოფითა და კლასიფიკაციით. რაც უფრო ღიღია ტექსტი, გამშიფვრელი მით უფრო მეტ „შავ“ ტექნიკურ სამუშაოს ასრულებს ამგვარი კლასიფიკაციისას. ჭეშმარიტი გამშიფვრელი არ შეეცდება, გადაახტეს სამუშაოს ამ ნაკლებ სასიამოვნო ეტაპს, რადგან ესმის, რომ მასში არის წარმატებების საწინდარი. რა თქმა უნდა, არსებით თავისებურებებს იგი გამოავლენს არა მარტო ინტუიციურად, შეუგნებლად (ინტუიცია მხოლოდ ზოგავს მის ენერგიას, არ აძლევს უფლებას, დაიხარჯოს სრულიად უნაყოფო მსჯელობის შესაქმნელად),⁷ არამედ გამშიფვრელის მთელი შეგნებული მუშაობა მიზნად ისახავს აგრეთვე არსებითი კავშირების მოძიებას (ტექსტის შიგნით ან ტექსტსა და გარე სამყაროს შორის). ხანდახან ხდება ისეც, რომ გამშიფვრელი უშვებს შეცდომებს, თანაც ხშირად გრძნობს დაუკმაყოფილებლობას შეცდომის დაშვებისას – აქაც თავს იჩენს ინტუიცია. ინტუიციას შეუძლია მიიყვანოს ასეთ დასკვნამდეც: „ეს ასე მეჩვენება, მაგრამ არ ვიცი, რატომ“. თუ ამ მომენტში გავანალიზებთ მისი მსჯელობის ხაზის განვითარებას, მაშინ აღმოჩნდება, რომ მასალაში ჩადებულმა მონაცემებმა ის შეუგნებლად უკვე მიიყვანა რაღაც კანონზომიერებამდე, რასაც მალე გააცნობიერებს და თავის მსჯელობაში შემდგომ დასაბუთებასაც მიაღწევს.

ასეთია უზოგადესი მოსაზრება გამშიფვრელის მუშაობის საწყისი ეტაპის მეთოდიკაზე.

გადავიდეთ იმ ზოგიერთი კერძო მეთოდის აღწერაზე, რომლებიც გამოიყენება დემიფირებაში.

სპეციალურ ნაშრომში დემიფირების მეთოდების შესახებ პ. აალტო სხვადასხვა სახის დემიფირების კლასიფიკაციას ახდენს შემდეგნაირად: დემიფირება უცნობი დამწერლობისა, რომელიც ჩაწერილია ცნობილი ენა; დემიფირება უცნობი ენისა, რომელიც ჩაწერილია ცნობილი დამწერლობით (ამ სახის შრომებს უმჯობესია, ეწოდოს ინტერპრეტაცია); დემიფირება უცნობი დამწერლობი-

⁷ აქ მნიშვნელოვანია, გვახსოვდეს, რომ თუ ბევრი ძალა იხარჯება უცნობი ტექსტის ანალიზზე, მაშინ უფრო მეტი ძალა მიდის იმაზე, რომ ამოვარჩიოთ ნამდვილად საჭირო ფაქტები იმ ფაქტთა მრავალფეროვნებიდან, რომლებსაც გვაწვდიან გასაშიფრენასთან მეტ-ნაკლებად დაკავშირებული ცნობილი დამწერლობები და ენები (თანაც დასაწყისში უწევთ შეარჩიონ ყველა შესაძლო დამწერლობიდან და ენიდან სწორედ ისინი, რომლებიც ნამდვილად შეიძლება ან აუცილებლად უნდა იყვნენ დაკავშირებულნი უცნობ ენასთან: ეს პროცესი მოითხოვს როგორც ცნობიერ, ისე არაცნობიერ განსაკუთრებით დაძაბულ მუშაობას).

სა და ენისა (უცნობი ენა ჩაწერილია უცნობი დამწერლობით).⁸ ამ კლასიფიკაციას იღებს ი. ფრიდრიხი.⁹ ალტოს თანახმად, იმის მიხედვით, თუ როგორი სახის დეშიფრირებასთან აქვს საქმე მკვლევარს, ის იყენებს დეშიფრირების ამა თუ იმ ხერხს; ამ საშუალებებს მოკლედ ჩამოთვლის ფრიდრიხი, ამასთან შენიშნავს, რომ „ყოველი უცნობი დამწერლობისა თუ ენის გამოაშკარავებისათვის საჭიროა რაღაც საყრდენი მომენტები; არაფრისგან არ შეიძლება არაფრის დეშიფრირება“ (გვ. 52). მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ, რომ, როგორც წესი, გამშიფრებელმა არ იცის, თუ, სახელდობრ, რომელი სახის დეშიფრირებასთან აქვს საქმე. უცნობი ენა შეიძლება ცნობილი აღმოჩნდეს (როგორც ეს იყო ვენტრისის შემთხვევაში) და ა.შ. ამასთან, ენების დაყოფა ნაცნობ და უცნობ ენებად აშკარად არასაკმარისია. დეშიფრირებისას მნიშვნელოვანია, მაგრამ არა გადამწყვეტი, იმ საკითხის გარკვევა, ენათესავენ თუ არა გასაშიფრი ენა რომელიმე ცნობილ ენას (შეიძლება, აზრი გამოვთქვათ უფრო ფრთხილად: დგინდება თუ არა მოცემული ენის გენეტიკური წარმომავლობა). ამ მხრივ, არსებობს განსხვავება ხეთურისა და ეტრუსკულის დეშიფრირებას შორის (ფრიდრიხისათვის ორივე დეშიფრირება ერთსა და იმავე სახეობას მიეკუთვნება: ენა უცნობია, მაგრამ ჩაწერილია ჩვენთვის ნაცნობი დამწერლობით). თავდაპირველად ხეთური ენის დეშიფრირება განხორციელდა ტექსტში არსებული მნიშვნელობის მქონე უკვე ცნობილი შუმერული და აქადური იდეოგრამების საშუალებით, რომლებიც გვაძლევენ ტექსტის შინაარსის ჩონჩხს; სხვა სიტყვების მნიშვნელობები დადგინდა კომბინატორულად, ხოლო კომბინატორული ანალიზის შედეგი შემოწმდა ეტიმოლოგიური მეთოდის გამოყენებით (ეს ენა აღმოჩნდა ინდოევროპული, ე.ი. ძველი ინდურის, ბერძნულის, ლათინურის, რუსულის, ინგლისურის და მთელი რიგი ძველი და ახალი ენების მონათესავე, რომლებიც შედიან ინდოევროპულ ენათა ოჯახში). ეტრუსკულის დეშიფრირება, პირიქით, შეჩერდა საწყის ეტაპზე (იდეოგრამები არ იყო; ზოგი ფორმა იდენტიფიცირდა კომბინატორული ანალიზით, კერძოდ, კვაზიორენოვანი ტექსტების ჩაბმის წყალობით; ამ მეთოდების შესახებ იხილეთ ქვემოთ). შემდგომი წარმატებები დამუხრუჭდა ბილინგვების არარსებობის გამო; ვერც ეტრუსკულის ნათესაური კავშირის დადგენა მოხერხდა. ამრიგად, არსებობს, ყოველ შემთხვევაში, ზოგიერთი განსხვავება უცნობი ენის დეშიფრირებასა და იმ ენის დეშიფრირებას შორის, რომელიც ენათესავენ ამა თუ იმ ცნობილ ენას. მაგრამ შეცდომა იქნებოდა, დაგვეყარებინა ძალიან დიდი იმედები ეტიმოლოგიურ მეთოდზე: ცნობილია, რომ ერთი და იგივე სიტყვები დროთა განმავლობაში დიდ ცვლილებებს ექვემდებარებიან ახლომონათესავე ენებშიც კი, სრულიად იცვლება

⁸ P. Aalto, Notes on Methods of Decipherment of Unknown Languages. – «Studia Orientalia», XI, 4, Helsingfors, 1945, გვ. 3 და შმდ.

⁹ И. Фридрих, Дешифровка забытых письменностей и языков, М., 1961, гв. 52 და შმდგ. ორიგინალი გამოქვეყნდა 1954 წ.; მეორე გამოცემაში მოცემული განყოფილება უცვლელი დარჩა: J. Friedrich, Entzifferung verschollener Schriften und Sprachen, Berlin – Heidelberg – New York, გვ. 134 და შმდგ.

როგორც ბგერითი ფორმა, ისე ხშირად მნიშვნელობაც. თუმცა ეგვიპტური ენა გაიშიფრა, მიუხედავად იმისა, რომ არ არსებობს მისი ახლომონათესავე ენა (გარდა კოპტურისა, რომელიც გვიანეგვიპტურის სახეცვლილებას წარმოადგენს). სრულიად უცნობი ენის დეშიფრირებასა და ცნობილი ენის ამოკითხვას შორის, რომელიც ჩაწერილია უცნობი დამწერლობით (მაგალითად, კვიპროსის ძველი ბერძნული ენა) არსებობს რიგი შუალედური რგოლები. ისინი, უდავოდ, ნაწილობრივ დამოკიდებულნი არიან ნათესაური კავშირების ხარისხზე გასაშიფრ და ნაცნობ ენას შორის. ამასთანავე, საჭიროა გავითვალისწინოთ ქრონოლოგიური მომენტი: თუ გასაშიფრი ენა დაშორებულია თავისი კარგად ცნობილი შთამომავლისაგან დროის დიდი მონაკვეთით (რამდენიმე ასეული წელი), მაშინ ეს უფრო არის ენის დეშიფრირება ცნობილი ენის მონათესავე ენისა, ვიდრე ამოკითხვა უცნობი დამწერლობით ჩაწერილი ნაცნობი ენისა (ასეთია ძველი ეგვიპტური, რომელიც საერთოდ არ არის მსგავსი თავისი შთამომავლის – კოპტურისა; ამგვარი ნაკლებად არის მიკენური ბერძნული, რომელიც უფრო მეტად მსგავსია კლასიკური პერიოდის ბერძნულსა).

ანალოგიური კრიტიკული შენიშვნები შეიძლება გაკეთდეს ცნობილ (გაშიფვრა რომ სჭირდებათ) და უცნობ დამწერლობებად გამოჯვანასთან დაკავშირებით. აქაც შუალედური ეტაპის სახით საჭიროა, დავასახელოთ დამწერლობა, რომელიც ენათესავება რომელიმე ცნობილ დამწერლობას, თანაც ამ ნათესაობის ხარისხი შეიძლება იყოს ერთობ სხვადასხვაგვარი. ასე, მაგალითად, A და B ხაზოვანი დამწერლობები, მართალია, ენათესავებიან კვიპროსის მარცვლოვან დამწერლობას, მაგრამ არა იმდენად, რომ უზრუნველყონ ხაზოვანი ტექსტების წაკითხვა (ყველა უიღბლო დეშიფრირება ვენტრისამდე იხსნებოდა სწორედ ცუდად დასაბუთებული ცდებით, „დაეკავშირებინათ“ კრეტულ-მიკენური ხაზოვანი და კვიპროსის მარცვლოვანი დამწერლობები); კრეტულ-მიკენური და კვიპროსის მარცვლოვანი დამწერლობების კითხვის ცოდნა არ იძლევა იმის საშუალებას, რომ ამოვიკითხოთ კრეტული იეროგლიფური წარწერები, მიუხედავად სამივე სახის დამწერლობათა ნათესაობისა (გენეტიკური თვალსაზრისით, კრეტის იეროგლიფური დამწერლობა წინ უძღოდა სქემატურ მარცვლოვან დამწერლობას, რომელშიც მკვლევრები დღესდღეობით ორიენტირებენ ერთობ წარმატებით). მეორე მხრივ, ფრიგიული და ეტრუსკული წარწერების ამოკითხვა საკმაოდ მალე მოხერხდა, ფრიგიულ, ეტრუსკულ და ბერძნულ დამწერლობებს შორის მნიშვნელოვანი მსგავსების წყალობით; ბერძნულ დამწერლობასთან ერთობ ახლოს არის მისი მონათესავე ლიკიური და ლიდიური დამწერლობები, მიუხედავად ამისა, ზოგიერთი ლიკიური და ლიდიური ასოს საბოლოო წაკითხვა ჯერ კიდევ არ არსებობს; იგივე შეიძლება ითქვას კარიულ დამწერლობაზე, რომელიც უფრო ნაკლებად ჰგავს ბერძნულ დამწერლობას, ვიდრე ლიდიური და ლიკიური და ა.შ. ამგვარად, გამშიფვრელებს მუშაობა უწევთ იმგვარ დამწერლობაზეც, რომელიც არ შეიძლება დახასიათდეს როგორც უცნობი.

რაც შეეხება „საყრდენ მომენტებს“ დამწერლობათა და ენათა გაშიფვრისას, ფრიდრიხი მათ ამგვარად აყალიბებს:

- დამწერლობის მიმართულების დადგენა;
- სიტყვათგამყოფების გამოვლენა;
- დამწერლობის ტიპის იდენტიფიკაცია (ანბანური, მარცვლოვანი და ა.შ.);
- საკუთარი სახელების იდენტიფიკაციის შესაძლებლობა;
- ბილინგვის არსებობა;
- ხელოვნური ბილინგვის გამოყენების შესაძლებლობა (როგორცაა წარწერა ნაჯახზე: „ესა და ეს ნაჯახი“ და მისთანანი);
- უკვე ცნობილი სხვა დამწერლობებიდან სახასიათო იკონური იდეოგრამების ან დეტერმინატივების არსებობა.

ფრიდრიხი აქ არ ასხვავებს ერთმანეთისგან საყრდენ პუნქტებს ტექსტის გარეთ და მის შიგნით; ამასთანავე, სათანადოდ ვერ აფასებს იმას, თუ რამდენად ნაყოფიერი შეიძლება აღმოჩნდეს ტექსტის შიდა ანალიზი იმ ეტაპზეც კი, როცა ჯერ კიდევ ყველა შესაძლო გარე კავშირი გვერდზე რჩება. ასე, მაგალითად, თუ ფრიდრიხი მიიჩნევს, რომ დამწერლობის ნიშნების მიხედვით შეიძლება განისაზღვროს, თუ რა დამწერლობასთან აქვს საქმე (ანბანურთან თუ მარცვლოვანთან, ან სულაც შერეულ ლოგოგრამულ-მარცვლოვანთან). აქ ის შეიძლება შეცდეს მეთოდოლოგიურად. პირველი, გარე შედარება არ არის ყოველთვის საიმედო, რადგან არსებობს, მაგალითად, ანბანური დამწერლობა, რომელშიც ასოების რაოდენობა მეტია, ვიდრე სილაბური ნიშნები ზოგიერთ მარცვლოვან დამწერლობაში.¹⁰ მეორე, სანამ განვსაზღვრავთ განსხვავებული ნიშნების რაოდენობას მოცემულ დამწერლობაში, აუცილებელია ჯერ გამოვავლინოთ ნიშნების ვარიანტები, სხვაგვარად ზოგადი დასკვნა შეიძლება, მცდარი იყოს. საინტერესოა, რომ ახლახან თვითონ ფრიდრიხმა დაუშვა სწორედ ამგვარი სახის შეცდომა მიუნხენური ფირფიტის დამწერლობის განსაზღვრისას.¹¹ ამ დოკუმენტში (სავარაუდოდ, მცირეაზიური წარმოშობისა) ფრიდრიხმა დაითვალა 217 განსხვავებული ნიშანი, თუმცა მანვე აღიარა, რომ ზოგჯერ ერთი და იმავე ნიშნის გრაფიკული ვარიანტები

¹⁰ მაგალითად, კავკასიურ-ალბანურ ანბანში იყო 52 ასო. ზოგიერთი სხვა კავკასიური ენის ფონეტიკური სისტემა კიდევ უფრო მდიდარია. აგრეთვე საჭიროა, გვახსოვდეს, რომ ზოგჯერ ჩვენამდე მოაღწია მოცულობით უმნიშვნელო წერილობითმა ძეგლებმა, ამიტომ ნიშანთა რაოდენობა მოცემული დამწერლობის შემონახულ ძეგლებში შეიძლება იყოს ნაკლები, ვიდრე შესაბამის ანბანსა თუ სილაბარიუმში. ამგვარ შემთხვევებში მართებულია გამოვიყენოთ ა.მ. კონდრატოვის მირ შემუშავებული ნიშანთა რეპერტუარის რაოდენობრივი განსაზღვრის ხერხი ახალი ნიშნების მატების მიხედვით ტექსტის ყოველ 25 (ან 15, 10) ნიშანზე. საინტერესოა, შევადაროთ ზოგიერთი ძეგლი: ასე, მაგალითად, თუ კავნის კარიული სტელის ტექსტის 240 ნიშანზე მოდის 27 განსხვავებული ნიშანი, მაშინ ალბანური ეპიგრაფიკის კორპუსში (7 მცირე ზომის წარწერა) 160 მკაფიო ნიშანზე მოდის 36 განსხვავებული ნიშანი.

¹¹ J. Friedrich, Ein wohl kleinasiatisches Tontäfelchen mit unbekannter Schrift. – «Kadmos», III, 1, 1965, გვ. 156 და შმდგ.

შექონდა განსხვავებულ რუბრიკებში, მას არ მოუხდენია ნიშნების სისტემატიზაცია და შემდეგ შეცლომით წარმოადგინა ნიშნების დიდი მოცულობის რეპერტუარი. აქედან მან გამოიტანა არასწორი დასკვნა მიუნხენური ფირფიტის დამწერლობის მარცვლოვან ხასიათზე (ყოველ შემთხვევაში, ვარაუდს ამ დამწერლობის ანბანურ ხასიათზე გამორიცხავდა!). ერთი წლის შემდეგ პ. მერიჯიმ გამოაქვეყნა ამ დამწერლობის ეპიგრაფიკული ანალიზი.¹² შემდეგ ნიშნების ვარიანტების იდენტიფიკაციისათვის მან საგულდაგულო სამუშაო ჩაატარა, დაითვა 61 ნიშანი, ამასთან ერთად შენიშნა, რომ ზოგიერთი სავარაუდოდ განსხვავებული ნიშანი სინამდვილეში შეიძლება იყოს ერთი და იმავე ნიშნის სხვადასხვა ვარიანტი. ამგვარად, მისი დასკვნა მკვეთრად განსხვავებულია ფრიდრიხის დასკვნისგან: მერიჯის აზრით, მოცემული დამწერლობა „უპირატესად ანბანურია“.

სიტყვათგასაყართა მნიშვნელობაზე საუბრისას ფრიდრიხს მხედველობაში აქვს სიტყვებს შორის საზღვრების აღმნიშვნელი ნიშნების იდენტიფიკაცია ტექსტში (ჩვეულებრივ, ცნობილი სხვა დამწერლობებიდან), როგორებიცაა: ვერტიკალური ხაზები, ორწერტილები, ხარვეზები. მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ, რომ მთლიანი (სიტყვებად დაუნაწევრებელი) ტექსტი, რომელშიც სიტყვათგასაყარები არ არსებობს, არც ისე რთულია სიტყვებად დაიყოს სტრუქტურულ-დისტრიბუციული ანალიზის ჩატარებით (ე.ი. გამოვავლინოთ ადამიანის მეტყველებისათვის და, მაშასადამე, ტექსტისათვის დამახასიათებელი კანონზომიერებები). შიგნიდან, თვითონ ტექსტიდან, შეიძლება განისაზღვროს, თუ სიტყვის რომელი ნაწილებია მნიშვნელობის მქონე და რომელი წარმოადგენს ფორმალურ მორფემას (ე.ი. ფუძე გამოვყოთ დაბოლოებისგან და ა.შ.); ასევე სახელები შეიძლება გამოვყოთ ზმნებისგან და ჩავატაროთ კიდევ რიგი სხვა მსგავსი სახის ფორმალური ოპერაციები (დაწვრილებით იხილეთ ქვემოთ). შიგნიდან შეიძლება განვსაზღვროთ დამწერლობის ხასიათიც და ანბანურ დამწერლობაში გამოვყოთ ხმოვნები თანხმოვნებისაგან, მარცვლოვანში დამწერლობაში V ტიპის ნიშნები განვასხვავოთ CV ტიპის ნიშნებისაგან და მისთ. ეს ყველაფერი დაფუძნებულია ტექსტის შიდა კანონზომიერებებზე, ყოველგვარი „გარე შედარებების“ გარეშე.

სწორედ ამგვარი ანალიზი „შიგნიდან“ იძენს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას მაშინ, როცა გამშიფრებელს საქმე აქვს უცნობ ენასთან, როცა ვერ ადგენს ნათესაურ კავშირებს გასაშიფრ ენასა და მეცნიერებისათვის ცნობილ ენას შორის. სწორედ ამგვარი ანალიზია საჭირო დამწერლობის დეშიფრირებისას, როცა არ ვლინდება ახლო ნათესაობა ცნობილ დამწერლობებთან. გასაგებია, თუ რაოდენ საჭიროა ასეთი ანალიზი იმ შემთხვევაში, როცა გამშიფრელი არ ფლობს ბილინგვას. თანამედროვე დეშიფრირება წარმოუდგენელია ტექსტის სტრუქტურულ-დისტრიბუციული ანალიზის გარეშე. ფაქტობრივად, ამგვარ ანალიზს აწარმოებდნენ პირველი გამშიფრელები, როგორებიც არიან შამპოლიონი და ჰინქსი. მაგრამ გამშიფრელის სამუშაოს ამ მხარეზე ფრიდრიხი, სამწუხაროდ, ცოტას

¹² P. Meriggi, Zur neuen ‘para-karischen’ Schrift. – «Kadmos», V, 1, 1966, გვ. 61 და შმდგ.

თუ ამბობს და, უფრო მეტიც, ზემოთ მოყვანილ აზრს შემდეგნაირად ავითარებს: „თუ ხელჩასაჭიდი არაფერია, თუ საყრდენი ჯერ კიდევ არაა ნაპოვნი, მაშინ სერიოზული შედეგების მიღწევა შეუძლებელია – რჩება მხოლოდ გაშლილი სივრცე დილექტანტების უნიადაგო ფანტაზიისათვის“. თუმცა, როგორც დავრწმუნდით, პირველადი შედეგების მისაღებად სრულიად არ არის აუცილებელი, დასაყრდენი ვეძებოთ სადღაც ტექსტის გარეთ. აღსანიშნავია ისიც, რომ გარე საყრდენებს, რომელთა შესახებაც საუბრობდა ფრიდრიხი, სამუშაოს უკანასკნელ ეტაპზე ჯერჯერობით ვერცერთმა წარმატებულმა გამშიფრებელმა გვერდი ვერ აუარა.

ამგვარად, დეშიფრირებისათვის შეგვიძლია, ვივარაუდოთ საყრდენი პუნქტების ორი ტიპი: საყრდენი პუნქტები, რომლებსაც გვაწვდის ტექსტი და საყრდენი პუნქტები, რომლებიც ტექსტის გარეთ მდებარეობენ (პირველ რიგში, ფრიდრიხის მიხედვით, ეს არის ბილინგვები). მაშასადამე, შეიძლება გამოიყოს დეშიფრირების ორი განსხვავებული ეტაპი: 1) დეშიფრირება „შიგნიდან“, ე.ი. მხოლოდ ტექსტის კანონზომიერებების გამოვლენის საფუძველზე და 2) დეშიფრირება „გარედან“, ბილინგვების, კვაზიბილინგვების (როცა ორივე ტექსტი – ცნობილ და უცნობ ენებზე – ერთხვევა არა მთლიანად, არამედ ზოგადი შინაარსით), ხელოვნური ბილინგვების დახმარებით და ეტიმოლოგიური მეთოდის ფრთხილი გამოყენებით. რა თქმა უნდა, პრაქტიკულ მუშაობაში გამშიფრებელს ეს ორი ეტაპი ასე მკვეთრად არა აქვს გამოიჯნული და საყრდენი პუნქტების სხვადასხვა ტიპის გამოყენება ხშირად ერთმანეთში იხლართება.

როგორც უკვე ითქვა, სანამ შეუდგება დეშიფრირებას, მკვლევარმა უნდა ჩაატაროს ტექსტის ეპიგრაფიკული ანალიზი. ასე, მაგალითად, სანამ კიდანური ტექსტები მანქანურად დამუშავდებოდა (რის შედეგადაც ენის გრამატიკული და გენეტიკური კავშირები გამოვლინდა), საჭირო გახდა, ჩაგვეტარებინა საკმაოდ დიდი მოსამზადებელი სამუშაო ნიშნების კატალოგის შესადგენად, რაც გულისხმობდა ნიშნების ვარიანტების იდენტიფიკაციას, ნახევრად წაშლილი სტრიქონების გარჩევას.¹³ კრეტულ-მიკენური სილაბოგრამების განსაკუთრებით ფაქიზი ეპიგრაფიკული ანალიზი ჩაატარა ამერიკელმა მკვლევარმა, ე. ბენეტმა, რამაც მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ტექსტების ინტერპრეტაციაში. საინტერესოა, რომ ვარიანტების იდენტიფიკაციისას ზოგჯერ ნიშნები შეიძლება აღმოჩნდნენ ერთი და იმავე ნიშნის ვარიანტები ერთობ განსხვავებული გრაფიკული გამოხატულებით; მეორე მხრივ, ზოგჯერ გარეგნულად მსგავსი ნიშნები აღმოჩნდებიან ერთი და იმავე ნიშნის (და არა სხვადასხვა ნიშნის) ვარიანტები (სწორედ ასეთი სახის პარადოქსებს წააწყდა ბენეტი). ვარიანტების იდენტიფიცირებისათვის აუცილებელია, არა მხოლოდ საგულდაგულოდ შევუჯეროთ ასლი ორიგინალს (ან, ყოველ შემთხვევაში, ხელთ უნდა გვქონდეს ასეთი საგულდაგულოდ შეჯერებული ასლე-

¹³ იხ. ამ ნაშრომის შესახებ: В. С. Стариков, В. М. Наделяев, Предварительное сообщение о дешифровке киданьского письма (იმავე დასახელების კრებულში, მოსკოვი, 1964, გვ. 5 და შმდგ.).

ბი), არამედ ტექსტის განსაზღვრულ ნაწილზე ჩავატაროთ სტრუქტურულ-დის-ტრიბუციული ანალიზი (საერთოდ, მხედველობაში უნდა გვქონდეს, რომ ღეშიფ-რილება ხშირად შორს ვერ მიდის, განსაზღვრული სქემის შესაბამისად: ზოგჯერ რამდენიმე ანალიზი პარალელურად სრულდება, ღეშიფრირების ერთმა ეტაპმა შეიძლება გაასწროს მეორეს და ა.შ.).

მაგალითად, კარიულ წარწერებში გვქონდა ორი განსხვავებული ასო: N (=S) და H (=N). პირველი ასო გვხვდებოდა იშვიათად (1% ასოთა საერთო რიცხვი-დან), მეორე – ხშირად (6% ასოთა საერთო რიცხვიდან), და ამასთან ორივე – სხვადასხვა კომბინაციაში სხვა ნიშნებთან, მაგრამ კავნის წარწერებში თითქოს გვხვდებოდა სწორედ პირველი ასო, ხოლო მეორე საერთოდ არ იყო. თუმცა ასეთი დასკვნა არ აღმოჩნდა ზუსტი. სინამდვილეში კავნის წარწერაში არსე-ბობდა ასო N, რომელიც გადმოცემდა იმავე ბგერას, რომელსაც H (=N) სხვა წარ-წერებიდან. საერთოდ, ეს მტკიცდება მარტივი ხერხით. ჯერ ერთი, N ასოს სიხ-შირე კავნის წარწერებში შეადგენდა 6%-ს (ე.ი. ამ ასოს ჰქონდა იგივე სიხშირე, რაც სხვა წარწერების H=N-ს). მეორეც, ასო N გვხვდებოდა შესაბამის სიტ-ყევებში (ასოთა თანმიმდევრობაში) სხვა წარწერების H=N-ის ადგილზე. მესამეც, იშვიათი ასო N გვხვდებოდა, როგორც გამოირკვა, მხოლოდ ძველ ტექსტებში: აქედან გასაგებია მისი შესატყვისის არარსებობა კავნის შედარებით გვიანდელ წარწერაში. როგორც ვხედავთ, ფორმით სრულიად იდენტური ნიშნები სხვადა-სხვა წარწერაში შეიძლება, განსხვავებული ასოები იყოს.

ზემოთ მოხმობილი მაგალითი გვიჩვენებს, თუ რაოდენ საჭიროა ეპიგრაფიკუ-ლი ანალიზისას განვასხვაოთ წარწერათა სხვადასხვა ჯგუფი: ასეთი ჯგუფები შეიძლება შეესაბამებოდეს სხვადასხვა ლოკალურ ანბანს (ერთი და იგივე ბგერა შეიძლება გადმოიცეს სხვადასხვა ადგილას სხვადასხვა ასოთი; ერთი და იგივე ასო შეიძლება შეესაბამებოდეს სხვადასხვა ბგერას). სხვადასხვა ლოკალური ან-ბანი შეიძლება ასახავდეს ენის სხვადასხვა დიალექტის თავისებურებებს ან თავი-სებურებებს, რომლებიც უკავშირდება ენის ევოლუციას (თუ ერთი ანბანი მნიშ-ვნელოვნად ძველია მეორეზე).

ეპიგრაფიკული ანალიზისას შეიძლება ტექსტის განმეორებადი მონაკვეთის შე-დარების საფუძველზე (ძველ ტექსტებში კი ასეთი განმეორება ხშირია) აღვადგი-ნოთ დაზიანებული ასოები, სიტყვები, ფრაზები.

არცერთი სერიოზული გამშიფრელი არ ეცდება, წაიკითხოს უცნობი ტექს-ტი, სანამ არ შეასრულებს ძალიან საგულდაგულო ეპიგრაფიკულ ანალიზს.

მას შემდეგ, რაც გამოვლინდება ნიშნების ვარიანტები, დადგინდება ნიშნების რეპერტუარი, გამოვლინდება ადგილობრივი დამწერლობები (თუკი ასეთი არსე-ბობს), დადგინდება წარწერების ფარდობითი ქრონოლოგია, მკვლევარი გადადის ღეშიფრირების ძირითად ეტაპზე – გამოხატულების პლანისა (ტექსტის ბგერითი მხარის) და შინაარსის პლანის (ტექსტის აზრობრივი მხარის) ანალიზზე.

თუ ტექსტი ჩაწერილია ცნობილი დამწერლობით, მკვლევარი მაშინვე გადა-დის შინაარსის პლანის ანალიზზე. თუ ტექსტი ჩაწერილია უცნობი დამწერლო-

ბით, მაშინ დამწერლობის ნიშნების იდენტიფიკაციისას შეიძლება გამოვიყენოთ სხვადასხვა მეთოდი.

იმ შემთხვევაში, როდესაც უცნობი დამწერლობის ნიშნების დიდი უმრავლესობა თავისი ფორმით ემთხვევა ცნობილი დამწერლობის ნიშნებს, მაშინ შეიძლება გამოვცადოთ გასაშიფრი დამწერლობის ნიშნების ცნობილი დამწერლობის ნიშნებთან გაიგივების მეთოდი.¹⁴ ეს მეთოდი ეტიმოლოგიის მეთოდის ანალოგიურია, რომელიც გამოიყენება თვით ტექსტის ენისათვის. არაიდენტიფიცირებული ნიშნების დარჩენილი ნაწილი შეიძლება გაიგივდეს კომბინატორული მეთოდის საფუძველზე (მაგალითად, უცნობი ნიშანი შეიძლება იყოს ცნობილი ნიშნის გრაფიკული ვარიანტი ან შეიძლება გადმოსცემდეს მსგავს ბგერას, რომელიც გადმოიცემა ცნობილი ნიშნით; უცნობი ნიშანი შეიძლება შეცდომით გამოიყენა დამწერმა სხვა ნიშნის ნაცვლად, რომელიც პირველი ბგერის მსგავსია ჟღერადობით და ა.შ. თუმცა ყველა ამ შემთხვევაში აუცილებელია მტკიცებულებები, რომლებიც ადასტურებენ ორი მოცემული ნიშნის იდენტიფიცირებას როგორც გრაფიკული ვარიანტებისა ან როგორც სხვადასხვა ნიშნისა, რომლებიც გადმოსცემენ ახლოს მდგომ ბგერებს).

დამწერლობების ნიშნების განსაზღვრის „ეტიმოლოგიური“ მეთოდი გამოიყენა, მაგალითად, ა. ფიურიემარკმა, რომელმაც წაიკითხა A ხაზოვანი დამწერლობის ტექსტები მას შემდეგ, რაც ვენტრისმა გაშიფრა B ხაზოვანი დამწერლობა, უდავოდ A ხაზოვანის მონათესავე (ხაზოვანი დამწერლობის ამ ორი სახის ნათესაობა ჯერ კიდევ ევანსმა დაადგინა; ის, რომ ჩვენ საქმე გვაქვს ახლო და არა შორეულ ნათესაობასთან, მიუთითებს ნიშანთა დიდი უმრავლესობის აბსოლუტური დამთხვევა ფორმის მიხედვით, აგრეთვე ნიშანთა ზოგიერთი მიმდევრობის მთლიანი ან ნაწილობრივი დამთხვევა ორივე სახის დამწერლობაში – როგორც ჩანს, ადგილობრივ სახელწოდებებსა და საკუთარ სახელებში). კრებულის იმ ნაწილებში, რომლებიც მიძღვნილია ხაზოვანი დამწერლობისადმი, დაწვრილებით არის განხილული A და B ხაზოვან დამწერლობებს შორის თანაფარდობა (მომდინარეობენ კრებულნი იეროგლიფური დამწერლობიდან).

„ეტიმოლოგიური მეთოდი“ წარმატებით გამოიყენეს რიგი ლურსმული დამწერლობის ამოკითხვის დროს. ეს მეთოდი ხშირად გამოიყენება იმ ანბანურ დამწერლობათა საიდენტიფიკაციოდ, რომლებიც, მაგალითად, ენათესავეებიან ბერძნულ ანბანებს. „ეტიმოლოგიური“ მეთოდის ამგვარი გამოყენებისას აუცილებელია

¹⁴ ხაზს ვუსვამთ, რომ აქ ლაპარაკია დამწერლობათა სისტემების თანხვდომის შემთხვევაზე უმნიშვნელო განსხვავებით. სისტემის გარეთ ცალკეული ნიშნების დამთხვევა, განსაკუთრებით გეომეტრიული ხასიათის მარტივი ნიშნებისა ან კაცუნებისა, თევზებისა და სხვა სქემატური გამოსახულებებისა, სრულიად არააფერს არ ადასტურებს, როგორც არააფერს არ ამტკიცებს ცალკეულ სიტყვათა შემთხვევითი მსგავსებები სხვადასხვა ენაში. ამასთან დაკავშირებით სრულიად უსაფუძვლოდ უნდა ვაღიაროთ ნიშანთა ფორმის ის ზოგიერთი დამთხვევა, რომლებიც არსებობენ ინდის ველისა და ადგომის კუნძულის დამწერლობებს შორის (შდრ. აგრეთვე, ქვემოთ დროის ფაქტორის შესახებ).

განსაკუთრებული სიფრთხილე: შესაძლო გეომეტრიული ფიგურების რიცხვი ხომ შეზღუდულია, ამასთანავე, სხვადასხვა ანბანში მსგავსმა ან ფორმით იდენტურმა ნიშნებმაც კი შეიძლება გადმოსცეს განსხვავებული ბგერები (შეადარეთ, ლათ. და რუს. B, C, H, P, X და სხვა), მაშინ როცა ერთი და იგივე ბგერები შეიძლება გადმოიცეს სხვადასხვა ნიშნით (შეადარეთ, ბგერა [b], რომელიც გადმოიცემა ლათინურ ანბანში B-ს საშუალებით, ხოლო რუსულში – Б-ს საშუალებით, ბგერა [n] = ლათ. N და რუს. H, ბგერა [r] = ლათ. R და რუს. P, [g] = ლათ. G და რუს. Г და მისთ.). თუ მაინც აშკარაა გასაშიფრი დაამწერლობის მსგავსება ცნობილ დაამწერლობასთან, მაგალითად, ბერძნულთან, მაშინ დეშიფრირებისას აუცილებელია გავითვალისწინოთ შემდეგი: მოცემული დაამწერლობა, როგორც ჩანს, წარმოიშვა ბერძნულისაგან (შესაძლოა, თუმცა ნაკლებ სავარაუდო, შებრუნებული სიტუაცია – ბერძნული დაამწერლობა წარმოიშვა გასაშიფრი დაამწერლობისგან, თუმცა დეშიფრირების მიზნებისათვის ამას არ აქვს პრინციპული მნიშვნელობა: მნიშვნელოვანია ორივე სახის დაამწერლობის განსაკუთრებით ახლო ნათესაობის არსებობა). საჭიროა, ბერძნულ მრავალრიცხოვან (დიალექტების მიხედვით) ანბანს შორის ვიპოვოთ ის ანბანი, რომელიც ყველაზე ახლოსაა მოცემულ დაამწერლობასთან; როგორც ჩანს, ამ ან სხვა მისი ძალიან მსგავსი ანბანიდან წარმოიშვა მოცემული ანბანი (ამგვარად გამოირიცხება ინტერპრეტირებული ასოების ნებისმიერი დაახლოება ყველაზე განსხვავებული ბერძნული ანბანების ელემენტებთან, განსაკუთრებით, თუ მნიშვნელოვნად არის დაშორებული გეოგრაფიული თვალსაზრისით). როგორც ჩანს, ორივე სახის დაამწერლობა (გასაშიფრი და აღმოჩენილი ეტალონი) უნდა მივაკუთვნოთ ერთსა და იმავე ეპოქას (ამგვარად გამოირიცხება უცნობი დაამწერლობის ნებისმიერი ნიშნის შედარება დროში ერთმანეთისაგან მნიშვნელოვნად დაშორებული სხვადასხვა ბერძნული ანბანის ასოებთან, განსაკუთრებით უფრო გვიანდელ ანბანთა ასოებთან). მოცემული დაამწერლობების ნიშნები საჭიროა, შეუდარდეს ბერძნული ანბანის სტანდარტულ ასოებს და არა ასოების სხვადასხვა ვარიანტს, ზოგჯერ სპეციალურად ამა თუ იმ წარწერის ავტორთა მიერ გამოგონილს. შედარებისას საჭიროა, გავითვალისწინოთ ასოებისა და ბგერების სიხშირე (ასე, მაგალითად, ენათა უმრავლესობაში n გამოიყენება უფრო ხშირად, ვიდრე m და მისთ.). ამ და მთელი რიგი სხვა პირობების დაუცველობამ გაშიფვრელი შეიძლება მიიყვანოს უხეშ შეცდომებამდე.

„ეტიმოლოგიური“ მეთოდი ფართოდ გამოიყენება შინაარსის პლანის ელემენტების იდენტიფიკაციისას. ამგვარი ინდენტიფიკაციის სახასიათო მაგალითია ვენტრისის მიერ B ხაზოვანის დეშიფრირება: მას შემდეგ, რაც მოახერხა, მოეცა ამ დაამწერლობის ტრანსკრიფცია, შესაძლებელი აღმოჩნდა მიღებული ტექსტების ბერძნულად წაკითხვა. ეტიმოლოგიური მეთოდის გამოყენების საფუძველზე პროზნიმ ინტერპრეტაცია მოახდინა ხეთურ ენისა (ხეთური დაამწერლობის წაკითხვა, რომელიც ჩაწერილი იყო ლურსმული ნიშნებით, შეეძლოთ პროზნიმ-

დეც), რომელიც აღმოჩნდა ინდოევროპული. სემიტურ-ქამიტური ოჯახის¹⁵ დამწერლობების დემიფირება შესაძლებელი გახდა ეტიმოლოგიური მეთოდის გამოყენების საფუძველზე. თუმცა წინასწარ უნდა შევთანხდეთ, რომ ეტიმოლოგიური მიახლოება, როგორებიცაა ნიშნების გარე ფორმები, გასაშიფრი ენის უკვე წაკითხული სიტყვები, უკვე ადრე ცნობილი დამწერლობით ან ენით, თავისთავად უფლებას არ იძლევა, ჩაითვალოს ტექსტი დემიფირებულად და ინტერპრეტირებულად, თუ მიღებული დასკვნა ტექსტის შიდა კომბინატორული ანალიზის შედეგებით არ არის გამყარებული. იმავე ჰროზნიმ დაუშვა სერიოზული შეცდომები, როდესაც ხეთურ ტექსტებში გადაიტანა იმ სიტყვათა მნიშვნელობები, რომლებიც მსგავსად ჟღერდნენ სხვა ინდოევროპულ ენებში. ასე, მაგალითად, ლათინურში ძირი da- ნიშნავს „მიცემას“, ხოლო ხეთურში – „აღებას“; ძველ ებრაულში mālāk ნიშნავს „იმეფა“, ხოლო მის მონათესავე აქადურში malāku ნიშნავს „რჩევას“ და ა.შ.

ეტიმოლოგიური მეთოდის გამოყენებისას მნიშვნელოვანია დავიცვათ ზოგიერთი სპეციალური წესი. ასე, მაგალითად, თუ გასაშიფრი ენის მოცემულ სიტყვას შეესაბამება ცნობილი ენის სიტყვის რამდენადმე განსხვავებული ფორმა, მაშინ საჭიროა ამ განსხვავების დასაბუთება. ეს განსხვავება შეიძლება იყოს ფონეტიკური – მაშინ ის უნდა იყოს გამოვლინება გარკვეული ფონეტიკური კანონისა და სხვა სიტყვებშიც უნდა შეინიშნებოდეს იგივე გასხვავება (მაგალითად, გასაშიფრი ენის A ბგერას რეგულარულად უნდა შეესატყვისებოდეს ცნობილი ენის A₁ ბგერა). თუ ასეთი კანონზომიერების დადგენა შეუძლებელია, მაშინ, როგორც ჩანს, ეს ნიშნავს, რომ გამშიფრელი დგას მცდარ გზაზე. იმ ენის დემიფირებისას, რომელიც წარმოადგენს ცნობილი ენის უფრო ძველ სტადიას, უნდა გავითვალისწინოთ ყოველივე ის, რაც უკვე მიღწეულია მოცემული ენათა ჯგუფის შედარებით ანალიზით. ასე, მაგალითად, B ხაზონის დემიფირებისას ფირფიტების არქაულ ბერძნულ ენაში აღმოჩნდა რეალურად დაფიქსირებული ის ფორმები – ფონეტიკური და გრამატიკული – რომლებიც კლასიკური ბერძნული ენის პრეისტორიისთვის დიდი ხნით ადრე იყო მეცნიერთა მიერ რეკონსტრუირებული; მეორე მხრივ, კრეტულ-მიკენური ტექსტების დემიფირებამ ამ რეკონსტრუქციებში შეიტანა ზოგიერთი უმნიშვნელო კორექტურა; გაცილებით მეტი მნიშვნელოვანი შესწორებები შეიტანეს პრაინდოევროპული ენის რეკონსტრუქციაში ხეთური ენის დემიფირების შემდეგ, თუმცა აქ ადრეული კომპარატივისტიკის უფრო მნიშვნელოვანი რეკონსტრუქციები დადასტურდა. საკმარისია, დავასახელოთ ხეთურ ენაში აღმოჩენილი ე.წ. ლარინგალური ბგერები, რომელთა არსებობაც ინდოევროპულ ენაში ივარაუდა სოსიურმა ჰროზნიმდე დიდი ხნით ადრე.

ეტიმოლოგიური მეთოდი, ამგვარად, უდავოდ საჭიროებს დიდ სიფრთხილესა და შემოწმებას შიდა კომბინატორული ანალიზით, თუმცა იგი არ უნდა უკუვაგ-

¹⁵ თანამედროვე სახელწოდებაა აფრაზიური ენები და, სავარაუდოდ, წარმოადგენს მაკროოჯახს (Afroasiatic, Afrasian languages; афразийские языки) (*მთარგმნ.*)

დოთ. წინასწარი უარყოფითი დამოკიდებულება ეტიმოლოგიური მეთოდის მიმართ ხშირად იმიტომ ჩნდება, რომ ბევრი დილექტანტი აბსოლუტურად მიიჩნევს აღნიშნული მეთოდის შესაძლებლობებს, პირველადი დაკვირვებების შედეგად გამოვლენილ ზედაპირულ მსგავსებებს ჯეროვნად არ ამოწმებენ, ზოგჯერ კი ცდილობენ, დაუკავშირონ გასაშიფრი ენა იმ ცნობილ ენას, რომელიც სინამდვილეში სრულიად სხვა ენობრივ ოჯახს მიეკუთვნება. ცნობილია კენიგსბერგელი ლინგვისტების სკოლის სავალალო გამოცდილება, რომელმაც წლობით შეაფერხა ლიკიურის, ლიდიურისა და სხვა ენების ინტერპრეტაცია ამ ენების კავკასიურთან „დაკავშირების“ მცდელობით. ამ უიღბლო მცდელობის რეაქცია აქამდეც იგრძნობა: თუმცა ახლა ამ ენების ინტერპრეტაციისათვის თითქმის სრულყოფილად არის გამოყენებული კომბინატორული მეთოდი და დადგენილია ამ ენების ახლონათესაობა ხეთურსა და ლუვიურთან; ზოგიერთი მკვლევარი ეჭვით ეკიდება ეტიმოლოგიური მეთოდის გამოყენებით ლიკიურისა და ლიდიურის ტექსტთა ინტერპრეტაციას. თუმცა სწორედ ამ ტექსტების შედარება ხეთურსა და ლუვიურთან ეტიმოლოგიური მეთოდის საფუძველზე (რა თქმა უნდა, კომბინატორული მეთოდების მიღწევათა გათვალისწინებით) საშუალებას იძლევა, მნიშვნელოვნად წავიწიოთ წინ ლიდიურისა და ლიკიური ენების შესწავლაში.

ბევრი დეშიფრირება განხორციელდა ბილინგვებისა თუ ტრილინგვების, აგრეთვე კვაზიბილინგვებისა თუ ხელოვნური ბილინგვების საშუალებით. ორენოვანი პარალელური ტექსტების არსებობის წყალობით (ერთი ტექსტი – უცნობ ენაზე, მეორე – ცნობილზე) გაიშიფრა ეგვიპტური, ლიკიური, ლიდიური და სხვა დამწერლობები. ბილინგვების დახმარებით დეშიფრირებისას, ჩვეულებრივ, გამოიყენება აგრეთვე კომბინატორული მეთოდი, ამასთან, ბილინგვურ ანალიზს იყენებენ მხოლოდ დეშიფრირების საწყის ეტაპზე, ხოლო შემდეგ გამოიყენება მხოლოდ კომბინატორული მეთოდი. ბილინგვური და მსგავსი მეთოდების კვლევისას ამოსავალ პუნქტს წარმოადგენს საკუთარი სახელების ინდეტიფიკაცია. ასე, მაგალითად, ეგვიპტური დამწერლობის დეშიფრირების ამოსავალი პუნქტი იყო პტოლემემაიოსის სახელის იდენტიფიკაცია როზეტის ქვაზე (შესაბამისი სახელი იკითხებოდა წარწერის ბერძნულ ვერსიაშიც). შამპოლიონმა აჩვენა, რომ ეგვიპტურ ტექსტების კარტუშებში გვქონდა არა სიტყვების ფონეტიკური ჩანაწერი, არამედ იქ დაფიქსირებული იყო მეფეთა სახელები. ერთ-ერთ კარტუშში შამპოლიონმა ამოიკითხა *Alksntrs* (Αλκξανδρις), განსაზღვრა რა ადრე უცნობი ნიშნები *k*, *s*, *n*. აქ ჩვენ წინაშეა ბილინგვის (თუ ვიცით, რომ ბერძნულ ვერსიაში არის პტოლემემაიოსის სახელი, მოვძებნით მას ეგვიპტურ ვერსიაში) და ხელოვნური ბილინგვის მეთოდთა ერთდროული გამოყენება (კარტუშში ჩაწერილია მეფის სახელი, მეფეთა სახელები კი ცნობილია ისტორიიდან); გამოყენებულია აგრეთვე კომბინატორული მეთოდიც (უცნობი ელემენტების განსაზღვრა – მოცემულ შემთხვევაში კონსონანტური ნიშნების – გარემოცვის მიხედვით); ამ უკანასკნელს მიეკუთვნება შამპოლიონის მიერ აღმოჩენილი საკუთარი სახელების ჩაწერის პრინციპი ეგვიპტურ ტექსტებში: თანხმოვანი ასოების უპირატესი გამოყენება.

ცნობილი ტექსტის პირველი სტრიქონის შედარებისას, რომელიც შეიცავს სტანდარტულ ფორმულას (მაგალითად: „გაცემულია ამა და ამ წლის ამა და ამ თვეში, ამა და ამ მეფის მეფობისას“; „ეს სტელა აღმართა ამან და ამან“; „აქ განისვენებს ესა და ეს, ამისა და ამის ვაჟი“ და სხვა), უცნობი ტექსტის პირველ სტრიქონთან ბილინგვის მეთოდის საშუალებით შეგვიძლია გამოვავლინოთ არა მარტო სახელები, არამედ ცალკეული საზოგადო სიტყვები („აპელატივები“): მაგალითად, არსებითაგან: „წელიწადი“, „თვე“, „სტელა“, „ვაჟი“ და სხვა; ზმნათაგან: „აღმართა“, „განისვენებს“ და მისთ. ბუნებრივია, რომ ამასთანავე ვლინდება გრამატიკული წყობის ზოგიერთი ელემენტი – ბრუნვათა და ზმნურ ფორმათა დაბოლოებები და სხვა. როცა ბილინგვის გამოყენების შესაძლებლობები ამოწურულია, დემიფირირების პროცესში შემოდის კომბინატორული მეთოდი, ხოლო თუ უცნობი ენის ნათესაობა დადგენილია, მაშინ – ეტიმოლოგიურიც.

საჭიროა ხაზი გაესვას, რომ ძირითადად ბილინგვის მეთოდი მცირედ თუ განსხვავდება ხელოვნური ბილინგვის მეთოდისაგან. გასული საუკუნის დასაწყისში ხელოვნური ბილინგვის მეთოდით სარგებლობდა გროტეფენდი, რითაც მან საფუძველი ჩაუყარა სპარსული ლურსმული დამწერლობის დემიფირირებას. მისთვის ამოსავალი იყო ის ფაქტი, რომ სპარსული წარწერა უნდა დაწყებულიყო განსაზღვრული ტრადიციული ფორმულით (ამაზე მეტყველებენ ისტორიული ცნობები). ეს დასკვნა დაადასტურა წარწერის სტრუქტურამაც. ფორმულაში იხსენიებოდა მეფეთა სახელები. მეფეთა სახელების იდენტიფიკაციისას გროტეფენდი, როგორც მოგვიანებით შამპოლიონი, ეყრდნობოდა მეფეთა სახელების განსაზღვრულ ნუსხას. ხელოვნური ბილინგვის მეთოდს იყენებდა ვენტრისიცი, თავის ინტერპრეტაციების დასადასტურებლად ეყრდნობოდა შესაბამისი იდეოგრამების ხატოვან ხასიათს ან აიგივებდა ფესტოსის ფირფიტების სიტყვას pa-i-to ქალაქ ფესტოსის (Phaistos) სახელთან, ხოლო კნოსოსის ფირფიტების სიტყვას ko-no-so – ქალაქ კნოსოსის (Knossos) სახელთან. სხვადასხვა მეთოდის გამოყენება გამშიფრებელს არ უნდა ჩავუთვალოთ ნაკლად: ეს არის არა ეკლექტიზმი, არამედ ერთი მეთოდის შემოწმება მეორით. სინამდვილეში გამშიფრელი იძულებულია მრავალგზის შეამოწმოს დემიფირირების სისწორე სრულიად განსხვავებული ხერხებით და რაც მეტია ასეთი ხერხი, მით უკეთესია.

როგორც ღავინახეთ, ჩვეულებრივი და ხელოვნური ბილინგვის მეთოდები შეიძლება გამოიყენებოდეს როგორც ნიშანთა ამოკითხვის მიზნით, ისე ცალკეული სიტყვების მნიშვნელობების იდენტიფიკაციისათვის. საინტერესოდ გამოიყენა ხელოვნური ბილინგვის მეთოდი პ. მერიჯიმ პროტონდური ტექსტების ინტერპრეტაციისას (იხ. მისი სტატია).

გამშიფრებისთვის გაცილებით ნაკლებად ეფექტურია კვაზიბილინგვის გამოყენება, ვიდრე ზუსტი ბილინგვისა. კვაზიბილინგვის დროს ერთი ტექსტი წარმოადგენს არა თარგმანს, არამედ მეორის შინაარსის გადმოცემას, აქედან არის კრიტერიუმების ბუნდოვანება უცნობი ტექსტის ცალკეული სიტყვების იდენტიფიკაციისას (შეადარეთ ახლახან აღმოჩენილი ეტრუსკულ-ფინიკური კვაზიბი-

ლინგვა ოქროს ფირფიტებზე: ეტრუსკული ტექსტის შინაარსთან დაკავშირებით განსხვავებულ შეხედულებებზე მსჯელობს ა. ი. ხარსეკინი თავის წინასიტყვაობაში, რომელიც წინ უძღვის ნაწილს „ეტრუსკული ენის შესახებ“).

აქამდე ვსაუბრობდით მეთოდებზე, რომლებსაც იყენებენ იმ შემთხვევებში, როდესაც უცნობი ტექსტის დეშიფრირებისთვის გასაღებს იძლევა გარე მონაცემები (მონათესავე დამწერლობები და ენები, პარალელური ტექსტები, საკუთარი სახელების სია და მისთ.). ახლა განვიხილოთ მეთოდები, რომლებიც გამოიყენება იმ შემთხვევებში, როდესაც, ფრიდრიხის სიტყვებით, გამშიფრელი „ხელს ვერაფერს ჩასჭიდებს“.

შეზღუდვების წყალობით, რომლებიც ახასიათებს ადამიანის ენასა და მეტყველებას, შესაძლებელია ენისა და მეტყველების (აგრეთვე დამწერლობის სტრუქტურის) ბევრი ელემენტის გამოვლენა ძალიან პატარა მოცულობის ტექსტების მასალაზე. სხვა საქმეა, როდესაც გასაშიფრი ტექსტის შეზღუდული მასალა ნებას არ გვაძლევს, დეშიფრირება მივიყვანოთ ბოლომდე. ამისათვის, მართლაც, საჭიროა „გარე მონაცემები“, თუმცა დეშიფრირების დაწყება შესაძლებელია მათ გარეშე. იდეალურ შემთხვევაში, ნებისმიერი დეშიფრირება საჭიროა დაიწყოს „შიგნიდან“ და მივიყვანოთ იმ ეტაპამდე, როდესაც „გარე“ მონაცემების გამოყენება ხდება გარდაუვალი. ყველა შესაძლო გარე მონაცემის გათვალისწინება ზემოთ განხილული მეთოდების გამოყენების გზით, აღმოჩნდებოდა არა მარტო გაგრძელება, არამედ დეშიფრირების გადამოწმებაც.

შიდა გამოკვლევისას გამშიფრელი ადგენს ტექსტის სტრუქტურულ თავისებურებებს, თუ როგორ არის განლაგებული სხვადასხვა დონის ნიშნები (გრაფემები, მორფემები, სიტყვათა კლასები და სხვა). მეთოდიკა, რომელსაც ამ შემთხვევაში იყენებენ გამშიფრელები, შეიძლება დავახასიათოთ როგორც სტრუქტურულ-დისტრიბუციული. აღნიშნული მეთოდიკის გამოყენების ბრწყინვალე მაგალითს წარმოადგენს იპსენისა (უფრო სწორად, გ. იპსენისა და ვ. პორციგის, 1929) და ვენტრისის (იხ. ჩედვიკის წიგნი) ნაშრომები. ეს ნაშრომები ფრიდრიხმა არ გამოიყენა თავისი წიგნის იმ ნაწილში, რომელშიც მეთოდიკა არის განხილული; თანაც იპსენის სტატია ფრიდრიხის წიგნში საერთოდ არ არის ნახსენები (ალსანიშნავია, რომ ფრიდრიხის წიგნის პირველ გამოცემაში ერთი ნაწილი ეძღვნება ფესტოსის დისკოს, თუმცა მკითხველი იპსენის სახელს აქაც ვერ იპოვის; მე-2 გამოცემაში ეს ნაწილი ამოღებულია).

სტრუქტურულ-დისტრიბუციული მეთოდები გამოიყენება როგორც გამოხატულების, ისე შინაარსის პლანის ანალიზისას. შინაარსის პლანის ანალიზისას მკვლევარმა უნდა გამოავლინოს გრაფიკული ნიშნების კლასები ტექსტში მათი განლაგების საფუძველზე. ასე, მაგალითად, ვენტრისმა გამოყო ორი ტიპის ნიშნები: ერთნი აღნიშნავენ ხმოვნებს (V), მეორენი – მიმდევრობას თანხმოვანი+ხმოვანი (CV), V ტიპის ნიშნები გვხვდებოდა, როგორც წესი, სიტყვის დასაწყისში, სიტყვის შიგნით ხმოვნები შედიოდნენ CV ტიპის ნიშნების შემადგენლობაში (სა-

ინტერესია, რომ რომ იპსენმა ვერ შეძლო გამოყენებინა ეს მეთოდი ფესტოსის დისკოსათვის).

საბჭოთა მკვლევარმა ბ. ვ. სუხოტინმა შეიმუშავა ალგორითმები, რომელთა საფუძველზე ხმოვნები შეიძლება გამოვყოთ თანხმოვნებისგან ნებისმიერ ანბანურ ტექსტში. სუხოტინი თავის ალგორითმებს ამოწმებს ელექტრონულ-გამომთვლელ მანქანებზე,¹⁶ მაგრამ ხმოვანთა და თანხმოვანთა კლასების იდენტიფიცირება „ხელითაც“ არის შესაძლებელი ანბანურ დამწერლობაში. ეს მეთოდიკა დაფუძნებულია ადამიანის მეტყველების გარკვეულ თვისებაზე: მეტყველებაში ხმოვნები და თანხმოვნები განაწილებულია საკმაოდ თანაბრად (იმ ენებში, რომლებშიც დაშვებულია თანხმოვნების მნიშვნელოვანი თავმოყრა, იშვიათია ხმოვნების თავმოყრა, ხოლო იმ ენებში, რომლებშიც დაშვებულია ხმოვნების მნიშვნელოვანი თავმოყრა, თანხმოვნების თავმოყრა ან იშვიათია, ან შეუძლებელი). ბუნებრივია, რომ სამასოიან ჯგუფში (შუაში ხმოვნით) პირველი ტიპის ენებში ხმოვნის მარცხნივ ან მარჯვნივ იქნება, როგორც წესი, თანხმოვნები, მეორე ტიპის ენებში თანხმოვნის მარჯვნივ და მარცხნივ იქნება ხმოვნები. ამასთან, არსებობს ბევრი ენა, რომლებშიც სიტყვა მკაცრად აიგება CVCV, CVCVCV, ... სტრუქტურის შესაბამისად (შეადარეთ იაპონური, იავური, ძველი ენებიდან – პალი და სხვა). გასაგებია, რომ, ადამიანის მეტყველების ამ თავისებურებების გათვალისწინებით, ადვილია ხმოვანი ასოების გამოყოფა თანხმოვნებისაგან (ცალკეული კლასების იდენტიფიკაციისას მხედველობაში შეიძლება ვიქონიოთ შემდეგი: სისტემაში და არა ჯაჭვში! – ხმოვნები ყოველთვის ნაკლებია, ვიდრე თანხმოვნები). შეიძლება ასოთა ქვეკლასების გამოყოფაც, მაგალითად, რომლებიც გადმოსცემენ სონანტებს,¹⁷ სპირანტებსა და სშულებს, აგრეთვე პალატალურთა და არაპალატალურთა ქვეკლასები (თანხმოვნებს შორის); წინა და უკანა რიგის ხმოვნები, ან i და u ხმოვნები დანარჩენ ხმოვანთა საპირისპიროდ; ყველაფერი ეს, ცხადია, ტექსტში ასოთა ფარდობითი დისტრიბუციის კანონზომიერებათა საფუძველზე უნდა გამოვლინდეს, რაც, საბოლოო ჯამში, შეპირობებულია მეტყველების ბგერითი თავისებურებებით.

შინაარსის პლანის სტრუქტურულ-დისტრიბუციული მეთოდიკით კვლევას საფუძველი ჩაუყარა იპსენმა ფესტოსის დისკოს წარწერის ანალიზისას. ამ მეთოდიკის არსი მდგომარეობს იმაში, რომ ტექსტში შეიძლება გამოიყოს სახელისა და ზმნის ფლექსიური აფიქსები შესაბამისი სიტყვების ფუძეებისაგან. ამის გაკეთება რთული არ არის: ფლექსიური ფორმები გვხვდება ხშირად, თანაც ფუძეთა კონკრეტული ჯგუფი შეთავსებადია მოცემული ტიპის ფლექსიურ აფიქსებთან (რაც ნებას გვაძლევს, სახელები ზმნებს დავუპირისპიროთ). ასევე შეიძლება გამოვყოთ დერივაციული აფიქსები (ისინი არიან არა იმდენად მოქნილი, როგორც

¹⁶ იხ. მისი ნაშრომები კრებულში «Проблемы структурной лингвистики» (მოსკოვი, 1962 და 1963)

¹⁷ სონორები (*მოარგმნ.*)

ფლექსიურები, ყოველ შემთხვევაში, შეიძლება აფიქსებიანი ფუძეების გამოყოფა ძირეული ფუძეებიდან).

სტრუქტურულ-დისტრიბუციული მეთოდის დაამუშავა ი. კნოროზოვა ნაშრომში მაიას ძველი დამწერლობის დემიფორების შესახებ. ეს მეთოდის გამოყენება სხვადასხვა დამწერლობის დემიფორებისათვის საბჭოთა კავშირში, აშშ-ში, ავსტრიასა და სხვა ქვეყნებში (განსაკუთრებით საინტერესოა საბჭოთა მკვლევრების შედეგები პროტონდურ წარწერებთან დაკავშირებით: წინასწარი მონაცემებით, პროტონდური ტექსტის სტრუქტურის გამოვლენის საფუძველზე შესაძლებელი გახდა ენის ტიპის დადგენა: ის, როგორც ჩანს, მიეკუთვნებოდა დრავიდულს). „ზოგადი დემიფორების“ თვალსაზრისით (ენის ანალიზი შიდა დემიფორირების მეთოდებით), შინაარსის პლანის კვლევის რამდენიმე ალგორითმი დაამუშავა სუხოტინმა (მორფემების გამოყოფის ალგორითმი, სიტყვის ამოცნობა წინადადებაში და სხვა. შევნიშნავთ, რომ უწყვეტი დაწერილობა, საერთოდ, არ აფერხებს სიტყვებისა და მორფემების იდენტიფიკაციას: როგორც კონდრატოვა აჩვენა, შეცდომა საშუალოდ ოთხიდან ერთ შემთხვევაში აღინიშნება).

სტრუქტურულ-დისტრიბუციული მეთოდის შეიძლება გამოვიყენოთ მნიშვნელობის იდენტიფიკაციისათვის (შეთავსებადობის ანალიზის საფუძველზე შესაძლებელია სიტყვების განსაზღვრული სემანტიკური ჯგუფების გამოვლენა და მისთ.), თუმცა ამ ყველაზე საინტერესო სფეროში კვლევები ახლახან დაიწყო.

დემიფორირების სფეროში ერთობ სასურველია ლინგვისტებისა და მათემატიკოსების თანამშრომლობა: საჭიროა, დემიფორირების სისწორის კრიტერიუმების დამუშავება (სწორედ ამგვარი კრიტერიუმების არარსებობა ნებას აძლევს სკეპტიკოსებს საჯაროდ გამოთქვან ეჭვი ისეთ არასაეჭვო დემიფორირებაზე, როგორიცაა ვენტრისის დემიფორირება, – იხ. ჯ. ჩედვიკის წიგნი).

იმ მკითხველებს, რომელთაც სურთ საკუთარი „თავის შემოწმება“ დემიფორირებაში, შეიძლება ვურჩიოთ იმ ლინგვისტური დავალებების შესრულება, რომლებიც მოცემულია ზალიზნიაკის სტატიის კრებულში „სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური გამოკვლევები“, მოსკოვი, 1961.

ყველაფერი, რაც ზემოთ აღინიშნა, შეეხება უპირატესად ფონოგრაფიული ტიპის დამწერლობებს – ანბანურსა და მარცვლოვანს; იდეოგრაფიული დამწერლობების მკვლევრებს სხვა სახის მიზნები და ამოცანები აქვთ. ამ მიმართულებით დიდი გამოცდილება შეიძინეს მეცნიერებმა, რომლებიც შეისწავლიან ლურსმულ და ეგვიპტურ დამწერლობებს. ამ მხრივ საინტერესო თეორიული დაკვირვებები უკუთენის საბჭოთა მკვლევარს ა.ა. ვაიმანს.

*თარგმნა ზურაბ პარათაშვილმა
თარგმანი იბეჭდება ეთერ სოსელიას რედაქციით*

ლიტერატურა

- P. Aalto, Notes on Methods of Decipherment of Unknown Languages, – «*Studia Orientalia*», XI, 4, Helsingfors, 1945.
- H. Th. Bossert, *Die Ausgrabungen auf dem Karatepe (Erster Vorbericht) – Karatepe Kazilari. Birinci ön-rapor*, Ankara 1950.
- J. Chadwick, *The Decipherment of Linear B*, Second Edition, Cambridge University Press, 1967 (the first edition 1958; Canto Edition 1990; the last reprint 2003) (რუსული თარგმანი, მცირე შემოკლებით, იხილეთ კრებულში: Тайны древних письмен: проблемы дешифровки, сборник статей, пер. с английского, немецкого, французского и итальянского языков, Издательство «Прогресс», Москва, 1976).
- S. Davis, *The Decipherment of the Minoan Linear A and the Pictographic Scripts*, Johannesburg, 1967.
- J. Friedrich, *Entzifferung verschollener Schriften und Sprachen*, Berlin – Heidelberg – New York, Springer-Verlag, 1954 (მეორე გამოცემა 1966) (რუსული თარგმანი: И. Фридрих, *Дешифровка забытых письменностей и языков*, М., 1961).
- J. Friedrich, Ein wohl kleinasiatisches Tontäfelchen mit unbekannter Schrift, «*Kadmos*», III, 1, 1965.
- P. Meriggi, Zur Indussschrift, In: «*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*», N. F. XII, 1934.
- G. Ipsen, Der Diskus von Phaistos. Ein Versuch zur Entzifferung, – «*Indogermanische Forschungen*», Band XLVII, Heft 1, 1929 (რუსული თარგმანი, მცირე შემოკლებით, იხილეთ კრებულში: Тайны древних письмен: проблемы дешифровки, сборник статей, пер. с английского, немецкого, французского и итальянского языков, Издательство «Прогресс», Москва, 1976).
- P. Meriggi, Zur neuen 'para-karischen' Schrift, «*Kadmos*», V, 1, 1966.
- Ю. В. Кнорозов, Письменность индейцев майя. Москва – Ленинград, 1963.
- В. С. Стариков, В. М. Надеяев, Предварительное сообщение о дешифровке киданьского письма, კრებულში: *Предварительное сообщение о дешифровке киданьского письма*. Москва, 1964.
- Б. В. Сухотин, Алгоритмы лингвистической дешифровки, *Проблемы структурной лингвистики*, Москва, 1963.

ახალი წიგნები

თამარ მახარობლიძე, ქართული ჟესტური ენა, რედაქტორი მ. ჯიქია, გამოცემლობა „პეტიტი“, 2012 წელი, 614 გვერდი.

თამარ მახარობლიძე ქართული ჟესტური ენის კვლევების ფუძემდებლად შეიძლება ჩაითვალოს, რადგან მანამდე სისტემური, ქართული ენის თავისებურებების გათვალისწინებითა და სამეცნიერო კვლევებზე დაფუძნებული სახელმძღვანელოები ამ ენისათვის არ არსებობდა. მანამდე ქართული ჟესტური ენა რუსულ ჟესტურ ენას იყენებდა. ჟესტური ენის ნაციონალიზაცია მნიშვნელოვანი ნაბიჯია არა მარტო ამ საჭიროების ადამიანთათვის, არამედ ქართული ლინგვისტიკისათვისაც, რადგან ეროვნული ჟესტური ენის შექმნით იკვეთება ენის სიღრმისეული შესწავლისათვის მეტად მნიშვნელოვანი მორფოსინტაქსური და სემანტიკური პრობლემები, საკითხები, რომელთა გამოკვეთა ახალი კვლევებისა და მიმართულებების განვითარებას შეუწყობს ხელს. წიგნის რედაქტორი, პროფესორი მარიკა ჯიქია სამართლიანად აღნიშნავდა „ქართული ჟესტური ენის“ არაერთ ღირსებას და მათ შორის იმასაც, რომ „პირველად ჩვენი ერის ისტორიაში დაიღო ქართული დაქტილური ანბანი და ჟესტური ენის გრამატიკა“. თამარ მახარობლიძის სასახლოდ უნდა ითქვას, რომ ღრმა ლინგვისტური ცოდნით შეიარაღებული მეცნიერი არ ეყრდნობოდა მხოლოდ საკუთარ მეცნიერულ აღლოს, უნარსა და გამოცდილებას, არამედ თითოეულ ჟესტსა და შტრიხს გამუდმებით უთანხმებდა ამ საჭიროების მქონე ადამიანთა თემს. ყოველივე ეს კი წიგნის მნიშვნელობას უსაზღვროდ უფართოებს მასშტაბებს.

ჟესტური ენების გრამატიკა მნიშვნელოვნადაა განსხვავებული სამეტყველო ენების გრამატიკებისაგან. ეს, ფაქტობრივად, განსხვავებული, სხვა რაკურსის ხედვაა, რომელიც არ მიჰყვება სტანდარტული გრამატიკის სისტემას. ჟესტური ენის გრამატიკა სემანტიკური კატეგორიების გამოკვეთით იქმნება, ხდება სემანტიკური კატეგორიების ჟესტურ-მიმიკური გრამატიზაცია. ეს კი თავისთავად გულისხმობს სამეტყველო ენის სისტემაში სემანტიკური კატეგორიების გამოკვეთას, რაც, უნდა ითქვას, რომ ქართული ენის სიღრმისეული შესწავლისათვის ასევე მნიშვნელოვანი სიახლეა.

როგორც უკვე ითქვა, ჟესტური ენის აღწერა განსხვავებული მეთოდებით მიმდინარეობს. მიუხედავად იმისა, რომ საერთაშორისო გამოცდილება ამ მხრივ დიდია, აუცილებელი იყო ამ გამოცდილების სწორად მისადაგება ქართული ენის მონაცემებთან, ამავე დროს აუცილებლად უნდა იგულისხმებოდეს და კმაყოფილებოდეს ის სტანდარტები, რაც საერთაშორისო კვლევების შედეგადაა მიღებული. ამდენად, ავტორის წინაშე მეტად მნიშვნელოვანი ამოცანა იდგა. ჟესტურ ენაში წამყვანია გაძლიერებული ვიზუალური აზროვნება, რაც გასათვალისწინებელია ჟესტური ენის გრამატიკის ყველა დონეზე და ყველა დეტალის ანალიზი-

სას. საზოგადოდ, ჟესტური ენები მრავალდონიანია. ამ ენებში გამოიყოფა მორფოლოგიური, სინტაქსური და ლექსიკური ენობრივი დონეები და ამავე დროს მეტად ძლიერია ლოგიკურ-სემანტიკური ენობრივი დონეც. ჟესტური ენის გრამატიკის შემდგენლისათვის ამ დონეების სწორად განსაზღვრა და დამუშავება დიდ სამუშაოს, ფართო ხედვასა და ღრმა ცოდნას მოითხოვდა. თამარ მახარობლიძის მიერ შექმნილი ჟესტური ენის გრამატიკა, არა მარტო თავისი პირველადობითაა მნიშვნელოვანი, არამედ საკითხთა დამუშავების სიახლით, შემოქმედებითობით, ნოვატორობით, სიღრმითა და ხედვის მასშტაბურობით.

ჟესტური ენები, რა თქმა უნდა, გამიჯნულია სამეტყველო ენებში გამოყენებული ჟესტ-მიმიკებისაგან, ანუ ექსტრალინგვისტური ფაქტორებისაგან. ეს კარგად გასათვალისწინებელი საკითხია. ასევე მნიშვნელოვანია ის ფაქტორიც, რომ აუცილებელია კულტურის სიღრმისეული შესწავლა და დაუწერელი ეთიკური ნორმების მუდმივად გათვალისწინება, ასევე დიალექტური და სოციოლექტური მონაცემების გათვალისწინება, ბარბარიზმებისა და ჟარგონების გამიჯვნაც და ასე შემდეგ. გარდა ამისა, საგულისხმოა, რომ ჟესტური ენები მინიმალიზებულია, საერთო ლაკონიზმით ხასიათდება, რაც უმთავრესი მოთხოვნაა ჟესტური ენისათვის. ამდენად, ჟესტური ენის გრამატიკის შექმნა მრავალმხრივ გასათვალისწინებელ პოზიციასა და ხედვის ფართო დიაპაზონს მოითხოვდა. ავტორის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ ჩატარებული სამუშაო ამ მხრივაც მრავლისმომცველია.

„ქართული ჟესტური ენის“ სტრუქტურა შთამბეჭდავია. იგი შემდეგი საკითხების ანალიზს მოიცავს: წინადადება და სიტყვათა რიგი, სივრცე, დრო, საგანი, ნაცვალსახელი, მოქმედება, კლასის კატეგორია, კუთვნილება, თვისება, ზომის ერთეულები და რაოდენობა, ქართული ენის დაქტილური ანბანი. თითოეული ეს საკითხი მრავალმხრივ საინტერესოა არა მარტო ჟესტური ენით დაინტერესებული ადამიანებისათვის, არამედ ქართული ენის სპეციალისტებისათვის და ლინგვისტიკის სხვადასხვა სფეროში მომუშავე მეცნიერთათვის, რადგან თითოეული საკითხი ახლებური თვალთახედვითაა გაანალიზებული და არაერთ საკვლევ საკითხს წამოსწევს წინა პლანზე თუნდაც სამეტყველო ენის სიღრმისეული შესწავლის თვალსაზრისით. ფაქტობრივად, წიგნი ფუნქციური გრამატიკის ისეთ მნიშვნელოვან საკითხებს კვეთს, რომელთა შესწავლისა და გაანალიზების გარეშე ენის კვლევა არასრულყოფილად წარმოჩნდება. ამიტომაცაა ეს წიგნი საინტერესო და ყურადღებაამისაქცევი.

მნიშვნელოვანი და საინტერესო ნაშრომის შემდეგ თამარ მახარობლიძემ 2015 წელს შექმნა ასევე მასშტაბური, დიდი მოცულობის (1368-გვერდიანი), პირველი „ქართული ჟესტური ენის ლექსიკონი“. ლექსიკონი საინტერესო სტრუქტურით გამოირჩევა – მოცემულია საანალიზო სიტყვის მეტად დახვეწილი, ლაკონიური და ტევადი განმარტება, ჟესტის სრულყოფილი აღწერა და სურათი, რომელიც ამ ჟესტის ვიზუალურ ასახვას წარმოადგენს. ლექსიკონი 4000 ერთეულს მოიცავს და მართლაც გამორჩეული გამოცემაა.

ნინო შარაშენიძე

* * *

ქართულ-მეგრულ-ლაზურ-სვანურ-ინგლისური ლექსიკონი. იდეის ავტორი და პროექტის ხელმძღვანელი რამაზ ქურდაძე; შემდგენლები: რამაზ ქურდაძე, დოდო შონია, ლილე თანდილავა, ლელა ნიჟარაძე; ექსპერტები: მაია ლომია, ომარ მეძიშიში, ქეთევან მარგიანი-სუბარი; ქართველური ნაწილის რედაქტორი ზურაბ ჭუმბურიძე; ინგლისური ვერსია თამარ გელაშვილისა; ინგლისური ნაწილის რედაქტორი ირინა გველესიანი. გამომცემლობა „პეტიტი“, თბილისი, 2015, 244 გვ.

ქართულ-მეგრულ-ლაზურ-სვანურ-ინგლისური ლექსიკონი მესამე სამეცნიერო პროდუქტია, რომელიც საქართველოში ბოლო 10 წლის განმავლობაში განხორციელდა შვეიცარიის პატრონაჟით; კერძოდ, აღნიშნულ გამოცემას წინ უძღოდა 2 წიგნი:

- კოლხური (მეგრულ-ლაზური) ენა (თეორიული და პრაქტიკული კურსი ტექსტებითა და ლექსიკონით: რ. ამირეჯიბი-მაღენი, ნ. დანელია, ნ. დუნდუა, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2006, გვ. 400).
- სვანური ენა (გრამატიკული მიმოხილვა ტექსტებითა და ლექსიკონით: ზ. ჭუმბურიძე, ლ. ნიჟარაძე, რ. ქურდაძე, გამომცემლობა „პეტიტი“, თბილისი, 2007, გვ. 390).

ამ წიგნების მომზადება გამოსაცემად და გამოცემა დააფინანსა საქართველოში შვეიცარიის საელჩომ, ხოლო ხუთენოვანი ლექსიკონის მომზადებასა და ბეჭდურად გამოცემაზე იზრუნეს შვეიცარიის საელჩომ საქართველოში და სამხრეთ კავკასიაში შვეიცარიის განვითარების ოფისმა.

ხუთენოვანი ლექსიკონი დიდი შენაძენია ქართველოლოგიური ლიტერატურისათვის. ესაა პირველი შემთხვევა, როდესაც ოთხივე ქართველური ენის ლექსიკური ფონდის მონაცემები ერთადაა თავმოყრილი და მას ახლავს ინგლისურენოვანი თარგმანი.

ხუთენოვანი ლექსიკონი სხვა, აქამდე გამოცემული, ლექსიკონებისაგან თვით ქართველური ენების ურთიერთმიმართებითაც განსხვავდება; კერძოდ, მასში ამოსავალი ქართული ენის მონაცემებია: ლექსიკონში 6000-მდე ქართული სიტყვის მეგრული, ლაზური, სვანური შესატყვისებია წარმოდგენილი, რაც მომხმარებელთა ფართო წრეს უძწერლობო ენების ლექსიკაზე წვდომის შესაძლებლობას აძლევს, გამომდინარე იქიდან, რომ ყველა ქართველური ტომისთვის ქართული არის სწავლა-განათლებისა და წირვა-ლოცვის ენა; ქართული არის საქართველოს სახელმწიფო ენა, ამ ენას ფლობს საქართველოს ყველა მოქალაქე; ამასთან, თუკი უცხოელები საქართველოთი და ქართველური ენებით ინტერესდებიან, პირველ რიგში სწავლობენ ქართულს და მერე სხვა დანარჩენ ქართველურ ენებს. ამრიგად, რომ შევაჯამოთ, შეიძლება ითქვას, რიცხობრივად უფრო მეტი ადამიანი ფლობს ქართულს, ვიდრე დანარჩენ უძწერლობო ენებს. ეს ეხება როგორც ქართველოლოგებს, ასევე ლინგვისტური საკითხებით დაინტერესებულ სხვა სპეციალისტებსა და ფართო საზოგადოებას როგორც საქართველოში, ასევე მის ფარგლებს გარეთ.

აღსანიშნავია, რომ ქართველური უმწერლობო ენების ლექსიკონთა უმრავლესობა ორენოვანია, რომელთაგან ერთ-ერთი ქართულია; მაგალითად, მეგრულ-ქართული, სვანურ-ქართული, ლაზურ-ქართული ლექსიკონები. გამონაკლისს წარმოადგენს ჩ. გუჯეჯიანისა და მ. პ. პალმაიტისის სვანურ-ინგლისური (1985) და ო. ქაჯაიას მეგრულ-გერმანული (2001) ლექსიკონები. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ლექსიკონებით სარგებლობის ერთ-ერთი წინაპირობაა ქართული ანბანური დამწერლობისა და იმ უმწერლობო ქართველური ენის ცოდნა, რომელიც ამოსავალია ამა თუ იმ ლექსიკონისათვის. ეს ერთ-ერთი ხელის შეშლელი ფაქტორია, რის გამოც ფართო ტიპოლოგიურ კვლევებში უმწერლობო ქართველური ენების მონაცემების ჩართვა სრულყოფილად ვერ ხერხდება. ხუთენოვანი ლექსიკონი ამ მხრივ სიახლისკენ გადადგმული ნაბიჯია.

როგორც ლექსიკონის წინასიტყვაობაშია ნათქვამი, ნაშრომის მიზანია, წარმოაჩინოს ქართველურ ენათა გენეტიკური ნათესაობა ფორმობრივ-შინაარსობრივი ადეკვატური ლექსიკური ერთეულების მეშვეობით, გამოავლინოს ენის განვითარების დინამიკა სინქრონიულ და დიაქრონიულ ჭრილში, კერძოდ, აჩვენოს ლექსიკურ ერთეულთა ისტორიული განვითარების გზა ძველი ქართულიდან დღემდე. ლექსიკონში წარმოდგენილია ფართო ლექსიკა; განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა ძირეული ლექსიკა, რომელიც მოიცავს: ნათესაობის აღმნიშვნელ ტერმინებს, ადამიანის სხეულის ნაწილებს, ციურ მნათობთა სახელებს, ადგილობრივი ფლორისა და ფაუნის ტერმინოლოგიას, ხილისა და ბოსტნეულის დასახელებებს, დროის აღმნიშვნელ ლექსიკურ ერთეულებს, ზედსართავ და რიცხვით სახელებს, ნაცვალსახელებს, ზმნიზედებს, სამეურნეო საქმიანობის ამსახველ ლექსიკურ ერთეულებს, რელიგიურ ტერმინებს, ფართოდ გავრცელებულ ზმნურ ფორმებს, როგორებიცაა: *ქონა-ყოლის, ყოფნის, სიარულისა* თუ *ჭამა-სმის* აღმნიშვნელი ზმნები და სხვა.

ლექსიკონში ქართველურ ენათა მონაცემების ამგვარად დალაგებას აქვს როგორც მეთოდოლოგიური მნიშვნელობა, ასევე სტრატეგიული დანიშნულება, რადგან იგი ემსახურება იმ ერთიანი მსოფლმხედველობის წარმოჩენას, რომელმაც შეკრა ქართველური ტომები და განსაზღვრა მათი ეროვნული მთლიანობა. გასულ საუკუნეში ჯერ კიდევ ი. ყიფშიძე ავითარებდა აზრს იმის შესახებ, თუ რამდენად აუცილებელია ოთხივე ქართველური ენის ცოდნა თავად ქართველური ტომებისთვის მათი ეროვნული თვითშეგნებისა და კონსოლიდაციის მიზნით; ამის გათვალისწინების გარეშე, რამდენად კურიოზული სიტუაცია შეიძლება შეიქმნას, როცა ერთი მიწა-წყლის შვილები, ღვიძლი ძმები ერთმანეთს ვერ უგებენ (დაწვრ. იხ. *ი. ყიფშიძე, ოდიშსა და სამურზაყანოში* (მეზავრის შენიშვნები), გაზ. „კოლხიდა“, №17, ქუთაისი, 1911; წერილი დაიბეჭდა *მაკოშვილი-აღუესიძის* ფსევდონიმით). წინამდებარე ხუთენოვანი ლექსიკონი ეხმიანება ი. ყიფშიძის წერილში დასმულ პრობლემას იმ თვალსაზრისით, რომ წარმოაჩენს ქართველური ტომების საერთო მსოფლმხედველობის ერთიან ხაზს, ხელს უწყობს ქართველურ ენათა ლექსიკის გავრცელებას.

ლექსიკონში მოცემული ინგლისურენოვანი თარგმანი გააადვილებს ამ წიგნის მიმოქცევას უცხოენოვან გარემოში და პირველ რიგში დაეხმარება მათ, ვინც ასწავლის ქართულს სხვა ქართველურ ენებთან კავშირში.

ნაშრომი ასევე მიზნად ისახავს, წარმოაჩინოს ქართველურ ენებში არამონათესავე ენების (რუსულის, ბერძნულისა და თურქულის) გავლენის კვალი ახალი ნასესხობების საშუალებით, რაც იმავდროულად ენის განვითარების დინამიკის მაჩვენებელია სინქრონიულ ეტაპზე. ეს საკითხი მნიშვნელოვანია როგორც ენის ისტორიის, ასევე ენაში მიმდინარე ზოგადი პროცესების განხილვის თვალსაზრისითაც. საერთოდ, ნასესხობათა აღნუსხვა დიდ დახმარებას გაუწევს ენობრივი კონტაქტებით დაინტერესებულ მკვლევართაც.

ხუთენოვანი ლექსიკონი ფასდაუდებელია ქართველოლოგიური კვლევა-ძიებისათვის, ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების საკითხებით დაინტერესებული მკვლევრებისათვის, ასევე, ჰუმანიტარული დარგის სხვა სპეციალისტებისა და ფართო საზოგადოებისათვის.

ბუნებრივია, შვეიცარიის საელჩო საქართველოში და სამხრეთ კავკასიაში შვეიცარიის განვითარების ოფისი გულწრფელ მადლობასა და პატივისცემას იმსახურებენ არა მარტო ასეთი მნიშვნელოვანი დახმარებისთვის, არამედ საერთოდ ქართული ენისა და კულტურის პოპულარიზაციისათვისაც. ამასთან დაკავშირებით აღსანიშნავია, რომ ქართულ-მეგრულ-ლაზურ-სვანურ-ინგლისური ლექსიკონი ინახება ბერნის უნივერსიტეტთან არსებული ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში და მის შესახებ ინფორმაცია შეტანილია შესაბამის კატალოგში (იხ. ბმული: <https://www.swissbib.ch/Record/335991041>) და შვეიცარიის მასშტაბით ნებისმიერ მომხმარებელს შეუძლია ისარგებლოს ამ ლექსიკონით.

მანანა ტოფაძე-ვოიძინი

ფილოლოგიის დოქტორი (Ph.D.)

ბერნის უნივერსიტეტი, შვეიცარია

სექტემბერი, 2015 წელი

Georgisch-Megrelisch-Lasisch-Swanisch-Englisches Wörterbuch. Projektleiter und Ideenautor: Ramaz Kurdadze; Verfasser: Ramaz Kurdadze, Dodo Shonia, Lile Tandilava, Lela Nizharadze; Experten: Maia Lomia, Omar Memishishi, Ketavan Margiani-Subari; Herausgeber des kartvelischen Teils: Zurab Chumburidze; Englische Version von Tamar Gelashvili; Herausgeberin des englischen Teils: Irina Gvelesiani; Verlag “Petiti“, Tbilissi, 2015; 244 S.

Das fünfsprachige Wörterbuch Georgisch-Megrelisch-Lasisch-Swanisch-Englisch ist das 3. wissenschaftliche Projekt, welches während der letzten 10 Jahre in Georgien durch die Unterstützung der Schweizerischen Eidgenossenschaft verwirklicht wurde. Vor dem fünfsprachigen Wörterbuch wurden folgende 2 Werke veröffentlicht:

- Kolchische (megrelisch-lasische) Sprache: Theoretisches und Praktisches Lehrbuch samt Texten und Wörterbuch von R. Amirejibi-Mullen, N. Danelia, N. Dundua. Verlag “Universali“, Tbilissi, 2006, 400 S.
- Swanische Sprache: Grammatischer Überblick samt Texten und Wörterbuch von Z. Chumburidze, L. Nizharadze, R. Kurdadze. Verlag “Petiti“, Tbilissi, 2007, 390 S.

Die Vorbereitung und die Veröffentlichung der oben erwähnten Bücher wurden von der Schweizerischen Botschaft in Georgien finanziert, die, wie auch das Schweizerische Kooperationsbüro im Südkaukasus, die Vorbereitung und den Druck des fünfsprachigen Wörterbuchs unterstützt haben.

Das fünfsprachige Wörterbuch ist ein innovativer und wertvoller Beitrag zur kartwelologischen Literatur. Es ist nämlich das erste Nachschlagewerk, das den Wortschatz aller vier Kartwelsprachen vergleichend berücksichtigt. Es liefert zudem eine englische Übersetzung mit. Auch im Aufbau unterscheidet sich das fünfsprachige Wörterbuch von den bisher veröffentlichten Wörterbüchern der Kartwelsprachen: Zwar ist die Ausgangssprache Georgisch, welche ca. 6000 Wörter umfasst, aber, nebeneinander dargestellt, sind die megrelischen, lasischen und swanischen Äquivalenten. Versehen durch eine englische Übersetzung, ermöglicht diese einem breiten Leserkreis erstmals den Zugang zum Wortschatz der ungeschriebenen Sprachen.

Das Georgische, die offizielle Sprache Georgiens, ist gleichzeitig die Sprache der Bildung und des Gottesdienstes aller Kartwelstämme. Die an Georgien und an Kartwelsprachen interessierten Ausländer erwerben für gewöhnlich das Georgische, welches als Schriftsprache später den Zugang zu den anderen Kartwelsprachen erleichtert. Folglich ist die Zahl der Menschen, die das Georgische beherrschen höher, als jene, die andere Kartwelsprachen sprechen. Dies gilt sowohl für Kartwelologen als auch für Vertreter anderer Branchen der Sprachwissenschaft wie für die breite Öffentlichkeit in Georgien oder im Ausland.

Bis auf zwei Ausnahmen (Swanisch-Englisches Wörterbuch von Ch. Gujejiani und M. L. Palmaitisis, 1985 und Megrelisch- Deutsches Wörterbuch von O. Kajaia, 2001) sind die bisher erschienenen Wörterbücher für ungeschriebene Kartwelsprachen zweisprachig, davon eine immer das Georgische, beispielsweise das Megrelisch-, Swanisch- oder Lasisch-Georgisches Wörterbuch. Eine der Voraussetzungen für die Benutzung der erwähnten Wörterbücher ist die Beherrschung der georgischen Schrift und der betreffenden ungeschriebenen Kartwelsprachen. Dies ist eines der Hindernisse, weshalb die Sprachdaten der ungeschriebenen Kartwelsprachen in den breiten sprachtypologischen Untersuchungen nicht immer berücksichtigt werden konnten. Das fünfsprachige Wörterbuch ist in dieser Hinsicht eine echte Neuigkeit und somit ein bedeutender Schritt für die Beseitigung dieser Lücken.

Laut Vorwort des Wörterbuches hat es als Ziel, die genetische Verwandtschaft der Kartwelsprachen anhand der lexikalischen Einheiten sowohl in formaler als auch in inhaltlicher Hinsicht aufzuzeigen. Auch soll die Dynamik der Sprachentwicklung in synchronischer und diachronischer Perspektive veranschaulicht werden. Hervorgehoben wird damit insbesondere die Entwicklungsgeschichte der lexikalischen Einheiten vom Altgeorgischen bis zum Neugeorgischen.

Das Wörterbuch enthält einen umfangreichen Wortschatz, insbesondere einen Grundwortschatz, der folgende Bereiche umfasst: Verwandtschaftsbezeichnungen, die Anatomie des menschlichen Körpers, eine Terminologie der Himmelskörper, der lokalen Flora und Fauna oder Einträge für Obst und Gemüse; lexikalische Ein-

heiten für die Bezeichnung der Zeit; Begriffe aus der Landwirtschaft und religiöse Terminologie; Adjektive, Numerale, Pronomen, Adverbien, und nicht zuletzt weit verbreitete Verben wie diejenige für die Bezeichnung des Besitzes, der Bewegung oder etwa des Essens.

Die skizzierte Darstellung der Sprachdaten hat eine methodologische und eine strategische Bedeutung und dient mitunter dazu, die gemeinsame Weltsicht, welche die nationale Einheit der Kartwelstämme bestimmt hat, aufzuzeigen.

Bereits im vergangenen Jahrhundert äusserte der georgische Sprachwissenschaftler I. Kipshidze die Meinung, wie notwendig es für die Kartwelstämme sei, zwecks nationaler Identifikation und Konsolidierung, alle 4 Kartwelsprachen zu beherrschen. Es könnte nämlich bizarr anmuten, wenn die Landsleute und Brüder einander nicht verstehen würden (vgl. I. Kipshidze, „In Odishi und Samurzaq’ano (Beobachtungen eines Reisenden)“, erschienen unter dem Pseudonym Makoshvili-Aleksidze in der Zeitung „Kolchida“ n. 17. Kutaissi, 1911).

Das fünfsprachige Wörterbuch ist eine Antwort auf das von I. Kipshidze aufgeworfene Problem, indem es die gemeinsame Linie der Weltanschauung der Kartwelstämme aufzeigt und dazu beiträgt, den Wortschatz der Kartwelsprachen allen Interessierten zugänglich zu machen. Darüber hinaus leistet die englische Übersetzung der lexikalischen Einheiten eine grosse Hilfe sowohl fremdsprachigen Lesern als auch Lehrpersonen, welche die georgische Sprache und ihre Verwandtschaft mit den anderen Kartwelsprachen vermitteln möchten.

Das Ziel des Werkes ist es ebenfalls, anhand neuerer Entlehnungen Einflüsse der nicht verwandten Sprachen (bspw. Russisch, Griechisch, Türkisch) auf das Kartwelische zu veranschaulichen und somit die Entwicklungsdynamik der Sprache auf synchronischer Ebene hervorzuheben. Diese Angaben sind besonders für Sprachkontaktforscher hilfreich.

Das fünfsprachige Wörterbuch ist demnach ein unschätzbares Nachschlagewerk sowohl für die kartwelologische Forschung als auch für Forscher der historisch-vergleichenden Sprachwissenschaft, der Geisteswissenschaften und natürlich auch für den breiten Leserkreis.

Der Schweizerischen Botschaft in Georgien und dem Schweizerischen Kooperationsbüro im Südkaukasus gebührt der aufrichtige Dank nicht nur für die grosse Unterstützung bei der Verwirklichung dieses Werkes, sondern gerade dadurch auch für die Förderung der georgischen Sprache und Kultur. Das Georgisch-Megrelisch-Lasisch-Swanisch-Englische Wörterbuch ist Teil des Bibliotheksbestands des Instituts für Sprachwissenschaft der Universität Bern (s. Katalogeintrag unter <https://www.swissbib.ch/Record/335991041>) und kann schweizweit von interessierten Lesern konsultiert werden.

Manana Topadze-Gäumann, (Ph.D)

Institut für Sprachwissenschaft,

Universität Bern

Im September 2015

გამოსამუშავები

*

“Your dictionary is brilliant! It will be helpful to me and my students. (Right now I have one graduate student interested in Georgian and Svan, and I will send the link to him immediately.) I am glad to see that ბატონი ზურაბ is still very active. My student and I read some of your (you-plural!) Svan book together last year”.

„შენი ლექსიკონი ბრწყინვალეა! სასარგებლო იქნება ჩემთვის და ჩემი სტუდენტებისათვის“ (სწორედ ახლა მყავს ქართულით და სვანურით დაინტერესებული ერთი სტუდენტი და მე მას დაუყოვნებლივ გავეუგზავნი ამ ლექსიკონის ლინკს). მიხარია, რომ ბატონი ზურაბი¹ ისევ ძალიან აქტიურად მუშაობს. შარშან მე და ჩემმა სტუდენტმა ერთად წავაკითხეთ გარკვეული ნაწილები თქვენი სვანურის წიგნიდან“.²

პროფესორი *ალისა ჰარისი*,
მასაჩუსეტსის ამჰერსტის უნივერსიტეტი, აშშ

**

ძვირფასო ქალბატონო მაია,³

დღეს მივიღე თქვენ მიერ გამოგზავნილი ხუთენოვანი (ქართულ-მეგრულ-ლაზურ-სვანურ-ინგლისური) ლექსიკონი, რითაც ძალიან გამახარეთ და რისთვისაც დიდ მადლობას გიხდით. გილოცავთ ამ მშვენიერ და სასარგებლო გამოცემას. ძალიან გთხოვთ გადასცეთ ჩემი დიდი მადლობა ყველას, ვინც კი მონაწილეობა მიიღო ამ წიგნის შედგენაში, განსაკუთრებით ამ ნაწარმოების სულის ჩამდგმელს, ბატონ **რამაზ ქურდაძეს** და ბატონ **ზურაბ ჭუმბურიძეს** დიდი პატივისცემით. თქვენ ყველას გისურვებთ ჯანმრთელობას და მომავალშიც დიდ წარმატებებს.

ჰაინც ფენრიხი
ბურგელი, გერმანია
4 მაისი, 2015 წელი

ძვირფასო ქალბატონო მაია,

ნათია დუნდუამ გამომიგზავნა თქვენი საჩუქარი, თქვენი უნივერსიტეტის გაზეთის უალრესად საინტერესო ნომერი... მოხარული ვარ, რომ თქვენი ხუთენოვანი ლექსიკონი ასე დადებითად მიიღეს.

¹ პროფესორი ზურაბ ჭუმბურიძე

² იგულისხმება: „სვანური ენა, გრამატიკული მიმოხილვა, ტექსტები, ლექსიკონი“, ზ. ჭუმბურიძე, ლ. ნიჟარაძე, რ. ქურდაძე, გამომცემლობა „პეტიტი“, თბ., 2007.

³ ასოცირებული პროფესორი მაია ლომია.

გილოცავთ წარმატებას!

მე პირადად ამ ლექსიკონს ორი მიზეზის გამო ვაფასებ: ჯერ ერთი, ზოგად მკითხველს აჩვენებს, რომ ქართული, მეგრული, ლაზური და სვანური ნამდვილად ერთი ოჯახის ლამაზი „დები“ არიან, თავიანთი მსგავსებებითა და განსხვავებებით და, რაც მთავარია, თითოეული თავისი ღირსებით. და მეორე: ენათმეცნიერს გაუადვილებს მუშაობას, როდესაც შესატყვის ლექსემას ეძებს და ეტიმოლოგიური წარმოშობის სიახლოვეს ან სხვაობას აწონ-დაწონის.

კეთილი სურვილებით

ვინფრიდ ბოლდერი

ოლდენბურგი, გერმანია

13 ივნისი, 2015 წელი

ბატონო რამაზ,

გუშინ გადმომცა ბერნში მანანა ტოფაძემ ქართულ-მეგრულ-ლაზურ-სვანურ-ინგლისური ლექსიკონი. ძალიან დიდი მადლობა ყურადღებისთვის. ბავშვობიდან ჩემი ჰობია ლინგვისტიკის საკითხები და ძალიან გამახარა ასეთი წიგნის მიღებამ.

დიდი პატივისცემით,

ირაკლი ყურაშვილი

საქართველოს ელჩი შვეიცარიის კონფედერაციაში

და ლიხტენშტაინის სამთავროში

03 ივლისი, 2015 წელი

Sehr geehrter Herr. Prof. Kurdadze,

am vergangenen Freitag hat Frau Dr. Mtschedlischwili-Hädrich der Thüringer Universitäts- und Landesbibliothek Jena Ihr gerade erschienenen und für den Bereich Kaukasiologie hochinteressantes Wörterbuch als Geschenk überreicht. Ich habe bereits die Einarbeitung des Buches veranlasst, sodass es in Kürze für Forschung und Lehre zur Verfügung stehen wird. Als Fachreferent für Kaukasiologie und im Namen der Bibliotheksleitung möchte ich Ihnen an dieser Stelle ganz herzlich für diese großzügige Gabe danken.

Mit freundlichen Grüßen

Dr. Boris Hoge-Benteler

Fachreferate Anglistik/Amerikanistik, Germanistik,

Indogermanistik, Kaukasiologie, Romanistik, Slawistik

Thüringer Universitäts- u. Landesbibliothek Jena

13 Juli, 2015

პატივცემულო ბატონო ქურდაძე,

გასულ პარასკევს ქალბატონმა, დოქტორმა მჭედლიშვილმა-ჰედრიხმა თიურინგიის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკას იენაში საჩუქრად გადმოსცა თქვენი ახლად გამოსული ლექსიკონი, რომელიც ძალიან საინტერესოა კავკასიოლოგებისთვის. წიგნი ძალიან დაამუშავდება და კვლევისა და სწავლებისათვის გამოიყენებენ. მე, როგორც კავკასიოლოგიის ექსპერტი, ბიბლიოთეკის ხელმძღვანელობის სახელით, გულითად მადლობას გიხდით დიდსულოვანი საჩუქრისათვის.

გულითადი მოკითხვით,

ბორის ჰოგე-ბენტელერი

ექსპერტი, პასუხისმგებელი პირი ანგლისტიკის,
ამერიკანისტიკის, გერმანისტიკის, ინდოგერმანისტიკის,
კავკასიოლოგიის, რომანისტიკის, სლავისტიკის სფეროში
იენის თიურინგიის უნივერსიტეტსა და სამხარეო ბიბლიოთეკაში
13 ივლისი, 2015 წელი

Dear Prof. Kurdadze,

Thank you very much for the “Georgian-Megrelian-Laz-Svan-English Dictionary” which you sent to our library. This book is going to be very useful to our students.

Yours sincerely

Sonja Latscha, Universität Bern, Bibliothek
des Institutes für Sprachwissenschaft
Aug 18, 2015

ძვირფასო პროფესორო ქურდაძე,

დიდად გმადლობთ „ქართულ-მეგრულ-ლაზურ-სვანურ-ინგლისური ლექსიკონისთვის“, რომელიც ჩვენს ბიბლიოთეკას გამოუგზავნეთ. ეს წიგნი ძალიან გამოადგება ჩვენს სტუდენტებს.

პატივისცემით,

სონია ლაჩა, ბერნის უნივერსიტეტის
ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ბიბლიოთეკა
18 აგვისტო, 2015

შინაარსი

<i>შოთა გაფრინდაშვილი – 100</i>	5
შოთა გაფრინდაშვილის სამეცნიერო შრომების ბიბლიოგრაფია	7
<i>რუსუდან ასათიანი</i> . გვარის კატეგორია ქართველურ ენებში: რეინტერპრეტაცია და რეკონსტრუქციის მცდელობა	11
<i>Rusudan Asatiani</i> . The Category of Voice in the Kartvelian Languages: Reinterpretations and Attempts of Reconstruction	27
<i>ვინფრიდ ბოედერი</i> . ქართული სიტყვის მორფოლოგიური და სინტაქსური თვისებები	30
<i>Winfried Boeder</i> . Morphological and Syntactic Properties of the Georgian Word	48
<i>თინათინ ბოლქვაძე</i> . „ენობრივი კავშირი“ საბჭოთა ენათმეცნიერებაში ნაწილი პირველი: „ენობრივი კავშირის“ ნაკლოვანებები ბურჟუაზიული ენათმეცნიერების კრიტიკის ფონზე	52
<i>Tinatin Bolkvadze</i> . “Language Union” in Soviet Linguistics <i>Part I: Drawbacks of “Language Union” against the Background of Criticism of Bourgeois Linguistics</i>	68
<i>რუსუდან გერსამია</i> . ინტერვოკალური რედუბლიკაცია ქართველურ ენებში	69
<i>Rusudan Gersamia</i> . Intervocalic Reduplication in the Kartvelian Languages	85
<i>რუსუდან ზეკალაშვილი, ელენე კიკნაძე</i> . ზმნური ნეოლოგიზმები ქართულ პოეტურ დისკურსში	86
<i>Rusudan Zekalashvili, Elene Kiknadze</i> . Verbal Neologisms in the Georgian Poetic Discourse	100
<i>მარინე ივანიშვილი</i> . ხეების სახელები ქართველურში: ნეკერჩხალ-, ურთხელ-, ძმერხლ-, წყავ-	102
<i>Marine Ivanishvili</i> . Tree Names in Kartvelian: nek’erčxal-, urtxel-, šmerxl-, c’q’av-	108
<i>Attia Mohammad Abdel-Ghaffar Youseif</i> . The Influence of the Arabic Language on the Georgian Language and Applying such an Influence on Teaching Arabic to Georgian Students	109
<i>აზია მუჰამად აბდელ-ლაფარ იუსეიფი</i> . არაბული ენის გავლენა ქართულ ენაზე და ამ ფაქტორის გამოყენება ქართველი სტუდენტებისთვის არაბული ენის სწავლების პროცესში	125
<i>იგორ კეკელია</i> . ძიებანი აფხაზეთის ტოპონიმიიდან (დალი, კოდორი)	126
<i>Igor Kekelia</i> . Research into the Toponymy of Abkhazia (Dali, Kodori)	138
<i>Gia Kvashilava</i> . Interpretation of the Common Kartvelian Linear A Script sequences ku-ro and ki-ro	139
<i>გია კვაშილავა</i> . A კლასის ხაზოვანი <i>ku-ro</i> და <i>ki-ro</i> ფორმების ამოკითხვა საერთო-ქართველურ ენაზე	161
<i>ივანე ლეჟავა</i> . წინაენისმიერ ნაპრალოვანთა არტიკულაციის ერთი თავისებურება	162
<i>Ivane Lezhava</i> . One Peculiarity of Articulation of Coronal Fricatives	165

<i>მაია ლომია, რუსუდან გერსამია. დროის აღმნიშვნელი ლაზური ლექსიკის სტრუქტურული და სემანტიკური ანალიზი</i>	167
<i>Maia Lomia, Rusudan Gersamia. Structural and Semantic Analysis of Laz Vocabulary Denoting Time</i>	174
<i>ქეთევან მარგიანი-სუბარი, რუსუდან იოსელიანი. კვლავ „მყოფადუსრულის“ შესახებ სვანურში</i>	175
<i>Ketevan Margiani-Subari, Rusudan Ioseliani. Once Again on the “Future Imperfect” in Svan</i>	180
<i>ნინო ნოზაძე. „ეცეკება“ ტიპის ზმნები და მათი სემანტიკური ინტერპრეტაცია</i>	181
<i>Nino Nozadze. Semantic Interpretation of the ecek’veba Type Verbs</i>	194
<i>ნიკოლოზ ოთინაშვილი. სამთავნელის სარგოს წიგნისა და საკანონოს პალეოგრაფიული და ენობრივი თავისებურებანი</i>	197
<i>Nikoloz Otinashvili. Paleographic and Linguistic Peculiarities of Samtavneli Sargo Book and Sakanono</i>	200
<i>მედეა საღლიანი. სივრცული ლოკალიზაციისათვის სვანურში</i>	202
<i>Medea Saghliani. On Spatial Localization in Svan</i>	216
<i>იზაბელა კობალავა. დროის სემანტიკა მეგრულში</i>	218
<i>Izabella Kobalava. Time Semantics in Megrelian</i>	251
<i>ნინო შარაშენიძე. ევიდენციალობის (უნახაობის) კატეგორია ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში: ნა-პრეფიქსიანი ფორმების ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზისათვის</i>	252
<i>Nino Sharashenidze. The Category of Evidentiality (the Unseen) in the Western Dialects of the Georgian Language: On the Functional-Semantic Analysis of Forms with prefix</i>	261
<i>ქეთევან ძიძიგური. ნეტარი ავგუსტინეს სემიოტიკური იდეები</i>	262
<i>Ketevan Dzidziguri. Semiotic Ideas of Blessed Augustine</i>	270
ენათმეცნიერების ისტორიიდან	
<i>მცირე რეცენზია დიდ საკითხზე (თინათინ ბოლქვაძე)</i>	272
<i>Екатерина Вельмезова. «Китайский вопрос» как причина вмешательства Сталина в советское языкознание в 1950 году: взгляд А. Солженицына</i>	275
თარგმანი	
<i>ვილჰელმ ფონ ჰუმბოლდტი. სხვადასხვა ეპოქის მიხედვით ენათა განვითარების შედარებითი შესწავლა</i>	284
<i>იგორ დიაკონოვი. ძველი ტექსტების დეშიფრირების მეთოდთა შესახებ</i>	302
ახალი წიგნები	
<i>თამარ მახარობლიძე. ქართული ჟესტური ენა, რედაქტორი მ. ჯიქია, გამომცემლობა „პეტიტი“, 2012 წელი, 614 გვერდი (ნინო შარაშენიძე)</i>	323
<i>ქართულ-მეგრულ-ლაზურ-სვანურ-ინგლისური ლექსიკონი, გამომცემლობა „პეტიტი“, თბილისი, 2015, 244 გვ.</i>	325
(მანანა ტოფაძე-გომიანის რეცენზია და გამოხმაურებები)	

გამომცემლობის რედაქტორები:

გარეკანის დიზაინი
კომპ. უზრუნველყოფა

ცირა ჯიშკარიანი
ნანა კაჭაბავა

მარიამ ებრალიძე
ლალი კურდღელაშვილი

TSU Press Editors:

Cover Designer
Layout Designer

Tsira Jishkariani
Nana Katchabava
Mariam Ebralidze
Lali Kurdghelashvili

0179 თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზირი 14

14, Ilia Tshavtchavadze Ave., Tbilisi 0179

Tel: 995(32)2251432

www.press.tsu.edu.ge